

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

COĞRAFYA

2002

Prof. Dr. Füsun ÜSTEL
Yayın Yönetmeni

Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Engin AKYÜREK

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Rahmi Nurhan ÇELİK

İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi

Dilek DURGUNAY

Turizm Bakanlığı

Prof. Dr. Edhem ELDEM

Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Lütfi ELVAN

Devlet Planlama Teşkilatı

Umut ERGEZER

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği

Serhat GÜVENÇ

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz IŞIK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Muharrem KESİK

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tuba Akıncılar ONMUŞ

Galatasaray Üniversitesi Ekonomi Bölümü

Doç. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İbrahim TOLUNAY

Özel Yüzyıl Işıl Okulları

Sinan TÜRKYILMAZ

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

Aralık 2002

(Yayın No. TÜSİAD-T/2002/11-330)

Meşrutiyet Caddesi, No.74 80050 Tepebaşı/İstanbul
Telefon: (212) 249 54 48 - 249 07 23 • Telefax: (212) 249 13 50

© 2002, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü,
4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK.'nu uyarınca,
kullanılmadan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça,
hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak,
kiralananmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik,
sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

“Coğrafya 2002” kitabının 1. ve 2. bölümü “GÉOGRAPHIE, Terminales L, ES, S de Christian Bouvet,
Patrick Berthiaud, Jean Bidron, Alain Chemin, Marie-Christine Doceul, Joseph Douillard, Dominique Girard,
Alain Joyeux, Pierre Péré, Serge Pouzol; Hachette Livre - *Éducation*, 1998”
kitabının 1. ve 2. bölümlerinin aynen yapılmış çevirisidir.

“Coğrafya 2002” kitabının 3. bölümü “GÉOGRAPHIE Première de Christian Bouvet, Jean Bidron,
Alain Chemin, Marie-Christine Doceul, Joseph Douillard, Dominique Girard, Alain Joyeux,
Alain Laurent, Pierre Péré, Serge Pouzol; Hachette Livre - *Éducation*, 1997”
kitabının 1. bölümünün aynen yapılmış çevirisidir.

ISBN : 975-8458-40-X

Birinci Baskı - Ocak 2001 / 5 000 adet basılmıştır.

İkinci Baskı - Aralık 2002 / 5 000 adet basılmıştır.

Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.

Önsöz

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin var olduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

TÜSİAD, eğitim sistemi ve eğitim politikaları konularında daha önce yapılmış olan çalışmalarını, "**Coğrafya 2001**" başlıklı örnek bir lise yardımcı kitabı ile sürdürdü. Haziran 2001'de yayımlanmış olan "**Coğrafya 2001**"in, ortaöğretim kurumlarında kaynak kitap olarak kullanılabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'na başvuruda bulunulmuş ve hazırlanan "Eğitim Aracı İnceleme Raporu"nda şekil ve içerik yönünden "Eğitim aracının, ortaöğretim öğrencilerinin yaş ve bilgi düzeylerinin üzerinde olduğu" saptamasına yer verilmiştir. "**Coğrafya 2002**"de bu eleştiri dışındaki önerilerin tamamı gözönünde bulundurularak gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

"**Coğrafya 2002**", ülkemizde yurttaşlık kimliğinin geliştirilmesini amaçlayan dünya ölçeğinde bir coğrafya çözümlemesine dayanmaktadır. Bu çalışmanın öncelikli hedefi, uluslararası mal, hizmet, insan ve bilgi akımları ile iletişim ağlarının giderek karmaşık bir hale geldiği, küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinin ülkelerin siyasal sınırlarını zorladığı 21. yüzyılın eşiğinde disiplinler arası bir mekân/coğrafya okumasından hareketle Türkiye'deki okul kitaplarına yönelik bir tartışma zemini yaratmaktır.

Kitapta, genç bireyi dünyada ve bölgesinde yalnızlık ve yalıtılmışlık duygusuna itmeyen, bilgilenmeye - sorgulamaya - çözümlenmeye dayalı bir bakış açısından hareketle kendisini ülke - bölge - dünya ölçeklerinde konumlamasına, her düzeyden sorunlara karşı duyarlılık geliştirmesine, işbirliği ve dayanışma ilkelerine dayalı evrensel demokratik yurttaşlık değerleri ile buluşmasına yardımcı olacak bir yaklaşım izlenmiştir.

Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Füsun Üstel'in koordinatörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Koordinasyon yardımcılığı Koç Üniversitesi Tarih Bölümü Okutmanı Hande Özkan tarafından üstlenilmiştir. Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ümit Arat'ın katkılarından yararlanılmıştır.

“Coğrafya 2002”, dört ana bölümden oluşmaktadır. **“Dünya”** başlığını taşıyan ilk iki bölüm ve **“Avrupa”** başlığını taşıyan üçüncü bölüm, Hachette Yayınevi'nin, **“Hachette Education”** serisi içinde yer alan Christian Bouvet yönetimindeki lise son sınıflara yönelik **“Géographie Terminales”** ile lise ikinci sınıflara yönelik **“Géographie Première”** kitaplarının ilgili bölümlerinin çevirisinden oluşmaktadır. Bu bölümlerin çevirisini Hande Özkan gerçekleştirmiştir.

“Coğrafya 2002” kitabının dördüncü bölümü olan **“Türkiye”**, konunun uzmanlarından oluşan bir grup araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Projede, Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Murat Güvenç, Eyüboğlu Lisesi coğrafya öğretmeni Figen Alp, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü görevlisi Dr. Jean - François Pérouse ve İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Kartografya Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Necla Uluğtekin'in görüşlerinden yararlanılmıştır.

1

Dünya: Jeopolitik ve Kültürel Gezegen

13

Miras: Sömürge Döneminden Siyasal Parçalanma Dönemine

14

Harita: Bugünkü Jeopolitik Dünya, Belirsizlikler ve Bölünmeler

16

1

Günümüz Dünyasının Jeopolitiği

18

► A. Parçalanmış ve Tedirgin Bir Siyasal Dünya

18

► B. Yeni Bir Dünya Düzenine Doğru mu?

20

Harita: Diller Mozaiği

22

Harita: Dünyadaki Dinler

24

2

Büyük Uygarlık Alanları Sorgulanıyor mu?

26

► A. Başlıca Kültür Alanları

26

► B. Dünya Kültürünün Gerçekleri ve Sınırları

28

Kroki: Harita Okuma

30

Kroki: Dünyadaki Dinsel Alanlar

32

Yöntem: Çağımızın Çatışmaları, Yeni Jeopolitik Riskler

34

Kompozisyon: Başlıca Jeokültürel Alanlar, Süreklilikler ve Değişimler

36

2

Dünya: Eşitsizlikler ve Farklı Gelişme Kutupları

39

Miras: Dünkü ve Bugünkü Göçler Dünyanın İşleyişini Açıklıyor mu?

40

Harita: Dünyadaki Demografik Zıtlıklar

42

Harita: Dünyadaki Gelişme Eşitsizlikleri

44

1

Dünyadaki Gelişme Eşitsizlikleri

48

► A. Parçalanmış ve Tedirgin Bir Siyasal Dünya

48

► B. Kuzey - Güney Eşitsizliklerinin Azalmasına Doğru

50

► C. Uluslararası Göçler

52

Harita: 20. Yüzyılın Sonunda Dünya Mekânının Örgütlenmesi

54

2

Dünyanın Jeoekonomik Örgütlenmesi

56

► A. Küreselleşmenin Aktörleri ve İtici Güçleri

56

► B. Çokmerkezli ve Metropolleşmiş Bir Dünya

58

Harita: Dünyadaki Taşımacılık Ağları

60

3	Birbirine Bağımlı Topraklar	62
	▶ A. Giderek Daha Fazla Açılan Ticari İlişkiler Dünyası	62
	▶ B. Ticari İlişki Yerleri ve Araçları	64
	▶ C. Uluslararası Turizm, Dünya Ekonomik Sisteminin Yansıması mı?	66
	Belge İncelemesi: Dünyadaki Petrol Akımlarının Oluşturduğu Riskler Nelerdir?	68
	Kroki: Dünyadaki Merkez ve Çevreler	70
	Kompozisyon: Uluslararası Ticaretteki Büyüme ve Dünya Mekânının Örgütlenmesi Üzerindeki Sonuçları	72

AVRUPA

75

3 Avrupa: Yeniden Örgütlenmekte Olan Jeopolitik Bir Mekân

77

Harita: Avrupa: Kendisi Küçük, Dünyadaki Önemi Büyük Bir Kıta	78
Dünden Bugüne: Küreselleşme ve Süreklilikler	80
Harita: Avrupa: Yeniden Örgütlenmekte Olan Jeopolitik Bir Mekân	82
Harita: Avrupa: Yeryüzündeki Üçüncü Büyük Nüfus Odağı	84
Harita: Avrupa'nın Yer Şekilleri ve Jeolojik Yapısı	86
Harita: Avrupa'daki İklim Ortamlarının Çeşitliliği	88

1 Avrupa Nedir?

90

- ▶ A. Yayılmacı Avrupa'dan Rekabetçi Avrupa'ya
- ▶ B. Avrupa: Kültürel Bir Mekân mı?

Belge İncelemesi: Avrupa: Kültürel Bir Gerçek	92
--	----

2 Avrupa: Yeniden Örgütlenmekte Olan Bir Mekân

94

- ▶ A. Miras ve Yeniden Düzenleme
- ▶ B. Avrupa Mekânının Örgütlenmesi

Harita: Avrupa Birliği, Değişken Geometrilik Bir Mekân	96
---	----

3 Avrupa Birliği: Barış ve Karşılıklı İlişkiler Mekânı

98

- ▶ A. Avrupa'nın İnşasından Barışın İnşasına
- ▶ B. Çok Yönlü Ticari İlişkilerle Örgütlenen Avrupa Mekânı

Durum İncelemesi: Avrupa: Barış Karşılıklı İlişkiler Üzerine Kurmak	100
--	-----

4 Avrupa Mekânındaki Dönüşümler

102

- ▶ A. Ortak Tarım Politikası: Büyük Dönüşümlerin Kaynağı
- ▶ B. İşbirliği, Avrupa Mekânındaki Birlikteliği Güçlendiriyor

Durum İncelemesi: Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (OTP)	104
--	-----

5	Avrupa Birliği: Güçlüklerle Karşı Karşıya Bir Merkez	106
	▶ A. Avrupa Birliği, Çekici Bir Mekân	106
	▶ B. Güçlükler Karşısındaki Avrupa Birliği	106
	Durum İncelemesi: Avrupa Birliği'ndeki Bölgesel Eşitsizlikler	108
	Yöntem: Avrupa'nın Dünyadaki Gücü	110
	Yöntem: Avrupa Birliği, Birbiriyle Çelişen Mekânlar	112

TÜRKİYE

115

4	Türkiye: Yeni Bir Jeopolitik Bölgesel Güç Odağı	117
	KISIM 1: Anadolu'nun Kültür ve Yerleşme Coğrafyası	118
1	Tarih Öncesi Dönemlerden Hellenistik Öncesine	118
	▶ A. Anadolu'nun Tarih Öncesi Çağları	118
	▶ B. Anadolu'nun Tarih Çağları Yazıyla Başlıyor	124
2	Hellenistik ve Roma Dönemleri (M.Ö. 334 – 330)	130
	▶ A. Anadolu'da Hellenistik Dönem (M.Ö. 334-30)	130
	▶ B. Anadolu'da Roma Egemenliği (M.Ö. 30-330)	132
3	Anadolu Ortaçağı: Bizans (330 – 1453)	136
	▶ A. Roma İmparatorluğu'nun Ağırlık Merkezi Anadolu'ya Kayıyor	136
	▶ B. Coğrafyanın Belirleyiciliği	138
4	Selçuklular Zamanında Anadolu (1071 – 1308)	144
	▶ A. Anadolu Selçukluları'nda Devletin Oluşum Süreci	144
	▶ B. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Yapılanma	146
5	Osmanlı Döneminde Yerleşim ve Kentleşme (1299 – 1922)	152
	▶ A. Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Kentleşme (14.-16. Yüzyıl)	152
	▶ B. Olgunluk Dönemi: Gelişen Kentler (16.-18. Yüzyıl)	154
	▶ C. Hızlı Değişim Dönemi: Modernleşme Kentleri Etkiliyor (18.-20. Yüzyıl)	158
	Durum İncelemesi: Konstantinopolis - İstanbul: Siyasal Gücün Merkezi	164
	Durum İncelemesi: Konstantinopolis - İstanbul: Dinsel Gücün Merkezi	166
	Durum İncelemesi: Konstantinopolis - İstanbul: Ekonomik Gücün Merkezi	168

6	Yükselen Bir Bölgesel Güç	170
	▶ A. Osmanlı Devleti, Avrupa Devletler Sistemine Eklemleniyor	170
	▶ B. Avrupa Uyumunun Sonu: Yeni Yüzyıl, Yeni Sistem ve Yeni Ülke	170
	▶ C. Türkiye Cumhuriyeti: Avrupa ile Yeni İlişkiler Başlıyor	172
	▶ D. Avrupa ile Bağlar Pekiyor	174
	▶ E. Süper Güçlerin Rekabetindeki Yumuşama, İlişkileri Çeşitlendiriyor	176
	▶ F. Soğuk Savaş'ın Bitişi Yeni İşbirliği Arayışlarını Getiriyor	176
	▶ G. Küreselleşme ve Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği: Yeni Komşular, Yeni Olanaklar	178
	▶ H. Avrupa'ya Eklemlenmenin Son Aşaması Avrupa Birliği Üyeliği mi?	182
	▶ I. Yeni Bir Dünya Kurulurken Türkiye'nin Yönü (<i>Yeni Alt Bölüm</i>)	186
7	Coğrafi Konum ve Fiziki Yapı	192
	▶ A. Türkiye'nin Coğrafi Konumu	192
	▶ B. Türkiye'nin Fiziki Coğrafyası	194
	▶ C. Türkiye, Tektonik Yapısı Nedeniyle Bir Deprem Ülkesi	202
8	Nüfus Yapısı ve Demografi	204
	▶ A. Dünyanın En Yüksek Nüfuslu Ülkelerinden Biri	204
	▶ B. Türkiye Nüfusunun Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Farklılıklar	208
	▶ C. Türkiye Nüfusunun Hareketleri	212
9	Kent ve Kentleşme	214
	▶ A. Kent ve Kentleşme: Çok Boyutlu Bir Olgusu	214
	▶ B. Türkiye Kentleşmesi 1990'larda Yeni Bir Döneme Giriyor	216
10	Çevre Sorunları	222
	▶ A. Dünyayı Gelecek Kuşaklara Nasıl Bırakacağız?	222
	▶ B. Türkiye'yi Gelecek Kuşaklardan Ödünç Aldık	224
	▶ C. Çevresel Sorunlar Uluslararası Toplumun Gündeminde	226
11	Turizm Coğrafyası	228
	▶ A. Dünyadaki Her Dokuz Kişiden Birini İstihdam Eden Sektör	228
	▶ B. Bir Turizm Ülkesi Olarak Türkiye	228
	▶ C. Turizm: Türk Ekonomisinin Umut Sektörü	232

12	Türkiye Ekonomisi	234
▶ A.	Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Eşanlımlı Değildir	234
▶ B.	Gelir Ekonominin Büyüklüğünü, Gelir Dağılımı ise Eşitsizliklerin Boyutunu Gösteriyor	236
▶ C.	İşsizlik Tarım Dışı Sektörlerde Önemli Bir Sorun	236
▶ D.	Gerçek Ücretlerin Seyri Ekonomik Kriz Dönemleri ile İlişkili	238
▶ E.	Ekonominin Seyrini Etkileyen Sektörler	238
▶ F.	Gelir Düzeyi, Tüketim Kalıplarını Belirliyor	244
▶ G.	Türk Sanayiinde Şirketler ve Yatırımlar	244
▶ H.	Devletin Ekonomideki Rolü Değişme Sürecinde	246
▶ I.	Kronik Dengesizlikler: Bütçe ve Dış Ticaret Açıkları	246
▶ J.	Türkiye Dünya Ekonomisinin Neresinde?	248

13	Bölgesel Gelişme <i>(Yeni Bölüm)</i>	250
▶ A.	Türkiye’de Bölgesel Gelişme: Yeni Bir Kalkınma Yaklaşımı	250
▶ B.	Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları	252
▶ C.	Avrupa Birliği’nde Bölgesel Gelişme	254
▶ D.	Bölgesel Gelişmede Yeni Yaklaşımlar	256
Yöntem:	Kentleşme, Türkiye’de Ülke Geneline Yayılmakta	260
Yöntem:	Türkiye ve Avrupa: Zamanla Gelişen Bir Bütünleşme	262
Yöntem:	Türkiye’de Sismik Risklerle Mücadele	264
Yöntem:	Türkiye’de İl ve İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması <i>(Yeni Yöntem)</i>	266
Yöntem:	Türkiye’de İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması <i>(Yeni Yöntem)</i>	268

Dizin	271
--------------	-----

DÜNYA

BİRİNCİ BÖLÜM

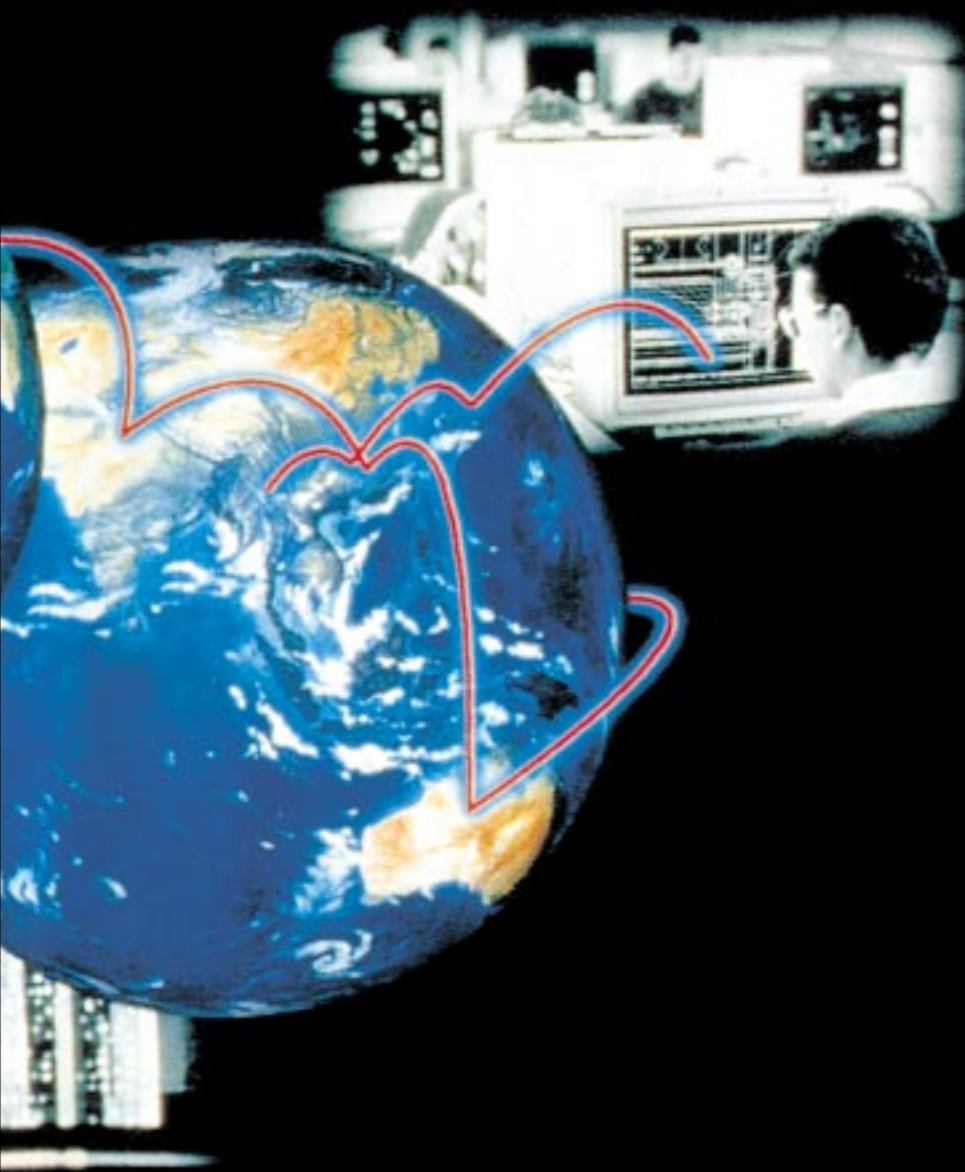
Jeopolitik ve
Kültürel Gezegen

İKİNCİ BÖLÜM

Dünyadaki Eşitsizlikler
ve Farklı Gelişme
Kutupları

Bilgi Otoyolları ve Küresel Köy

Ekonomik ilişkilerin küreselleştiği bir dönemde "küresel" ile "yerel" in, devletlerin iktidarıyla toplumların iktidarının, bölgesel kültürlerle İngiliz ve Amerikan medyalarının ortaya çıkardığı "dünya kültürü" nün arasındaki ilişkiler de sorgulanmaktadır.

Dünya: Jeopolitik ve Kültürel Gezegen

Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılmasıyla, 1945 sonrasında oluşan iki kutuplu dünya ortadan kalktı. İki farklı "model" in karşıtlığı üzerine kurulu olan kapalı bir dünyadan, liberal demokrasinin tek siyasal iktidar modeli olarak görüldüğü, açık ve istikrarsız bir dünyaya doğru sert bir geçiş yaşandı.

Bu gelişmelere paralel olarak, modern iletişim araçları, zaman ve mekân farklılıklarını ortadan kaldırmaktadır. Medya, bu araçları kontrol edenlere önemli bir siyasal ve kültürel güç sağlamaktadır. Medya, aynı zamanda, bilimin ve evrensel değerlerin hizmetine sunulabilecek önemli bir yaratıcılık aracı da olabilmektedir.

Sorunsallar

İktidar Demokrasi

Günümüzde, ABD tek süper güç, liberal demokrasi ise tek siyasal model olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte, yeni güç odaklarının varlığından söz edilebilir mi?

Kültürel Kimlik

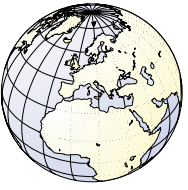

ABD kaynaklı kültürel akımlardaki çoğalma, tek bir dünya kültürünün ortaya çıkışı olarak yorumlanabilir mi? Dünya çapında bir kültürel standartın doğuşundan söz edebilir miyiz? Farklı kültürel toplumlar bu gelişmeye nasıl tepki gösteriyorlar? Toplumsal tepkilerde, kimlik tanımlarının dışlayıcılığa dayandırılmasıyla, içe kapanma eğilimlerinin ortaya çıkmasından endişe etmeli miyiz?

Bölüm Planı

- ▶ 1. Günümüz Dünyasının Jeopolitiği 18
- ▶ 2. Büyük Uygarlık Alanları Sorgulanıyor mu? 26

Hong Kong: Jonk ve MİA (Merkezi İş Alanı). Bir tür balıkçı teknesi ve bölgesel bir ticari ulaşım aracı olan jonk, akıllara hemen Uzakdoğu'yu getirir. Arka planda görünen iş merkezi, Hong Kong'un son otuz yılda geçirdiği ve sadece ekonomiyle sınırlı kalmayan devrime tanıklık etmektedir. Dünyadaki tüm büyük metropollerde, zengin ve yoksul ülkelerde benzerleri bulunan bu gökdenler, giderek hız kazanan küreselleşmenin de göstergesidir.

Sömürge Döneminden Siyasal Parçalanma Dönemine

1 9. yüzyılın sonunda dünya topraklarının neredeyse tamamı, çoğu Avrupalı olan sömürgeci devletler arasında bölüşülmüştür. Devletler arasındaki bu bölüşüm, sınırları daha farklı ve çok daha belirsiz olan dinsel, kültürel ve dilsel alanlar arasındaki bölüşümle örtüşmemektedir. Sömürge döneminin sona ermesi ve daha sonra Sovyet bloğunun yı-

kılmasıyla devletlerin sayısı sürekli artış göstermiştir: 1945 yılında dünyada 78 devlet varken bugün uluslararası düzeyde tanınan 192 devlet vardır. Bu devletlerin 185'i Birleşmiş Milletler'e üyedir. Bu siyasal parçalanma, çatışmalara ve gerilimlere de yol açmaktadır. Sınırların çoğalması, ülkeler arasındaki anlaşmazlık risklerini artırmaktadır.

1 1998'de devletlerin durumu: Siyasal parçalanma dönemi.

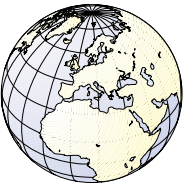

 Fransız İmparatorluğu	 Portekiz İmparatorluğu	 Hollanda İmparatorluğu
 Britanya İmparatorluğu	 İspanyol İmparatorluğu	 Alman İmparatorluğu
 İtalyan İmparatorluğu	 Belçika İmparatorluğu	 Osmanlı İmparatorluğu

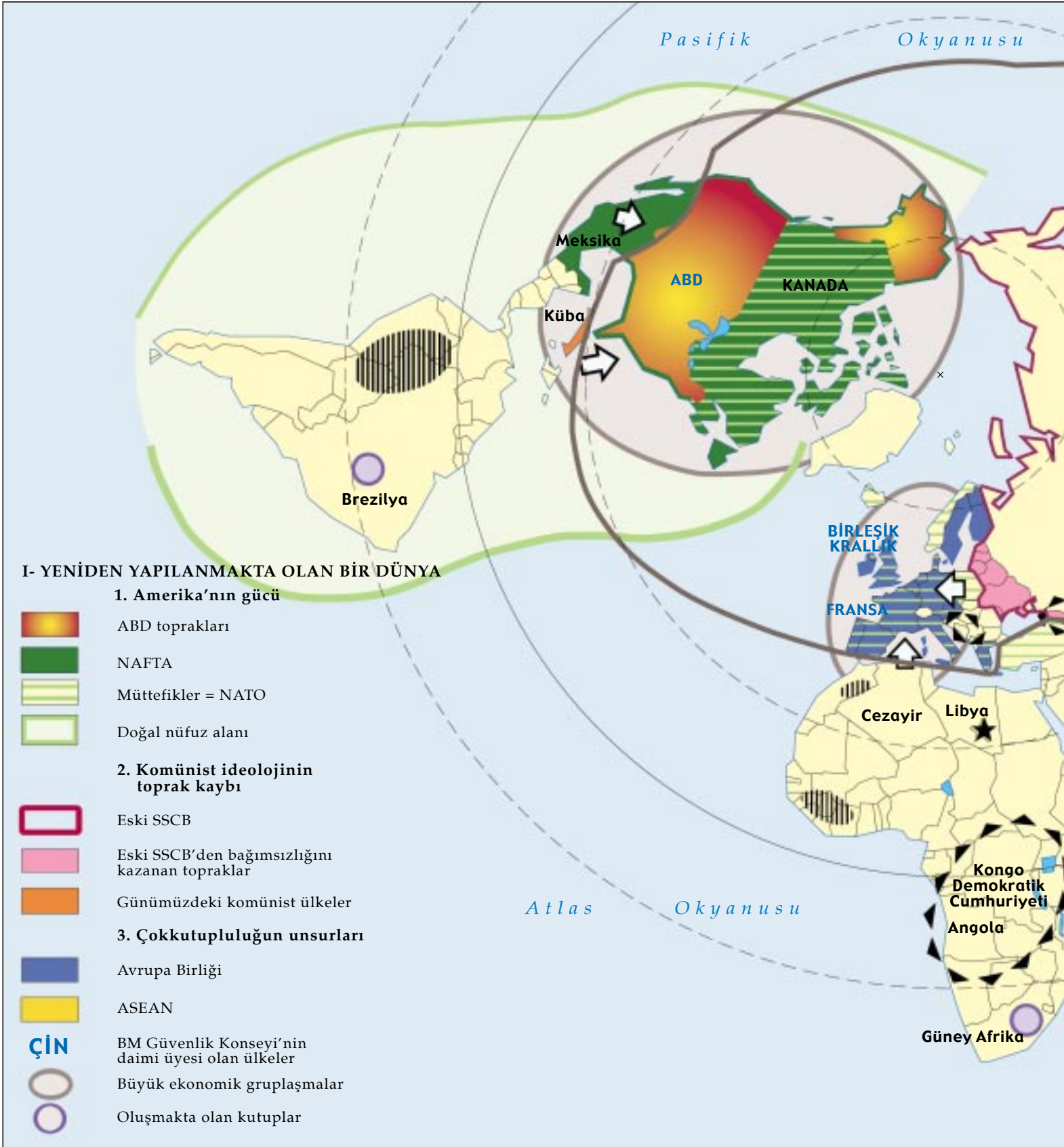

▲ **2** Dünyanın 1914'teki durumu: Büyük imparatorluklar dönemi.

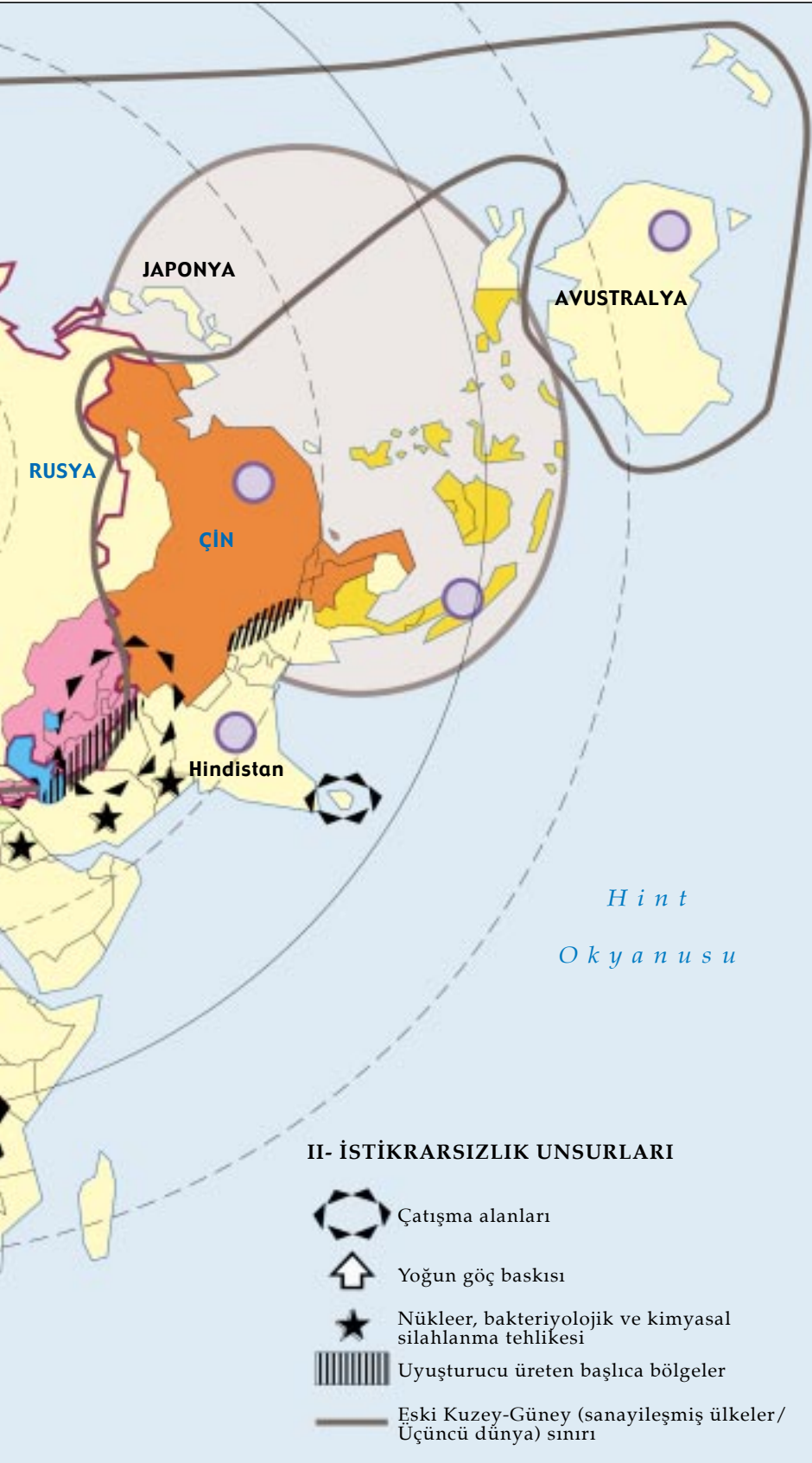
◀ **3** Avrupa tarafından sömürleştirilen topraklar.

Bugünkü Jeopolitik Dünya, Belirsizlikler

ve Bölünmeler

Mekânın

Örgütlenmesi

► Jeopolitik dünya bugün, birbiriyle çelişen iki harekete göre yeniden biçimlenmektedir. Bir yandan ekonomi küreselleşip uluslararası örgütler gelişirken, öte yandan devletler ve sınırlar çoğalmaktadır.

► Doğu-Batı gerilimi ortadan kalkmış ve ABD'nin dünya çapındaki rolü daha da önem kazanmıştır. Öte yandan, eski karşıtlıkların yeniden ortaya çıkması ya da gelişme düzeyindeki farklılıklar gibi yeni kırılma hatları ortaya çıkmıştır. Bunlar dünyanın birçok bölgesinde siyasal istikrarı tehdit etmektedir.

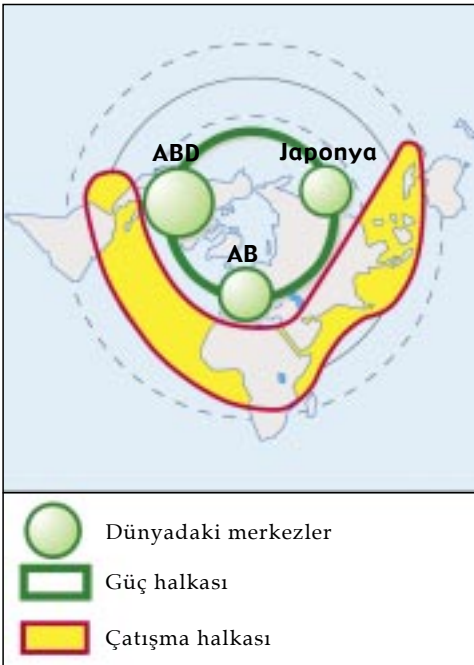
1. Bu haritaya bakarak, neden günümüz dünyasının yeniden yapılanmakta olduğundan söz edilebileceğini açıklayın.

2. Başlıca çatışma bölgelerinin nerelerde yer aldığını gösterin. Farklı açıklama biçimlerini araştırın ve bunların listesini çıkarın.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Balkanlaşma: Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının parçalanmasını tanımlayan terim (Balkan sorunu). Bugün, eski sömürge imparatorluklarının çok sayıda devlet oluşturacak biçimde parçalanmasını tanımladığı gibi, SSCB'nin parçalanmasını da ifade etmektedir.

*Jeopolitik: Coğrafya ve siyaset arasındaki ilişkilerin incelenmesi; iktidar çatışmalarının ve bu çatışmaların ülkelerin kendi içinde oluşturduğu risklerin ve en önemlisi, devletler arasındaki uluslararası ilişkilerin incelenmesi.

1 Dünyadaki güç ve çatışma halkaları.

A. Parçalanmış ve Tedirgin Bir Siyasal Dünya

1. Bir "Dünya Sistemi"nden Söz Edilebilir mi?

► Dünya bugün, devletleri, toplumları ve şirketleri karmaşık bir ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkiler ve hiyerarşiler sistemi içinde bir araya getiren bir bütün olarak işlemektedir. Bugünkü sistem, siyasal olarak 19. yüzyılda, Afrika ve Asya topraklarının Avrupalı güçler arasında paylaşımı sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu paylaşım teknolojik yenilikler ve ulaşımdaki ilerlemeler de yardımcı olmuştur. Bu, büyük sömürge imparatorluklarıyla karşılaştırılabilecek ilk "dünya sistemi"dir. Bundan böyle güç, kaynakların ve uçsuz bucaksız topraklar üzerindeki nüfusun denetimine dayanacaktır. Avrupalı güçlere (İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya) 20. yüzyılın başında Japonya ve ABD de katılır.

► İkinci "dünya sistemi", İkinci Dünya Savaşı'nın bir ürünüdür. Avrupa harap olmuş ve Japonya kara topraklarını yitirmiştir. ABD siyasal ve ekonomik bakımdan dünyaya hâkim olurken (New York, Birleşmiş Milletler'in merkezi olarak seçilir), "Sovyet İmparatorluğu" Doğu Avrupa'da yayılmaktadır. SSCB/ABD rekabeti, kısa sürede, "nükleer savaş" korkusunun, şiddetli siyasal gerilimlerin ve yıkıcı "bölgesel savaşlar"ın -Kore, Vietnam...- belirlediği iki kutuplu bir sistemin ortaya çıkmasına yol açar. Bu dönemde, ekonomik ve demografik büyümenin olağanüstü düzeyde olduğu söylenebilir, fakat, aynı zamanda, Kuzey'in sanayileşmiş ülkelerini Güney'deki ülkelerden ayıran uçurum da derinleşmektedir.

2. Soğuk Savaş Sonrası Gerçekleşen Önemli Dönüşümler

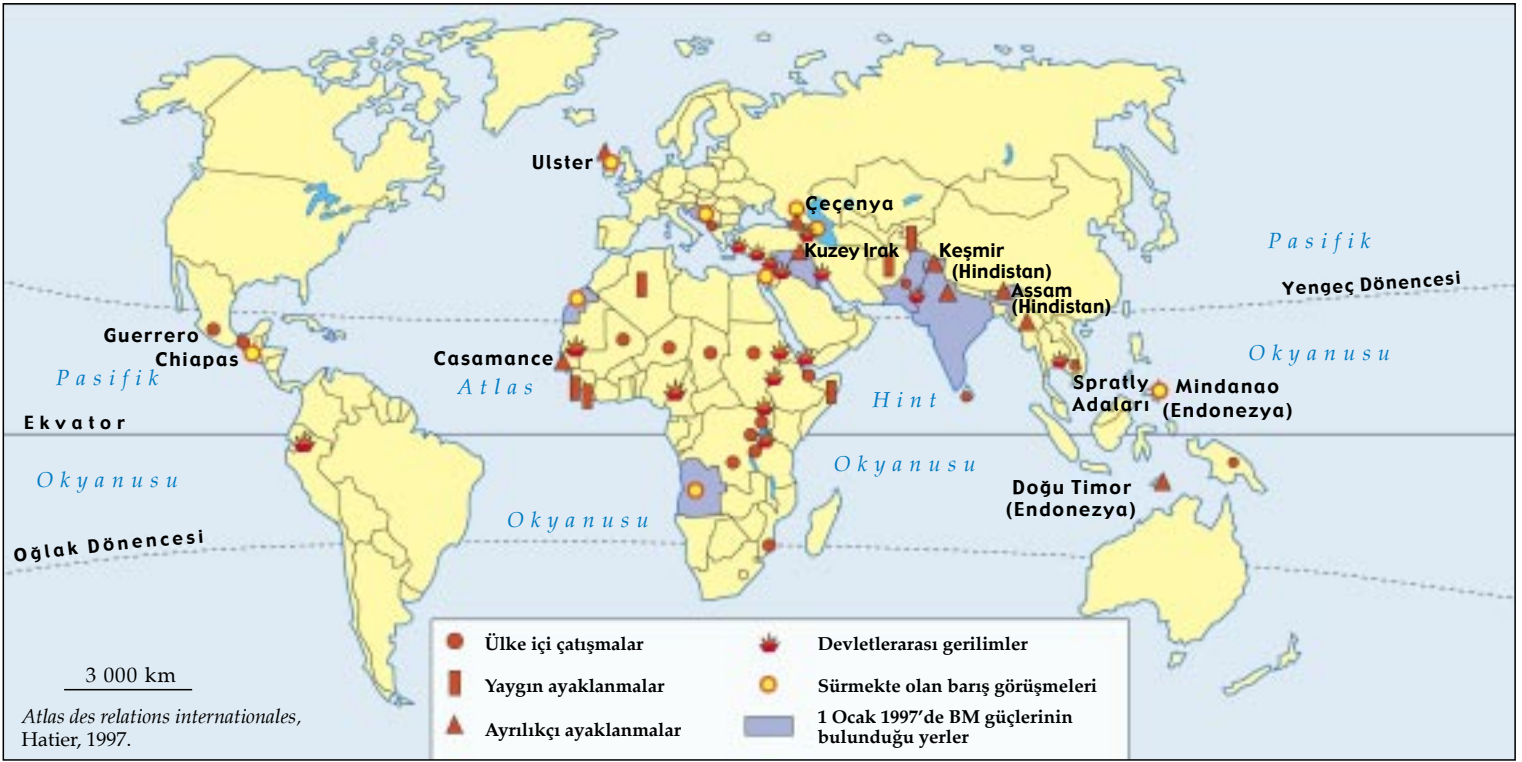
► 1989 - 1991 döneminde Avrupa'da çok önemli olaylar gerçekleşir: Halk demokrasilerinde komünist iktidarın sonu, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Almanya'nın yeniden birleşmesi, SSCB'nin parçalanması. Bu gelişmelerin sonucunda dünyanın jeopolitik* haritasında önemli bir dönüşüm gerçekleşir. İki siyasal ve ideolojik merkezden geriye sadece Washington kalır.

► Ancak, 1992'de Somali'ye ve 1991'den itibaren eski Yugoslavya'ya yapılan müdahalelerinin de gösterdiği gibi, ABD dünya üzerinde mutlak bir hareket özgürlüğüne de sahip değildir. Washington ve Moskova'nın güvence altına aldığı siyasal düzen, yerini, Avrupa Birliği, Japonya, Brezilya, Çin ve Hindistan (1. belge) gibi yeni bölgesel güçlerin katılımıyla dünyada barışa olan inanç ve pek çok çatışmanın bir arada var olduğu açık bir kargaşa ortamına bırakmıştır.

3. Yeni Tehlikelerden Söz Edilebilir mi?

► Günümüze hâkim olan jeopolitik manzara, yeryüzünün Balkanlaşması* ve devletlerin parçalanmasıdır. Bu durum, etnik verileri (dil, din ve toprak) yücelten milliyetçilik akımları tarafından da desteklenmekte ve dünyanın hemen hemen her yerinde ciddi çatışmalara yol açmaktadır: Kafkaslar, eski Yugoslavya, Orta Asya, Ortadoğu, Ekvator Afrikası, vb. bu bölgelerden başlıcalarıdır (2. belge).

► Uyuşturucu ticareti, birçok ülkenin ekonomik ve demokratik işleyişi açısından büyük bir tehlike oluşturmaktadır (3. belge). Uyuşturucu üretiminden ve trafiğinden etkilenen Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinin sayısı 1989'dan beri artmaktadır. Uyuşturucu gelirleri o kadar yüksektir ki günümüzün politikaları, köylüleri yasak ama kârlı olan bu ürünleri yetiştirmekten caydırmamakta ve devletler uyuşturucu çetelerine karşı mücadelede etkisiz kalmaktadır. Uyuşturucu piyasası, Soğuk Savaş sonrası dünyanın yeni düzensizlikleri bakımından açıklayıcıdır ve bütün devletlerin katılacağı bir dünya politikası gerektirmektedir.

2 Günümüz dünyasındaki çatışmalar ve gerilimler.

3 Uyuşturucu ekonomisi.

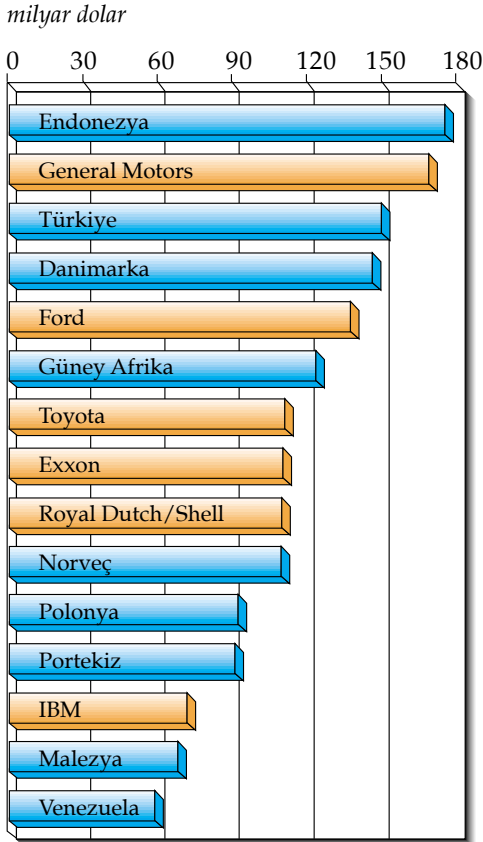
Coğrafyacının Sözlüğü

* **Uluslararası:** Devletler arasındaki ilişkileri tanımlar.

* **Uluslarötesi:** Etkinlikleri "denetimsiz" bir biçimde devletlerin sınırlarının dışına taşan kurumları ya da şirketleri tanımlar. Bu terim, bilgi, fikirler ve ekonomi alanlarında kullanılmaktadır: Çokuluslu şirketler, kiliseler, mezhepler, diasporalar, vb.

* **UNDP:** Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı.

Toplam ciro (çokuluslu şirketler)
veya
GSYİH (devletler)

Kaynak : BM, UNDP, 1997.

1 Bazı devletlerin ve uluslararası şirketlerin karşılaştırmalı gücü.

B. Yeni Bir Dünya Düzenine Doğru mu?

1. "Amerikan Barışı (Pax Americana)": Gerçekler ve Sınırlar

► ABD, 1990'dan beri dünya çapında bir süper güç olduğunu iddia edebilecek tek ülkedir. ABD, dünyadaki siyasal krizlerde hakem rolünü oynayabilen tek güç olarak ortaya çıkmaktadır ve uluslararası siyasal davranış normlarını belirlemektedir. Kuzey Atlantik İttifakı'nı (NATO) denetlemekte ve 1997'de Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın katılımı sırasında görüldüğü gibi, bu örgütün genişlemesinde etkili olabilmektedir. NATO, kilit komuta noktalarında, ABD ordusu subaylarının etkili olduğu ortak bir komutanlığa sahiptir.

► Ancak, Amerika'nın liderliği sınırlıdır ve kimi durumlarda tartışmalara yol açmaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan, Körfez Savaşı sırasında İslam'ın kutsal topraklarında "kâfir birlikleri"nin varlığını eleştiren kesimlerin düşmanca duygularının yarattığı baskı nedeniyle ABD'yle arasına mesafe koymuştur. Amerikan diplomasisi, İsraililerle Filistinliler arasındaki görüşmelerde ve Irak meselesinin çözümünde etkili olamamaktadır. ABD, Uzakdoğu'da, "Asya Devletleri" olarak nitelenen Japonya ve Çin'in dünya sahnesine geri dönüşünü dikkate almak zorundadır.

2. Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Hukuk

► 1945 yılında kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in (BM) görevi "gelecek nesilleri savaş felaketinden korumak"tır. Bu örgütün işleyişi, büyük güçlerin genelde oybirliği içinde olması ve devletlerin kendi iç sorunlarından kaynaklanan çatışmalardaki artış nedeniyle, 1990'dan beri bir hayli değişmiş durumdadır. Çokuluslu kuvvetlerin, BM bayrağı altında Irak ve Kuveyt'te, Somali, Ruanda ve daha pek çok ülkede sık sık askeri operasyonlara başvurması bu değişimi yansıtmaktadır (4. belge). Ancak BM çok farklı durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Üstelik devletlerin egemenliği ilkesine saygı ile çatışmaların kurbanı olan sivil halka yapılacak insani yardım görevi arasında da çelişkiler ortaya çıkmaktadır. BM'nin rolü, barışın korunmasından barışın zorla kabul ettirilmesine dönüşmüştür. BM giderek daha fazla önem kazanan sivil görevleri de üstlenmek zorundadır (2. belge).

► BM'ye bağlı kuruluşlar (UNDP*, UNICEF, FAO, UNESCO...) devletlerin içişlerine karışmama ilkesine saygı göstererek yeryüzünün en yoksul insanları için çalışmaktadır. Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ise, insani konularda içişlerine karışma hakkını, yani sivil halka yardım götürmek ya da çevreyi korumak için devletlerin iradesine kimi zaman karşı gelerek sınırları aşma hakkını talep etmektedir.

3. Devletlerin Yeri?

► Dünya devletleri, bugün, egemenlik haklarını zayıflatan, uluslararası* ve uluslarötesi* üç dış güç alanıyla uyum içinde olmak zorundadır: Politika alanı (BM, Avrupa Birliği, ASEAN...), ekonomi alanı (WTO, NAFTA...ve çokuluslu şirketlerin stratejileri) ve kültür alanı (dinler, dünya medyası...).

► Bölgesel örgütler, şirket stratejileri, ticaret akımları, iletişim ağları ve dinsel ve kültürel kimlikler, mekânın inşasında giderek daha belirleyici olmaktadır (3. belge).

► Siyasal, ekonomik ve kültürel küreselleşme, ulusal toplumların dışında yer alan ikinci bir düzeyin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bölgesel örgütlerin kendi yasaları, çokuluslu şirketlerin kendi hissedarları ve yöneticileri, kiliselerin kendi hiyerarşileri, STK'ların kendi üyeleri vardır. Haritalarda devletlerin başkentleriyle bu güçlerin merkezleri örtüşmektedir (New York, Londra, Brüksel, Roma, Tokyo gibi).

2 BM'nin Yeni Misyonları

Barışın yeniden sağlanması artık sadece çatışmaların sona ermesiyle sınırlı değildir. Uluslararası toplumdaki, dolayısıyla BM'den krizdeki devletlerin toparlanmaları için hem askeri hem de sivil bir eylem beklenmektedir. BM tarafından gönderilen kuvvetlerden, belirli grupların silahsızlandırılması, toprakların mayınlardan temizlenmesi, el konmuş silahların yok edilmesi, kuvvetlerin yeniden birleştirilmesi, ulusal orduların yeniden kurulması vb. talep edilmektedir... Bu taleplere, giderek daha fazla önem kazanan sivil görevler de eklenmekte, insani boyut öncelik kazanmaktadır. Güvenlik Konseyi, konvoyları korumak ve mavi berelilerin çatışma kurbanlarına yardımları dağıtmasını sağlamak amacıyla "güvenli bölgeler" ya da "insani koridorlar" oluşturmaktadır.

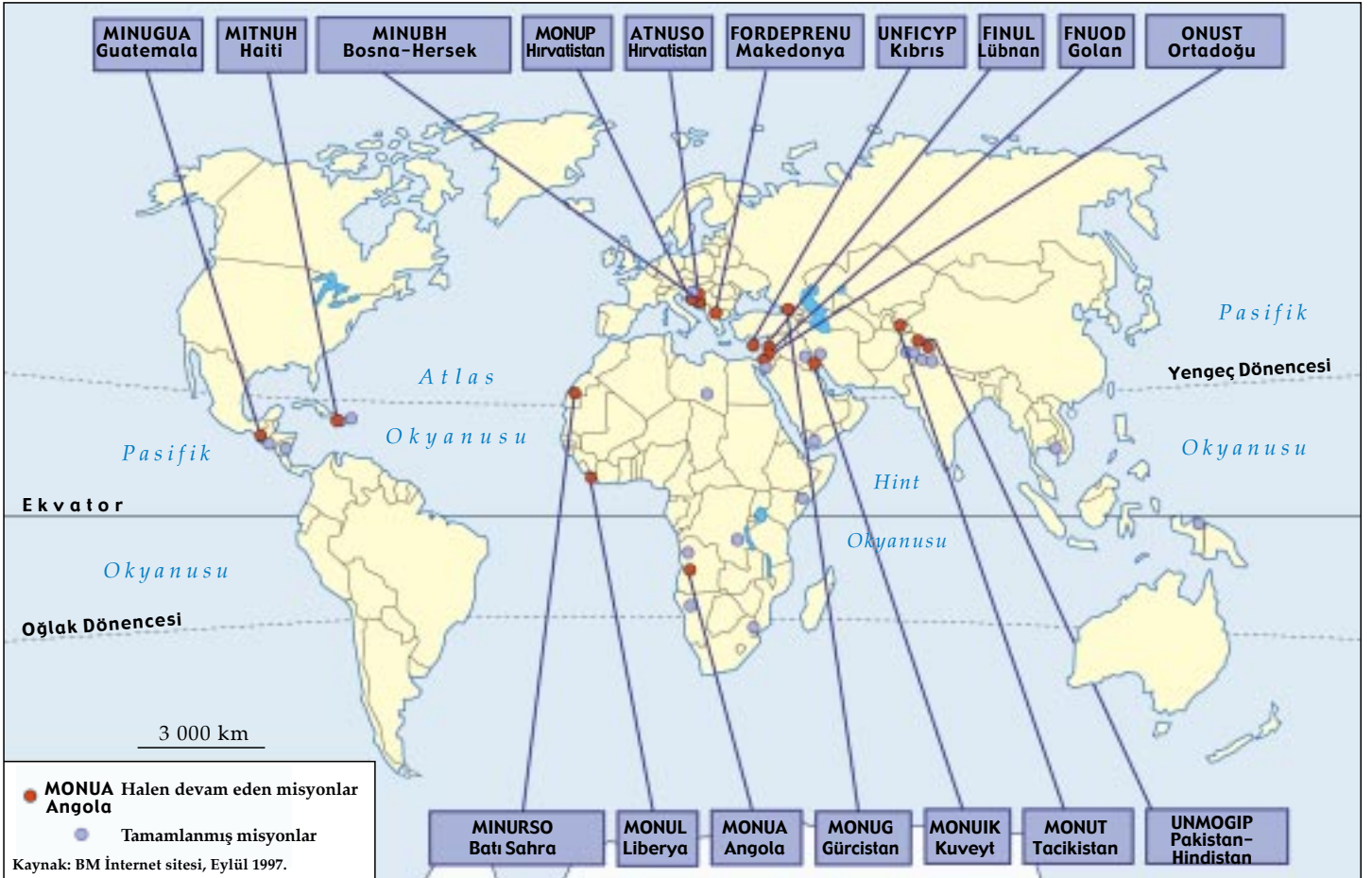
İstikrar bir kez sağlanıp sınırlar yeniden oluşturulduğunda ulusal uzlaşmayı sağlamak ve devleti yeniden inşa etmek; örneğin demokratik ilkeleri yüceltmek, hukuk devletine kaybettiği gücü kazandırmak vb. gerekmektedir. Bütünü sağlamlaştırmak için, kurumlarda reform yapmak, istikrarlı bir hükümet ve etkin bir yönetim kurmak, gerekli altyapıları kurup ulusal ekonomiyi yeniden işler hale getirmek gerekmektedir. Başka bir deyişle tam anlamıyla bir siyasal yapılanma söz konusu olmaktadır.

H. Mazeran, "L'ONU et les crises contemporaines", *Universalia*, Encyclopaedia Universalis, 1996.

Kaynak: *Sciences humaines*, no.17, Temmuz 1997.

3 "Dünya sistemi"nde aktörlerin rolleri.

4 BM'nin 1997 sonunda yürütmekte olduğu barış operasyonları.

Diller Mozaiği

Mekânın

Çeşitlenmesi

► Dil, bir topluluğa ve bir toprağa ait olmanın göstergelerinden biridir. Kültürel kimliğin güçlü bir unsurudur. Dünyadaki yaklaşık 200 ülkede 5 000'in üzerinde dil konuşulduğu saptanmıştır. Dolayısıyla, çokdillilik, resmi dillerle azınlık dilleri arasındaki ilişkilerde kimi zaman sorun çıkarmaktadır. Bu sorunlarla karşılaşan devletler, bir dil politikası belirlemek zorundadır: Bir ya da daha fazla resmi dilin benimsenmesi, bölgesel dillerin tanın-

ması gibi. Çözüm, kimi zaman, bir devletin topraklarının tamamı üzerinde tek bir dilin resmi dil olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmaktadır.

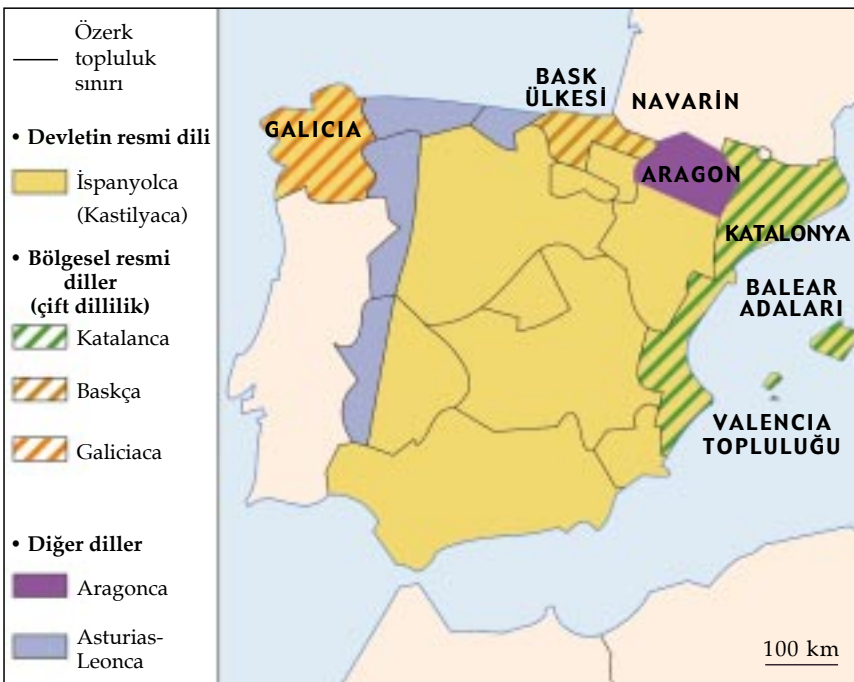
► Giderek küçülen günümüz dünyasında İngilizce kendisini zorla kabul ettirmektedir. Ancak, dünyadaki ekonomik ve politik gelişmeler sonucunda, Asya'da Çince ve Hintçe'nin ya da Amerika'da İspanyolca gibi başka dillerin daha fazla önem kazanmayacağı da söylenemez.

1 Dünyada en yaygın diller.

2 Avrupa'daki dillerin kalıcılığı.

3 İspanya'daki diller.

1. Dünyada önemli dillerin dağılım coğrafyasını açıklayınız ve sınırlarını çiziniz.
2. Avrupa'da konuşulan diller devletlerin sınırlarıyla neden örtüşmemektedir?

Dünyadaki Dinler

Mekânın

Çeşitlenmesi

► Din, uygarlıkların özgün niteliklerini buldukları en belirleyici unsurdur. Dünya üzerinde Müslüman uygarlığı, Hıristiyan uygarlığı, Hindu uygarlığı gibi farklı uygarlıklar mevcuttur.

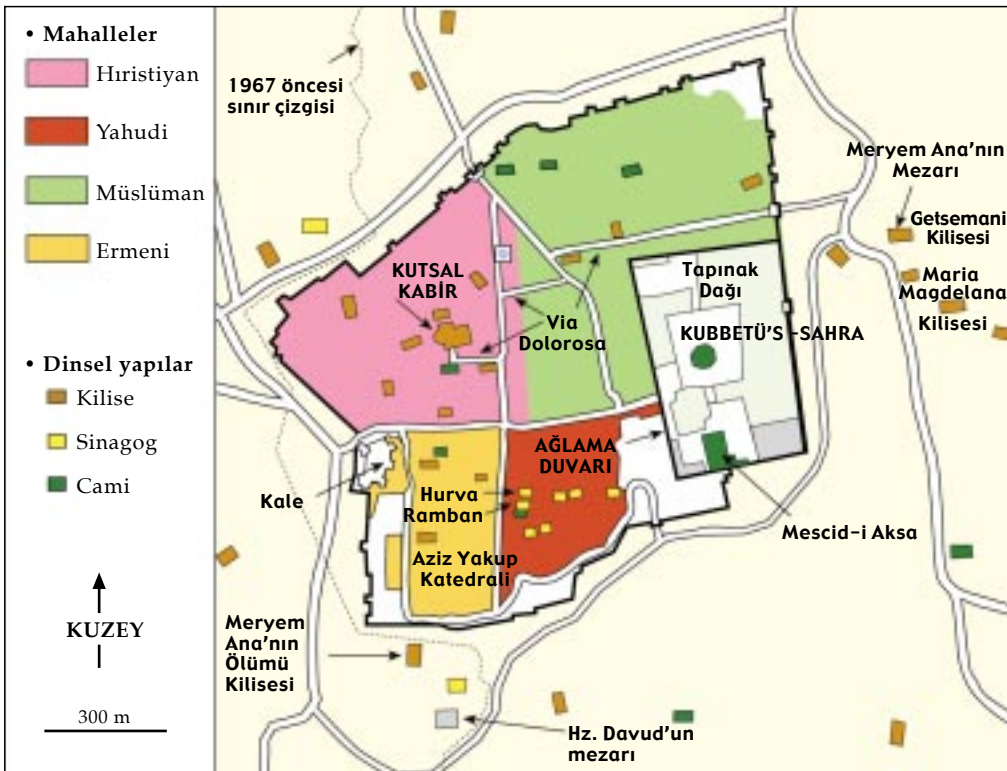
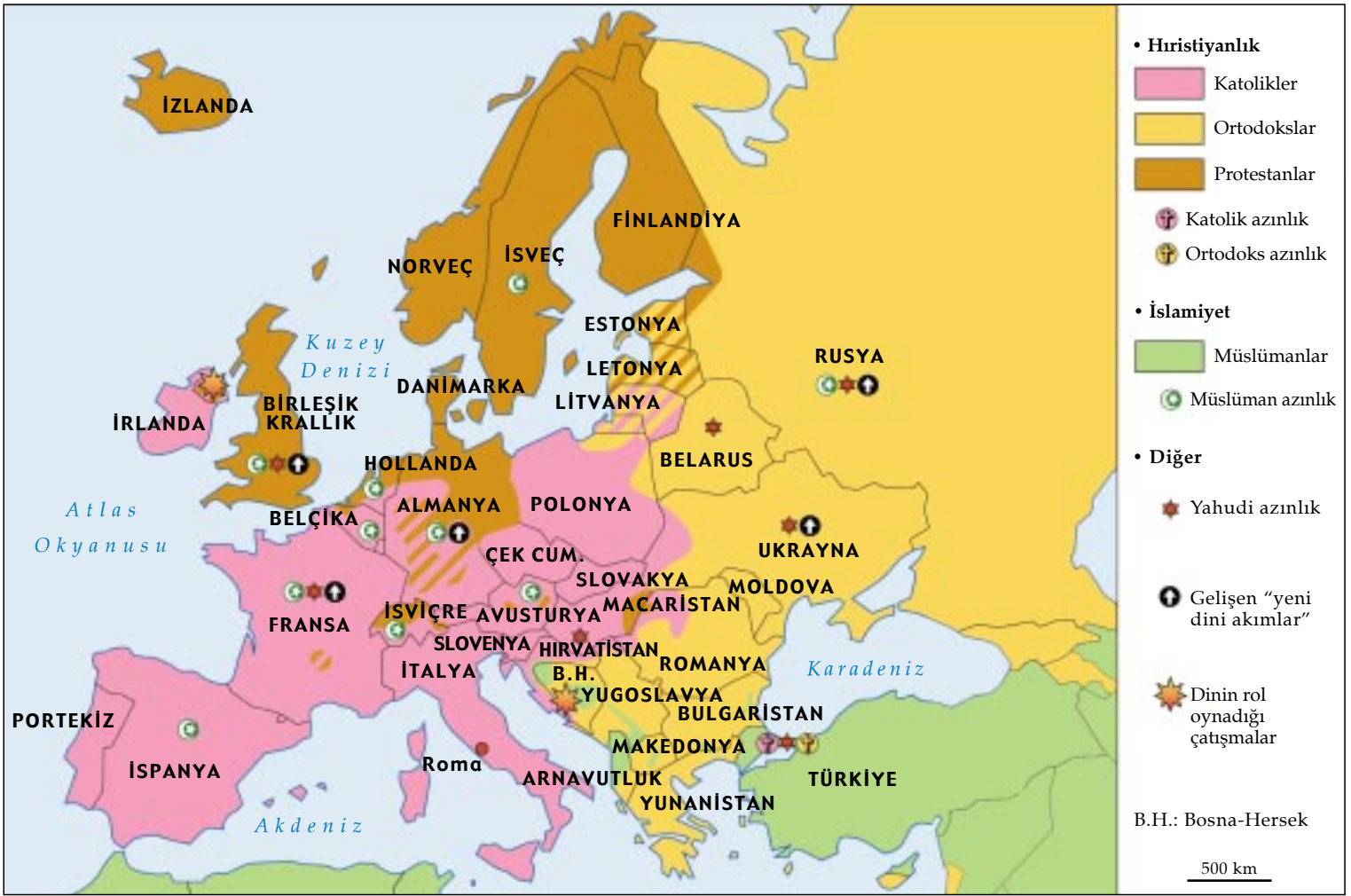
► Avrupa'da, Hıristiyanlık'tan uzaklaşma ve laikleşme, dinlerin gerilemekte olduğu inancını doğurdu. Oysa 1980'li yılların sonlarından bu yana dinlerin sosyal ve siyasal düzende oynadıkları önemli rol inkâr edilemez bir düzey-

dedir. Örneğin, bugün Rusya'da nüfusun % 60'ından fazlası, Ortodoks kilisesine bağlı olduğunu açıklamaktadır. Din, ekonomik küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kültürel tektipleşmeye direnebilen kimlik hareketlerini doğurabilmektedir.

► Dinler, dünyayı din yayma çabaları, modern iletişim araçları ve göçler nedeniyle değişebilen ama oldukça istikrarlı coğrafyalar halinde aralarında paylaşmışlardır.

1 Günümüzde dünyadaki dinler.

▲ 2 Avrupa'daki dinler.

◀ 3 Kudüs Kenti'nin planı.

1. Dünyada en çok inananı olan dinler hangileridir? Nerelerde tutunmuşlardır?

2. Avrupa'da en çok inananı olan dinler hangileridir?

3. Eski Yugoslavya'da ve Fransa'da çok sayıda Müslüman'ın bulunması nasıl açıklanabilir?

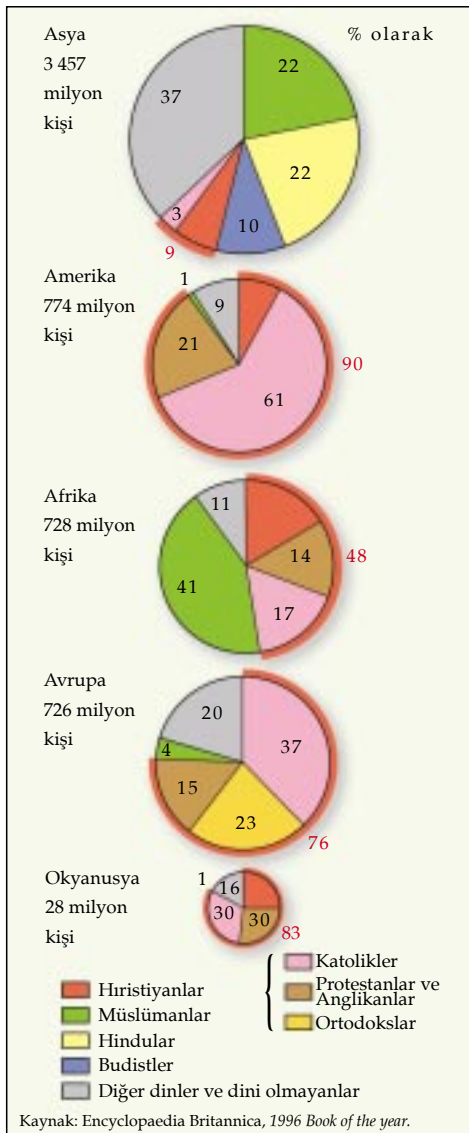
4. Kudüs'ü kutsal bir kent olarak kabul eden üç büyük dini sayın. Bu dinlerin her birinin kentte kutsal bir merkezi vardır. Bu merkezler hangileridir?

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Kültür:** Bu sözcük geniş anlamıyla, özellikle de “kültürel alan” ifadesinde, uygarlıkla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

***Uygarlık:** Bir toplum ya da toplumlar grubundaki nesnel, ekonomik, sosyal, kültürel ve tarihsel gerçekler bütünü.

1 Kıtalarla göre dinler.

A. Başlıca Kültür Alanları

1. Uygarlıkların Tanımı ve Coğrafyası

► Uygarlık* kavramı karmaşık bir niteliğe sahiptir ve bu sözcük her zaman aynı anlamda kullanılmamıştır. Eskiden, henüz uygarlık düzeyine ulaşmamış halkların karşısında “uygar halkları” tanımlamaktaydı: Barbarlar’a karşı Yunanlılar, Afrikalıları’a karşı Avrupalılar gibi. “Uygar” olmak, kendini “uygar” olarak tanımlayan insan grubunun yaşam tarzını ve değerlerini benimsemek demektir. Kültürlerle* ilgili bilgilerdeki gelişme, bu hiyerarşik ayrımın terk edilmesine yol açtı.

► Her uygarlık, sınırları oldukça sabit bir toprağa ve siyasal, ekonomik, sosyal, dinsel ve sanatsal nitelikli ortak unsurlara bağlıdır. Her büyük uygarlık alanının içerisinde daha kısıtlı kültürel birimler bulunur. Bu durumda, Avrupa’da Rus, Polonya, Fransız vb. “kültürlerinden” söz edilebilir.

► Uygarlıkların ve kültür alanlarının sayımını yapmak çok zordur. Bununla birlikte, ortak siyasal kurumlara, etkinlik biçimlerine, sosyal yapıya ve inançlara sahip olmalarıyla tanımlanan altı ya da sekiz büyük uygarlık alanından bahsedilmektedir (2. belge). Afrika’daki Sahraaltı ve Pasifik uygarlıkları bütünlüklü büyük kümeler oluşturmamaktadır.

► Bu kültürel alanların sınırları siyasal sınırlar kadar kesin değildir ve dikkate alınan ölçütlere göre değişebilmektedir. Örneğin, Bangladeş’te yaşayanlar Hint kültürel alanının içinde bulunmalarına rağmen çoğunlukla kendilerini Müslüman dünyasıyla özdeşleştirmektedirler.

2. Dünyadaki Dinler ve Kültürel Alanlar

► İslamiyet’in bir milyardan fazla inananı vardır. Bu din, Atlantik’ten Endonezya’ya kadar uzanmakta ve birkaç kültürel alanı kapsamaktadır: Fas’tan Irak’a kadar uzanan Arapça konuşan ülkeler; Türkiye’den Orta Asya’ya kadar uzanan Türkçe konuşan ülkeler; İran grubu; Hindistan Yarımadası; Malezya kümesi; Siyah Afrika. İslamiyet, Afrika’da, Asya’da ve Avrupa’da gelişmesini sürdürmektedir.

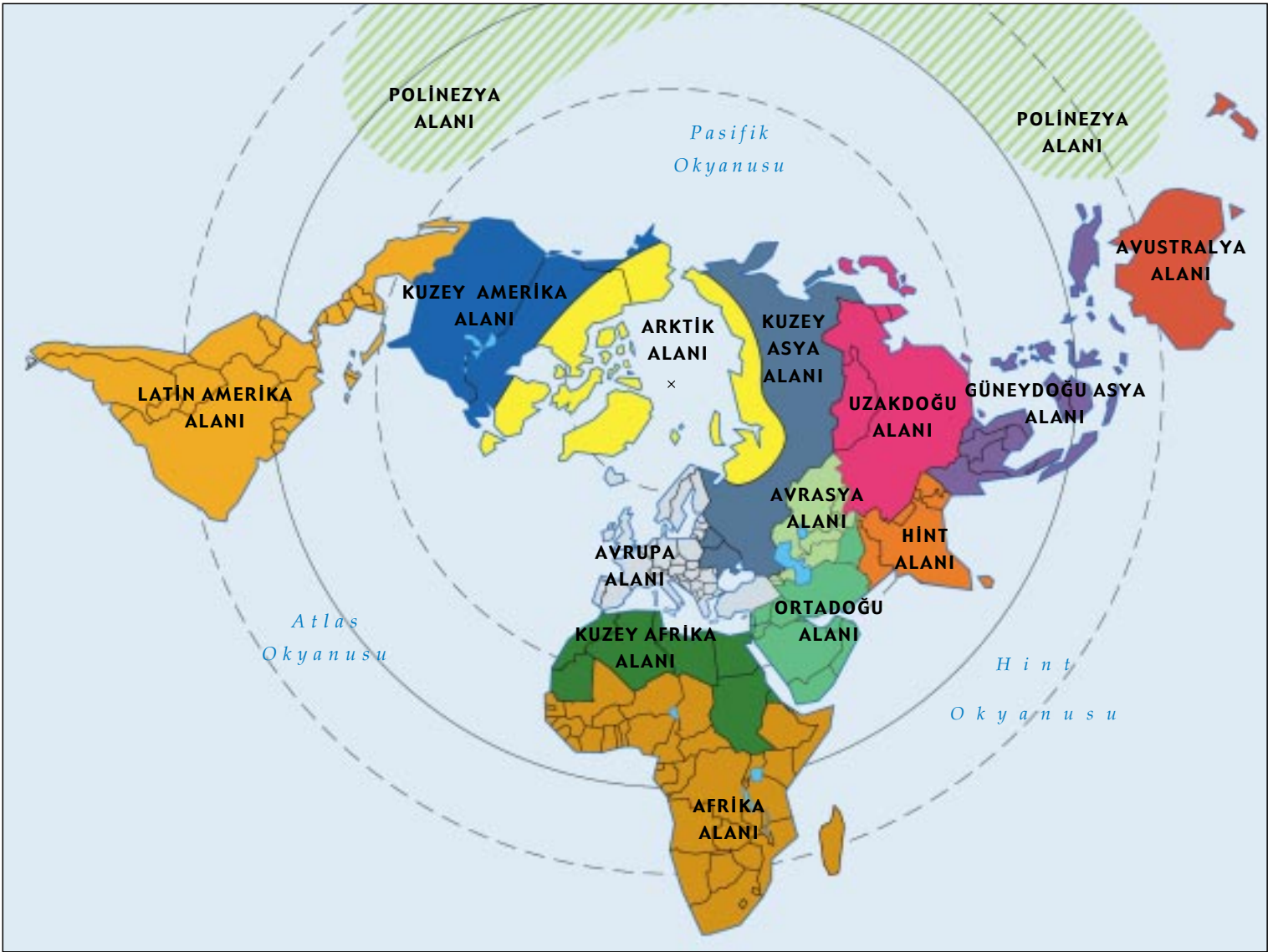
► Hıristiyanlığın da bir milyardan fazla inananı vardır. Bu din, birbirinden açık bir biçimde farklılaşmış kültürel alanların doğmasına yol açan derin bölünmeler geçirmiştir. 11. yüzyılda Roma kilisesiyle Ortodoks kilisesinin (Bizans uygarlığı) ayrılması Avrupa’yı ikiye bölmüştür. 16. yüzyılda Batı Avrupa Hıristiyanlığı Protestanlar ve Katolikler olarak bölünmüştür. Avrupa’nın yayılmacılığı, Amerika’da iki farklı kültürel alanın doğmasına yol açmıştır (2. belge).

► Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’le birlikte üçüncü tektanrılı dindir. Bu din 1948’den beri, geçmişi çok eskiye dayanan bir ülkenin, dilin ve kültürün yeniden dirilişini ifade eden İsrail Devleti’yle birlikte anılmaktadır. Dünyadaki Museviler’in (Diaspora) hemen hemen yarısı ABD’de yaşamaktadır.

► Hinduizm, Hindistan nüfusunun % 85’ini biraraya getirmektedir. İnanç yayma çabası bu dine yabancı olduğundan, Hinduizm, Hint Okyanusu’nun çevresi, İngiltere ve ABD’ye göç etmiş olan gruplar dışında Hindistan’la sınırlıdır.

► M.Ö. 6. yüzyılda Hindistan’da doğan Budizm, bu ülkede neredeyse tamamen silinmiş ve yerel dinleri ve felsefeleri -Konfüçyüsçülük, Taoizm, Şintoizm- etkilediği Doğu ve Güneydoğu Asya’nın tamamına yayılmıştır. Bugün de Batı’da yayılmaya devam etmektedir.

► Dünyada daha az yaygın olan çok sayıda din ve dindarlık biçimi de bulunmaktadır: Hindistan’da Sihlik, Afrika’da Animizm, dünya çapındaki yeni dinsel hareketler vb.

2 Büyük jeokültürel alanlar.

3 Din ve Kültür

Büyük dinlerin hiç şüphesiz uzun bir tarihsel geçmişi vardır: İslamiyet için yaklaşık 14 yüzyıl, Hıristiyanlık için yaklaşık 20 yüzyıl, Budizm için 25 yüzyıldan uzun bir süre. Üstelik dünyanın tanıdığı uygarlıklardan hiçbiri, belirli bir döneminde bir dinsellik evresi geçirmeden gelişmemiştir [...].

Dinlere paralel olarak, bugünkü anlamlarına yakın zamanda kavuşmuş olan, uygarlık ve kültür adını verdiğimiz kavramlar ortaya çıkmıştır [...].

Böylece tarih, binlerce yılın sonunda günümüz dünyasına altı büyük kültür alanını miras bırakmıştır: Uzakdoğu kültür alanı, Hindu kültür alanı, İslam kültür alanı, Bizans mirası ve iki kıyısıyla birlikte Atlantik kültür alanı. Atlantik'in iki kıyısındaki bu iki kültür alanı, Batılı olarak tanımlansa da, aslında ikisini birbirinden ayıran özellikler de vardır. Yeni Dünya, Avrupa Kıtasını on yüzyıldır kaplayan manastır ağının ve Avrupa'ya kendisini yaratma fırsatını veren Rönesans ve Reform deneyimlerinin eksikliği her zaman duyacaktır [...].

Dinler, uygarlıklar ve kültürler, daha sonra dünya olarak belirecek oluşumun gebelik aşamasındaki temel ağlardır.

Ch.-P. Péguy, *L'Horizontal et le Vertical*, Reclus, 1996.

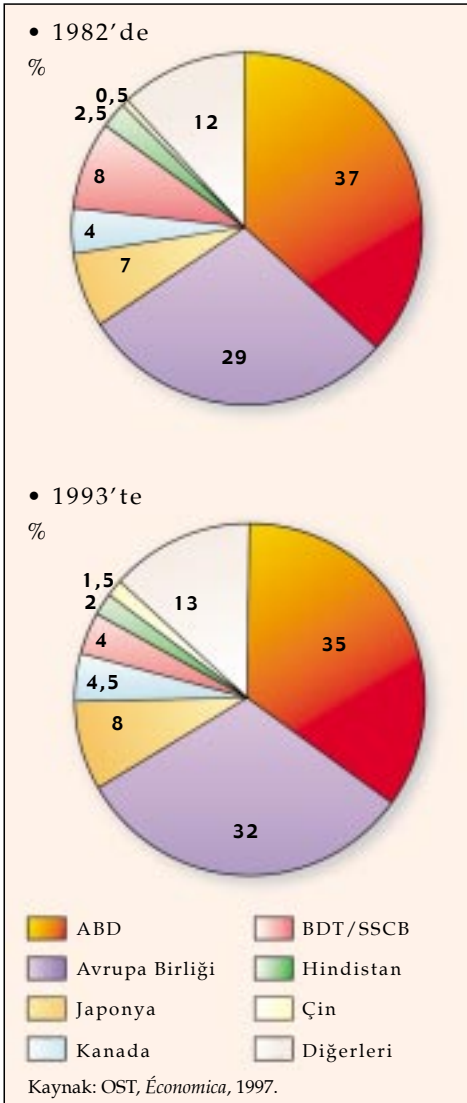
4 Batı ile Doğu'nun buluşması. İki kültürün buluşması karşılıklı zenginleşme fırsatı sağlar. Villeneuve - lès - Avignon Manastırı'nın binaları arasında duran Doğu gongu, Japon besteci Takemitsu'nun Doğu ile Batı arasındaki ayrılıkların ötesine geçen müziğini simgelemektedir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Bilgi otoyolları:** Optik elyaf kullanan ve dünyadaki tüm yerleşim ve etkinlik noktalarını birbirine ekleyen, yüksek debili ve yüksek hızlı multimedya ağları.

***Medya:** Basın, televizyon, radyo, sinema ve internet gibi başlıca yazılı ve görsel-işitsel iletişim araçlarının oluşturduğu bütün.

1 Dünyada bilimsel üretim (yazılı yayınlar).

B. Dünya Kültürünün Gerçekleri ve Sınırları

1. Günümüz Dünyasındaki İletişim Araçları ve Odakları

► Devletlere dünya topraklarını paylaşma imkânını tanıyan sanayi çağını, bilgi ve iletişim çağları izlemiştir. Yeni teknolojiler (bilgisayarlar, uydular, optik elyaflar, vb) sayesinde dünyanın her yerindeki gelişmeler anında izlenebilmektedir. İnternet bu bilgi otoyollarının* simgesi durumundadır.

► Teknolojik araştırmanın ve ekonomik gücün ürünü olan modern medya*, coğrafi olarak belirli noktalarda toplanmıştır. Dünya çapındaki iletişim, ABD, Avrupa Birliği ve Japonya'daki özel sektör kuruluşlarının egemenliğindedir. En güçlü gruplar Amerika'dadır: CNN'in sahibi Time Warner - Turner, Disney - ABC, Westinghouse - CBS gibi.

► Başlangıçta seçkinlere yönelen ve daha sonra, tarihe damgasını vurmuş olan kültürlerini halka yayan Avrupa'daki geleneksel kültür odaklarının tersine, Amerikan şirketleri, yerel kökleri olmayan popüler bir kültür üretmekte ve bunu ihraç etmektedir. Amerikan şirketleri, başka ülkelere herkes tarafından bilinen üç tip mekân aracılığıyla -dolaşım (otoyollar, havaalanları), tüketim (hipermarketler, Mac Donald's), iletişim (uydular, internet)- küresel bir modernlik modeli sunmaktadır.

2. Dünya Kültürü ve Toplumların Tektipleşmesi

► Kentsel nüfusun artması, "dünya kültürü" nün gelişmesini kolaylaştırmaktadır. Amerikan kültürü de buna kendi damgasını vurabilmektedir. Bu kültürün Amerikan İngilizcesi denen bir dili ve büyük tüketim ürünleri vardır. Manila'dan Buenos Aires'e, Cape Town'dan Moskova'ya kadar, giyim tarzlarında (jean, tişört), beslenme alışkanlıklarında (fast food), yapılan ya da televizyondan izlenen sporlarda (futbol, Olimpiyat Oyunları, otomobil yarışları), müzikte ve sosyo-kültürel davranışlarda (dünya müziği, sinema, gösteriler) aynı eğilimler göze çarpmaktadır. Öte yandan dünya kültürü, bazen yerel düzeyde tartışmalar doğuran, bireysel özgürlük, kadın erkek eşitliği, çocuk hakları gibi değerlerin de taşıyıcılığını üstlenmektedir.

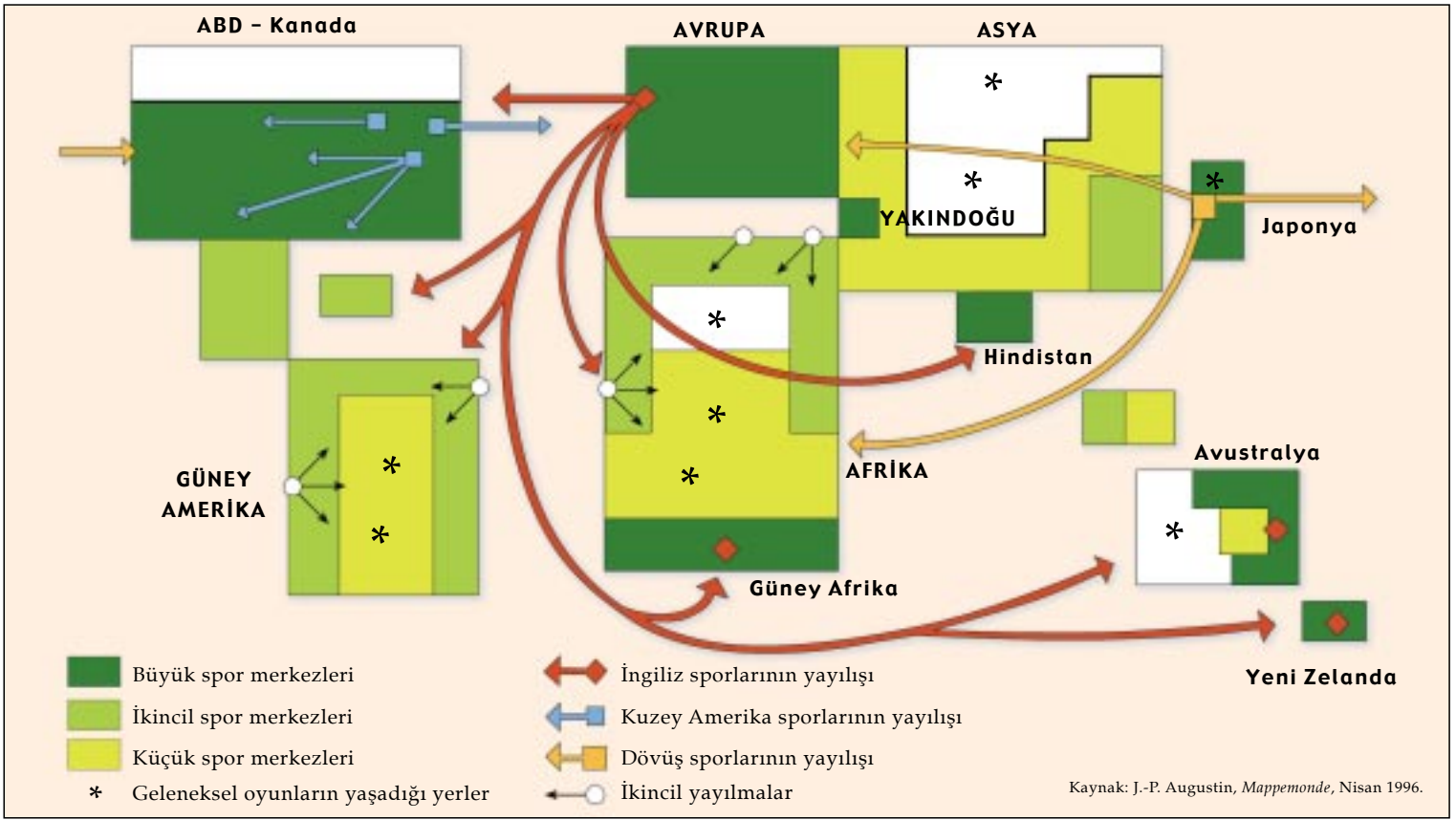
► Kültürün bu jeoekonomik dinamiği yerel toplumların coğrafyasını alt üst etmektedir. Manhattan'da yaşayan bir kişi, Paris, Abidjan ya da Bombay'ın şık mahallelerinde yaşayan bir kişiye, Bronx'ta yaşayan New York'lu komşusundan daha yakındır. Geçmişte, mesafeler toplumların oluşumu ve iç dinamiği için gerekli olan uzaklığı sağlamaktaydı; bugün bu mesafeler ortadan kalkmıştır ve bu durum toplumların bütünlüğü için bir tehdit olarak görülebilmektedir. Bu tehdit karşısında, 1980'li yılların sonundan beri, bir gruba ya da bir toprak parçasına ait olma ihtiyacının yeniden ve yoğun bir biçimde dile getirildiği gözlenmektedir.

3. Toplulukların Direnci

► Günümüzde kültürlerin ve değerlerin evrenselliği ilkesi hem yaygınlaşmakta hem de tartışılmaktadır. Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ülkeleri, Temmuz 1997'deki yıllık toplantılarında ABD'nin insan hakları anlayışına karşı çıkmış ve Asya'ya özgü aile, topluluk, disiplin ve otorite anlayışlarını savunmuşlardır. Hemen hemen her yerde belirli kültürel alanlara aidiyet duygusu kendisini göstermektedir. Batı toplumları dışında din, dil ile birlikte en güçlü cemaat referansı olmayı sürdürmektedir.

► Yerel kültürlerle canlılık kazandırmaya yönelik bu kararlılık, İran, Cezayir ya da Afganistan'da olduğu gibi şiddet içeren ya da dışlayan biçimlere bürünebilmektedir.

► Kültürel alanların savunulması, çoğu zaman özerk bir yönetimin elde edilmesi (Katalonya, Quebec, İskoçya) ya da yerel kültürel özgünlüklerin canlandırılmasıyla sınırlı kalmaktadır.

2 20. yüzyılın sonunda dünyadaki spor merkezleri.

3 Toprak: Küreselleşmeye Karşı Bir Direniş Alanı mı?

Coğrafya gibi tarih de, ulusların, halkların ve kültürel grupların topraklarına bağlılığının insan tecrübesinin değişmez bir gerçeği olduğunu öğretmektedir.

Akımların ve karşılıklı ilişkilerin kazandığı yeni evrensellik ve dünya pazarının ya da ağların ortaya çıkışı, önceki tarihsel ve kültürel bağların ortadan kalkmasına yol açmayacaktır. Geçici olarak bunların üzerini örtse bile kesinlikle eritemeyecektir. Aynı şekilde dünya ekonomisinin ortaya çıkışı da "küresel köy"ün geri dönülemez bir kültürel türdeşleşmeye doğru gittiğini göstermemektedir. Aslında her şey bunun tam tersini kanıtlar gibidir.

Evrensellik iddiasında bulunan ideolojilerin zamanı geçmiştir; artık, kimlikle toprak arasındaki bağın gücünü yeniden gündeme getiren yerel ve bölgesel özgünlükler ağırlığını hissettirmektedir.

J. Bonnemaison et L.Cambrezy, "Le Lien Territorial", *Géographie et cultures*, no. 20, 1996.

4 Suriye Arap Cumhuriyeti'nde gelenekler ve modernlik. Çöldeki Bedeviler.

Kroki

Harita Okuma

► Kullanılan izdüşüm yöntemi ya da seçilen ölçek ne olursa olsun, coğrafi bir olgunun harita üzerindeki yerini saptayabilmek, incelenen toprakların ya da konuların anlaşılması için vazgeçilmez bir unsurdur.

I. Tanımak İçin Yer Belirlemek

1 Yeryüzü üzerindeki bazı büyük nirengi noktaları.

1. alıştırma

İsmlendirmek

- 1'den 6'ya kadar numaralandırılmış olan deniz ve okyanusların isimlerini belirtin.
- Haritada w, x, y ve z harfleriyle gösterilen hayali çizgiler nelerdir?
- En büyük altı ülkenin isimlerini belirtin.
- Haritada yer almayan kıtanın ismi nedir?

2. alıştırma

Yerleştirmek

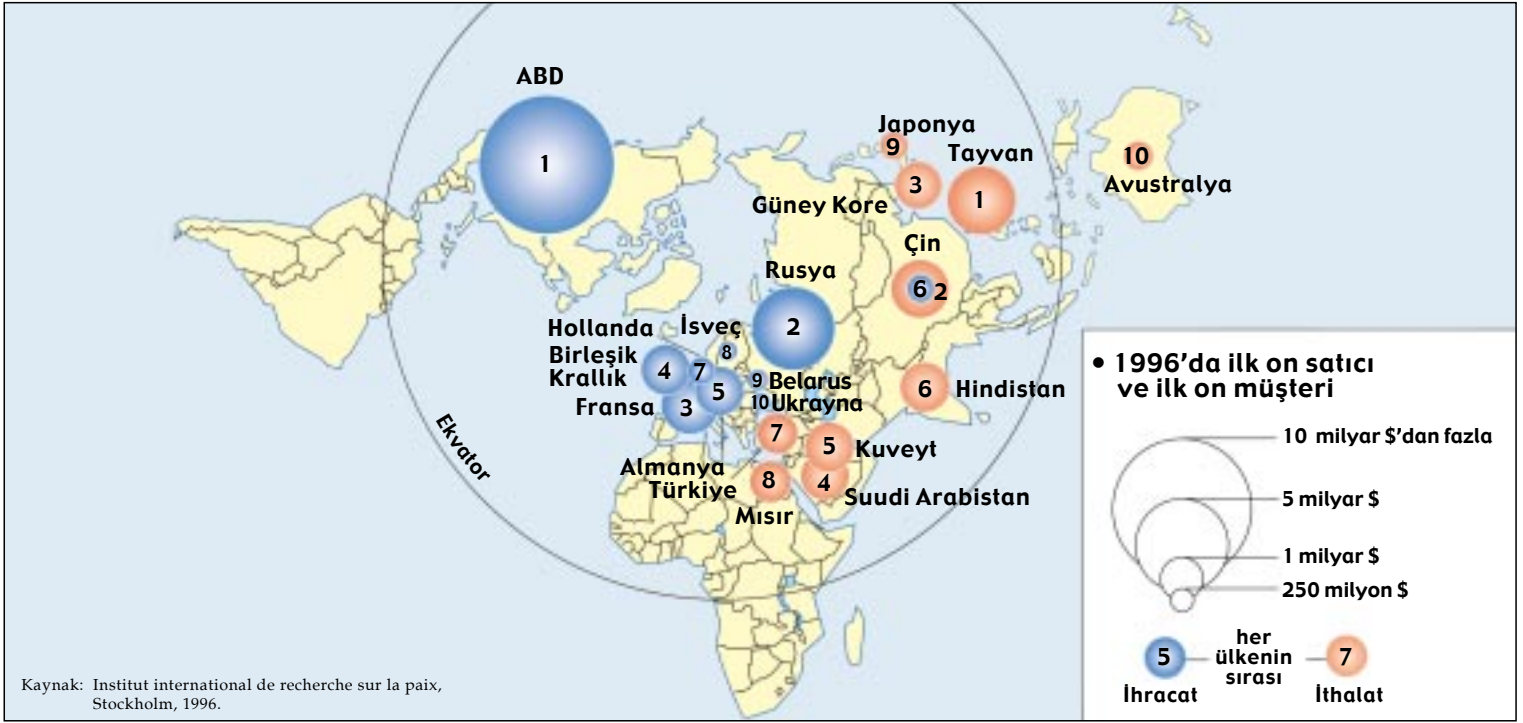
- Toprakların çoğunluğu hangi yarıkürede yer almaktadır?
- Tamamı kuzey yarıkürede bulunan kıta hangisidir?
- 45° Kuzey enlemine göre ABD, Avrupa Birliği ve Japonya'nın konumlarını belirleyin.
- Başlangıç meridyenini çıkış noktası olarak alıp batıya doğru ilerleyerek, aşağıdaki şehirleri haritada yerlerine yerleştirin: Kahire, Paris, Londra, New York, Hong Kong, Los Angeles, Singapur, Cape Town, Frankfurt, Tokyo.

3. alıştırma

Bağlantı Kurmak

- Japonya'ya en yakın olan ülke hangisidir?
- New York ile Japonya arasındaki en kısa havayolu hangisidir?
- Avrupa'yla Güneydoğu Asya arasındaki en kısa deniz yolu hangisidir?
- ABD'nin Meksika ve Kanada'yla bir kara sınırı vardır. ABD hangi ülkeden sadece bir boğazla ayrılır?

II. Anlamak İçin Bilgileri Okumak

2 Dünyada silah ticareti.

4. alıştırma

(2. belge)

- Haritada yer alan bilgilerin ana teması nedir?
- İhracat yapan ülkeler dünyanın hangi bölgelerinde yer almaktadır? Bunların arasında BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri var mıdır?
- Dünyada silah ithalatı yapan başlıca iki bölge hangisidir?

5. alıştırma

(3. belge)

- Pasifik'te yer alan Spratly Adaları'nı haritada yerleştirin.
- Bu adalar üzerinde kaç ülke hak iddia etmektedir?
- Bu adaların açığından geçen deniz yolu hangi ülke için hayati önem taşımaktadır?
- Çin Denizi'ndeki ülkeleri karşı karşıya getiren üç çatışma konusunu belirtin.

3 Çin Denizi'ndeki tartışmalı adalar.

Kroki

Dünyadaki Dinsel Alanlar

- **Konuyu okumak ve bir sorunsal çıkarmak**
- **Bilgileri harekete geçirmek ve sınıflandırmak**
- Bir altyazı hazırlamak ve doğruluğunu kanıtlamak
- Kroki çizmek

- ▶ Kroki çizildikten sonra başlıca hedef, bu krokinin neye dayanarak ve nasıl çizildiğini anlamaktır.
- ▶ Bir kroki çizmeden önce konunun sorunsalını anlamak (1. alıştırmaya), bilgileri harekete geçirmek (2. alıştırmaya) ve bu bilgileri sadece gerekli olanları bırakacak şekilde sınıflandırmak ve önem sırasına göre dizmek (3. alıştırmaya) gerekmektedir.

1. alıştırma

Sorunsalı Çıkarmak İçin Konunun Başlığını Okumak ve Anlamak

- Dinsel bir alanı tanımlamak için gerekli ölçütler nelerdir?
- Bu ölçütler tüm dinler için aynı mıdır?
- Bu alanlar tarih içinde değişmiş midir?
- Dinlerin günümüzdeki coğrafi dinamikleri nelerdir: Genişleme mi, durağanlık mı, yoksa gerileme mi?

»» Sorunsal: Günümüzdeki dinsel alanlar sabit topraklar mıdır, yoksa değişmekte olan topraklar mıdır?

2. alıştırma

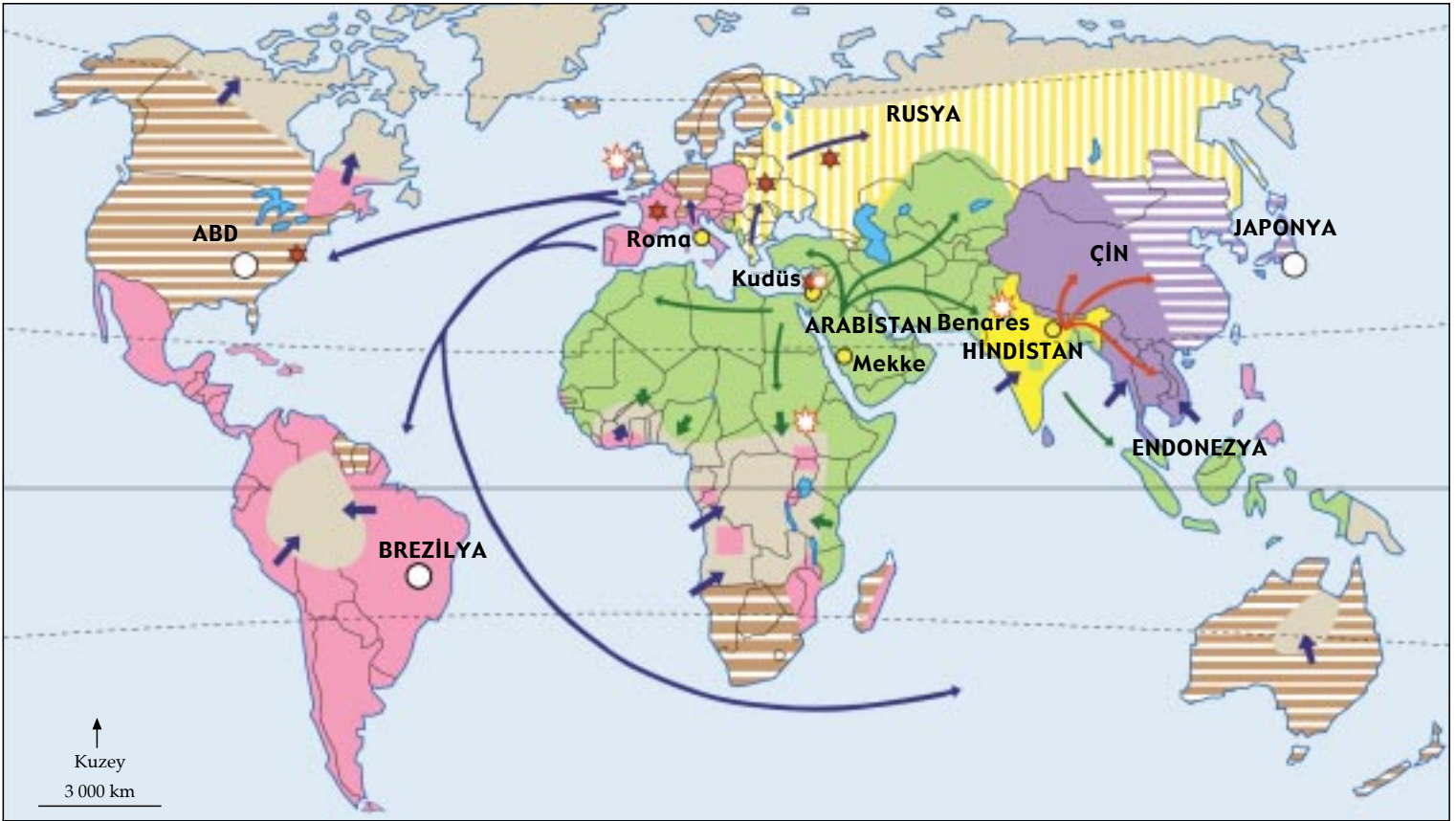
Bilgileri Harekete Geçirmek

- Dünyadaki başlıca dinler hangileridir?
- Bu dinler nerelerde doğmuştur? Çoğunlukta oldukları yerler nereleridir? Azınlıkta oldukları yerler nereleridir?
- Bu dinler tarih boyunca nasıl yayılmıştır: Fetihler, sömürgecilik, işgücü göçü, yeni üyeler kazanmaya yönelik etkinlikler, nüfus?
- Bu dinlerin bugün sahip olduğu topraksal dinamikler nelerdir?
- Başkentleri ve kutsal yerleri var mıdır?
- Dinler bugün toprak çatışmalarının kökeninde yer almakta mıdır?
- Yeni dinler ortaya çıkmakta mıdır?

3. alıştırma

Bilgileri Sorunsala Göre Sınıflandırmak ve Önem Sırasına Koymak

- **Haritayı çizmek için aşağıda sıralanan unsurlar akılda bulundurulmalıdır:**
- Başlıca dinler ve bu dinlerin yayılma alanları;
- Dinlerin tarih içindeki ve bugünkü yayılma eksenleri;
- En tanınmış kutsal şehirler;
- Yeni dinsel akımların kendilerini gösterdikleri mekânlar.
- **Bilgileri (2. alıştırma) yukarıdaki dört konuyla karşılaştırmak**
- Kroki dinlerin mekânsal dağılımını nasıl temsil etmektedir?
- En çok ziyaret edilen kutsal yerler gösterilmiş midir?
- Din olgusunun güncelliği nasıl gösterilmiştir?

• Dinlerin yayılma alanları

	Katoliklik	} Hristiyanlık
	Protestanlık	
	Ortodoksluk	
	İslamiyet	
	Budizm	
	Budizm ve Doğu dinleri	
	Hinduizm	
	Diğer dinler	
	Musevilik	

• Büyük yayılma eksenleri

Tarihsel	Güncel

• Başlıca dinsel merkezler

Kutsal kentler

• Yeni dinsel merkezler

Yeni dinsel hareketlerin ortaya çıktığı ülkeler: tarikatlar, bağdaştırmacı dinler vb.

• Gerilim noktaları

Büyük gerilim noktaları

Dünyada büyük dinlerin dağılımı ve mekânsal dinamikleri.

Öneri

- Bir haritada kullanılması zorunlu olan "unsurlar"
  1. Başlık: Her zaman açık ve kısa olmalıdır.
  2. Alt yazılar: Önem sırasına göre düzenlenmeli; ya haritanın yakınına ya da ayrı bir sayfaya yerleştirilmelidir.
  3. Ölçek: Gösterilmelidir.
  4. Yön bilgisi.
  5. İsimler : Çok fazla olmamalı ve yatay olarak yazılmalıdır. Aynı olgu söz konusu olduğunda aynı renk ve yazı karakteri kullanılmalıdır.

Haritanın Yorumlanması

• "Unsurulara" göre:

- Konuya ve sorunsalına uygun bir başlık;
- Alanları ifade etmek için kullanılan yüzeyler;
- Belirli yerleri göstermek için kullanılan noktalar;
- İlerleme eksenlerini göstermek için kullanılan çizgiler;
- Yer tespiti için isimler;
- Yapılan tercihleri anlamlı kılmak ve konuya ve sorunsalına cevap vermek amacıyla düzenlenmiş bir altyazı.

• İçeriğe göre:

- Bu kroki aşağıda sıralanan konularda bilgi vermektedir:
  - Büyük dinlerin dünya toprakları üzerindeki dağılımı;
  - Geçmişteki ve bugünkü coğrafi ilerlemeler;
  - Dört büyük dinsel merkezin konumu;
  - Gerilim noktalarının varlığı.

Yöntem

Çağımızın Çatışmaları, Yeni Jeopolitik Riskler

• Belgeleri sunmak

- Bilgileri konularına göre ayırmak, sınıflandırmak, karşılaştırmak ve gruplara ayırmak
- Sentez yapmak

1. Belge : Yeni bir jeopolitik bağlam.

2. Belge : 1975 - 1997 arasında UNHCR'nin (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) gözetimindeki insan sayısında kaydedilen artış.

3. Belge : 1990 - 1995 döneminde şiddet sonucu gerçekleşen ölümlerin bölgelere göre dağılımı.

4. Belge : Risk mekânı Ortadoğu.

5. Belge : Günümüzün jeopolitik dünyası: Belirsizlikler ve bölünmeler (s. 16-17).

- İlk hedef, belgeleri tanımlayarak sunmaktır: Türlerini (harita, metin, uydu görüntüsü, istatistik, grafik...), kaynaklarını (yazarı, nereden alındığı) ve tarihlerini (1. alıştırma) belirlemek.
- İkinci hedef, söz konusu coğrafi mekânı sınırlandırmak ve konuyu anlamak için konunun başlığını okumaktır (2. alıştırma).

1

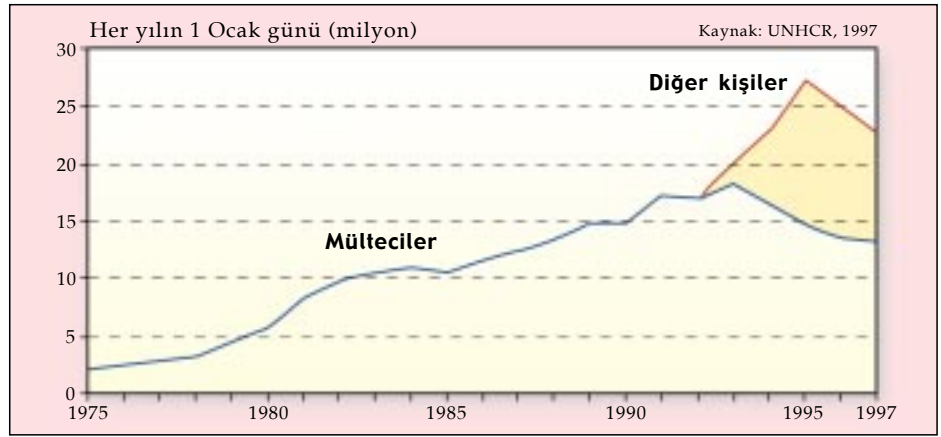
Yeni bir jeopolitik bağlam

Batı dünyasıyla Sovyet dünyası arasındaki nükleer denge, 1980'li yılların sonunda, yani Soğuk Savaş'ın başlamasından kırk yıl sonra, "devletler arasındaki çatışmaları çözümleme aracı olarak savaş" fikrinin artık aşıldığı görüşünün doğmasına yol açtı. Bu çerçevede Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve bununla birlikte birçok bölgesel çatışmanın çözülmesi (Orta Amerika, Güney Afrika, Afrika Boynuzu...) söz konusu iddianın kanıtı olarak görüldü.

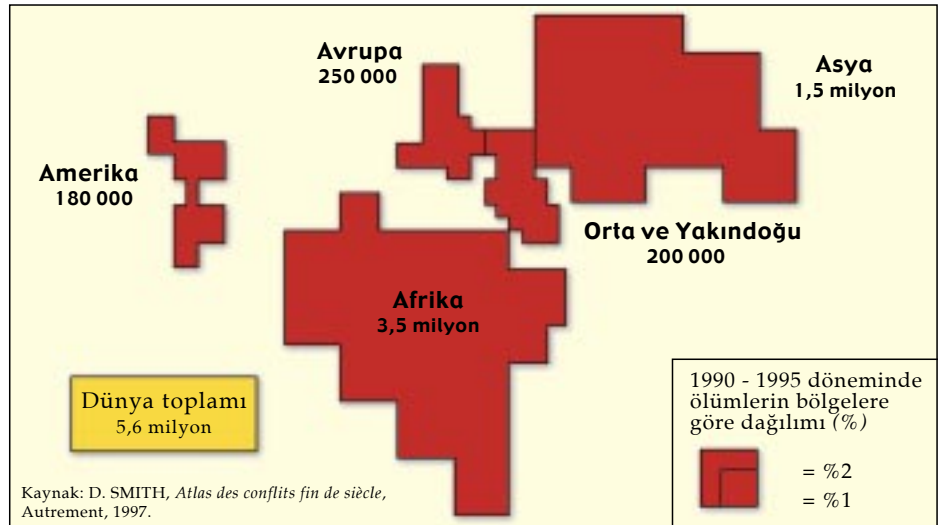
Ancak bu heyecan, kısa bir süre sonra yerini, devrini tamamlamış bir çağın son serüveni olarak görülen İkinci Körfez Savaşı'nın ve daha yoğun olarak, Avrupa'nın çevresinde (eski Yugoslavya, Kafkaslar) ve eski Üçüncü Dünya'da (Somali, Liberya, Ruanda...) giderek yoğunlaşan iç savaşlar sonucunda oluşan bir hayal kırıklığına bıraktı.

Böylece devletler arasında savaşın artık geçmişte kaldığı tezinden, devletlerin içinde her an savaş yaşanabileceği teze geçildi.

"Un contexte géopolitique bouleversé",
Cahiers français, no. 283,
La Documentation française, 1997.

2 1975 - 1997 döneminde UNHCR'nin gözetimindeki kişilerin sayısındaki gelişme: Bu rakamlara Filistinliler (1995'te 2,8 milyon) dahil değildir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gözetimindeki "diğer kişiler", kendi ülkelerinde yerlerinden edilmişler, ülkelerine geri gönderilenler ve savaştan etkilenen topluluklardır.

3 1990 - 1995 döneminde şiddet sonucu ölümlerin bölgelere göre dağılımı.

4 Ortadoğu: Risk mekânı.

5 Günümüzün jeopolitik dünyası: Belirsizlikler ve bölünmeler (sayfa 16-17).

1. alıştırma Belgeleri Sunmak

- Belgelerin türü (5. belgeyi unutmayın)
  - Kaç tür belge vardır?
  - Üç haritayı (sayfa 16-17, 34 ve 35) ölçekleri, mekânları ve kullanılan harita yöntemlerini dikkate alarak karşılaştırın.
  - Metnin türü nedir: Edebi, tarihsel...?
- Belgelerin kaynakları ve tarihleri
  - Bu belgeler özel kaynaklardan mı yoksa uluslararası kuruluşlardan mı alınmıştır?
  - Her belgenin yayımlandığı tarih ile açıklanan olguların tarihlerini karşılaştırın.

2. alıştırma Konunun Mekânını ve Temasını Anlamak

- Konunun başlığı ve kullanılan çeşitli belgeler, dünya genelinde bir inceleme olduğunu göstermektedir. Dünyanın belirli bir bölgesi üzerinde yoğunlaşan 4. belgenin hedefi, genel fikirleri yansıtmaktır.
- 20. yüzyılın ilk yarısının tarihi, dünya çapında iki büyük çatışmanın damgasını taşımaktadır. 1945'ten beri devletlerarası çatışmalar azalırken devletlerin içindeki çatışmalar artmaktadır.
  - Bu gelişme ne bakımdan yeni risklerin ifadesi olarak görülebilir?
  - Bu gelişmeye bakarak ideolojilerin sonunu, demokrasinin ilerleyişini, küreselleşmenin sonuçlarını görebiliyor muyuz?

Öneri

- Çok uzun sunuşlardan kaçının. Belgeleri mümkün olduğunca konularına ya da türlerine göre gruplara ayırın.
- Kaynaklarla ilgili gereksiz bilgiler vermemeye dikkat edin. Örneğin 2. belgede UNHCR'in amacının, mültecileri uluslararası alanda korumak olan, BM'ye bağlı resmi bir organ olduğunu belirtmek yeterli olacaktır.

Kompozisyon

Başlıca Jeokültürel Alanlar, Süreklilikler ve Değişimler

• Konuyu okumak ve bir sorunsal çıkarmak

- Bilgileri gözden geçirmek ve plan yapmak
- Giriş ve/veya sonuç bölümünü yazmak
- Bir kroki çizmek ve/veya kullanmak

► Ele alınan konuya, ek olarak sunulan bir istatistik tablosu eşlik etmektedir. Tamamlanmış harita konunun parçası değildir; düşünmeye yardımcı olması için verilmiştir.

► Kompozisyonun yazılmasındaki ilk aşama konunun incelenmesi; bir başka deyişle konuyu anlamak, zaman ve mekân içinde sınırlandırmak, istenen çalışma türünü (betimleme, karşılaştırma, tartışma...) tanımlamak için dikkatlice okumaktır (1. alıştırma).

► Bunun ardından çalışmanın ana eksenini oluşturacak olan sorunsalın araştırılması gerekmektedir (2. alıştırma).

1. alıştırma

Konuyu incelemek

• Konuyu anlamak

- "Jeokültürel alan" ifadesini tanımlayın. Temel özellikler her alan için aynı mıdır?
- "Süreklilikler": Süreklilik gösteren unsurlar hangileridir? Bu alanları çevreleyen çizgiler sabit midir?
- "Değişimler": Her alanın nitelikleri ve her toprak parçasının sınırları düzeyinde ortaya çıkan değişimler nelerdir? Değişimlerin aktörleri (devletler, şirketler...) ve unsurları (araçları) nelerdir? Sonuçlar alanlara göre farklılık göstermekte midir?

• Konuyu sınırlandırmak

- Bu coğrafya konusu, zaman içindeki sınırları belirtmemektedir. Dolayısıyla bugünkü durumu, her coğrafi olgunun anlaşılması için gerekli olan tarihsel mirası dikkate alarak incelemek gerekmektedir.
- Coğrafi çerçeveye gelince, burada tüm dünya söz konusudur.

Öneri

- Ek belgeler kullanılabilir. Bu belgeler, konunun daha iyi anlaşılması için değerli bir kaynak oluşturmaktadır.
- Bu durumda tablo, sayısal verilerin kullanılmasını ve aşağıdaki konular hakkında sorular sorulmasını sağlayacaktır:
  - Bir kültürel alanı tanımlamak için kullanılan ölçütlerin uygunluğu;
  - Alanların sınırlandırılması (seçilen devletlere bakınız);
  - Değişime yol açması beklenen unsurlar.

2. alıştırma

Bir sorunsal saptamak

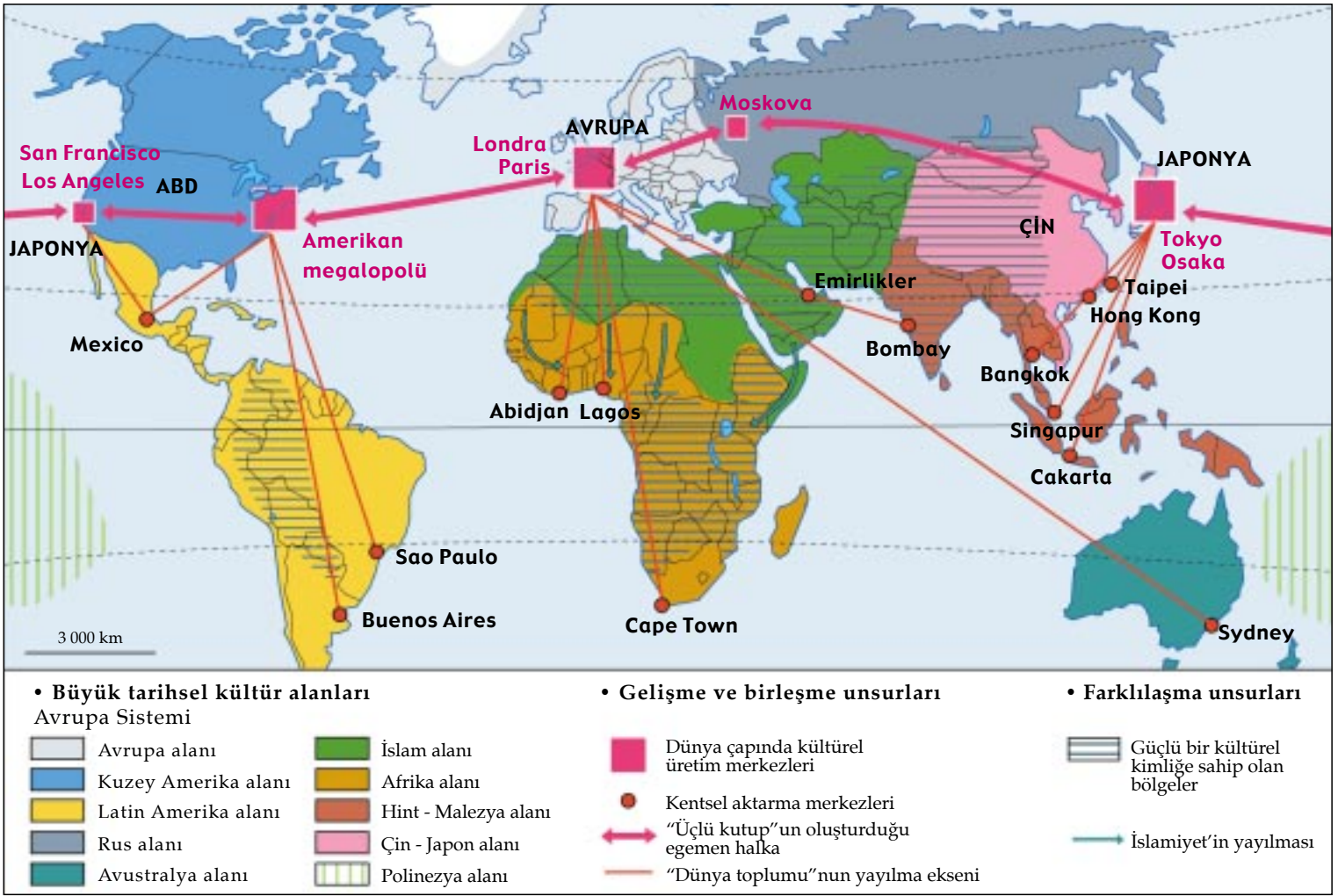
• Konunun ele alınış biçimine göre farklı sorunsallar ortaya koymak mümkündür.

Aşağıda üç sorunsal örneği yer almaktadır. Bu sorunsalları tartışın ve yeni sorunsallar önerin.

- »» Büyük jeokültürel alanlar, Kuzey ülkeleri tarafından arzulan ve düzenlenen küreselleşmeden etkilenmekte midir?
- »» Dünyanın büyük jeokültürel alanlara bölünmesi, ekonominin küreselleşmesi ve Amerikanlaşmayla anlamını kaybetmekte midir?
- »» Zamanda ve mekânda gerçekleşen son dönüşümlerin kültürel sonuçları nelerdir?

Öneri

- Sorunsalı saptamak, sunuşun ipucunu belirtmek anlamına gelmektedir. Bunun için 1. alıştırmadaki bütün soruları tek bir soru haline getirmek gerekmektedir.

■ Büyük jeokültürel alanlar.

ÜLKE	Başlıca dinler (%)	Kişi başına GSMH (1994, dolar)	İnsani Gelişme Endeksi	Yetişkinlerde okuma yazma oranı (%)	Kentleşme oranı (%)	1 000 kişiye düşen bilim adamı sayısı(1988-1995)
ABD	Protestanlar (53) Katolikler (26)	25 880	0,942	99	76	4
Brezilya	Protestanlar (89)	2 970	0,783	83	78	0,2
Almanya	Protestanlar (41) Katolikler (36)	25 580	0,924	99	86	3
Arabistan	Müslümanlar	7 050	0,774	62	80	-
Nijerya	Müslümanlar (45) Animistler	280	0,393	56	39	-
Güney Afrika	Müslümanlar Hıristiyanlar	3 040	0,716	82	50	0,3
Fas	Müslümanlar	1 440	0,566	42	48	-
Hindistan	Hindular (82) Müslümanlar (32)	320	0,446	51	27	0,1
Çin	Budistler Taoistler	530	0,626	81	29	0,3
Endonezya	Müslümanlar (87)	880	0,668	83	34	0,2
Avustralya	Hıristiyanlar (75)	18 000	0,931	99	85	2
Rusya	Ortodokslar	2 650	0,792	98	76	4

■ Ek: Bazı göstergeler.

Temel Kaynak: BM, İnsani Gelişme Dünya Raporu, 1997.

• Bu harita aşağıdaki unsurları dikkate almaktadır:

- Dünyayı büyük alanlara bölen tarihsel miras (yüzeylerle gösterilmiştir). Alanların alt yazıda gösterilmesi, bu alanları sınırlandırmak için dikkate alınan niteliklerin çeşitliliğinin anlaşılmasını sağlamaktadır.

- ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerin başlattıkları, bir dünya kültürü yaratmaya yönelik değişimler. Kentler (noktalarla gösterilmiştir) ve ulaşım ve iletişim araçları (çizgilerle gösterilmiştir) bunların başlıca unsurlarıdır.

- Farklı "bölgesel" kültürlerin korunması. Kültürel tektipleşmeye karşı tepkiler her yerde ulusal ve dinsel akımlarla kendini göstermektedir.

CORN										WHEAT										SOYB					
790	2752	2632	2604	2662					2704	4220	4120	4180	4310	4360	4260						2210	2205	2175	2140	2100
784	2754	2634	2600	2664							4124	4174	4314		4254							2210	2172		
MAY	JUL	SEP	DEC	MAR0	MAY0	JUL0				MAY	JUL	SEP	DEC	MAR0	MAY0						MAY	JUL	AUG	SEP	OCT
800	2764	2652	2622	2682	2662				2716	4220	4124	4184	4314	4360	4260						2220	2219	2190	2155	2100
784	2750	2632	2600	2662					2704	4174	4090	4156	4280	4330	4224						2195	2187	2160	2130	2090
794	2752	2642	2610	2674					2716	4174	4092	4162	4286	4344	4224						2199	2188	2170	2140	2100
796	2754	2644	2606	2672	2692	2714			2712	4180	4094	4164	4284	4340	4230						2196	2187	2168	2135	2090
794	2752	2642	2610	2670	2700	2712			2712	4184	4092	4160	4282	4330	4230						2195	2188	2160	2130	2090
-E-	-E-	-E-	-E-	-E-	-E-	-E-			-E-	-E-	-E-	-E-	-E-	-E-	-E-						-E-	-E-	-E-	-E-	-E-
UP	UP	UP	UP	UP	UP	UP			UP	DOWN	DOWN	DOWN	DOWN	DOWN	DOWN						DOWN	DOWN	DOWN	DOWN	UP
12	6	16	24	14					26	40	30	26	26	32	34						10	13	11	10	
780	2746	2624	2582	2652	2674	2684				4224	4122	4184	4306	4360	4264						2205	2202	2172	2140	2080
784	2740		2584	2654							4120	4186	4310	4364								2200	2170		
	2844	2724	2684	2754	2774	2784					4322	4386	4510	4562	4464							2301	2271	2240	2180
	2644	2524	2484	2554	2574	2584				3922	3986	4110	4162	4064								2101	2071	2040	1980

BONDS		DOW JONES		SP500		RTMI		MAXI			CBT KLD GOLD			AG		COMEX GOLD		COMEX SILVER	
JUN	JUN	JUN	CASH	MAY	JUN	JUN	AUG	DEC	JUN	AUG	DEC	JUN	DEC	JUN	AUG	MAY	JUL	JUL	
9107	450B	1675	1473	7911	7960	8150	3770	3800	3875	5530	5840	3768	3802	5530	5590	527			
9024	439B	1590	1384	7747	7730	7970	3756	3785	3870	5510	5800	3752	3786	5490	5560	520			
9100	4472	1655	1450	7836	7950	8130	3760	3800	3870	5520	5830	3759	3795	5500	5577	525			
2+	7B+	65+	6B+	84+	200+	180+	30-	20-	30-	30-	20-	30-	29-	35-	33-	12			

2

Dünya: Eşitsizlikler ve Farklı Gelişme Kutupları

Dünyada pek çok farklı siyasal sistem, din ve kültür vardır. Aynı çoğulluk, kaynakların eşit olmayan bir biçimde paylaşılması, sanayileşmiş ülkelerin ekonomik hegemonyası, yaşam seviyelerindeki çarpıcı farklılıklar, ticari ilişkilerin düzenlenmesindeki hiyerarşi ve coğrafi olarak zıt yönde hareket eden turist ve işçi akımları için de geçerlidir.

Sorunsallar

Gelişme Kuzey-Güney

En zengin 29 ülke, dünya üzerindeki kaynakların % 80'ine sahipken, bu ülkelerde yaşayan insan sayısı dünya nüfusunun sadece % 16'sını oluşturmaktadır. Buna karşılık en az gelişmiş 40 ülke, dünyada her yıl yaratılan değerlerin % 2'sinden azını üretirken, dünya nüfusunun % 20'sini barındırmaktadır. Bu uçurumların arkasında yatan nedenler nelerdir? Kuzey ile Güney arasındaki farklılıklar bugün ne durumdadır?

Merkez Çevreler

ABD, Japonya ve Avrupa Birliği dünyaya ekonomik açıdan egemen olan "Üçlü Kutup"u oluşturmaktadır. Aynı anda hem rakip olan, hem de dayanışma içinde hareket eden bu üçlü, dünya ekonomisini kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemektedir. Bu ülkelerin sahip olduğu güç, ne gibi özelliklere sahiptir ve ne kadar yaygındır? "Çevre" olarak adlandırılan diğer ülkelere düşen rol nedir?

Karşılıklı bağımlılık Ağlar Akımlar

Dünya ekonomisine egemen olan bu üçlünün gücü, pazarların açılması, iletişim ve ulaşım araçlarının çoğalması ve ekonominin dünya ölçeğinde düzenlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Dünya çapındaki bu karşılıklı bağımlılık nasıl işlemektedir? Akımlar ve ağlar hangi açılardan gelişmedeki eşitsizliklerin göstergesidir?

Bölüm Planı

▶ 1. Dünyadaki Gelişme Eşitsizlikleri	48
▶ 2. Dünyanın Jeoekonomik Örgütlenmesi	56
▶ 3. Birbirine Bağımlı Topraklar	62

Chicago Tahıl Borsası. Birkaç temel tarım ürünü, Chicago Borsası'nda telefon ve bilgisayar aracılığıyla yürütülen alım satımların egemen olduğu bir dünya pazarına sahiptir.

Dünyü ve Bugünkü Göçler Dünyanın İşleyişini Açıklıyor mu?

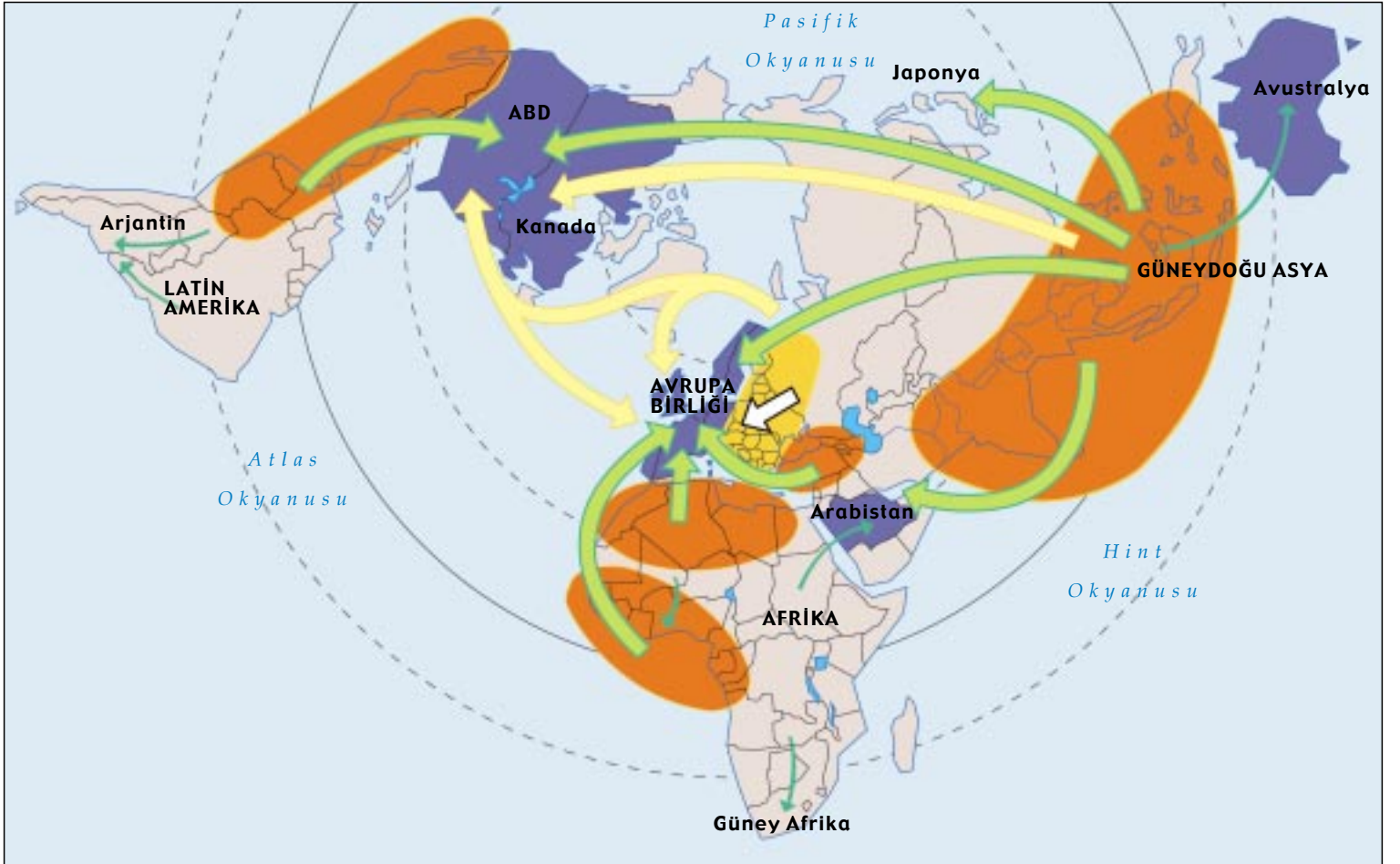
Dünya ekonomisi günümüzde, "Üçlü Kutup"un (ABD, Japonya ve Avrupa Birliği) ekonomi alanındaki egemenliği ile faaliyetlerin büyük ekonomi bölgelerinde -Avrupa'nın "kalbi", Amerikan ve Japon megalopollerini...- kutuplaşmasıyla tanımlanmaktadır.

Bu "büyük ekonomik takımadalar", özellikle en yoksul ülkelerden gelen işçiler için büyük bir çekiciliğe sahiptir. Akımlar, artık iki savaş arası dönemin tam tersine dönmüştür.

1920'li yılların nüfus hareketleri, dünyanın sömürgeci güçler tarafından sömürgeleştirilmesine ve sömürülmesine ortam sağlamaktaydı. Bugünkü akımlar ise, gelişmedeki eşitsizlikleri ve ekonomik bölgeler arasındaki hiyerarşiyi yansıtmaktadır.

1. 1920'li yılların ve günümüzün göç alan ve veren merkezlerini belirtin.

2. Her dönem için büyük işçi akımlarının aktörlerini ve onları harekete geçiren etkenleri belirtin.

■ Çalışanların en çok hareketlilik gösterdiği bölgeler

• Uzun dönemde gerçekleşen iktisadi göç akımları

■ Ekonomik açıdan göç veren büyük bölgeler

➔ Büyük iktisadi göç akımları:
Nitelikli ve niteliksiz işçiler

➔ İkincil akımlar

➔ Çok nitelikli göçmen işçilerin
oluşturduğu büyük akımlar, "beyin göçü"

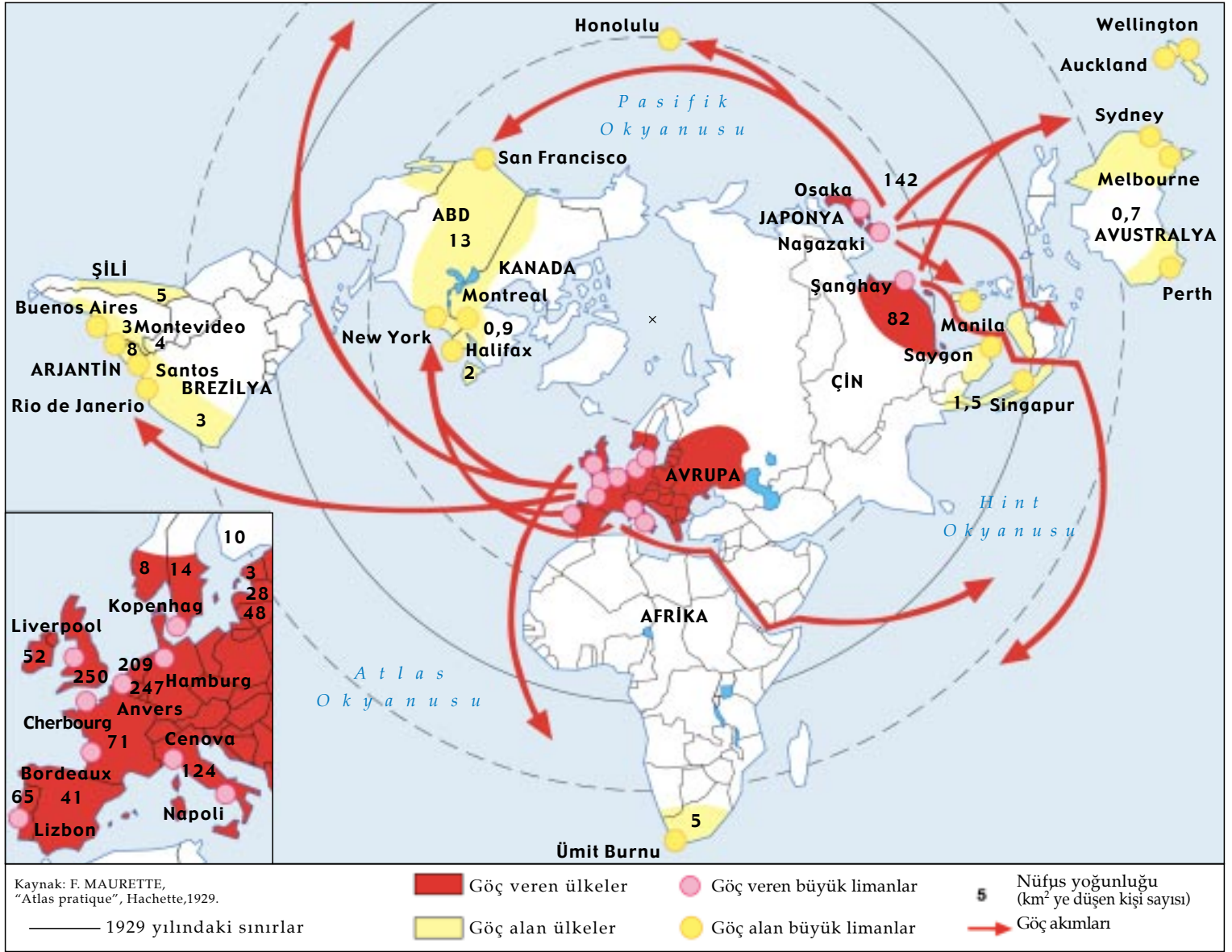
• Soğuk Savaş sonrası iktisadi göç akımları

■ Göç veren yeni bölgeler

➔ Yeni göç akımları

Kaynak: Sciences humaines, no.17,1997.

1 Günümüzde işçilerin göç akımları.

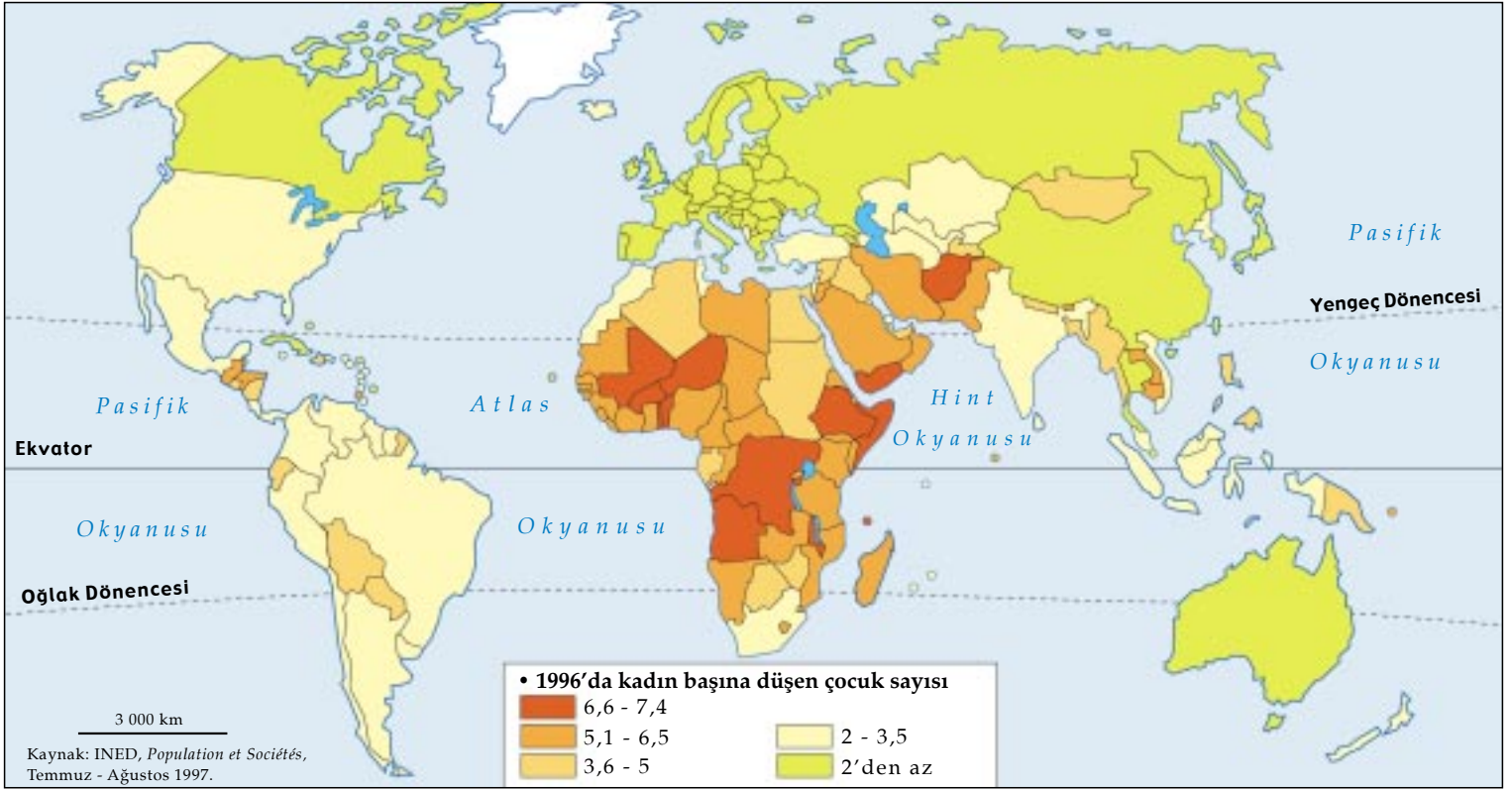
2 1920'li yıllarda Avrupa göçleri.

	SANAYİ ÇAĞI	DÜNYA ÇAPINDA İLETİŞİM ÇAĞI
Dönem	19.-20. yüzyıllar	20. yüzyılın sonu
Girişimciler	- Devletler - Ulusal şirketler	- Devletler - Büyük bölgesel örgütler - Özel şirketler - Çokuluslu şirketler
Yöntemler	- Fetihler ve iskân - İmalat ürünleri - Mal ihracatı - Sınırların güçlendirilmesi - Ulusal sanayiler	- Uluslararası işbölümü - Mal ve hizmet üretimi - Mal ve hizmet alışverişi - Sınırötesi ekonomik bölgeler - Dünya ölçeğinde kentsel yığılımlar
Kazananlar	Devletler: - ABD (kuzeydoğusu) - Batı Avrupa ülkeleri - Japonya	Kentleşmiş bölgeler: - ABD'nin güneyi ve batısı - Londra'dan Milano'ya uzanan "Avrupa'nın kalbi" - Japon kıyıları - Çin'in kıyı şeridi - Güney Kore - Singapur - Malezya - Brezilya üçgeni, vb...

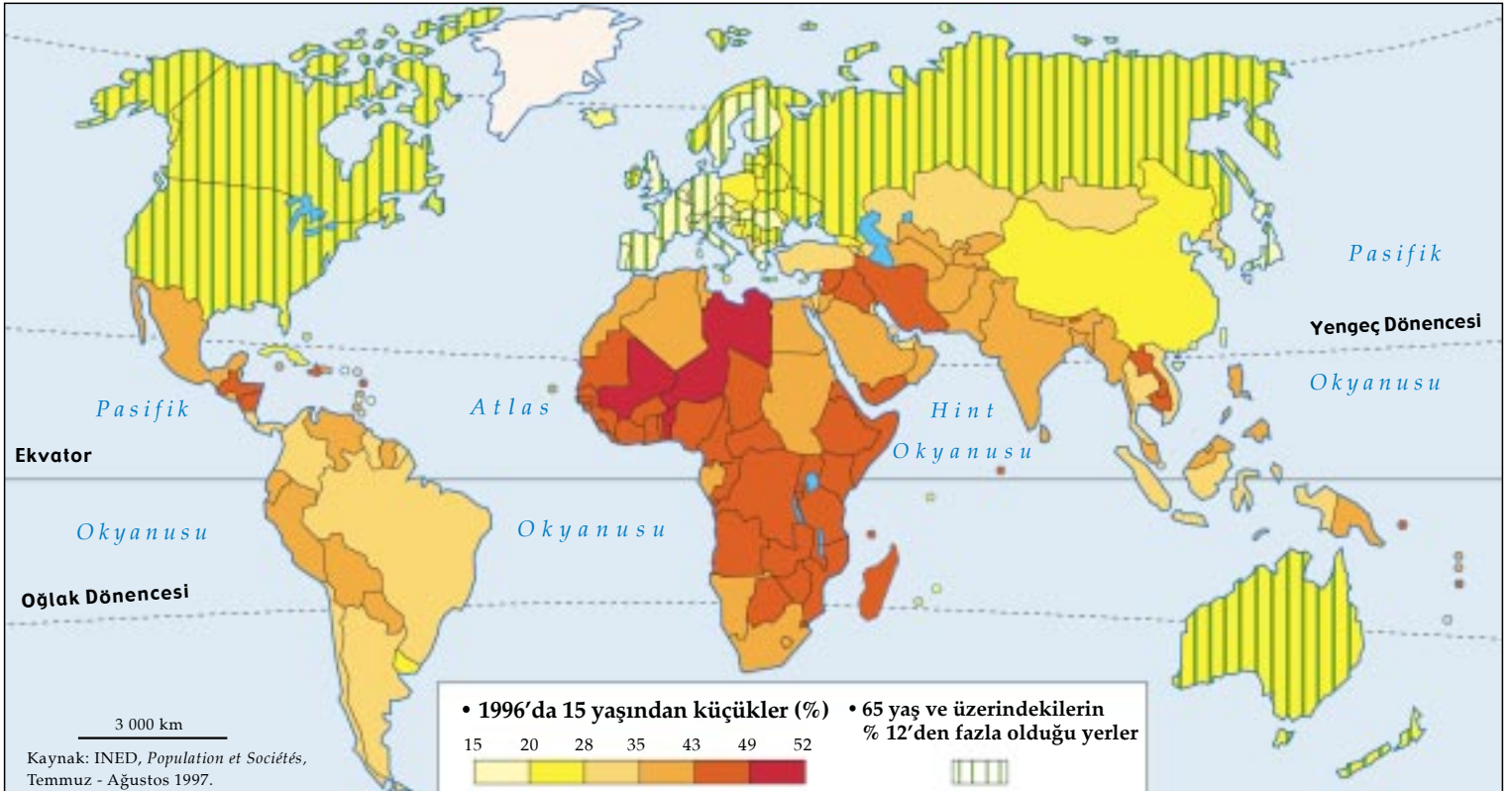
3 Ekonomik karar süreçlerindeki değişimler.

Dünyadaki Demografik

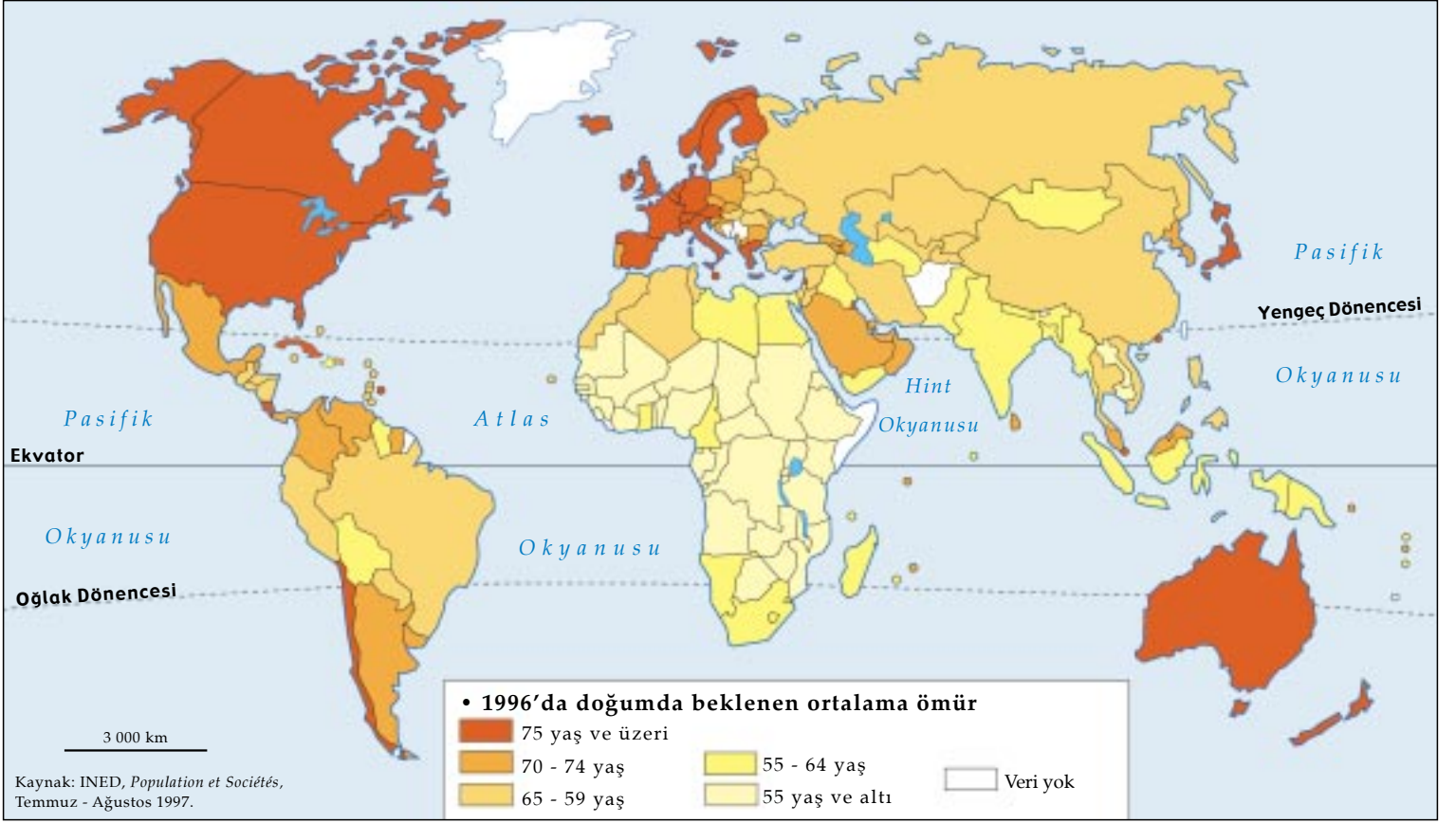

1 Doğurganlık.

2 Genç ülkeler, yaşlı ülkeler.

Zıtlıklar

3 Doğumda beklenen ortalama ömür.

Mekânın

Çeşitlenmesi

► Dünya nüfusuna her yıl yaklaşık 90 milyon kişi eklenmektedir. Bu artış, yüksek doğum oranlarına sahip olan Güney'deki gelişmekte olan ülkelere özgü bir olgudur. Bununla birlikte Güney'deki durum da kendi içinde karşıtlıklarla doludur: Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'daki bazı ülkeler birçok Afrika ülkesinin tersine demografik dönüşümlerini tamamlamış durumdadır.

► Nüfusun yaşa göre dağılımı, çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Kuzey ülkeleri nüfusun yaşlanmasının doğuracağı sonuçlar üzerine kafa yorarken, Güney'dekiler genç bir nüfusun eğitim, barınma ve istihdam sorunlarıyla karşı karşıyadır. Ortalama ömür bakımından zengin ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında her zaman büyük bir uçurum yer almaktadır: Bu süre Ku-

zey ülkelerinde 74 yıldan daha fazlayken, Güney ülkelerinde en çok 62 yıldır. Bununla birlikte iki küme arasındaki bu uçurum, Doğu Asya ve Latin Amerika'da kaydedilen ilerlemeler sonucunda giderek kapanmaktadır.

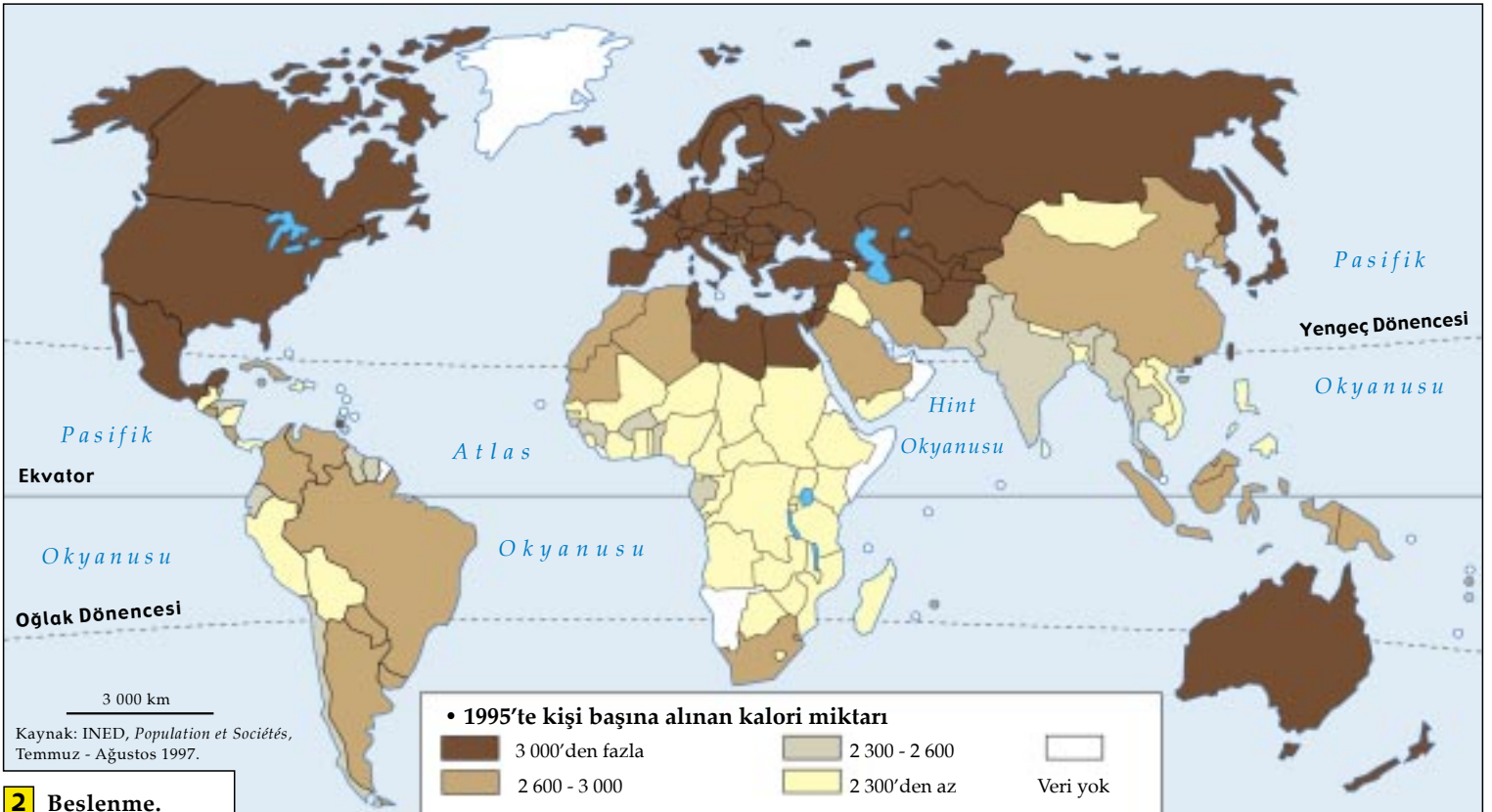
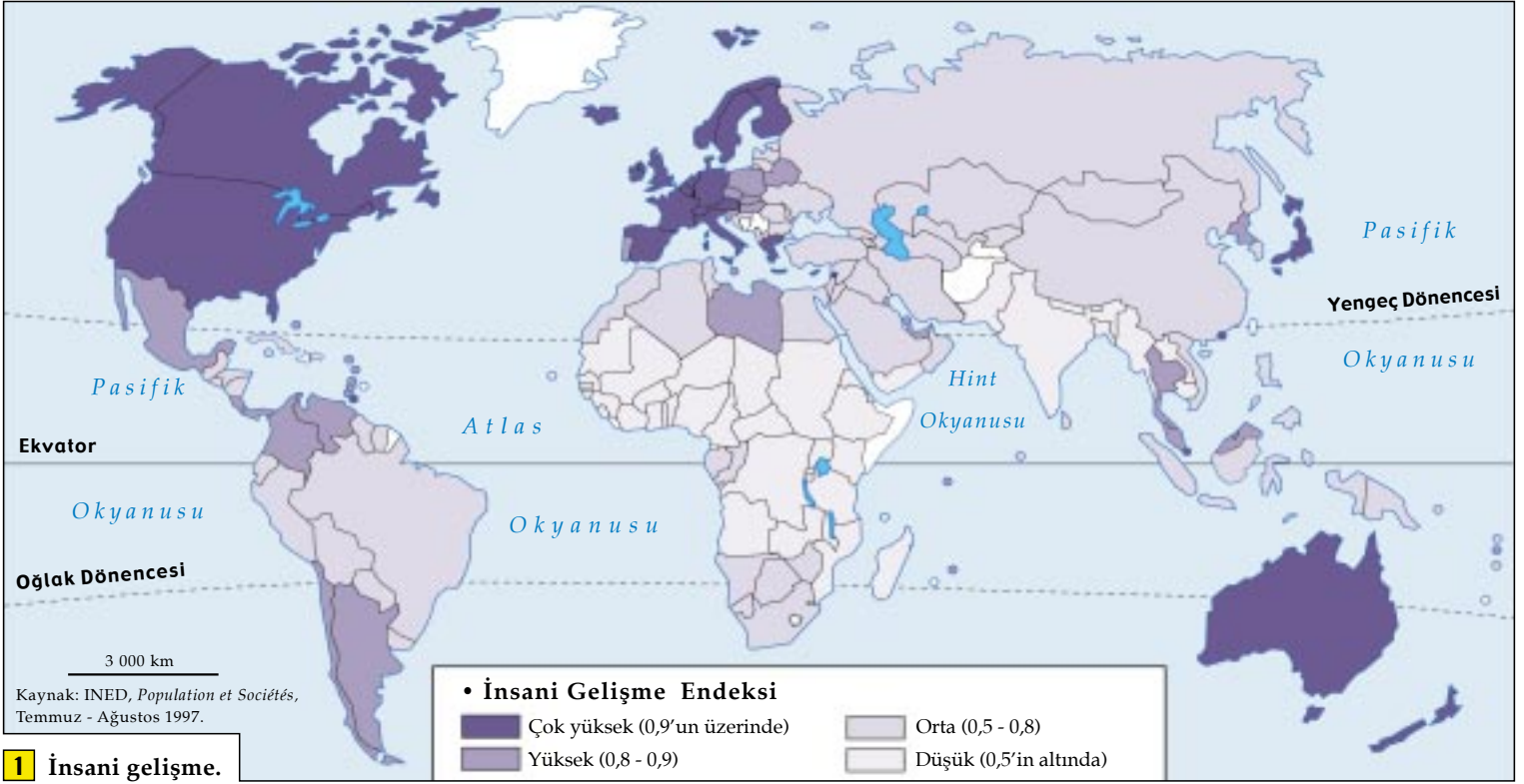
• 1, 2 ve 3 numaralı haritalardan ve 2 ve 3 numaralı ek haritalardan yararlanarak dünyadaki büyük coğrafi kümelerin demografik özelliklerini gösteren bir tablo oluşturun.

Demografik özellikler: Nüfus yoğunluğu, nüfus artışı, yaş yapısı, ortalama ömür, kentsel / kırsal nüfus.

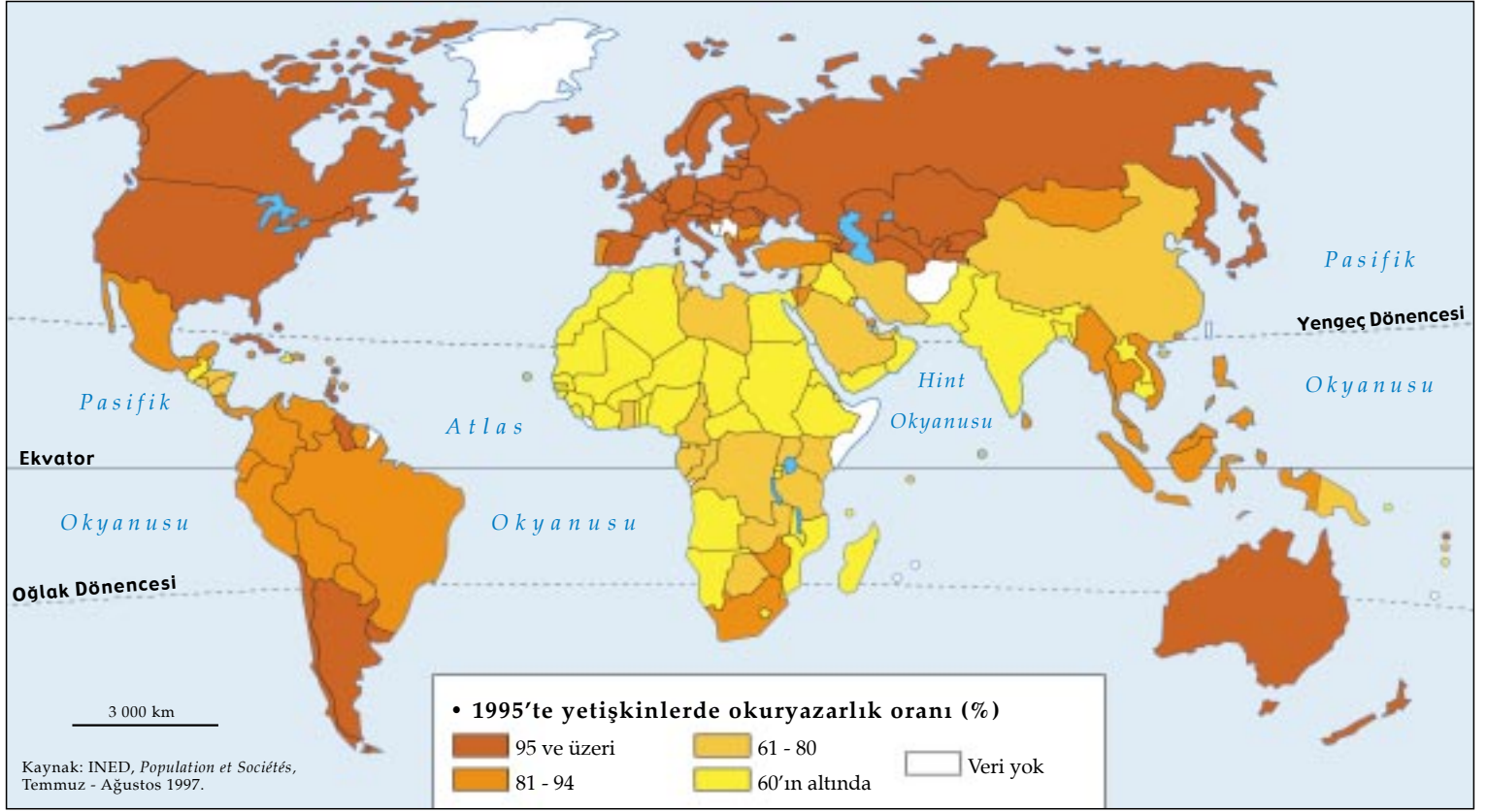
Büyük kümeler: Batı Avrupa, Doğu Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Batı Asya, Güney Asya, Doğu Asya, Afrika, Okyanusya.

Dünyadaki Gelişme

Eşitsizlikleri

3 Yetişkinlerde okuryazarlık oranı.

Mekânın

Çeşitlenmesi

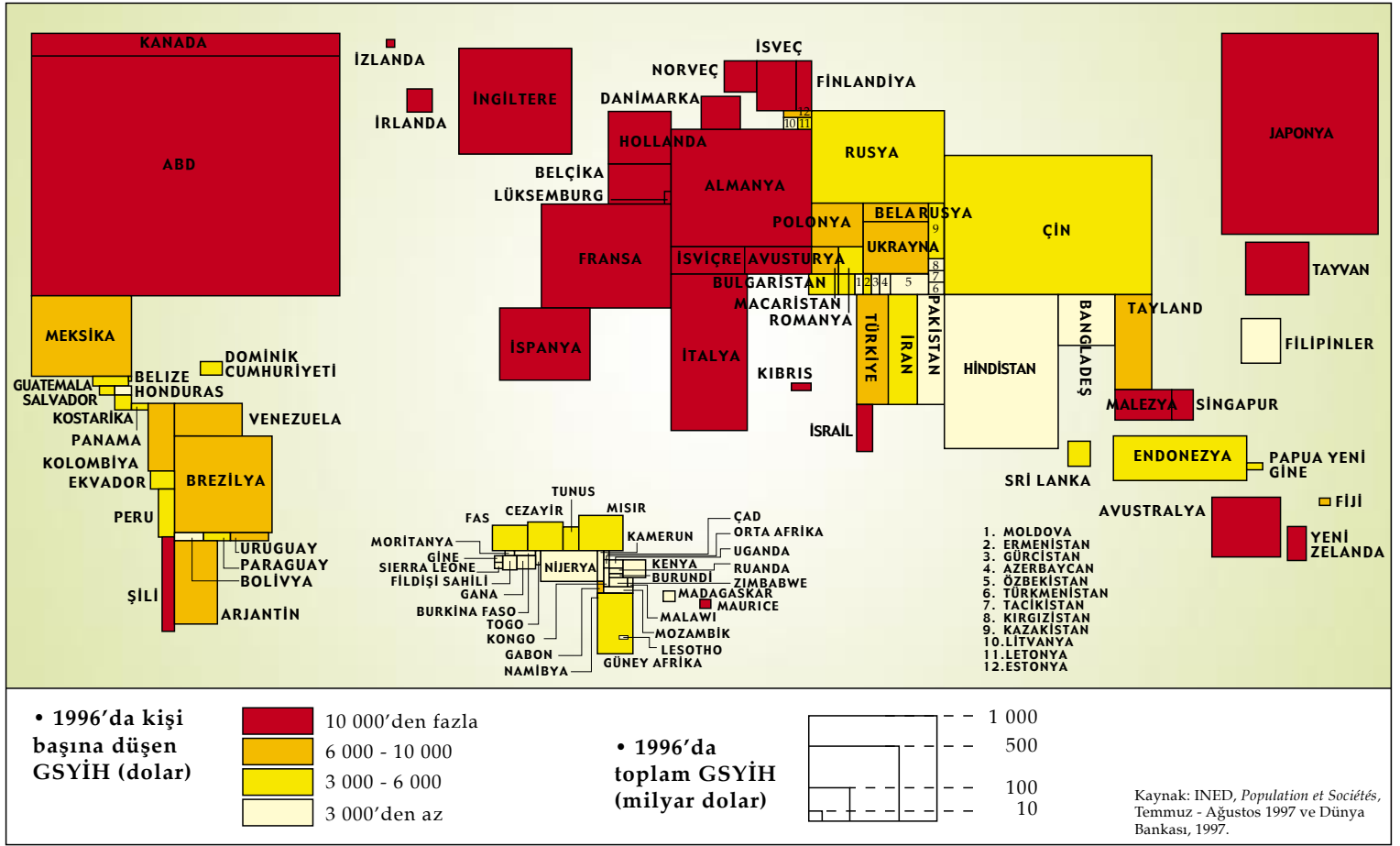
► Dünyada, gelişme konusunda önemli farklılıklar vardır. Gelişme, niteliksel (kalitatif) kavramlara (beslenme, sağlık, eğitim, yaşam süresi gibi) bakılarak belirlenmekte ve İnsani Gelişme Endeksi ve kişi başına düşen GSMH gibi, ülkeler arasında karşılaştırma yapmaya olanak veren göstergeler yardımıyla ölçülmektedir. Genel olarak, bir ülke ne kadar sanayileşmiş ve zenginse gelişme düzeyi de o kadar yüksek olmaktadır. Ancak bir ülkenin içindeki sosyal eşitsizlikler, daha az dikkat çeken küçük farklılıklara da yol açabilmektedir. Örneğin, 1997 yılında Kanada, Fransa ve Norveç'in İnsani Gelişme Endeksi, Amerika Birleşik Devletleri'ninkine kıyasla daha yüksek olduğu halde, ABD'de kişi başına düşen reel GSYİH bu üç ülkedekinden daha yüksekti. Aynı şekilde, Suudi Arabistan'ın İnsani Gelişme

Endeksi, Şili'ninkinden net bir biçimde daha düşükken, bu ülkede kişi başına düşen GSYİH Şili'dekine oranla çok yüksekti.

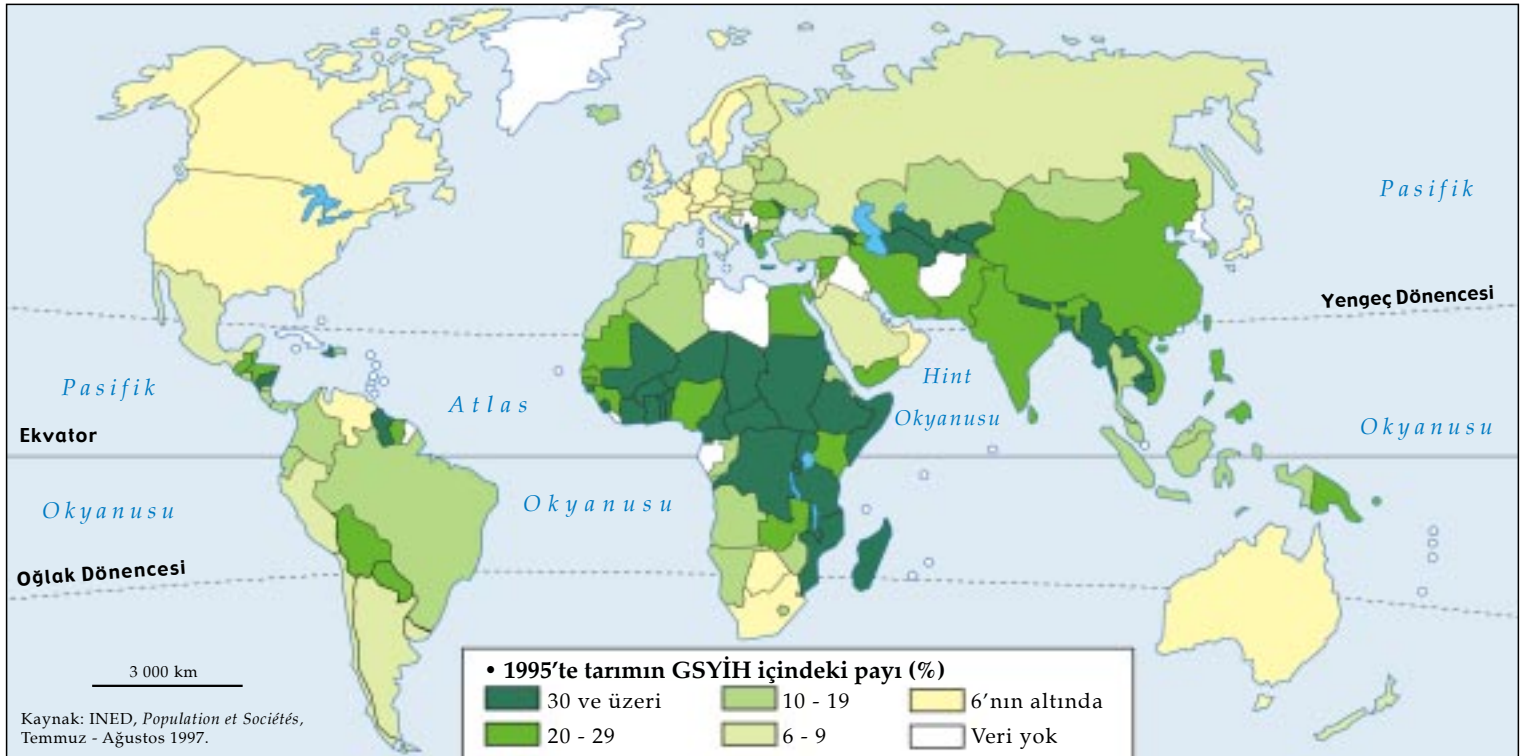
► Gelişme, bir ülkedeki büyümeyi nicelik bakımından ölçen ekonomik büyüme kavramından farklıdır. 1985 - 1995 arasında Şili ve Hindistan'da kişi başına düşen GSMH'deki büyüme oranı, ABD, Japonya ve Avrupa Birliği ülkelerindekinden daha yüksek olmuştur!

1. Sayfa 44 - 47'de yer alan haritaların yardımıyla Kuzey ve Güney ülkelerinin özelliklerini belirtin.

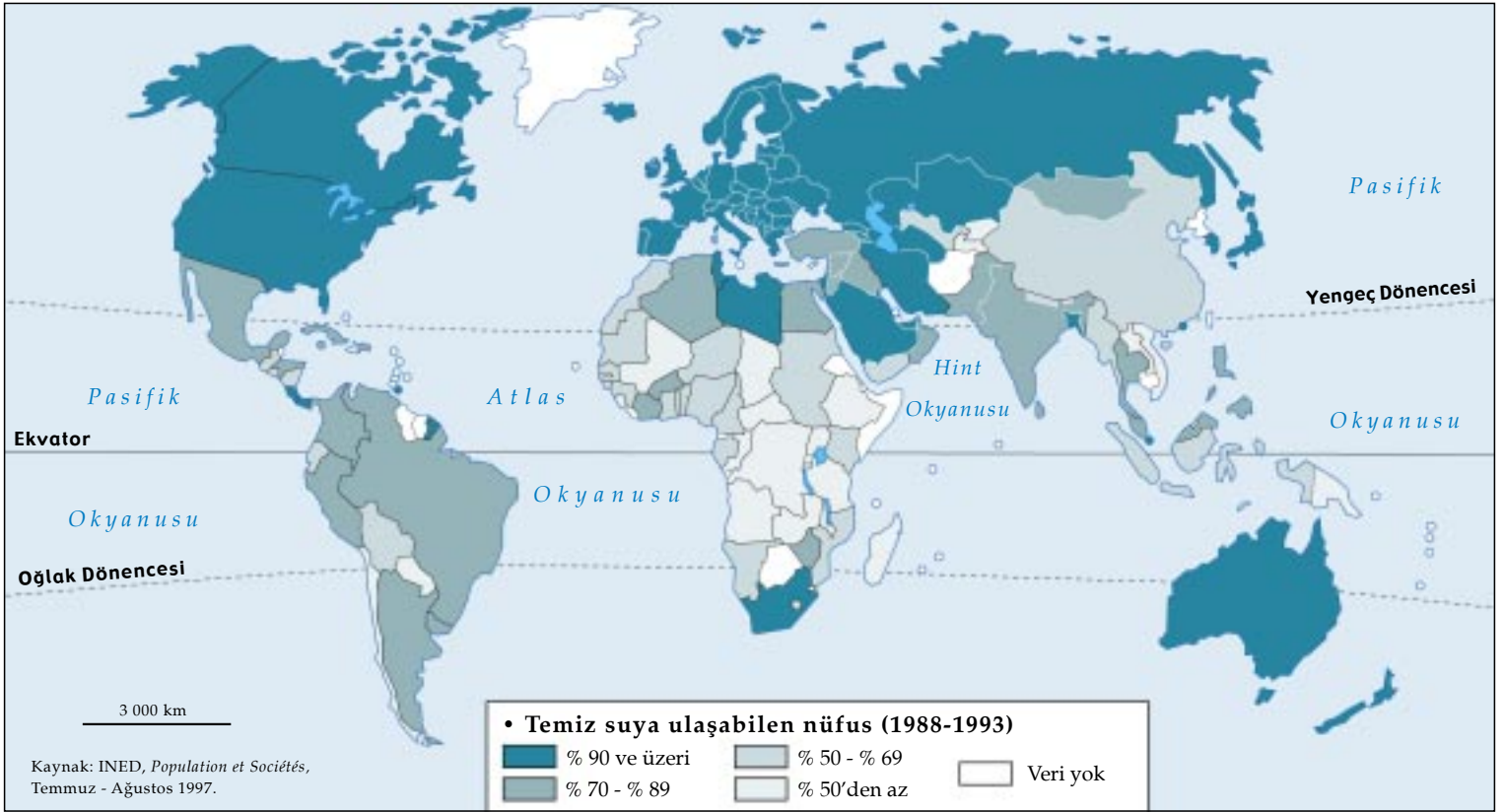
2. Kuzey'de ve Güney'de yer alan kümeleri birbirinden ayıran özellikleri sıralayın.

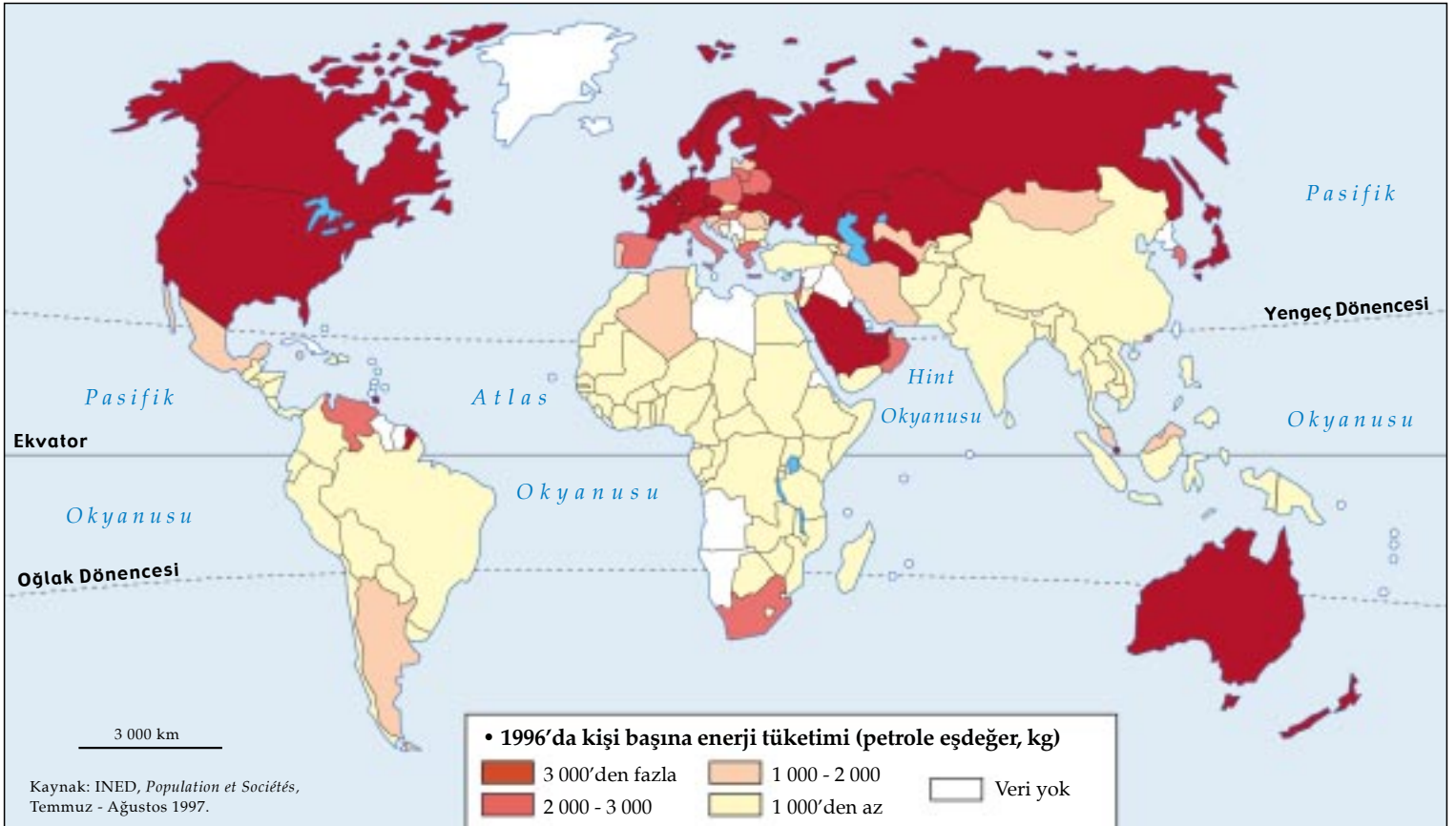
4 Ülkelerin zenginliği: GSYİH. Bazı ülkeler veri eksikliği nedeniyle gösterilmemiştir.

5 Tarımın GSYİH içindeki payı.

6 Temiz içme suyuna ulaşabilme.

7 Kişi başına enerji tüketimi.

Coğrafyacınının

Sözlüğü

*Beslenme Bozukluğu: Hem nitelik, hem de miktar bakımından dengeli olmayan beslenme (fazla beslenmeyi ve özellikle de eksik beslenmeyi ifade etmektedir). Beslenme bozukluğu önemli sorunlara yol açmaktadır.

*Kuzey ve Güney: Coğrafi konuma göre kullanılan kavramlardır. "Kuzey", çoğunluğu Kuzey Yarımküre'nin ılıman iklim kuşağında yer alan zengin ülkeleri ifade etmekte; "Güney" ise, bu zengin ülkelerin güneyinde konumlanmış olan yoksul ülkelerden söz ederken kullanılmaktadır.

*Üçüncü Dünya: Fransız iktisatçı Alfred Sauvy'nin 1952 yılında, ne liberal ekonomi anlayışını benimsemiş olan gelişmiş ülkeler blokunun, ne de Sovyet Bloku'nun parçası olan, gelişmekte olan yoksul ülkeleri tanımlamak için önerdiği kavram.

1

İnsani Gelişmenin Hizmetindeki Büyüme

• "İyi" bir ekonomik büyüme:

- Geçim olanaklarını güvence altına alır;
- Tam istihdam sağlar;
- Fırsatları adil bir biçimde dağıtır;
- Toplumsal bütünlüğü destekler;
- İnsani gelişmenin geleceğini korur.

• **Karar vericiler her aşamada kendilerine büyümenin nereye doğru gittiğini sormalıdır:**

- Büyümeden yararlananlar kimlerdir?
- Büyüme iş olanakları yaratmakta mıdır?
- Büyüme gelecek nesiller için yeni fırsatlar yaratmakta mıdır?
- Bireyler büyümeye katılmakta mıdır?
- Büyüme kültürel çeşitliliğe saygı göstermekte midir?

A. Parçalanmış ve Tedirgin Bir Siyasal Dünya

1. Gelişmeyi Tanımlamak ve Değerlendirmek

► Bir milyar üç yüz milyondan fazla kişi her gün bir dolardan daha az bir gelire yaşamaktadır. En zenginlerle, en yoksullar arasındaki uçurum giderek derinleşmektedir: En zengin % 20'nin elde ettiği gelirin en yoksul % 20'nin elde ettiği gelire oranı, 1960 yılında 30'a 1 iken, 1994'te 78'e 1'e yükselmiştir. Aynı zamanda, en zengin ülkeleri en yoksul ülkelere ayıran uçurum da derinleşmektedir: En yoksul 40 ülkede kişi başına düşen GSYİH, 1960 - 1994 tarihleri arasında 247 dolardan 254 dolara yükselirken, gelişmiş ülkelerde, 6 448 dolardan 14 473 dolara çıkmıştır.

► 1950'li ve 1960'lı yıllarda sadece ekonomik açıdan yapılan gelişme analizleri, yavaş yavaş kültürel ve sosyal olguların da dikkate alınmasıyla zenginleşmiştir. GSMH ve GSYİH kuşkusuz çok değerli göstergelerdir, ancak gelişme sadece maddi zenginliğin artışına indirgenemez. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler, ekonomik, sosyal ve kültürel verileri -doğumda beklenen ortalama ömürle ölçülen yaşam süresi, yetişkinlerin okuryazarlık oranıyla ve her düzeydeki brüt okullaşma oranıyla ölçülen eğitim düzeyi, kişi başına düşen GSMH'yle ölçülen yaşam düzeyi- dikkate alan İnsani Gelişme Endeksinin geliştirmiştir. Bu gösterge 0'la 1 arasındaki bir ölçekte ifade edilmektedir.

► Zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki karşıtlıkları dikkate alan başka ölçütler de vardır.

- Bir günde alınan kalori miktarı: Gelişmekte olan ülkelerdeki her beş kişiden biri yeterli beslenememektedir. Beslenme bozukluğu* çok sayıda hastalığa ve çocuk ölümü oranının yüksek olmasına yol açmaktadır.

- İşgücünün ekonominin üç büyük sektörü arasındaki dağılımı: Tarım, sanayileşmiş ülkelerde faal nüfusun % 10'undan azını istihdam ederken, yoksul ülkelerde bu oran hâlâ % 60 dolayındadır. Yoksul ülkelerde sanayileşme, sınırlı ve bağımlıdır. Heterojen bir görünüm sergileyen üçüncü sektör ise, fazla üretken değildir.

- Enerji tüketimi: Enerji tüketimi, sanayileşmiş ülkelerde 1994 yılında kişi başına 4 500 kg petrol eşdeğerine yükselirken, bu rakam gelişmekte olan ülkelerde 570 kg'da kalmıştır.

- Doğal afetlerle mücadele yolları: Birçok yoksul ülkede önleyici tedbirlerin yokluğu ve teknik imkânların yetersizliği doğal afetleri insani felaketselere dönüştürmektedir.

2. Kuzey ve Güney

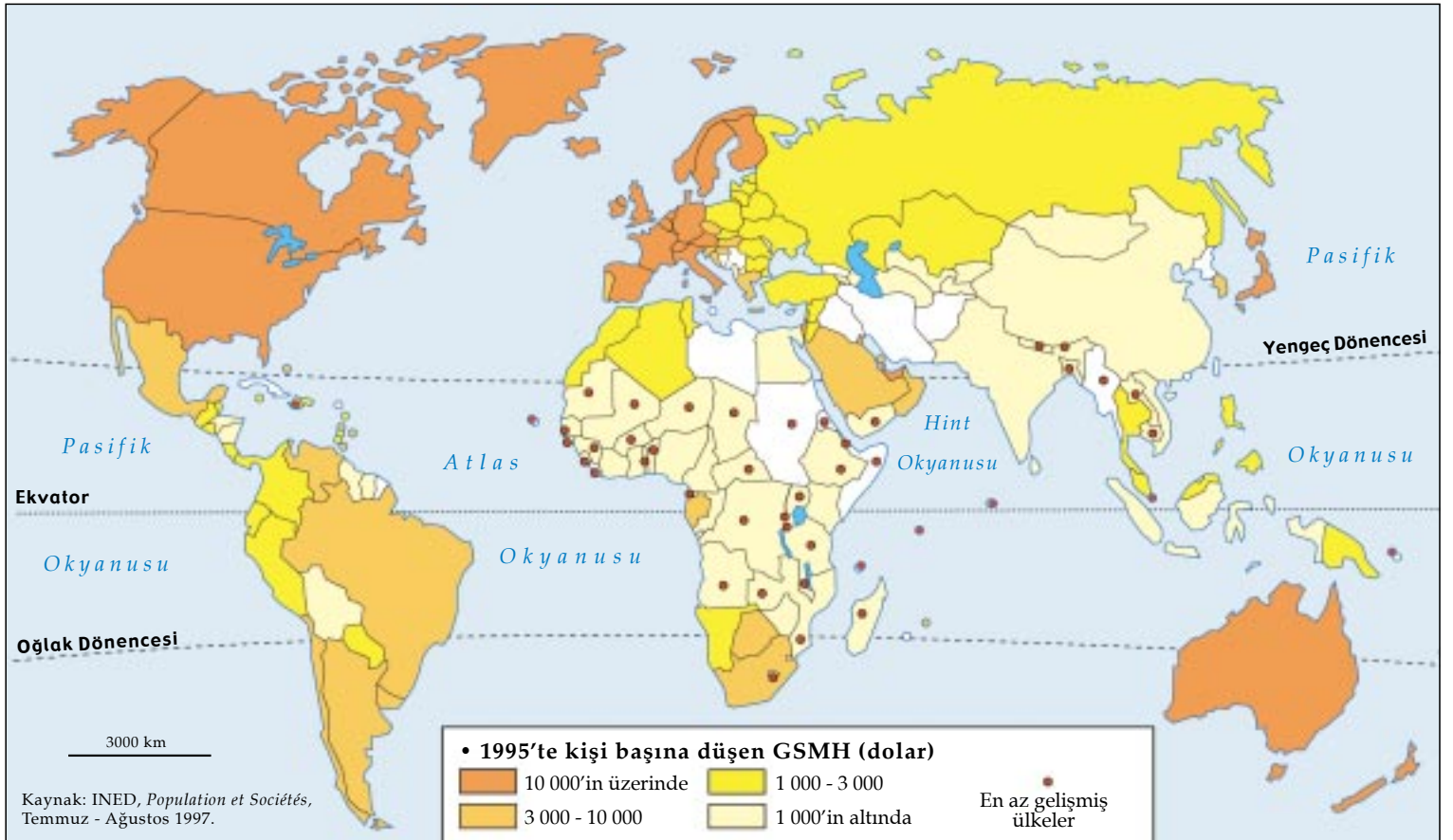
► Yoksul ülkeler, uzun bir süre, Kuzey'deki iki blokun karşıtı olarak Üçüncü Dünya* terimiyle anılmıştır. Yakın zamanlardaki ekonomik ve siyasal gelişmeler, bu indirgemeci şemayı geçersiz kılmıştır.

► Kuzey*deki zengin ülkelerde yaşam düzeyi yüksektir: ABD, Kanada, Japonya ve Avrupa Birliği ile Avustralya ve Yeni Zelanda (2. belge). Doğu Avrupa'daki yaşam düzeyi ise, daha düşüktür.

► Güney* ülkeleri arasındaki farklılıklar daha da büyüktür. Yeni sanayileşmiş ülkeler, daha şimdiden, birçok alanda, Kuzey'deki ülkelerin gelişmişlik düzeyine ulaşmıştır. Orta düzeyde bir gelire sahip olan devletler çoğunluğu oluşturmakta ve son derece heterojen bir görünüm sunmaktadır. Düşük gelirli ülkeler (kişi başına 1 000 dolardan düşük yıllık gelir), özellikle Afrika'da ve Asya'da yer almaktadır. Bunların arasındaki en yoksul 40 ülke, en az gelişmiş ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan Çin ve Hindistan, coğrafi, demografik ve kültürel alandaki güçlü konumlarıyla diğer ülkelerden ayrılmaktadır.

	Gelişmekte olan ülkeler toplamı	En az gelişmiş ülkeler	Sanayileşmiş ülkeler toplamı	Doğu Avrupa ve BDT
İnsani Gelişme Endeksi	0,576	0,336	0,991	0,760
İnsan kaynakları				
• Nüfus (milyon kişi)	4 325	534	1 228	400
• 1960 - 1994 dönemindeki yıllık nüfus artış oranı	% 2,2	% 2,5	% 0,8	% 0,8
• Doğumda beklenen ortalama ömür (yıl)	61,8 yıl	50,4	74,1	68,1
• Yetişkinlerin okuryazarlık oranı	% 69,7	% 48,1	98,5	98,1
• Kentleşme oranı	% 37	% 22	% 74	% 66
Ekonomik etkinlikler ve beslenme				
• Kişi başına elektrik tüketimi (kW/sa)	763	74	7 154	4 269
• Tarımın GSYİH'ye oranı	15	37	3	12
• Sanayinin GSYİH'ye oranı	36	19	35	39
• Tarımda çalışan faal nüfus oranı	61	74	10	19
• Gıda ürünleri ithalatı (mal ithalatına oranla)	7	16	6	11
• Kişi başına alınan kalori miktarı (Kuzey=100)	82	66	100	-
Makroekonomik veriler				
• GSMH (milyar ABD doları)	4 536	80	20 849	812
• Kişi başına GSMH (dolar)	1 053	210	17 221	2 125
• GSMH'nin yıllık büyüme oranı	% 4	2,5	2,3	-1,4
• Toplam dış borç (GSMH'ye oranla)	% 38	% 106	-	% 27
İletişim				
• 100 kişiye düşen telefon hattı	3,3	0,3	40,1	15
• 100 kişiye düşen TV alıcısı	14	2	50	30
• Yazılı ve basılı kâğıt tüketimi (1 000 kişiye düşen miktar, ton cinsinden)	5,8	0,5	74	6
• 100 kişiye düşen günlük gazete sayısı	4	1	26	-

2 Dünyadaki gelişme eşitsizliklerinin başlıca göstergeleri (Kaynak: UNDP, 1997)

3 Kişi başına düşen GSMH : Kuzey ve Güney ülkeleri

Coğrafyacının

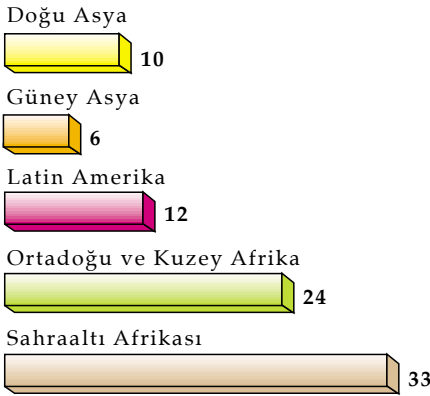
Sözlüğü

*Gelişme bozukluğu: Gelişme, ekonomik büyüme ile yaşam koşullarındaki iyileşmenin bir arada gitmesini varsayar. Büyüme çok yüksek olduğunda sosyal, kültürel ve ekolojik sorunlara yol açabilir. Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi gerçek insani gelişmeyi ölçmeyi amaçlamaktadır.

*Sanayileşme: Sadece günlük tüketim mallarıyla sınırlı kalmayıp, çeşitlenmiş ve eksiksiz bir sanayi dokusunun yaratılmasına dayanan gelişme süreci.

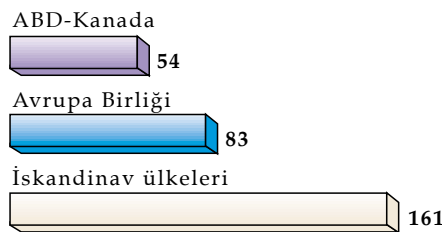
A. Alınan yardım (1994)

• Kişi başına, dolar

B. Verilen yardım (1994)

• Kişi başına, dolar

• GSYİH'ye oranı

ABD-Kanada.....	%0,12
Avrupa Birliği.....	%0,37
İskandinav ülkeleri.....	%0,76

Kaynak: BM, UNDP, 1997.

1 Resmi kalkınma yardımları.

B. Kuzey-Güney Eşitsizliklerinin Azalmasına Doğru

1. Gelişme Bozukluğunun Kökenleri

► Gelişme bozukluğunun* nedenleri tartışmalıdır. 17. yüzyıla kadar Avrupa'nın gelişimi insanlığın geri kalan kısmından farklı değildi. Sanayi Devrimi kentleşme, sanayileşme ve teknik ilerlemelerle birlikte temel bir kopuşa neden oldu.

► Güney'in yaşadığı güçlükleri açıklamak için öne sürülen iç etkenler arasında doğal nedenlerin büyük bir önemi yoktur; bunların yol açtığı felaket boyutundaki sonuçlar her şeyden önce imkân yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Nüfusun, iş olanaklarından ve üretilen zenginliklerden daha hızlı büyüdüğü yerlerde olumsuz bir etki ortaya çıkmaktadır. Sosyo-kültürel etkenler, sosyal yapılar tıkandığında gelişmeyi frenleyebilmektedir, ancak yeni sanayileşmiş ülkelerin başarısı ve Hindistan'ın bilimsel alandaki canlılığı, Batı'nın teknik-ekonomik etkinliğiyle Doğu'nun yaşam felsefesi arasında bir bağdaşmazlık olmadığını göstermektedir.

► Gelişmede tartışmasız bir rol oynayan iki dış etken vardır. Birincisi, sömürgecilik, yerel ekonomik yapıları bozmuş ve yiyecek üretimine dayalı kültürler aleyhine, ticari kültürleri teşvik etmiştir. İkinci olarak, Uluslararası ekonomik düzen, tüm karar ve yenilik yapma yetkilerinin Kuzey'in elinde olduğu, eşitlikçi olmayan Kuzey - Güney ilişkilerini olduğu gibi korumaktadır.

2. Kuzey ve Güney Arasındaki Zor İlişkiler

► Güney ülkeleri Kuzey ülkeleriyle olan ilişkilerinde dört farklı alanda bağımlılık sorunlarıyla karşılaşmaktadır: Ticaret, yatırımlar, borçlar ve teknoloji transferleri.

- Dünya ticaretinin yapısı Güney ülkelerinin aleyhinedir. Bu ülkelerin ürettiği petrol dışındaki hammaddeler, Kuzey ülkeleri için gerekli olan temel ürünler arasında yer almamaktadır. Bu ürünlerin fiyatları düşerken, kalkınma için gerekli teknik ithal ürünlerinin fiyatları yükselmektedir.

- Kuzey ülkeleri tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar çok seçicidir: Güney'e yönelen akımların % 60'ı Asya'ya gitmekte, bunların % 37'si de Çin'e ulaşmaktadır. Sahraaltı Afrika'sının payına ise sadece % 2 düşmektedir.

- Güney ülkelerinin çok hızlı geçen "Otuz Altın Yıl" sırasında aldığı dış borç, son on yılda üç katına çıkmıştır. Afrika'nın dış borç toplamı yıllık gelirine eşittir. IMF ve Dünya Bankası'nın politikaları, Güney ülkelerinin bağımlılığını arttıran politikalarla birlikte yürütülmektedir (3. belge).

- Gelişmekte olan birçok ülke, ne yeni teknolojilere hâkim olmak için gerekli unsurlara, ne de lisans ya da patent almak için yeterli fonlara sahiptir. Oysa, sanayileşmeye* dayalı kalkınma, bu yeni teknolojilere gereksinim duymaktadır.

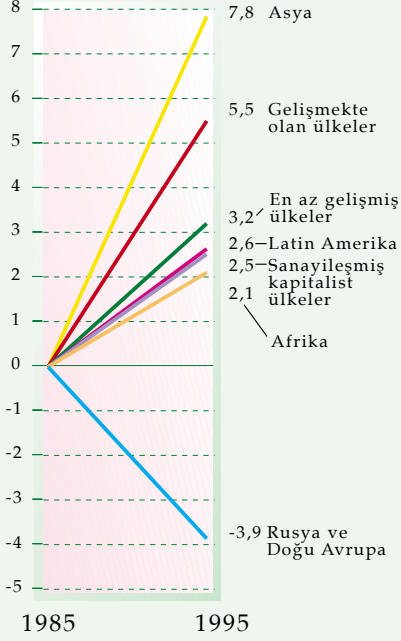
3. Uluslararası Yardım ve Sürdürülebilir Gelişme Sorunu

► Zengin ülkelerin yoksul ülkelere verdiği resmi kalkınma yardımları Kuzey - Güney ilişkilerinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır (1. belge). Ancak, iki taraflı (bir devletten diğerine) olarak ya da uluslararası örgütler (WHO, FAO, IMF) aracılığıyla çok taraflı olarak gerçekleştirilen bu yardımlar yetersiz kalmaktadır. Yoksul ülkelere 1994 yılında yapılan resmi yardımlar, bu ülkelerin borçlarının faizinden daha düşüktü. Öte yandan birçok Kuzey ülkesi bu yardımları azaltmakta, söz konusu yardımların kötü kullanıldığından ve uzun bir süreye yayıldığından tehlikeli olduğundan söz etmektedirler. Her şeye rağmen, en az gelişmiş ülkelerin GSMH'sinin % 17,5'ine karşılık gelen bu yardımlar, bu ülkeler için vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.

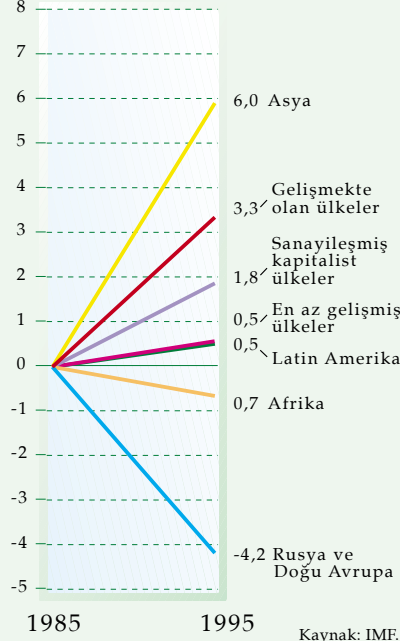
► Sürdürülebilir gelişme, Kuzey'in teknik ve mali açılarından Güney'e yardım etmesi gerektiğini varsayar. Bu, aynı zamanda, çevreye verilen zararların da sınırlandırılacağı anlamına gelmektedir.

A. 1985 - 1995 arasında büyümede görülen yıllık ortalama değişiklik (%)

GSYİH'deki büyüme (yıllık, %)

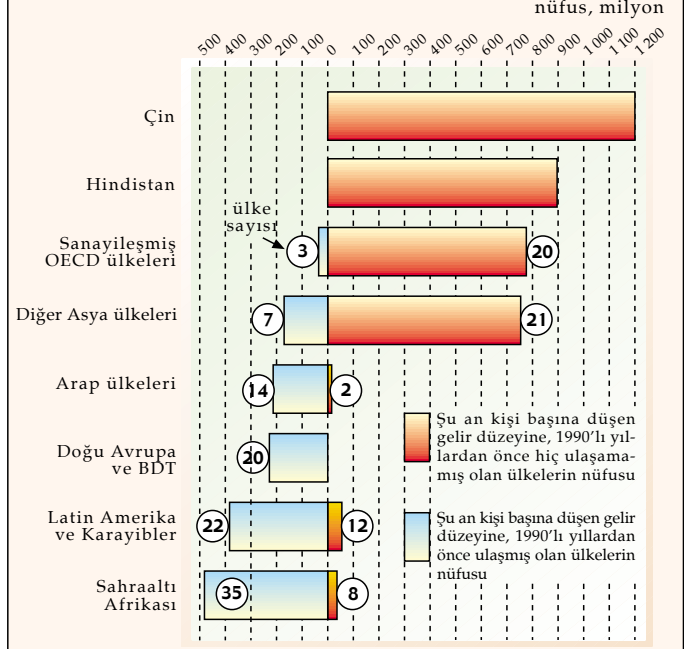

Kişi başına büyüme oranı (yıllık, %)

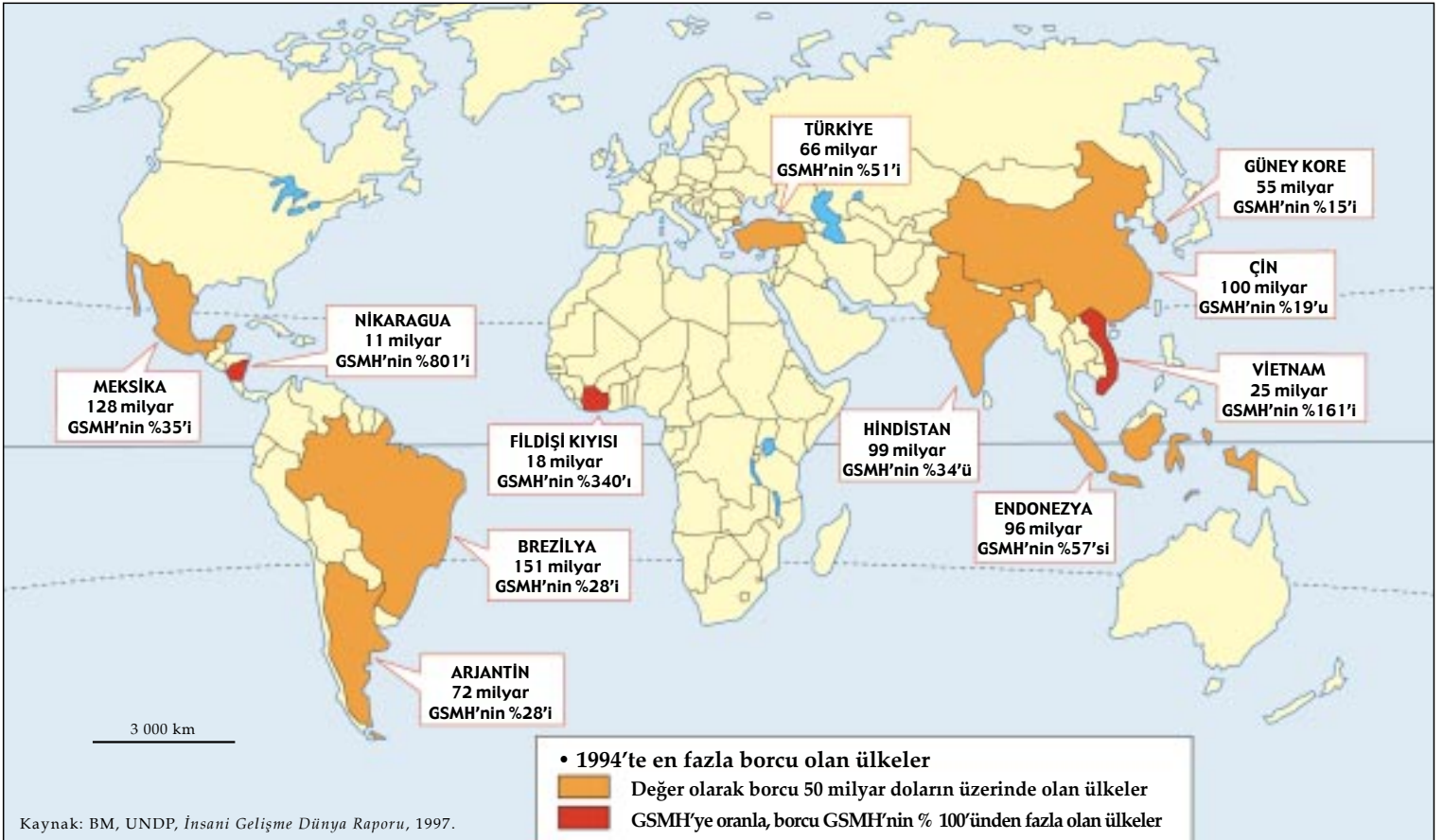
Kaynak: IMF.

B. Dünya nüfusunün dörtte biri büyümeden yararlanamamaktadır

Kaynak: BM, UNDP, İnsani Gelişme Dünya Raporu, 1996.

2 Büyüme mi, kriz mi?

Kaynak: BM, UNDP, İnsani Gelişme Dünya Raporu, 1997.

3 Gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla borcu olanlar.

Coğrafyacının Sözlüğü

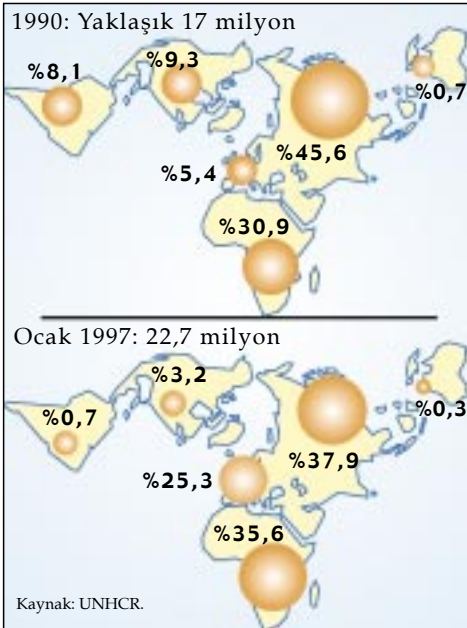
***Asimilasyon:** Yabancıların kendilerine özgü niteliklerini -dil, âdetler, din- terk ederek başka bir topluluk içinde erimeleri.

***Diaspora:** Etnik ya da dinsel toplulukların asıl topraklarının dışına dağılması. Diasporaların en belirgin özelliği güçlü bir kültürel kimliği korumalarıdır.

***Entegrasyon:** Yabancıların kendilerine özgü kültürel niteliklerini kaybetmeden başka bir toplulukla bütünleşmeleri.

***Mülteci:** Cenevre Antlaşması'na (1951) göre, "ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba ya da siyasal fikirlere bağlılığı nedeniyle baskıya uğrayacağı konusunda haklı bir endişe duyan ve uyruğunda bulunduğu ülkenin dışında bulunan her kişi" mültecidir.

***Yabancı:** Doğum yeri neresi olursa olsun, bir ülkede yabancı uyruğu taşıyan kişi.

1 Ocak 1997'de UNHCR'in sorumluluğu altında olan mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler.

C. Uluslararası Göçler

1. Göçler, Kuzey - Güney Eşitsizliklerinin Sonucu mu?

► Diasporalar* ve uluslararası nüfus hareketleri her zaman varolmuştur (2. belge). Bu hareketler demografik, sosyal ve ekonomik eşitsizliklere ve ülkeler ile bölgeler arasındaki siyasal ilişkilere bir yanıt niteliğindedir ve günümüzde modern ulaşım ağları sayesinde kolaylıkla gerçekleşmektedir.

► Zengin ve "yaşlı" Kuzey ile yoksul ve "genç" Güney arasında gerçekleşen göçler, önüne geçilemez hareketlerdir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'da Akdeniz ülkelerinden daha kuzeydeki ülkelere doğru büyük bir işçi göçü yaşanmıştır. Kuzey-Güney bölünmesi böylece Avrupa'nın içinde de kendisini göstermiştir. Ancak, Avrupa Birliği'nin kurulmasıyla durum değişmiştir. Göçler artık Afrika ve Asya kaynaklıdır. Demir Perde'nin yıkılması, Doğu - Batı yönünde akımların oluşmasına da yol açmıştır.

► ABD, Kanada ve Avustralya'ya yönelik göçler, yüksek nitelikli göçmenler ile (beyin göçü), düşük ücretleri ve zor işleri kabul eden eğitimsiz işçileri kapsamaktadır.

► Güney'de de iç göçler yaşanmaktadır: Güneydoğu Asya'da (3. belge), Kuzey ve Güney Afrika'dan petrol üreticisi ülkelere, Sahil ülkelerinden Gine kıyılarına, yüksek And ülkelerinden Arjantin ve Brezilya'ya göçler gibi.

► 20. yüzyılda birçok kadın ve erkek savaştan ya da siyasal, dinsel ve etnik zulümden kaçmak için zorunlu göçlerle tanışmıştır: Ermeniler, Yahudiler, İspanyollar, Almanlar, Hintliler, Vietnamlılar, Afganlar, Haitililer vb. 1997 başında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) sorumluluğundaki 23 milyon kişiden 13 milyonu mülteciydi* (1. ve 4. belge).

2. Uluslararası Göçlerin Sonuçları

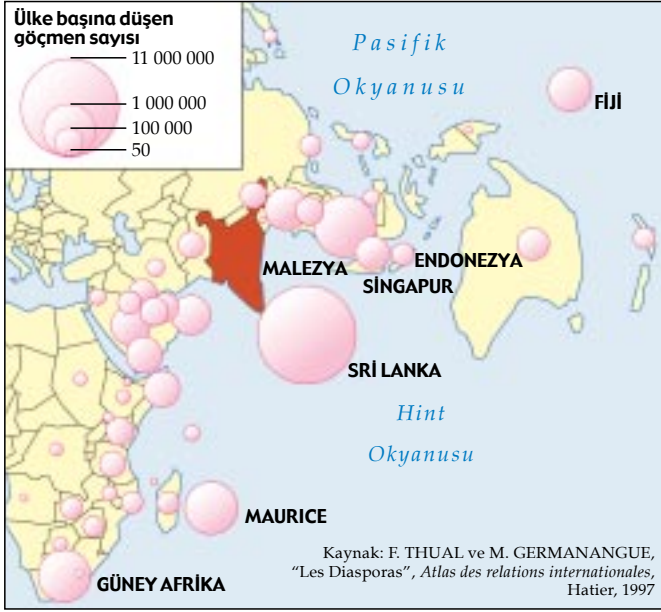
► İlgili bütün ülkeler için bu tip göçlerin ekonomik, demografik ve sosyo-kültürel sonuçları vardır.

- Göç veren ülkeler için göçlerin kısa vadeli sonuçları olumludur: İşgücü piyasasındaki baskının azalması, göçmen işçilerin gönderdiği paraların transferi. Pakistan, Mali ve Burkina Faso'nun bazı bölgeleri esas olarak, dünya toplamı 30 milyar doları aşan bu gelirlerle geçinmektedir. Ancak göç, uzun vadede olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Göçmenler genelde genç, bazen de nitelikli olduklarından kendi toplumlarının gelişimi bakımından çok önemli bir role sahiptir.

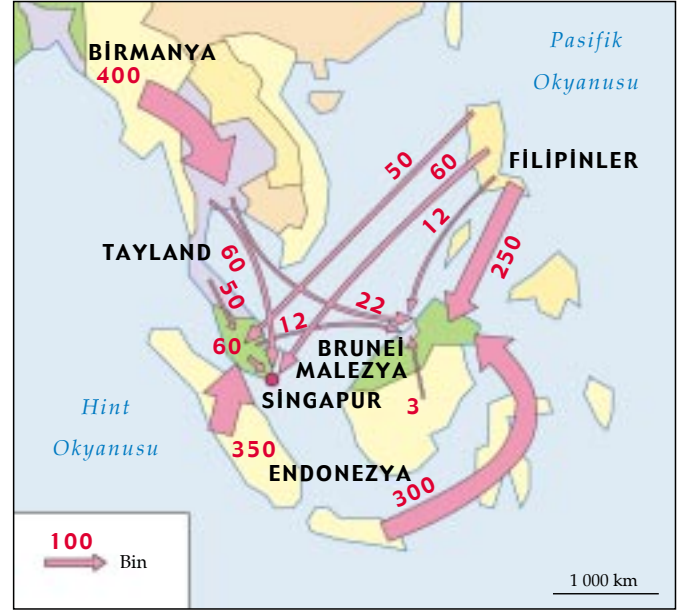
- Göçmenlerin gittikleri ülkelerdeki etkiler ise daha karmaşıktır. Göç, toplam nüfusu artırmakta ve yaşlanmayı yavaşlatmaktadır. Bir yüzyıl önce, yani göç almaya başlamadığı dönemde, Fransa'nın nüfusu 10 milyon kişiydi. Göçmen işçiler ekonomi alanında genellikle az nitelikli ya da niteliksiz, çok düşük ücretli işleri üstlenmektedir.

► Yabancılar sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlerden ötürü büyük şehirlerde ve bu şehirlerdeki ihmal edilmiş mahallelerde toplanmaktadır. Yabancılar*, asimile* olmaktansa göç ettikleri toplumla entegrasyonu* tercih etmektedirler. Göç edilen ülkeyle kültürel farklılıklar göçmenlerin toplumla bütünleşmesini güçleştirebilmektedir. Kendilerine özgü kültürel özelliklerini korumaları durumunda azınlık konumuna geçmektedirler. Bu durum da işsizliğin artmasıyla birlikte büyüyen yabancı düşmanı akımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

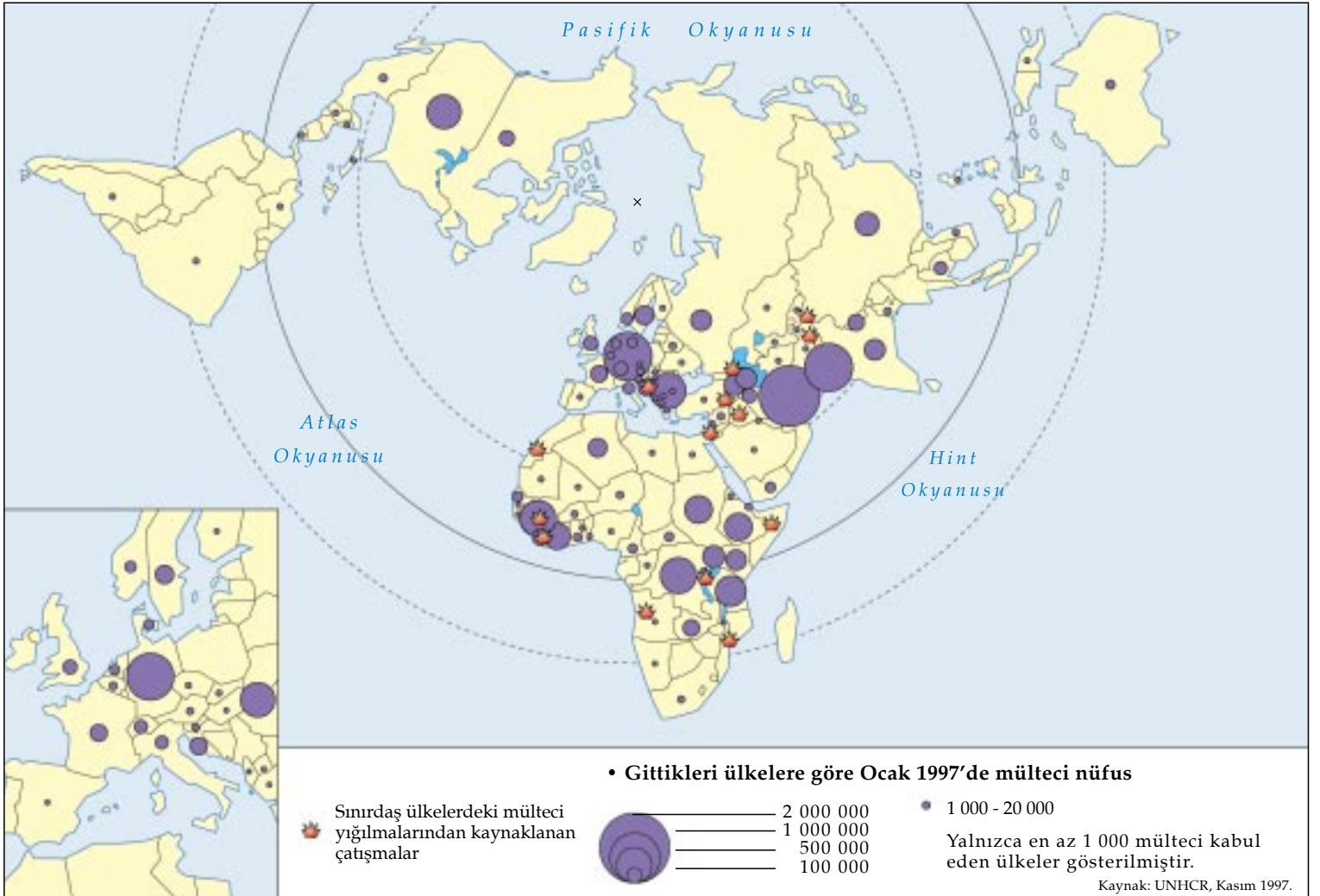
► Sanayileşmiş ülkeler, giderek karmaşılaşan göç akımlarını sınırlamak ve kontrol altına almak amacıyla 1970'li yılların ortalarından beri kurumsal önlemler almaktadır. Ancak kaçak göçlerin sürmesi ve ekonominin küreselleşmesi, göç karşısında alınacak önlemlerin, öncelikli olarak göç veren ülkelere yönelik düşünülmesinin gerekli olduğunu göstermektedir.

2 Hint Okyanusu çevresindeki Hint diasporası: Önemli kültürel etkileri olan eski bir gelenek.

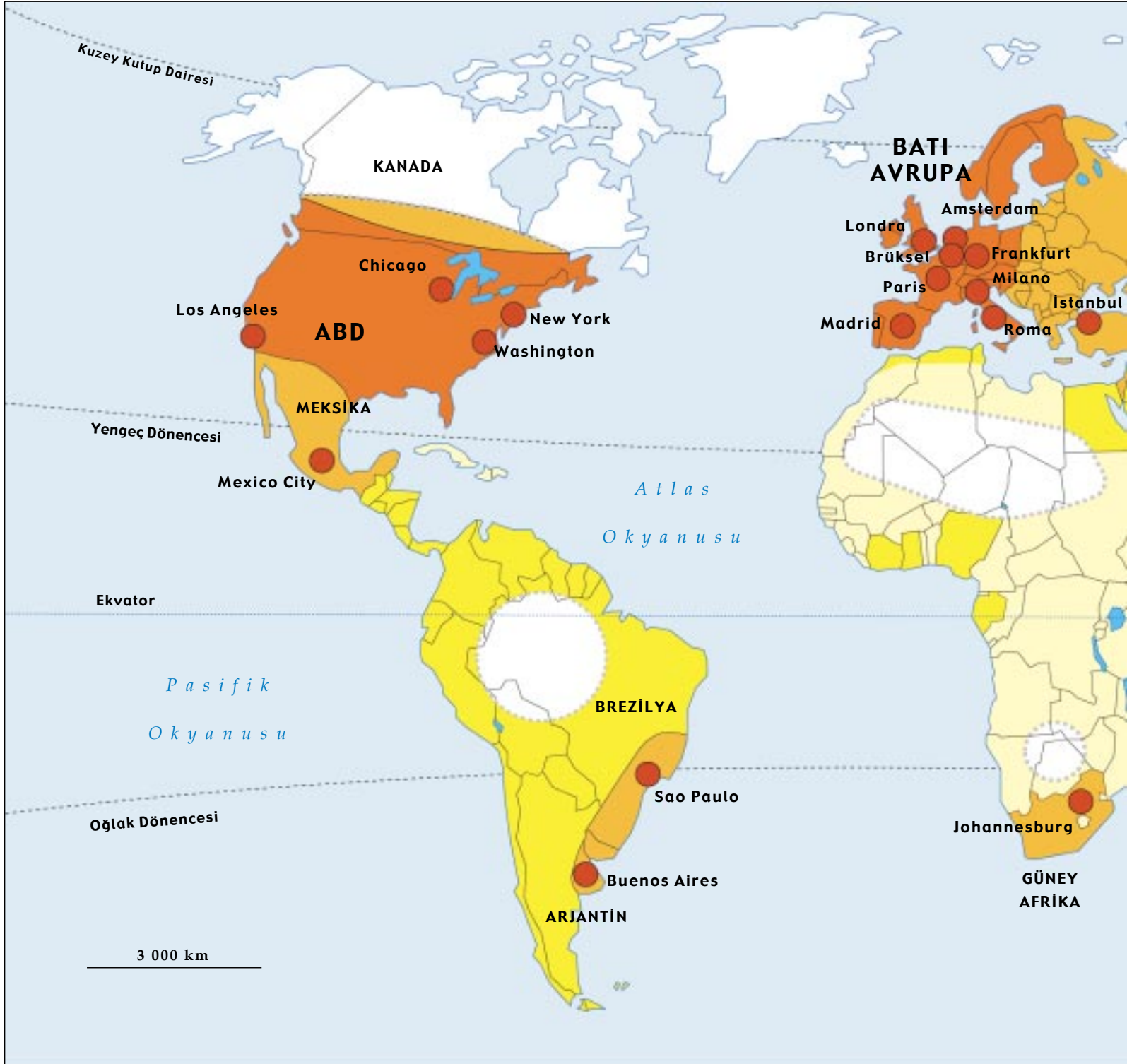
3 Güneydoğu Asya'daki göçmen işçi akımları (1996): Ekonomik büyümeyle yakından bağlantılı göçler.

4 Dünyadaki mülteciler.

20. Yüzyılın Sonunda Dünya Mekânının

• Merkez: "Üçlü kutup"un üç merkezi

• "Üçlü kutup"un merkezleri

• Çevreler

• Bütünleşmiş veya ortak

• Orta düzeyde bütünleşmiş

Örgütlenmesi

■ Az bütünleşmiş

□ İnsan yaşamayan bölge
(askeri sınır ya da stratejik rezerv)

• Megalopoller

● Kumanda merkezi konumundaki büyük metropollerin oluşturduğu ağ

Mekânın

Örgütlenmesi

► İnsanlık birkaç yüzyıl içinde, birbirinden az çok yalıtılmış özerk birimler aşamasından, artık bağımsız mekânların kalmadığı bir dünya sistemi aşamasına geçmiştir. Ancak bu dünya mekânı türdeş (homojen) değildir. Dünya ekonomisinin işleyişindeki rolleri ve yerleriyle farklılaşan mekânlardan oluşmaktadır.

► Üç "merkez" (ABD, Avrupa Birliği, Japonya ve yeni sanayileşmiş ülkeler) başlıca zenginlikleri ve karar yetkisini elinde tutmaktadır. "Çevreler" (yani dünyanın geri kalanı), yenilik yapma konusundaki göreceli zayıflıkları ve merkezlere olan bağımlılık dereceleriyle tanımlanmaktadır. Bu çizimde görüldüğü gibi merkezler ile çevrelerin kaderi birbirine bağlıdır.

► 1945 - 1985 dönemindeki devletler-arası ekonomik ilişkilerin mirası olan bu şema, günümüz gerçekliğini tam olarak yansıtmamaktadır. Dünya mekânını örgütleyen yeni ağlar, her şeyden önce büyük metropollerini birbirine bağlamaktadır. Merkezlerin ve çevrelerin hiyerarşik "dikey" şeması, büyük metropollerin "yatay" şemasıyla örtüşmekte ve giderek yerini bu ikincisine bırakmaktadır.

2 Dünyanın Jeoekonomik Örgütlenmesi

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Uluslararası İşbölümü: Çok uluslu şirketler ve devletler tarafından örgütlenen ve ülkelerin ya da bölgelerin en başarılı oldukları faaliyetlerde uzmanlaşmalarıyla sonuçlanan sistem.

A. Küreselleşmenin Aktörleri ve İtici Güçleri

1. Teknolojik İlerlemeler

► Küreselleşme, hem ekonomik ilişkilerin dünyanın tüm bölgelerine coğrafi olarak yayılmasını, hem de bütün faaliyet alanlarının -araştırma, üretim, pazarlama, finansman, örgütlenme- bu gelişmeye dahil oluşunu ifade etmektedir.

- Taşımacılık alanındaki devrim 1950'den beri hız kazanmıştır. Hava taşımacılığının maliyeti 1960 - 1990 arasında yarı yarıya azalmıştır (1. belge). Bilişim alanındaki ilerleme daha da müthiştir: 1975 (bir IBM bilgisayar) ile 1995 (bir Pentium mikroişlemci) arasında, bir birim bilginin işleme maliyeti 1/10 000 oranında azalmıştır.

- Mesafeye bağlı maliyet ile zaman kaybındaki azalma ve uzmanlıkların uluslararasılaşması sayesinde, çokuluslu şirketler etkinliklerini çıkarları doğrultusunda tüm dünyaya yaymaktadır. Bunun sonucunda bir şirketin merkezi Fransa'da, bilgisayar yönetimi Hindistan'da, fabrikaları ise başka ülkelerde yer alabilmektedir. İşte buna uluslararası işbölümü* denmektedir.

2. Finans Piyasalarının ve Çokuluslu Şirketlerin Küreselleşmesi

► Uluslararası finans sistemi, ağların birbirlerine bağlanması sonucunda tek bir pazara dönüşmüştür. Bu pazar, borsaların açılış saatlerine göre kesintisiz biçimde işlemektedir (2. belge). Sanayi ve finans şirketleri bu şekilde istedikleri zaman, zorlayıcı düzenlemelerle karşılaşmadan, doğrudan borçlanabilmektedir. Yabancı şirketleri satın almak, ya da şubeler açmak için yapılan doğrudan yabancı yatırımlar da bu sayede hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bu yatırımlar çoğunlukla Kuzey'den Kuzey'e gerçekleşirken, 1990'dan beri Kuzey'den Asya'nın ve Latin Amerika'nın yeni sanayileşmiş ülkelerine yönelen yatırımların hacminde artış gözlenmektedir. Bu durum, yeni sanayileşmiş ülkelerin dünya sistemiyle bütünleşmekte olduğunu kanıtlamaktadır.

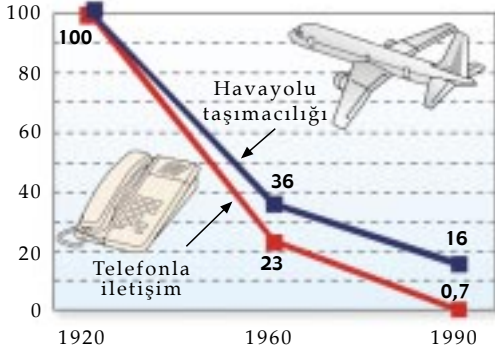
► Mali piyasalar da büyük bir atılım içindedir. 1995'te alışveriş hacmi günde 1 200 milyar dolara yükselmiştir. Kısa vadeli ve spekülasyona dayalı hareketlerin yerini snai ve ticari amaçlı doğrudan yatırımlar almıştır. Bu olgu, mali kriz riskini artırmakta ve para otoritelerinin spekülasyon karşısında zayıflamasına yol açmaktadır. Çokuluslu şirketler hareket olanağı elde edebilmek için sanayi, ticaret ve finans şirketlerini biraraya getiren büyük gruplar halinde yapılanmaktadır. Kendi aralarında ittifaklar kurmakta, taşeronluk ve katılım anlaşmaları yapmaktadır. Bugün, sayıları 40 000'i bulan çokuluslu şirket ve bunlara bağlı 270 000 şube, dünyadaki üretimi ve ticareti kontrol etmektedir (4. belge). Çokuluslu şirketlerin birbirlerine bağımlılığı ulusal üretim sistemlerinin özerkliğini sınırlamaktadır.

3. Dünya Ticaret Örgütü ve Bölgesel Bütünleşmeler

► 1994 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), özellikle gümrük vergilerinin düşürülmesini destekleyerek, ticari ilişkilerin liberalleşmesi ve uluslararası ticaret kurallarının birleştirilmesi için çalışmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün denetimi ABD, Japonya ve Avrupa Birliği ülkelerinin elindedir.

► Bölgesel örgütler, etkili olmak ve dış baskılara karşı koyabilmek amacıyla belirli bir ekonomik ağırlığa ulaşma ihtiyacı sonunda doğmuştur (3. belge). Bu örgütler, bölgelerarası ticari ilişkilerde (NAFTA, Avrupa Birliği, MERCOSUR, vb.) büyük bir artış olmasını sağlamıştır. Ancak, bölgelerarası ticaretin 1990'dan beri kaydettiği ilerlemeden de anlaşılacağı gibi, bölgesel örgütlerin korumacı bir boyutu da vardır.

Dolar cinsinden sabit fiyatlar
1920 = 100

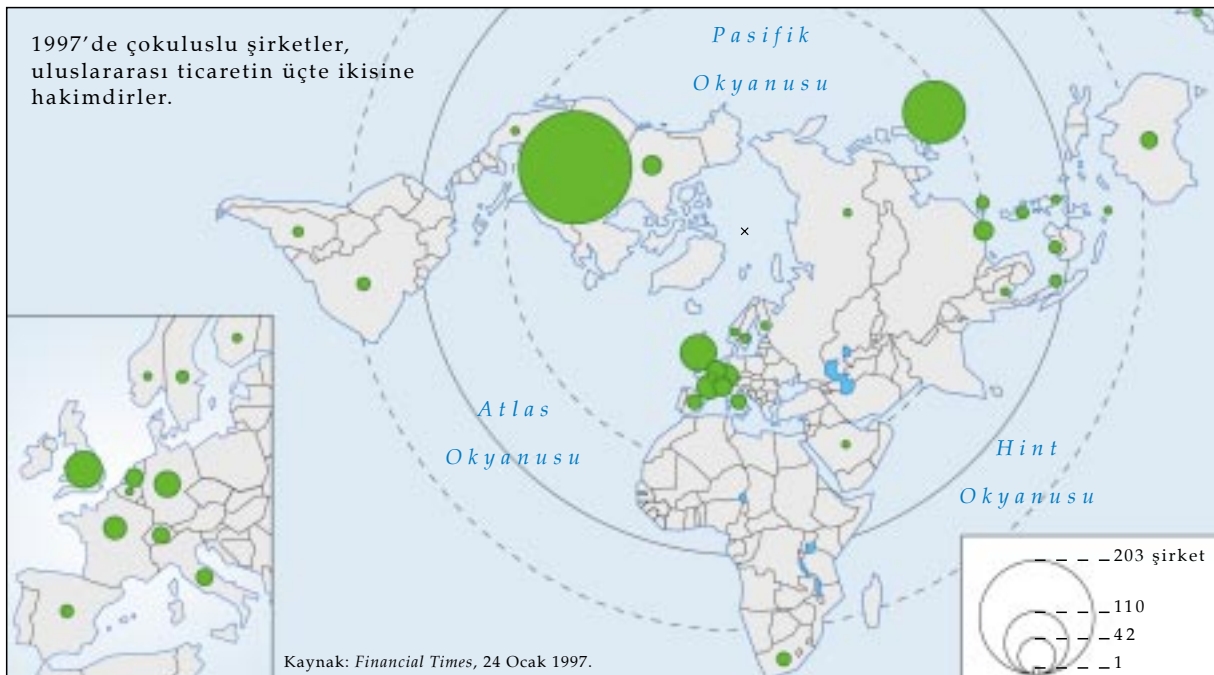
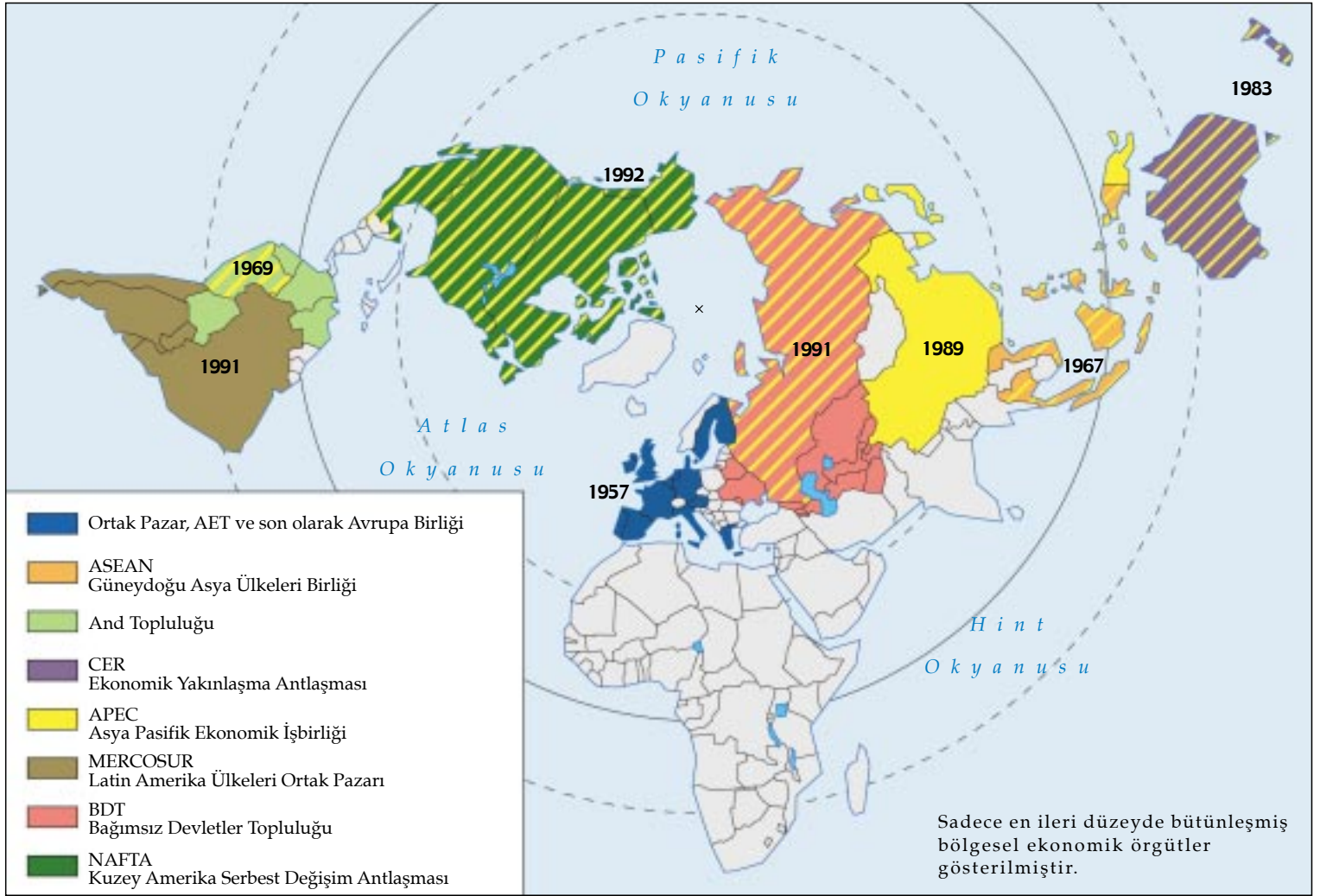

Kaynak: Capital, Temmuz 1997.

1 Hizmet fiyatlarındaki düşüş.

2 Büyük borsa merkezlerinin oluşturduğu halka.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Merkez - Çevre: Ekonomik ve mekânsal olguları açıklayan model. Merkez, zenginliklerin ve ekonomik, mali, siyasal ve kültürel karar yetkilerinin toplandığı bir mekândır. Merkez, daha yoksul bir nüfusa sahip olan ve faaliyetleri bağımlı olan çevreler üzerinde baskın bir konuma sahiptir.

*Yeni Ülkeler: Kalkınma hamlesi içindeki gelişmekte olan ülkeler: Yeni sanayileşmiş ülkeler, yeni "Kaplanlar" (Tayland, Filipinler...), Brezilya, Hindistan, Çin, Güney Afrika...

B. Çokmerkezli ve Metropolleşmiş Bir Dünya

1. Baskın Bir Merkez

► ABD, Japonya ve Avrupa Birliği, dünyadaki üretimin ve ticaretin üçte ikisini gerçekleştirmekte, her alandaki -siyasal, mali, bilimsel ve kültürel- karar, kumanda ve yenilik yetkisini elinde tutmakta ve tüm dünyada araçlar bulundurmaktadır. Bu yapılanma "Üçlü kutup" denen merkezi* oluşturmaktadır.

- ABD en güçlü ve en eksiksiz kutup olarak yerini korumaktadır. Bu ülkenin gücü yüksek bir yaşam düzeyine, uluslararası bir para birimine, çok etkin araştırma merkezlerine, yayılcı bir kültüre ve eşi olmayan bir siyasal ve askeri güce dayanmaktadır. ABD tüm uluslararası örgütlenmelerde ağırlıklı bir role sahiptir: Güvenlik Konseyi, IMF, G7, Dünya Bankası vb.

- 370 milyonluk nüfusu ve ABD'ninkinden daha yüksek olan GSMH'siyle Avrupa Birliği çok sayıdaki antlaşma sayesinde, tüm Avrupa ekonomisini tek merkezde toplamaktadır. Afrika, Karayibler ve Pasifik'teki 60 ülkeyle imzalanan Lomé Antlaşmaları çerçevesinde birliğin çekim alanı güneye doğru genişlemektedir. Ancak, Avrupa Birliği henüz gerçek bir ortak siyasal kimlik oluşturamamıştır.

- Japonya 1950 - 1992 arasında sanayileşmiş ülkeler arasında en yüksek büyümeyi kaydetmiştir. Dünyadaki dış yatırımların önemli bir kısmını Japonya gerçekleştirmektedir (Tokyo dünyadaki en büyük finans merkezlerinden biridir). Japonya, yeni Güneydoğu Asya ülkelerini de gelişme kervanına katmaktadır.

2. Çok Sayıda Çevre

► Çevreler* merkezin üç kutbunun tersine çok daha düşük yaşam düzeyleri, karar alma özerkliklerinin ve üretimlerinin zayıflığı ve merkezlere işgücü ve hammadde sağlamalarıyla ayırt edilmektedir. Çevre ülkeleri genelde merkezin egemenliği altındadır, fakat bu egemenlik farklı durumlarda farklı düzeylerde gerçekleşmektedir.

- Merkezle bütünleşmiş olan çevreler çok çeşitlidir. Bazıları (bunlara ortak ülkeler denir) topraklarında gerçekleştirilen yatırımlar, ticari akımlar ve sağlanan gelişmeyle merkezin etkinliklerine katılmaktadır. Bu durum, örneğin yeni sanayileşmiş ülkeler, Meksika, Güney Avustralya ve Çin kıyıları için geçerlidir. Başka ülkeler (bunlara sömürülen ülkeler denir) ya sahip oldukları kaynaklar nedeniyle (petrol üreticisi ülkeler) ya da sundukları ucuz işgücü ve uzmanlık olanaklarıyla (Güneydoğu Asya) ekonomik etkinliklere az çok katılmaktadır.

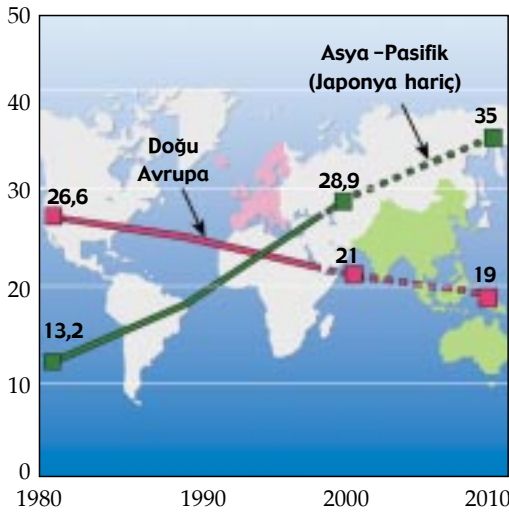
- Kendi haline bırakılmış çevre ülkeleri olan en az gelişmiş ülkeler, yani Orta Amerika ve Orta Asya ülkeleri, çok ciddi iç sorunlarla karşı karşıya bulunmalarının (Haiti, Somali, Ruanda, Burundi, eski Zaire, vb) da etkisiyle merkezler için ekonomik açıdan fazla önem taşımamaktadır. Günümüzde, bu ülkelerin küreselleşmeye katılımı hammadde ihracatı ve zengin ülkelerden aldıkları yardımlarla sınırlıdır.

3. Metropol Dinamikleri

► Merkez - çevre modeli dünyanın jeoekonomik dinamiğini eksiksiz bir biçimde yansıtmamaktadır. Güney'de dinamik bölgeler de vardır (1. belge). Uzakdoğu'da yoksulların sayısı 1985 - 1995 arasında % 35 oranında azalmıştır. Bunun tersine Kuzey, kendi çevre bölgelerinden bazılarının gerilemesine ve sosyal dışlanmanın ve yoksulluğun artışına tanık olmaktadır.

► Günümüzde ekonominin coğrafyası, büyük metropoller ile bu metropollerin buldukları bölgeler etrafında örgütlenmektedir (2. belge). Teknolojik güç, son derece uzmanlaşmış hizmetler, zenginlikler ve insanlar giderek, 20 - 25 metropolden oluşan ve dünya çapında bir ağ meydana getiren sınırlı sayıda merkezde toplanmaktadır. Bu metropollerin birçoğu kıyılarda yer almaktadır. Küreselleşme bu metropoller arasındaki ilişkileri o kadar yoğunlaştırmıştır ki, bugün artık dünya ekonomisine hayat veren büyük bir kentsel sistemden söz etmek mümkündür.

Dünya GSYİH'sindeki göreceli pay (%)

Kaynak: Capital, Temmuz 1997.

2 Asya'nın dünya GSYİH'sindeki payı. Önümüzdeki 20 yılda Avrupa'nın dünya GSYİH'sindeki payı sürekli bir azalma kaydederken, Asya'nın payı hızla artacaktır. Kuzey Amerika ise, % 21'lik bir payla bugünkü ağırlığını koruyacaktır.

2 Büyük metropoller dönemi

Günümüzde dünya ekonomisinin gerçek anlamda "metropolleşme" sine tanık olunmaktadır. Bu çerçevede, büyük kentler büyümenin, zenginliğin ve gücün çok büyük bir kısmını kendilerine doğru çekmektedir. Bugün Tokyo'nun üretimi İngiltere'nin üretimiyle karşılaştırılabilir düzeydedir; Brezilya'nın - dörtte birinden çoğu Sao Paulo ve Rio'da gerçekleşen - üretiminin ise, iki katı kadardır. Dünya ekonomisi bugün uluslararası olduğu kadar, metropollerarası bir nitelik de kazanmış durumdadır. Metropol dinamikleri yeni dünya kapitalizminin sadece fiziksel çerçevesini değil, itici gücünü ve özünü de oluşturmaktadır. Bu dinamikler dünya kapitalizminin sosyal, kurumsal ve kültürel biçimine giderek daha fazla damgasını vuracaktır [...]. Bu - eski ya da yeni - metropol ekonomileri geleneksel nüfuz alanlarında yaşanan gelişmelerden giderek kopma eğilimindedir. Kentleri hinterlandlarına bağlayan "dikey" yaklaşma ağları giderek gerileme kaydederken, megakentler arasındaki "yatay" ağlar güçlenmekte ve bazı mali ya da teknolojik etkinlik alanlarında etkinlikleri ve ticari ilişkileri tekelleştiren bir "takımada ekonomisi"nin doğmasına yol açmaktadır.

P. Veltz, "L'économie mondiale, une économie d'archipel",
La Mondialisation au-delà des mythes, La Découverte, 1997.

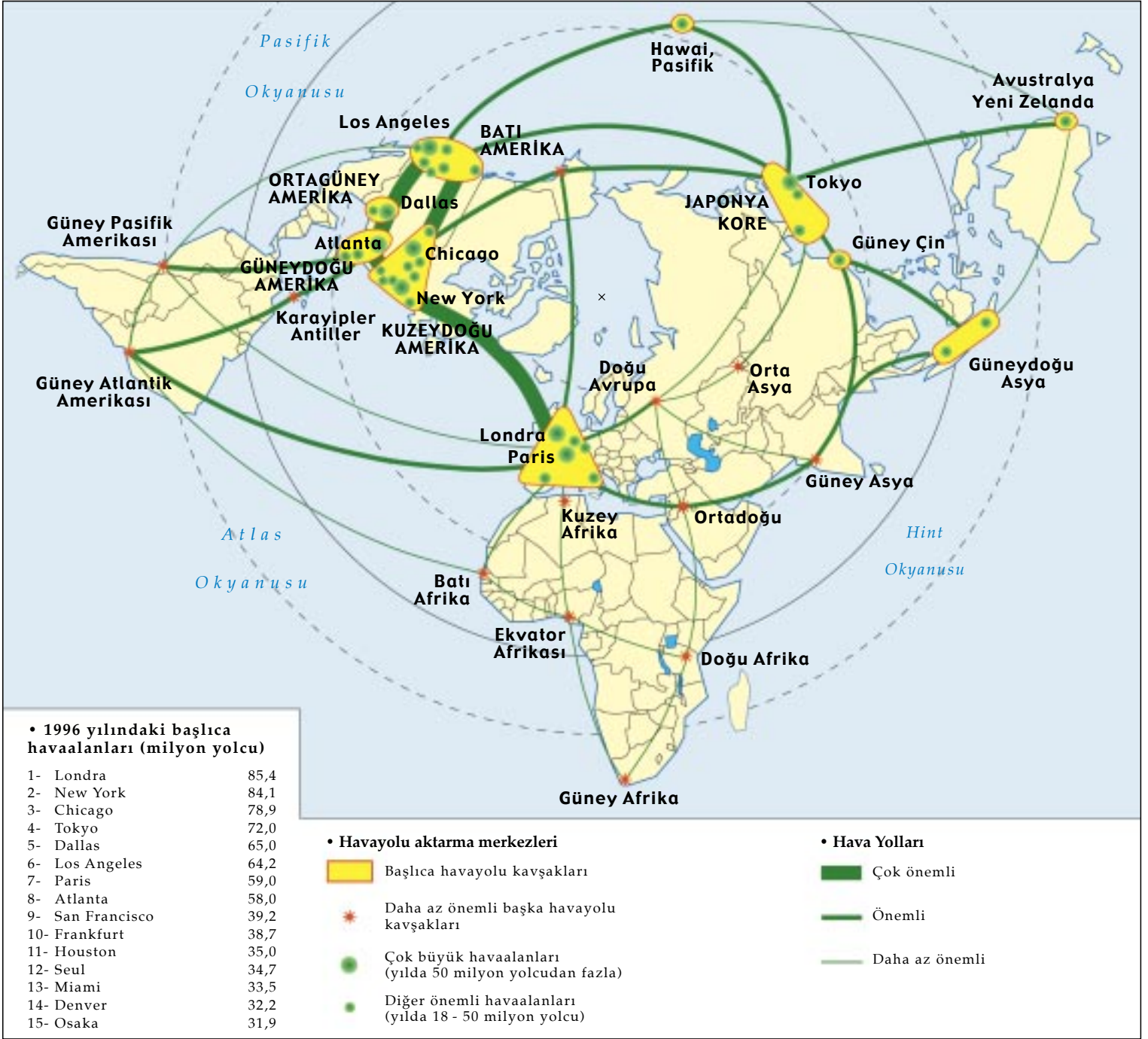
3 Shenzhen. Çin'in dünya ekonomik sistemine dahil oluşunu simgeleyen ve son derece Batılılaşmış bir görünüm sergileyen MİA (Merkezi İş Alanı), baş döndürücü bir büyüme yaşamaktadır. Böylece iki Çin yan yana yürümektedir...

4 Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'un merkezi. Kuala Lumpur, ikiz kuleleri ve çok sayıdaki gökdeleniyle, yeni Asya ülkelerinin ekonomik dinamizm merkezlerinden biridir.

Dünyadaki Taşımacılık

1 Büyük hava yolu hatları.

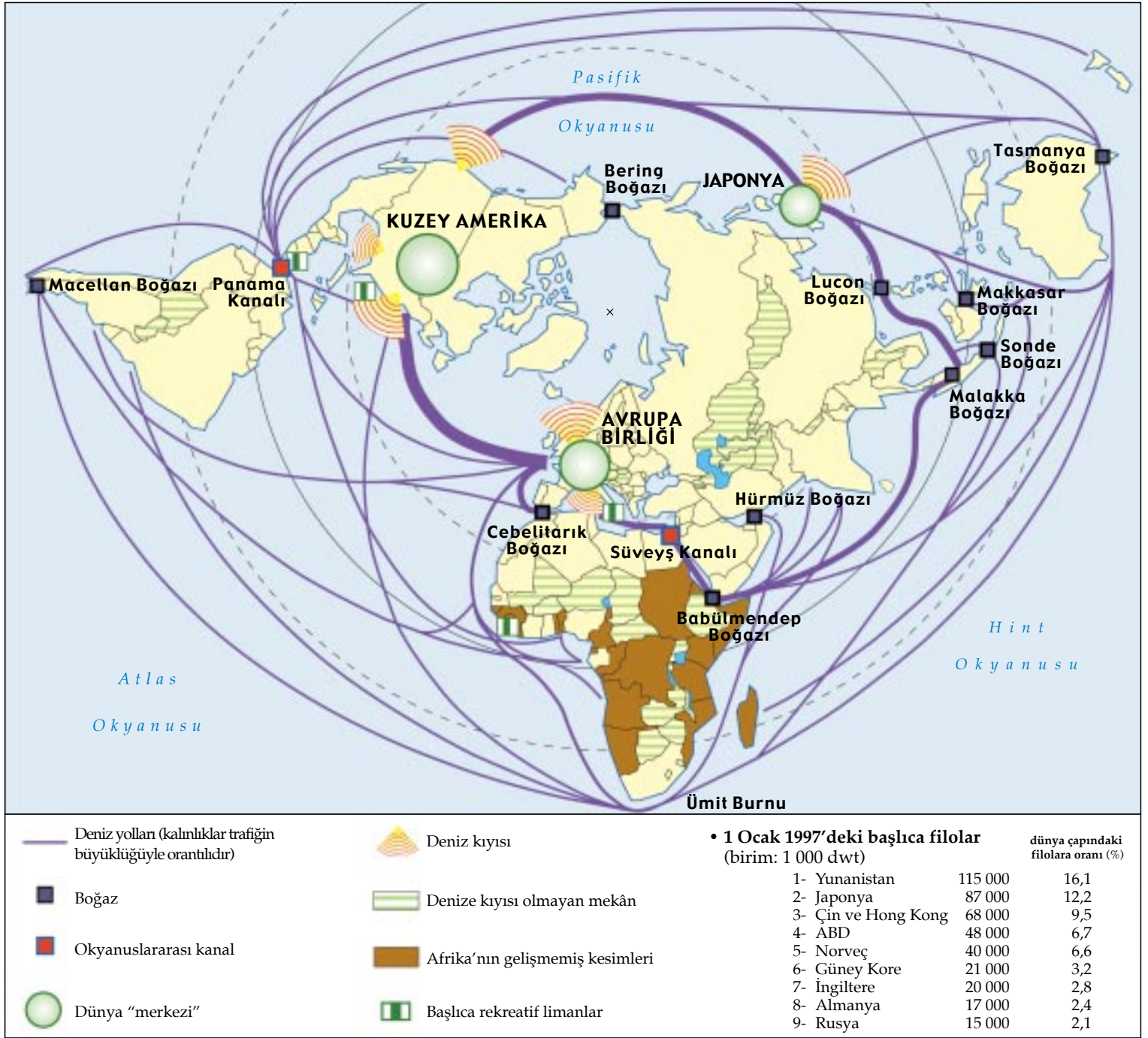
Mekânın

Örgütlenmesi

► Teknik ilerlemeler (hız, büyüklük, uzmanlaşma) insanların hareketliliği ve bölgesel ya da uluslararası ekonomik örgütler, dünya genelinde ticari ilişkilerde

yaşanan artışın hem nedeni hem de sonucudur. Tüm bu etkenler, devletler tarafından desteklenen, dünya çapında ulaşım ağlarının oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Ağları

2 Büyük deniz yolları, boğazlar ve okyanuslararası kanallar.

► Üç büyük kıyı, deniz yoluyla gerçekleşen ticari alışverişin ana merkezleri durumundadır: Kuzeybatı Avrupa'daki Northern Range, ABD'nin Kuzeydoğusu ve Japonya megalopolü. Hava taşımacılığının merkezleri de yoğun ve tamamlayıcı karayolu ağlarına sahip olan bu bölgelerde yer almaktadır.

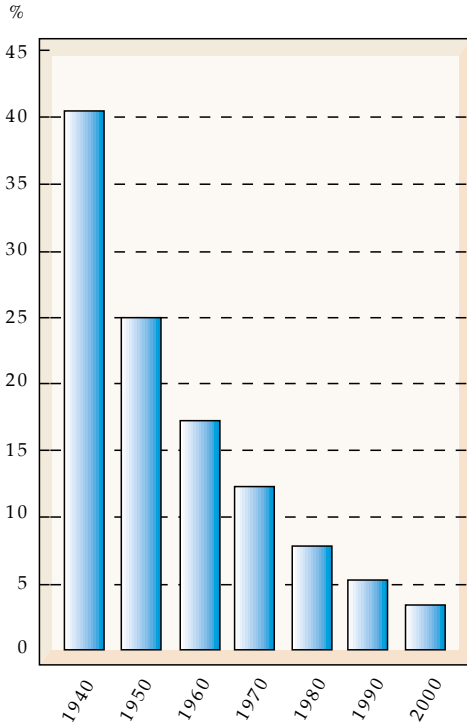
1. Deniz ve hava yolu ağlarının başlıca özelliklerini açıklayın.
2. Bu iki harita "merkez - çevre" modelini ne oranda yansıtmaktadır?

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Dünya Ticaret Örgütü, (WTO):

23 ülke 1947 yılında GATT Anlaşması (Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması) çerçevesinde gümrük tarifelerini düşürme kararı aldı. Bu tarihten sonra gerçekleşen uzun görüşmeler sonucunda 1947'de ortalama % 40 olan gümrük vergileri 1994'te % 4,7'ye indirildi. 1995 yılının Ocak ayında GATT'ın yerini DTÖ aldı. Merkezi Cenevre'de olan örgütün ticari alışverişler konusundaki pazarlık alanı, tarım ve hizmetler (mali, telekomünikasyon, ulaşım) gibi yeni alanların eklenmesiyle genişlemiştir.

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü, 1997.

1 Sanayileşmiş ülkelerdeki gümrük tarifeleri (1940 - 2000).

A. Giderek Daha Fazla Açılan Ticari İlişkiler Dünyası

1. Ticari İlişkilerin Uluslararasılaşmasının Unsurları

► Mal, hizmet, sermaye ve bilgi alışverişinde yaşanan dünya çapındaki güçlü ve düzenli bir artış, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Bu artış, özellikle nüfus artışı, yaşam düzeyindeki yükselme, teknolojik ilerlemeler, çokuluslu şirketlerin stratejileri ve Dünya Ticaret Örgütü* gibi uluslararası örgütler çerçevesinde uygulanan liberal politikalarla açıklanmaktadır.

► Yaşam düzeyinin yükselmesi, özellikle zengin ülkelerde imalat sanayi ve enerji ürünleri ile hammaddelere olan talebin artmasına yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde Amerikan tüketim modeli, modern bir yaşam tarzının sembolleri olan hayvansal ürünlere ve imalat sanayi ürünlerinin ithalatına yönelik talebi canlandırmıştır.

► Yeni sanayileşen ülkelerdeki ucuz ve bol işgücü, ihracata yönelik imalat sanayii ürünlerinin üretilmesinde kullanılmıştır. Gelişmekte olan diğer ülkelerde, kimi zaman gıda ürünlerindeki artıştan çok daha hızlı bir seyir izleyen demografik büyüme, tarım ürünleri ve özellikle de buğday piyasasının gelişmesini sağlamıştır.

2. Ticari İlişkilerin Doğası

- Mal ve hizmet alışverişleri, 1967 yılında dünya GSYİH'sinin sadece % 13'nü oluştururken, 1996 yılında dünya GSYİH'sinin neredeyse dörtte birine ulaşmıştır. Bununla birlikte, bu gelişme düzenli değildir ve ekonomik sektörlere (2. belge) ve bölgelere (3. belge) göre farklılık göstermektedir.

- Ticaret, en önemli rolü imalat ürünleri alanında oynamaktadır. Tekstil ve metalürji dallarının payı gerilerken, elektrik ve mekanik sanayilerinin payı artmaktadır.

- 1979'a kadar süren bir büyüme döneminden sonra hammaddelerin ticaretteki payı, petrol fiyatlarındaki artış ve tarım ürünlerinin düşük değeri nedeniyle net bir biçimde değer kaybetmiştir.

- Hizmet sektörü sanayileşmiş ülkelerde en fazla sayıda iş olanağını ve geliri sağladığı halde, karşılıklı ilişkilerde göreceli olarak daha mütevazı bir yere sahiptir. Yine de, bu sektör yakın zamanda önemli bir gelişme kaydetmiştir ve bunu sürdürmesi beklenmektedir.

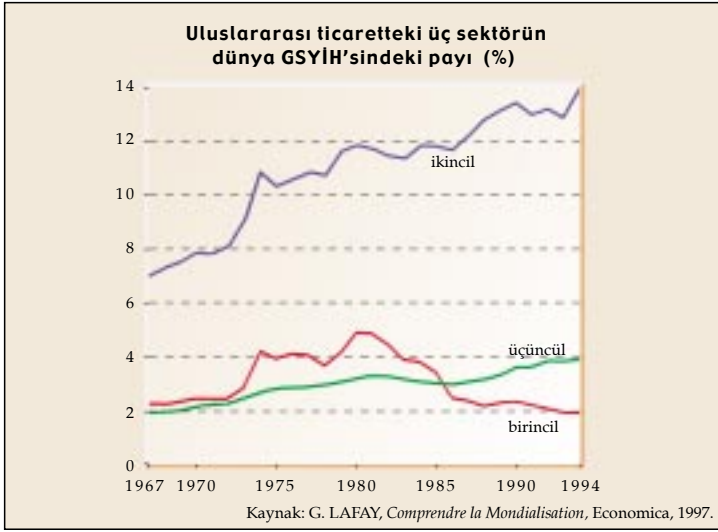
3. Karmaşık ticari akımlar

► Ticari ilişkilerin coğrafyası dünya ekonomisinin büyük etkinlik alanlarına -Kuzey Amerika, Avrupa ve Uzakdoğu- sıkı sıkıya bağlıdır (4. belge).

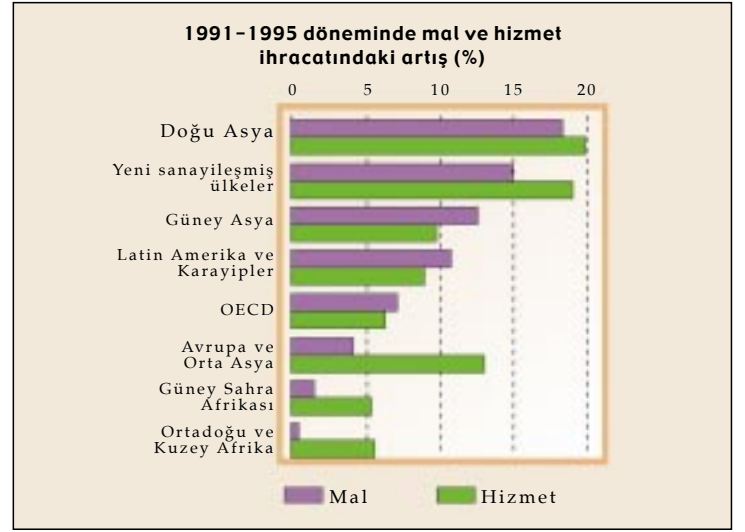
- Bölgesel ekonomik grupların yakınlığı ve oluşumu Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'daki bölgelerarası akımların önemini açıklamaktadır. Bunun en iyi göstergesi, Avrupa'nın hem bölgelerarası, hem de dünya çapındaki ilişkilerde en önemli yere sahip olmasıdır.

- Kıtalararası ilişkiler, öncelikle ABD, Japonya ve Avrupa Birliği ülkeleri arasında gerçekleşmektedir. İmalat ürünlerinin ticaretine dayanan bu ilişkiler, söz konusu ülkelerin ekonomik alanda ne kadar iç içe geçmiş olduklarını yansıtmaktadır. Gelişmekte olan Asya'nın aldığı pay da, bu mekânın sanayileşmiş dünyayla bütünleşmesini yansıtmaktadır.

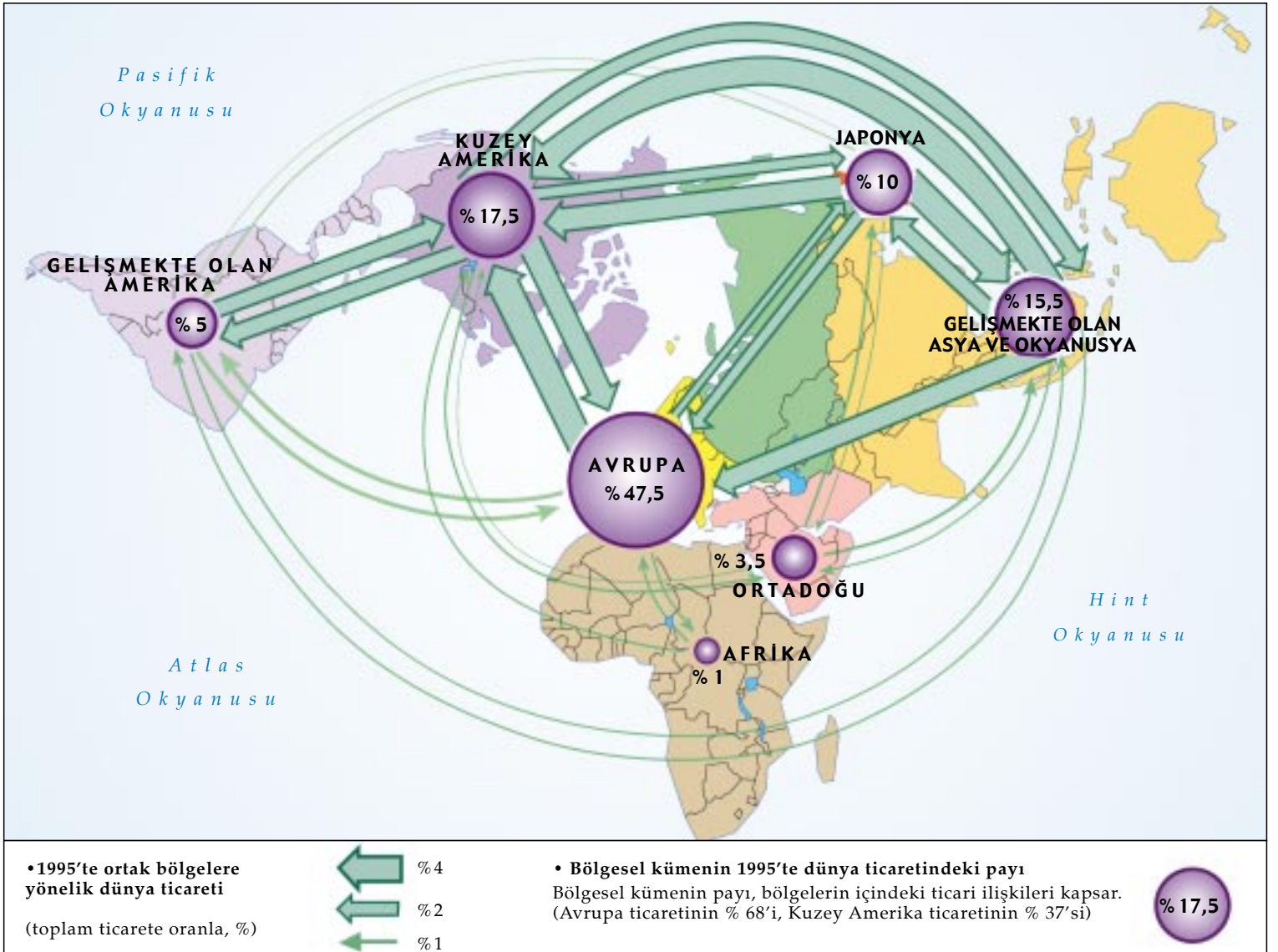
- Merkezlerle gelişmekte olan çevreler arasındaki ticari ilişkiler zayıftır. Çevrelerden öncelikli olarak hammaddeler çıkmaktadır. Buna karşılık, imalat ürünleri, buğdayla birlikte, sanayileşmiş ülkelere ithal edilen ürünlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

2 Dünya ticaretindeki üç etkinlik sektörü.

3 Mal ve hizmetlerin ihracatı.

4 Dünya ticareti: Büyük bölgesel kümeler ve başlıca akımlar.

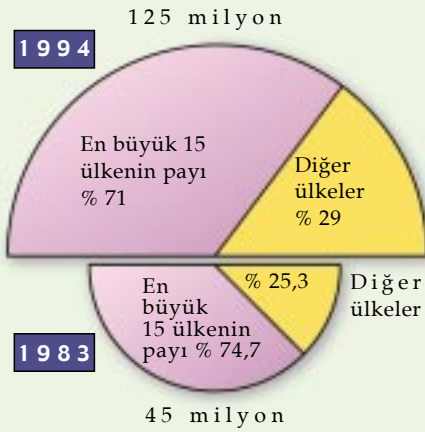
Coğrafyanın

Sözlüğü

*Entermodalite: Bir taşımacılık biçiminden diğerine, tamamlayıcı taşıma araçlarını kullanarak, yüklemenin yol açtığı kesintileri ortadan kaldıran aktarma sistemi. Entermodalite pek çok ulaşım aracını birleştirir.

*Konteynırla taşıma: Standart boyutlarda kasalarla gerçekleştirilen taşıma biçimi. Temel konteynır, 6,058 m boyunda ve 20,32 tonluk bir kapasiteye sahip olan bir kutudur.

A. 1983-1994 döneminde dünyadaki konteynır sayısında kaydedilen gelişme

B. 1994'te konteynır trafiğinde yer alan ilk 15 ülke

1. ABD
2. Hong Kong
3. Singapur
4. Japonya
5. Tayvan
6. Hollanda
7. İngiltere
8. Almanya
9. Çin
10. Güney Kore
11. Birleşik Arap Emirlikleri
12. Belçika
13. İspanya
14. İtalya
15. Avustralya

2 Konteynırlarla gerçekleştirilen deniz ticareti.

B. Ticari İlişki Yerleri ve Araçları

1. Taşıma Araçlarındaki Teknik Dönüşümler

► Taşıma araçlarında gerçekleşen teknik dönüşümler, ticari ilişkilerin ve insan hareketliliğinin boyutlarını belirleyen temel etkenlerden biridir. 1980 - 1995 döneminde dünyadaki mal ve hizmet ticareti üç katına çıkmıştır.

► Daha fazla yük taşıyabilmek için taşıma araçlarının uzmanlaşmasına ve yük kapasitelerinin artırılmasına gidilmiştir. Belirli amaçlara yönelik gemiler, devasa petrol tankerleri, sıvı gaz taşıyan gemiler, konteynır taşıyan gemiler çok amaçlı şileplerin yerini almıştır. Büyük uçaklar 500'ün üzerinde yolcu (1960'takinin üç katı) taşıyabilmektedir.

► Tekniklerdeki gelişme, demir ve hava yolu taşımacılığının giderek daha hızlanmasına olanak sağlamıştır. Günümüzde ekspres bağlantı kavramı, kentsel çevreye uyulanmaya çalışılmaktadır: Ile - de - France'taki (Paris) Bölgesel Ekspres Ağı (RER) fikri bu çabanın hayata geçirilmiş bir örneğidir. Bu ağ, bir yandan, çok daha yaygın olan metro ve otobüs ağlarıyla, diğer yandan da Hızlı Tren (TGV) ve havayolları gibi yüksek hızlı taşımacılık ağlarıyla eklenmektedir. Farklı taşımacılık biçimleri arasında gerçekleşen bu eklenmenin, yani entermodalitenin* önemli coğrafi sonuçları olmaktadır. Bu tip bir eklenme, farklı bölgelere bağlı bağlantı araçlarının aynı yerde toplanmasına yol açmakta ve kullanıcılara yerel bir düzeyden ulusal ya da uluslararası bir düzeye geçme fırsatını vermektedir.

► Konteynırla taşıma*, mal taşımacılığı alanında gerçek bir devrime yol açmıştır (1. ve 3. belge). Konteynırlar aynı hat üzerinde pek çok farklı taşıma aracını kullanabilmektedir: Kamyon, tren, gemi, dibi düz tekneler yönetme ve sürme işlemlerinin otomatikleşmesiyle bunu daha da kolaylaştırmaktadır.

2. Ulaşım Ağlarının Coğrafyası

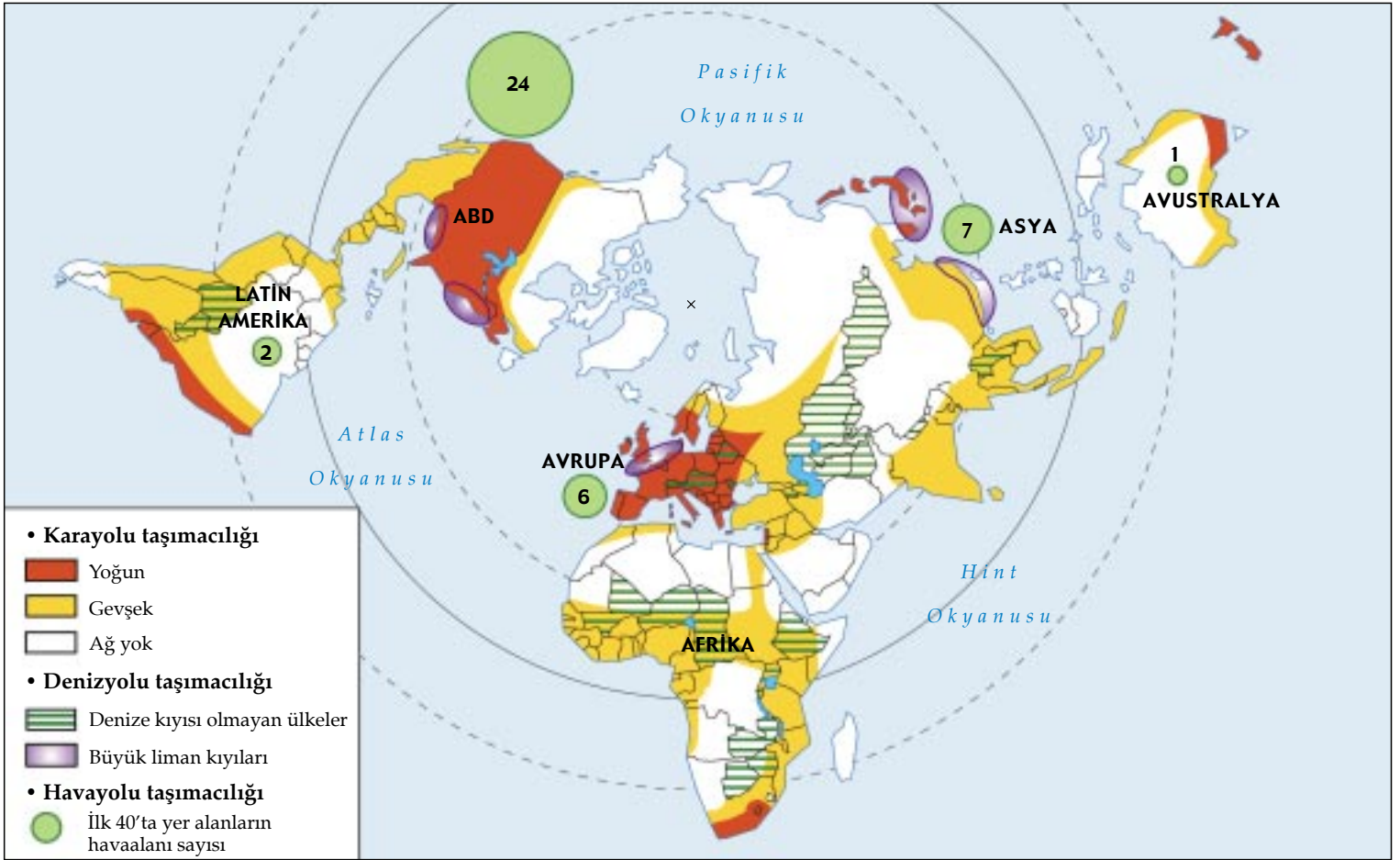
► 20. yüzyılın ikinci yarısı, ara bölgeleri ihmal ederek, büyük metropollerini birleştiren tercihi yolların giderek daha çok kullanıldığı bir dönem olmuştur. Uluslararası mal, hizmet ya da insan akımları dünyanın üç ekonomik merkezi olan Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'yla yeni sanayileşmiş ülkeleri birleştirmektedir.

► En sık kullanılan havayolları bu üç kümenin başlıca şehirlerini birbirine bağlamaktadır. Hong Kong hariç, dünyanın en büyük 25 havaalanı da bu bölgelerde bulunmaktadır.

► Malların dörtte üçü deniz yoluyla taşınmaktadır. Bu durum, denizyollarının ve limanların siyasal ve ekonomik açıdan ne kadar büyük önem taşıdığını göstermektedir. Karayolu ağları, kıtalara göre eşitsiz bir biçimde gelişmiştir: Kuzey Amerika ve özellikle Avrupa, karayolları ve demiryolları arasındaki yoğun ilimiklenmeyle dikkat çekmektedir. Karayolu taşımacılığı, esnekliği nedeniyle en çok tercih edilen taşımacılık biçimi haline gelmiştir (2. belge).

► Taşımacılık ağlarının günümüzdeki gelişimi, akımların birkaç büyük eksen ve kavşakta toplulaşmasıyla dikkat çekmektedir. Bunun sonucunda da olumsuz durumlar ortaya çıkmaktadır: Gürültü, kirlilik, trafik sıkışıklığı, zaman kaybı ya da ulaşımı iyi olmayan mekânların dışlanması. Gelişmekte olan ülkelerde taşımacılık alanında yaşanan devrim, kimi zaman sadece büyük kentler ile limanların etrafındaki yolların düzenlenmesiyle sınırlı kalmaktadır.

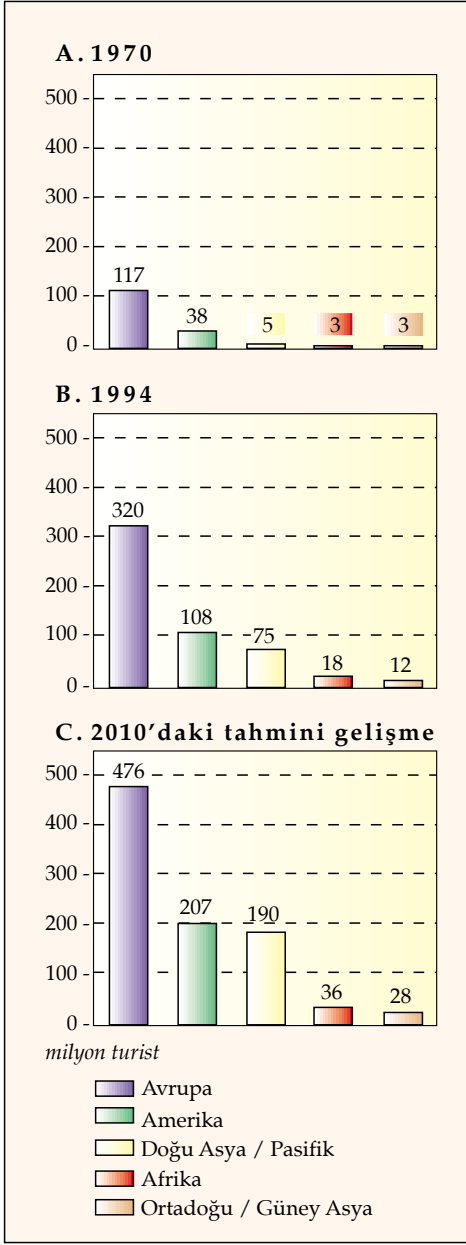
► Sanayileşmiş ülkelerin taşımacılık alanındaki yatırım çabaları, bu ülkeler ile, etraflarında gelişmiş konteynır gemilerinin ve işadamlarıyla turistleri taşıyan büyük gemilerin dolandığı Güney ülkeleri arasındaki uçurumu derinleştirmektedir.

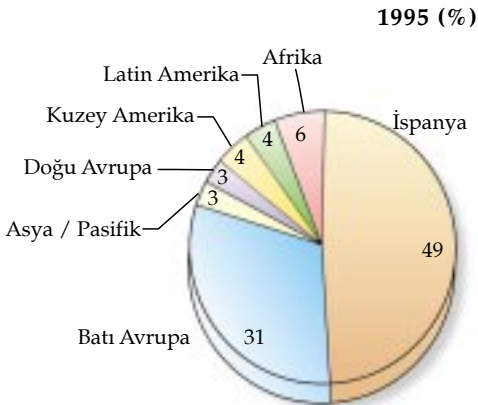
2 Taşımacılıktaki yoğunluklar.

3 Singapur'da günlük yaşamın küreselleşmesi: İş merkezinin yanı başında konteynır limanı.

1 Uluslararası turizm: Bölgesel kümelerin payı.

Kaynak: L'Écho touristique, Eylül 1996.

2 Fransız turistlerin gittikleri yerler.

C. Uluslararası Turizm, Dünya Ekonomik Sisteminin Yansıması mı?

1. Turizm: Güçlü Bir Ekonomik Etkinlik

► Uluslararası turizm 1950 yılında sadece 25 milyon kişiyi ilgilendirmekteydi; bugün ise bu sayı 530 milyonun üzerine çıkmıştır. Turizm, 20. yüzyılın sonunda önemli bir sosyal ve ekonomik olgu durumuna gelmiştir (1. belge). Yaşam düzeyinin yükselmesi, sosyal düzenlemeler, ulaşım araçları ve reklamcılıkla canlılık kazanan eğlence ekonomisi üçüncü sektörün en önemli unsuru haline gelmiştir.

► Turistlerin en çok ziyaret ettiği ülkelere bakıldığında turizmin, bu ülke gelirlerinin (GSMH'nin) önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Turizm bu ülkelerde doğrudan (konaklama, beslenme, tur operatörlüğü, seyahat acenteleri...) ve dolaylı (tüccarlar, zanaatkarlar...) birçok iş olanağı yaratmaktadır.

► Günümüzün küreselleşen dünyasında turizm, dünya ekonomisini düzenleyen mekanizmaların tam anlamıyla içinde yer almaktadır. Turizm sektörü, sunuldukları yer neresi olursa olsun, kültürel bakımdan giderek daha standart ürünler sunan gelişmiş ülkelerin çokuluslu şirketlerinin egemenliğindedir. Devletler, ya yabancı sermaye girişini kolaylaştırarak ya da turistik mekânları bizzat kendileri düzenleyerek turizmin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

2. Turist Akımları: Devamlılıklar ve Değişimler

► Kiteselleşme, talepte daha büyük bir çeşitlenmeye yol açmış olsa da, turistik ürünlerin zaman içinde çok değişmediği görülmektedir. Sayfiyelerdeki yaz turizmi, büyük kent merkezlerine -Londra, Paris, Atina...- yönelik kültür turizmi karşısında hâlâ üstün konumdadır. Başka turizm türleri de gelişmektedir: Kutsal yerlere (Lourdes, Kudüs, Mekke) yapılan ziyaretler ve festivaller (Avignon, Bayreuth...); spor etkinliklerine (kayak, av sporları, golf...) ya da büyük spor olaylarına (Olimpiyat Oyunları...) bağlı turistik hareketler.

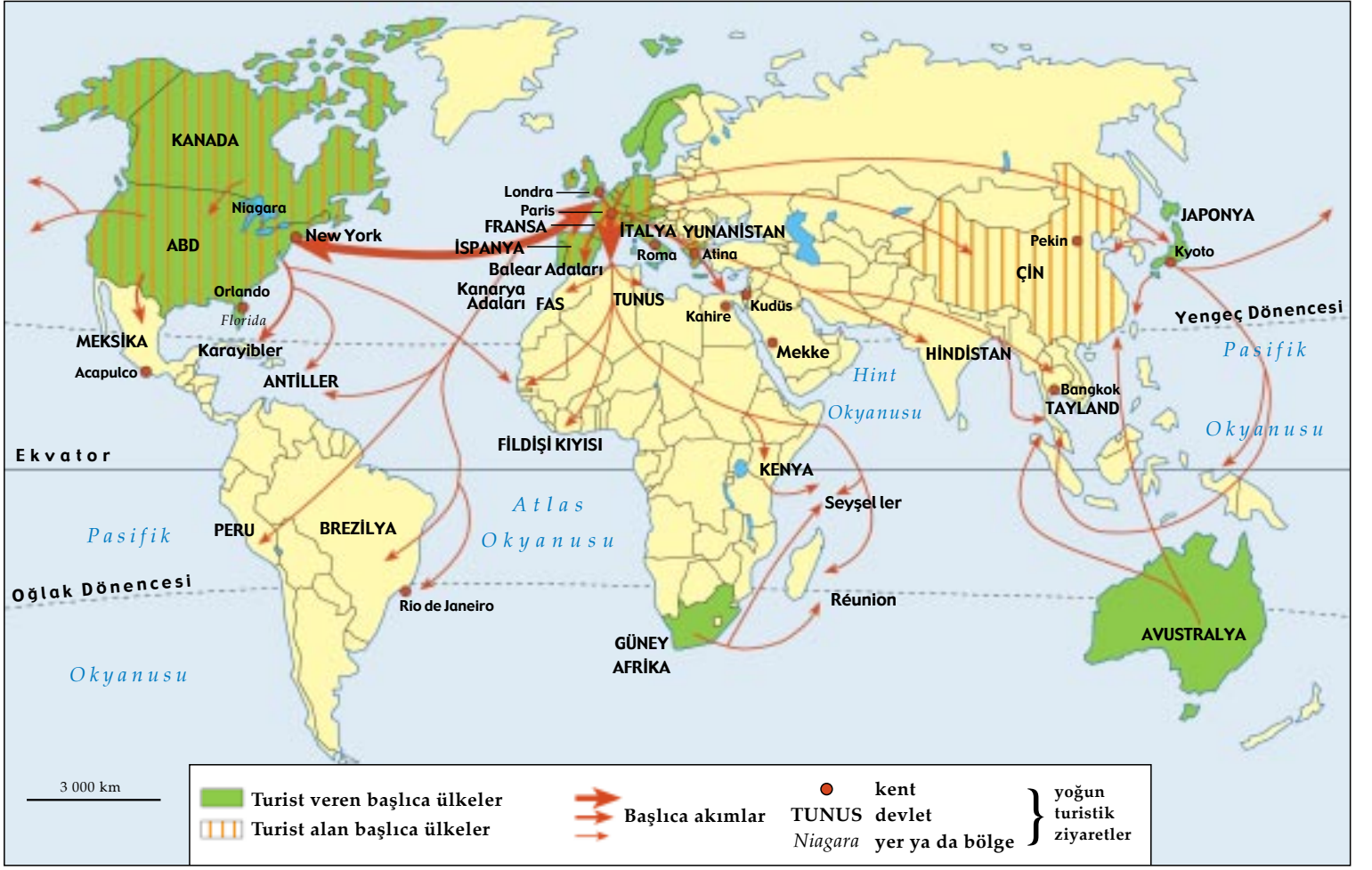
► Başlıca uluslararası turist akımları her şeyden önce dünyadaki ekonomik düzeni yansıtmaktadır (3. belge). Gidiş gelişlerin % 80'inden fazlası sanayileşmiş ülkelerde gerçekleşmektedir. Avrupa Birliği, ABD karşısında dünyanın en büyük turizm merkezi olarak yerini korumaktadır. Kuzey ülkelerinin içindeki akımlar genelde meridyen çizgisinde ilerlemektedir. Örneğin Avrupa'daki turistler, İskandinav ve Anglo - Sakson ülkelerinden Akdeniz'e doğru seyahat etmektedir. Fransızlar'ın gittikleri yerler (2. belge) uluslararası turizmin esas olarak hâlâ yakın mesafelere dayandığını göstermektedir.

► Kuzey - Güney akımları, özellikle de Asya'ya ve Okyanusya'ya doğru olanlar ilerleme kaydetmişse de genel olarak hâlâ zayıf durumdadır (1. belge). Bu akımların en önemlileri Karayibler Havzası'na, Akdeniz'in güney kıyılarına ve Asya - Pasifik'e yönelmektedir.

3. Turizm Güney Ülkeleri İçin Bir Fırsat mı?

► Güney ülkelere giden turistlerin sayısı giderek artmaktadır. Turistler bu ülkelere, sadece petrol gelirlerinden yüksek olmayan, göz ardı edilemeyecek bir ek kaynak götürmektedirler. Ancak turizm günümüzdeki biçimiyle, çoğu zaman sanayileşmiş ülkeler tarafından dayatılan şemalara göre düzenlenmiş mekânlar üretmektedir.

► Kitle turizmi yoksul ülkelerde önemli sorunlara yol açmaktadır: Kültürel temas eksikliği, kimi zaman yerel toplumlardaki yapısal bozulma ve seks turizminin varlığı; su ve toprak konulu çıkar çatışmaları - örneğin, Tunus'ta (4. belge) bir turist, bu ülkede yaşayan bir kişiye kıyasla 5 kat daha fazla su tüketmektedir -; mali kazançların düşüklüğü; siyasal gelişmelere son derece duyarlı olan böylesi bir faaliyetin kırılabilirliği. Kapılarını turistlere açan ülkeler tarafından denetlenmediği ve küresel bir gelişim projesiyle bütünleşmediği takdirde, turizmin bir gelişme aracı olarak görülmesi olanaksızdır.

3 Uluslararası turist akımları.

4 Cerbe (Tunus): Turizm, Tunus'taki kıyı şeridinin planlamasında büyük rol oynamaktadır. Çoğunluğu Avrupalı olan turistleri ağırlayabilmek için destek teknik birimler otellerin çevresine yerleştirilmektedir.

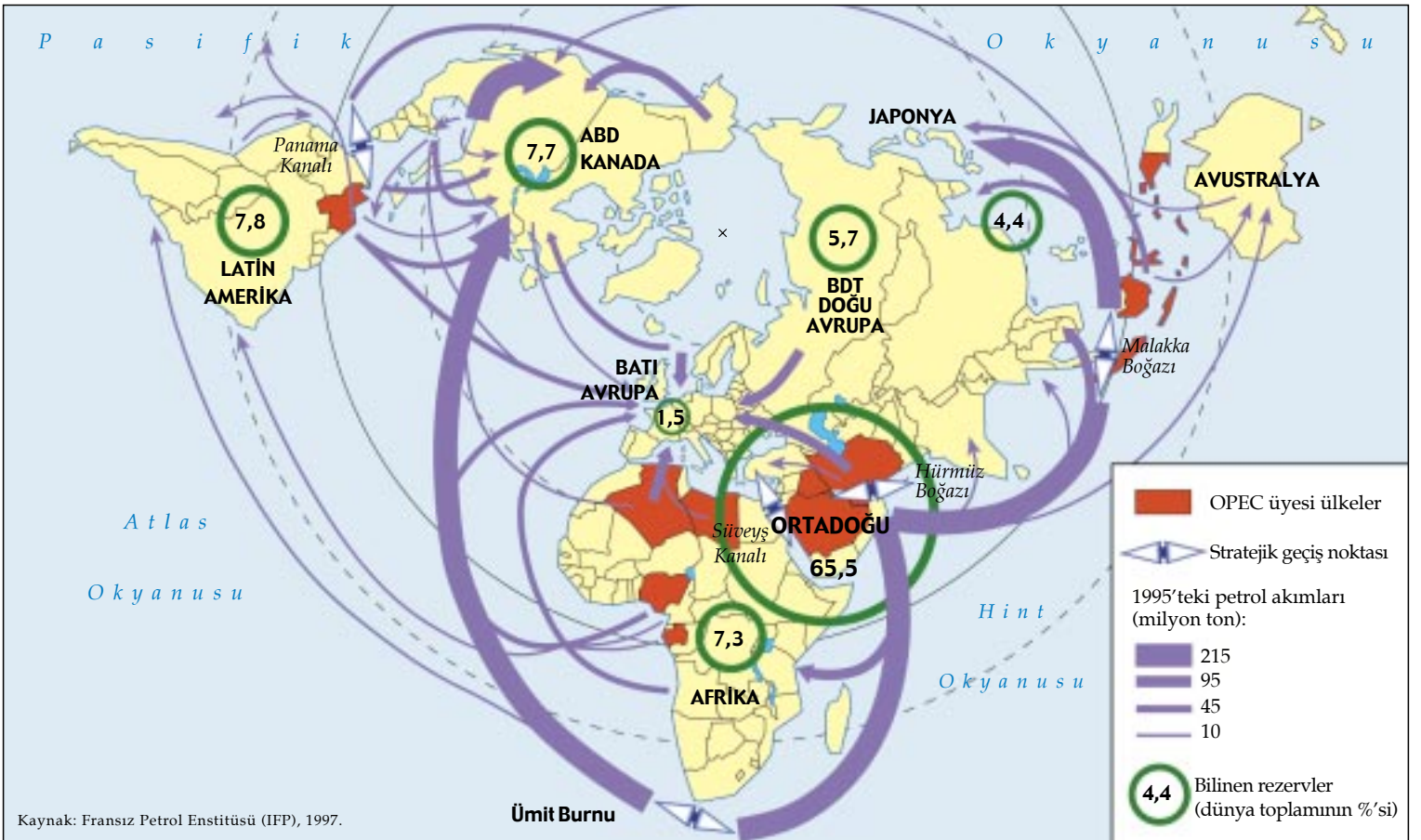
Belge İncelemesi

- Belgeleri sunmak
- Bilgileri konularına göre seçmek, sınıflandırmak, karşılaştırmak ve gruplara ayırmak
- Bilgilerin sentezini yapmak

Dünyadaki Petrol Akımlarının Oluşturduğu Riskler Nelerdir?

1. Belge : 1995 yılında dünyadaki petrol akımları.
2. Belge : Günümüzde petrol.
3. Belge : 1995 yılında dünyanın ilk on petrol şirketi.
4. Belge : Petrol fiyatlarının 1973 - 1997 arasındaki evrimi.

- Konunun ifade edilmiş biçiminin işaret ettiği sorunsal üzerine düşünülmesi önerilir.
- Başlıca hedef, belgelerden sorular yardımıyla ve sorunsalla bağlantılı bilgi çıkarabilmektir (1. alıştırmaya).
- İkinci hedef, bu bilgileri konu başlıklarını veren bir tablo halinde sınıflandırmak ve gruplamaktır (2. alıştırmaya).

1 1995 yılında dünyadaki petrol akımları.

2 Günümüzde petrol

Petrol, 20. yüzyılda doğal gazla birlikte sanayi dünyasının tek enerji kaynağı olan kömürü tahtından indirmiştir. Petrol, hem çağdaş peyzajları hem de yaşam tarzımızı değiştiren savaş sonrası büyük banliyöleşme hareketinin de temeli oldu. [...] Bugün bulunduğumuz yerlerde, bu şekilde yaşamamızı, işe giderken trene binmemizi sağlayan petroldür. Petrol ve doğal

gaz dünya tarımı için vazgeçilmez olan kimyasal gübrelerin temel maddesidir. Petrol, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan megakentlerin iaeşelerinin taşınmasını sağlamaktadır. Günümüz uygarlığının yapı harcı ve tuğlası olan plastik ve kimyasal maddeleri sağlayan da yine petroldür.

D.Yergin, *Les Hommes du Pétrole*, Stock, 1991

1995 sıralaması	Şirket	Ülke	Petrol rezervleri (milyon varil)	Petrol üretimi (gün başına bin varil)	Arıtma kapasitesi (gün başına bin varil)
1	Aramco	Suudi Arabistan	261 450	8 585	2 000
2	PDVSA	Venezuela	66 328	2 885	2 402
3	RD/Shell	Hollanda	8 846	2 254	3 594
4	NIOC	İran	93 700	3 720	1 092
5	Exxon	ABD	6 670	1 726	3 422
6	Pemex	Meksika	48 796	2 722	1 520
7	Mobil	ABD	3 419	810	2 256
8	KPC	Kuveyt	96 500	2 070	955
9	Pertamina	Endonezya	4 259	1 065	986
10	BP	İngiltere	6 577	1 213	2 000

Not. Bu sıralama altı kesin ölçüte dayanmaktadır: Petrol rezervleri, doğal gaz rezervleri, petrol üretimi, doğal gaz üretimi, arıtma kapasitesi ve satış hacmi.

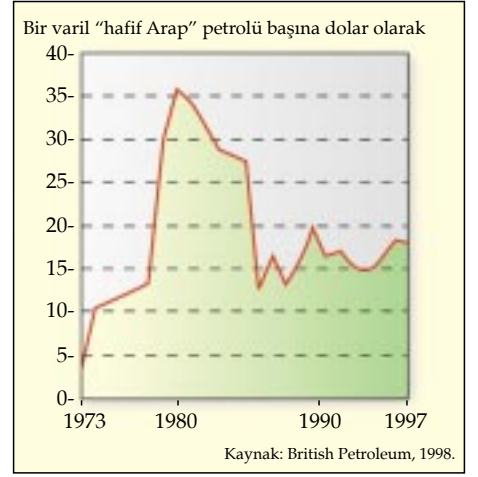
Kaynak: *Petroleum Intelligence Weekly*, 16 Aralık 1996.

3 1995 yılındaki ilk on petrol şirketi.

Sorunsal Üzerine Düşünmek

>>> Petrolle ilgili pek çok risk bulunmaktadır:

- Toplumsal riskler: Yaşam biçimleri ve gelişme az ya da çok petrole dayanmaktadır;
- Ekonomik riskler: Dünyanın en büyük piyasasını oluşturan petrolün üretildiği ve tüketildiği bölgeler arasında uyumsuzluklar bulunmaktadır;
- Jeopolitik riskler: Petrolün taşınmasına, fiyatların belirlenmesine, rezervlere, araştırma çalışmalarına, vb. bağlıdır.

4 Petrol fiyatlarının 1973 - 1997 arasındaki evrimi.

Öneri

- Belgelerin hepsi ortaya konan konuyu bütünüyle ele alamaz. Dikkat: Bu çalışmayı verili bir konudan yola çıkılarak yürütülen bir çalışma olan kompozisyonla karıştırmayın.
- Belgelerden alınan bilgilerin hepsi her zaman için konunun sunduğu sorunsalla ilişkili olmalıdır.

1. araştırma Belgelerden Bilgi Çıkartmak

Sorular her belgeden bilgi çıkarılmasını sağlamaktadır. Bunlara ek sorular da sorulabilir. Bu deneme, riskler açısından bakarak bilgi çıkarma ve açıklama alıştırmasıdır.

- 1. Belge
  - Petrol ihraç eden ve petrol ithal eden başlıca bölgeleri belirtin.
  - Ortadoğu'nun petrol akımlarındaki yeri nedir?
  - Petrol yollarındaki stratejik geçiş noktaları nerelerdedir? Bu noktaların kimlerin hakimiyetinde olduğunu araştırın.
- 2. Belge
  - Petrolün farklı kullanım alanlarını sayın.
  - Bu, devletlerin politikalarını hangi açılardan etkilemektedir?
- 3. Belge
  - Petrol şirketlerini ithalatçı ya da ihracatçı devletlere bağlı olmalarına göre sınıflandırın. Bu grupların rezervler, üretim ve arıtma kapasitesi bakımından durumu nedir?
- 4. Belge
  - Petrol fiyatlarındaki büyük değişikliklerin kökenindeki olaylar nelerdir?
  - Petrolün oluşturduğu riskleri ihracatçıların hesaplarına ve ithalatçıların tepkilerine göre gruplandırın.

2. araştırma Bilgileri Tablo Haline Getirmek

1. Araştırma'da elde ettiğiniz bilgilerin hepsini aşağıdaki tabloda yer alan üç konu başlığına göre sınıflandırın ve gruplayın:

	Toplumsal riskler	Ekonomik riskler	Jeopolitik riskler
1. Belge			
2. Belge			

Kroki

Dünyadaki Merkez ve Çevreler

- Konuyu okumak ve bir sorunsal çıkarmak
- Bilgileri harekete geçirmek ve sınıflandırmak
- **Bir harita açıklaması oluşturmak ve bunun doğruluğunu kanıtlamak**
- Krokiyi çizmek

- ▶ Konunun sunumuyla olduğu kadar gerekli bilgilerle ilgili düşünceler de sunulmaktadır.
- ▶ Alıştırmaların amacı haritaların hazırlanması ve doğruluğunun kanıtlanması konularında yol göstermektir: Haritaya geçirilecek unsurları seçmek (1. alıştırma); kullanılacak renkleri ve şekilleri belirlemek (2. alıştırma); haritayı düzenlemek ve hazırlamak (3. alıştırma); haritanın doğruluğunu kanıtlamak (4. alıştırma).
- ▶ Sunulan şema daha sonra konuyla birlikte dağıtılan haritanın temelini oluşturacak olan bir deneme çalışması olarak kabul edilmelidir.

Konunun İfade Ediliş Biçimi Üzerinde Düşünmek

- ▶ Bu konu, bütün devletlerin birbirine bağımlı ancak eşitsiz olduğu dünya ekonomisi bağlamında ele alınmaktadır. Bazı devletlerin ekonomik egemenlikleri topraklar arasında bir hiyerarşi oluşması sonucunu doğurmakta ve bu da merkez ve çevre kavramlarıyla ifade edilmektedir.
- ▶ Merkezdeki topraklar karar, yönetim ve yenilik yetkilerini ellerinde tutmaktadır. Çevreler merkeze göre tanımlanmaktadır: Daha düşük bir yaşam düzeyi, daha "basit" bir üretim, karar aşamasında daha az özerklik.
- ▶ Merkez ya da "Üçlü Kutup" üç merkeze bölünmüştür: ABD, Avrupa Birliği ve Japonya.
- ▶ Çevreler çok sayıdadır ve ekonomik açıdan merkezle bütünleşme düzeylerine göre birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu durumda krokide merkezin büyük güçleri ile dünyanın geri kalan ülkeleri arasındaki güç ilişkilerine işaret etmek gerekmektedir. İşte sorunsal budur.

1. alıştırma

Temsil Edilecek Unsurları Seçmek ve Sınıflandırmak

- **Merkez**
  - Merkezin üç kutbunun coğrafi boyutları
  - Bu topraklardaki komuta metropollerini belirlemek.
  - Merkezin sahip olduğu gücün sembolü olarak kabul edilebilecek olan dünya çapındaki ekonomik örgütlenmeler hangileridir?
- **Çevreler**
  - Dünya ekonomisiyle bütünleşme biçimleri ve dereceleri bakımından çevre sayısını belirlemek.
  - Kenarda kalan mekânları tanımlayın.
- **Sınırlandırılmış mekânlar arasındaki ilişkiler**
  - Üç kutup arasındaki ilişkiler.
  - Kutuplarla yakın çevreleri arasındaki ayrıcalıklı ilişkiler.
  - Merkezden çevreye yönelik akımlar: Sermaye, mal, silah, yardım, vb.
  - Çevreden merkeze yönelik akımlar: İnsan, hammadde, imalat ürünleri, borç faizleri, vb.

2. alıştırma

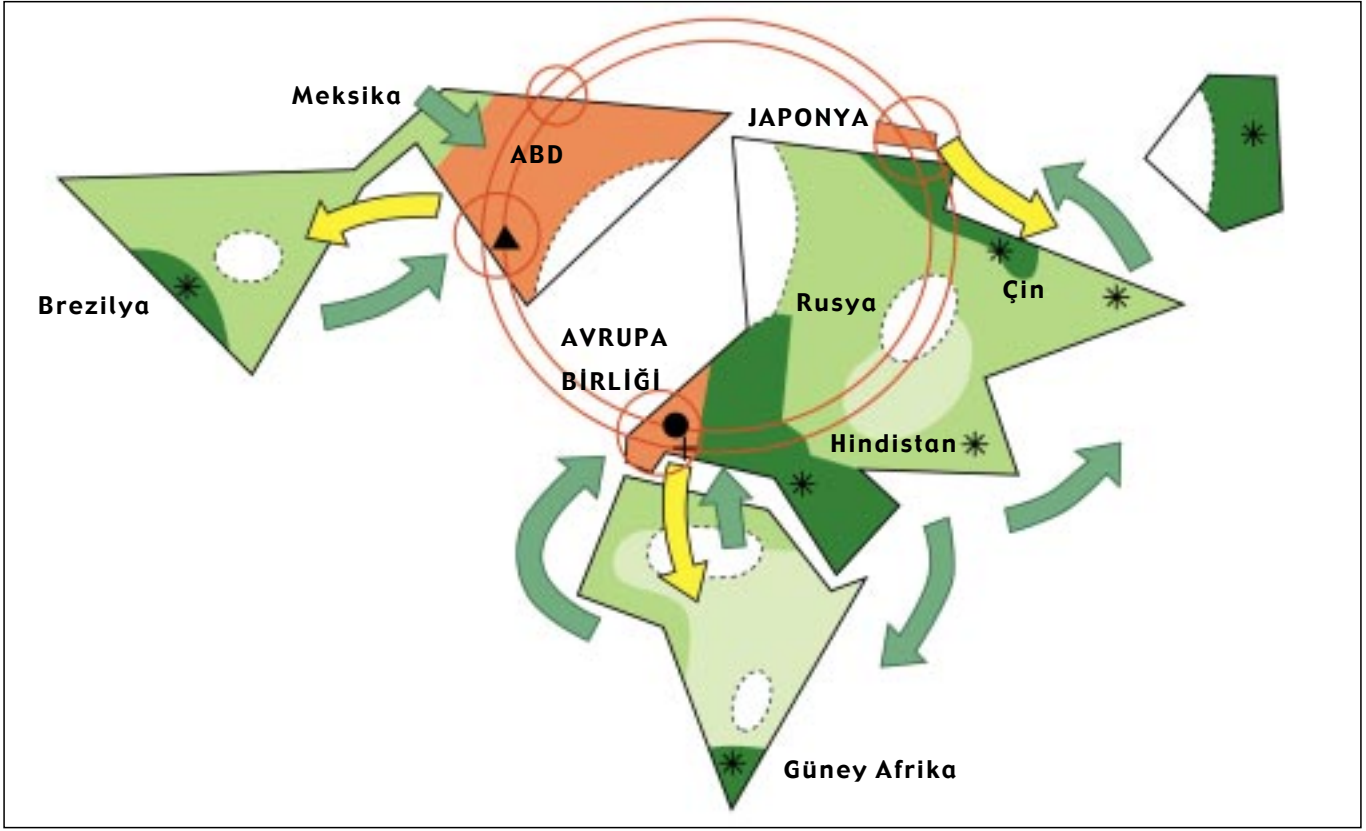
Şekilleri ve Renkleri Seçmek

- Merkezin ve çevrenin topraklarını haritaya geçirmek için, merkez için en sıcak rengi kullanarak yüzey şekillerini ve renk açılmalarını benimsemek.
- Topraklar arasındaki ilişkileri, daha önce kullanılmış olan renkleri de dikkate alarak çizgilerle ifade etmek.
- Büyük önem taşıyan bazı yerleri noktalarla belirlemek: IMF, WTO (Dünya Ticaret Örgütü) ya da FAO'nun merkezleri, çevrelerdeki büyüme kutupları, büyük finans merkezleri.

3. alıştirma

Lejandı Hazırlamak ve Yazmak

Bu lejandı 1 ve 2 numaralı alıştırmaları ve aşğıdaki şemayı dikkate alarak tamamlayın.

Dünya ekonomisini ateşleyen merkez	....	Merkez - çevre sisteminin örgütlenmesi
Yenilik ve hakimiyet merkezi	Güçlü bir bütünleşme : stratejik yakınlık ya da zenginlikler	.....
karşılıklı ilişkiler	.....	İnsan, hammadde ve kâr akımları
• Yönetim merkezleri	.....	
▲ IMF	Ölü nokta ya da rezerv	
● WTO (Dünya Ticaret Örgütü)	* Büyüme kutupları	
+ FAO		

4. alıştirma

Lejandı Kanıtlamak

- İşaret ve renk seçimi düzeyinde:
  - Dünyanın örgütlenmesini ve büyük kümeler arasındaki ilişkileri nasıl yansıtmaktadır?
- Üç başlık altında toplanma düzeyinde:
  - Bu üç başlık krokinin içeriğine nasıl cevap vermektedir?

Öneri

- Krokinin son halinin okunabilir olmasını sağlamak için, bazen asıl çizime geçmeden önce çok basit bir şema çizmek faydalı olmaktadır.

Kompozisyon

Uluslararası Ticaretteki Büyüme ve Dünya Mekânının Örgütlenmesi Üzerindeki Sonuçları

- Konuyu okumak ve bir sorunsal çıkarmak
- **Bilgileri harekete geçirmek ve bir plan yapmak**
- Giriş ve/veya sonuç bölümünü yazmak
- Bir kroki çizmek ve/veya kullanmak

- ▶ Konunun ifade ediliş biçimine ek olarak iki grafik verilmiştir (s. 73). Çizilen harita konunun parçası değildir; düşünmeye yardımcı olması için verilmiştir.
- ▶ Konunun incelenmesi ve sorunsal sunulmuştur.
- ▶ Konuya, inceleme biçimine ve bunun sonuçlarına göre uyarlanmış coğrafi bir yöntem izleyerek bilgileri harekete geçirmek (1. alıştırmaya) ve plan yapmak (2. alıştırmaya).

Konuyu ve Sorunsalı Düşünmek

• Konunun kavranması

- Uluslararası ticaret 1950'den beri, gerek mal ticareti (hammadde ve imalat ürünleri) gerek hizmet ve sermaye akımları açısından, çok sayıda teknik ve insani etkenle bağlantılı olarak, gerçek bir patlama yaşamaktadır.
- Giderek artan sayıda toprak parçası, dünya ticaretiyle bütünleşmekte ve dünya çapındaki akımlar giderek daha karmaşıklaşmakta ve önem kazanmaktadır.

- **Bu ekonomik etkinliklerin coğrafyası da gelişmeler sonucunda değişmiştir:** Limanların yer aldığı kıyıların ve dünya piyasasıyla bütünleşen bölgelerin dinamizmi, marjinalleşmiş mekânların gerilemesi.

Sorunsal:

- Uluslararası ticaretteki büyüme, dünyanın coğrafi ve ekonomik örgütlenmesini ne ölçüde etkilemektedir?

1. alıştırma

Bilgileri Harekete Geçirmek ve Sınıflandırmak

Aşağıda bilgileri aramak ve yeniden gruplandırmak için bir taslak verilmiştir.

- **Uluslararası ticari ilişkilerdeki atılım ve bu atılımın coğrafyası**
- Ticari ilişkilerin genel evrimi nedir?
- Dünyadaki başlıca akımları (hacim, yollar, ilgili ülkeler, vb.) sıralayın: Hammadde (buğday, hidrokarbür...), imalat ürünleri, sermaye.
- **Ticari ilişkilerdeki büyüme ve küreselleşme etkenleri nelerdir?**
- Coğrafi etkenler: Üretim bölgeleriyle tüketim bölgeleri arasındaki uyumsuzluk;

- Teknolojik etkenler: Teknik düzey, ulaşım araçları, bilgi, finansman;
- Kurumsal etkenler: Dünya çapındaki ya da bölgesel örgütler;
- Ekonomik ve sosyal etkenler: Çokuluslu şirketlerin stratejileri, yaşam tarzlarının benzeşmesi.
- **Ticaretteki küreselleşmenin sonuçları nelerdir?**
- Dünya çapındaki sonuçları: Ülkeleri ya da ülke gruplarını dünya ticaretindeki yerlerine göre sınıflandırmak.
- Devletler düzeyindeki sonuçları: Bu ticari ilişkilerle bütünleşmek için yapılan düzenlemeleri sıralamak (limanlar, havaalanları, ulaşım ağları, vb.).

2. alıştırma

Plan Yapmak

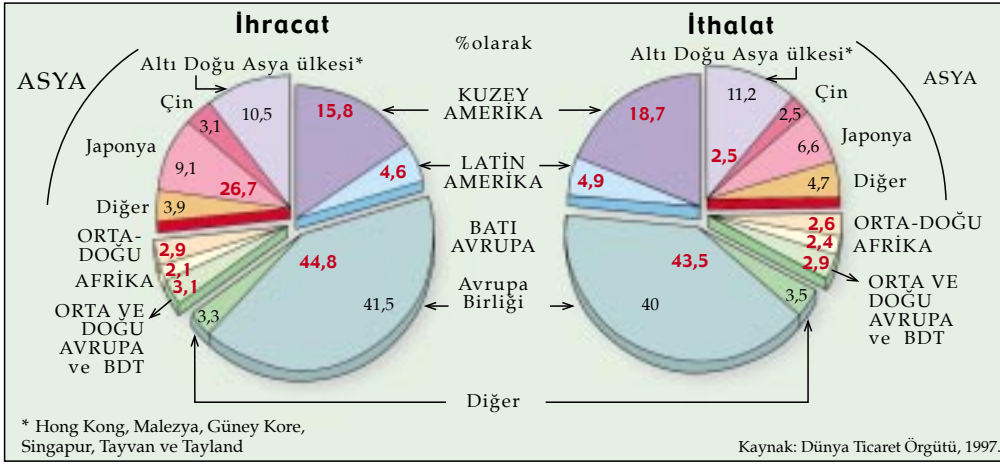
Sorunsala getirilen yanıt coğrafyada uygulanan geleceksel yöntemi izlemektedir. Olguları tanımlamak, bunların nedenlerini araştırmak, sonuçlarını incelemek.

Birinci bölüm için bir öneri yapılmaktadır. Alıştırmaya, 1. alıştırmada seçilen bilgileri kullanarak devam edin.

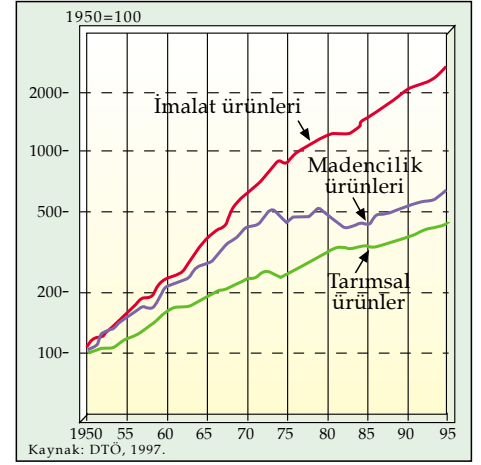
• Birinci Bölüm: Olgular

Günümüzde uluslararası ticaretin büyümesi ve önemi

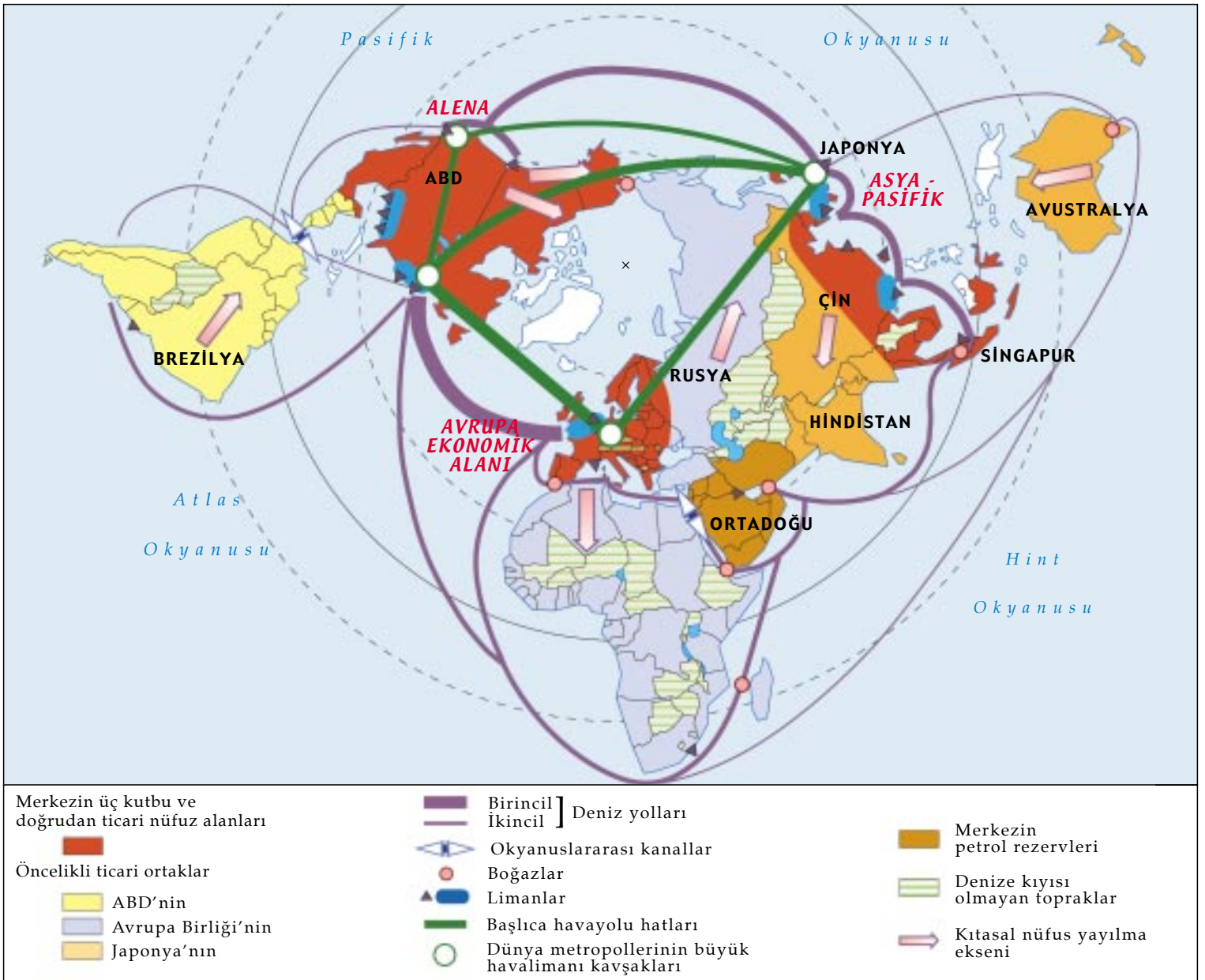
- 1945'ten beri hacim ve değer bakımından, dikkat çekici bir büyüme.
- Sektörlere göre az çok güçlü bir büyüme.
- Dünya topraklarının büyük bir bölümünü birbirleriyle ilişkiye sokan akımlar.
- **İkinci Bölüm: Açıklamalar**
- **Üçüncü Bölüm: Sonuçlar**

1 Ek 1: ÷lkelere ve bölgesel kümelere göre dünya mal ticareti (1990 - 1995).

2 Ek 2: Ürönlere göre dünya mal ticareti.

3 Dünyada ticaret.

AVRUPA

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yeniden Örgütlenmekte Olan Jeopolitik Bir Mekân

eEurope Projesi

Dünyamızda değişimi, başdöndürücü bir hıza ulaştıran iki temel olgu **Küreselleşme** ve **Teknoloji**dir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmenin ortaya çıkardığı olanakları iyi kullanan ülkelerle diğerleri arasındaki fark hızla açılmaktadır. Avrupa Birliği, bilgi toplumu ve bilgi temelli ekonomi açısından ABD ile arasındaki farkı kapatmak için eEurope projesini ortaya atmıştır. Türkiye de, AB'ye uyum sürecinde bir eTürkiye projesi oluşturmuş bulunmaktadır.

3

Avrupa: Yeniden Örgütlenmekte Olan Jeopolitik Bir Mekân

Avrupa nedir? Devletlerin farklılığının damgasını vurduğu siyasal bir mekân mı? Urallar'la sınırlanan coğrafi bir mekân mı? Yunan - Latin ve Hıristiyan mirasının üzerine kurulmuş kültürel bir mekân mı? Avrupa Birliği'nin Batı, Doğu, Kuzey ve Güney "Avrupa" arasındaki eski karşıtlıkları ortadan kaldırmaya yöneldiği, dünya çapında bir güce sahip, yapılanmakta olan yeni bir mekân mı?

Sorunsallar

**Miras
Avrupa uygarlığı
Demokrasi**

Avrupa sözcüğünün ardında farklı gerçekler gizlidir. "Belleğin toprağı" olarak nitelendirilebilecek Avrupa'nın gücünü oluşturan bütünlük ve farklılık unsurları nelerdir?

**Sınır
Jeopolitik
açıdan yeniden
düzenleme**

İkinci Dünya Savaşı'nın ürünü olan sınırların değişmezliği, Berlin "Duvarı"nın yıkılmasıyla ortadan kalkmıştır. Duvarın yıkılmasıyla ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve ulusal dengesizlikler Avrupa'nın farklı düzeylerde yeniden düzenlenmesine ne bakımdan katkıda bulunmaktadır?

**Avrupa'nın inşası
Karşılıklı bağımlılık
Üçlü Kutup**

Avrupa Birliği, Avrupa barış coğrafyasını yeniden oluşturmuştur. Benimsenen ortak politikalar toplumların ve toprakların uyumlulaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. Avrupa Birliği, genişlemesinin getirdiği sorunlarla ve dünya çapındaki rolünü koruma gerekliliğiyle, kendisinden ödün vermeden nasıl başa çıkabilir?

Bölüm Planı

- ▶ 1. Avrupa Nedir? 90
- ▶ 2. Avrupa: Yeniden Örgütlenmekte Olan Bir Mekân 94
- ▶ 3. Avrupa Birliği: Barış ve Karşılıklı İlişkiler Mekânı 98
- ▶ 4. Avrupa Mekânındaki Dönüşümler 102
- ▶ 5. Avrupa Birliği: Güçlükle Karşı Karşıya Bir Merkez 106

Avrupa'nın uzaydan görünümü. Uydu görüntülerinden oluşan bu fotoğraf Avrupa'daki yer şekillerinin düzenlenişini ve deniz ve okyanusların kıtaların içlerine kadar girmiş olduğunu göstermektedir. Bu görüntüler Avrupa'nın Afrika ve Asya sınırlarının ne kadar muğlak ve tartışmalı olduğunu da ortaya koymaktadır. Neticede Avrupa, Avrasya kıtasının bir çıkıntısı gibi görünmektedir.

Harita

Avrupa: Kendisi Küçük,

Dünyadaki Önemi Büyük Bir Kıta

Mekânın

Örgütlenmesi

- ▶ Hemen hemen tamamı kuzey yarımküredeki ılıman kuşakta yer alan küçük Avrupa, uçsuz bucaksız Avrasya'nın üçgen biçimindeki bir uzantısı gibi görünmektedir.
- ▶ Ancak Avrupa, nüfusu ve dünya çapındaki rolü bakımından önem taşımaktadır: Kitapta kullanılan haritalarda kıtanın bu özellikleri dikkate alınmıştır.

Alıştırma

1. "Avrupamerkezcilik" Avrupa'yı dünyanın merkezine yerleştirmek anlamına gelmektedir: Bu, yeryüzü uzaydan gözlemlendiğinde mi, yoksa kutupsal bir izdüşüm kullanıldığında mı mümkün olmaktadır?
2. Avrupa ülkelerinin ortalama İnsani Gelişme Endeksini (HDI) diğer kıtadaki ülkelerin İnsani Gelişme Endeksleriyle karşılaştırın.
3. Harita üzerinde Avrupa'nın dünyadaki önemini ortaya koyan unsurları belirleyin.
4. Kolayca akılda tutabilmek için Avrupa'nın dünyadaki konumu ve yeriyle ilgili temel özelliklerin basit bir özetini çıkarın.

Dünden Bugüne

Küreselleşme ve Süreklilikler

Avrupa ülkelerinin ve halklarının uzun ve zengin tarihi, kıta topraklarının biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, yayılcı bir anlayışa dayanan Avrupa uygarlığı, geçmişte dünyanın birçok bölgesine başlıca Avrupa dillerini götürmüştür. Bu diller, bugün hâlâ Avrupa'nın dünya çapındaki rolü açısından önem taşımaktadır. 21. yüzyıla girerken Avrupa toprakları büyük kent merkezlerini birbirine bağlayan dolaşım eksenleriyle yapılmış durumdadır. Bu eksenlerin bugünkü rolleri yüzyıllardan beri var olan sürekliliklere dayanmaktadır.

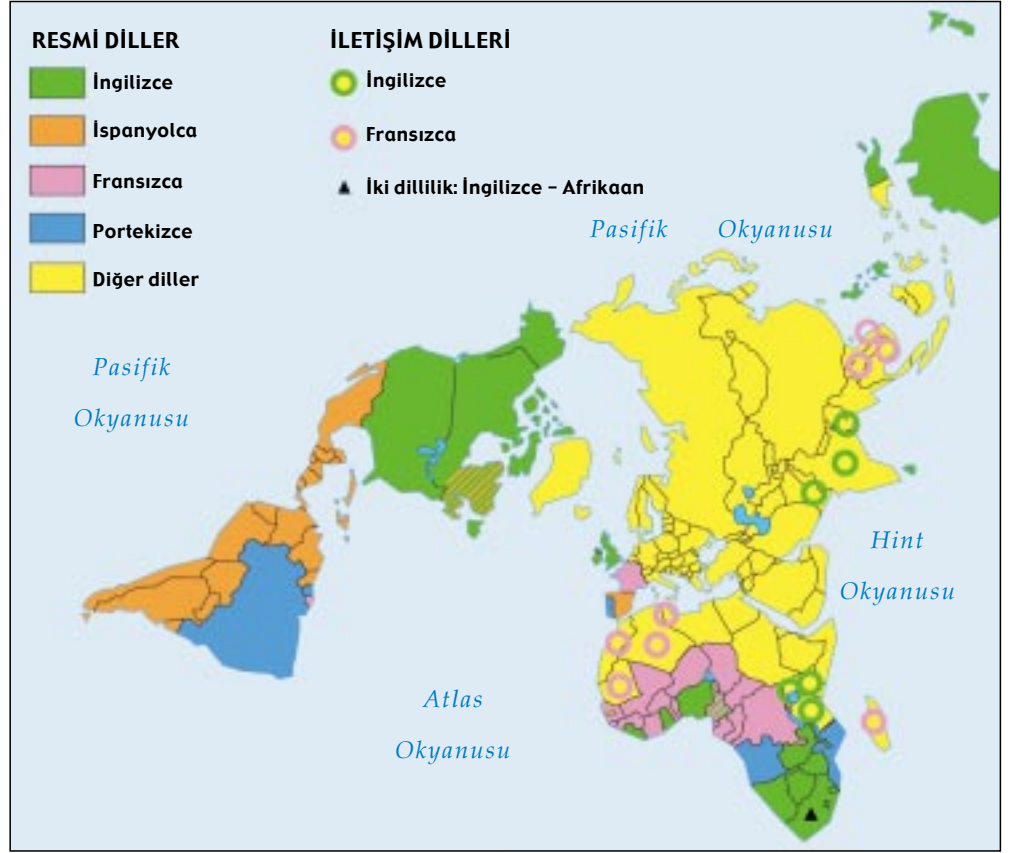
Avrupa dilleri

- A. Avrupa dilleri bugün esas olarak nerelerde konuşulmaktadır?
- B. Bu dillerin Avrupa dışındaki varlığı nasıl açıklanabilir?
- C. Bu dillerin dünya üzerinde yayılmasının söz konusu Avrupa ülkeleri için yararı ne olabilir?

Avrupa'daki büyük dolaşım eksenleri

- A. Günümüzdeki başlıca kara ve deniz yollarını gösterin. Belgede yer almayan diğer dolaşım biçimlerini belirtin.
- B. Dolaşım eksenlerinin yüzyıllar boyunca sergilediği süreklilikleri gösterin. Ortaçağ'daki bazı limanların üstünlüğünün niçin ortadan kalkmış olduğunu araştırın.

Günümüz Avrupası'nı tanımlayan çeşitli unsurların kökenlerinin tarihte aranabileceğini belirtin.

Günümüzde başlıca Avrupa dillerinin dünya üzerinde dağılışı

1820 - 1920 yılları arasında Avrupa göçleri

Avrupa'nın bugünkü büyük dolaşım eksenleri

Avrupa ticaretinin Ortaçağ sonundaki büyük eksenleri

Harita

Avrupa: Yeniden Örgütlenmekte Olan

Jeopolitik Bir Mekân

SINIRLAR

- Eski demir perde
- Devletlerin 1990 öncesi sınırları
- Devletlerin bugünkü sınırları
- 1990 yılında kaldırılan sınırlar

PARÇALANMAYI DENGELİYEN YENİ GRUPLAŞMALAR

- Avrupa Birliği

TÜRKİYE NATO üyeleri

- Avrupa Konseyi üyeleri (ülke başkentleri)
- Diğer başkentler
- 26 Haziran 1945'te oluşturulan BM'nin kurucu üyeleri

BM'ye bağlı örgütlerin merkezlerinin bulunduğu kentler

- FAO: BM Gıda ve Tarım Örgütü
- DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
- WHO: Dünya Sağlık Örgütü
- ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü
- UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
- UPU: Uluslararası Posta Birliği
- AIEA: Uluslararası Atom Enerji Ajansı

LÜKS.: Lüksemburg
LIECHT.: Liechtenstein

Mekânın

Örgütlenmesi

► Avrupa zaman içinde yer değiştiren sınır çizgileriyle bölünmüştür. Fransa gibi bazı devletlerin temellerinin Ortaçağ'da atılmasına karşılık, diğerleri çok yakın bir tarihte doğmuştur. Komünist blokun çökmesi, eski SSCB'nin dağılmasını kolaylaştırmıştır. Orta Avrupa'daki devletlerde eski milliyetçiliklerin yeniden ortaya çıkışına tanık olunmaktadır. Almanya birleşirken Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ayrılmıştır. Öte yandan federal yapı, iç savaşla parçalanmış eski Yugoslavya'nın birliğini muhafaza etmekte yetersiz kalmıştır. Avrupa'daki uluslar ve devletler tam olarak örtüşmemektedir.

► Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bütünleşme çabaları, bu parçalanmaya karşı koymaktadır. Avrupa Birliği, bu bütünleşme çabalarının arasında önemli bir role sahiptir.

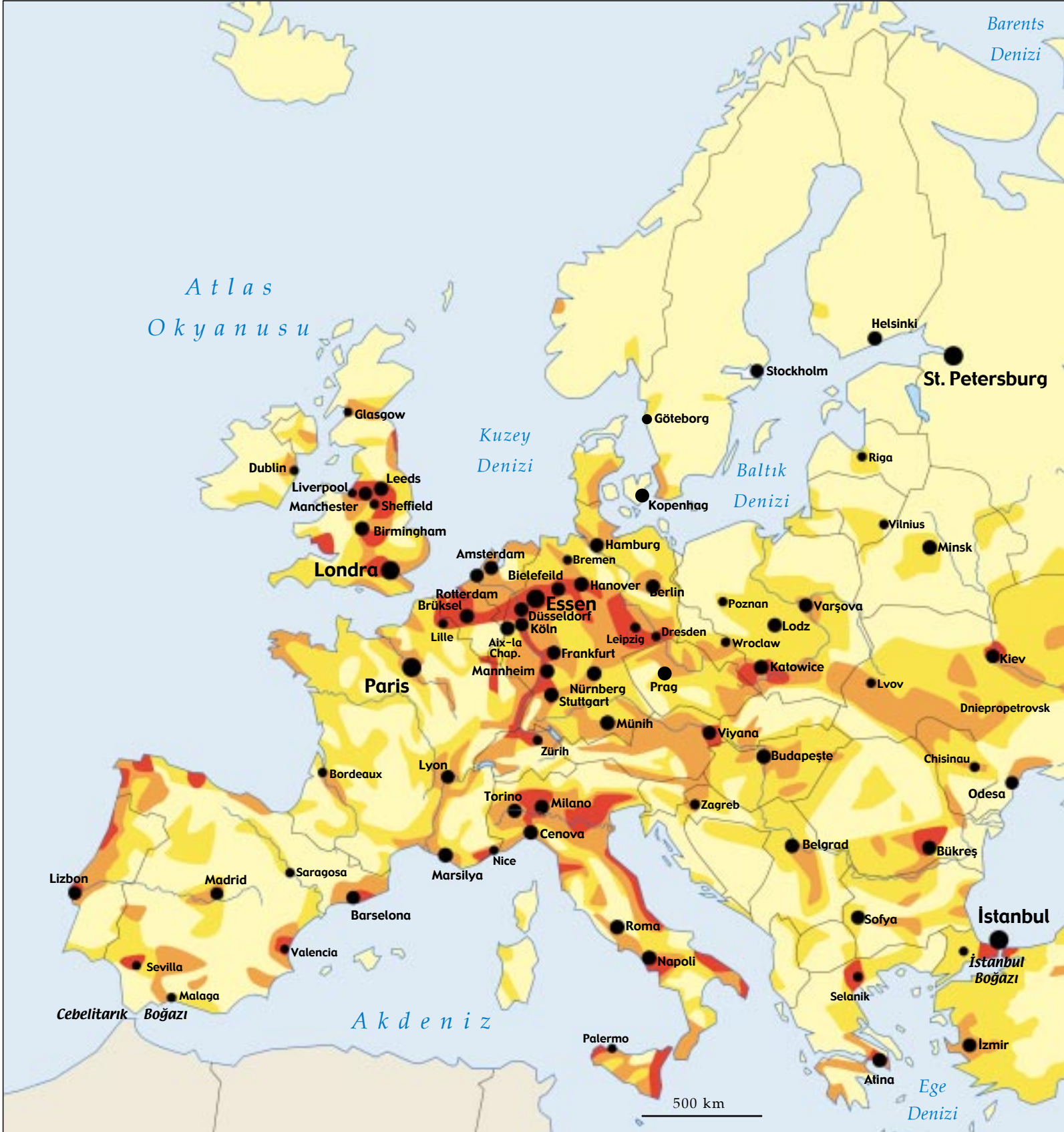
Alıştırma

- Günümüzdeki en karmaşık sınır çizgisi kıtanın hangi bölümündedir? En yeni devletler nerelerde yer almaktadır?
- Avrupa devletlerini bir araya getiren örgütleri, üyelerini de sıralayarak belirtin.
- Araştırma:
  - NATO, Avrupa Konseyi ve UNESCO nedir?
  - Farklı halkları, dilleri, dinleri bütünleştiren devletlerden örnekler verin.

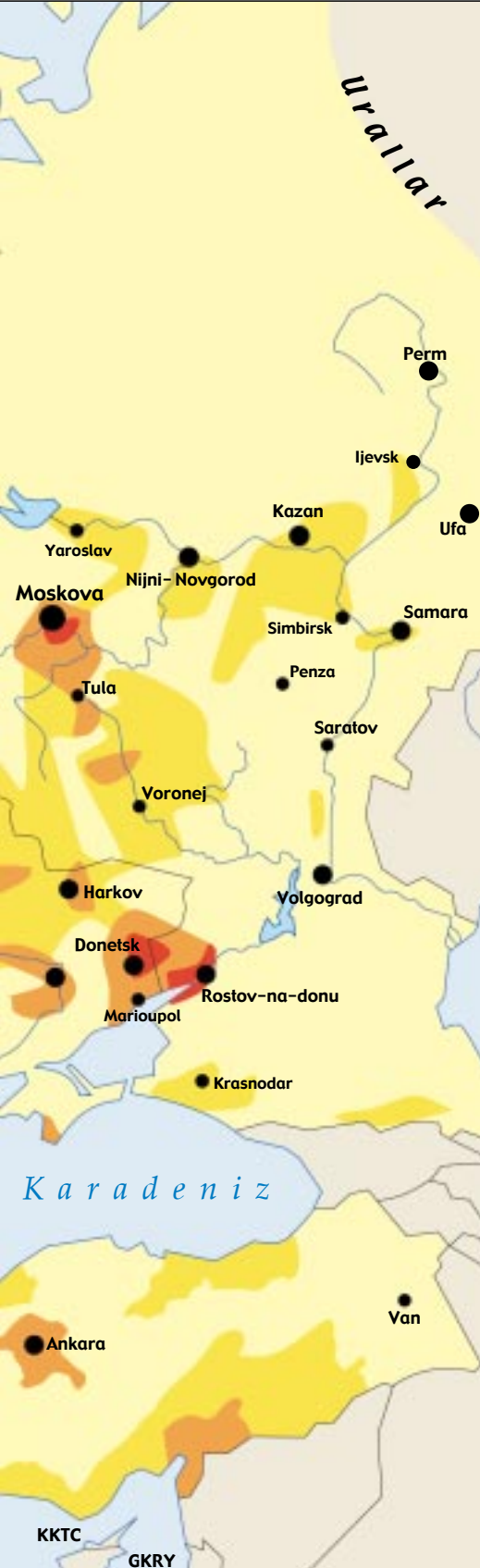

Harita

Avrupa: Yeryüzündeki

Üçüncü Büyük Nüfus Odağı

Nüfus yoğunluğu km² başına düşen kişi sayısı

Büyük kentler

- 5 milyon kişiden fazla
- 1 - 5 milyon kişi
- 500 000 - 1 milyon kişi

Kaynak: BM

DEVLETLER	Yüzölçümü (bin km ²)	Nüfus (milyon kişi)
Kuzey Avrupa	1 650	94
Birleşik Krallık	241	58,6
Danimarka	42	5,2
Estonya	45	1,5
Finlandiya	304	5,1
İrlanda	69	3,6
İsveç	411	8,9
İzlanda	100	0,3
Letonya	64	2,5
Litvanya	65	3,7
Norveç	307	4,3
Batı Avrupa	1 049	181
Almanya	349	81,7
Avusturya	83	8,1
Belçika	30	10,2
Fransa	550	58,1
Hollanda	34	15,5
İsviçre	40	7
Liechtenstein	0,1	0,03
Lüksemburg	3	0,4
Doğu Avrupa	1 713	162
Belarus	208	10,3
Bulgaristan	111	8,5
Çek Cumhuriyeti	79	10,4
Macaristan	92	10,2
Moldova	37	4,3
Polonya	304	38,6
Romanya	230	22,7
Slovakya	49	5,4
Ukrayna	603	52
Güney Avrupa	2 079	210
Arnavutluk	27	3,5
Bosna-Hersek	51	3,5
Hırvatistan	57	4,5
İspanya	499	39,1
İtalya	294	57,7
Makedonya	26	2,1
Malta	0,3	0,4
Portekiz	92	9,9
San Marino	0,06	0,03
Slovenya	20	2
Türkiye	780	65,8
Yugoslavya	102	10,8
Yunanistan	131	10,5

Mekânın

Çeşitlenmesi

► Avrupa, yeryüzündeki üçüncü büyük yerleşim odağıdır. Kilometrekareye düşen yaklaşık 72 kişi ile dünya ortalamasının hemen hemen iki katı bir nüfus yoğunluğuna sahiptir.

► Ancak Avrupalılar bu toprakların üzerinde eşit bir biçimde dağılmamaktadır. Elbette hiçbir bölge boş değildir, ancak nüfus yoğunluğu bir devletten diğerine büyük ölçüde değişmektedir, Finlandiya'da kilometrekare başına 15 kişi düşerken, bu sayı Hollanda'da 450 kişiyi geçebilmektedir. Benzer bir karşıtlık bölgeler düzeyinde de söz konusudur: Örneğin, Finlandiya'nın kuzeyinde kilometrekareye 1 kişi, Paris'te ise 20 000 kişi düşmektedir.

► Nüfusu bir milyonun üzerindeki büyük yerleşme yerleri Avrupa topraklarına daha iyi dağılmış durumdadır.

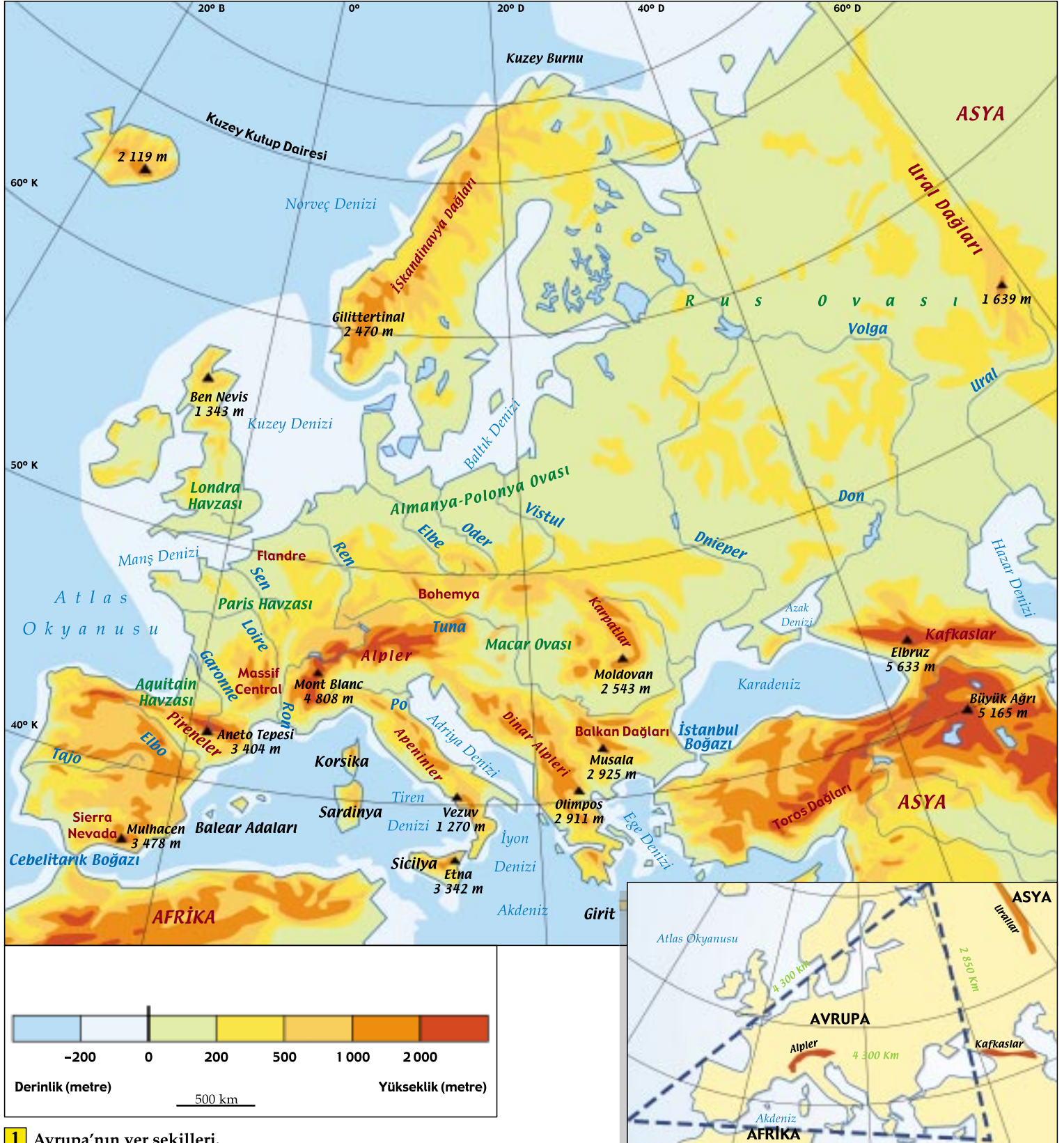
Alıştırma

1. Çok kalabalık ve çok tenha olan bölgeleri gösterin. Karşılaşılan farklı durumlar için açıklamalar yapın.
2. Başlıca kentsel toplulaşmalar nerelerde yer almaktadır?
3. Nüfusun çok az ya da çok fazla olduğu bölgelerde ortaya çıkabilecek sorunları belirtin.

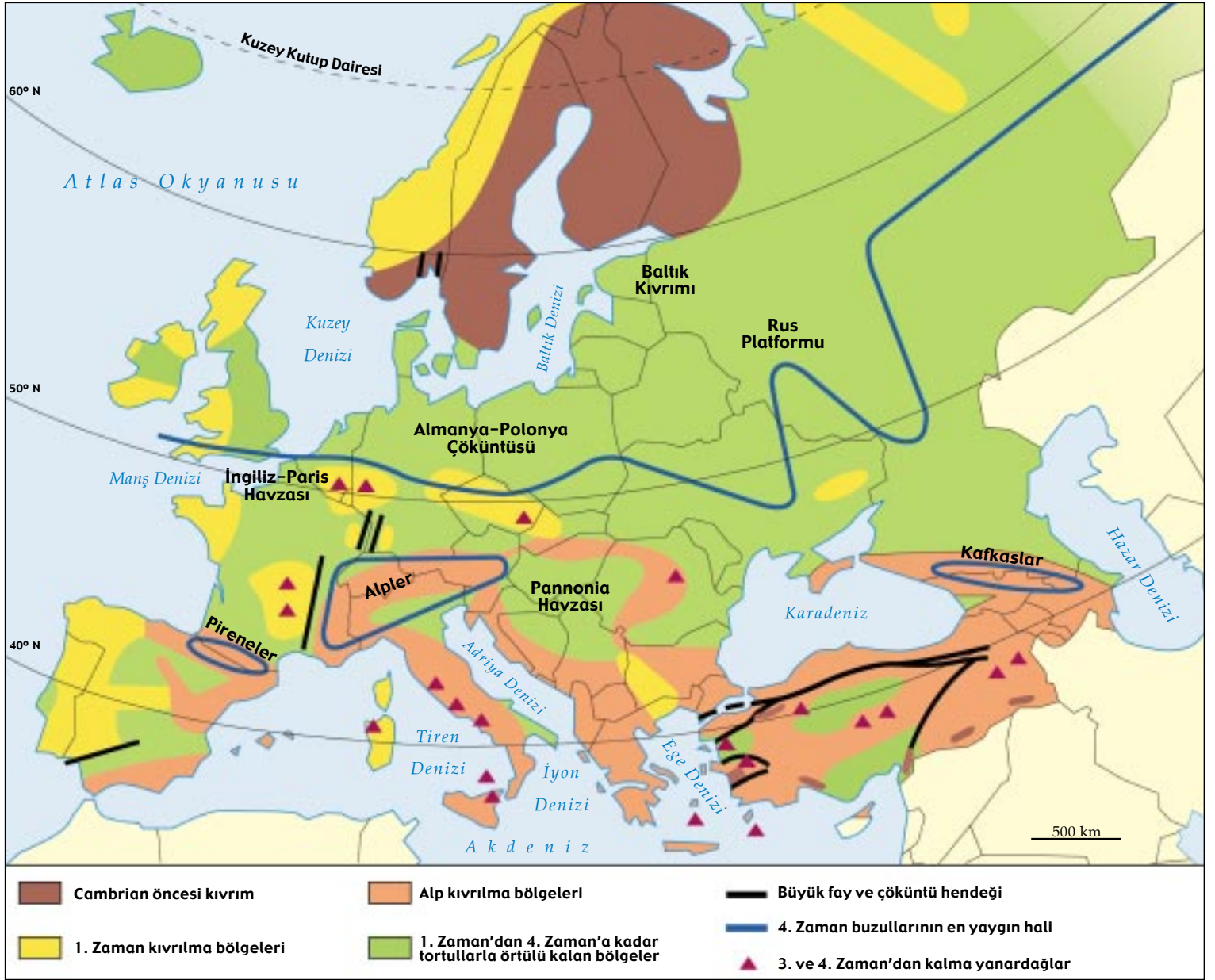
Harita

Avrupa'nın Yer Şekilleri ve Jeolojik Yapısı

1 Avrupa'nın yer şekilleri.

2 Avrupa: Küçük bir kıta.

3 Avrupa'nın jeolojik yapısı.

Mekânın

Çeşitlenmesi

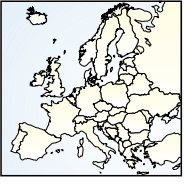
▶ Atlas Okyanusu ile onun uzantısı olan Akdeniz, ada ve yarımadalarla bölünmüş olan Avrupa'ya iyice sokulmuş durumdadır. Akdeniz'de dar olan kıta sahanlığı, Kuzey Denizi'nde geniş bir alana yayılmaktadır.

▶ Avrupa'nın kuzeyi genelde Birinci Zaman'da oluşmuş, erozyon sonucu düzleşmiş ve Üçüncü Zaman'da gençleşmiş çok yaşlı masiflerden oluşmaktadır.

▶ Çökmüş bölümlerde denizler, bugün ovaların ve tortul havzaların oluşturduğu platoların özünü meydana getiren tortulları bırakmıştır.

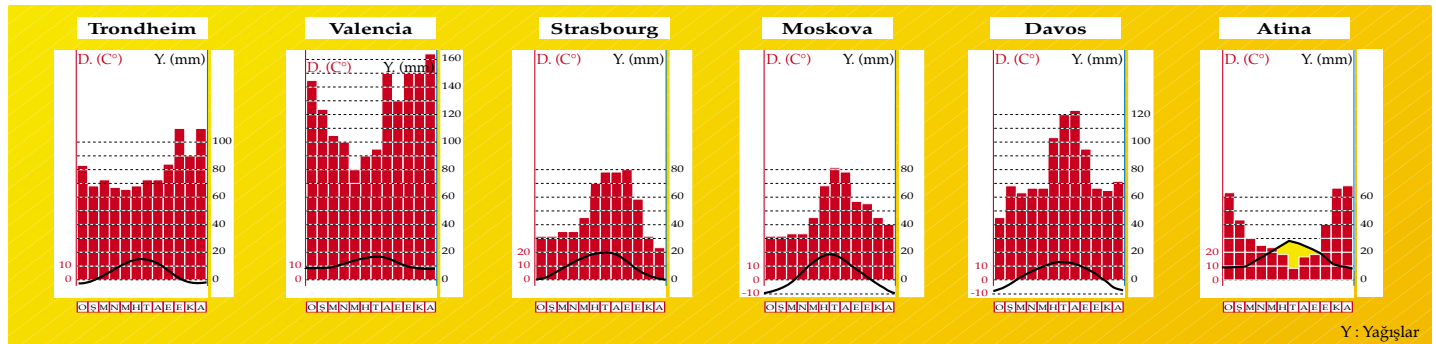
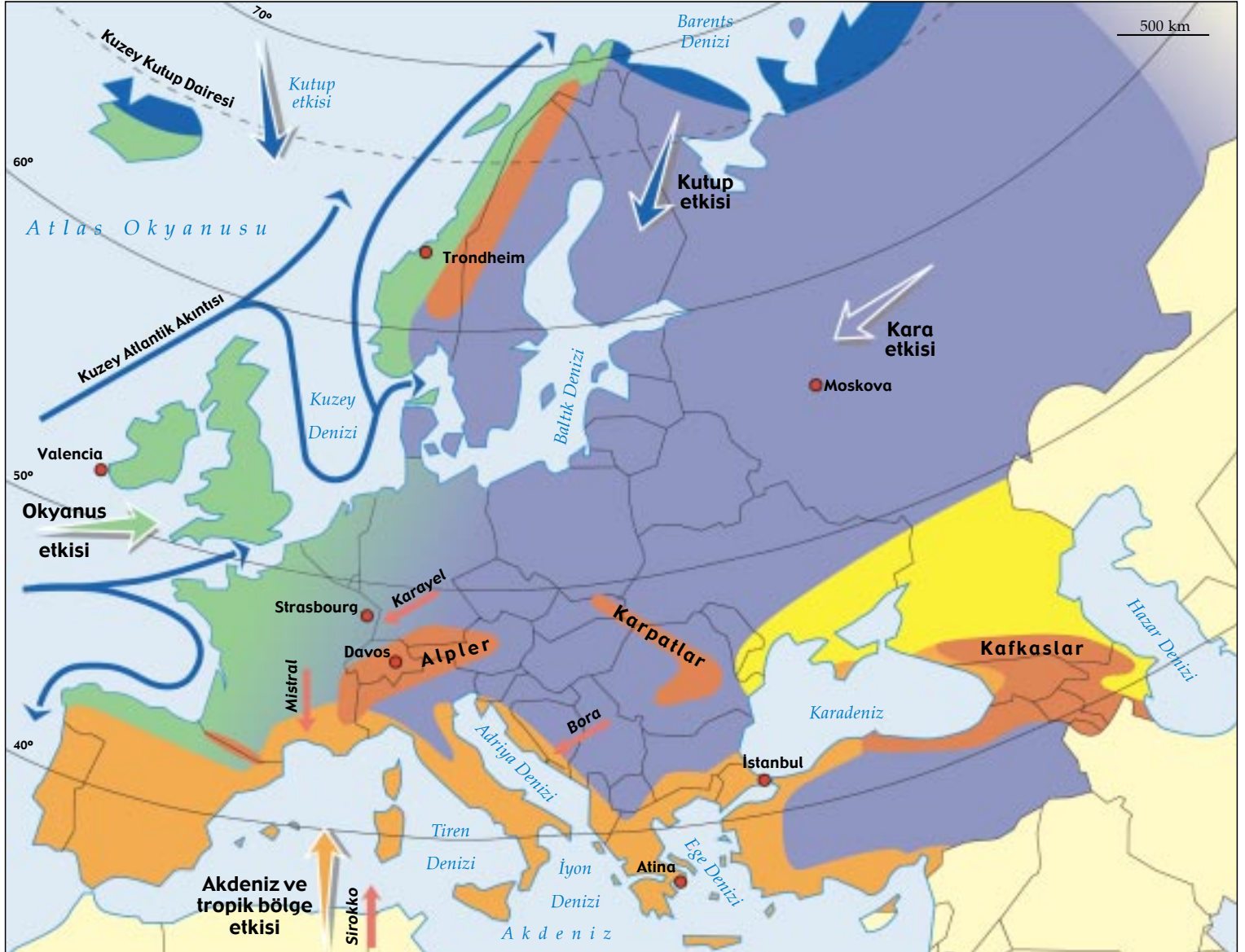
▶ Güney Avrupa dağ zincirleri daha yenidir. Bunlar, hâlâ depremlere ve yanardağ etkinliklerine yol açan Afrika ve Avrasya levhalarının karşılaşmasından doğmuştur. Üçüncü Zaman'da Alpler'in oluşumu bazı durumlarda eski masifleri yerinden oynatmış, çoğu zaman da çöküntü hendeklerini (Alsace) altüst etmiş ve parçalamıştır.

▶ Dördüncü Zaman'da buzullar, Kuzey Avrupa'yı büyük ölçüde biçimlendirmiş, rüzgârlar da daha güneyde yer alan toprakları (Börde) verimli lölserle örtmüştür. Denizlerin seviyesinin yükselmesi bugünkü kıyıları çizmiştir.

Harita

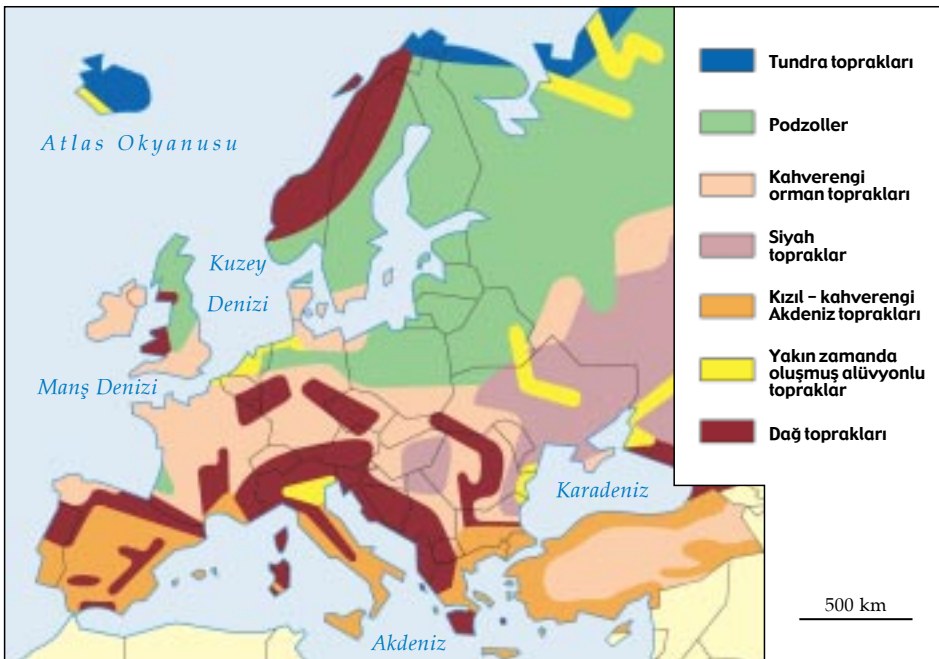
Avrupa'daki İklim Ortamlarının Çeşitliliği

1 Avrupa'daki iklimler.

2 Avrupa'daki bitki örtüsü.

3 Avrupa'daki ana toprak tipleri.

Mekânın

Çeşitlenmesi

▶ Avrupa -kuzeyde yer alan toprakları dışında- okyanus, kutup ve tropik bölge etkilerinin kavşağı olan ılıman bir iklim kuşağında yer alır. Peyzajlardaki farklılaşma yer şekillerinin, iklimlerin, toprakların, bitki örtüsünün ve insan müdahalelerinin çeşitliliğini yansıtır.

▶ Batıda, okyanustan gelen yumuşak ve nemli hava, mevsimler arasındaki farklılıkları azaltır. Yapraklı ağaçlar çoğu zaman yerlerini çayırılara ya da fundalıklara bırakır.

▶ Mevsimsel farklılıklar kıta Avrupası'nda daha belirgindir. Kuzeyden güneye doğru gidildiğinde reçineli ağaçlar yerlerini yavaş yavaş tarım alanı açmak amacıyla kesilen meşelere ve gürgenlere bırakır.

▶ Akdeniz ortamı her şeyden önce, güçlü bir aydınlık, sıcak ve kurak yazlar ve toprakları aşındıran şiddetli bahar yağmurlarıyla ayırt edilir. Ormanlar yerlerini büyük ölçüde makilere ve işlenmemiş topraklara bırakmıştır.

▶ Dağlar ise, çok çeşitli yerel özelliklerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır.

Alıştırma

1. Verilen diyagramlara bakarak her iklimin özelliklerini belirtin.

2. Büyük çevrelerin her birinin insan etkinlikleri için sunduğu avantajları ve kısıtlamaları belirtin.

Coğrafyacının

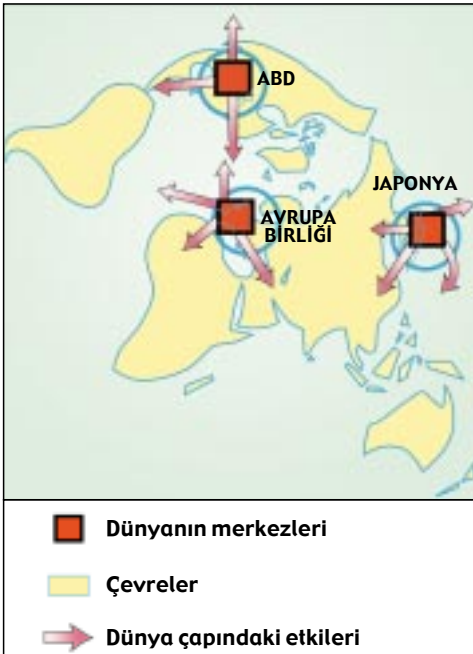
Sözlüğü

***Kültür:** Bir insan grubuna özgü olan, eğitim ve bellek yoluyla aktarılabilen yaşam biçimleri ve uygulamalar.

***İnsani Gelişme Endeksi (HDI):** BM'nin 1990 yılında insani gelişmeyi temsil eden üç unsurdan -yaşam süresi, okuryazarlık ve eğitim, gelir- yola çıkılarak geliştirdiği ölçüt.

***Uygarlık:** Bir toplumu tanımlayan siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve dinsel olgular bütünü.

***Habeas Corpus:** Latince deyim. İngiltere'de suçlunun kendisini savunabilmesi için fiziki olarak mahkemenin önüne getirilmesini zorunlu kılarak İngiliz yurttaşlarının bireysel haklarını garanti altına alan meşhur yasa.

1 Avrupa: Dünyanın merkezlerinden biri.

A. Yayılmacı Avrupa'dan Rekabetçi Avrupa'ya

1. Toprak ve İnsanlar

► Avrupa, zaman içinde sınırları değişen tarihsel bir kavramdır. Bu kavram önceleri Yunanistan'ı, sonra da Akdeniz'in kuzeyinden Urallar'a kadar uzanan toprakları ifade etmekteydi. Avrupa, bugün giderek Avrupa Birliği'yle özdeşleşmektedir.

► Yerkürenin üçüncü büyük nüfus odağı olan Avrupa, demografik dönüşümünü 19. yüzyılda geçirmiştir. Ancak, kıta nüfusunun dünyadaki payı azalmaya devam etmektedir. Avrupa'nın bugün yaşadığı demografik büyüme, her şeyden önce göçlere dayanmaktadır. Kıyılardaki vadiler ve ovalar giderek insanların ve dev kentlerdeki etkinliklerin yoğunlaştığı yerler olmaktadır: Avrupalıların % 75'inden fazlası kentlidir. Genel olarak bakıldığında Avrupa ülkelerinin yüksek bir İnsani Gelişme Endeksine (HDI)* sahip olduğu görülmektedir.

2. Dünkü Yayılmacı Avrupa

► Avrupa, dünya örgütlenmesinin en önemli aktörlerinden biridir. Büyük Keşifler sonrasında başlıca Avrupalı güçler, büyük sömürge imparatorlukları kurmuşlar; bu topraklarda yaşayan halklara kendi dillerini ve yaşam biçimlerini zorla kabul ettirmiş ve kendi gelişmelerine katkıda bulunacak kaynaklara el koymuşlardır. Demografik fazlalık günümüzde "yeni dünyalar"a yönelmiştir. Avrupa, tarım ve sanayi devrimlerinin beşiği olmuştur.

3. Bugünkü Rekabetçi Avrupa

► Dünyadaki sanayi üretiminin büyük bir bölümü ve dünya ticaretinin yarısından fazlası Kuzey Amerika ve Japonya'yla büyük bir rekabet içinde olan Avrupa'da gerçekleştirilmektedir (1. ve 3. belgeler).

► Avrupa ülkeleri çok sayıda uluslararası örgütte yer almaktadır (2. belge). Kazanılan çok sayıda Nobel ödülü ve bilimsel keşifler Avrupa'nın entelektüel ve bilimsel gücünü yansıtmakta, *Ariane* (uzay programı) ise bu başarıyı uzayın fethine kadar taşımaktadır.

B. Avrupa: Kültürel Bir Mekân mı?

1. Avrupa: Kültürel Kaynakların Çeşitliliği

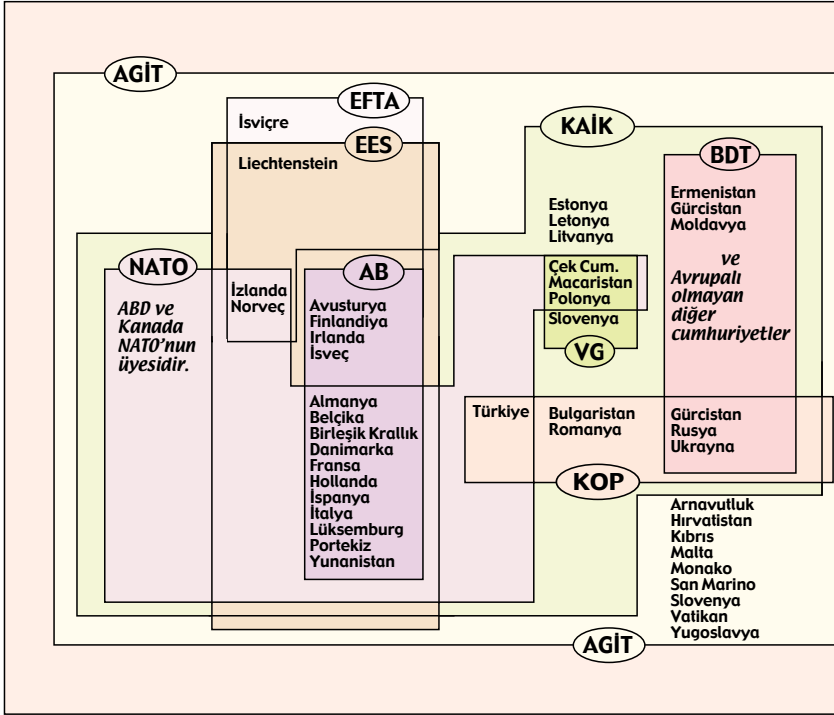
► Farklı insan topluluklarının çok eski bir dönemde yoğun bir biçimde karışmış olması, Avrupa topraklarının erken bir tarihte değerlendirilmesini sağlamış; teknik ve kültürel gelişmeyi hızlandırmıştır. Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlık, sanat ve ekonomi farklı halkları birleştirmiştir.

► Avrupa'da kırk kadar dil kullanılmaktadır; buna karşılık genelde Latin alfabesinin hakimiyetinden söz edilebilir. Avrupa topraklarında farklı dinler karşı karşıya gelmiş, ancak bunların içinde Hıristiyanlık, ortak değerlerin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa'nın Yunanistan'dan Aydınlanma Çağı'na ve sonra da günümüze kadar farklı demokrasi biçimlerini uygulamış olması, aynı coğrafyada yaşanan mutlakiyet, diktatörlük ve totalitarizm evrelerinin göz ardı edilmesine yol açmamalıdır.

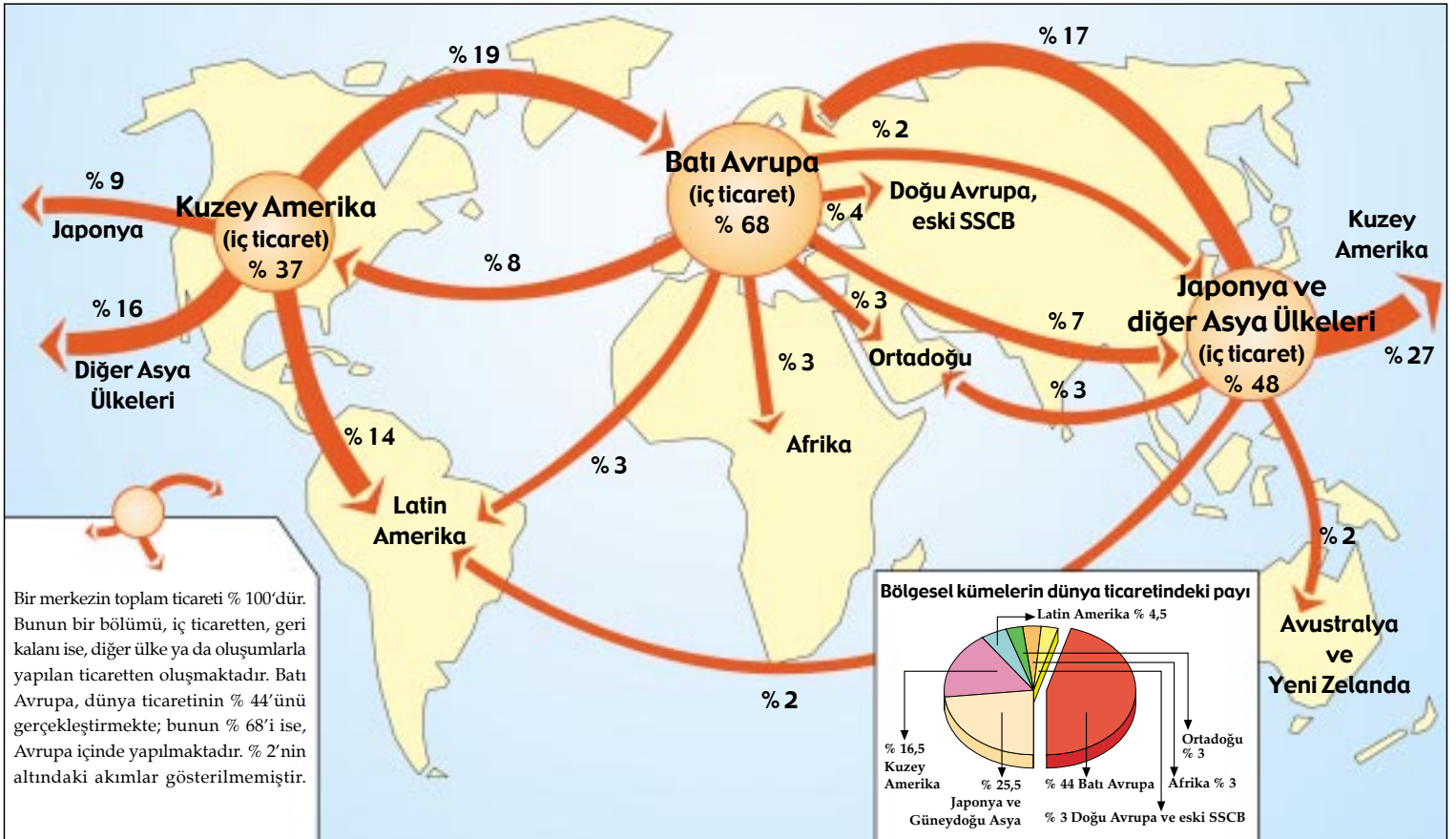
2. Avrupa "Evrensel Değerler" in Yurdu mu?

► Avrupa uygarlığı* zamanla Batı uygarlığı durumuna gelmiştir. *Habeas Corpus*'un* ardından özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerini yayan Fransız Devrimi, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne ilham kaynağı olmuştur. Hoşgörü ve düşünce özgürlüğü artık tüm dünyada talep edilmektedir.

► Yüzyıllarca süren Avrupa uygarlığı, peyzajlara olduğu kadar anıtlara da yansımış ve çoğu zaman bunları ortak miras durumuna getirmiştir. Parthénon ya da Eifel Kulesi dünyanın "bellek yerleri"dir.

2 Avrupa'daki siyasal, ekonomik ve askeri örgütlenmeler: Birbirine iç içe geçmiş farklı coğrafyalar. Avrupa, uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez bir aktörüdür.

3 Batı Avrupa'nın dünya ticaretindeki yeri. Avrupa, özellikle de Batı Avrupa, dünya ticaretinin önemli bir merkezidir. Akımların büyük bölümü, Avrupa ülkeleri arasındaki alışverişlere denk düşmektedir.

Belge İncelemesi

Avrupa, tarihöncesinden günümüze, farklı toplulukların karşılaşması ve kaynaşması sonucunda ortaya çıkan halkları bir araya getirmektedir. Göç akımları Avrupa'yı bugün bile etkilemektedir. Bu kadar uyumsuz bir bütünün "ortak payda"sını bulma kaygısı çok eskiye dayanmaktadır. Tüm Avrupalılar'ın ortak mirasını oluşturan unsurlar nelerdir? Avrupa'yı ve Avrupalılar'ı en iyi tanımlayan ortak değerlere dayanan kültürel kimlik değil midir?

Avrupa: Kültürel Bir Gerçek

1 Ortak Payda

Avrupalılığın dayandığı bu ortak payda, Rönesans'ın getirdiği hümanizm, Reform'la gelen sosyal ve siyasal kurtuluş, İngiliz ve Fransız devrimlerinden sonra yavaş yavaş kazanılan bireysel özgürleşme ve Aydınlanma Çağı'nın mirası olan Bilime duyulan inancın bileşimi olarak tanımlanabilir.

İşin derinine inildiğinde Yunan ve Yahudi - Hıristiyan uygarlıkları Avrupa'ya damgalarını vurmaya devam etmektedir. Nihayet, çağlar boyunca yıkıntıların ve mezarlıkların üzerinde yeni bir hayat inşa etmek için tekrarlanan çabaların ve "trajik olanın" sürekliliğine de rastlanmaktadır. Bu ortak paydanın değeri, yakın ya da uzak geçmişteki unutulmuş tecrübelerin farklılaştığı noktalarda yükselmektedir: [...] Avusturyalılar, Macarlar, Almanlar, Yunanlılar ve Bulgarlar, hepsi kendi kültürlerinin derinliğinde Avrupalıdır. [...]

Öte yandan, Avrupalılar bilinçaltılarında, onları kimlik özelliklerine göre farklılaştıran bir Avrupa kültürünü farklı ölçeklerde taşımaktadırlar (Avrupalı, ulusal ve bölgesel, örneğin Fransa için Alsace'lı ya da Breton).

A. Liehm, *L'État de l'Europe, La Découverte*, 1992.

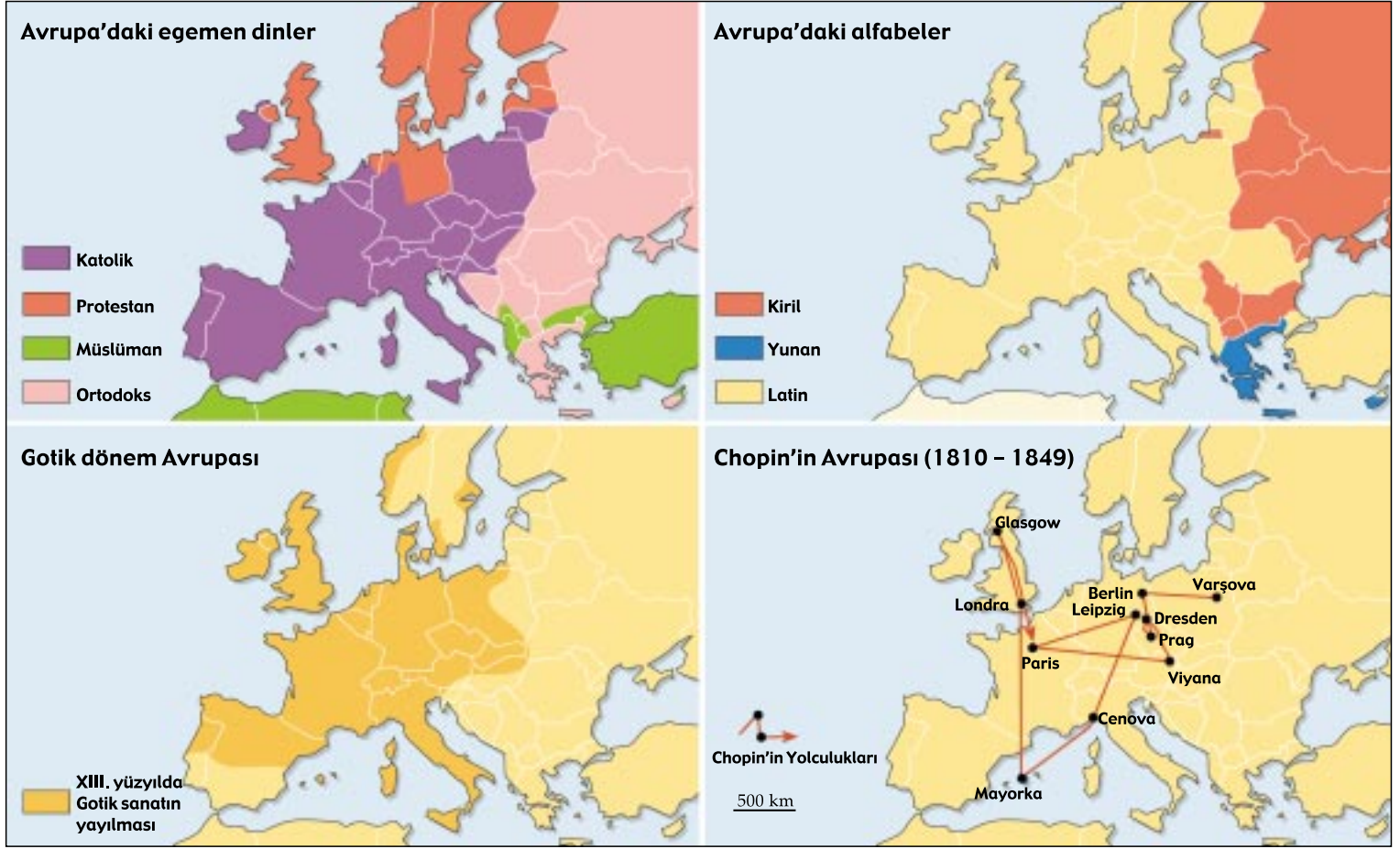
- Bu metinde "Avrupalılık" düşüncesine katkıda bulunan unsurları gösterin ve sınıflandırın.

Alıştırma

Sunulan belgelerden yola çıkarak Avrupalılar'ın ortak mirasını oluşturan unsurların tablosunu çıkarın.

2 Tanrıları yücelten bir uygarlık: Sicilya'daki Segesta Tapınağı.

3 Sınırsız bir Avrupa'da geçmişin izlerindeki kalıcılık.

4 26 Ağustos 1789

Tarihinde Kabul Edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin İlk Maddeleri

I. İnsanlar hukuksal olarak doğuştan özgür ve eşittirler ve öyle kalırlar; toplumsal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.

II. Her siyasal topluluğun amacı, insanın doğal ve vazgeçilmez haklarının korunmasıdır: Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme hakkıdır.

III. Her tür egemenlik ilkesi, temel olarak ulusa dayanır; hiçbir organ, hiçbir birey açıkça ulustan kaynaklanmayan bir yetkiyi kullanamaz.

IV. Özgürlük başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmek demektir. O halde her insanın doğal haklarını kullanması ancak toplumun öteki üyelerine sağladığı aynı nitelikteki haklarla sınırlanır. Bu sınırlar ancak yasayla belirlenebilir.

5 Tanrı'yı yücelten bir uygarlık: Saint - Foy de Conques (Aveyron), XI . yüzyıldan kalma bir Roman kilisesi.

2 Avrupa: Yeniden Örgütlenmekte Olan Bir Mekân

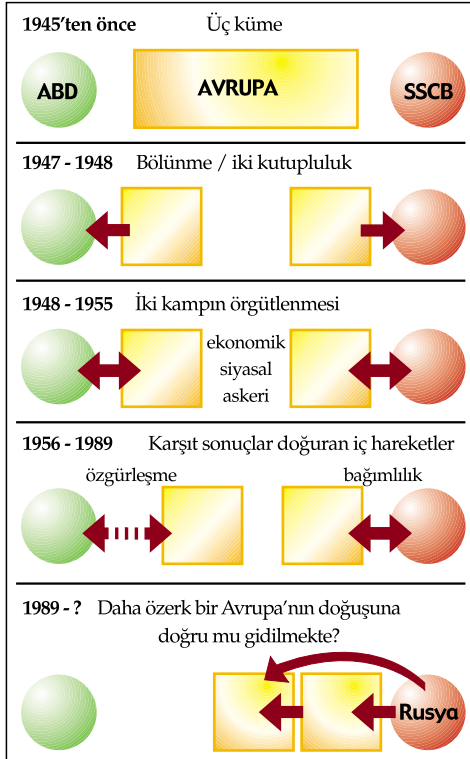
Coğrafyacının

Sözlüğü

* **Avrupa'nın Kalbi:** Dünyanın çok büyük bir beşeri, kültürel, siyasal, ekonomik ve mali gücü bir noktada toplayan önemli bir merkezi.

* **Demir Perde:** 1945 yılından 1980'lerin sonuna kadar varlığını sürdüren; çoğulcu demokrasiye ve liberal ekonomiye dayalı Batı Avrupa ülkelerini, tek partili ve ekonomisi kolektifleştirilmiş Doğu Avrupa ülkelerinden ayıran sınır.

* **Dünya Metropolü (Dünya Kenti):** İnsanların, sermayenin, bilginin ve malların dünya ölçeğindeki dolaşımını yöneten ve teşvik eden büyük metropol.

1 1945'ten bu yana Avrupa ve iki büyük kamp.

A. Miras ve Yeniden Düzenleme

1. Halkların ve İmparatorlukların Karışımından Miras Alınan Alt Kümeler

► Geçmişteki çatışmalar Avrupa'nın siyasal coğrafyasını ciddi biçimde değiştirmiştir. 1945'ten sonraki siyasal ve ekonomik gruplaşmalar, Batı Avrupa'ya belirli bir istikrar kazandırmıştır.

► 1989 yılında "Demir Perde"nin* ve SSCB'nin çökmesi, bu çöküşün ardından Avrupa Birliği'ne ve NATO'ya yönelen Doğu Avrupa'nın görünümünü değiştirmiştir (1. belge). Artık, bütün Avrupa ülkeleri aşağı yukarı piyasa ekonomisine göre işlemektedir. Ancak eşitsizliklerin güçlenmesi ve halkların iç içe geçmiş olmasından kaynaklanan milliyetçilik patlaması, Orta ve Doğu Avrupa'nın yeniden düzenlenmesini karmaşık bir hale getirmektedir.

2. Varlığını Sürdüren Ciddi Eşitsizlikler

► Kuzey Avrupa, Güney Avrupa'ya kıyasla genelde daha zengindir (3. belge). Avrupa'nın batı bölümü en ileri durumdadır; ileri düzeyde sanayileşmiş ve hâlâ canlılığını koruyan bir tarım uygarlığına bağlı olan bu bölge, çoğulcu demokrasi anlayışı üzerine kurulmuştur. Kişi başına düşen GSMH farkı, Romanya ile Almanya arasında 1'e 21 oranındadır. Erkeklerde ortalama yaşam beklentisi farkı, Rusya ile İsveç arasında 17 yıldır (2. belge). Aynı devletin içinde de eşitsizlikler bulunmaktadır; örneğin İtalya'nın Lombardiya (Kuzey) ve Mezzogiorno (Güney) bölgelerinin arasında büyük farklılıklar vardır.

► Doğu'da, Batılı ya da Asyalı sanayi kuruluşlarının gelişi, yatırımlar, ticari ilişkilerin yeniden başlaması ve turizmin gösterdiği atılım, tüketim toplumuna özlem duyan halkların zihniyetini ve sunduğu peyzajları büyük oranda değiştirmektedir.

B. Avrupa Mekânının Örgütlenmesi

1. Merkez ve Çevreleri

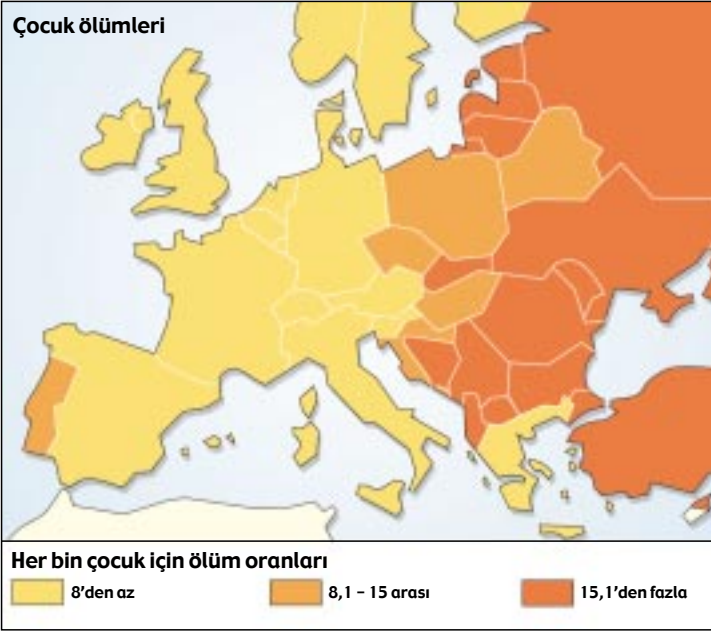
► Avrupa'nın kalbi* olarak tanımlanan ve İngiltere'nin güneyinden İtalya'nın kuzeyine kadar uzanan bölge, Londra ve Paris metropollerini* barındırmakta; insanları, banka, sanayi ve üniversite merkezlerini bir araya toplamaktadır. Yoğun bir iletişim dokusu, bu birlikteliğin dinamizmini biçimlendirmektedir. Bununla birlikte, bu refah mekânı, 19. yüzyıldaki atılımın kurumuş kaynakları olarak tanımlanan geri kalmış ülkelerin yaşadığı yeniden yapılanma süreciyle de başa çıkmak zorundadır.

► Batıdaki kırsal ve denize yakın bölgeler, Avrupa'nın kalbine olan uzaklıklarının acısını çekmekte, fakat aynı zamanda, İrlanda örneğinde olduğu gibi hızla değişmektedir. Geleneksel olarak göç veren güneydeki bölgeler ise, artık göç almaktadır: "Güney etkisi" buralarda turizmi, sulu tarımı ve yeni sanayileri teşvik etmektedir. Doğu'daki bölgelere gelince, bunlar da yavaş yavaş gecikmişliklerinin üstesinden gelmektedirler. Avrupa'nın kalbine en yakın olan topraklar, doğal olarak bu bölgeden en fazla yararlananlardır, fakat onlar da kendi ölçeklerinde Avrupa'daki eşitsizlikleri yeniden üretmektedirler.

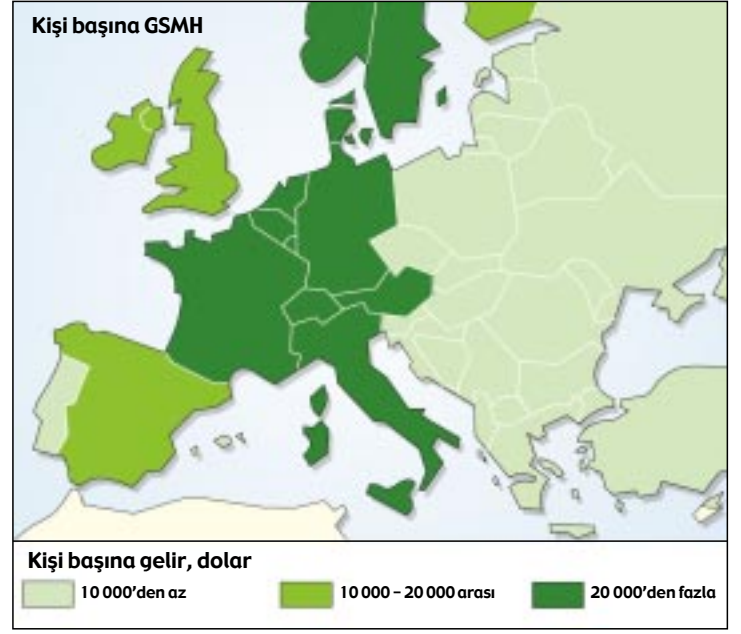
2. Serbest Coğrafyalar

► Avrupa'nın değişik bölgelerinin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar uluslararası akımlara yol açmaktadır. Almanya ve İskandinav ülkeleri doğuda yaşayanları çekmektedir. Aslında Avrupa'nın tamamı, eski sömürge ilişkilerine ya da tarihsel bağlara bağlı olarak dünyanın her yerinden gelen göçmenleri kendisine doğru çeken bir alandır. Buna bağlı olarak sermaye akışı da Orta Avrupa'ya yönelmektedir.

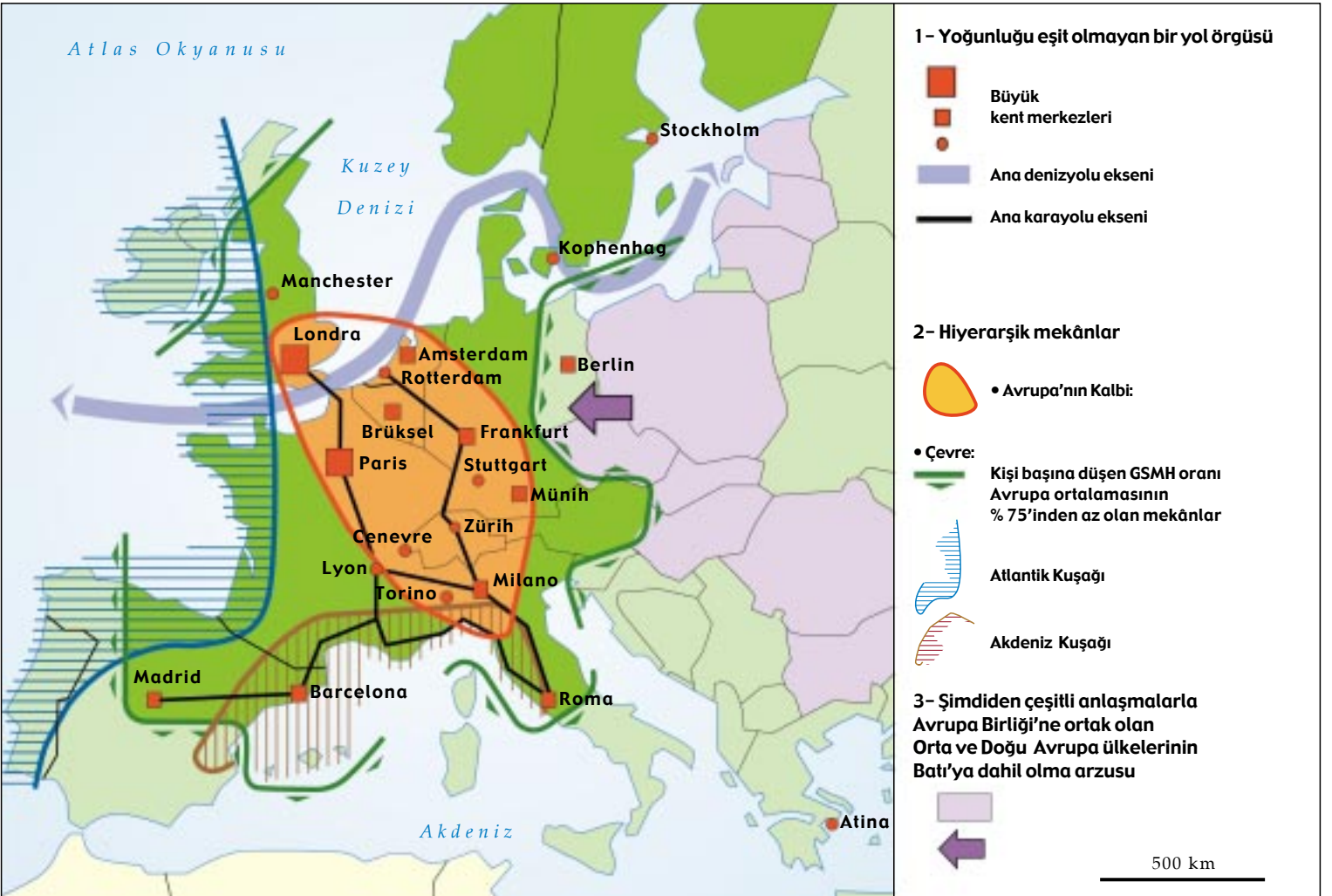
► Toprakların ve politikaların yeniden düzenlenmesi, dolaşım akımlarının yeniden yönlendirilmesi, ekonomik güçlülere ve yeni dış rekabetlere karşı koyma zorunluluğu, bölgeler arasında imzalanan her düzeydeki işbirliği anlaşmalarını teşvik etmiştir. Atlantik Kuşağı bunun örneklerinden biridir.

2 Avrupa'da çocuk ölümleri konusundaki eşitsizlik.

3 Avrupa devletlerinin eşitsiz zenginliği.

4 Avrupa mekânının örgütlenmesi: Avrupa coğrafyası merkez/çevre modeline göre düzenlenmektedir. Avrupa'nın Kalbi, insanları ve gücü biraraya getirmektedir. Çevre devletlerle de karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurmaktadır.

Harita

Avrupa Birliği, Değişken Geometrili

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SEMBOLLERİ

• Bayrak:

1955 yılında Avrupa Konseyi tarafından benimsenen, on iki yıldızlı mavi bayrak, 26 Mayıs 1986 tarihinde resmen Avrupa Topluluğu'nun bayrağı olmuştur.

• Marş:

Ludwig von Beethoven'ın "Neşeye Övgü" isimli bestesi, topluluk üyesi 12 devletin, 1985 yılının Haziran ayında Milano'da bir araya gelen devlet ve hükümet başkanları tarafından Avrupa Marşı olarak benimsenmiştir.

• Avrupa Bayramı:

Milano'daki zirve sırasında devlet ve hükümet başkanları Schuman'ın aşağıdaki açıklamasının anısına 9 Mayıs'ı, Avrupa Günü olarak kabul etmişlerdir:

"Avrupa bir anda ya da topyekûn bir inşayla oluşmayacaktır. Önce fiili bir dayanışma yaratarak somut adımlarla kurulacaktır."

Bir Mekân

Mekânın

Örgütlenmesi

► Robert Schuman, 9 Mayıs 1950'de Fransa ile Federal Almanya'nın kömür ve çelik kaynaklarını ortaklaşa kullanmalarını önererek Avrupa'nın inşa sürecini başlatır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC) 1951'de kurulur. Topluluk Fransa, Federal Almanya, İtalya ve Benelüks ülkelerini kapsamaktadır. Bu altı devlet 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurarlar. AET 1973'te İrlanda, Danimarka ve İngiltere'nin katılımıyla kuzeye doğru genişler. 1981'de Yunanistan'ın, 1986'da da İspanya ve Portekiz'in katılımıyla güneye doğru genişleyerek kendisini dengeler. 1993'te Avrupa Birliği adını alan topluluk, 1995'te Avusturya, İsveç ve Finlandiya'yı da üyeliğe kabul eder.

► Burada verilen harita, söz konusu mekânsal inşa sürecini göstermekte ve "Avrupa'nın merkezlerini" sunarak işleyişine ilişkin bir fikir vermektedir.

Alıştırma

1. Avrupa Birliği'nin başkentleri ve bünyesinde barındırdığı kurumlar hangileridir?

2. Kitabınızı ve başka kaynakları kullanarak aşağıdaki konuları araştırın:

- EFTA ve EES nedir?

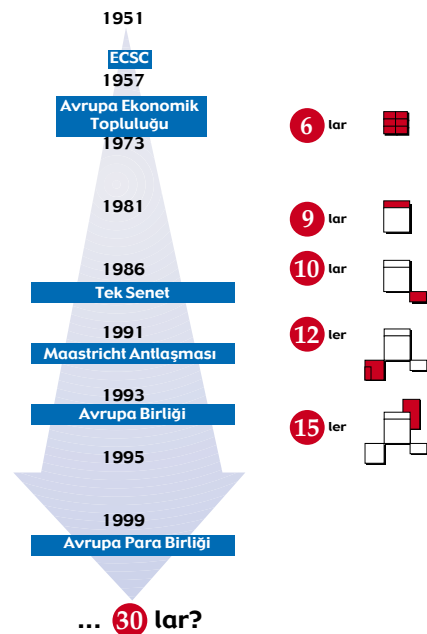
- Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılımı Avrupa Birliği için neden sorun oluşturmaktadır?

Coğrafyacınının

Sözlüğü

*Marshall Planı: 1947'de Avrupa'ya verilen, SSCB ve bu ülkenin etkisindeki Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri tarafından reddedilen Amerikan yardımı.

*Schengen Anlaşmaları: 1985'te Lüksemburg'da imzalanan, birkaç kez gözden geçirilerek tamamlanan bu anlaşmalar imzacı devletlerin, Avrupa Birliği yurttaşlarına sınırlarda uygulanan kontrolü aşamalı olarak kaldırmalarını ve diğer ülkelerin yurttaşlarına yönelik politikalarını uyumlu hale getirmelerini öngörmektedir.

1 Avrupa'nın inşası.

A. Avrupa'nın İnşasından Barışın İnşasına

1. Avrupa'nın İnşası Uluslararası Bağlamda Yerini Almakta

► Komünizmle mücadelenin kalelerinden biri olan Batı Avrupa, 1947 yılından itibaren Marshall Planı'ndan* yararlanmıştı. İki büyük savaş sonucu zayıf düşen, Soğuk Savaş'ın yarattığı parçalanmadan kaygı duyan bazı Batı Avrupa ülkeleri yeni bir savaşı önlemek ve ekonomik gelişmelerini teşvik etmek için birbirleriyle yakınlaştılar (1. ve 2. belge). Fransız - Alman yakınlaşması, 1951 yılında Avrupa Çelik ve Kömür Birliği'nin (ECSC), 1957 yılında da Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulmasıyla sonuçlandı.

► Ortak Pazar Avrupası -Batı Avrupa-, söz konusu devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesine sıkı bir biçimde bağlıdır. Pazarın, Yunanistan ve İber Yarımadası'nda yer alan devletler lehine genişlemesi, demokrasiyi yerleştirme çabalarında zaman içinde yaşanan başarısızlıkların telafisi niteliğindedir. Öte yandan, Demir Perdenin çöküşü, Avrupa Birliği'ni Avrupa mekânını yeniden düşünmeye yöneltmektedir.

2. Dayanışma Barışın ve Demokrasinin Hizmetinde

► Dayanışma anlayışı, hümanizmin ve çoğulcu demokrasinin değerlerini korumak zorundadır. İnsanların, malların ve sermayenin serbest dolaşımı ve ulusal politikaların uyumlu hale getirilmesi, Maastricht Antlaşması'nın öngördüğü geniş iç pazar dahilinde üye devletler arasındaki eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemektedir.

► Birliğin genişlemesi için oluşturulan ortak kurumlar ve kurallar (5. belge) da dayanışma anlayışı doğrultusunda biçimlendirilmektedir. Komisyon'un hükümetler tarafından belirlenen üyeleri, tekliflerini kararları alan Avrupa Birliği Konseyi'ne sunmaktadırlar. Avrupa Konseyi'nde bir araya gelen devlet ve hükümet başkanları temel eğilimleri belirlemektedir. Avrupa Parlamentosu, Komisyon'un teklifleriyle ilgili görüş bildirmekte; belirli alanlarda, bütçe yetkisini paylaştığı Avrupa Konseyi'yle birlikte karar vermektedir.

B. Çok Yönlü Ticari İlişkilerle Örgütlenen Avrupa Mekânı

1. Topluluk İçinde Karşılıklı Bağımlılığı Yaratan Ticaret Ağları

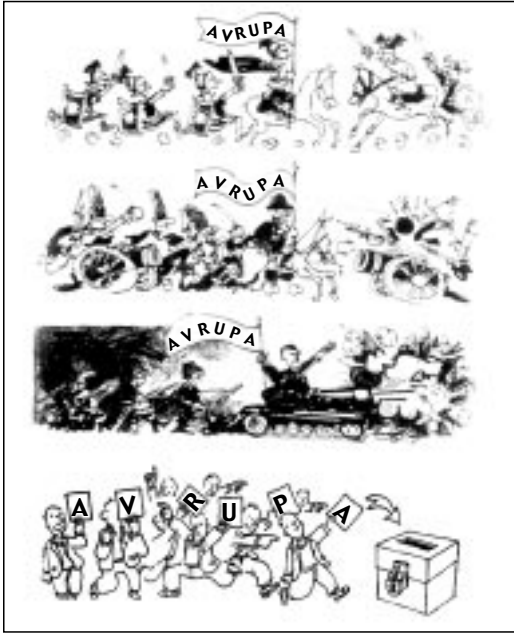
► Avrupa Birliği, her şeyden önce üyesi olan devletler arasında hiçbir gümrük engelinin bulunmadığı bir ortak pazardır. Üye 15 devlet, dünya ticaretinin % 40'ından fazlasını gerçekleştirmektedir. 1958'den beri 8 katına çıkan topluluk içi ticaret, bu oranın yaklaşık üçte ikisini temsil etmektedir.

► Dünya Ticaret Örgütü'nün* üyesi olan Avrupa Birliği, bir ticaret kalesi değildir. Ortak dış tarife, dünyadaki en düşük tarifedir. Avrupa Birliği öncelikli olarak imalat sanayii ürünlerinin ticaretini yapmaktadır (ihracatın 3/4'ü). Ticaretin yaklaşık yarısı sanayileşmiş ülkelerle gerçekleşmekle birlikte, Birlik, gelişmekte olan ülkelerin en büyük ticaret ortağıdır (ticaretin 1/3'ü). Birliğin Orta ve Doğu Avrupa devletleriyle olan ticareti ise, topluluk dışı toplam ticaretin sadece % 7'sini oluşturmaktadır. Ancak 1990'dan beri büyük bir gelişme içindedir.

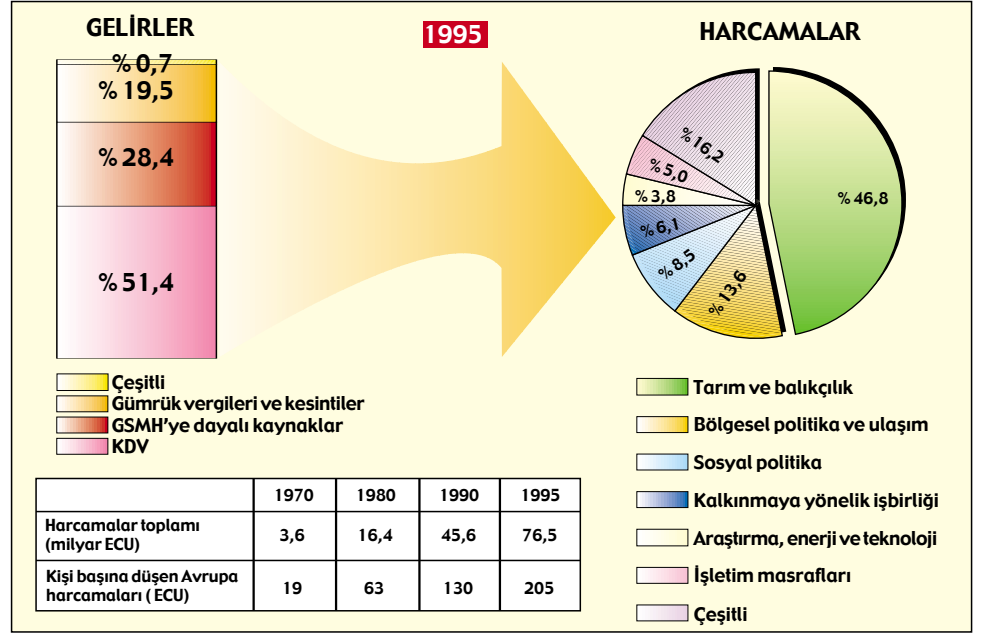
2. Her Türden Karşılıklı İlişki Desteklenmektedir

► Avrupa Birliği, Avrupalılara aynı coğrafyada dolaşma, eğitim görme, çalışma ve yaşama imkânını vermektedir. Avrupalılar, topluluk içindeki turistik dolaşıma da önem vermektedirler. "Öğrencilerin Avrupası", Avrupa eğitim planları sayesinde "Araştırmacıların Avrupa"sıyla bir arada var olmaktadır. Sermaye ve hizmet sektörü de üye devletler arasındaki bağımlılığı pekiştirmektedir.

► Ancak, insanların serbest dolaşımı çok hassas bir biçimde uygulanan Schengen Anlaşması'yla* çatışmaktadır. Avrupa'nın Kalbi olarak adlandırdığımız alanın sınırdaş bölgeleri, ekonomik ve kültürel bütünleşmeden en çok yararlanan alanlardır.

2 Avrupa'da barışı uzlaşmayla inşa etmek (Plantu'nun deseni).

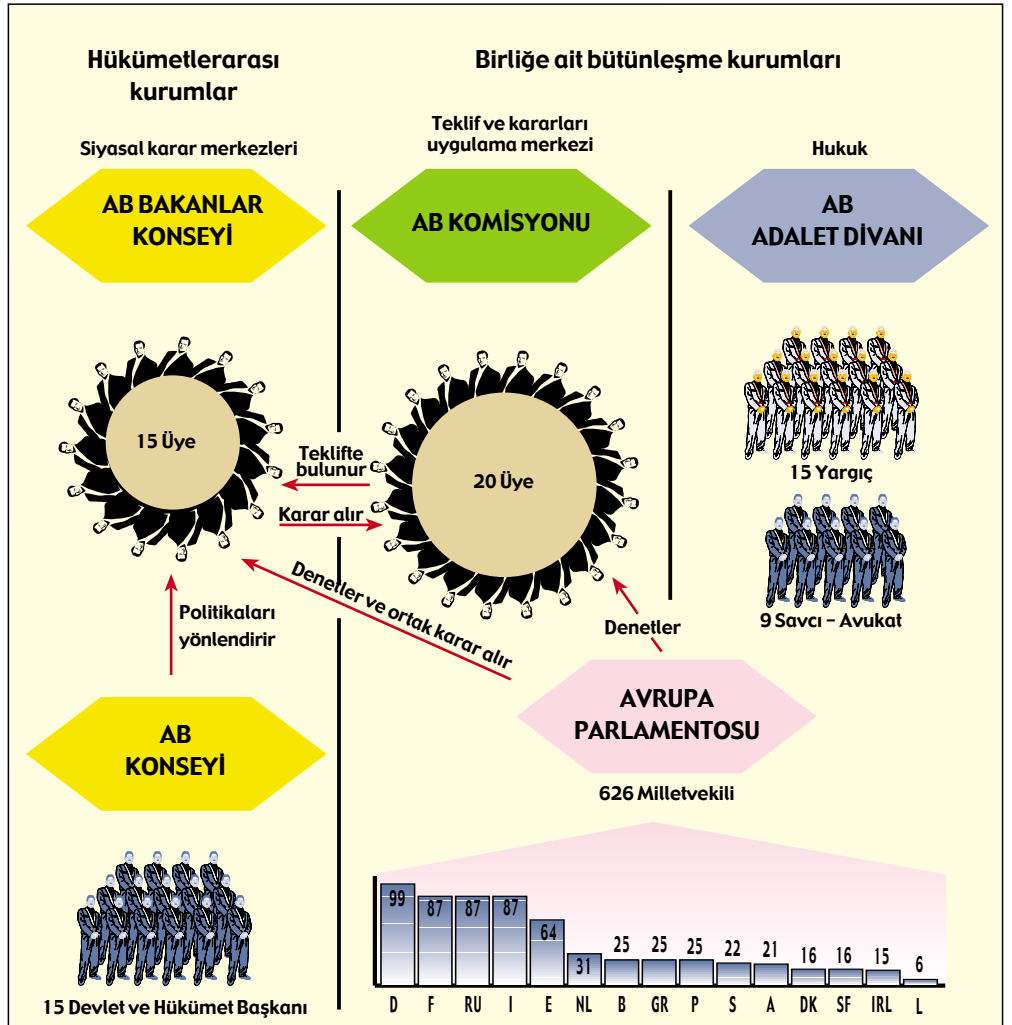

3 Avrupa Birliği'nin 1995 yılı bütçesi: Avrupa'daki dinamikleri yansıtan bir bütçe.

4 15 Ülkenin Birbirini Anlaması İçin Kaç Farklı Dil Konuşulmaktadır?

Üye sayısı on ikiyken Avrupa Konseyi'nin herhangi bir toplantısındaki bir tur, üç saat sürmekte ve 33 çevirmen gerektirmekteydi. Üye sayısının on beşe çıkmasıyla günümüzde konuşulan dokuz dilden on bir dile geçilmiş, çeviri esnasında oluşan kombinasyonların sayısı ise, 81'den 121'e yükselmiştir. Üstelik genelde Danca'dan Yunanca'ya hâlâ Almanca aracılığıyla geçilmektedir. Bundan böyle Fince gibi çok az konuşulan bir dili de bu bütüne dahil etmek ve hiç şüphesiz halen çalışmakta olan 700 çevirmene 400 kişi daha eklemek gerekecektir. Üye ülkelerin dillerine eşit muamelede bulunulması, başlangıçta elde edilmiş bir kazanımdır. Bu kazanım, doğmakta olan ortak pazarda Fransızca kadar Flemenca'nın da konuşulmasını talep eden Flemenlar'ın eseridir. [...] Gelecekteki katılımlar, Avrupa Birliği'nin bugünkü on bir resmi diline ek olarak hiç şüphesiz Lehçe, Macarca, Çekçe ya da Slovakça basılmış bir yığın yeni belgeyi de beraberinde getirecektir.

Y. Pitette, *La Croix l'Événement*,
14 Ocak 1995

5 Avrupa Birliği kurumlarının işleyişi: Brüksel Komisyonu burada anahtar konuma sahiptir.

Durum İncelemesi

Avrupa Birliği, Konrad Adenauer, Jean Monnet, Robert Schuman, Paul-Henri Spaak gibi bazı büyük isimlerin, eski düşmanlar arasında somut bir dayanışma yaratarak, savaşı imkânsız kılma kararlılığından doğmuştur. Ekonomilerin bütünleşmesi ve üretim süreçlerinin Avrupalılaşması, bir yandan topluluk dışı ticaretin stabilizasyonunu, diğer yandan da topluluk içi ticaretin 1960'tan beri 2,5 kat artmasını sağlamıştır.

Tek Pazar, 1 Ocak 1993'ten beri, ülke ekonomilerinin birbirinin içine girmesine yönelik tüm engellerin aşamalı olarak kaldırılmasını hedeflemektedir. Karşılıklı ilişkilerin önemi, malların ötesine geçerek görünmez malların (fikirler, bilgi, sermaye) ve insanların dolaşımını da -öğrenciler, araştırmacılar, işçiler ya da turistler- etkilemektedir.

Alıştırma

1. Belgelerde sözü geçen karşılıklı ilişki biçimlerini sınıflandırın.
2. Bu ilişkiler Avrupa'nın öncülerinin amaçlarının gerçekleştirilmesine nasıl katkıda bulunmaktadır?

Avrupa: Barışı Karşılıklı İlişkiler Üzerine Kurmak

1 Avrupa, Dolaşım İçin Ayrıcalıklı Bir Coğrafya

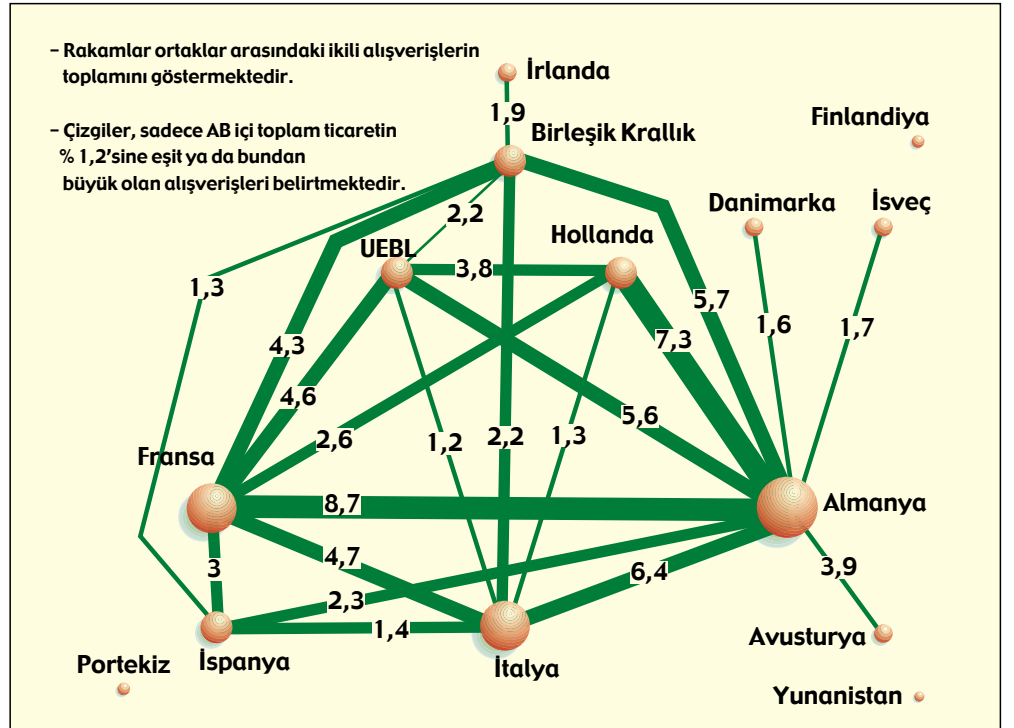
Taşıma biçimi ya da dönem ne olursa olsun, Batı Avrupa, dünyanın en yoğun altyapıya ve dolaşıma sahip alanlarından birini oluşturmaktadır.

Eskiye oranla çok daha fazla, çok daha iyi ve çok daha hızlı bir dolaşımın yaşandığı bir mekân olmak hiç şüphesiz Avrupa'nın birçok alandaki başarısının anahtarını oluşturmaktadır. Bu dolaşım kapasitesi sadece Avrupalılar'ın kendi toprakları üzerinde etkili olmalarını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu küçük kıtada yaşayanların dünyaya egemen oldukları bir sistemi hayata geçirmelerine imkân vermiştir.

Tüm rakamlar bir gerçeğe işaret etmektedir: Batı Avrupa hiç şüphesiz dünyada, özellikle uluslararası trafiğin en yoğun olduğu yerdir. Örneğin dünyadaki otomobillerin neredeyse üçte biri Avrupa'dadır.

J.-J. Bavoux, J.-B. Charrier, *Transports et structuration de l'espace dans l'Union européenne*, Masson, 1994.

- A. Avrupa'daki dolaşım yollarının önem kazandığı dönemleri belirtin.
- B. Dolaşım açısından ayrıcalıklı bir coğrafya olmak, Avrupa'nın dünyada egemenlik kurmasını nasıl kolaylaştırmıştır?
- C. Trafiğin artmasının ve iletişim yollarının yoğunlaşmasının sonuçları neler olabilir?

2 Topluluk içi ticaret.

- A. Avrupa Birliği içinde en büyük ticari role sahip olan devletleri belirtin.
- B. Bu şema Avrupa mekânının örgütlenmesiyle ilgili haritayla ne ölçüde ilişkilendirilebilir?

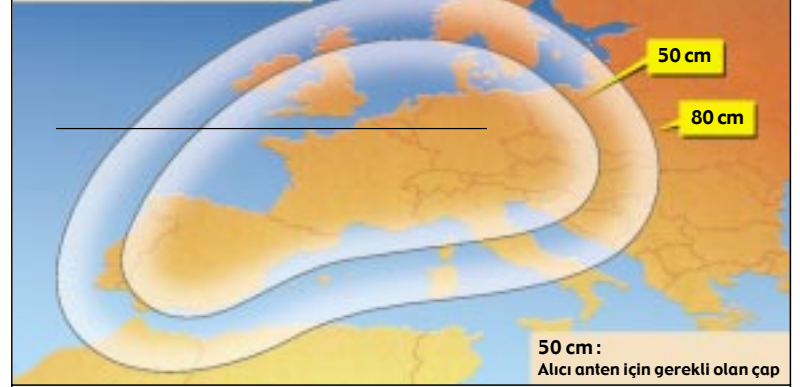
3 Dünya Çapındaki Rekabetin İhtiyaçlarına Cevap Verebilmek İçin Geliştirilen Eğitim ve Araştırma Programları

SOCRATES Programı, üye on beş ülkeyi ve Norveç, İzlanda ve Liechtenstein'ı kapsamaktadır. Bu program öğrencilerin dolaşımını teşvik etmektedir. Yurtdışında girilen sınavlar, öğrencilerin kendi ülkelerindeki üniversiteler tarafından tanınmaktadır. Program, Avrupa'da önemli üniversite merkezlerinin kurulmasını teşvik etmektedir.

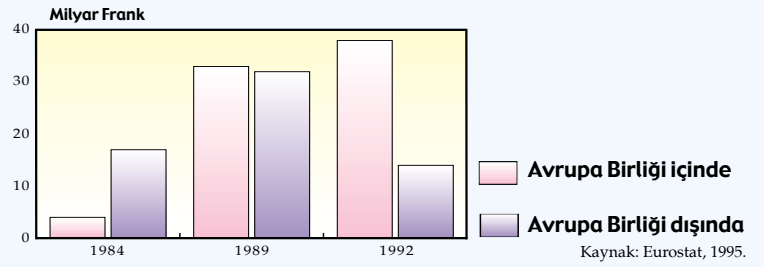
LEONARDO Programı, üye on beş ülkede, Orta Avrupa'daki ortak üyelerde, Güney Kıbrıs ve Malta'da uygulanmaktadır. Bu program mesleki eğitimi güçlendirerek teknolojik ve endüstriyel gelişmeler konusunda yetkin bir duruma gelmeyi hedeflemektedir. Program ayrıca şirketler ile üniversiteler arasındaki işbirliğini de desteklemektedir. Her yıl 48 000 öğrenci ve 8 000 eğitimci üniversiteler arası dolaşım programlarına katılmaktadır: 15 000 genç, eğitiminin bir aşamasını Birliğe üye olan başka bir ülkede geçirmektedir. Bu etkinliklere bilimsel uzmanlar arasındaki ilişkiler ve dil eğitimleri de eklenmektedir.

EUREKA Programı, bugün 24 ülkeyi kapsamaktadır. Program 10 yıl içinde kısa vadede doğrudan uygulamaya konabilen ürün ve işlemlerle ilgili 1 000'den fazla araştırma programının hayata geçirilmesine olanak tanımıştır. Avrupa Birliği bilgi teknolojilerine, robotlarla gerçekleştirilen üretim çalışmalarına, biyoteknolojilere ve çevreye öncelik vermektedir. 1996 yılında % 42'si KOBİ'lere ait 654 Avrupa şirketi EUREKA programından faydalanmıştır.

ASTRA 1 C UYDUSU
Üreten: Hughes
Fırlatılma tarihi: 14 Mayıs 1993
Ömrü: 15 yıl

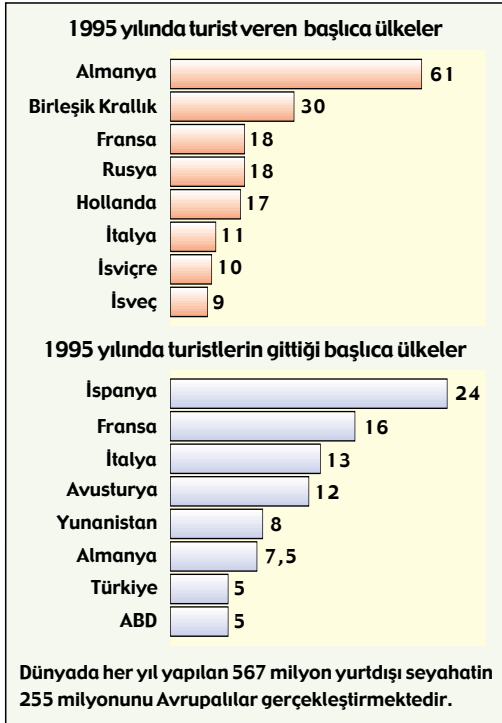

Avrupa Birliği Dahilindeki Yatırımlarda Yaşanan Atılım

• A. Avrupa'daki dolaşım yollarının önem kazandığı dönemleri belirtin.

4 Avrupa'daki görünmeyen akımların yoğunluğu.

5 Avrupa: Dünyanın turist alan ve turist veren en önemli bölgesi. Akdeniz kıyısı (örneğin resimde görülen Cannes) bu bakımdan ayrıcalıklı bir bölgedir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Yeşil Avrupa: Avrupa Birliği'ndeki tarımsal mekânların bütünleşmesini hedefleyen ticari ve sosyal amaçlı ortak politikalar bütünü.

*FEOGA: Tarım fiyatlarını desteklemeye ve modernleşme çabalarına mali kaynak sağlamaya yönelik Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu.

*Bütünleşme: Bir mekânı güçlendirilmiş bağımlılık ilişkilerine göre bir ya da daha fazla başka mekânla eklenmeye yönelten gelişme.

A. Ortak Tarım Politikası: Büyük Dönüşümlerin Kaynağı

1. Avrupa'yı Büyük Bir Tarımsal Güç Haline Getirmek

► Ortak tarım politikası (OTP) gerçekte, hayata geçirilen tek büyük ortak politikadır. 1962 yılında benimsenen Yeşil Avrupa* politikasının amacı, gıda gereksinimleri bakımından uygun fiyatlarla kendine yeterlilik anlayışının yerleşmesi ve çiftçilerin adil bir yaşam seviyesine ulaştırılmasıdır.

► Tercihlerin topluluk lehine yapılması kuralı, devletleri öncelikli olarak ortaklarından alışveriş yapmaya yöneltmiştir. Ürünler serbest dolaşımdadır ve fiyatlar Brüksel'de belirlenen ortak bir taban fiyatıyla sabit tutulmaktadır. FEOGA'nın* makineleşmeyi ve modernleşmeyi teşvik eden korumacı desteği, üretim fazlasını ve topluluk dışına ihracatın her yıl % 5 oranında artmasını sağlamıştır.

2. Yeni Bir Tarımsal ve Kırsal Sistemin Oluşturulması

► Avrupa'nın siyasal olarak genişlemesi, giderek, işlenmesi çok daha kolay olan sulanmış ya da birleştirilmiş alanlarda yoğunlaşan üretim yelpazesini, güçlü bir kırsal göç pahasına zenginleştirmiştir. Tarım, birliğin aktiflerinin sadece % 5,7'sini oluşturmaktadır. Tarım gelirleri, üye 15 ülkenin GSYİH'sinin sadece % 2,2'sine katkıda bulunmaktadır. Avrupa, tarımsal gıda sanayilerinin dünya genelinde birinci sırada yer aldığı muazzam bir sanayi kompleksinin kalbi niteliğindedir.

► ABD ile Dünya Ticaret Örgütü'nde yaşanan rekabet, depolanması ve piyasaya sürülmesi masraflı olan süt ve tahıl ürünlerindeki yığılma ve çiftçilerle bölgeler arasındaki eşitsizliklerin devamı, OTP'de reforma gidilmesine yol açmıştır: Kotalar, taban fiyatlarının düşürülmesi ve tarlaların nadasa bırakılması, bu reformla getirilen yeniliklerdendir. Kırsal mirasın ve peyzajların önemini doğrudan üretim işlevlerinin ötesinde dikkate alınması, doğal çayırlarda gerçekleştirilen ekstansif hayvancılığı teşvik etmiş ve çoğu zaman kırsal turizmle de çeşitlenen dağ tarımına destek olmuştur.

B. İşbirliği, Avrupa Mekânındaki Birlikteliği Güçlendiriyor

1. Ortak Hedefler mi, Ortak Politikalar mı?

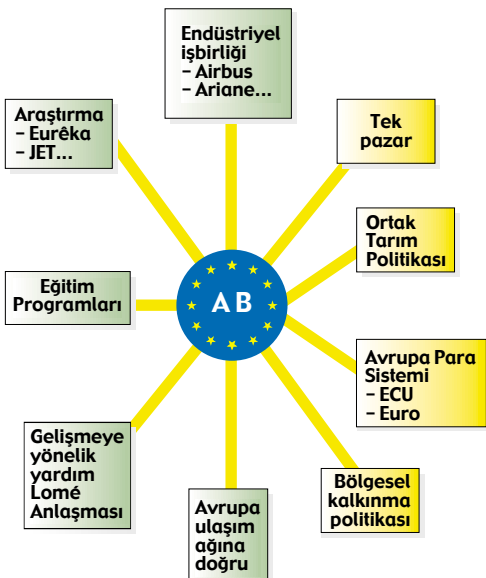
► Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasındaki sınırların açılması, her tür etkileşimi yoğunlaştırmakta ve devletleri giderek artan bir karşılıklı bağımlılığa doğru itmektedir. Böylesi bir karşılıklı bağımlılık, ulusal politikaların yerine geçen -ve bazen de tersini ortaya koyan- topluluk içi ortak politikalar üzerine kurulu, "ulusötesi" bir işleyişin çerçevesini oluşturmaktadır.

► Aslında üye devletlerin ortak hedefleri vardır; fakat enerji konusunda olsun sanayi konusunda olsun, ortak politikalar azdır (1. belge). Komisyon, çoğu zaman şirketlerin ve şirketlere yapılan ulusal yardımların bir noktada toplanmasını engelleyen bir kontrol işlevi görmektedir. Neticede, Avrupa sanayii daha çok ulusal sanayilerin toplamı gibi görünmektedir.

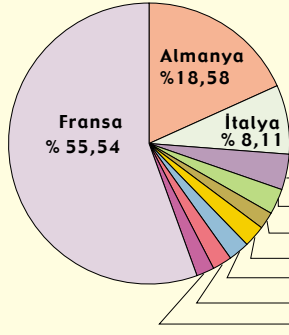
2. Dikkate Değer İşbirliği Girişimleri

► Yukarıda açıklanan güçlülere rağmen, işbirliği anlaşmaları topluluk içindeki birlikteliği ve komşu devletlerin toplulukla olan bütünleşmesini güçlendirmektedir. 1970 yılında oluşturulan Airbus, Boeing'den sonra dünyanın ikinci büyük uçak şirketi olmuştur ve Avrupa'da toplam 40 000 kişiye iş imkânı sağlamaktadır (3. belge). Topluluk üyesi olmayan ülkelerin de dahil olduğu, tüm Avrupa ülkeleri arasındaki işbirliğinin ürünü olan uydu fırlatma aracı Ariane, dünya çapındaki uydu fırlatma piyasasının % 60'ını elinde tutmaktadır (2. belge).

► Avrupa, hem ortağı hem de rakibi olan ABD, Japonya ve yeni sanayileşmiş ülkelerin teknolojik rekabetine karşı koyabilmek için iletişim ve elektronik alanlarındaki gecikmesini telafi etmek zorundadır ve bu nedenle de büyük bir çaba içindedir.

1 Avrupa Birliği'ndeki güçlü eksenler.

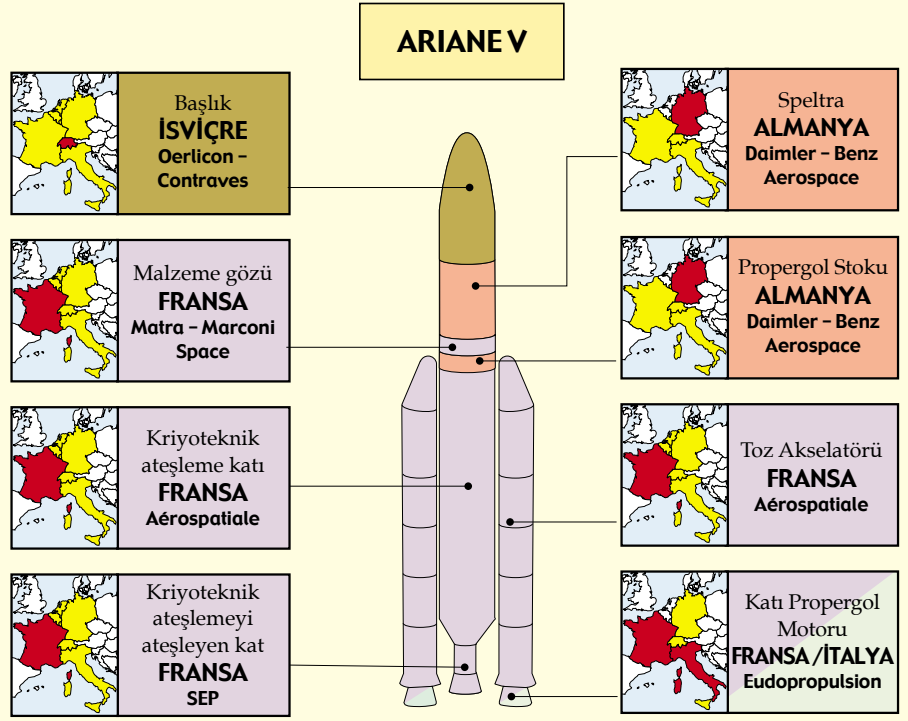
Avrupalılar 1973 yılında Fransa'nın teşvikiyle uzaya ulaşmada kendilerini bağımsız kılabilecek bir uydur fırlatma aracı inşa etmeye ve böylece, Avrupa'nın sadece deneysel uydularını yörüngeye sokmayı kabul eden Amerika'yı bertaraf etmeye karar verdiler.

İlk füze Ariane 1, 24 Aralık 1979 tarihinde Guyana'daki Kouru Üssü'nden fırlatıldı. Yörüngeye (36 000 km irtifada) 1 935 kilo yük yerleştirebilen, üç ateşleme evresine sahip bu füze daha da gelişecek ve yeni türleri inşa edilecektir.

Ariane 4 (1988) Avrupa'ya, ticari uyduların fırlatılmasında dünya çapında bir üstünlük sağladı.

1987'de Ariane 5'in üretimine karar verildi.

Ariane'ın üretimine 11 Avrupa ülkesinden 100'ün üzerinde firma katılmaktadır.

Kaynak: Avrupa Uzay Ajansı.

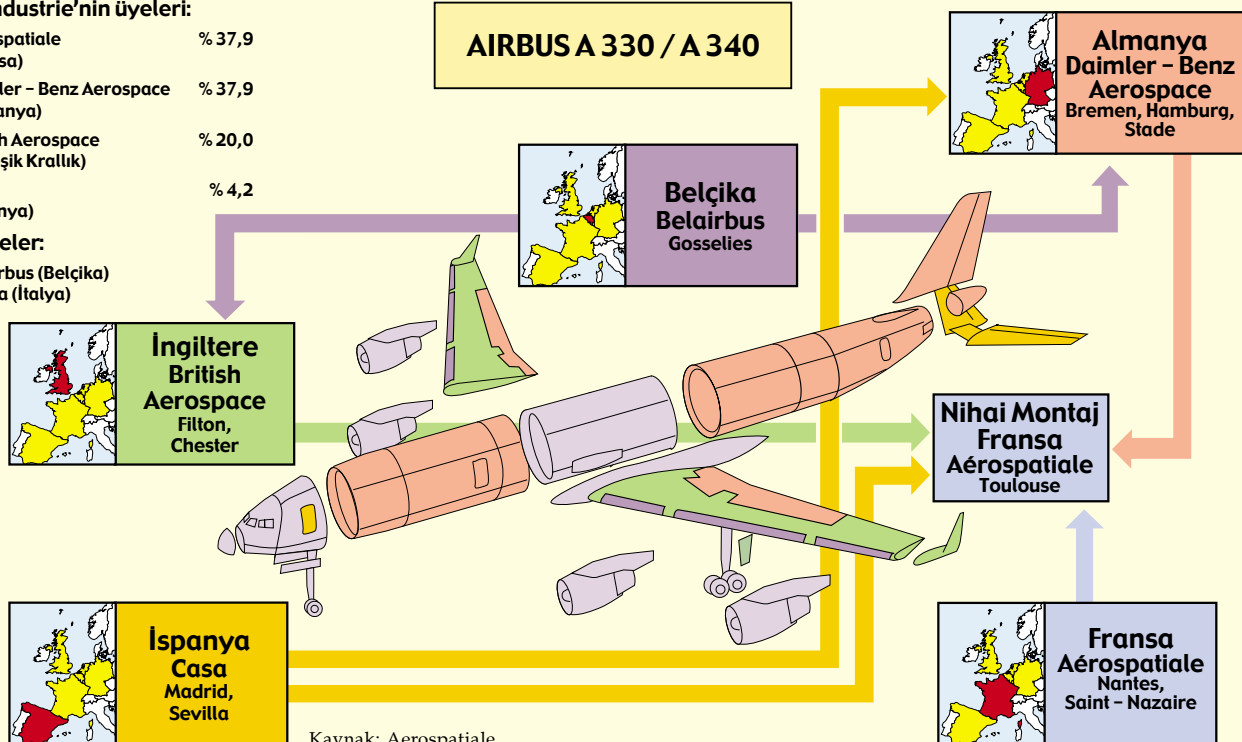
2 Avrupa'daki işbirliğinin önde gelen ürünlerinden Ariane, dünyadaki uyduların % 60'ını fırlatmaktadır.

Airbus Industrie'nin üyeleri:

■ Aérospatiale (Fransa)	% 37,9
■ Daimler - Benz Aerospace (Almanya)	% 37,9
■ British Aerospace (Birleşik Krallık)	% 20,0
■ CASA (İspanya)	% 4,2

Ortak üyeler:

■ Belairbus (Belçika)	
■ Alenia (İtalya)	

Kaynak: Aérospatiale.

3 Yüksek Avrupa teknolojisinin gözbebeklerinden biri olan Airbus, bütünleşmenin bir örneğidir.

Durum İncelemesi

1 957 yılındaki Roma Antlaşması'yla birbirinden çok farklı özelliklere sahip çiftçiler arasında adil bir rekabet yaratmak amacıyla öngörülmüş olan Ortak Tarım Politikası, Avrupa Birliği'nin en büyük dosyalarından biridir.

OTP, ülkelere gıda ürünleri konusunda kendi kendilerine yeterli olma imkânını vermiş ve topluluk içi ticaret ilişkilerini canlandırmıştır. Üstelik OTP, çiftçiler tarafından eleştirilebilmekte ve sömürü ilişkilerinin ortadan kalkmasını sağlamaktadır. Ancak OTP'nin getirdiği aşırı maliyet 1980'li yıllardan beri entansif üretimi tartışma konusu haline getirmiştir. Avrupa, fiyat destekleme uygulamasından sonra şimdi de fiyatların geçerliliğini ve üreticilerin sorumluluğunu göklere çıkarmaktadır. OTP ulusötesi bütünleşmenin iyi bir örneğidir; fakat aynı zamanda, üye devletler arasında, kimi zaman ters etkilere yol açabilen mekanizmaların karmaşıklığına ilişkin tartışmalara da yol açmaktadır.

Alıştırma

1. OTP'nin dönüşümünde rol oynayan etkenler nelerdir?
2. OTP'nin hedeflerine ulaşıp ulaşılmadığını belirtin.
3. Avrupa Birliği'ndeki başlıca tarımsal bölge tiplerini belirtin.

Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (OTP)

1 OTP'nin hedefleri ve ilkeleri

Topluluğa ait bir rapor 1962 yılında iâşe sağlması, tüketiciler için makul ve sabit fiyatlar belirlemesi ve işgücü verimliliğini artırarak kazançları yükseltmesi beklenen üç temel ilkeyi tanımlamıştır.

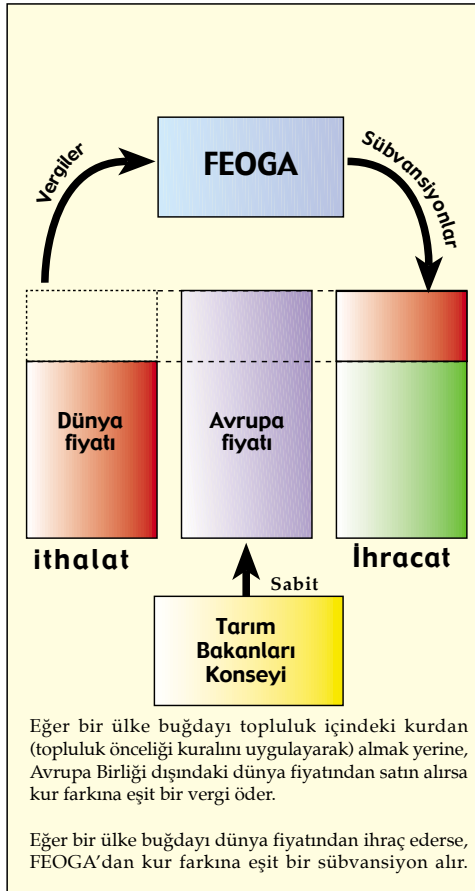
Birinci ilke pazarın tekliği: Bu ilke, ürünlerin serbest dolaşımı ve tüm bölgede tek bir fiyat sisteminin belirlenmesiyle somutlanmaktadır.

İkinci ilke, topluluğun önceliği, yani Avrupalı üreticileri dünyanın diğer bölgelerinden gelecek bir ihracat saldırısı karşısında korumaya yönelik bir tür korumacılıktır.

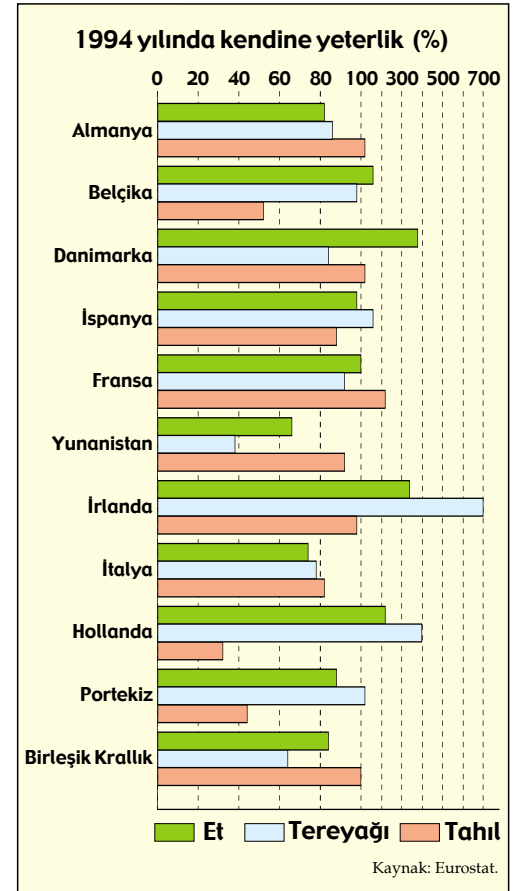
Mali dayanışma, Avrupa Tarım Yönverme ve Güvence Fonu'nun (FEOGA) oluşturulmasıyla kurumsallaşan üçüncü ilkedir. Bu fon, sektörün yeniden yapılandırılmasına yönelik mali yardım görevinin (yönlendirme bölümü) yanı sıra AB'ye girişte rakip ithal ürünlerden alınan cezaların, Avrupa pazarına sürülmemiş olan ya da dışarıya dünya fiyatlarından satılan ürünlere dağıtılması (güvence bölümü) işini yürütmektedir.

Ch. Hen, J. Léonard, L'Union européenne, La Découverte, 1995.

- OTP'nin hedeflerini ve ilkelerini sayın.

2 FEOGA'nın işleyişi.

3 Kendine yeterlilik.

- A. Topluluk önceliği ve FEOGA'nın işleyişi birbirleriyle nasıl ilişkilendirilmektedir?
- B. Sadece Avrupa'nın ihtiyaçları dikkate alındığında OTP'nin bilançosu nedir?

4 OTP'nin Hafifletilmiş Bilançosu

OTP, Avrupa'nın gıda ürünlerinde kendine yeterli hale gelmesine büyük katkıda bulunmuş ve AET ülkelerinin büyük ihracatçılar olmalarını sağlamıştır. Gurur verici bu başarı, yüksek maliyetli bir üretim fazlasına yol açan bir verimlilik mantığı pahasına elde edilmiştir. Dışarıda ABD'nin ve pazarlarını kaybeden diğer ihracatçı ülkelerin eleştirilerine hedef olan OTP, topluluk içinde de üretim fazlasının yönetimindeki maliyet nedeniyle eleştirilmektedir. OTP, 1973 - 1978 arasında % 80'e kadar çıkan oranlarla, topluluk bütçesinin üçte ikisini yutmaktaydı.

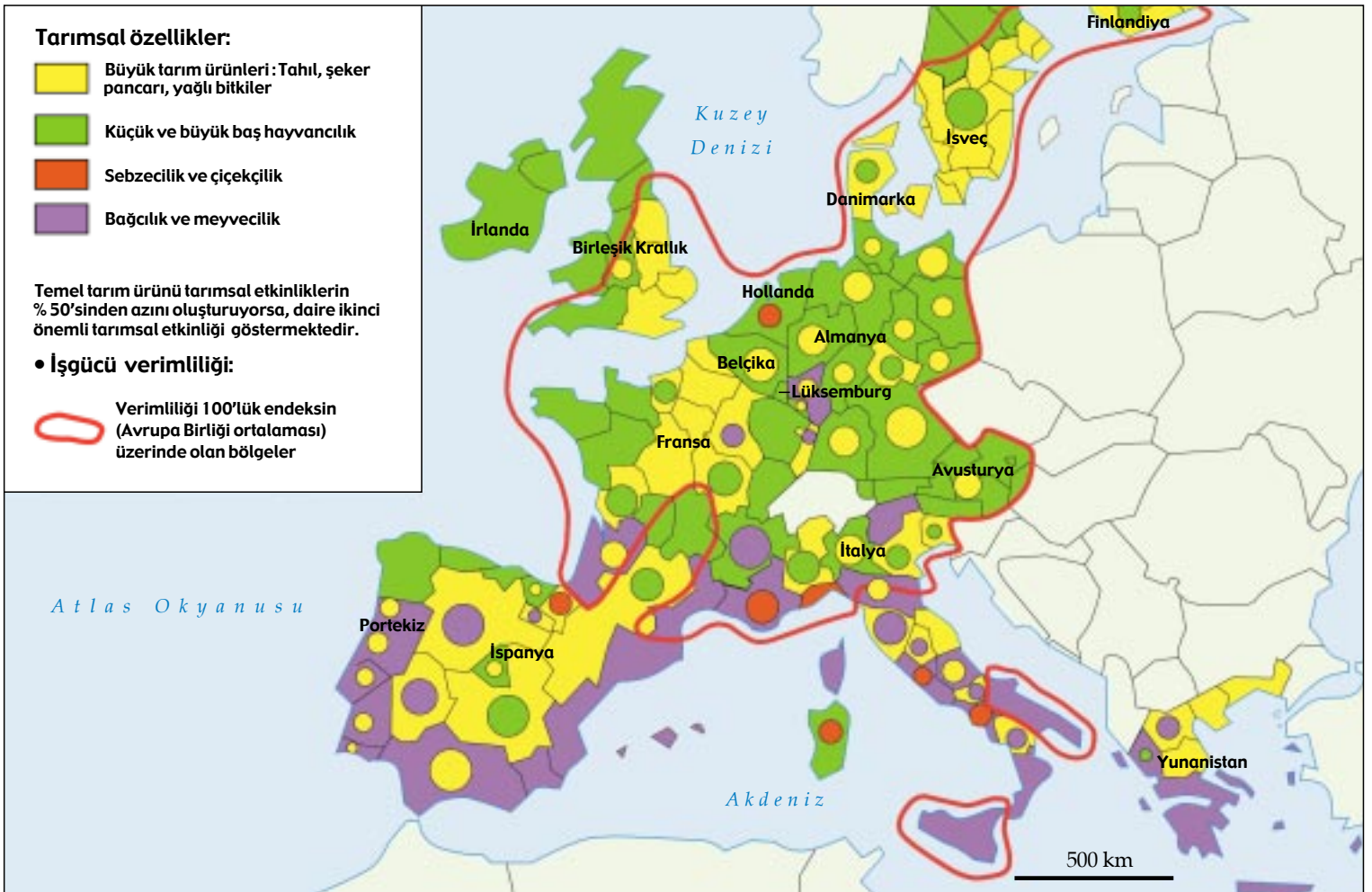
OTP, kırsal yapıların altüst oluşunda da önemli bir rol oynamıştır. Tarım işletmeleri belli noktalarda toplanmış ve modernleşmiş; çiftçilerin aktiflerdeki payı 1960'ların başında % 20 iken kırsal göç sonucunda % 6'nın altına inmiştir.

Benimsenen bir dizi reform, özellikle 1992 yılından beri taban fiyatlarının düşürülmesi, kotalar ve nadasa bırakma gibi çok katı kuralları getirmektedir. Tarım stratejisinde yapılan bir değişiklikle artık marka sistemi benimsenmekte ve bir çıkış yeri (menşe şahadetnamesi) politikasıyla miktardan ziyade kaliteye öncelik verilmektedir. Çevrenin korunmasına yönelik kaygılar da çiftçilere ekonomide ve toplumda yeni bir yer tanıyan ekstansif tarım tekniklerini teşvik etmektedir.

5 Verimlilik mantığı: Picardie'de tahıl üretimindeki artış.

- OTP'nin hafifletilmiş bir bilançoya sahip olduğunu kanıtlayan unsurları bir tablo oluşturarak açıklayın.

- 6 Avrupa Birliği topraklarında üretim çeşitliliği ve verimlilik farkları.

Coğrafyacınının

Sözlüğü

*Euro: Değeri, üye devletlerin para birimlerinin değerleri dikkate alınarak belirlenen Avrupa para birimi. ECU'nun yerine geçen Euro, zaman içinde ulusal paraların yerini alacaktır.

*Federasyon: Egemenliklerinin az ya da çok bir kısmını (genelde dış ilişkiler, savunma ve para politikaları) federal bir devlete bırakan fakat çoğu zaman sosyal ve kültürel işlerin yönetimini ellerinde tutan devletler ya da eyaletler grubu.

*Lomé Anlaşması: Dünya çapında oluşturulacak yeni bir ekonomik düzene katkıda bulunmak amacıyla, Avrupa Topluluğu ile gelişmekte olan ülkeler arasında imzalanan anlaşma. 1975'ten bu yana 46 ACP (Afrika, Pasifik, Karayibler) ülkesiyle toplam dört anlaşma imzalanmıştır. Bugün 70 ACP ülkesi, ürünlerinin % 99,5'i için Avrupa pazarına serbestçe girme hakkına sahiptir. Bu ülkelerin ihracat gelirleri *stabex* isimli bir fonla güvence altına alınmıştır.

EURO'nun Sabit Dönüşüm Kurları

1 EURO =	40,3399	Belçika Frangı	
	1,95583	Alman Markı	
	340,750	Yunan Drahmisi	
	166,386	İspanyol Pezetası	
	6,55957	Fransız Frangı	
	0,787564	İrlanda Lirası	
	1936,27	İtalyan Lireti	
	40,3399	Lüksemburg Frangı	
	2,20371	Hollanda Florini	
	13,7603	Avusturya Şilini	
	200,482	Portekiz Esküdosu	
	5,94573	Fin Markkası	

1 Avrupa Birliği üyelerinin tümü, Avrupa Para Birliği'ne girmemiştir. Bu ülkeler İngiltere, İsviçre ve Danimarka'dır.

A. Avrupa Birliği, Çekici Bir Mekân

1. Avrupa Birliği: Devletler ve İnsanlar İçin Çekim Merkezi

► Orta ve Doğu Avrupa devletleri, kıta Avrupası'nın büyük pazarıyla bütünleşmek istemektedirler. Ancak böyle bir bütünleşmenin taşıdığı sosyal ve siyasal risklerin büyüklüğünden dolayı bu ülkelere yönelik yardım, ancak işbirliği anlaşmaları çerçevesinde gerçekleşmektedir.

► Avrupa Birliği insanları çekmektedir (2. belge). İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1973 yılındaki dünya ekonomik krizine kadar süren otuz yıllık "Parlak Dönem" süresince gerçekleşen göçler sona ermiş olsa bile Avrupa Birliği, hâlâ Güney'den gelenleri ve her geçen gün daha fazla Doğu Avrupalı'yı çekmektedir. Yasadışı göçler artmakta ve yabancı düşmanlığının canlanması, bütünleşmenin önündeki güçlükleri gözler önüne sermektedir.

2. Avrupa Birliği Örnek Oluşturuyor

► Avrupa Birliği, Latin Amerika'da (MERCOSUR) ve Asya'da hayata geçirilen yeni bölgesel örgütlenmeler üzerinde etkili olmuştur. Birlik, bölge planlaması konusunda özgün faaliyetlerde bulunmaktadır. FEDER (Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu), ulaşımın geliştirilmesi, güçlük içindeki sanayi bölgelerinin yeniden yapılandırılması ve kırsal bölgelere yardım için yürütülen projelerin maliyetini üye devletlerle birlikte üstlenmektedir.

► Birlik, kalkınma yardımları konusunda da öncüdür. Lomé Anlaşması* artık 70 Afrika, Karayib ve Pasifik (ACP) ülkesinde hayata geçmiştir ve işbirliği anlayışını, insan haklarına saygı ve demokrasi gibi ilkelerle birleştirmektedir. Avrupa Birliği'ne üye 15 ülke, bir refah ve barış bölgesi oluşturmak amacıyla Akdeniz'in güneyinde yer alan 12 ülkeyle ortaklık kurmaktadır.

B. Güçlükler Karşısındaki Avrupa Birliği

1. Avrupa Birliği: Serbest Ticaret Mekânı mı, Yoksa Federasyon mu?

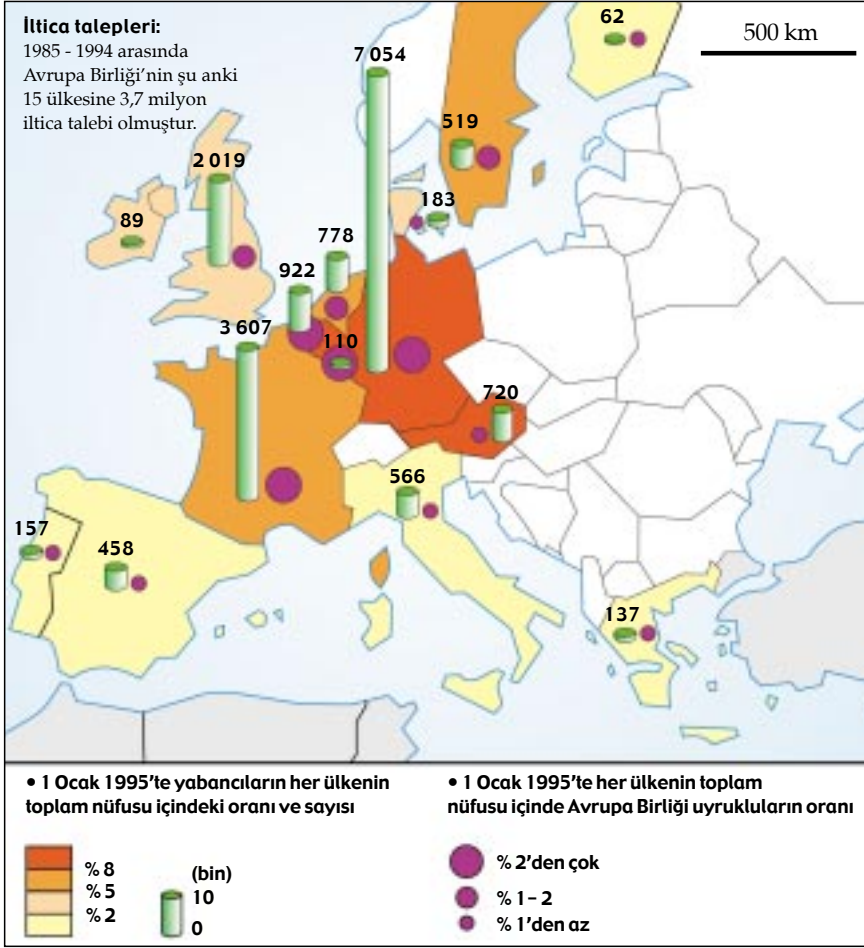
► Avrupa Birliği'ne üye devletler, ortak mekânın yönetimi konusunda birbirlerinden ayrılmaktadır: İngilizler ve İskandinavlılar bu mekânı serbest ticaret bölgesiyle sınırlandırırken, Fransızlar ve Almanlar federasyona* yönelmektedir. Tek Senet, 1986 yılında birleşik pazara geçiş tarihini 1993 olarak belirlemiştir. 1991 yılında Maastricht'te Avrupa Birliği'yle ilgili olarak imzalanan anlaşma ise, Avrupa yurttaşlığını kurumsallaştırmaktadır. Ekonomi ve Para Birliği (EMU) zaman içinde Euro'yu* ulusal paraların yerine geçirecektir. Strasbourg'da oluşturulan Eurocorps da Ortak Dış Politika ve Güvenlik (PESC) bağlamında yerini almaktadır.

► Ancak bütün devletler aynı hızla ilerlememektedir. Yaşanan mekân ve topluluk mekânı her zaman örtüşmemektedir. "Avrupa Bölgeleri", "Bölgeler Avrupası"yla yarış içindedir. 1999'da EMU'ya geçmek için uyulması gereken Maastricht ölçütleri konusunda bile çok az devlet aynı görüşü paylaşmaktadır. Acaba bu gelişmeler Avrupa'nın değişken geometri olacağına göstergesi olarak kabul edilebilir mi (3. belge)?

2. Avrupa Birliği Tehdit Altında Bir Mekân mı?

► Avrupa Birliği dinamizmini muhafaza etmek için bir yandan yaşlı nüfus sorunuyla, diğer yandan da işsizlik tehlikesiyle başa çıkmak zorundadır; sanayi kuruluşlarının bölgeyi terk etmesi karşısında da oldukça çaresiz kalmaktadır (4. belge). AB bölgesel farklılıkların yanısıra sosyal dışlamanın oluşturduğu tehditle de karşı karşıyadır.

► Avrupa Birliği, kendisini jeopolitik alanda da göstermek istemektedir, fakat Yugoslavya krizi Birliğin çelişkilerini ortaya çıkarmıştır. Daha rekabetçi devletlerle büyük bir yarış içinde bulunan Birlik, Kuzey Amerika kökenli görsel-işitsel ürünlerin giderek ağırlık kazanması nedeniyle kendi kültürel gücünü sorgulamaya başlamıştır (5. belge). Avrupa Birliği, kimliğini tanımlama konusunda henüz sonuca varmış değildir.

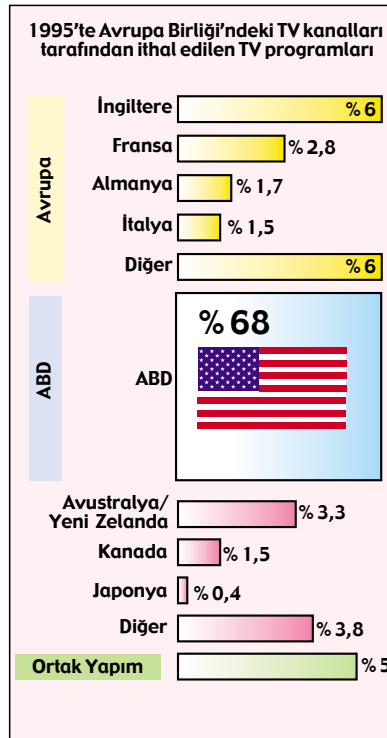

2 Avrupa Birliği, yaşadığı zorluklara rağmen birçok insan için bir cennettir.

4 **Avrupa, Sanayi Kuruluşlarının Bölgeyi Terk Etmesi Sonucunda Elindekileri Kaybetmekte**

Avrupa'daki 3 - 5 milyon civarında iş olanağı, sanayi kuruluşlarının bölgeyi terk etmesi nedeniyle tehdit altındadır. Gelişmekte olan ülkelerden yapılan ithalat, 1984'te % 9,2 iken 1992 yılında Avrupa'daki toplam ithalatın % 13,7'sine yükselmiştir. Artık hiçbir sektör bu riskin dışında değildir. Tekstil ve ayakkabıdan sonra, Asya ya da Doğu Avrupa ülkelerinin ucuz işgücüne yönelme sırası şimdi hizmet sektörü, tarım ve bilişime gelmiştir. Hoover olayı, kamu güçlerine, birtakım büyük uluslararası grupların çıkarıcı tavrını sert bir biçimde hatırlatmıştır. Ancak dünya çapındaki rekabete başka nasıl karşı konabilir ki?

G.M., Challenges, Temmuz-Ağustos 1993.

5 Kültürel tehdit karşısında Avrupa.

3 Çoğunluğu Değişken Bir Avrupa mı?

Geleceğin Avrupası, konulara göre değişen fikir çoğunluklarının Avrupası; sorunlara göre farklılık gösteren *ad hoc* koalisyonların Avrupası, içinde bulunulan koşullara göre oluşturulmuş çıkar bloklarının Avrupası olacaktır.

Kötümserler, bunun, Yaşlı Kıta'yı uzun süre parçalayan ittifaklar Avrupası'na geri dönüş tehlikesini taşıdığına inanmaktadır. Pragmatiklerse ya bu durumun kabullenilmesi gerektiğini ya da genişlemeden vazgeçilmesinin gerekeceğini söylemektedirler. [...] Avrupa'nın politikalarını belirleyen çoğunluklar böyle, yani Paris - Bonn ya da Paris - Londra ikilisinin konulara göre oluşturduğu hareketli bir eksen etrafında ve bu eksenin başkalarını peşinden sürüklemeye kapasitesiyle olmaktadır.

Elbette bu hareket, Avrupalı kimliğini parçalama riskini de taşımaktadır. On beş ya da en çok yirmi üyeden oluşan bir Birlik, yeterince güçlü bir vizyona sahip bir topluluk haline gelmediği sürece, hangi alan - bu, para, savunma, sosyal sorunlar ya da Afrika'ya yapılan yardım olabilir-söz konusu olursa olsun, burada anlatılan değişken yapıyla Avrupa olarak kalma riskini taşımaktadır.

Le Monde, 10 Haziran 1995.

6 Avrupa Birliği'ndeki Devletler

Topluluk hukuku devletlerin hukukunun üstündedir. Yönetmelikler, Topluluk Resmi Gazetesi'nde yayımlanmakta; kanun ya da kararnamelere gerek olmaksızın üye devletlerin toprakları üzerinde uygulanabilmektedir. Avrupa Birliği dahilinde uygulanması gereken kurallar ile kendi ulusal kurallarının arasındaki hiyerarşiye saygı göstermeyen devletler, Topluluk Adalet Divanı tarafından cezalandırılmaktadır.

Öte yandan yerindenlik ilkesiyle, ulusal ve yerel kimliklere saygı göstermekle yükümlü olan Topluluğun müdahalelerindeki olası aşırılıkların önlenmesi hedeflenmektedir. Bu ilke, Topluluğun yetki alanı dışında kalan alanlarda yasa yapma yetkisini üye devletlere bırakmaktadır. Topluluk, ancak öngörülen hedeflerin üye devletler tarafından yeterince yerine getirilemediği durumlarda müdahale etmektedir.

Durum İncelemesi

Avrupa genişledikçe mekânsal farklılıklar da büyümüştür. Coğrafi ortamların, ekonomilerin ve toplumların farklılığı Avrupa Topluluğu kurumları tarafından yavaş yavaş dikkate alınmaya başlanmıştır. Neticede 1974 yılında ortak bir bölgesel politika belirlenmiş ve 1975 yılında FEDER'in oluşturulmasıyla somutlaşmıştır. Ortak bölgesel politika, Avrupa Tek Senedi'nden sonra bölgesel eşitsizlikleri azaltma çabalarını yoğunlaştırmıştır, fakat bu politika Avrupa Birliği bütçesinin neredeyse üçte birini tüketmektedir. Bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik bu politika nasıl örgütlenmektedir?

Avrupa Birliği'ndeki Bölgesel Eşitsizlikler

1 Yunanistan'da geleneksel tarım.

Alıştırma

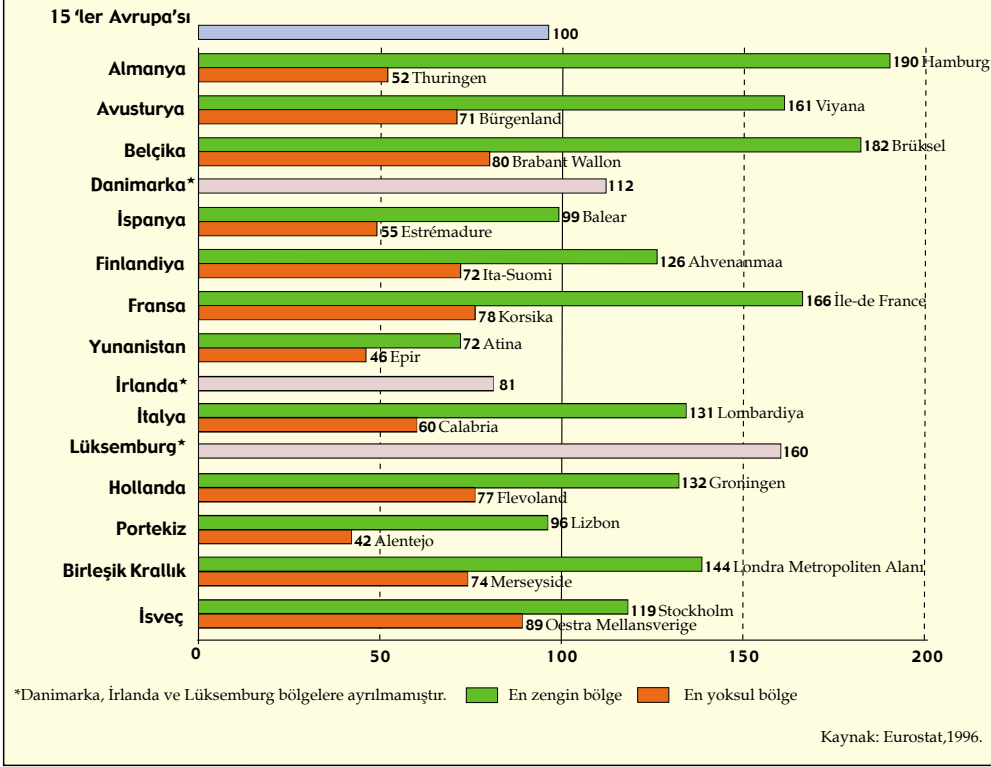
1. Bölgesel eşitsizlikleri gösteren grafik ile fotoğrafları karşılaştırın.
2. Yardım gören alanlar ne tür bölgelerde yer almaktadır?
3. Topluluk müdahalelerinin başlıca uygulama alanları hangileridir?

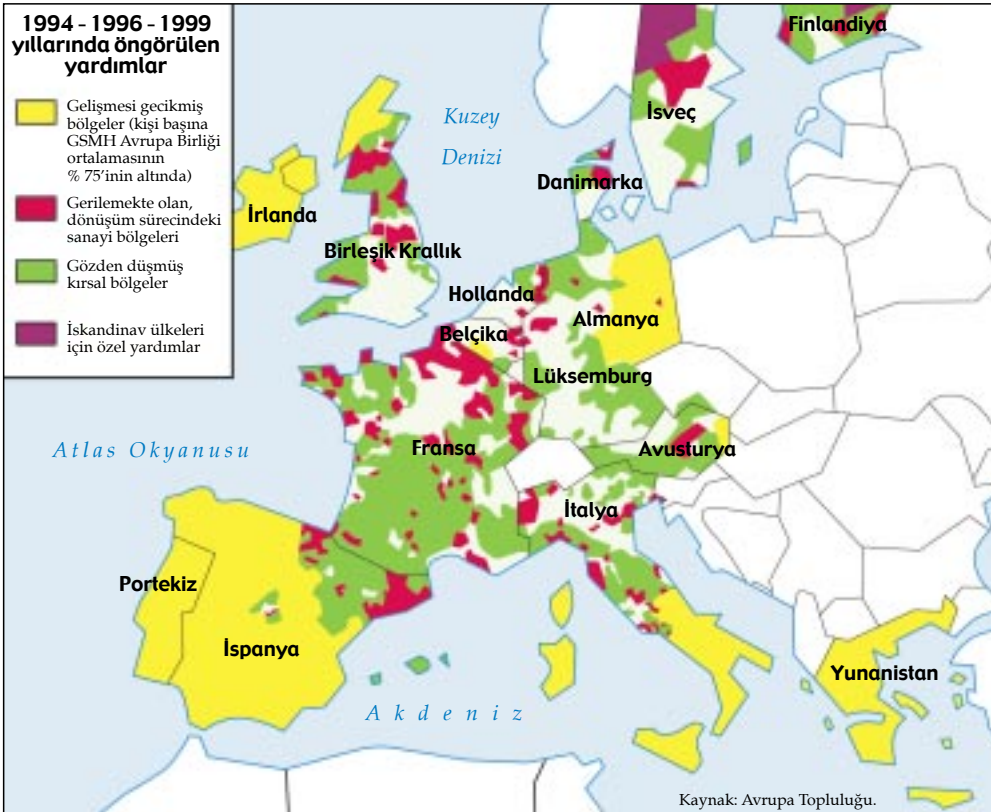
2 Frankfurt am Main: Almanya'nın finans merkezi ve geleceğin Avrupa Merkez Bankası'nın merkezi.

- Bu iki fotoğraf ne tür eşitsizlikleri göstermektedir? Bunları genelleştirmek mümkün müdür?

Avrupa Birliği üyesi her ülkenin en zengin ve en yoksul bölgelerinin kişi başına düşen gayri safi milli hasılası

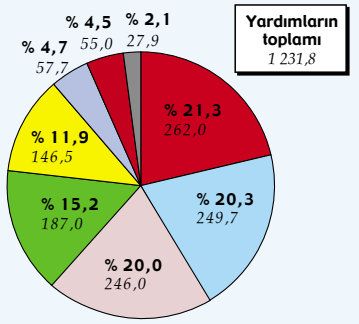
3 Avrupa'daki bölgesel eşitsizlikler.

5 Zor durumdaki bölgelere yönelik özel yardımlar.

1994 - 1999

(% ve milyon ECU)

- Régis** (aşırı çevresel bölgelerin adaptasyonu)
- Adapt** (işgücünün sinai dönüşümlere adaptasyonu)
- Interreg II** (sınırlarötesi işbirliği yardımı)
- Leader II** (kırsal gelişme yardımı ve yenilikçi işlemlerin desteklenmesi)
- Emplöi** (istihdama ve işe almada kadın/erkek eşitliğine yardım)
- PME** (KOBİ'lerin rekabet gücünü artırmaya yardım)
- Urban** (kentsel sorunlara yardım)
- Pesca** (balıkçılığa ve kıyı bölgelerine yardım)

Kaynak: DATAR, 1996.

4 Topluluk yardım programları.

6 Avrupa Birliği ve Yerel Gelişme

Avrupa Birliği, yerel gelişmeye aktardığı önemli mali kaynaklarla - 1994-1999 döneminde 133 milyar Euro - bugün yerel gelişme politikalarının başlıca ortaklarından biri durumuna gelmiştir. Brüksel tarafından belirlenen prosedür labirentleri içinde sesini duyurmaya başladıkça da bu rolün altından başarıyla kalkmaktadır.

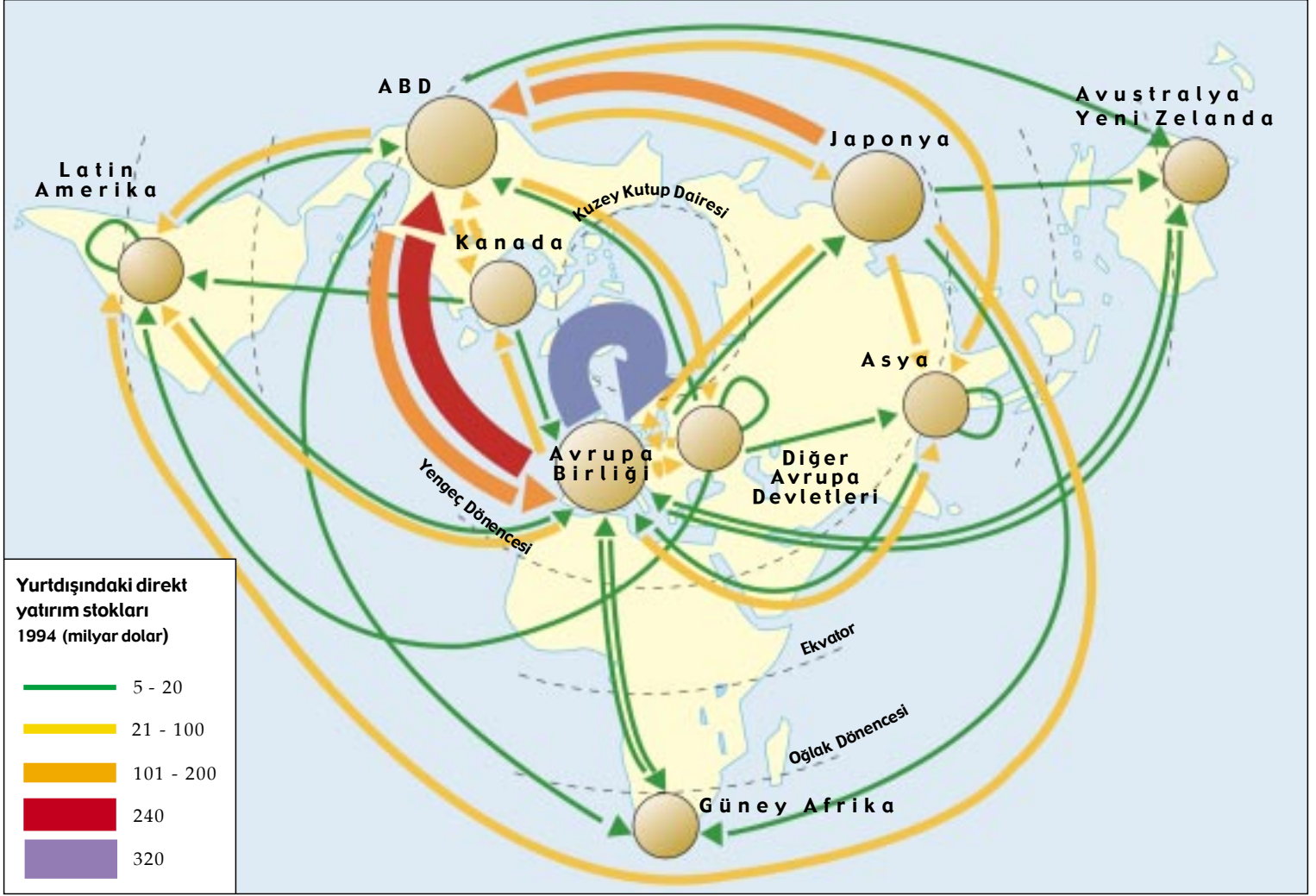
Atlantik Bölgesi temsilcileri, birkaç ay önce hem Komisyon'dan hem de üye devletlerden girişimlerinin 415 milyon Euro'luk bir bütçeye sahip olan "Interreg II" isimli bir program ile mali olarak hayata geçirileceğine dair güvence almışlardır. Ancak bu paranın tamamı uluslararası işbirliğine gitmeyecektir; zira bu bütçe sellerin önlenmesi için yapılan çalışmaları ve kuraklığa karşı verilen mücadeleyi de finanse etmek zorundadır. Atlantik Bölgesi temsilcilerinin başarması gereken Atlantik Kuşağı kavramının Avrupa politikalarına kesin olarak eklenmesini sağlamaktır.

F. V., Les Échos, 22 Nisan 1996.

Avrupa'nın Dünyadaki Gücü

Belgeleri sunmak, bilgi edinmek ve karşılaştırmak

1 Dünyada yurtdışına yapılan direkt yatırımlar.

Alıştırma

1. Belge 1, 2, 3 ve 4:

a. Elinizdeki belgelerin hepsini, nitelikleri, kaynakları ve konuları bakımından tanıttın.

b. Bu belgelerde ortaya çıkan ana fikir nedir?

c. Belgelerle yapacağınız ilişkilendirme çalışmalarını kolaylaştırmak için bir tarafa belgeleri, diğer tarafa da bu belgelerin ilgili olduğu alanları koyarak bir tablo oluşturun: Örneğin bir tarafa "ekonomik, demografik, vb."

verileri, diğer tarafa da "siyasal, kültürel, vb." çalışma alanlarını yerleştirin. Daha sonra bu tabloya dayanarak belgelerde karşılaştığınız unsurların arasında bağlantılar kurun ve karşılaştırmalar yapın.

2. Belge 1:

a. En çok dış yatırım yapan merkezlerle bu yatırımların yöneldiği merkezler hangileridir? Bu akımların tercih ettiği yön nedir?

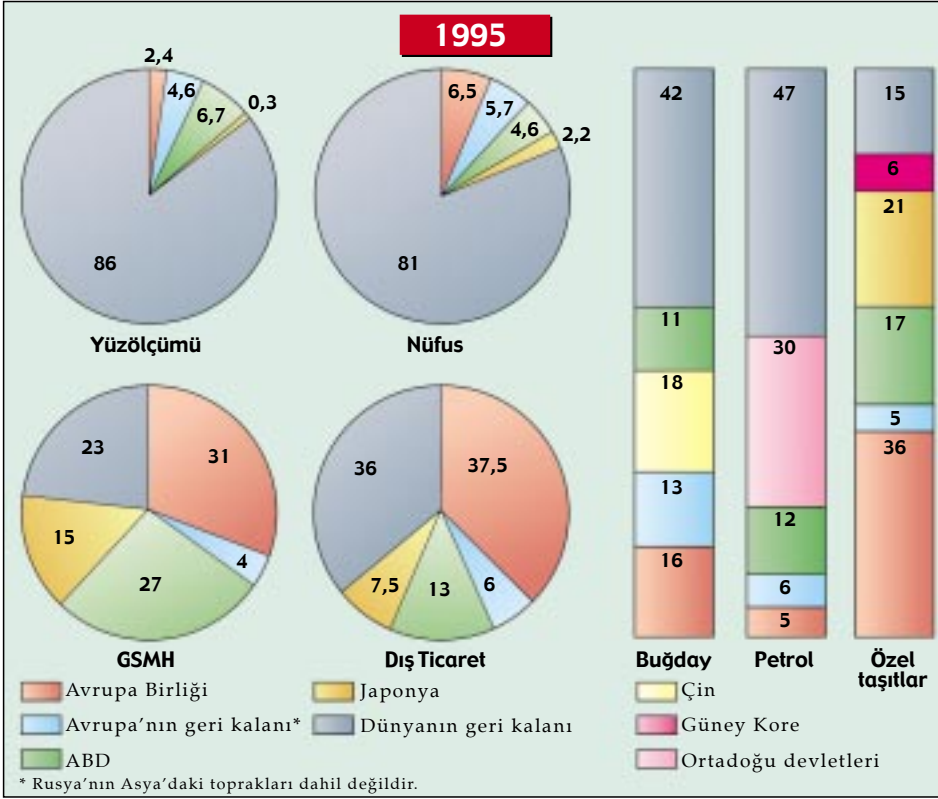
b. "Avrupa Birliği" ile oluşturulan merkezin ayırıcı özelliği nedir? Bu merkezin dış yatırımları bölgenin jeopolitik rolünü hangi bakımlardan güçlendirmektedir?

c. Bu belgenin ana fikrini bir cümlede özetleyin.

3. Belge 2:

a. Avrupa Birliği'nin güçlü ve zayıf olduğu alanlar hangileridir?

b. Grafikler ne tür bir çelişkiyi ortaya koymaktadır?

2 Avrupa Birliği, Avrupa, Üçlü Kutup ve Dünya.

4 Avrupa Dünyanın Karşısında mı? Birlik Gerekli mi?

Bir yandan Avrupa Birliği'nin inşasını hızlandırma isteği kendisini giderek daha fazla hissettirirken, öte yandan Avrupalı uluslar hiçbir şeyi tek başlarına yapamayacakları konusunda daha fazla bilinçlenmektedirler. ABD'nin savaşan tarafları barışa zorlamak için güçsüz bir Avrupa'nın yerine müdahale ettiği Bosna krizi bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır. [...] İki Avrupa ülkesi, Fransa ile İngiltere'nin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin oluşturduğu son derece kapalı "kulüpte" yer alıyor olması artık bu gerçeği gizlemeye yetmemektedir. [...]

Avrupa ülkelerinin -daha şimdiden yara almış olan- iç pazarlarının birleştirilmesi hedefinin ve ortak para politikasının bu ülkelerin ekonomik olarak marjelleşmelerine izin vermeyeceği tahmin edilmektedir. Böyle bir serbest ticaret bölgesiyle sınırlı kalmayı tercih eden Britanyalı yöneticilerin arzularına rağmen Avrupa mekânının hem iç hem de dış güvenliğini sağlamadan yaşanabilir olması hiç de olası gözükmemektedir. Bunun için de etkin bir siyasal örgütlenmeye sahip olması gerekmektedir.

H. De Bresson, *Le Monde*, "Dossiers et documents", Ocak 1996.

Alıştırma

4. Belge 3:

a. "Avrupa uygarlığını" tanımlayan değerler hangileridir? Avrupa uygarlığının "batı uygarlığına dayanmasının" nedenleri nelerdir?

b. Avrupa'nın bu alanda dünyadaki önemi nedir?

5. Belge 4:

a. Avrupa Birliği'nin zayıflığına hangi alanlarda tanık olunmaktadır? Tartışmaya açık bir örnek verin.

b. Avrupa Birliği'nin uluslararası rolünü muhafaza etmesini sağlayabilecek olan üç unsuru belirtin.

6. Belge 1, 2, 3 ve 4:

a. Aşağıdaki konuları ele almak için kullanılan belgeleri gösterin: Avrupa Birliği'nin ekonomik gücü, AB'nin kültürel gücü, AB'nin siyasal gücü.

b. Yukarıdaki her konuyla ilgili kısa bir paragraf yazın.

3 Avrupa ve Batı Uygarlığı

Yunan demokrasisi Antik Çağ'a damgasını nasıl vurmuşsa genç Roma toplumu da kanun ve yazılı hukuk ideallerini önce Avrupa'ya ve sonra da tüm dünyaya miras bırakmıştır. [...] Antik Çağ'ın XV. yüzyılda yeniden doğuşuyla (Rönesans) aydınlar, hümanizm anlayışını, yani Yunan ve Roma mirasıyla Hıristiyan düşüncesinden oluşturulan sentezi ortaya çıkarırlar ve kendilerini ilk kez Avrupalı olarak tanımlarlar. Demokrasi ideali, hukuku düzenleyen kanun tarafından belirlenen hakkaniyet ideali, insanlar arasındaki eşitlik ideali ve bireysel özgürlüğe dayanan kişisel mutluluk ideali böylece iç içe geçer. [...] Bu değerler zaman içinde başka insan toplulukları tarafından da paylaşılacaktır. Avrupa uygarlığı kendisini bugün de Avrupa kökenli halkların katılımıyla oluşturulan batı uygarlığı denebilecek oluşum dahilinde tanımlamakta ve kurmaktadır.

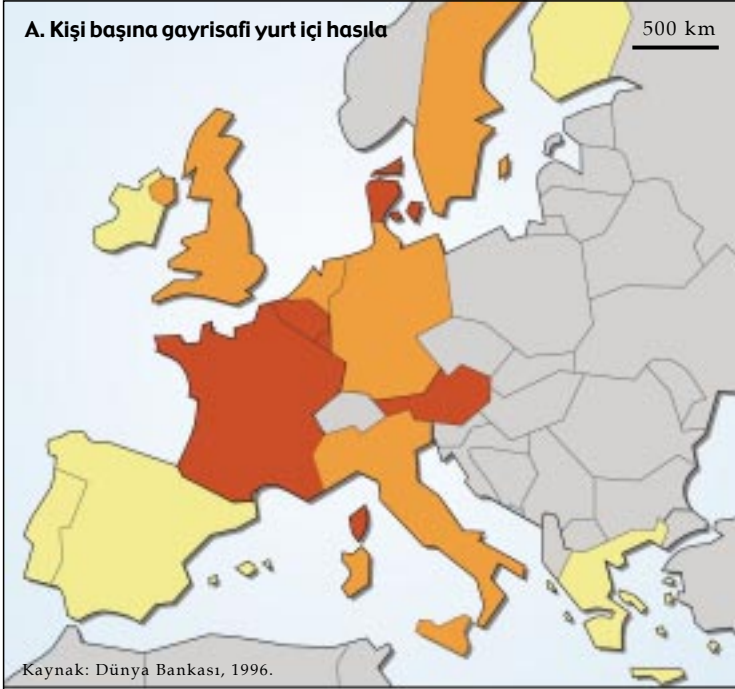
F. Delouche (der.), *Histoire de L'Europe*, Hachette, 1992.

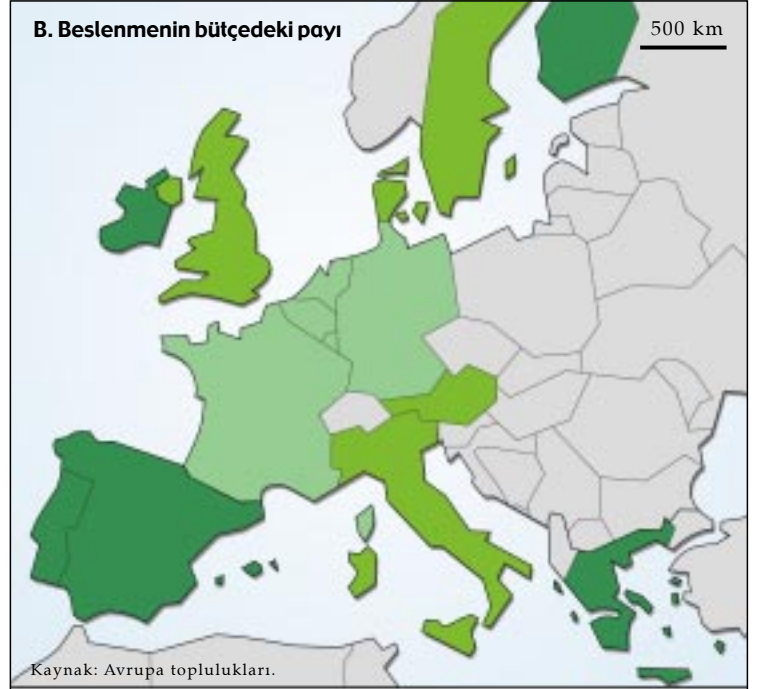
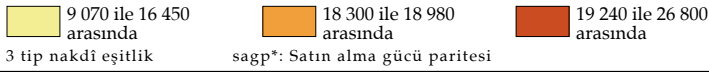
Yöntem

Avrupa Birliği, Birbiriyle Çelişen Mekânlar

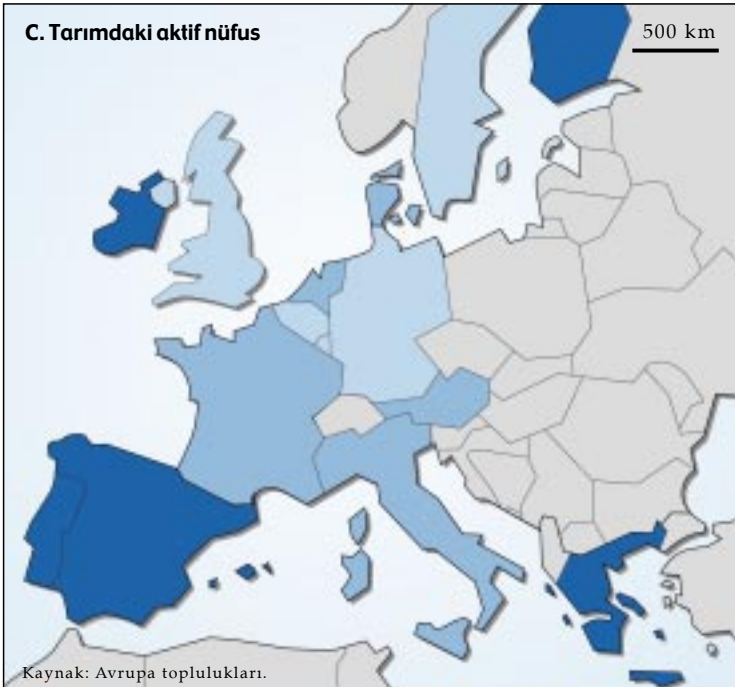
Kroki çizmek

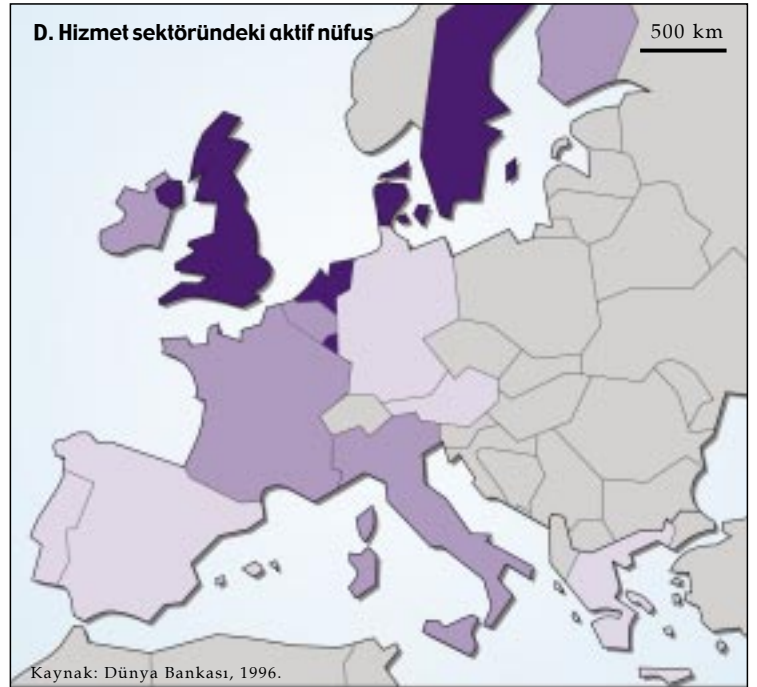
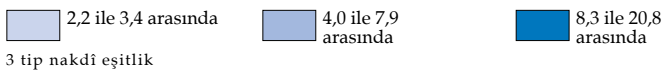
Dolar bazında kişi başına düşen sagg* (1994)

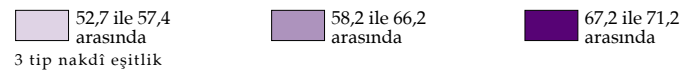
Tüketim harcamaları toplamına oranla hane başına düşen beslenmeye yönelik harcama % (1994)

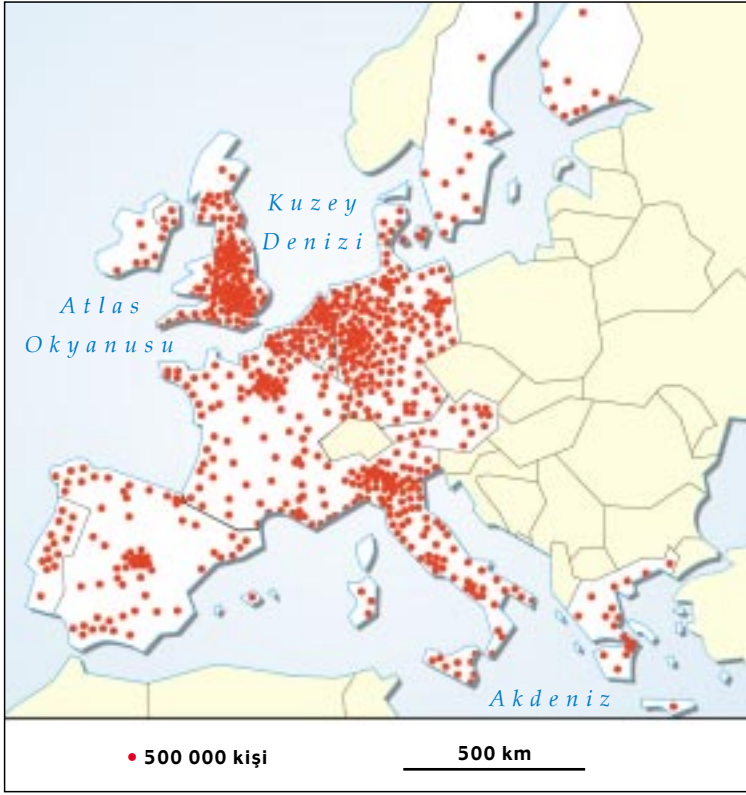
% (1994)

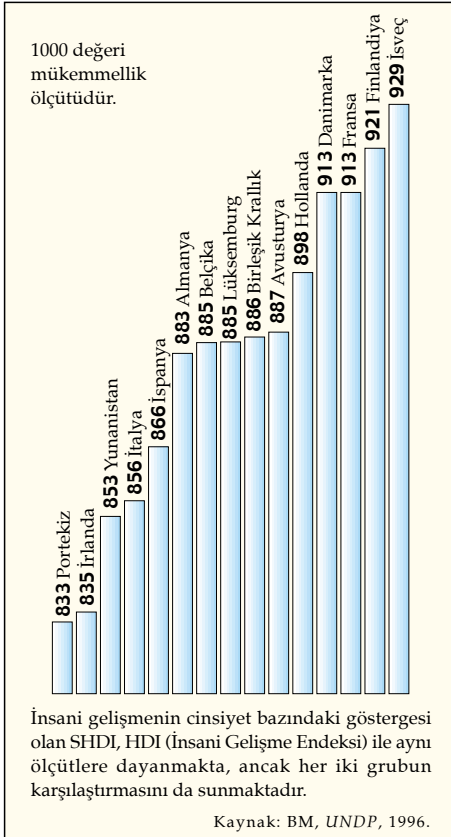
% (1994)

1 Avrupa Birliği'ndeki gelişmenin çelişkileri.

2 Avrupa Birliği'nde nüfusun dağılımı.

3 Avrupa Birliği'nde insani gelişmenin cinsiyet bazındaki göstergesi.

Alıştırma

1. Belge 1, 2 ve 3:

- Belgelerin tümünü sunun.
- Bilgilerin veriliş biçimini belirtin.
- Bu belgelerin tümünde ortak olan tema nedir?

2. Belge 1:

- Her harita, devletleri, belirli bir gelişme düzeyini ifade eden üç kategori altında toplamaktadır. Bu kategorilerin hepsi haritalarda aynı şekilde mi gösterilmektedir? Neden?
- Tabloyu, zayıf, orta ve yüksek gelişme düzeylerine göre sırasıyla 0, 1 ve 2 puanlarını vererek tamamlayın. Devletleri üç grupta toplayın: Toplam puanı 2'den az olanlar, 2 ile 5 arasında olanlar, 5'ten yüksek olanlar.

DEVLETLER	Almanya	Avusturya	Belçika
GÖSTERGELER			
Kişi başına GSYİH			
Beslenme			
Tarımdaki aktif nüfus			
Hizmet sektöründeki aktif nüfus			
Toplam			

- Bir haritayı arka plan olarak alıp, lejand için yukarıdaki tablonun sonuçlarını kullanarak bir kroki çizin. Çizimde ya farklı boyutlarda kareler, ya bir rengin üç farklı tonunu, ya da üç farklı renk kullanın. Krokiye bir başlık verin.
- Büyük kümelerin özelliklerini ve Avrupa'daki örgütlenmelerini belirtin. Almanya'nın özel durumunu açıklayın.

3. Belge 1, 2 ve 3:

- Elde ettiğiniz kroki ile Avrupa Birliği'ndeki nüfus dağılımı arasında bağlantı var mıdır?
- Krokiyi ISDH'ye göre yorumlayarak ayrıntılandırın. İskandinav ülkelerinin durumu nasıl açıklanabilir?
- Gözlemlerinizin sentezini oluşturan ve krokinizi ayrıntılandıran kısa bir paragraf yazın.

TÜRKİYE

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Bir Jeopolitik Bölgesel Güç Odağı

Kısım I: Anadolu'nun Kültür
ve Yerleşme Coğrafyası

Kısım II: Fiziki, Beşeri ve
Ekonomik Coğrafya

İstanbul

1123 yıl süreyle Roma İmparatorluğu'nun ve 1453 yılında Türkler tarafından fethedildikten sonra 469 yıl süreyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetildiği mekân. Toplam 1592 yıl süreyle dünyanın merkezlerinden biri olarak kabul edilen ve bu dönemde dünyadaki ticari ve mali zenginliğin üçte ikisini barındırdığı söylenen kent.

4

Türkiye: Yeni Bir Jeopolitik Bölgesel Güç Odağı

Kopenhag siyasal kriterlerine uyum çabaları, Türkiye'nin bireysel ve kollektif özgürlükleri ön plana çıkararak bir demokratik rejimi benimsemesini sağlayabilecek mi? Türkiye insanı, 21. yüzyıla damgasını vuracak olan uluslararası güç dengelerinin kendisine sunduğu bu yeni toplumsal projeyi hayata geçirebilecek mi?

Sorunsallar

Demokratikleşme Perspektifleri

1980 sonrası dışa açılan ve piyasa ekonomisi kurallarını uygulayan Türkiye, liberal bir ekonomik yapıya uygun liberal bir siyaset anlayışıyla demokrasisini geliştirebilecek mi? Kendi ulusal kimliği ile Avrupa Birliği'nin gerektirdiği kimlik arasında bir senteze ulaşabilecek mi?

Ekonomik Kalkınma ve Gelişme

Avrupa ülkeleri ölçülerine göre yaşanan hızlı kalkınma süreci, bireyler ve bölgeler arasında yine Avrupa ölçülerine göre çok yüksek ölçelerde eşitsizlikler yaratmıştır. Eşitsizlikleri gidermek yerine onları pekiştiren politikalarda değişiklikler yapılabilecek mi? Türkiye insanının refah düzeyi ve hayat standardı Avrupa Birliği ortalamasına ulaşabilecek mi?

Küreselleşme ve Yerelleşme

Doğurganlık oranı (batı bölgelerinde kadın başına 2 çocuk), nüfus artış hızı (% 1,5) Avrupa ülkeleri ölçülerine yaklaşmış olsa da, ülkenin doğusunda ve tarım kesiminde gözlenen çalısır nüfus yığılması demografik dengesizlikler yaratmakta ve göç olgusu devam etmektedir. GAP gibi projeler ve küreselleşmenin yerel etkileri, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam ve verimlilik bakımından ne gibi etkiler doğuracaktır?

Bölüm Planı

Kısım I:	Anadolu'nun Kültür ve Yerleşme Coğrafyası.....118
	▶ 1. Tarih Öncesi Dönemlerden Hellenistik Öncesine.....118
	▶ 2. Hellenistik ve Roma Dönemleri (M.Ö. 334 - 330).....130
	▶ 3. Anadolu Ortaçağı: Bizans (330 - 1453).....136
	▶ 4. Selçuklular Zamanında Anadolu (1071 - 1308).....144
	▶ 5. Osmanlı Döneminde Yerleşim ve Kentleşme (1299 - 1922).....152
Kısım II:	Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya.....170
	▶ 6. Yükselen Bir Bölgesel Güç.....170
	▶ 7. Coğrafi Konum ve Fiziki Yapı.....192
	▶ 8. Nüfus Yapısı ve Demografi.....204
	▶ 9. Kent ve Kentleşme.....214
	▶ 10. Çevre Sorunları.....222
	▶ 11. Turizm Coğrafyası.....228
	▶ 12. Türkiye Ekonomisi.....234
	▶ 13. Bölgesel Gelişme.....250

İstanbul - Etiler semtinde Akmerkez Alışveriş Merkezi: Modern mağazalar, "fastfood" restoranları, eğlence yerleri ile donatılmış; iki adet yuvarlak ve bir adet üçgen şeklinde inşa edilmiş kulelerinde işyerleri ve konutlar bulunan kompleks yapı. İstanbul'un küresel boyutunda önemli bir simge.

1 Tarih Öncesi Dönemlerden Hellenistik Öncesine

Kültürel Coğrafya*, kültür kavramından hareket ederek, insanların yeryüzündeki dağılışı ve mekânsal ilişkileri ile oluşturdukları ya da değiştirmiş oldukları olayları anlamaya çalışır. Bütünü ile coğrafyanın, özellikle Beşeri Coğrafya'nın bir dalı olan Yerleşme Coğrafyası ise, yerleşmelerin konumlarını, yoğunluklarını, büyüklük ve planlarını, işlevlerini ve kökenlerini araştırır. Yerleşme Coğrafyası bu özellikleriyle Kültürel Coğrafya'nın esasını oluşturur.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Kültürel Coğrafya: Kültürel coğrafyanın ana konusunu kültürel unsurların ya da özelliklerin mekânsal dağılımı oluşturur. Bu araştırmalarda iki yöntem kullanılmaktadır. İlk yöntem, kültürel gelişme, köken, yayılma, gelişme ve gerileme gibi uzun dönemli süreçleri dikkate alır. İkincisi ise, kültürel etkileşim, mekânsal düzen ve akış/hareket gibi kısa süreli süreçler üzerinde duran yöntemdir.

Kaynak: Musular Kazısı Arşivi.

1 Orta Anadolu obsidieninden yapılmış ok ucu ve kazıyıcı aletler.

A. Anadolu'nun Tarih Öncesi Çağları

1. Anadolu'da İlk Yerleşmeler

► Günümüzde sürmekte olan araştırmalar ışığında insan olarak adlandırılan ilk canlının (*Ardipithecus Famidus*), yaklaşık 4 000 000 yıl önce Afrika'nın güneyinde ortaya çıktığı biliniyor. 1 000 000 yıl önceleri, *Homo erectus* aşamasında, ilk kez Afrika kıtası dışına çıkarak dünyanın diğer bölgelerine geçer. Bu yollardan bir tanesi Avrupa kıtasına geçişini sağlayan Anadolu Yarımadasıdır. Bu süreçte Paleolitik dönem (Yontma Taş Çağı) insanı, doğada hazır bulduğu ağaç kovukları, mağara ya da kaya sığınakları/barınakları gibi mekânlarda yaşamakta, besin gereksinimini doğada varolan bitki ve hayvanların toplanması ve avlanması ile gidermektedir (1. belge).

► Sığınma mekânını, besinini ve besin elde etmek için yaptığı aletlerin hammaddesini bulduğu yer, ilk insanın kısa süreli ve geçici de olsa yerleşme yerini oluşturmaktadır. *Homo erectus*'un 400 000 yıl önceleri, böyle bir arayışla konakladığı yerlerden biri olan Yarımburgaz Mağarası (İstanbul İli, Küçükçekmece İlçesi), şu an için ülkemizin bilinen en eski yerleşmelerinden biridir (2. belge). Antalya'daki Karain Mağarası ile Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılmış 100'ün üzerindeki mağara, kaya sığınağı gibi konaklama yerleri, Paleolitik dönem boyunca biyolojik ve kültürel evrimini sürdüren *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens sapiens* türlerine ait, tüketici, asalak bir yaşam tarzı sürdüren bu insanların yaşadığı geçici yerleşme yerlerindedir (4. belge).

2. Tüketici Yaşamdan İlk Üretimciliğe Geçiş

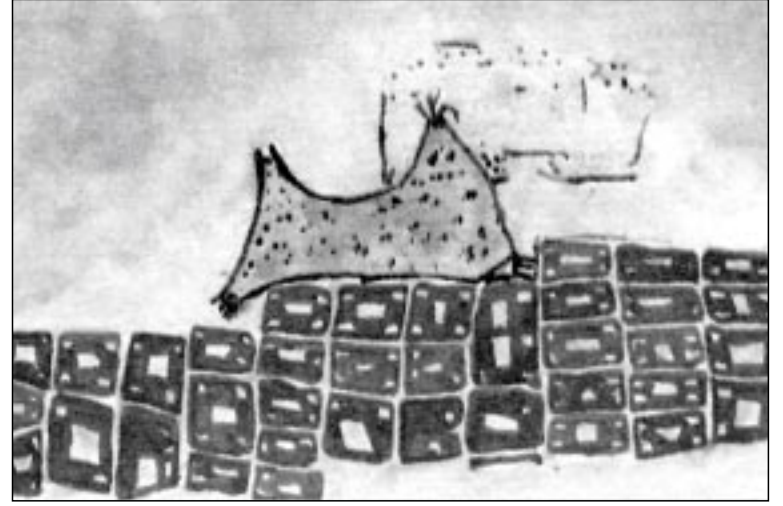
► Günümüzden 12 000/10 000 yıl öncesine kadar süregelen avcılık, toplayıcılık ve balıkçılık gibi ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin belirlediği göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimi ile buna bağlı yerleşmeler, bu tarihlerde yaşanan değişikliklerle farklı bir boyut kazanmaya başlar.

► Buzul çağlarının sona ermesiyle yaşanan iklimsel değişiklikler, doğrudan bitki örtüsünü etkilemiş, çeşitlenen ağaç ve ot türleri, yumrular ve kökler, insanların Paleolitik dönem boyunca, yüzyıllardır gelişmekte olan teknolojik birikimi ile birleşince, belli coğrafi bölgelerde ilk sürekli yerleşimler oluşmaya başlamıştır. Geçici yerleşmeler yerini yavaş yavaş mevsimlik ve uzun süreli yerleşmelere bırakmaya başlamıştır. İnsanların, bitkiler ve hayvanlarla belli bir bölgede, uzun süre birlikte yaşamaya başlamaları, onların yaşam döngülerini gözlemlemeleri, bitkileri kültüre almaları ve hayvanları evcilleştirmeleriyle sonuçlanmıştır.

► Kültürel evrim sürecinde, insanların, teknolojik ve bilişsel gelişimleri sonucu, gün geçtikçe doğaya egemen oldukları görülür. Bu evrimin ilk aşamalarında doğa koşullarının insan üzerindeki etkisi büyüktür. Gelişen alet yapımı ve kültürleri ile bu durumu tersine döndürmeyi başaran insan, doğadan aldıklarının yerine yenilerini ya da kendi istediklerini koymaya başlamıştır. Buğday ve arpa gibi tahıllar ile bezelye, bakla ve mercimek gibi baklagiller ilk kez kültüre alınmış, koyun ve keçi evcilleştirilmiştir. Böylelikle doğaya bağlı, tüketici Paleolitik (Yontma Taş) toplulukların yerini doğa üzerinde söz sahibi olmaya başlayan üretici Neolitik Çağ (Cıvalı Taş ya da Yeni Taş Çağı) insanları almaya başlar.

Kaynak: Yarımburgaz Kazısı Arşivi.

Kaynak: Yeryüzü Suretleri, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

2 Yarımburgaz Mağarası'nda yapılan arkeolojik kazılar, burada yaşamış olan Paleolitik toplulukların yaşam biçimleri ve oluşturdukları aletlerin teknolojik ve tipolojik özellikleri açısından Orta ve Güneydoğu Avrupa'da aynı dönemde yaşayan topluluklarla benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, bu bölgeler Paleolitik dönemde, aynı kültürel coğrafya içinde yer almaktadır.

3 Çatalhöyük "haritası": Yaklaşık olarak M.Ö. 6 000'de yapılmış olan bu harita, Çatalhöyük yerleşimini ve arka planda püskürme halindeki bir yanardağın temsil ettiğine inanılan bir nesneyi göstermektedir.

Kaynak: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I. Paleolitik/Epipaleolitik, Ege Yayınları, 1996.

4 Türkiye'de saptanmış Paleolitik dönem yerleşmelerinden bazıları.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Çekirdek Bölge: Neolitik dönemde tarıma alınacak bitkilerin yabani türlerinin ve evcilleştirilecek hayvanların yabani atababalarının yaşamasına elverişli doğal çevreye ve koşullara sahip bölge. Bugünkü bilgiler ışığında, üretime geçiş, dünyanın üç farklı bölgesinde birbirinden bağımsız olarak farklı tarihlerde yaşanmıştır. Ülkemizin de içinde bulunduğu Batı Asya/ Yakındoğu, tarih olarak ilk kez üretime geçilen bölgeyi oluşturur. Batı Asya'da M.Ö. 8000'lerdeki bu ilk üretimciğe geçiş evresi, Orta Amerika'da M.Ö. 6000'lerde, Güneydoğu Asya'da ise, M.Ö. 4000'lerde gerçekleşmiştir.

Kaynak: Cafer Höyük Kazısı Arşivi.

1 Obsidienden yapılmış bilezik (Cafer Höyük/Malatya).

3. Doğal Çevrenin Yerleşmeler Üzerindeki Azalan Etkisi

► Yerleşilecek topraklar, yüzey şekilleri, hammadde kaynakları gibi fiziksel faktörler, artık insanın seçimine ve tercihinin bağlıdır. Yerleşmeler, çevrelerindeki tarım alanları ve kullanılan arazi ile birlikte düşünölmeye başlamıştır.

► İklim ve yüzey şekillerinin insanlar ve yerleşmeleri üzerindeki olumsuz etkilerine karşı yeni yapım teknikleri ve yapı biçimleri geliştirilmiş, çevre baskısı, teknolojik düzey ile dengelenmeye başlamıştır. Giderek toprak, tarım için olduğu kadar mimarideki yapım malzemesi (4. belge) ve çanak çömlek yapımı için de önem kazanır.

4. Üretime Geçiş Evresinde Anadolu ve Avrupa

► İlk üretimciğe geçilen dünyanın üç farklı bölgesinden biri olan Güneybatı Asya'da tarımın ortaya çıktığı ana çekirdek bölge*, bugünkü İran, Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Suriye, Lübnan ve İsrail topraklarını kapsayan alandır. Bu bölgede yaklaşık 10 000 yıl öncesinden başlayan bu yeni yaşam biçiminin Güneydoğu Avrupa'ya buradan mı yayıldığı, yoksa Güneydoğu Avrupa'da bağımsız olarak kendi başına, yerel bir gelişim mi gösterdiği uzun yıllardır tartışılan bir konudur.

► Günümüzden 11 000 yıl önceleri Zağros Dağlarının eteklerinde, Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde doğal olarak bulunan yabani tahıl türlerinin yayılmaya başladığı ve yaklaşık 1 000 yıl kadar sonra ise, aynı bölgelerde ilk tarıma alınmış bitkilerin ele geçtiği arkeolojik kazılarla saptanmıştır. Güneydoğu Anadolu'daki Çayönü Tepesi, bu ilk üretimciğe geçiş aşamasının saptandığı en eski yerleşmelerden biridir (3. belge).

► Orta Anadolu ve Göller Bölgesi'ndeki Neolitik merkezlerde de buğday, arpa, bezelye ve baklagil türlerinin üretimi ile belirginleşen ilk tarımcı toplulukların zamanla toplumsal, teknolojik ve ekonomik açıdan gelişerek Neolitik yaşam tarzını oluşturdukları bilinmektedir. Nitekim bu gelişmeler, "uygarlık" yolundaki belirli bir toplumsal düzeni ve bu düzenin belirli bir aşamasını ifade eder.

► Güneybatı Asya için başlangıcı günümüzden 11 000 yıl öncesine kadar uzanan Neolitik yaşam tarzı, ancak 2 000 yıl sonra Avrupa kıtasında görülür. 9 000 yıl önceleri biri güneyden Akdeniz boyunca, bir diğeri Balkanlar üzerinden olmak üzere iki farklı koldan Avrupa kıtasına yayılmıştır. Özellikle Girit, Pelepones ve Teselya'da benimsenen tarım ve hayvan evcilleştirme olgusu, Ege'den deniz yoluyla Orta ve Batı Akdeniz'e yayılır. Bu gelişim, kronolojik olarak önce Sicilya'da, daha sonraları ise, Sardinya, Korsika ve İtalya'da izlenir.

► Neolitik yaşam tarzının Avrupa'ya ulaşmasındaki ikinci kol, Boğazlar üzerinden Balkanlar koludur. Tarım ve evcilleştirme bilgisinin ve uygulamasının ulaştığı bu bölgelerde yaşamakta olan avcı-toplayıcı ve çoban toplulukları, kendi gelenekleri ve yaşam biçimleri ile bu yenilikleri birleştirerek zaman içinde yerleşik, çiftçi topluluklara dönüşmüşlerdir.

5. Neolitik Yaşam Tarzı ile Başlayan Uygarlık Süreci

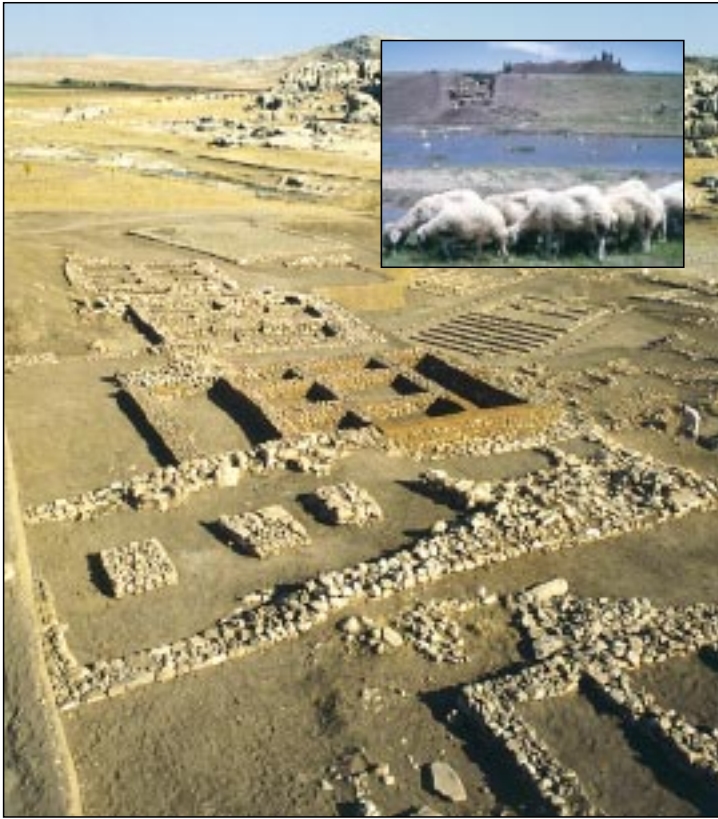
► Neolitik dönemin ilk köy topluluklarının, verimli topraklarda günlük ihtiyaçlarından fazlasını üretebilmeleri, çaba ve enerjilerinin farklı alanlara kaymasına neden olmuştur. Deriden ya da sazlardan yapılan kapların yerini ateşe dayanıklı kilden çanak çömlek yapımı, geçici çadır ya da kulübe tipi barınakların yerini taştan ya da kerpiçten uzun süreli oturmaya uygun kalıcı konutlar almıştır. Doğa koşullarına karşı çatı yapısı, taş temel gibi çözümler geliştirilmiştir. Ağaç işlemek, tarla açmak gibi yeni faaliyetler için yeni aletler oluşturulmuş, ilk maden kullanımı yine bu dönemde başlamıştır.

► Uzmanlaşma yolundaki bu gelişim ile çeşitli zanaatların ve zanaatçıların ortaya çıkması, artı ürün ile birlikte nüfus artışı, ilk köylerin boyut olarak büyümesine ve toplumsal açıdan gelişmesine neden olmuştur. Yerleşik yaşama ve tarıma bağlı olarak insanların doğayı yakından gözlemlemeleri, ilkbahar ve sonbaharlarda yaşanan doğal ritmi ve düzeni fark etmeleriyle yeni inançlar, yeni kavramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Üretimde kendi katkıları dışındakiler "tanrı/tanrılara" aittir. Bunlar için törenlerin yapıldığı özel yapıların, kalabalık nüfusun barındığı çok sayıdaki konutun, işliklerin (atölyelerin) yer aldığı yerleşmeler giderek büyük, gelişkin köylere dönüşmeye başlar. Türkiye'de kazılmış ya da yüzey araştırmalarıyla saptanmış 250'nin üzerindeki Neolitik dönem yerleşmesi Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu olmak üzere üç coğrafi bölgede yoğunlaşmaktadır (2. belge).

Kaynak: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri II. Neolitik, Ege Yayınları, 1997.

2 Türkiye’de saptanmış Neolitik dönem yerleşmelerinden bazıları.

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Çayönü Kazısı Arşivi.

3 Günümüzden 9000 yıl öncesine ait ilk üretimciliğe geçiş evresi yerleşmelerinden Çayönü Tepesi.

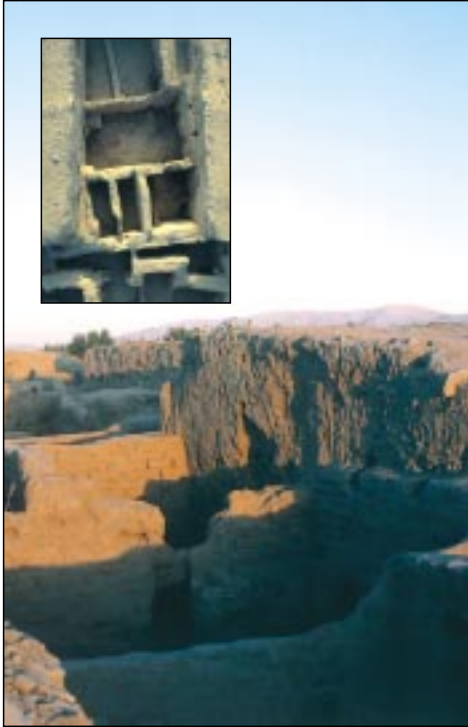

Kaynak: Aşıklı Höyük Kazısı Arşivi.

4 Anadolu için tipik kerpiç mimari örneği: Aşıklı Höyük (Aksaray İli, günümüzden 9 000 yıl önceleri).

Coğrafyacının Sözlüğü

*Kalkolitik Dönem: Bakırın kullanılmaya başlanmasıyla nitelenen tarih öncesi dönem. İlerici üretici dönem olarak tanımlanan Kalkolitik dönemde Anadolu, bölgesel olarak yoğun yerleşmelere sahne olmuştur.

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Değirmen-tepe Kazısı Arşivi.

1 Günümüzden 6 000 yıl öncesinin gelişkin köy yerleşmelerinden Değirmen-tepe.

6. Kalkolitik Dönemin Gelişkin Köyleri, İlk Öncü Kentler

► Neolitik dönemde başlayan teknolojik, ekonomik, toplumsal ve düşünsel gelişme, günümüzden 7 000 yıl önceleri Kalkolitik* olarak bilinen dönemde kurumsallaşmaya başlar. Bu dönemde çeşitli uzmanlardan, yöneticilerden ve din adamlarından oluşan toplumsal sınıflar ortaya çıkar. Kuru tarımın yerini su kanalları ve hendek yapımı gibi suni sulama yollarıyla yapılan sulu tarım alır. Neolitik dönemde başlayan insan gücüne dayalı hammadde ticareti, artık dokuma, çanak çömlek gibi üretim mallarını da kapsamaktadır. Evcilleştirilen hayvanların yük hayvanı olarak kullanılmaya başlamasıyla hareket esnekliğine kavuşan insanlar, kendi kültür ürünlerini ve bilgilerini diğer bölgelere taşımaya başlamışlardır (1. belge).

► Bu hareket Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Mezopotamya bölgesi arasında belirgindir. Mezopotamya'nın Halaf ve Obeyd kültürleri ile başlayan ilişkiler, dönemin sonlarında hammadde kaynaklarına sahip toplulukların ve ekonomik açıdan ayrıcalıklı bölgelerin, bu kaynaklar ve ayrıcalıklara sahip olmayan topluluklar ve bölgelerle girdikleri ticari ilişkilere dönüşür (2. belge).

► Orta Anadolu'daki gelişme ise, Ege kıyılarına ve Balkanlara doğru yayılır. Anadolu'da 750'yi aşkın merkezde saptanan bu dönem yerleşmeleri, bünyelerinde dini, ticari ve savunma yapılarını barındıran ya da bu işlevde mekânsal örgütlenmeye sahip birer merkez konumundadır (4. belge).

7. İlk Kent Yapısındaki Yerleşmelerin Ortaya Çıkışı

► Gelişkin köylerdeki giderek karmaşıklaşan toplumsal yapı, yerleşmeler arası ilişkiler ve bu ilişkilerin belli merkezler tarafından örgütlenmesi, günümüzden 5 000 yıl önceleri Anadolu'da ilk kent yapısındaki yerleşmelerin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu dönem, bakırın kalayla karıştırılması sonucu elde edilen tuncun özellikle dönemin sonuna doğru yoğun kullanımı nedeniyle İlk Tunç Çağ olarak bilinir.

► İlk Tunç Çağında Anadolu'daki kültür bölgeleri, doğal çevrenin yanı sıra doğal kaynaklar/ madenler ve hammadde gereksinimi nedeniyle yapılmakta olan ticaret ile belirlenir. Kuzeybatı Anadolu'da göçebe çoban topluluklarının egemen olduğu köy yerleşmelerine karşılık, diğer bölgelerde coğrafi yapıya ve ulaşım yollarına bağlı olarak kültürel farklılıklar gösteren kent yerleşmeleri görülür. Tapınak ve saray yapıları gibi dinsel ve idari yapıların yer aldığı bu kent tipi yerleşmelerin sayısı, göçebe çoban toplulukların kırsal yerleşmeleriyle birlikte Anadolu genelinde 1 700'ü aşar (3. belge).

► Dört farklı kültürel coğrafya içinde ele alınabilecek bu bölgeler, fiziki coğrafya bölgeleri ile tam bir uyum içindedir. Trakya, doğrudan Balkanlar ve Doğu Avrupa kültür bölgesi içinde kalır. Buradaki yerleşmeler, çoban toplulukların günlük ihtiyaçlarını sağlamak üzere kurulmuş gelişkin köy yerleşmeleridir. Topluluklar, göçebe yaşam tarzına bağlı olarak dışa açık, hareketli bir yapıya sahiptirler.

► Bir diğer kültür bölgesini Orta ve Batı Anadolu ile Kuzey Karadeniz'deki küçük kent yerleşmeleri oluşturur. Batı Anadolu ise, Ege ticaretinin etkisiyle, Ege Adaları ve Avrupa kıtası kıyı yerleşmeleriyle ilişkiindedir; Orta Anadolu platosundaki kültür bölgesinden farklılıklar gösterir. Orta Anadolu, kısmen önceki dönemde gelişen ticaret ilişkileri ile Mezopotamya etkisindedir, kısmen de kendi doğal çevresi ve hammadde kaynaklarıyla kendine özgü kent kültürünü geliştirmiş bir bölge görünümündedir. Karadeniz kıyısında bulunan deniz ticareti için merkez konumdaki kentler, Orta Anadolu'nun dışa açılmasını sağlar.

► Doğu Anadolu kentleri, tarım ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerin başı çektiği bölgesel bir kültüre sahiptir. Dönemin sonlarına doğru merkezi yönetimler kurulur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise, Anadolu'nun zengin doğal kaynaklarının Suriye ve Mezopotamya'ya geçişini elinde tutan, dokumacılık, çömlekçilik ve madencilik gibi zanaatların gelişkin olarak sürdürüldüğü merkezlerden oluşur.

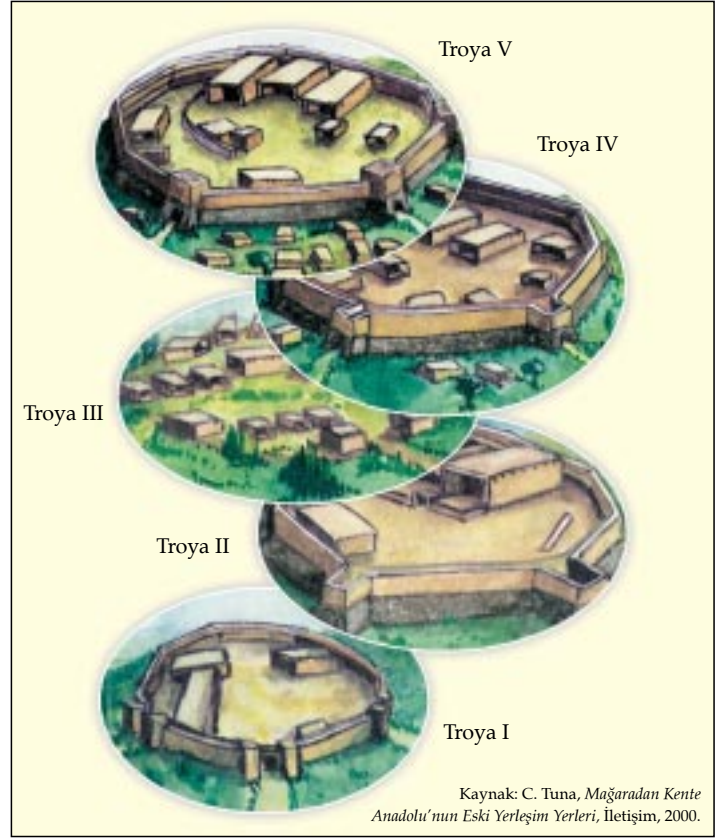
► Bakır, gümüş gibi madenler, obsidien, lületaşı, dağ kristali, serpantin, diorit, mermer ve kereste gibi hammaddelerin işlenmesi, kara ve deniz yoluyla yaygın bir ticaret ağının geliştirilmesi ile Anadolu, Tunç çağlarında, gerek Doğu gerekse Batı dünyası için son derece önemli bir konumdadır.

► Hammadde kaynakları açısından ayrıcalıklı, dolayısıyla ekonomik açıdan varlıklı kentlerin bu ayrıcalıklara sahip olmayanlarla girdikleri ticaret ilişkisi, yük hayvanlarının evcilleştirilmesi ve tekerleğin bulunmasıyla çok uzak bölgelere ulaşımı sağlamıştır. Mülkiyet, ticaret yollarının kontrolü ve askeri gücün büyümesi gibi unsurlar, bu kentlerin devlet yönetimini benimsemesine ve zaman içinde siyasi bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.

2 Uruk Ticaret Kolonileri ve İlk Yazı

İlk öncü kentlerin ortaya çıkışı ile tanımlanan Kalkolitik dönemin sonlarında, Anadolu'da, gelişkin köy yaşantısını sürdürmekte olan yerleşmeler ile Mezopotamya'nın Obyed ve daha sonra Uruk kültürleriyle ticaret ilişkileri başlar. Doğu Anadolu'nun dağlık yörelerindeki yerel merkezler, gelişkin tarım ve hayvancılığın yanısıra yüksek teknolojik düzeyde madencilikle uğraşmaktadırlar. Doğada bulunup, çıkarıldıktan sonra yüksek hararetle fırınlarda eritilen, işlenen, dövülerek ya da kalıplara dökülerek biçimlendirilen madencilik ürünleri, Uruklu tüccarlarca hammadde açısından yoksul olan Mezopotamya'ya götürülmektedir.

Maden ve madencilik ürünleri ve çeşitli tarım ürünlerinin alışverişi sırasında tutulan malların ve hesapların listeleri, resimsel bir ifade ile (piktografik yazı) ilk yazının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmenin bir sonucu dini, yönetici, zanaatçı sınıfların yanında bu işleri yürüten bir bürokrat sınıfının ortaya çıkmasıdır. Yerleşme coğrafyası açısından bir diğer sonuç ise, Anadolu'nun gelişkin yerel köylerinin yanında Mezopotamya'nın yerel topluluklarının oturduğu, kendi mimari gelenekleri ve toplumsal düzenlerini kurdukları koloni türü yerleşme birimlerinin ortaya çıkmasıdır.

Kaynak: C. Tuna, *Mağaradan Kente Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri*, İletişim, 2000.

3 İlk Tunç Çağının başlangıcında Anadolu'nun batı kesiminde, tarihin en görkemli kültürü olan Troya kültürü başlar.

4 Türkiye'de saptanmış Kalkolitik dönem yerleşmelerinden bazıları.

Kaynak: *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri III. Kalkolitik*, Ege Yayınları, 1998.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Karum:** Ticaret kenti. Orta Tunç Çağı başlarında, M.Ö. 2 000 yılında, Orta Anadolu'da Asurlular tarafından ticaret amacıyla kurulan pazar yerleri niteliğindeki yerleşmeler. Yönetim açısından Asur'a bağlı olan ancak Anadolu'daki yerel beylere vergi ödeyen karumlar arasında en önemlisi bugünkü Kültepe (Kayseri İli), yani Kaniş/Kaneş karumuydu.

***Vabartum:** Karumların küçüklerine verilen isim.

Kaynak: E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, 2000.

1 Hititli soylu bir çiftin evliliklerini görüntüleyen Bitik Vazosu'nun "yüz görünümü" sahnesi.

B. Anadolu'nun Tarih Çağları Yazıyla Başlıyor

1. Asur Ticaret Kolonileri

► Mezopotamya kökenli Asur tüccarlarının Anadolu'ya ticaret amacıyla gelip, karum* ve vabartum* denilen ticaret kolonilerini kurdukları dönemde beraberlerinde getirdikleri yazı ile birlikte Anadolu'nun tarih çağları süreci başlamaktadır. Tüccarların bu yazılı belgeleri, esas itibarıyla iş mektupları ve borç senetleridir; tarihsel ya da siyasal amaçları yoktur. Bununla birlikte söz konusu tabletlerde, tanrı ve kişi adları ve tüccarların özel yaşamlarıyla ilgili bilgilerin yanısıra Anadolu'daki yaşam, ekonomik ve toplumsal yapı, ticaret kolonilerinin ve kentlerin adları, ulaşım yolları ve Anadolu coğrafyası ile ilgili bilgiler mevcuttur.

► Asur tüccarları, Anadolu'daki yerel kent devletlerinin egemenliğini kabul ederek, belli bir vergi ödeyerek, onların izni ile kent merkezlerinin yakınlarına kurdukları kolonilerde yaşamakta ve ticaret yapmaktadırlar. Bu kent devletlerinden bazıları bugünkü Kayseri ili yakınında yer alan Kaniş, Yozgat ilindeki Alishar ve Çorum il sınırları içindeki Boğazköy/Hattuş gibi Kuzey Mezopotamya ile yoğun bir ticaret ilişkisi içinde olan beyliklerdir.

2. Orta Anadolu Bozkırlarında Hititler

► M.Ö. 18.yüzyılın sonu ile 17.yüzyılın başında, bağımsız bir takım beyliklere ayrılmış Anadolu'da doğudan Kafkaslar üzerinden ya da batıdan Trakya'dan Boğazlar üzerinden gelen Hint-Avrupa kökenli Hititlerin varlığı görülür (1. belge). Yaşam alanları Kızılırmak havzası, başkentleri ise, Hattuşa/Boğazköy'dür (2. belge). Hititler ilk merkezi devleti kurarak, Anadolu'daki ilk siyasal birliği sağlayan toplumdur.

► Bu aşamadan sonra Anadolu'da görülen kültürel coğrafya sınırları ağırlıklı olarak siyasal güçlere bağlı olarak değişim gösterir; diğer bir deyişle kültürel coğrafya üzerinde siyasal etkenler söz konusu olmaya başlar.

► Hitit Devleti'ni izleyen Hitit İmparatorluğu (M.Ö. 15. yüzyılın başı) ile sınırlar doğuda Fırat Nehri'ne, Torosları aşarak güneyde Adana Ovası'na kadar genişlemiş, Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de, Babil ve Mısır'daki güçlü devletler ile ticaretin yanısıra kültürel, dinsel ve sanatsal ilişki başlamıştır. Bu dönemde geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorluk, sınırlarını korumak, Toroslar'daki gümüş ve kurşun gibi zengin hammadde kaynaklarını kontrol altında tutmak amacıyla stratejik önemi olan bölgelerde bir takım yeni merkezler kurmuştur.

► Orta Anadolu'nun uygun doğa koşullarında geliştirilen tarım ve hayvancılık, tahıl üretiminin yanısıra Hititlerin bira ve şarap yapımında, koyun, keçi, sığır ve at yetiştiriciliğinin yanısıra dokumacılıkta da uzmanlaşmalarını sağlamıştır. Söz konusu ürünler aynı zamanda önemli birer ticaret ürünü olmuştur.

► Bu gelişkin kültür, M.Ö. 12. yüzyılda, doğudan Asur saldırıları ve batıdan Ege göçleriyle gelen halkların istilaları ile yıkılmıştır. Anadolu'da Karanlık Çağ olarak bilinen bir ara dönemin ardından yaklaşık 1000 yıllarında, Güneydoğu Anadolu'da kurulan ve Geç Hitit Krallıkları olarak adlandırılan beyliklerin, M.Ö. 7. yüzyılda Asur Krallığı tarafından yıkılana kadar Hitit geleneğini sürdürdükleri görülür.

► Karanlık Çağ sonrası, Anadolu'daki siyasal coğrafya, Batı'da kıyı bölgelerde Yunan ticaret kolonileri, Batı Anadolu'nun iç bölgelerinde Frigler ve Lidyalılar, Doğu Anadolu yüksek yaylalarında Urartular, Güneydoğu Anadolu'da ise, Geç Hitit Krallıkları şeklinde bir görünüm sunmaktadır (4. belge).

3. Fiziki Coğrafyayı Kendi Lehine Çevirmeyi Başaran Urartular

► Van Gölü çevresinde kurulan Urartu Krallığı, bu bölgenin çetin coğrafi koşulları nedeniyle birbirinden ayrı olarak yaşamakta olan Hurri boylarının bir devlet yapısı altında toplanmasından oluşmuştu. Sert iklim koşullarına, dağlık ve ulaşım engel nitelikteki fiziki koşullara rağmen yeni yapılan ulaşım ağıyla birleştirilen bu yerleşmeler ve boylar, Urartu Krallığı'nı oluşturur.

Kaynak: B. Umar, *Türkiye'de Tarihsel Anıtlar*, İnkılâp Kitabevi, 1995.

2 Hitit Devleti'nin başkenti Hattuşa'da bulunan Aslanlı Kapı. Hititler bu tür heykellerin kenti kötülöklere, cinlere karşı koruduğuna inanmaktaydılar.

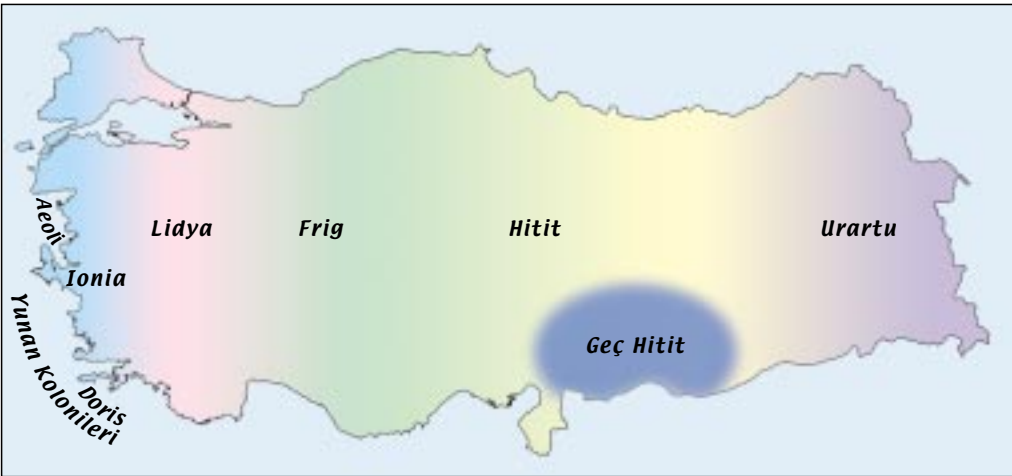
3 Anadolu'da Çok Tanrılı Dinler

"Anadolu'da Neolitik (M.Ö. 8000 - 5000) ve Kalkolitik (M.Ö. 5500 - 3000) çağlarda kadın tanrı ön planda yer alıyorsa da erkek tanrının da tapınma konusu olduğunu görüyoruz. Anadolu'nun ön tarih dönemi uygarlıklarından olan Hattilerin (M.Ö. 2500 - 1750) ve Hurrilerin (M.Ö. 2300 - 1245) kendilerine öz dinleri var idiyse de her ikisi de büyük ölçüde Mezopotamya etkileri sergilemektedirler. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi Anadolu'daki Hattilerde ve Hurrilerde de devlet idaresinde din, ön sırada yer alır. Krallar dine bağlıydılar ve politikalarını din kurallarına göre uygularlar.

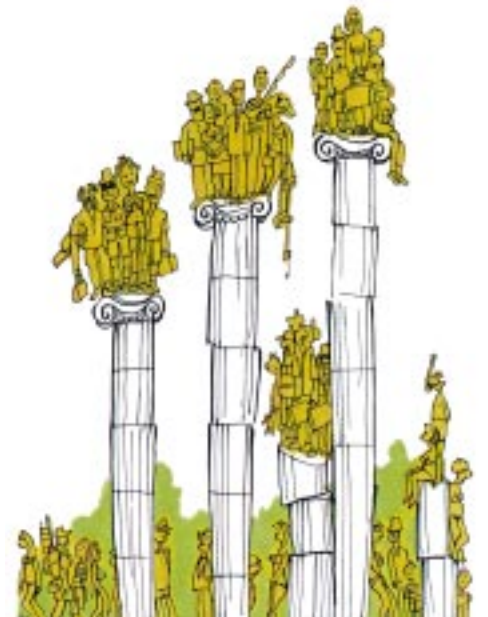
Hitit Devleti'nin federal düzende olması onun din konusunda hoşgörölü bir davranışta bulunmasını gerekli kılmıştır. Hititler Anadolu'da daha sonra Hellen ve Roma çağlarında gördüğümüz "synkretizm" yöntemine, yani yabancı dinleri birbirleriyle kaynaştırma tutumuna başvurarak inanç dünyasını federatif bir anlayış içerisinde bütünlüğe ulaştırmanın yolunu bulmuştur.

Hititler tabletlerde sık sık "Hatti Ülkesi'nin Bin Tanrısı"ndan söz ederler. Metinlerdeki uzun tanrı listeleri göz önünde tutulursa bu deyişin pek abartmalı olmadığı söylenebilir. Gerçekten Büyük Krallık Dönemi'nde, daha sonraki Anadolu'nun Roma Çağı'nda olduğu gibi aşırı bir çok tanrılılık (politheizm) egemendir."

Kaynak: E. Akurgal, *Türkiye'nin Kültür Sorunları*, Bilgi Yaynevi, 1998.

4 Karanlık Çağ sonrası Anadolu'nun siyasal coğrafyası.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Topografya: Yeryüzünün doğal şekli. Topografya yeryüzünde bulunan dağların, ovaların, platoların, tepe ve çukurların bileşkesinin oluşturduğu geometrik yüzeydir.

Kaynak: E. Akurgal,
Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK, 2000.

1 Gümüşten yapılmış Urartu bakracı. M.Ö. 8. yüzyıl.

► Yukarı Dicle ve Fırat'ın kuzeyi ve doğusu ile Ermenistan ile Azerbaycan'ın büyük bir kısmını kaplayan Urartu Devleti'nin sınırları, denizden ortalama 1 500 m yükseklikte dağlık, ancak içinde üç göl (Van, Urmiye, Gökçe) barındıran bölgeyi kapsıyordu. Çok sık ormanlık alanlara, gümüş, bakır ve demir gibi maden yataklarına (1. belge) ve özellikle at yetiştiriciliği için otlaklara, bağlara sahip olan bölgede tarım toprakları da su kanalları ve barajlarla zenginleştirilmişti.

► Madencilik, tarım, bağcılık ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerin yanısıra sulama projeleri, yol ulaşımı, taş işçiliği gibi bayındırlık faaliyetleriyle de varlıklı bir toplum olan Urartular, bu zenginliklerin korunmasını yine coğrafi koşullardan yararlanarak gerçekleştiriyorlardı. Urartu yerleşmeleri temelde birer askeri üs işlevi görmekte, önemli ticaret yollarının savunulmasına yönelik kurulmuş kaleli, surlu yerleşmelerden oluşmaktaydı. Birbirlerine yollarla bağlanmış, suyu getirilmiş, bölgesel topografyaya* uyarlanmış teraslı, küçük büyüklü Urartu yerleşmelerinin sayısı, yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre 750 civarındaydı (2. belge).

► Dağlık bölgelerde, ovalara hakim konumdaki Urartu yerleşmeleri, saray, tapınak ve idari işlevli yapıların yanısıra Urartuların bir tarım toplumu olmasından kaynaklanan tahıl ambarları, erzak depoları, şarap mahzenleri, kilerler gibi mekânlara ve mutfak, atölye gibi günlük işlerin yürütüldüğü yapılara sahip yerleşmelerdi. Urartular sarp kayalıkları, savunma amacıyla kullanarak, sulama kanalları, barajlar ve sarnıçlar gibi bayındırlık faaliyetleriyle bölgenin güç coğrafyasını ve doğa koşullarını kendi lehlerine çevirmişlerdi.

► Hitit İmparatorluğu sonrasında, M.Ö. 11. yüzyıldan başlayarak, 6. yüzyıla kadarki zaman diliminde, Anadolu'daki coğrafi ve kültürel bölgeler, Anadolu'nun bugünkü coğrafi bölgeleri ile karşılaştırıldığında, Doğu Anadolu bölgesinde Urartu kültür bölgesi; Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz'de Geç Hitit beylikleri; Batı Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyı kesimlerinde Yunan kolonileri; Ege Bölgesi iç kesimleri ile Orta Anadolu Bölgesi'nde Frigler, sonrasında İç Batı Anadolu'da Lidyalılar olmak üzere dört ana bölge görülür.

4. Bir Kavimler Birliği: Frigler

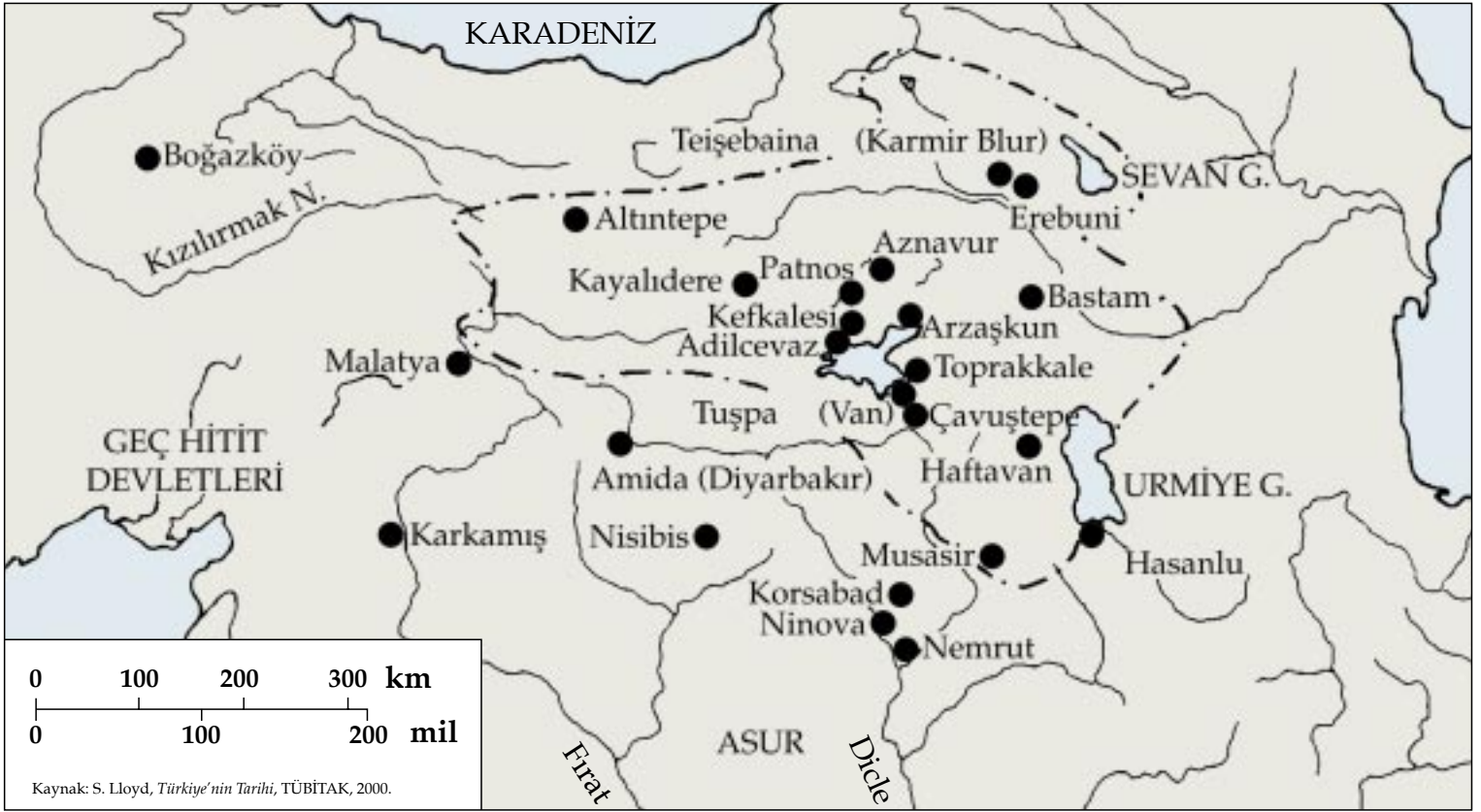
► Frigler de Urartular gibi göçebe kabilelerin biraraya gelmesiyle oluşmuş bir kavimler birliğiydi. Ege göçleri sırasında Trakya üzerinden Anadolu'ya giren kabilelerin beraberlerinde getirdikleri kültürleri, Friglerin Doğu Avrupa/Balkanlar üzerinden geldiklerini doğrulamaktadır.

► Marmara Bölgesi'nden doğuya doğru Orta Anadolu'nun tümünü kaplayan platoda yaşamakta olan Frigler, Ege kıyılarından denizden gelen yerleşmeciler tarafından kıyı bölgelerinden ve Toroslar sayesinde Suriye yolunu tutan krallıklar yoluyla da güney ve güneydoğu bölgelerinden uzak tutuluyorlardı.

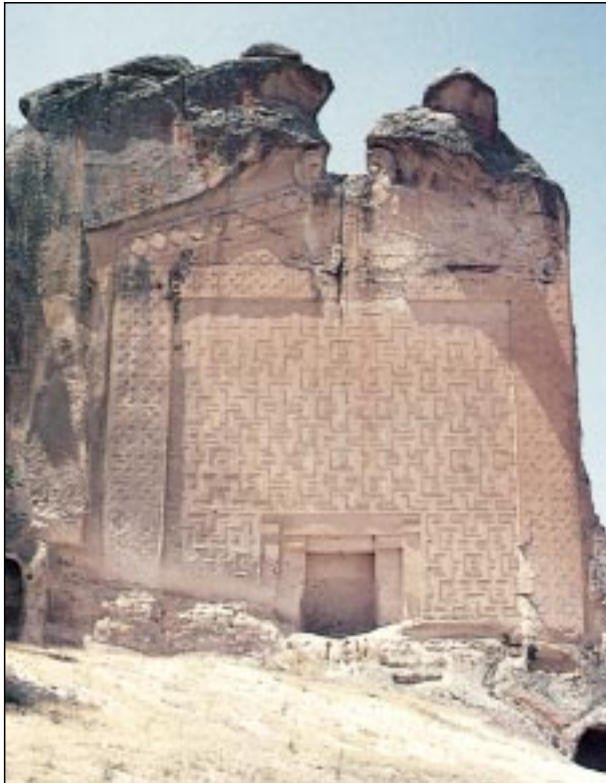
► Toprağa bağlı, tarım, hayvancılık (keçi, at) ve dokumacılıkla uğraşan Frig halkı, gelişkin köy ya da kasaba türü kırsal yerleşmelerin yanısıra yüksek kayalıkların üzerine kurulmuş savunmaya yönelik kale yerleşmelerine de sahipti. Yapı işçiliğinde bölgenin doğal çeşitliliğini yansıtacak şekilde, ahşap, taş, kerpiç gibi çeşitli malzemeler kullanılmaktaydı (3. belge). Bununla birlikte yerleşilen bölgelerin esas olarak Kızılırmak kavisinin içinde kalması ve kendilerinden önceki Hititlerin yerleşim merkezleri olması nedeniyle, yerleşme tiplerinde ve malzemede doğa koşullarının yanısıra geleneklerin de izleri görülmektedir.

5. Batı Anadolu'da Lidya Devleti

► Batı Anadolu'da, Büyük Menderes, Gediz Vadisi ve Bakırçay Havzası ile doğuda Kütahya ve Afyonkarahisar'a kadar uzanan bölgelerin, ilk kez Lidya Devleti sayesinde tam kapasite ile ekonomik faaliyetlere yer verdiği görülür. Vadi ovaları ilk kez tarıma açılırken, bunun dışında kalan alanlar, at, koyun, keçi gibi hayvan yetiştiriciliği işlevini üstlenmiştir. Ormanlarla kaplı dağlık alanlar kereste ve tomruk sağlamakta, mermer ocakları işletilmekte, tarım alanlarında tahullar yetiştirilmekte, bağlar, zeytinlikler ve meyva ağaçları bulunmaktadır. Bölgede altın madeninin bulunması, bu zenginlikleri katlayarak, Lidya Devleti'nin Ege'den Kızılırmak'a, Karadeniz'den Toroslara kadar genişlemesini sağlar. Nitekim bölgenin zenginliklerindeki bu çeşitlilik, ilk paranın Lidya Devleti'nde ortaya çıkmasına neden olmuştur (4. belge).

2 Urartu haritası. Tarihi yerler ortada Van Gölü çevresinde toplanmaktadır.

Kaynak: B. Umar, Türkiye'de Tarihsel Anıtlar, İnkılâp Kitabevi, 1995.

3 Midas Anıtı: Frig uygarlığından bir anıtsal sunak örneği.

4 Paranın (Sikkenin) İcadı

“Lydialıların bir de dünya tarihi bakımından çok önemli rolleri olduğu kabul edilir. Nitekim Hellen yazarlarına göre madeni sikkeleri Lydialılar icat etmişlerdir. Ancak bu sikkelerin yazarı bir devlet tarafından basılmış paranın alışveriş aracı olarak kullanılmasının daha çok Anadolu Hellenlerin becerisi olduğu düşüncesindedir. Çünkü Lydialılar deniz ticaretinden yoksun olduktan başka güvenceli, ulaşımı kolay yollara sahip olmamaları nedeniyle Doğu ülkelerindeki ticaret ve kültür merkezleriyle sürekli bağlantı da kuramamışlardır. Nitekim Lydia sanat eserlerinde Pers işgaline, yani 545 tarihine değin hiçbir Mezopotamya ya da Mısır etkisi görülmemektedir. Buna karşılık Anadolu Doğu Hellenler M.Ö. 650 tarihlerinden başlayarak bir yüzyıl boyunca bütün Karadeniz çevresinde kurdukları kentler ve Akdeniz kıyılarında sahip buldukları ticaret üsleriyle o zamanki dünya ticaretine egemen durumdaydılar.

Böylece paranın icadının Hellenlerle Lydialıların ortak bir başarısı olması akla yakın gelmektedir. Belki de altın, gümüş ve bronz maddelerini Lydialılar veriyor ve paranın basımını da Anadolu Hellen kent devletçikleri sağlıyordu. Nitekim para üzerindeki aslan ve boğa resimlerinin de Doğu Hellen biçiminde (üslubunda) olması bunu açığa vurmaktadır.”

Kaynak: E. Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK, 2000.

Coğrafyacının Sözlüğü

***Satraplık:** Merkezi yönetimin otoritesini temsil eden idari bölümler/bölgeler.

Kaynak: B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar*,
İnkılâp Kitabevi, 1995.

1 Priene, en eski İon kentlerinden biriydi.

6. Batı Anadolu Kıyı Bölgelerindeki İon Kentleri

► Ege Göçleri sonucu aynı tarihlerde, Batı Anadolu kıyı bölgelerine Aiol, İon ve Dor kavimlerinin yerleştiği görülür. Bergama - İzmir arasında Aioller, İzmir - Miletos arasında İonlar, güneyde bugünkü Bodrum ve Knidos'ta ise Dorlar bir takım kentler kurarlar. İon kent birliğini oluşturan 12 kentten Sisam (Samos) ve Sakız (Khios) adalarındaki iki kent dışındakiler, bugünkü İzmir ili ile Aydın ili arasında yer alır (Miletos, Myus, Priene, Ephesos, Kolophon, Teos, Lebedos, Erythrai, Klazomenai, Phokai) (1. ve 2. belge).

► Doğudan ve kuzeyden gelen ticaret yollarının kontrolünü sağlamak amacıyla kurulan bu kentler sayesinde Ege bir bütün olarak gelişmeye başlar. İlişkilerini deniz yoluyla kuran bu İon kentleri zamanla Marmara Bölgesi'nde ve Karadeniz kıyılarında, Doğu Karadeniz'e kadar geniş bir coğrafyada koloniler kurarak yayılırlar. Kurulan bu ticaret kolonileri ile Anadolu'dan kara yoluyla yapılmakta olan ancak bu bölgelerdeki diğer devletler nedeniyle sorunlu olan ticaret yollarının deniz yoluna kayması sağlanmış olur.

► Yunan kolonicilerinin Batı Anadolu'ya yerleşmelerinde ticaret ve deniz ulaşımı gibi unsurların yanı sıra Kıta Yunanistan'ın büyük bir kısmının dağlık ve tarıma pek de elverişli olmayan toprakları ile iklim koşullarının etken olduğu bilinmektedir. Kıta Yunanistan'ın iç bölgelerine oranla Batı Anadolu kıyılarındaki çevre koşulları daha yumuşak ve yerleşmeye elverişlidir.

► Yer şekilleri bakımından Ege'ye benzemeyen Karadeniz Bölgesi'nde kurulan yerleşmelerde ise, yine bölgenin ikliminin önemli bir etken olduğu görülür. Kıyıya paralel dağlar, Anadolu platosundan kaynaklanan iki büyük nehirle yarılmıştır. Bölge kuzey rüzgarlarına açıktır ve yaz aylarında bile yağmur getiren bu rüzgarların oluşturduğu ılıman bir iklime sahiptir. İon kolonicilerinin İç Batı Anadolu'daki varlıklı komşusu Lidya Devleti'yle geliştirdikleri ticari ilişkiler, bu kentlerin ekonomik alanda gerçek birer merkez olmasını sağlamıştır. Bu zenginlik yalnızca ekonomik alanda kalmayıp, güzel sanatlarda, felsefede ve edebiyat alanında da kendini göstermiş, böylelikle Ege dünyası her açıdan en parlak dönemini yaşamaya başlamıştır.

► Kıta Yunanistan, Girit ve adalar ile Güneybatı Anadolu, Batı Anadolu ve Kuzeybatı Karadeniz kıyılarında yaşamakta olan Yunanlılar, coğrafi, ekonomik ve kültürel bir bütün olarak daha uzak ülkelerle ilişkiye girmeye, batıda Sicilya ve İtalya yoluyla Akdeniz'e yayılmaya başlamışlardır. Farklı coğrafyalar, farklı insan toplulukları ve kültürleri böylelikle birbirleriyle içiçe geçmekte, ilişkiler pekişmektedir (3. belge).

7. Anadolu'ya Doğu Etkileri Giriyor

► M.Ö. 12. yüzyılda başlayan batıdan doğuya göç hareketleri, 6. yüzyılda bu kez doğu - batı yönünde bir hareket kazanır. Perslerin Anadolu'ya girerek Lidya Krallığı'nı ortadan kaldırmaları, İon kentlerinin de Pers egemenliğini kabul etmek zorunda kalmalarına neden olmuş, böylelikle Anadolu'ya Doğu etkileri girmeye, Doğunun dünya görüşü hakim olmaya başlamıştır (4. belge).

► Persler döneminde idari ve siyasal satraplıklara* bölünen Anadolu, bundan yaklaşık 200 yıl sonra Büyük İskender İmparatorluğu ve ardından Roma İmparatorluğu gibi büyük güçlerin egemenliği altına girmiştir. Roma döneminde iç bölgeler başta at, koyun, keçi olmak üzere hayvancılık ve hayvansal ürünlerin üretimi, kıyı ovaları tahıl ve pamuk gibi ürünlerin yetiştirilmesi, kıyı kentleri ise, liman görevleriyle Roma İmparatorluğu için çalışan bir ülke görünümüne bürünmüştür.

Fotoğraf: E. Özdoğan Arşivi.

2 Celsus Kütüphanesi: Efes'in en görkemli yapılarından biri olan Celsus Kütüphanesi, aslında Tiberius Julius Aquila tarafından babası Celsus için M.S. 114 yılında anıt mezar olarak yaptırılmak istenmiştir. Ancak büyük tepkilerin gelmesi üzerine plan, mezarın binanın içinde kalması koşuluyla kütüphaneye dönüştürülmüştür.

3 Anadolu'nun Kültür Coğrafyası

"Kültür Coğrafyası açısından, Küçük Asya dörtgeni, beş ana bölgeye ayrılabilir:

Bölge 1: Güneydoğu Düzlikleri ya da Verimli Hilal'in Tepesi (I)

Tarım Devrimi, yaklaşık 11 bin yıl kadar önce bölgede, Diyarbakır Çayönü dolaylarında başladıktan sonra, güneye, batıya, doğuya yayılmıştır. Modern Güney Anadolu Projesi (GAP), bu yoğun, kurak bölgeyi sulayarak canlandırmayı ve kalkındırmayı hedef almıştır.

Bölge 2: Bozkır Karakterinde, Orta ya da Merkez Yayla (II)

Tahıl üretimine, küçükbaş hayvan otlaklığına ve dağ eteklerinde bağ ve bostancılık ile meyveciliğe elveren, kurak ve çorak bozkır bölgesi. Eskiçağlarda yükselmiş bir içdeniz tabanıdır. Tuz Gölü ve Göller Bölgesi iç denizden kalmaz.

Bölge 3: Orta Yaylayı Çevreleyen Toroslar Bölgesi (III)

Hitit, Frigya, Kilikya, Selçuklu Devleti, Beylikler ile Türkiye bu dağların eteklerinde veya vadilerinde kuruldu.

Bölge 4: Kıyı Düzlikleri, Vadi ve Yamaçları (IV)

Pontus, Amazon, Bizans, Troya, Lidya, Bergama, İyonya, Efes, Karya, Kilikya kültürleri bu düzlüklerde yeşerdi, gelişti.

Bölge 5: Yüksek Doğu Yaylası (V)

Urartu (Van), Ermeni krallıkları ile ufak tefek beylikler, göçebe aşiretler dışında, önemli değişme ya da gelişme göstermedi. Bölge halkları, doğudan, batıdan ve güneyden gelen göçlere ve kültürel yayımlara karşı, pastoral göçebeliliğe dayalı kültürel özelliklerini sürdürdü."

Kaynak: B. Güvenç, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı, 1993.

Kaynak: B. Umar, *Türkiye'de Tarihsel Anıtlar*, İnkılâp Kitabevi, 1995.

4 Satrap Mezarı: Anadolu'da Pers egemenliği (M.Ö. 546 - 333 arasında) iki yüzyıl kadar sürmüştür. Ancak Türkiye'de o dönemden kalma anıtsal yapıtların pek azı Pers kültürü yapıtı niteliği gösterir. Yukarıdaki satrap mezarı az sayıdaki örneklerden biridir.

Coğrafyacının Sözlüğü

* **Hellenistik Dönem:** Makedonia'lı Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılında Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Anadolu'ya girmesi ve Asya kıtasının içlerine doğru yürüyüşe geçmesiyle başlayan ve yaklaşık 300 yıl sonra Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da kesin olarak egemenliğini sağlamasına kadar süren dönem, tarihçiler tarafından "Hellenistik Dönem" olarak adlandırılmıştır. Bu 300 yıl Anadolu kültürü açısından çok önemlidir ve etkileri bu dönemi aşan gelişmelere sahne olmuştur.

Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi

1 Büyük İskender'in büstü.

A. Anadolu'da Hellenistik Dönem (M.Ö. 334 – 30)

1. İskender'in Doğuya Seferi

► Makedonia'lı Büyük İskender'in (1. belge) M.Ö. 334 yılında Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Anadolu'ya girmesiyle, Anadolu'da Hellenistik dönem* başlar. Anadolu'ya giren Makedonia ordusu, Anadolu'da egemen olan Pers ordusu ile ilk olarak Biga yakınlarında karşılaşarak onu yenmiş, sonra güneye doğru inerek tüm Ege'yi ele geçirmiştir. Halikarnassos'tan (Bodrum) sonra doğuya yönelen İskender ordusu, Side'ye kadar tüm kıyı şeridini almış, sonra kuzeye yönelerek Frygia'ya girmiş, başkenti Gordion'u ele geçirmiştir. Söylenceye göre bu kentte Frygia kralı Gordios ve Midas döneminden kalma ünlü 'kördüğüm' bulunuyordu. Bu kördüğümü çözebilen hükümdarın bütün Asya'ya egemen olacağına inanılıyordu. Gerçekten de sayısız halkların yaşadığı Anadolu ve Batı Asya'yı yönetmek bu kördüğümü çözmek kadar zor bir işti. İskender ise, bu düğümü bir kılıç darbesiyle keserek çözmüştür.

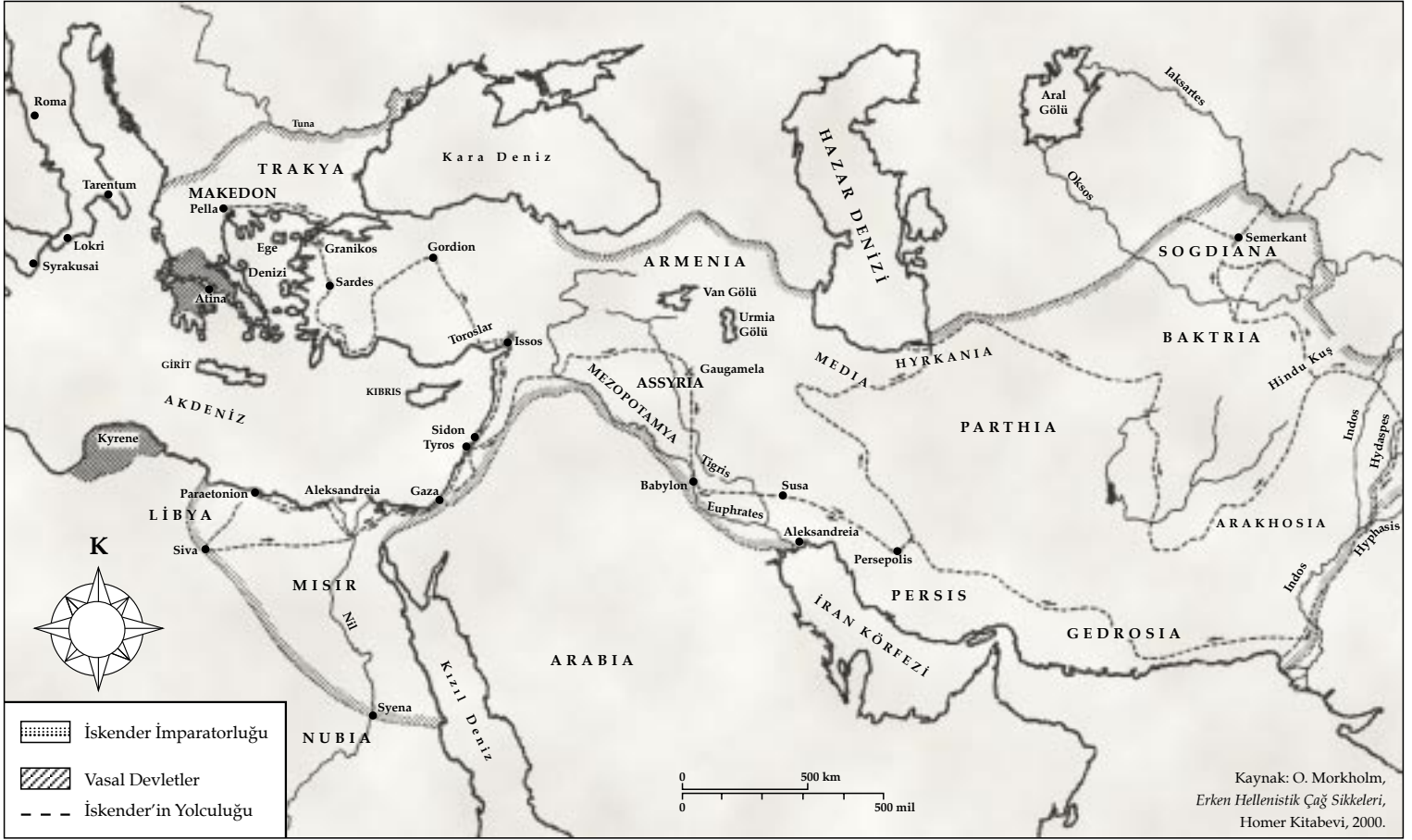
► M.Ö. 333 yılında Ankyra'ya (Ankara) gelen Makedonia ordusu, bu kenti Anadolu'nun bütün yollarının kavşak noktasında olduğundan, sonraki ileri hareketi için merkez olarak seçmiştir. Aynı yıl Kappadokia'yı geçerek Toroslardaki Gülek Boğazı'ndan Kilikia'ya girmiştir. Antakya İssos'ta, başında Darius'un olduğu Pers ordusu ile karşılaşmış ve onları yenmiştir. Darius ise kaçmıştır. Bir yıl sonra güneye doğru yoluna devam ederek Mısır'a kadar ulaşmıştır (M.Ö. 331). Buradan tekrar kuzeye yönelen Makedonia ordusu Tigris (Dicle) havzasını ele geçirmiş, Arbela'da (Erbil) tekrar Pers hükümdarı Darius ile karşılaşmış, Persleri son kez bozguna uğratarak başkentleri Persepolis'i almıştır (M.Ö. 330 - 331). Aynı yıl Hindistan'a doğru yürüyüşünü sürdürerek İndus Irmağına kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Hindistan'dan tekrar batıya yönelerek Arabistan üzerine yürümeyi tasarlarlarken 13 Haziran 323'te İskender öldü. Ona ait olduğu ileri sürülen bir lahit bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. On üç yıllık hükümdarlığı süresince batıda Adriyatik Denizi'nden doğuda İndus Irmağı'na, kuzeyde Aral Gölü'nden güneyde Mısır'a kadar çok geniş bir coğrafyada bir imparatorluk kurmuştur (2. belge).

► Büyük İskender'in ölümünden sonra imparatorluk üç komutanı arasında paylaşarak yönetilmiş, ancak bütünlüğünü korumuştur. Daha sonra ise, Anadolu'yu Roma dönemine kadar çeşitli yerel krallıklar yönetmiştir: İonia ve Aiolia bölgesini Bergama Krallığı (M.Ö. 283 - 133), Marmara Bölgesini Bithynia Krallığı (M.Ö. 327 - 74), Karadeniz Bölgesini Pontos Krallığı (M.Ö. 302 - 36), Adıyaman çevresini Kommagene Krallığı. Bu dönem, siyasal bir bütünlük olmamasına karşın, Anadolu'da homojen bir kültür egemen olduğundan Hellenistik Dönem olarak adlandırılmıştır.

2. Anadolu'da Bir Kültür Sentezi : Hellenizm

► İskender'in seferiyle başlayan bu dönem, Hellen uygarlığının Asya ve Afrika'ya yayılması nedeniyle çok önemli kültürel sonuçlar doğurmuştur (3. ve 4. belge). Çekirdeği Anadolu olan geniş bir coğrafyada doğulu ve batılı kültürler karşılaşmış, yeni bir sentez oluşturmuşlardır. İskender'in her iki kültüre de yakın bir politika izlemesi, bu zengin sentezin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Doğu ve batı kültürlerinin karşılaştığı bir coğrafya olarak Anadolu Yarımadası, tarihinin sonraki döneminde de yüzyıllar boyunca bu iki kültür arasındaki zengin sentezlere beşiklik etmeye devam etmiştir.

► Halkların ve kültürlerin kaynaşması Anadolu'da inançların da kaynaşmasını getirmiş, Yunan dünyasının doğal güçlerin kişileştirilmesiyle çok sayıda tanrıdan oluşan inanç sistemi, doğulu yerel dinlerle (Anadolu'da Kybele, Mezopotamya'da İhtar, Mısır'da İsis gibi) karşılaşmış, sonuçta Anadolu'da daha az tanrılı bir kültür oluşmuştur.

2 Makedonia ordusunun izlediği yol ve İskender İmparatorluğu'nun sınırları.

3 Anadolu'da Hellenistik kentler

Anadolu'da kent geleneği çok eski çağlardan beri vardı. İskender de Anadolu'da yeni kentler kurmuş, bunların bir kısmı günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür. Bunların arasında en önemlileri, kendi adını verdiği Alexandria (İskenderun), eskiden Bayraklı'da bulunan eski kent yerine bugünkü yerinde yeniden kurduğu Smyrna (İzmir) kenti ve ölümünden hemen sonra İznik gölü kıyısında kurulan Antigoneia (sonradan Nikaia ve İznik) kentidir. İskender, ele geçirdiği topraklarda kendi adına (Aleksandria) 70 kadar kent kurmuştur. Bunlardan ikisi sonradan çok önemli olmuştur : Anadolu'da İskenderun ve Mısır'da İskenderiye. Kurduğu kentlere batıdan Hellen'leri getirip yerleştirmiş, yerli halkla Hellenleri kaynaştırmış, Hellen kültürünün Anadolu'da yerleşmesine ve doğu kültürleriyle kaynaşp kendine özgü bir sentez oluşmasına yol açmıştır. Hellenistik dönem Anadolusunda kentler, ticaretin önemli merkezleri olmalarının yanında, birer kültür merkezi olarak da parlamışlardır. İskenderiye, Bergama, Efes gibi kentler Antik dünyanın en önemli bilim ve kültür merkezleri olmuşlardır. Özellikle M.Ö. 2. yüzyıl Anadolu'da Hellenistik uygarlığın altın çağı olmuştur.

4 Büyük İskender'in portresinin olduğu sikke. Hellenistik dönemde, Anadolu'da her alanda büyük bir canlanma yaşanmıştır. Zengin Doğu'nun da katkısıyla ekonomi güçlenmiş, İskender'in gerçekleştirdiği para reformu ile Anadolu'da diğer sikkeler hızla dolaşımdan kalkmış ve Anadolu'nun para birliği sağlanmıştır.

Coğrafyacının

Sözlüğü

* **Eyalet:** Roma İmparatorluğu'nun idari birimleri. Başlangıçta bir kent devleti olan Roma, fetihlerle topraklarını genişlettikçe, tek merkezden yönetimin zorlukları ortaya çıkar ve geniş topraklar idari birimlere bölünüp Roma'nın atadığı bir vali tarafından yönetilir. Bu idari birimlere eyalet denir.

* **Provincia Asia:** Asya Eyaleti. Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da kurduğu ilk eyalet. M.Ö. 133 yılında son Bergama kralı 3. Attalos'un vasiyeti ile Bergama Krallığı Roma'ya katıldı. Roma, 129 yılında bu krallığın sınırlarını da kapsayacak biçimde Batı Anadolu'da bir eyalet kurdu. Bu eyaletin adı, Asya Eyaleti (*Provincia Asia*), başkenti Efes'ti.

1 Augustus heykeli (I. yüzyıl başları, Vatikan Kilisesi).

B. Anadolu'da Roma Egemenliği (M.Ö. 30 - 330)

1. Anadolu: Roma İmparatorluğu'nun Bir Parçası

► Anadolu, 4 yüzyıl boyunca başkenti İtalya'nın Roma kenti olan Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Her ne kadar Romalıların Küçük Asya (Anadolu) ile ilişkileri M.Ö. 2. yüzyılın başlarında başlamışsa da Roma, Anadolu'daki ilk eyaletini M.Ö. 129 yılında *Provincia Asia** olarak kurmuştur. Anadolu'daki ilk Roma kolonileri, İulius Caesar döneminde (M.Ö. 63 - 44) *Orbis Romanum*'un (Roma Dünyası) bir parçası olarak kurulmaya başlamıştır. M.Ö. 30 yılında ise, Asya'daki son Hellenistik krallık olan Mısır'daki Ptolemaioslar Krallığı'nın İmparator Octavianus (sonradan Augustus ünvanını aldı) tarafından ele geçirilmesiyle tüm Asya'da Hellenistik dönem son buldu ve Roma'nın kesin egemenlik dönemi başladı (1. belge).

► Anadolu'da Roma egemenliği, bazı tarihçilere göre Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un küçük bir kent olan Byzantion'u (bugünkü İstanbul) Roma'nın ikinci başkenti olarak seçmesi, bazı tarihçilere göre ise imparatorluğun Theodosius'un iki oğlu arasında Doğu ve Batı olarak fiilen bölünmesinden sonra son bulur. Anadolu'nun da içinde yer aldığı Doğu Roma, artık Bizans İmparatorluğu olarak kabul edilir.

2. Eyaletler Sistemi Anadolu'yu İdari Birimlere Bölüyor

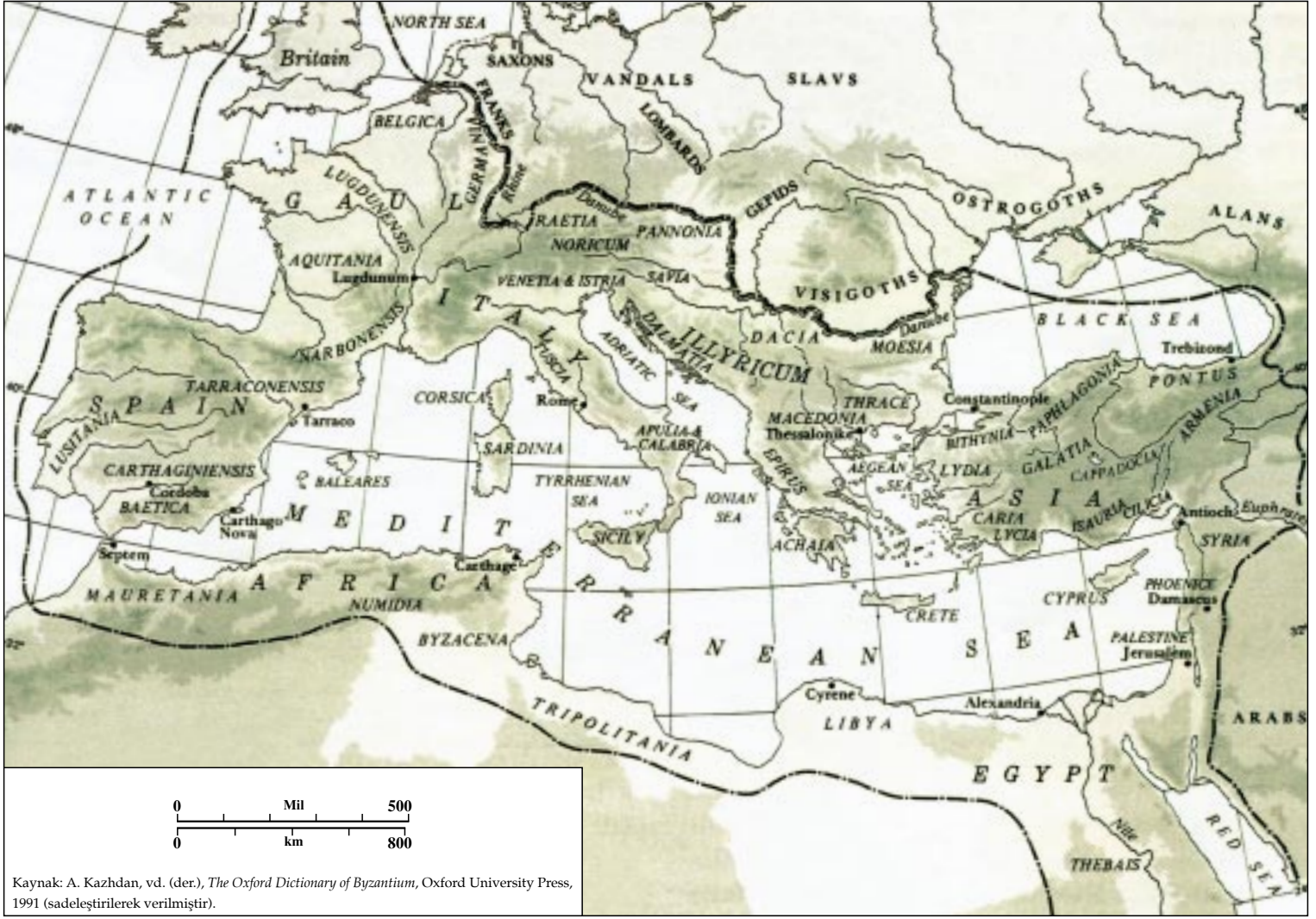
► Roma İmparatorluğu, coğrafi açıdan tarihin gördüğü en geniş imparatorluklardan birisidir (2. belge). İmparatorluk, Augustus döneminde en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Bu imparatorluğun beyni M.S. 4. yüzyıl başlarına kadar Roma kentiyse de, doğu topraklarının anakarası hep Anadolu Yarımadası olmuştur. Romalılar, bütün imparatorluk topraklarında yaptıkları gibi, geniş Anadolu topraklarını da idari olarak eyaletlere* ayırmışlardır. Her eyaleti doğrudan Augustus'un ya da bazı eyaletlerde senatonun oradaki temsilcisi olan bir vali yönetirdi. Roma'nın Küçük Asya'daki ilk eyaleti M.Ö. 129'da kurulan *Provincia Asia*'dır.

► *Provincia Asia*, bütün Batı Anadolu ve Ege'yi içine alıyordu. M.Ö. 102 yılında ise, Doğu Akdeniz ve Toroslar bölgesinde Kilikia Eyaleti kuruldu. M.Ö. 74 yılında Marmara Bölgesi Bithynia adı altında ayrı bir eyalet olur. M.Ö. 64'te bu eyalet Bithynia - Pontos adını alarak Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını da içine alır. M.Ö. 25 yılında kurulan Galatia Eyaleti, merkezi Ankara olmak üzere Anadolu'nun iç kesimlerini kapsayacak biçimde kuruldu. Bugünkü Niğde, Kayseri, Nevşehir ve Aksaray bölgesini kapsayan Kappadokia Eyaleti ise, Tiberius tarafından kuruldu. M.S. 43 yılında İmparator Vespianus Güney Ege ve Antalya çevresinde Lykia - Pamphylia Eyaletini, M.S. 46 yılında ise İmparator Cladius (M.S. 41 - 54) Thrakia (Trakya) Eyaletini kurdu. İmparator Traianus M.S. 114 yılında Roma himayesinde olan ancak kendi kendini yöneten Armenia'yı Roma'nın eyaleti yaptı. 115 yılında da Mezopotamia Eyaletini kurdu. İmparator Diocletianus döneminde (284 - 305) Anadolu'daki büyük eyaletler daha küçük parçalara bölünerek yeni eyaletler oluşturulmuştur.

► M.S. 290 yılında İmparator Diocletianus tek merkezden yönetilmesi zor olan imparatorluğun batı tarafının yönetimini komutanlarından Maximianus'a verip kendisi doğu topraklarının yönetimini üstlenir ve kendisine merkez olarak Nikomedia'yı (İzmit) seçer.

3. Etkin Bir Kara Ulaşım Sistemi

► Küçük Asya'da Hititler'den beri bir yol ağının varlığı bilinmektedir. Ulaşımın coğrafyaya (yer şekillerine) bağlı olması nedeniyle bu güzergâhların çok eski dönemlerden beri pek fazla değişmeden kullanıldığını görmekteyiz. Anadolu'da egemenlik kuranlar, ekonomik ve askeri gereksinimleri doğrultusunda bu yolları geliştirmiş, yenilerini eklemişlerdir. Ancak Anadolu'da yol yapımı esas olarak Roma Dönemi'nde büyük önem kazanmıştır. Coğrafi olarak çok geniş bir alana yayılan Roma İmparatorluğu, bu geniş coğrafyada egemenliğini sağlayabilmek ve sürdürebilmek için etkin bir yol şebekesine gereksinim duymuştur.

Kaynak: A. Kazhdan, vd. (der.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, 1991 (sadeleştirilerek verilmiştir).

2 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sınırları.

Kaynak: M. Soysal, *Kentler Kenti İstanbul*, Tarih Vakfı Yayınları.

3 Sikke üstünde palamutlar ve yunus.

4 Balıkçılık, özellikle palamut balığı Byzantion'da önemli bir gelir kaynağıydı

“Her yıl Karadeniz’den gelip İstanbul Boğazi’ndan geçerek Ege’ye göç eden palamut sürüleri kentin simgesi olmuştur. Kentin Roma İmparatorluk Dönemi paralarının üstünde çoğu kez palamutlar, bazen de yunuslar resmedilmişti. Coğrafyacı Strabon, keçi boynuzuna benzettiği Haliç’in palamut kaynaklığını anlatır. Hatta, Haliç’de o kadar çok palamut vardır ki, onları elle yakalamak bile çok kolaydır. Bundan 2 100 yıl önce yaşayan Roma’lı yazar Yaşlı Plinius, Haliç’i “Altın Boynuz” adıyla tanımlar. Haliç’e bu ismin verilmesinin nedeni, sularında kaynayan palamut balıklarının pullarının altın gibi parlaması olmalıdır.

Byzantionlular balıkçılığın yanı sıra kentin verimli topraklarında tarım yapıyor, sığır yetiştiriyorlardı. Kent, Karadeniz (Pontos) ticareti için de önemli bir noktaydı. Karadeniz Bölgesi’nin sattığı sığır, bal, balmumu ve tuzlanmış balık gibi ürünler ile köle ticaretinin ve güneyden Karadeniz’deki kolonilere giden zeytinyağı ve şarap ticaretinin yolu Byzantion’dan geçiyordu.”

Kaynak: M. Soysal, *Kentler Kenti İstanbul*, Tarih Vakfı Yayınları.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Stoa:** Uzun kenarlarından biri sağır ya da bir dükkân dizisiyle sınırlandırılmış, diğer tarafı bir sütun dizisiyle oluşturulmuş, tek ya da iki katlı, çatılı, uzunlamasına gelişmiş bir plan düzeni olan antik yapı türü. Genellikle pazar yeri (agora) içinde konumlanırdı. Stoa, Hellenistik çağda anıtsal bir nitelik almıştır.

***Gymnasium:** Antik Yunan ve Roma'da, içinde beden eğitimi yapıp spor etkinliklerinde bulunan yapı. İlk olarak Hellenistik dönemde kendine özgü anıtsal bir yapı haline gelmiştir. Romalılar da bu yapı tipini geliştirmişlerdir.

***Bazilika:** Katolik ve Ortodoks kiliselerinde eskiliği, önemli bir aziz ya da tarihsel olayla bağlantısı ya da Ortodokslukta bir patrikle ilişkisi nedeniyle uluslararası bir dinsel merkez niteliği kazanmış kilise.

1 Roma, Titus Zafer Taki.

► Etkin bir yol şebekesi, hem ele geçirilen toprakları ekonomik olarak imparatorluğa bağlamakta, hem de askeri açıdan önem taşımaktaydı. Bu nedenle Romalılar, bir yandan var olan yolları sürekli onararak kullanımda tutmuş, diğer yandan da yeni yollar inşa etmişlerdir.

► Anadolu'daki başlıca Roma yolları, Ephesos'tan (Efes) başlayıp doğuya doğru Apamia (Dinar), Antiocheia Psidia (Yalvaç), Archelais (Aksaray), Caesareia (Kayseri), Melitene (Malatya) güzergâhından Euphrates (Fırat) Vadisine inmekteydi. Anadolu'yu doğu - batı doğrultusunda boydan boya geçen bu yol, M.S. 1. yüzyıldan itibaren çok önemlidir. Bu yolun Aksaray'dan sonra güneye yönelen bir kolu, Tarsos (Tarsus), oradan da Suriye ve Mezopotamya havzasına ulaşmaktaydı.

► Anadolu'yu kuzey - güney yönünde geçen bir yol da Amisso'stan (Samsun) başlayıp güneye Caesareia (Kayseri) üzerinden Suriye'ye uzanıyordu ve Karadeniz ile Akdeniz arasındaki kara bağlantısını sağlıyordu. Doğu - batı doğrultusunda bir ikinci yol da Marmara Denizi limanlarından başlayarak Dorylaion (Eskişehir) ve Ankyra (Ankara) üzerinden Sebasteia'ya (Sivas) varıyordu. Buradan güneye yönelip Fırat vadisine kadar iniyordu. Bu ana yolların dışında, neredeyse bütün Anadolu kentlerini birbirine bağlayan ikincil yollar, Anadolu Yarımadasını bir ağ gibi sararak etkin bir kara ulaşım sistemi sağlamaktaydı.

4. Roma Mimarlığının Anıtsal Yapıları

► Roma, mimarlık alanında çok önemli atılımlar yapmıştır. Kemer, tonoz ve kubbenin kullanılmaya başlaması, malzeme olarak harç ve tuğlanın kullanılması, geniş iç mekânları olan anıtsal ve işlevsel kamu yapılarının inşasını olanaklı kılmıştır. Büyük bazilikalar*, kamu hamamları, su kemerleri, anıtsal kütüphaneler, stoalar* (3. belge), tiyatrolar Roma Devri mimarlığının örnekleridir. Güneşe ve yağmura karşı yayaları koruyan sütunlu revaklı kent içi yolları da Roma mimarlığının ve şehirciliğinin bir buluşudur. Anadolu'nun birçok önemli kentinde bu revaklı yollardan bulunmaktaydı.

► Roma tapınakları çoğu kez dikdörtgen planlı olup bir platform üzerinde yükselirdi. Çepeçevre bir sütun dizisi üzerinde taşınan çift meyilli çatı, ahşap konstrüksiyon olup üzeri kiremit kaplanırdı. Çatı, iki uçta üçgen alınlıklarla son bulmaktaydı. Tapınağın kapalı kısmı, çepeçevre sütun dizisinin içinde kalan, taş ya da tuğladan örülmüş, bir kapısı dışında tamamen kapalı olan bir mekândı ve içine tanrı heykelleri ve sunular konulurdu. Bu tapınaklarda halk iç mekâna giremezdi. Bu tapınakların tamamen sağlam bir biçimde ayakta kalabilmiş örnekleri Anadolu'da yoktur.

► Roma mimarlığının bir diğer önemli örneği hamamlardır. Roma hamamları yalnızca birer yıkanma yapısı değil, aynı zamanda birer toplumsal merkezdiler. Anadolu'da yapılan Roma hamamları, gymnasiumlarla* birlikte bir bütün oluşturmaktaydı. Gymnasium'un Antik dünyadaki en önemli örneklerini Anadolu'da görmekteyiz. Bu örneklerin birçoğunda hamam ile gymnasium işlevleri biraraya getirilmiştir. M.S. 5. yüzyıldan sonra bu yapılar tümüyle ortadan kalkmıştır. Anadolu'da Bergama ve Sardes gymnasiumları en önemli örneklerdir. Roma hamamlarının da Anadolu'da çok sayıda örneği bulunmaktadır.

► Roma mimarlığının bir başka anıtsal mimarlık örneği de, imparatorların zaferleri anısına yapılan zafer taklarıdır (1. belge). Bir, iki ya da üç gözlü açıklıkları olan Roma zafer takları, çoğunlukla yolların bağlandıkları noktalarda ya da kentlerin girişlerinde yer alırlardı.

2 Perge, Tacitus Caddesi ve Agora.

3 Asklepon Stoa, Bergama.

4 Bir Perge konutunun avlusu.

Coğrafyacının

Sözlüğü

* **İkonoklast Dönem:** Grekçe "ikon-kırıcı" anlamına gelen ikonoklast sözcüğü, Bizans tarihinde bir döneme adını vermiştir. Özellikle dinsel yapılarda figürlü bezemenin ve her türlü ikonanın "dinden sapma" olarak yorumlanarak yasaklandığı ve resimleri savunularla ikon karşıtlarının şiddetli çatışmaları ile geçen ve esas olarak 8. - 9. yüzyılları kapsayan dönem, ikonoklast dönem olarak anılır. Bu dönemde kilise ve diğer dinsel yapılardaki figürlü duvar resimleri ve ikonalar tahrip edilmiş, bunların yerine haç motifleri ya da figürsüz bitkisel ve geometrik süslemeler yapılmıştır. İkonoklast dönemin sonunda bu kez de ikonoklast bezemeler kaldırılıp yerine tekrar figürlü resimler yapılmıştır. İkonoklast dönem bezemesinden günümüze ulaşabilen en önemli örnek, İstanbul Aya İrini kilisesinin apsis yarım kubbesinde yer alan büyük haç motifidir.

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998.

1 **İmparatorluğun simgesi:** Doğuya ve batıya bakan ve imparatorluğun iki yarısını temsil eden iki başlı kartal.

A. Roma İmparatorluğu'nun Ağırlık Merkezi Anadolu'ya Kayıyor

1. Bizans Nedir?

► Roma İmparatoru I. Constantinus'un (Büyük Konstantin), Karadeniz Boğazı girişindeki küçük Byzantion kentini Roma'nın ikinci başkenti yapmaya karar vermesi ve bu kenti doğrudan Roma kentini model alarak aynı görkemde yeniden inşa ettirmesi, Anadolu uygarlıkları açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu, Roma İmparatorluğu'nun ağırlık merkezinin giderek İtalya'dan Anadolu'ya kaydığını göstermektedir. Constantinus'un adıyla Konstantinopolis olarak anılan kent, 330 yılında törenle kutsandı ve Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti oldu. Modern tarihçiler, 330'dan 1453'te Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine kadar olan dönemi Bizans İmparatorluğu olarak adlandırdılar. Gerçekte ise, tarihte kendisini Bizans diye adlandıran bir devlet ve halk olmamıştır; onlar devletlerini Roma İmparatorluğu, kendilerini ise Romalılar olarak adlandırmışlardır.

► Bizans, doğrudan doğruya Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarında devam etmesidir. İmparator I. Theodosius 395 yılında Roma İmparatorluğu'nu iki oğlu arasında bölüştürene kadar da imparatorluk iki başkentli ama tek imparator tarafından yönetilen bir bütündür. 395 - 476 tarihleri arasında doğu ve batıdaki Roma İmparatorluğu'nu iki ayrı imparator eşgüdüm içerisinde yönetmiştir. 476'da Batı Roma'nın son imparatoru Romulus Augustus devrilir ve Batı Roma toprakları barbarlar tarafından istila edilir: Ostrogotlar İtalya'yı, Vizigotlar İspanya'yı ve Vandallar da Kuzey Afrika'yı. Böylece Batı Roma İmparatorluğu tarih sahnesinden tamamen silinir. Doğu Roma ise, esas olarak Anadolu ve Balkanlarda, bugün yakıştırdığımız isimle Bizans olarak varlığını sürdürür.

2. Yeni Kültürün Oluşumunda Hıristiyanlık

► Kültürel alanda da Bizans İmparatorluğu'nun ilk birkaç yüzyılı Hellenistik ve Roma geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Antik Roma kültüründen ayrı bir kültür olarak Bizans kültürü ise, özgün kimliğini Ortaçağ'da bulacaktır. Bu kimliğin en belirgin rengi, Hıristiyan dini olmuştur. Filistin'de doğan ve 4. yüzyıla kadar özellikle Roma'nın doğu topraklarında önlenemeyecek biçimde yaygınlaşan yeni tek tanrılı din olan Hıristiyanlık, 313 yılında Roma imparatoru Constantinus tarafından imparatorluğun eşit dinlerinden birisi olarak yasallaştırıldı. Bu tarihten sonra hızla yaygınlaşan Hıristiyanlık, imparatorluğun kültürünü giderek artan bir biçimde etkiledi ve bu antik kültürün bir ortaçağ kültürüne dönüşmesinde belirleyici bir rol oynadı. Özellikle de 9. yüzyılda ikonoklast dönem* sonrasında Hıristiyanlık, devlete ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına damgasını vurdu. Bizans kültürünün belirleyici unsuru haline geldi.

► Manastırlar bu kültürel oluşumda önemli bir rol oynadılar. Manastırlar, merkezinde kilisesi, keşişlerin yaşayacağı hücreleri, beraber yemek yiyecekleri yemekhaneleri, kütüphane ve işlikleri olan, dışa kapalı, rahiplerin günlük yaşamdan uzaklaşıp kendilerini tamamen dine verdikleri merkezlerdir. 1453'te imparatorluk yıkıldıktan sonra bile Anadolu'da kısmen varlığını sürdüren manastırlar, imparatorluk topraklarının her tarafında bulunmaktaydı. Bizans'ın yalnızca dinsel yaşamını değil, kültürel, ekonomik ve hatta siyasal yaşamını da etkileyen manastırlar, Ortaçağ Bizans kültürünün belirleyici yapı taşları olmuşlardır (3. belge).

3. Bizans'ın Tarihsel Coğrafyası

► Başlangıçta bütün Akdeniz'i çevreleyen topraklara sahip olan Bizans İmparatorluğu'nun sınırları, tarihi boyunca çok değişken olmuştur. En geniş coğrafyaya 6. yüzyıl ortalarında imparator Justinianos zamanında (1 milyon km. kareyi aşkın) sahip oldu (2. belge). Bu dönemde imparatorluk toprakları neredeyse bütün Akdeniz'i çevreliyordu. Ancak sonraları imparatorluk sürekli olarak küçüldü. 7. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki toprakların kaybedilmesinin dışında, Asya'da büyük toprak kayıpları olmuştur. 7. yüzyılda Bizans'ın geleneksel sınırları az çok çizilmişti: Anadolu ve başta Yunanistan olmak üzere Balkanlar'ın bir kısmı. Daha sonraki yüzyıllarda Bizans'ın gerek doğudaki, gerekse batıdaki sınırları hep oynak olmuş, genel bir küçülme eğiliminin dışında, topraklar sık sık el değiştirmiştir. Ama bu çekişme alanı hep Anadolu ve Balkanlar olmuştur.

2 I. Justinianos döneminde devletin sınırları.

3 Pantokrator Manastırı (Zeyrek Camii) Güney Kilisesi.

4 Pantokrator (Evrenin Efendisi) İsa. Pammakaristos Manastırı Kilisesi (Fethiye Camii) Güney Şapeli.

Kaynak: *İstanbul Görsel Gezi Rehberi*, Dost Kitabevi, 1998.

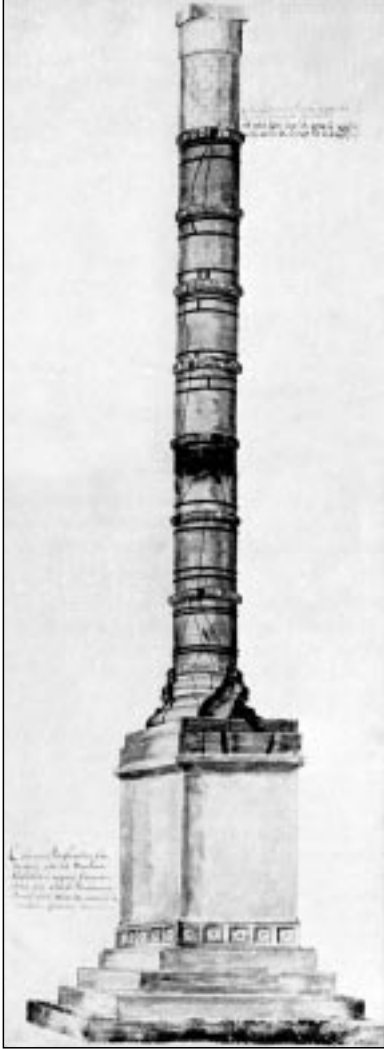

Kaynak: *İstanbul Görsel Gezi Rehberi*, Dost Kitabevi, 1998.

5 Bizans İmparatoru Büyük Jüstinyen ve İmparatoriçe Theodora.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Pax Romana: Evrensel Roma barışı. Akdeniz’de Roma’nın kurmuş olduğu, özellikle M.S. 1.-2. yüzyıllardaki barış dönemi. Roma egemenliği, tüm Akdeniz havzasında egemen olunca bu bölgedeki savaşlar sona ermiş ve bir barış dönemi yaşanmıştır. Savaş ve istila korkusunun olmadığı bu güven ortamında tüm alanlarda büyük bir gelişme yaşanmış, kentler imar edilmiştir.

1 Bugün Çemberlitaş olarak bildiğimiz anıt, Constantinus’un forumunun (meydan) ortasında bulunmaktaydı.

► 7. ve 8. yüzyıllar Bizans’ın ortaçağ nitelikli kültürünün oluştuğu dönemdir. Bizans ortaçağı, 13. yüzyıla kadar Anadolu’nun egemen kültürü olmuştur. 10. yüzyılda Ortaçağ Bizans’ının geleneksel toprakları, esas olarak Anadolu ve Yunanistan olarak belirginleşmiştir (2. belge).

► 12. yüzyılda Anadolu ortaçağında tarih sahnesinde yeni bir aktör vardır: başkentleri Konya olan Anadolu Selçukluları. Bizans ise, esas olarak Anadolu’nun batısı ile, Karadeniz kıyıları, Yunanistan, Ege Adaları ve Bulgaristan’ın bir kısmını elinde tutmaktadır (3. belge).

► 1204 - 1261 yılları arasında Konstantinopolis Haçlı ordusunun işgali altındadır. Marmara Boğazları, Trakya ve Doğu Yunanistan’da haçlı ordusu egemenliğinde bir Latin İmparatorluğu hüküm sürer. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu, İznik’i kendine başkent seçer ve Anadolu’da biri İznik merkezli ve Ege Bölgesi’ni de içine alan, diğeri ise Trabzon merkezli Pontus olmak üzere iki devlet halinde, 1261’de Konstantinopolis’i Latinlerden geri alana kadar varlıklarını sürdürür. Bu dönemde, Latinlerin işgali altındaki topraklar, Latin kültürü ile tanışmış, ancak tarihlerinin en büyük yıkımına uğramıştır.

► 1261 - 1453 arası Bizans’ın son dönemidir. İmparatorluk toprakları çok daralmıştır. Anadolu’da Türk beylikleri giderek egemen olmakta, tüm Anadolu’yu ve Trakya’yı adım adım ele geçirmektedir. 14. yüzyıla gelindiğinde Bizans İmparatorluğu’nun elinde sadece Konstantinopolis ile Trakya’da bazı topraklar kalmıştı. 1453’te Türkler Konstantinopolis’i kuşattıklarında ise, Bizans İmparatorluğu adına bu kent dışında hiçbir şey kalmamıştı.

4. Haçlı Seferleri: Anadolu’da “Latin İzleri”

► Kudüs’te İsa’nın olduğuna inanılan kutsal mezarı ve bu kutsal kenti ‘inançsızların’ elinden kurtarmak gerekçesiyle Papalığın girişimleriyle Avrupa’da derlenen Hıristiyan birliklerin doğuya yaptıkları seferlere tarihte Haçlı Seferleri denmiştir. 1095 yılında Bizans imparatoru I. Aleksios Papa’ya elçi göndererek Anadolu’da ilerleyen Türklere karşı bir Avrupa ordusu göndermesini istemiş, böylece amacı Kudüs’e kadar bütün Hıristiyan topraklarını kurtarmak olan I. Haçlı seferi 1095 - 1099 tarihleri arasında yapılmıştır.

► Anadolu topraklarına dört kez giren Haçlı orduları, bazılarında geçici başarılar sağlamışsa da, hiçbirinde kalıcı başarı elde edememiş, hatta 4. Haçlı ordusu Kudüs’e doğru ilerleyeceğine Bizans’ın başkentini ele geçirerek burada 50 yılı aşkın süreyle bir devlet kurmuştur. Kuşkusuz bu seferler Anadolu’nun ekonomik, kültürel ve demografik yapısına büyük zararlar vermiştir. Bir başka açıdan ise, Anadolu ile Batı kültürleri arasında ilişki kurulmasına katkıda bulunmuştur. Haçlılardan kalan bazı kaleler ve yapılar, bugün Anadolu’daki “Latin izleri” olarak halen varlıklarını sürdürmektedirler.

B. Coğrafyanın Belirleyiciliği

1. Yerleşim ve Kentler

► Anadolu coğrafyasında dağların ve düzlüklerin konumları, Ortaçağ’a kadar insan yerleşmelerinde ve kentlerin kuruluşunda belirleyici faktör olmuştur. Tarihsel olarak nüfusun ve büyük kentlerin, dolayısıyla da zenginliğin yarımada batı tarafında yoğunlaştığı görülmektedir. Burada verimli ovalar ve vadiler vardır. Roma imparatorluk döneminde Roma’nın sağladığı güvenli ve istikrarlı ortam (*Pax Romana*)* kentlerin bu düzlüklerde gelişebilmesine olanak sağlıyordu. Ancak, özellikle 7. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu yarımadası, zaman zaman Akdeniz ve Ege kıyılarına kadar ulaşabilen Pers ve Arap saldırıları ile karşı karşıya kalınca, Antik dünyanın bu büyük kentlerinin de kaderleri değişmiştir.

► Güvensiz ve istikrarsız ortam nedeniyle Antik dünyanın kültürünün temel taşları olan bu kentler ya terk edilerek yok olmuş, ya da iyice küçülerek iç kalelere sığınmış küçük ortaçağ kentlerine (Side, Bergama gibi) dönüşmüştür. Birçok yerleşim, istilacıların ulaşamayacağı coğrafyalara çekilmiştir.

2 II. Basileios döneminde devletin sınırları.

3 Komnenos Devleti.

Coğrafyacının

Sözlüğü

* **Polis:** Antik çağda kent anlamında kullanılan Grekçe sözcük. Antik çağda Antioch (Antakya) gibi büyük kentler "megapolis", küçük kentler ise "komopolis" olarak adlandırılırdı. Ortaçağ'da Anadolu'da antik kentler çökmüş, polis sözcüğü de daha çok imparatorluk başkenti Konstantinopolis için kullanılmıştır.

1 İstanbul'a adını veren İmparator Constantinus ile Ayasofya'yı yaptıran I. Justinianos, Meryem ile Çocuk İsa'ya kent maketini ve Ayasofya'yı sunarken.

► Bizans ortaçağında Anadolu'da genellikle bir askeri karakol çevresinde küçük yerleşmeler yapılmıştır. Antik dünyanın büyük ve zengin kentleri giderek yerini bu Ortaçağ kentlerine bırakmıştır. Bu, Anadolu kültür tarihinde çok önemli bir dönüşümün göstergesidir : Antik kültür, yerini Ortaçağ kültürüne bırakmaktadır. Çok büyük boyutlu tapınakları, hamamları, tiyatroları, sütunlu caddeleri, gymnasiumları ve çok sayıda kamu binası olan zengin kentlerin yerini, küçük, dışa kapalı, çekirdeğini kilise ya da manastırların oluşturduğu, yoksul kentsel yerleşmeler almıştır.

► Bu yeni kentler, antik kentlerin geometrik planlı imarını da terk etmiş, sokaklar ve binalar daha organik, rastlantısal bir biçimde gelişmiştir. Ortaçağ literatüründe de zaten yalnızca Konstantinopolis 'polis*', yani kent olarak anılmakta, diğer birçok ortaçağ kenti kale anlamına gelen 'kastron' diye anılmaktadır. Antik kentlerin söndüğü dönemde Anadolu'da neredeyse büyüyen tek kent, imparatorluğun başkenti olarak seçilmesi nedeniyle Konstantinopolis'tir.

2. Coğrafyanın Belirlediği Başkent: Konstantinopolis

► O güne kadar Roma'nın küçük bir balıkçı kenti olan Byzantion, neden imparator Constantinus tarafından imparatorluğun yeni başkenti olarak seçildi? Roma İmparatorluğu daha Diocletianus döneminde (285 - 305) imparatorluğun İtalya'da olan merkezini, jeopolitik nedenlerle doğuya kaydırmayı tasarlıyordu. Batı Roma toprakları kuzeyden gelen ve Romalılar'ın 'barbar' dedikleri ulusların saldırılarına açıktı. İmparatorluğun, Avrupa'daki merkezini koruyabileceği bir hinterlandı kalmamıştı ve doğu toprakları daha güvenliydi. Diocletianus resmen başkent ilan etmemekle birlikte, Nikomedia'ya (İzmit) yerleşti ve imparatorluğu buradan yönetti.

► Constantinus daha uzak görüşlü bir liderdi. Doğunun daha güvenli olduğunu görmesinin yanısıra, bu topraklarda hızla yayılan Hıristiyanlığın, artık toplumsal desteğini giderek yitiren imparatorluk için taze bir güç olabileceğini farketmişti ve bu yeni dini resmen tanıdı. Bundan sonra doğu toprakları imparatorluğun merkezi için daha sağlam bir zemin haline gelmişti. Constantinus'un Roma'nın Anadolu'daki görkemli kentleri yerine Byzantion'u yeni başkent yapması coğrafi konumundan kaynaklanıyordu.

► Üç tarafı denizle çevrili olan kenti savunmak çok kolaydı. Boğazın güçlü akıntısı denizden kuşatmayı olanaksız kılıyordu. Karadan kuşatanların ise, yeter genişlikte ve yeterli lojistiği sağlayacak bir hinterlandı olmuyordu. Yani savunma açısından Roma ile kıyaslanamayacak kadar avantajlı bir konuma sahipti.

► Doğusunda ve batısında yer alan geniş imparatorluk topraklarını yönetebilmek için uygun bir konumdaydı. Yer aldığı coğrafyadaki merkezi konumu kente, deniz ve kara ulaşımı ile çok geniş bir bölgeye egemen olabileme imkânını vermekteydi.

► Konstantinopolis, o günün dünyasının önemli ticaret yollarının kavşağında ve bu ticareti kontrol edebilecek konumdaydı. İstanbul Boğazı, Karadeniz - Akdeniz arasındaki bütün deniz ticaretinin odaklandığı dar su yoludur. Kara ticareti açısından bakıldığında da Asya ile Avrupa arasındaki ticari trafiğin bu kentten geçtiği görülür.

► Deniz ulaşımı açısından çok uygun olduğundan, kuşatma altındayken bile kendini besleyebileceği ve yardım alabileceği çok geniş bir hinterlandla ilişkisi kopmuyordu. Yani başkent olarak seçilen bu kentin avantajları coğrafyasından kaynaklanıyordu. Constantinus yeni başkente imparatorluğun her bölgesinden insan getirterek yerleştirmiştir. Özellikle Roma'daki asilzadeleri ve yönetici sınıfı kente göç etmeye özendirilmiştir. Başkent ilan edilmesinden daha yüz yıl geçmeden nüfusu 10 katından fazla artarak 300 000'e çıkmış, Roma'yı geçmiştir (2. belge).

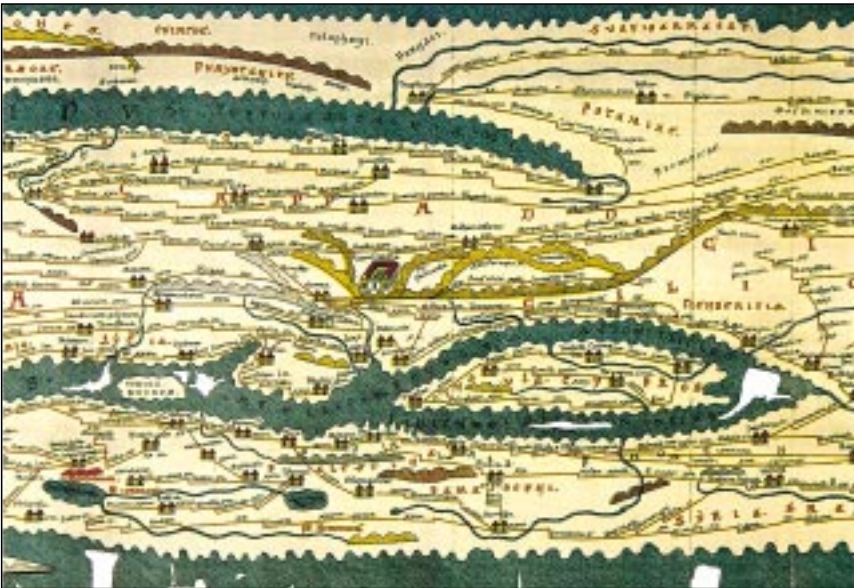
3. İmparatorluğun Nüfus Yapısı

► Balkanlar ve Anadolu düşünüldüğünde, Bizans İmparatorluğu nüfusunun çoğunluğunu Grekler oluşturmaktaydı. Grekleri sırasıyla Slavlar, Ermeniler ve Yahudiler izlerdi. Ancak çok sayıda yerel halk da bu büyük mozayığın içinde yer almaktaydı. Küçük Asya'nın nüfusunun 10. - 11. yüzyıllarda yaklaşık 10 milyon, Balkanlar'ın nüfusunun ise, 6 - 7 yüzbin olduğu tahmin edilmektedir.

2 Jean - Leon Huens'in temsili bir resmi: Konstantinopolis kenti ve yapıları.

Kaynak: National Geographic Society.

3 **Peutinger Haritası:** 4. yüzyılda yapılmış olan orijinal haritanın 1265'te Bizanslı bir keşiş tarafından yapılan kopyası. Bu resimde görülen kısım, haritanın sadece İç Anadolu kısmını göstermektedir. Kuzeyde bugünkü Rusya toprakları, hemen altında Karadeniz, sonra Anadolu Yarımadası, güneyde Akdeniz, Rodos ve Kıbrıs adaları, en altta da Ortadoğu ve Kuzey Afrika bulunmaktadır.

Kaynak: M. Sözen (der.), *Kapadokya*, Ayhan Şahenk Vakfı, 1999.

Coğrafyacının Sözlüğü

* **Fresko:** Yeni sıvanmış bir duvar üzerine kireç suyunda eritilmiş madeni boyalar kullanılarak yapılan resim. Freskoların en eski örneklerine Anadolu'da rastlanmıştır.

1 Kapadokya Göreme'de Karanlık Kilise.

► Ancak bu rakamlar kesin değildir, çünkü Bizans'ın nüfus yapısı ile ilgili kaynaklar yetersizdir. Bu konudaki bilgimizin çoğu günümüze ulaşan fiziksel verilerden elde edilmektedir. Kazılar bu konuda önemli bilgi kaynakları sağlamaktadır. Ortalama bir ortaçağ kentinin (10. - 11. yüzyıllar) yaklaşık beş bin nüfuslu olabileceği, kazılar sonucunda elde edilen verilerden ulaşılmış bir tahmindir.

► Anadolu'daki bazı önemli Bizans kentlerinin çeşitli yüzyıllardaki tahmini nüfusları şöyledir : Antioch (Antakya) 4. yüzyılda 150 000 - 200 000; Edessa (Urfa) 11. yüzyılda 35 000; Nicaea (İznik) 13. yüzyılda 30 000 - 35 000; Konstantinopolis (İstanbul) 5. - 6. yüzyıllarda 400 000'den fazla; 1450'de ise 40 000 - 50 000.

► Anadolu'da 4. - 6. yüzyıllar arasında görülen sürekli ve hızlı nüfus artışı eğilimi, 7. yüzyılda veba salgınları, açlık ve savaşlar nedeniyle azalma eğilimine girmiştir. 7. yüzyıldan sonra tekrar bir iyileşme dönemi başlamış ve nüfus az da olsa artmıştır. 11. yüzyıldan itibaren özellikle Anadolu'nun doğu kesiminde sürekli savaşlar ve istikrarsızlık nedeniyle göçler yaşanmıştır.

4. Bölge Coğrafyası Mimarlığı Belirliyor

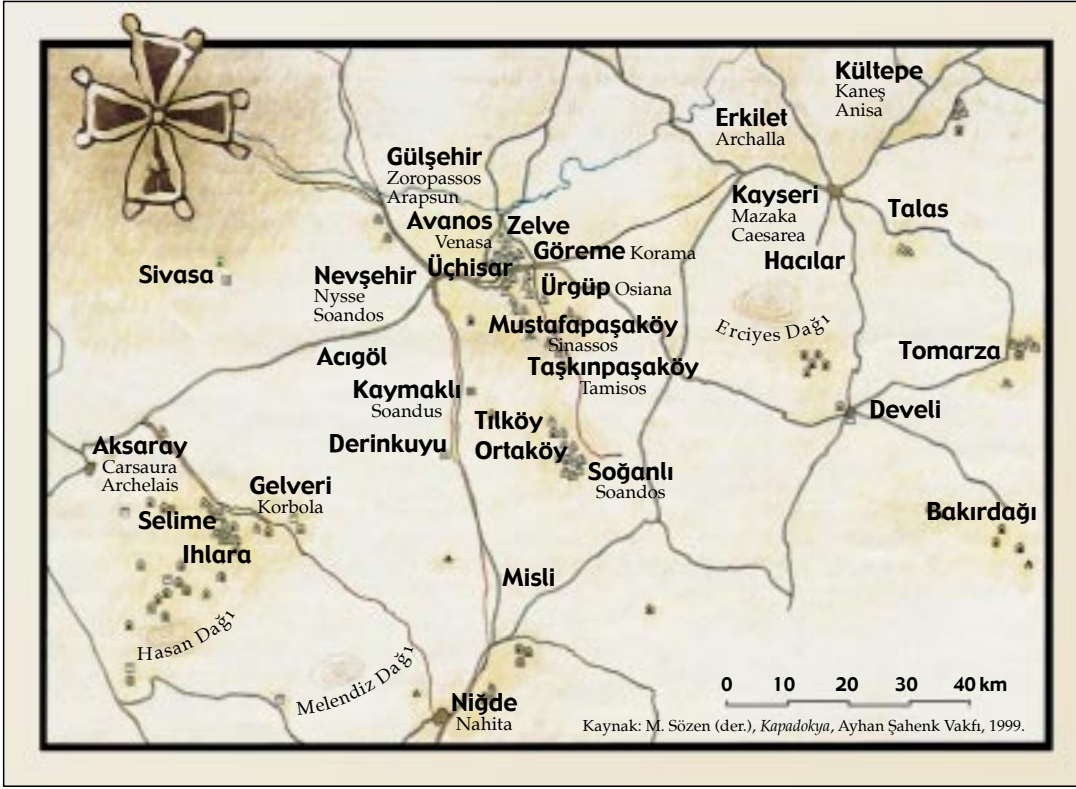
► Yapılar, zamanın yıpratıcı etkisinden belki de en az etkilenen ve uzun yıllar varlığını koruyabilen ürünler olarak, kültür tarihinin ve eski uygarlıkların anlaşılabilmesinde en önemli verilerdir. Bizans mimarlığı, başta İstanbul kenti olmak üzere, tüm Anadolu'da birçoğu günümüze kadar ulaşmış olan sayısız yapılar bırakmıştır. Bunların kuşkusuz en önemlileri ve anıtsal boyutlarda olanları dinsel mimari örnekleri, kilise ve manastırlardır. Ancak bunun yanı sıra sarayların, su sarnıçlarının, kalelerin, su kemerlerinin de günümüze ulaşabilmiş örnekleri vardır.

► Bizans mimarlığının karakteri, doğrudan inşa malzemesinin bulunabilmesinden etkilenmiştir. Başkent ve çevresinde tuğla yaygın olarak kullanılmaktaydı. Bu, kesme taş ile kıyaslandığında, özellikle büyük boyutlu yapılarda daha ekonomik olmakta, işçilikten ve zamandan büyük tasarruf sağlamaktaydı. Büyük atölyelerde kitlesel olarak imal edilen tuğla, genellikle kare biçiminde, bir kenarının uzunluğu 35 - 40 cm, kalınlığı ise 4 cm kadardı. Bu malzeme, duvar inşasında bir modül olarak da kullanıldığından inşa sürecinde de kolaylık sağlardı. Genellikle kireç, kum ve tuğla kırığından oluşan bir harçla birbirine tutturulurdu. Tuğla, başta Konstantinopolis olmak üzere Anadolu'nun batısında, başta Yunanistan olmak üzere tüm Balkanlar'da çok yaygın olarak kullanılan bir malzemedir. Birçok yapı, ya taş - tuğla sıralarının dizilimiyle, ya da yalnızca tuğladan inşa edilmiştir.

► Kesme taş ise, daha çok imparatorluğun güney (Akdeniz Bölgesi) ile doğu bölgelerinde ana inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Doğu Anadolu'daki Bizans yapıları, Suriye ve çevresindeki yapılar, Torosların güneyi ve kuzeyindeki yapıların çok büyük bir kısmı tamamen kesme taşlardan yapılmışlardır. Bu bölgelerde yerel olarak bulunan taşlar da kullanılıyordu.

► Kabaca bugünkü Niğde, Kayseri, Nevşehir, Aksaray kentlerini kapsayan Kapadokya bölgesinde ise (2. belge), tamamen bölgenin jeofizik özelliğinden kaynaklanan çok ilginç bir mimari teknik ortaya çıkmıştır. Çeşitli atmosfer olaylarının aşındırarak biçimlendirdiği yumuşak volkanik tüf kayalarının (peribacaları) içleri oyularak kiliseler, manastırlar ve sivil yerleşmeler yapılıyordu.

► Bu çok kolay, ucuz ve dayanıklı bir mimari tekniktir. Bir peri bacasının içine kubbesiyle, sütunları ve kemerleriyle bütün bir kilise olarak yapılabilirdi. Bu kiliselerin içleri ise, fresko* tekniği ile resimleniyordu (1. belge). Hatta bütünüyle küçük bir kentin ya da bir köyün bu kaya kütlelerine oyulduğu da bu bölgeye özgü bir yerleşme olarak görülmektedir (4. belge). Bu yerleşmelerin bir kısmı çok büyük boyutlu peri bacalarının içlerine (Uçhisar, Ortahisar gibi), bazıları ise doğrudan yeraltına oyulmuş yerleşmeler biçimindedir (Derinkuyu, Kaymaklı gibi). Bu yeraltı 'köy'leri 7-8 kat olarak bütünüyle yeraltına oyularak yapılmış ve birbirine labirent gibi koridorlarla bağlanmış çok sayıda mekândan oluşmaktadır. Bu yerleşmeler aynı zamanda güvenlik sorununa da bir çözüm olarak ortaya çıkmışlardır. Bu, tamamen Anadolu kültürüne özgü bir mimaridir ve Kapadokya bölgesinin coğrafyasının mimariye sunduğu bir olanaktır.

2 Kapadokya Haritası.

- Kayalara oyulmuş kilise ve diğer yapılar
- Taştan örülerek yapılmış kilise ve diğer yapılar

3 Bizanslılarda Coğrafya

Bizans coğrafyacılığının kaynağı Antik Roma coğrafyasıdır. 6. yüzyıldaki ünlü Bizans coğrafyacı Stephen'in esin kaynakları, Antik dünyanın büyük coğrafyacıları Strabon ve Pausanias'tır. Geç Roma ya da erken Bizans dönemi tanımlayıcı coğrafyaya ilgi duymuştur; kentler, pazar yerleri ya da limanların ayrıntılı olarak tanımlandığı yazılar (*Expositio Totius Mundi*) ile uzun yollar kateden hacıların seyahatnameleri (*egeria*) bu konuda önemli kaynaklardı. Hacılar, gördükleri yerleri uzun uzun tanımlamışlardı. Diğer ülkelere elçilik amacıyla gönderilen Bizanslı memurların tuttukları kayıtlar da bu dönem coğrafyasının kaynaklarıdır.

Ancak teorik coğrafya, Bizans'ta tanımlayıcı coğrafyanın gerisinde kalmıştır. Bu alanda ilk akla gelen isim, 6. yüzyılda yaşamış İskenderiyeli tüccar, sonradan rahip olan Kosmas İndikopleustes'tir. Gezdiği çok geniş coğrafyada gördüklerini, fauna ve florayı tanımlamış, öte yandan dünya için, üzeri yuvarlak bir kutuya benzeyen bir model de tasarlamıştır. Bizans kozmografisinde dünyanın biçimsel modellenmesinde üzeri yarım küre ile örtülü olan bir küpten, tam küreye kadar çeşitli modeller tasarlanmışsa da, bütün bu tasarımlarda merkez Akdeniz'dir. Bizans haritalarında da, tıpkı antik çağ haritalarında olduğu gibi, Akdeniz ortada, üç kıta (Asya ya da Anadolu, Afrika ve Avrupa) ile çevrilidir. Bu, o günün bütün dünyasıdır ve dünyayı böyle çizen antik haritalar, Bizans ortaçağında da sıkça kopya edilmiştir.

Fotoğraf: E. Özdoğan Arşivi.

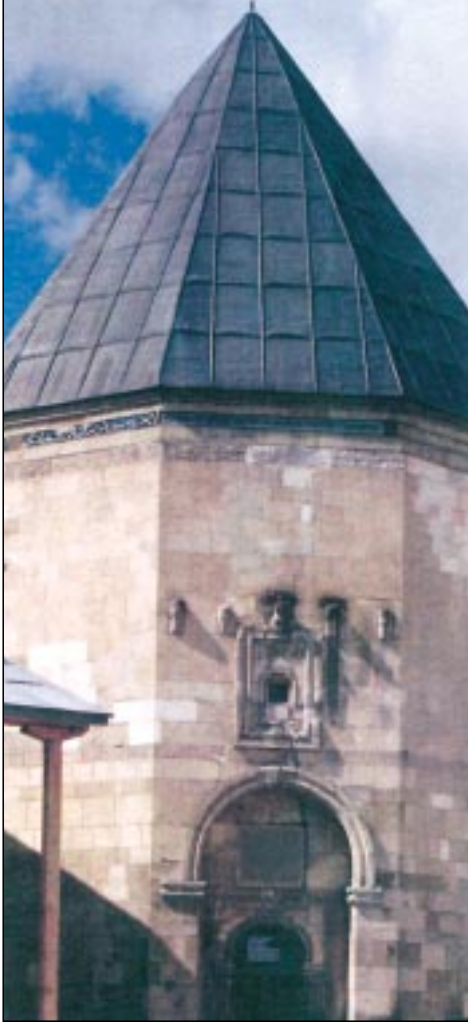
4 Peri Bacaları.

4 Selçuklular Zamanında Anadolu (1071 - 1308)

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Ribat:** Eskiden İslam devletlerinde sınır boylarında gözcülük amacıyla kurulan karakol. İslamiyetin ilk dönemlerinde ortaya çıkan ribatlar, önceleri yalnızca askeri amaçlı yapılırken, giderek tasavvuf ağırlıklı, çok yönlü kurumlar durumuna gelmiş, ama askeri niteliğini de korumuştur.

1 Anadolu Selçuklu sultanlarının Konya Alâeddin Camii avlusunda bulunan türbesi. Bu türbenin içinde Anadolu Selçuklu sultanlarının mezarları vardır.

A. Anadolu Selçukluları'nda Devletin Oluşum Süreci

1. Türkler'in Anadolu'ya Girişi

► 1071 yılında Bizans İmparatorluğu ile Büyük Selçuklular arasında yapılan Malazgirt Savaşı'nı Selçuklular'ın kazanması sonucu Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri kolaylaşmış oldu. Bu dönemde Anadolu'da Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve Gürcüler gibi çeşitli halklar yaşamaktaydı (3. belge).

► Selçuklular kısa zamanda bu bölgede Dânişmendliler, Mengücekliler, Artuklular, Saltuklular gibi beylikler ve Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'ni kurdular. Kendi aralarında da egemenlik mücadeleleri yaşayan bu devletlerin en güçlü ve en uzun ömürlü olanı Anadolu Selçuklu Devleti'dir.

► Selçukluların 1077 yılında Anadolu'da kurduğu devlet için Müslüman yazarlar "Rum Selçukluları", "Konya Selçukluları" gibi isimler kullanırken, Batılı yazarlar 12. yüzyılın ortalarından itibaren Türklerin yaşadığı topraklar anlamına gelen "Turkia" adını kullanmışlardır. Yani daha Sultan I. Mesud zamanında Selçukluların egemen olduğu topraklara Türkiye denilmekteydi.

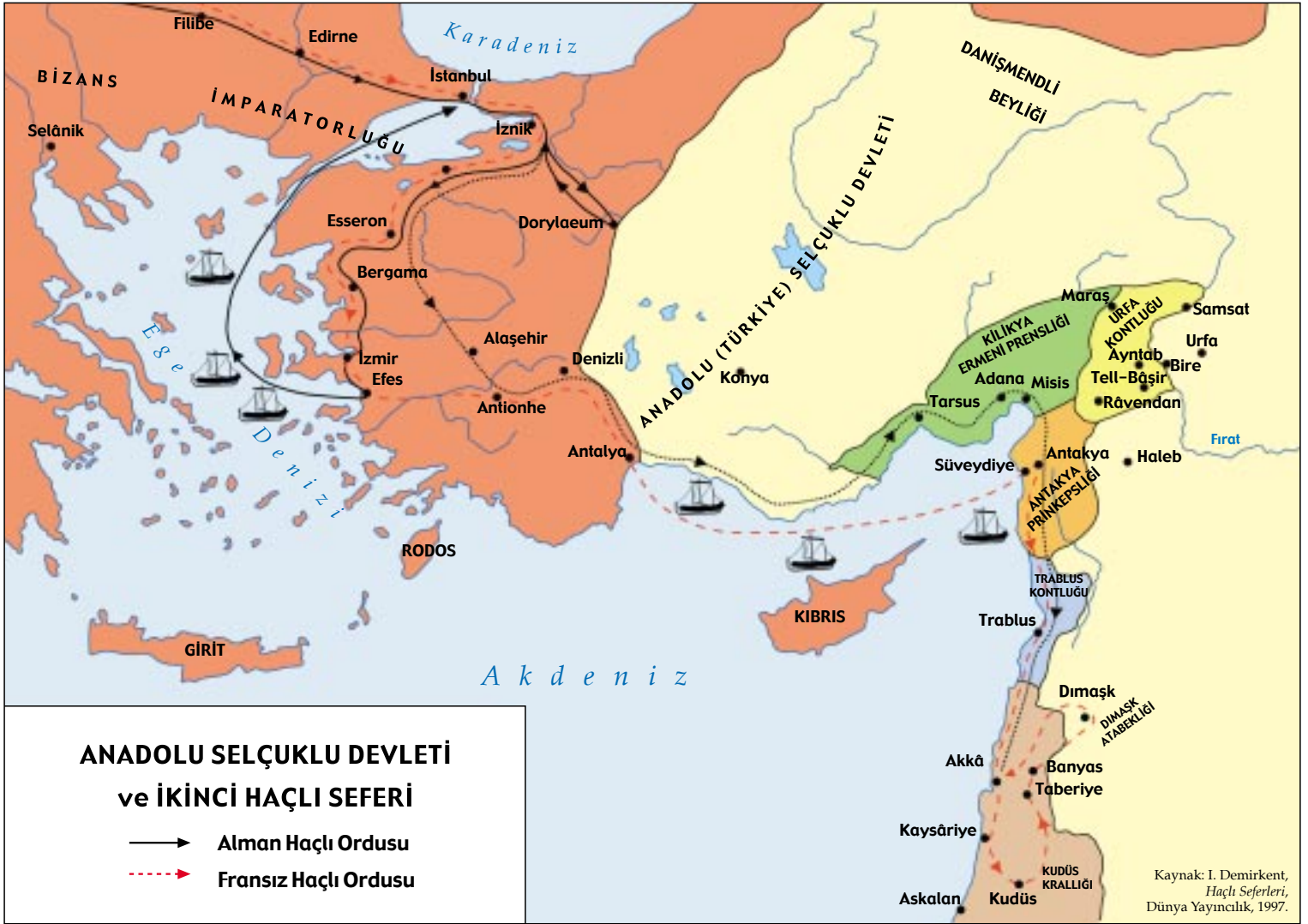
► İlk zamanlar devletin başkenti Bizans sınırında bulunan İznik kentiydi. Ancak Birinci Haçlı Seferi sırasında bu kentin Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi sonucu İznik'e göre çok daha güvenli ve diğer Türk beyliklerine de yakın olan Konya başkent yapıldı.

2. Göçebe Yaşamdan Yerleşik Yaşama Geçiş

► Selçuklu Türkiye'sinde yaşayan halkı Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere ikiye ayırabileceğimiz gibi yerleşik ve göçebe olmak üzere de ikiye ayırabiliriz. Selçuklu Türkleri, Anadolu'da ilk zamanlar fethettikleri topraklarda tutunmaya çalışmışlar, bir müddet sonra da göçebe yaşamı yavaş yavaş terkederek yerleşik yaşama geçmişlerdir. Muhtemelen daha önce hiç durmaksızın süren savaşlardan dolayı sultanlar imar faaliyetlerinde bulunamamışlar, ayrıca Bizans sınırlarına yakın olan büyük ve müstahkem merkezlerin henüz ele geçirilmemiş olması nedeniyle Batı ve Orta Anadolu'da yaşayan halk kendini tam olarak güvende hissetmediğinden göçebe olarak yaşamaya devam etmiş ve herhangi bir Bizans saldırısı olduğunda buralardan süratli bir şekilde çekilmek istemiştir. Genelde hayvancılıkla meşgul oldukları için meralarda ve ovalarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Hıristiyan halkla ticari ilişkilerde bulunarak birlikte yaşamaya başlamışlardır. Türkiye Selçukluları'nın yerleşik yaşama bu dönemde geçtiği söylenilebilir.

► Sultan I. Mesud'un, Bizanslılar, Haçlılar ve Danişmendliler ile yaptığı mücadelelerden başarıyla çıkması sonucu özellikle saltanatının son beş - altı yılında savunan değil hücum eden taraf haline gelen Anadolu Selçuklu Devleti, bölgede artık tam bir istikrar elde etmiştir (2. belge). Bu nedenle büyük olasılıkla Türklerin Anadolu'da yerleşik yaşama geçmeleri Sultan I. Mesud'un saltanatının son yıllarına doğru hız kazanmıştır. Sultan I. Mesud'un imar faaliyetleri bu düşüncüyü iyice kuvvetlendirmektedir. Osmanlı tarihçilerine göre, Sultan I. Mesud, Amasya yakınlarında Simere (Simre) adında bir kent kurmuş ve bu kente cami, medrese, han, yollar yaptırarak su getirtmiştir. Ayrıca yoksullar, yolcular ve ihtiyaç sahipleri için ribat* adı verilen hayır kurumları yaptırmıştır.

► Selçuklular daha Anadolu'ya yerleştikleri ilk yıllardan başlayarak yerli halk ile ticari ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 12. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşen Türkmenler hem kendi aralarında hem de Rumlar ve Ermeniler ile alışverişte bulunuyorlardı. Başlangıçta mal değişimi ile (mübadele) başlayan bu ticari ilişkiler Selçuklu parasının dolaşımına girmesiyle daha da gelişmiştir.

2 Sultan I. Mesud döneminde (1116 - 1155) Anadolu Selçuklu Devleti ve İkinci Haçlı Seferi (1147 - 1148) ordularının izlediği yollar.

3 Ortak Miras

“Tarihte Anadolu’yu bütünü ile ilk iskân edenler Türkler olmuşlardır. Hititler, Frigyalılar ve Yunanlılar kendilerinden önceki öteki kavimler gibi yarımadanın ancak bir bölümünde oturmuşlardır. Her ne denli ilk defa İranlılar (M.Ö. 545 - 333) ve daha sonra Romalılar (M.Ö. 30 - M.S. 395) Anadolu’nun bütününe ellerine geçirmişlerse de onlar ülkede yerleşmemişler, orayı politik idareleri altında bulundurmışlardır.

Türkler Anadolu’ya Orta Asya’dan sürekli akınlarla ve göç yolu ile gelmişlerdir. Türkler hoşgörüyeye dayanan idareleriyle büyük bir bölümü Hind - Avrupa kökenli olan Anadolu halklarının sevgisini kazanmışlardır. Müslümanlığı kabul edenler birbiriyle uzlaşıyor, böylece 1071’den başlayarak Türkler’le yerliler kaynaşıyordu. Bu suretle 900 yıl içinde giderek şimdiki Türkiye oluştu. Demek oluyor ki bugünkü Türkler Anadolu tarihinde yaşamış bütün kavimlerin çocuklarıdır. Türkler bu nedenle ülkelerindeki eski uygarlıkları yalnız kendi ulusal varlıkları değil, aynı zamanda bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul etmektedirler.”

Kaynak: E. Akurgal, *Türkiye’nin Kültür Sorunları*, Bilgi Yayınevi, 1998.

4 Konya Alaeddin Camii’nin kuzey kapısının üzerindeki kitabede, yapının Sultan I. Alaeddin Keykubad’ın emriyle tamamlandığı belirtilmektedir.

Coğrafyacının Sözlüğü

***Sikke:** Değeri, devletin resmi damgası ile garanti edilmiş maden para.

***Cizye:** İslam devletlerinde müslüman olmayan halkın erkeklerinden alınan baş vergisi.

***Haraç:** İslam devletlerinde Müslüman olmayan halkın ya da Müslümanlara tâbi olan gayrimüslim devletlerin ödemekle yükümlü oldukları toprak vergisi.

Kaynak: Yapı Kredi Bankası Koleksiyonu, Envanter no. 4872.

1 Anadolu Selçuklularına ait en eski para. Sultan I. Mesud'un kestirdiği bakır sikke.

► Anadolu Selçukluları Sultan I. Mesud zamanında tam anlamıyla bir devlet haline gelebildi. Sultan I. Mesud öncelikle Anadolu Selçukluları'nı Anadolu'ya egemen bir devlet konumuna getirdi ve ilk imar faaliyetlerini başlattı. Anadolu Selçuklu Devleti'ne ait mevcut ilk para onun bastırıldığı bakır sikkelerdir*. Bu paraların ön yüzünde Bizans imparatorunun tasviri bulunmaktadır (1. belge).

B. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Yapılanma

1. Tarımsal Ekonomiye Geçiş

► Anadolu Selçuklu Devleti'nin ekonomisi ilk dönemlerde tamamen savaşlardan elde edilen ganimetlere ve göçebe kültürünün en önemli unsuru olan hayvancılığa dayanmaktaydı. Bu dönemde yerli Hıristiyan halk, tarım ile meşgul olduğundan, devlet onlara bu konuda gereken yardımı ve desteği sağlamaya çalışmıştır. 12. yüzyılın ortalarında Selçuklu Devleti geniş çapta Hıristiyan halkı kendi kırsal alanlarında tarım için iskân etmişti. Başlangıçta tarımla sadece Hıristiyanlar meşgul olurken zamanla -büyük olasılıkla Sultan Mesud'un saltanatının sonlarına doğru- yerleşik yaşama geçişle birlikte tarıma da ağırlık vermeye başladılar (2. belge).

► 12. yüzyılda İstanbul - Konya - Tebriz arasında bir ticaret yolu bulunmaktadır. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya önemli bir ticaret merkezidir. Ancak bu dönemde yolların tam olarak güvenli olduğu da söylenemez. Anadolu'da sık sık cereyan eden savaşların durulması ve özellikle II. Kılıç Arslan'dan sonra büyük hız kazanan imar faaliyetleri sonucu kervansarayların çoğalmasıyla birlikte ticaret canlılık kazanabilmiştir.

► Gayrimüslimlerden alınan cizye* ve haraç* ile anlaşmalar çerçevesinde diğer devletlerden alınan vergiler, Anadolu Selçuklu Devleti'nin gelirlerinin bir bölümünü oluşturmaktaydı. Selçuklular, Sultan I. Mesud zamanında, bir Bizans liman kenti olan Antalya'dan bile vergi almaktaydılar. Ayrıca 12. yüzyılın ikinci yarısında Bizans'daki vergi toplama işlerinde haksızlıklar yapılması ve bu sırada Anadolu Selçuklu sultanının egemenliği altına girenleri vergiden muaf tutacağını bildirmesi, sınırlarda oturan pek çok köylünün Türk topraklarına geçmesine yol açmıştır.

► Sultan II. Kılıç Arslan, babası Sultan I. Mesud'un başlattığı imar faaliyetlerini devam ettirerek Aksaray kentini yeniden kurup burayı askeri bir üs haline getirmiş; camiler, medreseler, kervansaraylar ve pazarlar yaptırmış, Azerbaycan'dan savaşçılar, bilginler ve tüccarlar getirterek buraya yerleştirmiştir.

2. Anadolu'da Ticari Hayatın Can Damarı : Kervansaraylar

► Selçuklular zamanında Anadolu'yu baştan başa kuşatacak olan ve ticari yönden büyük önem taşıyan kervansarayların yapımı da II. Kılıç Arslan ile başlar. Günümüzde Anadolu'da bilinen en eski kervansaray Sultan II. Kılıç Arslan tarafından yaptırılmıştır (4. belge).

► Selçuklu sultanları ve ileri gelen devlet adamları tarafından ticaret yolları üzerinde yaklaşık 30 - 40 km'lik aralıklarla yaptırılan kervansaraylar, tarihsel yolların önemini gösteren canlı belgelerdir. II. Kılıç Arslan'ın yanı sıra, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd gibi ekonomik yaşamı canlandırmaya özen gösteren Selçuklu sultanları ticaret yollarında güvenliği sağlamak amacıyla kervansaraylar yaptırıldılar.

► Ortaçağda zengin ticari mallarla yola çıkan kervanlar, çapulcu ve soyguncuların saldırılarından emin olmadıkça buna girişmekten çekiniyorlardı. İşte Anadolu Selçuklu kervansarayları böyle bir endişe ve ihtiyaçtan doğmuştur. En önemli kervansaraylar, Anadolu'yu doğu - batı ve kuzey - güney yönünde geçen iki büyük uluslararası ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Kervansarayların, yol güvenliğinin sağlanmasının dışında ikinci amacı ise, kafilelerin konakladıkları yerlerde her türlü ihtiyaçlarını temin etmektir.

2 Selçuklularda Tarımsal Üretim

Akdeniz, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri Anadolu Selçukluları'nın tarımsal üretiminde önemli bir yer işgal ediyordu. Özellikle buğday, ülkenin başta gelen ihraç ürünleri arasında yer alıyordu. 13. ve 14. yüzyılda Sivas tahıl üretiminde ilk sıraları işgal ediyordu. Bu dönemde Denizli civarında iyi cins pamuk, bazı yörelerde de pirinç üretimi yapılmaktaydı. Ayrıca şeker kamışından elde edilen şekerin de ihraç malları arasında yer aldığı söylenmektedir. Anadolu'da hayvancılık oldukça yaygındı. At kıymetli bir ihraç malı idi. Fakat sığır, koyun ve keçi daha yaygın olarak yetiştirilirdi. Bu hayvanlar çeşitli ülkelere canlı olarak ihraç edildiği gibi deri, yün ve tiftikleri de işlenerek ya da hammadde olarak satılırdı.

Fotoğraf: E. Merçil Arşivi.

4 **Sultanhan (Aksaray - Konya).** Selçuklu portalarında, Sultanhan'ın iç portalinde olduğu gibi çeşitli rozetler arasında içi balıklı rozet de görülür. Rozetler genellikle gezegenleri simgelemekteydi. Bu simgeler Selçukluların astrolojiye verdiği önemi göstermekteydi.

Fotoğraf: E. Merçil Arşivi.

3 **Hunat Hatun Külliyesi:** Cami, medrese, türbe ve hamamdan oluşan yapı, Anadolu Selçukluları'nın ilk külliyesi olması açısından önemlidir. Doğu kapısındaki yazıtta, tümüyle taştan olan yapıyı 1238'de Mahperi Hunat Hatun'un yaptırdığı belirtilmektedir.

5 **Hunat Hatun Türbesi'nin giriş kapısı** üzerinden bir ayrintı.

Coğrafyacının Sözlüğü

***Şadırvan:** Genellikle cami avlularında bulunan, üzeri kubbeli ya da açık havuz.

***Vakıf:** Bir hizmetin sürekli olarak yapılabilmesi amacıyla, bir kimse tarafından belli koşullarla ve resmi yoldan ayrılan mülk ya da para.

► Kervansaraylar içinde yatakhane, aşevi, erzak ambarları, ticari eşyanın konulduğu depolar, ahır ve samanlıklar, mescitler, hamamlar, şadırvanlar*, eczaneler, ayakkabı tamir atölyeleri ve nalbantlar vardı. Kervansarayların masrafları ise vakıflar* tarafından karşılanmaktaydı. Selçuklular döneminde Anadolu'da yaklaşık 134 kervansaray inşa edilmiştir.

► Kent ve kasabalarda ticaret kabilelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrıca hanlar yapılmıştı. Bunlar özel olarak inşa edilmiş ücretli yerlerdi. Anadolu Selçukluları'nın önemli kentlerinden Sivas'ta 24 han vardı.

► Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları denizlere kadar dayandı. Selçuklular artık uluslararası ticaret yollarının önemini kavradıkları için askeri seferlerini buna göre düzenlemeye başladılar. Latinlerin İstanbul'u işgali (1204) ve buradan Karadeniz Bölgesine kaçan Bizans hanedan ailesine mensup Komnenoslar'ın Karadeniz sahillerini tamamen kendi egemenlikleri altına alma amaçları nedeniyle transit ticaret yollarında güvenlik kalmamıştı. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Karadeniz seferine çıkarak Komnenosları yendi ve ticaret yollarında güvenliği sağladı. Daha sonra da önemli bir ithalat ve ticaret merkezi olan Antalya'yı ele geçirdi. Böylece Selçuklular Akdeniz'de önemli bir ithalat ve ihracat limanına kavuştular. I. Gıyaseddin Keyhüsrev bazı ticari vergileri kaldırdı ve Kıbrıslı Latinler ile bir ticaret anlaşması yaptı.

3. Ticarete Teşvik ve Himaye Politikaları

► Haçlı seferleri sırasında tahrip edilen Maraş kenti bu dönemde yeniden imar edildi. Sultan, kardeşi Gevher Hatun'un vasiyeti üzerine Kayseri'de Şifaiyye ve Gıyasiyye adıyla bir hastane ve tıp fakültesi yaptırdı (1205). Yollarda zarara uğrayan tüccarın mallarını devlet hazinesinden tazmin ettirmesi, ticareti teşvik ve himaye bakımından önem taşır.

► I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. İzzeddin Keykâvus da ticarete büyük önem verdi. Kıbrıs Kralı Hugue ile bir anlaşma imzalayarak Avrupalı tüccarların Kıbrıs üzerinden Anadolu'ya gelmelerini sağladı. Venediklilerle de aynı amaçla bir ticari anlaşma yaptı. Daha sonra Karadeniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için 1214'te Sinop kentini ele geçirdi. Hemen ardından da bu kenti iskân ettirdi. Burada büyük bir imar faaliyeti başlattırarak medrese ve cami yaptırdı, kale surlarını tamir ettirdi. Böylece Sinop, Trabzon'a rakip bir ticaret limanı haline getirildi. İzlediği politika ile Anadolu Selçuklularını dünyaya ve denizlere açan sahil ve limanlara kavuşturdu.

► Onun yerine geçen kardeşi I. Alâeddin Keykubâd döneminde Anadolu Selçuklu Devleti en parlak dönemini yaşadı. Moğol istilasının en tehlikeli olduğu bir dönemde tahta çıkan I. Alâeddin Keykubâd, onlara karşı gerekli önlemleri aldı. Bu dönemde uluslararası ticaret büyük bir gelişme gösterdi. Yollarda güvenliği sağlamanın yanısıra olası soygunlara karşı tüccarların malları devlet tarafından sigorta ettirilirdi.

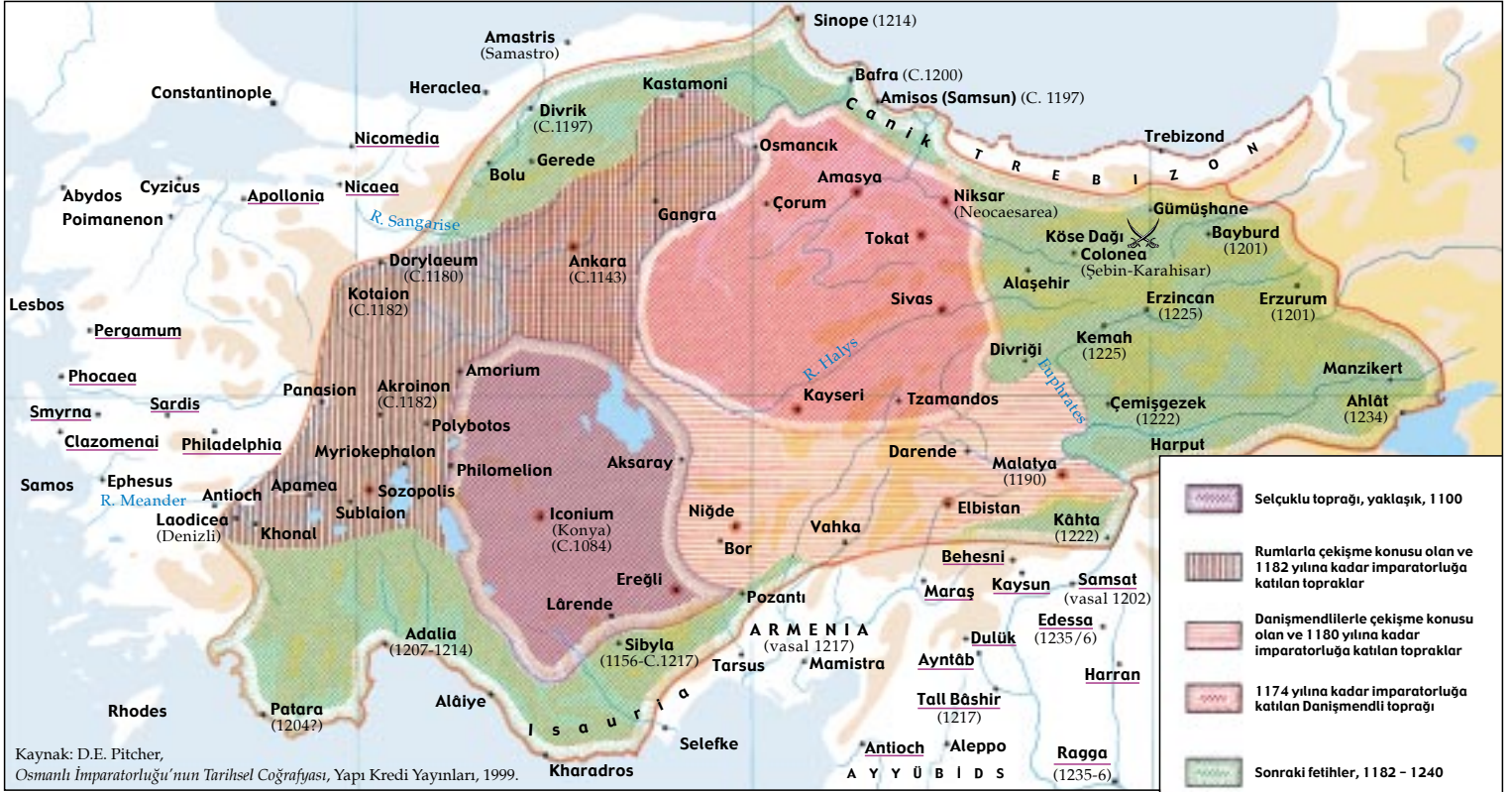
► Sultan I. Alâeddin Keykubâd 1221'de Antalya Körfezi'nin doğusundaki Kaloronos Kalesini ele geçirdi ve buraya Alâiye (Alanya) adını verdi. Bu dönemden sonra Alâiye Selçuklu sultanlarının kışlık merkezi haline geldi.

► Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın 1237'de Kayseri'de ölümü üzerine yerine oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev geçti. 1243 yılında Moğollar'a karşı Köseadağ'da uğranılan ağır yenilgi, Anadolu Selçuklu tarihinin dönüm noktası oldu (2. belge). Bu tarihten sonra Anadolu Selçukluları Moğollar'ın (İlhanlılar) egemenliği altına girdi. Moğollar Anadolu'yu buraya atadıkları valiler aracılığıyla yönetmeye başladılar. Selçuklu hükümdarlarını da Moğollar seçiyordu.

Kaynak: G. Öney,
Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları,
İş Bankası Yayınları, 1992.

1 Beyşehir Kubadabad Sarayı'ndan siren figürlü çini.

2 Anadolu Selçuklularının genişleme süreci.

3 Konya, Mevlana Türbesi. Türbenin bulunduğu yerin Selçuklular döneminde sarayın gül bahçesi olduğu ve I. Alâeddin Keykubad tarafından Mevlana'nın babasına armağan edildiği söylenmektedir.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Yabanlu Pazarı: Genellikle kent merkezlerinin dışında, ticaret kervanları için kurulan alışveriş yerleri.

Fotoğraf: E. Merçil Arşivi.

1 Kayseri, Döner Kümbet (1257).

► Özellikle Selçuklu veziri Süleyman Pervane'nin 1277'de ölümünden sonra halk Moğol baskısı altında ezilirken zaman zaman hanedan üyeleri ve şehzadelerin çıkardığı isyanlar ve Türkmenlerle yapılan mücadeleler, ülkeyi yıkıma götürdü. Moğol baskısı altında devlet çökerken uçlardaki Türkmenler karşı karşıya kaldıkları baskılara rağmen varlıklarını sürdürmeyi başarmış ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beylikler kurmuşlardır. Son Selçuklu sultanı II. Mesud'un 1308 yılında ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti de yıkıldı (2. belge).

4. Ticaret Yolları ve Yabanlu Pazarları

► Doğu ve batı arasında, uluslararası ticaret yollarının geçtiği önemli bir güzergâh olan Anadolu'nun bu özelliği Selçuklular zamanında daha da belirgin olarak ortaya çıkar. Çünkü Selçuklular Anadolu'yu ticaret kervanlarının güvenlik içinde yol alabilecekleri bir konuma getirmişlerdir.

► Selçuklular Kırım'da bulunan Suğdak Limanını alarak, Kırım - Sinop - Tokat - Sivas - Konya arasında bir ticaret bağlantısı kurdular. Ayrıca Alanya - Antalya, Uluborlu ve Akşehir'i Konya'ya bağlayan bir kervansaray zinciriyle Akdeniz'le Karadeniz arasında bir ticaret yolu oluşturdu. Karadan üçüncü genişleme, Suriye ve Mezopotamya ticaretini çekebilmek için Kayseri - Elbistan - Malatya çizgisinde oldu. Buralarda kervansaraylarla ulaşım kolaylaştırıldı. Kayseri'nin 40 kilometre doğusundaki Karatay Kervansarayı bu yolun en önemli ticaret durağıydı.

► Anadolu'da ticaretin gelişmesinden en çok Sivas yararlandı. Ayrıca Antalya, Konya, Kayseri, Samsun, Erzurum, Erzincan, Malatya arasındaki büyük kervan yolları sayesinde bu kentler hızla büyüdü ve buralarda İtalyan, Fransız, İranlı, Suriyeli ve Yahudi tüccar mahalleleri oluştu. Selçuklular, Anadolu'da çeşitli bölgelerde kurdukları Yabanlu adı verilen pazarlarla ticaret kervanları için alışveriş yerleri hazırlamışlardır. Bunların en ünlüsü Karahisar Ovasında kurulan Yabanlu pazarıdır. Kayseri - Elbistan arasında Anadolu ile Suriye ve Irak kervanlarının işlediği bir pazar yeridir. Buraya gelen yabancı tüccarlar kendi ülkelerinin mallarını satıp burada bulunan ya da başka ülkelerden gelen malları satın alıyorlardı. Yoğun ticaret nedeniyle buralarda hanlar, dükkânlar açılarak bu pazar yerleri zamanla kent haline geliyordu. Mardin'in güneyindeki Koçhisar (Kızıltepe) böyle bir pazar yeri olarak gelişmiş ve bir kent haline gelmişti.

► 12. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun huzur ve asayişin egemen olduğu bir bölge haline gelmesi, Alâiye ve Sinop'un alınması Anadolu'daki transit ticaretin canlılık kazanmasına zemin hazırlamıştır (4. belge). Anadolu'da istikrar sağlandıktan sonra Avrupalı tüccarlar doğunun ticari mallarını Mısır yerine Anadolu'dan almaya başladılar. Böylece Anadolu, hem Avrupa hem de doğudaki İslam ülkeleri için önemli bir ticaret bölgesi haline geldi. Mısır'dan gemilerle Antalya'ya getirilen mallar, Konya, Ankara, Sinop ya da Bağdat - Halep - Malatya - Sivas - Amasya üzerinden Samsun ve Sinop limanlarına ulaştırılıyordu. Ayas - Samsun güzergâhı da transit ticaretinde oldukça önemliydi.

► 1240'da başlayan Babaî İsyanı ve 1243'te yaşanan Köseadağ Bozgunu sonrasında ülkeye egemen olan Moğolların yaptığı baskılar Anadolu'daki ticari hayata büyük bir darbe indirdi. Kayseri ve Malatya gibi kentlere yerleşmiş olan çok sayıda tüccar, bu karışıklıklar nedeniyle Suriye'ye kaçtı.

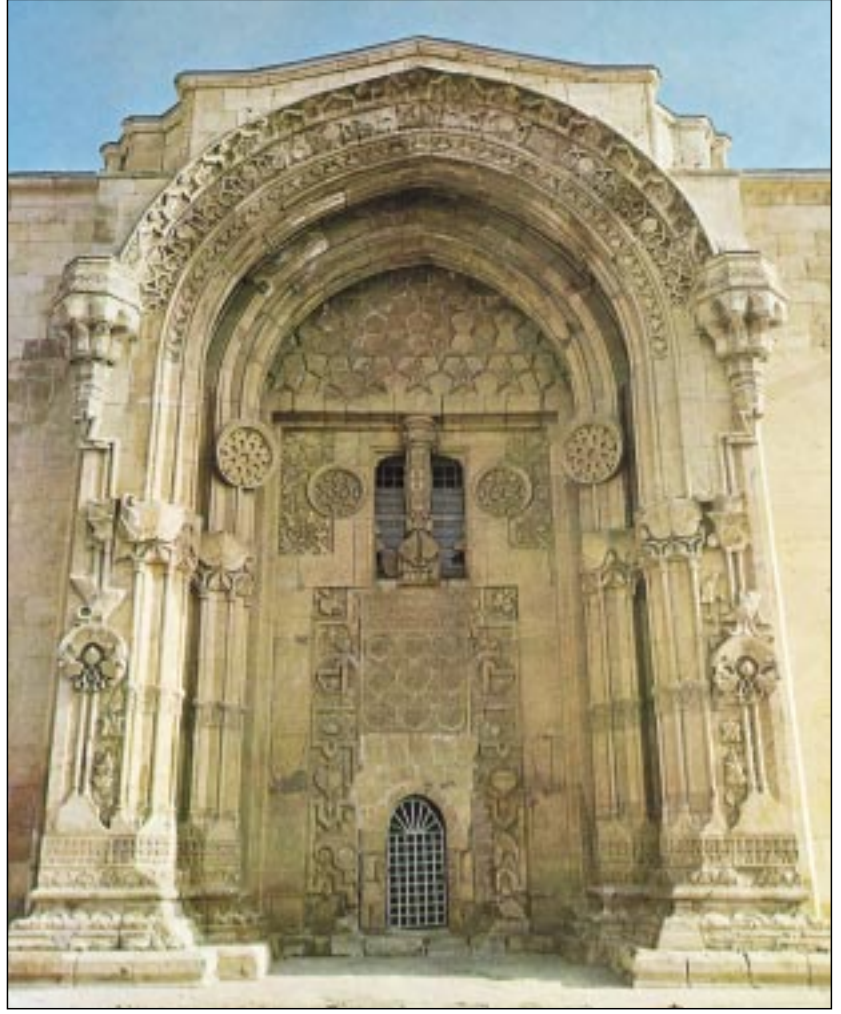
► Anadolu Selçukluları ticareti teşvik için çeşitli önlemlere başvururken sağlam bir para politikası da takip ediyorlardı. Latinlerle yaptıkları ticari anlaşmalarda altın, gümüş ve mücevherlerde gümrük muafiyeti uygulamaları bu politikanın önemli bir göstergesiydi. Selçuklular'dan önce ilk biçimiyle Irak'ta var olan bankacılık (cebheze), Büyük Selçuklular ve daha sonra da Anadolu Selçukluları tarafından benimsendi. Yürürlüğe konan çek ve senetlerin % 10 faiz karşılığı vardı. Bunlar, sermaye ve servetlerin ülkelerarası dolaşımında risk ve güçlükleri ortadan kaldırıyor. Suftâce adı verilen havale senetleri belli bir faiz karşılığında para yerine kredi mektubu ve poliçe yerine geçiyordu.

Selçuklu'dan Osmanlı'ya Süreklilik

“Küçük Asya'nın Selçuklular tarafından fethedilmesi, doğurduğu sonuçların boyutları gözönüne alınacak olursa, hiç kuşkusuz, Ortaçağ tarihinin en önemli olaylarından biridir.” Bir Türk tarihçisine ait olan bu yargıyı – Selçuklu egemenliğini yüceltişine katılmasak da – haklı bulmamak elde değil, R.A. Gusejnov da, Malazgirt'i yeni bir devrin başlangıcı ve Konya Sultanlığını da İslam'ın Latin dünyası karşısında bir ileri karakolu olarak değerlendiriyor. Anadolu böylece etnik açıdan Türkiye'ye dönüşür ve İslam'ın ileri karakolu sıfatıyla Avrupa'nın içlerine doğru uzanan bir saldırının çıkış üssü konumunu alır.

Selçuklu ve Osmanlı Devletleri, birbirinden farklı iki fenomen değil, tersine geniş ölçüde aynı etnik, sosyal ve siyasal temellere dayanarak birbirini izleyen iki devlet biçimi idi. Söz konusu süreklilik elbette mutlaklaştırılmamalı ve Osmanlı Devleti de - M.F. Köprülü veya M. Akdağ'ın düşündükleri gibi - yalnızca Konya Sultanlığı'nın bir devamı olarak görülmemeli; aynı şekilde, geçiş ilişkileri yalnızca etnik ve coğrafi sürekliliğe indirgenemeyeceği gibi toplumun ve devletin tüm kurucu öğeleri de Bizans ve Balkan Slavlarından türetilemez.”

Kaynak: E. Werner,
Büyük Bir Devletin Doğuşu, Osmanlı Feodalizminin Oluşma Süreci,
Alan Yayıncılık, 1986.

Kaynak: Y. Önge vd. (der.), *Divriği Ulu Camii ve Darüüşşifası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.

3 Divriği'deki Ulucami'ye bitişik Şifahane (1228 - 1229), Anadolu'nun insan sağlığı için önlem getiren ilk yörelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Anadolu Selçukluları'nda Sanayi Ürünleri

Dokuma, halı ve kilim Anadolu'daki sanayi ürünleri arasında ilk sırayı almaktaydı. Konya, Aksaray, Sivas, Erzurum ve Uşak başlıca halı dokuma tezgâhlarının bulunduğu kentlerdi. Yün, tiftik ve pamuktan üretilen kumaşlar da çeşitli ülkelere ihraç ediliyordu. Erzincan, Muş, Mardin, Maraş, Karaman, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Kastamonu, Konya, Kırşehir ve Malatya çeşitli cins kumaşların üretildiği merkezlerdi. Bu dönemde sadece Malatya'da 12 000 dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Anadolu'da dokunan halılar Avrupa ve İslam ülkelerine ihraç ediliyordu. Dokuma sanayiinde kullanılan bitkiler de Anadolu'dan toplanarak Avrupa ülkelerine satılıyordu. Dericilik de önemli bir sanayi dalını teşkil ediyordu. Erzurum, Sivas ve Antalya gibi merkezlerde çeşitli silahlar üretiliyordu. Erzincan özellikle bakır ev eşyası imalatında ilk sırayı almakta idi. Altın ve gümüş takılar Konya ve Alâiye'de (Alanya) yapılıyordu.

Anadolu Selçukluları zamanında çıkarılan başlıca madenler, demir, bakır, şap, kayatuzu, lacivert taşı ve boraks idi. Bakır Ergani'de, Kastamonu ve Erzincan yöresinde, demir az da olsa Divriği ve Toroslar'da çıkarılmakta idi. Ulukışla, Gümüşhane, Amasya Gümüşhacıköy ve Kütahya Gümüşsar'da ise, gümüş yatakları vardı. İhraç malları arasında yer alan kayatuzu da Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki sekiz tuzlada üretiliyordu. Şebinkarahisar ve Kütahya'da elde edilen şap, İtalya'da gelişmeye başlayan dokuma sanayiinin gereksinimini karşılıyordu.

Kaynak: C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 1984.
(Özet)

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Arasta:** Genellikle bir hayır kuruluşuna gelir sağlamak için inşa edilen üstü örtülü çarşı ya da saçaklı dükkân sırası.

***Bedesten:** Farsça bezzazistan (bezcilerin yeri) kelimesinden türemiş ve üstü örtülü çarşı anlamında kullanılan sözcük. Bazen, İstanbul'da olduğu gibi, bedesten deyimi bir kapalı çarşının içinde yer alan ve en kıymetli eşyanın korunduğu bina için kullanılmaktadır.

***Sürgün:** Bir bölge ya da kentin nüfusunun tamamının ya da bir kısmının zorla başka bir yere nakledilmesi. Osmanlı Devleti sürgünü bazı yerlerdeki kişi ve toplulukların uzaklaştırılması için kullanılmışsa da, genellikle yeni fethedilen bir yere nüfus aktarmak ya da o yerdeki nüfus dengesini değiştirmek için başvurmuştur.

1 İstanbul, Kapalı Çarşı.

A. Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Kentleşme (14. – 16. Yüzyıl)

1. Göçerlikten Yerleşik Düzene Geçiş

► 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya göç edip yerleşen Türk topluluklarının arasında yer alan Osmanlılar, 14. yüzyılın başlarında gösterdikleri hızlı büyümenin sonucunda Kuzeybatı Anadolu'da etkili olmuş bir beylik olarak varlık göstermeye başlamışlardır. Göçer bir geleneğe sahip olan bu topluluk, fethettiği kentlerle birlikte daha yerleşik bir düzenin şartlarına da uyum göstermiştir. Bu iki geleneğin karşı karşıya gelmesiyle birlikte, Osmanlı kültüründe uzun bir süre bir arada yaşayacak olan sabit/yerleşik ve seyyar/göçer konut ve yerleşme tiplerinin birlikteliğinin ve karışımının ilk örnekleri ortaya çıkmıştır.

► Osmanlılar fethettikleri kentlerin yapı ve dokusuna az müdahale etmişlerdir. Varolan yapıyı korumuş, bazı binaların işlevlerini değiştirmiş, gerek duydukları bazı yapıları ise, inşa ettirerek kent dokusuna eklemişlerdir. İşlevi değiştirilen yapıların başında camiye ya da başka türden dinsel yapılara dönüştürülen kilise ve manastırlar gelmektedir. Eklenen binalar ise, genellikle kale içinde yer alan saray (ya da idari merkezden), kentin ortasında yer alan bedesten* ve arasta*dan oluşmaktaydı. Bunun dışında kalan yapı ve mekânlar ise, bir tür "doğal" gelişmeye bırakılmaktaydı.

2. İstanbul: Sorunlu Bir Kent

► 1453'teki fethini takip eden yıllarda Konstantinopolis'in gelişmesi, Osmanlıların kentsel örgütlenme anlayışına iyi bir örnek oluşturur. Fetihden sonra II. Mehmed'in İstanbul adını verdiği ve devletin merkezi haline getirmek istediği bu kent, birçok açıdan sorunluymuştu.

► Öncelikle bu kentin Edirne'nin yerine başkent olarak kullanılması, yerleşik ve merkezietçi bir geleneğe karşı çıkan gazi çevreleri arasında bir muhalefet yaratmış, II. Mehmed'in bu muhalefet çevrelerini ikna edebilmek için projesini beş yıl kadar ertelemesini gerekli kılmıştı. Öte yandan fetihden önce zaten nüfusu 30 000 - 40 000 düzeyine inmiş olan bu kentin fetihden sonraki harap haline çare bulmak gerekiyordu. Kentin eski sakinlerinin geri dönmesi ve yeni insanların yerleşmesi için yapılan çağrılar ve verilen teşvikler fayda etmeyince II. Mehmet, çeşitli yörelerden zorla insan getirilmesini sağlayan sürgünlere* başvurmayı seçmişti.

► Bu nüfus hareketlerinin yanında, kentin imarına yönelik çalışmalar da başlatılmıştı. Kentin merkezine (bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yere) surlarla çevrili bir saray inşa edilmiş, diğer Osmanlı kentlerindeki kale vazifesini gören bir mekân ortaya çıkmıştı. Kalenin altında kalan ve Haliç'e doğru uzanan ticari alana ise, Kapalı Çarşı'nın (1. belge) nüvesini oluşturacak olan bedesten inşa edilmişti. Nihayet, devletin dinsel boyutunu simgelemek üzere II. Mehmed, bir süre Ayasofya Kilisesi'ni (2. belge) cuma camii olarak kullandıktan sonra, kendi adını taşıyan Mehmediye ya da Fatih Camii'ni ve onu çevreleyen, medrese, hastane, aşevi gibi yapıları içeren külliye inşa ettirmişti (3. belge).

► Kentin daha sonraki gelişimi için ise, bir taraftan yerleşik halkın kendi ihtiyaçları için öngördüğü değişiklikler serbest bırakılırken, diğer taraftan askeri ve bürokratik üst sınıf ile saray ve çevresinin katkıları ve yönlendiriciliği etkili olmuştur. Özellikle bu kesimlere ait bazı güçlü kişilerin vakıf kurarak kente kazandırdıkları ticari, dinsel ve kamusal yapılar (cami, medrese, han, hamam, çeşme vb.) kentin yapılaşmasında çok önemli bir rol oynamış, bazı mahallelerin doğmasına ya da gelişmesine neden olmuştur.

2 Ayasofya: Dünya mimarlık tarihinin en görkemli yapıtlarından biri sayılan ve 360'ta tamamlanan bu Bizans kilisesi, İstanbul'un fetihinden sonra camiye çevrildi.

4 İstanbul: Bir Kültür Merkezi

"Fatih İstanbul'u aldığı zaman, kentin kültür merkezi kimliği tamamen sönmüş bulunmaktaydı. Patrik Gennadios'a göre fetihten sekiz yıl önceki durumu ile İstanbul'un bilim ve kültür çehresi bir harabeden ibaretti. Bununla birlikte bazı felsefe ve din konuları yine de tartışılabiliyordu. Her iki alana da ilgi duyan Fatih, fetihten sonra ilk akademik oturumu bir çevirmen yardımıyla Patrik Gennadios'la Pamakaristos Manastırı'nda (Fethiye Camii) yaptı. Buradaki hoşgörülü yaklaşımı, dinleyenlerde hayranlık uyandırdı. Bu davranışları kimilerince Hıristiyan eğilimli olduğuna yorumlansa da onun amacı, her dinden ulemayı "kimine sof, kimine çuha ve kimine akçe verip" hoşnut etmektir. Kavim ve din farkı gözetmeksizin sanatçıları, düşün ve bilim adamlarını İstanbul'a toplamayı amaç edinmiş, İslam bilimlileri için de medreseler yaptırmıştır. Kurumlarının sağlıklı hizmet verebilmesi için düzenlediği vakfiyeleri, medreselerin hiyerarşik sistemlerine, tıp dahil, çeşitli dallara ait öğretim çalışmalarına ilişkin ilginç ayrıntılar içermektedir. Örneğin Darüşşifa'da din ve ırk ayrımı yapılmaksızın herkesin tedavi edilmesi koşuldu. Fatih Külliyesindeki medreseler temel eğitimden uzmanlık öğretimlerine kadar basamakları ve programları kapsamaktaydı. Mahmud Paşa ile Ali Kuşçî bu aşamaları ve her aşamanın programlarını saptarlarken Patrikhane Ruhani Mektebi sisteminden de yararlanmışlardı".

Kaynak: N. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, 1999.

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998.

3 Fatih Camii: Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilen Fatih Camii, 1766 depremi sonrasında III. Mustafa'nın saray mimarı Mehmet Tahir Ağa tarafından yeniden yapılmıştır. Namazgâhu çevreleyen sekiz medresesi bulunmaktadır.

Kaynak: *Yeryüzü Suretleri*, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

5 Hartman Schedel'in (1440 - 1514) atlasından alınan bu resimde Ayasofya Camii'nin iki, Fatih Camii'nin de dört minaresi görülmüştür.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Kara çadır: Keçi kılından dokumaların asılmasıyla meydana getirilen bir tür çadır.

*Yurt: Topak ev ya da alaçık isimleriyle de bilinen kubbe ya da koni biçiminde keçeyle kaplı çadır.

*İaşe: Bir kişi ya da yerin temel gereksinimlerinin karşılanması. Özellikle kent halkının olası bir kıtlıktan dolayı isyan etmesinden endişe eden Osmanlı Devleti, kentlerin iaşesine her zaman çok önem vermiştir.

Kaynak: E. Yenal (haz.), *Bir Masaldı Bursa*, Yapı Kredi Yayınları, 1996.

1 1600'lerin başında Bursa'ya gelen G. Wheler'in, 1642'de basılan *Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant* adlı kitabında *Olympus Asiaticus* olarak adlandırdığı dağın temsili resmi. Wheler, bu kitapta kentte 40 000 Türk, 12 000 Yahudi, az sayıda Ermeni ve Rum'un yaşadığını belirtir.

3. Osmanlı Yerleşim Kültürünün İkili Yapısı

► İstanbul'un yeniden tasarımı Osmanlıların kentsel çevreye uyum ve bu çevreyi şekillendirme süreçlerinin en belirgin göstergelerindedir. Ancak, kentsel çevrenin yanında, kırsal alanda yer alan gelişme ve devamlılıklar, Osmanlı yerleşim kültürünün ikili bir yapıya doğru gittiğini gösteriyordu. Kırsal alandaki en belirgin devamlılık, göçebe toplulukların varlığı ve bunların kullandıkları yerleşim şekillerinin sürekliliği idi.

► Yurt* ve kara çadır* adıyla bilinen başlıca iki tip çadırda barınan göçebe topluluklar, arada sırada devletin baskılarıyla ve zorla yerleştirme girişimleriyle karşılaşsalar da, günümüze kadar -azalarak da olsa- Anadolu'nun birçok yöresinde önemli bir yerleşim şekli olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların dışında, yarı kentsel, yarı kırsal nitelikte ve yerleşik düzenli köy ile kasabalar da bu dönemlerde önemli yerleşim noktaları olarak yer almaktaydı. Bunların bazıları Osmanlı öncesine dayanan yerleşim birimleri olmakla birlikte, bazıları Osmanlılar tarafından fetih sırasında kurulmuştu.

► Kısacası, 14. ve 15. yüzyıllardaki hızlı genişlemeleri (2. ve 3. belge) sırasında birçok yerleşik kenti devralan Osmanlılar, kendi kırsal ve göçer geleneklerinden farklı, çok daha kentsel ve yerleşik bir geleneğe ayak uydurmak zorunda kalmış, iki geleneği de içeren bir coğrafyanın sahipleri konumuna gelmişlerdi. Bunun sonucunda daha önceleri görülmeyen türden bir toplumsal tabakalaşma da yavaş yavaş ortaya çıktı. Gazi çevrelerinin giderek yerini alan ve daha merkezi bürokratik ve askeri bir yapıya sahip olan üst sınıf, kentleşmeye ve kırsal alanlarda hâlâ önemli ölçüde varlığını devam ettiren eski geleneğinden kopmaya başlamıştı.

► Kâgir saraylarda, konaklarda barınan, eski geleneklerini (çadır vb.) artık daha çok simgesel düzeyde kullanan üst sınıf, ticaret ve sanayiye odaklaştığı kentlerde ve kısmen de bu etkinliklerden sağlanan vergiler sayesinde yaşamaya başlamıştı. "Merkez" diye nitelendirilebilecek bu kesimin karşısında, daha kırsal nitelikte bir yapıya ve temele dayanan bir "çevre", obalarda, köylerde ve kasabalarda odaklaşıyordu. Başkent ile taşra, merkez ile çevre, kent ile kırsal alan arasındaki bu ikilik, Osmanlı tarihi boyunca, hatta Cumhuriyet döneminde de oluşan birçok eşitsizlik, dengesizlik, gerginlik ve çatışmanın temelinde yer alacaktır.

B. Olgunluk Dönemi: Gelişen Kentler (16. - 18. Yüzyıl)

1. Konumları ve Yöresel Özelliklerine Göre Gelişen Kentler

► 15. yüzyıldaki hızlı fetih döneminin arkasından, 16. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti gücünü istikrarlı bir şekilde artırmaya başlamış, bu istikrar ve büyüme ülkenin yerleşim örüntülerine büyük ölçüde yansımıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen fetihler sayesinde Osmanlı topraklarına yeni kentler ve kentsel alanlar eklenmiştir. Fetihlerin yanısıra, Anadolu'daki bazı yerleşim noktaları, istikrarın getirdiği belirli bir refah sayesinde gelişmiş, 10 000 ile 30 000 arasında değişen nüfusa sahip kentler haline gelmiştir.

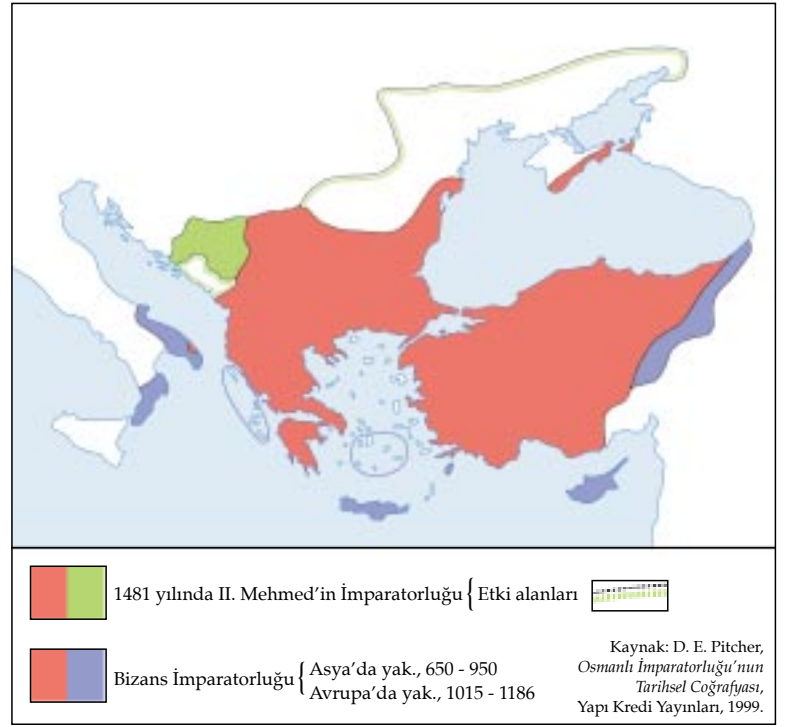
► Bu Anadolu kentleri, konumlarına ve yöresel özelliklerine göre çeşitli etkenlere bağlı olarak gelişmişlerdir. Örneğin Bursa (1. belge), Osmanlı topraklarındaki eskiliği, İstanbul'a yakınlığı ve hızla gelişen ipek dokumacılığı sayesinde büyümüştü. Manisa ve Amasya gibi kentler ise, Osmanlı merkezi yönetiminin gelişmesi ve özellikle şehzadelerin devlet idaresini öğrenmeleri için sancak merkezleri olarak tahsis edilmeleri sonucunda önem kazanmıştı. Çoğu kent için ticaret ve üretimin gelişmesi en önemli etken olarak göze çarpyordu. Trabzon, Erzurum, Sivas, Kayseri, Ankara gibi kentler hem ticaret yollarının gelişmesi, hem de sanayilerinin gelişmesine bağlı olarak giderek önem kazanan yerleşim birimlerine dönüşmüşlerdir.

► Bütün bu kentleşme sürecinin merkezinde yer alan İstanbul'un konumu ise farklıydı. 17. yüzyıla kadar 200 000 - 250 000 nüfuslu dev bir kent halini alan başkent, "doğal" bir büyümeden çok, özel konumundan kaynaklanan bir ivmeyle büyümüştü. Bir tür ekonomik "asalak" olan bu kent, ürettiğinden çok tüketmekte, gücünü siyasal ve simgesel öneminden almaktaydı. Nüfusunun büyük bir kısmı saraya, orduya ve devletin bazı üretim birimlerine bağlı bir şekilde yaşamaktaydı. Devlet ve egemen sınıf, İstanbul'un kentsel gelişmesine olduğu kadar istikrarlı bir şekilde iaşe*sine de ayrı bir önem vermekteydi.

Tarih	Avrupa (bin kilometre kare olarak)	Asya	Toplam
1389 (I. Murad'ın ölümü)	131,054	130,018	261,072
1402 (Ankara'dan önce)	225,740	469,826	692,566
1404 (Timur'un çekilmesi)	168,609	119,140	287,749
1413 (Birliğin kurulması)	168,609	172,235	340,844
1421 (I. Mehmed'in ölümü)	198,394	206,423	404,817
1451 (II. Murad'ın ölümü)	266,511	298,109	564,620
1481 (II. Mehmed'in ölümü)	403,522	446,516	850,038
1503 (Buda Barışı)	427,091	456,358	883,449

Kaynak: D. E. Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

2 İkinci Genişleme Dönemi (1451 - 1503): Bu tablo, Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyıl boyunca ne kadar genişlediğini göstermekte ve 1503 yılında Rumeli ve Anadolu Beylerbeylikleri arasındaki ilginç dengiyi ortaya çıkarmaktadır.

3 Bizans İmparatorluğu ile II. Mehmed dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun bir karşılaştırması.

4 Osmanlı İmparatorluğu'nda göç (1550 - 1650).

Coğrafyacının Sözlüğü

***Lonca:** Aynı meslekten olan kişileri bir araya toplayan geleneksel bir örgütlenme şekli. Loncaların başlıca işlevi üyelerinin rekabetten korunmalarını sağlamak, hammadde, iş gücü ve pazar konusunda ortaya çıkabilecek sıkıntıları gidermek ve örgüt içinde yer alan kişilerin yönetimini üstlenmektir. Osmanlı sisteminde loncaların üzerinde önemli bir devlet baskısı bulunabilmekte, bu baskı, toplumu bu örgütler yoluyla kontrol etmeyi kolaylaştırabilmekteydi.

Kaynak: Kartpostal, Levant Koleksiyonu.

1 Ayakkabıcı, 1905.

► Taşradaki kentlerde ise, devletin varlığı çok daha sınırlı kalabiliyordu. Kentin güvenliğini sağlayacak birkaç görevli ve askeri birim ile hukuksal yapıyı temsil eden bir kadı dışında fazla bir homojenlik söz konusu değildi. Bu anlamda İstanbul, yüzlerce cami, medrese, han, hamam, çeşme, sebül gibi üst sınıf üyeleri tarafından yaptırılan kamusal yapılarla Osmanlı olarak nitelendirilebilecek kentsel ve mimari bir üslup kazanırken, taşra kentlerinde aynı üslup yöresel gelenek ve özelliklerin belirlediği bir kent dokusunun içinde çok daha yüzeysel kalabiliyordu. Merkezden (İstanbul'dan) uzaklaştıkça kentlerde görülen "Osmanlı" unsurlarının varlığı ve önemi giderek azalıyor, yerel özelliklerin belirlediği yapı ve işlevler çok daha baskın çıkabiliyordu.

► Bu anlamda, bir "Osmanlı kenti" tipi aranacak olursa, bu tür yerleşimlerin İstanbul'un iki tarafında (Doğu Rumeli ve Batı Anadolu'da) yer alan bölgelerde örneklerine rastlandığı, bu bölgelerin dışındaki kentlerin ise, kendi özelliklerini korumuş olduğu ve sadece merkez ya da merkezin temsilcileri tarafından yaptırılan bazı binalardan kaynaklanan sınırlı bir Osmanlı kimliğine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

► Bu gerçeğin arkasında yatan ise, çoğu zaman iddia edildiğinin tersine, Osmanlı merkezîyetçiliğinin ve hükümlerinin bazı sınırlarının bulunmasıdır. Dönemin teknolojik ve lojistik imkânları nedeniyle, yerel kimlik ve özelliklerin yerine bir üst-kimliğin yerleştirilmesi oldukça güçtür. Osmanlı Devleti, genellikle askeri, hukuksal ve vergisel bir kontrol ile yetinmek zorunda kalmış, bunların dışındaki alanlarda çok daha esnek bir politika izlemiştir. Bu nedenle Osmanlı topraklarında yer alan kentlerin herbiri kendi yöresel özelliklerini korumuş, devletin kültürel ve siyasal varlığını simgeleyen bazı binalar dışında kendilerine has yapılaşma ve dokularını uzun süre devam ettirebilmişlerdir.

► 16. yüzyıl boyunca gözlemlenen kentleşme süreci, 17. yüzyılda da devam etmiştir. Bu dönemde rastlanan en ilginç örneklerden biri ise, daha önce önemsiz bir kasaba konumunda olan İzmir'in hızlı bir şekilde bölgenin en önemli kenti haline gelmesidir. Bu gelişmenin arkasındaki başlıca etken, 16. yüzyıldan beri önemli bir yer tutan, ancak bu yüzyıldan itibaren giderek hızlanan Avrupa ticaretiydi. Anadolu'nun tarım ürünlerinin Batı'dan ithal edilen mallarla değiştirildiği bir liman kenti olarak gelişen İzmir, gelecek yüzyıllarda Osmanlı ekonomisi ve toplumu üzerinde önemli bir etki yaratacak olan yeni bir dünya düzeninin bu topraklar üzerindeki ilk örneğiydi. 19. yüzyılda örneklerine rastlanacak olan Batı ticaretine bağımlı liman kentinin prototipini oluşturmuştu (2. belge).

2. Osmanlı Kentlerinin Ortak Özelliklerinden Söz Edilebilir mi?

► Osmanlı topraklarında gelişen kentleri gerçek anlamda tek bir modele indirgemek mümkün değilse de, bazı ortak özelliklerden söz etmek mümkündür. Bunlardan bazıları, Batı'da da rastlanan ve genel olarak geleneksel kent yapısına özgü özelliklerdir. Sınırlı bir sanayileşmeyle orta ve uzun mesafeli ticaretten elde ettikleri gelirler sayesinde gelişen bir tüccar ve zanaatkâr sınıfı, şehrin ekonomik hayatının temelini oluşturmaktaydı. Bu kesim ile birlikte daha mütevazı bir statüye sahip olan işçiler ya da küçük tüccar ve zanaatkârlar (1. belge), lonca* gibi geleneksel örgütlenmelerin içinde yer almaktaydı.

► Bu örgütlenme şekli kentlerin çalışan erkek nüfusunun büyük çoğunluğunu içerdiğinden, toplumsal hayatta da çok önemli bir rol oynamaktaydı. Bu tür ekonomik ve toplumsal bir düzende toplumsal farklılaşma sınırlıydı. Zengin ile yoksullar arasındaki farklar nispeten düşük kalmakta, toplumsal yapıya belirli bir tekdüzelik hakim olmaktadır. İdari görevleri sayesinde hem gelir, hem de statü açısından üstünlük sağlayan devlet görevlileri ise, kent nüfusunun içinde ayrı bir konuma sahiptiler. Üçüncü önemli grubu oluşturan din görevlileri de, hem temsil ettikleri otorite, hem de dayandıkları yerellik sayesinde, ekonomik olarak olmasa da toplumsal prestij açısından ayrıcalıklı bir konuma sahip olabiliyorlardı.

2 19. yüzyılın sonunda İzmir Limanı.

Fotoğraf: A. Yamaç Arşivi.

Kaynak: C. Köseoğlu, *The Topkapı Palace, Treasury of the Empire*, Ak Yayınları.

3 Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde bulunan Kuran: Kapağı altından olan bu Kuran'ın ilk sayfasında I. Mahmud'un (1730 - 1754) tuğrası bulunmaktadır.

4 Osmanlılarda Coğrafya

"Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı coğrafyacılığının temel çizgisi, eski kitapların doğrudan çevirisi veya bunlardan bazı küçük katkılarla yapılan derlemeler doğrultusundadır. Bu dönemde, coğrafya bütün evreni açıklamayı amaçlayan bir bilgi dalı olarak bir yandan *kozmozğrafya* adı altında matematik coğrafyayı, öte yandan tarihle iç içe bir durumda ülkeleri ve bu ülkelerde yaşayanları tanımlayan ülkeler coğrafyasını kapsar. (...)

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli genişlemesi özellikle askeri amaçlarla yeni coğrafya bilgilerine gerek göstermişti. Bu dönemde çeşitli yol haritaları yapılmış, özellikle denizcilik alanında özgün nitelikte harita ve yapılar ortaya konulmuştur. Bunların en önemlilerinden biri Piri Reis tarafından H. 927 (1521) yılında yazılan *Kitabü'l Bahriye'* dir. (...)

Coğrafya alanında Avrupa etkisi 17. yüzyılın ikinci yarısında Kâtip Çelebi (1609 - 1657) ile başlar. Kâtip Çelebi'nin yazdığı *Cihannüma* adlı coğrafya kitabı, bu alanda Doğu görüşünden Batı görüşüne geçişte bir dönem noktası oluşturur. *Cihannüma* çok geniş ve kapsamlı olarak tasarlanmışsa da tamamlanamamıştır. İlk kez Avrupa kaynaklarından yararlanılarak hazırlanan ve düzenlenen bu kitap uzun süre klasik bir coğrafya elkitabı olarak kullanılmıştır. (...)

17. yüzyılın ikinci yarısına ilişkin önemli bir yapıt ünlü gezgin Evliya Çelebi (1611 - 1682) tarafından gözlemlerine dayanarak yazılmış olan on ciltlik *Seyahatname'* dir. *Seyahatname*, doğal ve kendine özgü canlı anlatımıyla özgün bir gezgin kitabıdır. 19. yüzyıl sonlarında basılmaya başlanmıştır.

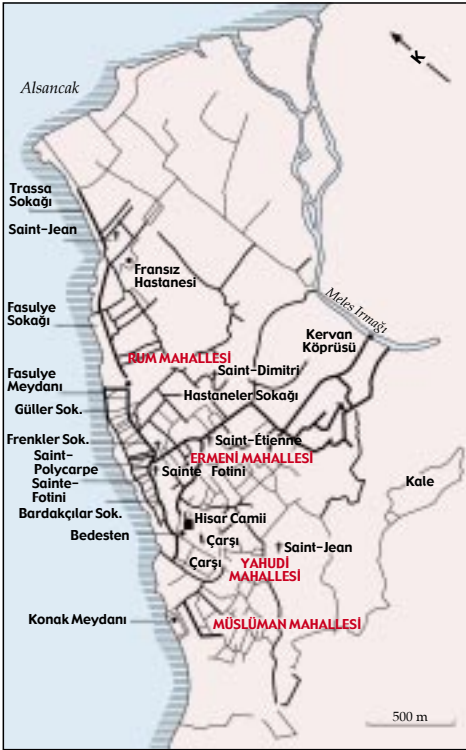
19. yüzyılda da coğrafya alanında oldukça çok sayıda yayınlara karşılaşıyoruz. Yüzyılın başlarında görülen Doğu etkisi kısa süre sonra yerini Batı etkisine bırakmış ve -özellikle Fransızca kaynaklardan- çok sayıda çeviri ve derleme yapılmıştır. Bütün bu kitapların genellikle ortak yanı, tanımlayıcı ülkeler coğrafyası niteliğinde olmaları, karşılaştırmalı, fiziksel ve ekonomik coğrafyaya yer vermemeleri ve en önemlisi Osmanlı ülkesine ilişkin bilgilerin son derece zayıf ve çoğu zaman da yanlış olmasıdır. Bunun önemli nedenlerinden biri, Osmanlı ülkesine ilişkin doğru haritaların ve istatistik bilgilerinin bulunmamasıdır."

Kaynak: E. Dölen, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilim", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 1985.

Coğrafyacının Sözlüğü

***Celali İsyanları** : 16. yüzyılın başlarında Tokat'ın Turhal ilçesinde başkaldırmış olan Celal adındaki bir kişinin bu isyanına verilen isim. Ancak bu tarihten sonra devlete karşı girişilen bütün büyük isyanlara Celali isyanı adı verilmiştir.

***Gayrimüslim**: Müslüman olmayan. Osmanlı toplumunda başlıca gayrimüslim topluluklar Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşmaktaydı.

Kaynak: M.-C. Smyrnelis, "İzmir'de Avrupa'lı Koloniler ve Etnik-Dini Cemaatler...", F. Geogon ve P. Dumont (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, İletişim Yayınları*, 2000.

1 19. yüzyıl ortasında İzmir.

► Diğer bazı özellikler ise, büyük ölçüde Osmanlı toprakları ve kısmen de İslami kentin yapısından kaynaklanmaktaydı. Bunların başında, genelde ülkenin ve özeldede kentlerin farklı din ve kültürlere mensup toplulukları barındırıyor olması geliyordu. Osmanlı topraklarının çoğundaki ve özellikle Anadolu'daki yerleşimlerde Müslüman halkın yanında Rum, Ermeni ve Musevi topluluklar bulunmakta (2. belge) ve bu farklı kültürlerle ait kişiler aynı mekânı paylaşmaktaydı. Zorla din değiştirmek gibi bir politikayı hemen hemen hiçbir zaman gütmemiş olan Osmanlı devleti ise, bu farklı grupların bir arada yaşayabilmeleri için çeşitli tedbirlere başvuruyordu.

► Kendini İslami olarak tanımlayan devlet, Müslümanlarla Gayrimüslimler* arasında en belirgin statü farkı olarak, Gayrimüslimlerin İslami zimmet anlayışına göre haraç ya da cizye adındaki bir vergiyi ödemelerini ve Müslümanlara tanınan bazı ayrıcalıklardan yararlanamamalarını öngörmekteydi. Ancak bunun karşılığında bu topluluklar kendi iç düzenlemelerinde ve dinsel işlerinde serbest bırakılmaktaydı. Böylece Osmanlı kentleri, giderek homojen görüntü kazanan Avrupa kentlerinin aksine, her zaman için farklılıkları barındırmış ve yaşatmış birer yerleşim birimi olarak kalmıştır.

► Farklılıklardan doğabilecek gerilim ya da çatışmaları önlemek için, bu topluluklar kent içinde mümkün olduğu kadar az temasla yaşamaya çalışıyor, devlet de bu tür bir mekân kullanımını teşvik ediyordu. Bu toplulukların genellikle kendilerine ait mahallelerde öbeklenmesi büyük ölçüde bu ayırım politikasının bir yansımasıdır (1. ve 4. belge).

3. Kırsal Alanlar Yerleşik Düzene Direniyor

► Bütün bu kentsel gelişmelerin oluştuğu sırada, kırsal alandaki değişim birçok açıdan farklı bir seyir izliyordu. 16. yüzyılda fethettiği topraklarla birçok yeni kente kavuşan Osmanlı İmparatorluğu, aynı süreç içinde yeni kırsal alanlar da kazanmıştı. Oysa kırsal alanlar, üretim ve vergilendirme açısından çok önem taşımakla beraber, kentlerden çok daha zor kontrol edilebilmekteydi. Kentlere yakın olan ve onları besleyen alanlar ile devletin ulaşabileceği derecede merkezi konumdaki topraklarda nispeten rahat bir şekilde kontrol sağlanabilirken, merkezden uzak olan bölgeler giderek ulaşılmaz ve kontrol edilemez bir hal alabiliyordu. Özellikle devletin vergilendirmek ve kontrol altına alabilmek için yerleştirmek istediği göçer topluluklar, rahatlıkla bu tür girişimlerden kaçabilmekte, hatta yerleşik düzeni ve ticaret yollarını tehdit edebilmekteydi.

► Kırsal alanda yaşanan en büyük sıkıntılar 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında yaşanan kargaşa ve istikrarsızlık döneminde başgöstermiştir. Genellikle Celali isyanları* adıyla anılan bir dizi ayaklanma, devleti zor durumda bırakmış, kırsal alanda yaşayanların düzen ve yaşamını tehlikeye sokacak derecede istikrarsızlık yaratmıştı (3. belge). Hem Celali'ler hem devletin baskıları karşısında dayanamayan köylü nüfusunun büyük bir kısmı ya Celali'lere katılmak, ya da köyünü ve toprağını bırakarak daha emniyetli yerlere sığınmak zorunda kalmıştı. "Büyük Kaçgun" adıyla bilinen bu göç hareketinin yönü verimsiz ama güvenli yerlerde bulunan topraklara, hem iş hem de güvenlik imkânı olarak görünen kentlere doğru olmuştur. 17. yüzyılda kentlerde gözlemlenen nüfus artışının ardında kısmen de bu köyden kente göç olgusu bulunmaktadır.

C. Hızlı Değişim Dönemi: Modernleşme Kentleri Etkiliyor (18.-20. Yüzyıl)

1. Batı Ticaretine Eklemlenme Kentleri Dönüştürüyor

► 17. yüzyılda yaşanan bazı sıkıntılardan sonra, 18. yüzyılın belirli bir ferahlama getirdiğini söylemek mümkünse de kökten bir değişimden söz etmek güçtür. Değişime en kapalı olan kırsal alanlarda, geleneksel yapı ve dokular büyük ölçüde aynı kalmıştı. Ancak devletin merkezi otoritesinin zayıflaması sonucunda, genellikle ayan adı altında bilinen bazı yerel güçler kendi bölgelerindeki etkilerini genişletebilmiş, artan ekonomik güçlerini ve varlıklarını sergilemeye başlamışlardı. Kent ve kasabalarda inşa ettirdikleri konaklar ve kuleli evler bu değişimin en önemli işaretleri arasında yer almaktaydı.

Anadolu'nun 1911 - 1912'deki Nüfus Bölümlerinin Toplam Nüfus İçinde Oranları (%)

İller	Süryanî,						Diğer
	Müslüman	Rum	Ermeni	Keldani, Nesturî	Yahudi		
Hüdavendigâr	76,04	12,44	10,54	0	00,69	00,30	
Aydın	79,03	17,53	01,14	*	02,01	00,28	
Kastamonu	96,10	02,73	01,17	0	*	0	
Trabzon	82,03	14,39	03,58	0	*	0	
Sivas	81,22	06,14	12,42	*	00,03	00,19	
Ankara	87,47	03,70	08,70	0	00,13	0	
Konya	91,24	07,21	01,47	*	00,02	00,06	
Adana	86,00	02,22	11,24	00,37	00,01	00,15	
Haleb	85,16	02,57	10,27	00,39	01,45	00,15	
Bitlis	66,85	0	31,27	01,89	0	0	
Mamuret el Azîz	82,94	00,18	16,32	00,42	0	00,14	
Diyarbakır	79,39	00,31	11,81	07,76	00,34	00,38	
Van	61,46	*	25,60	12,24	00,35	00,35	
Erzurum	82,57	00,60	16,75	00,21	*	00,07	
Bağımsız Sancaklar							* Oranı % 0,1'den az olanlar En alttaki toplam sayıları, her bir dinsel cemaatin, toplam Anadolu nüfusu içindeki yüzdesini göstermektedir.
Bolu	97,71	01,26	00,73	0	*	00,30	
Canik	67,22	25,11	07,27	*	00,01	0	
İzmit	69,77	12,32	17,77	*	00,13	*	
Biga	90,40	05,16	01,53	0	02,20	00,71	
Karahisar (Afyon)	97,14	00,22	02,61	0	*	00,03	
Karesi	76,07	02,61	01,84	0	00,08	01,40	
Kütahya	95,73	02,76	01,44	0	0	00,08	
Urfa	87,37	*	10,74	01,36	00,51	00,02	
Toplam	82,89	07,15	08,52	00,82	00,44	00,18	

2 Osmanlı İmparatorluğu'nun dinsel mozayigi.

Kaynak: J. Mc Carthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Yayınevi, 1998.

3 Celali İsyanlarının Nedenleri

“Yavuz Selim döneminde, mehdilik iddiasıyla devlete başkaldıran Türkmen Dervishi Celal'den sonra, İkinci Viyana Kuşatması'na kadar Anadolu'da görülen ayaklanmalar “Celali İsyanları” olarak geçmiştir tarihlerimize. (Günlük dilimizdeki “celallenmek” deyimini sanırım Celal'den geliyor.) Dini gerekçelere bağlanan ayaklanmaların gerisinde, haksız veya yüksek vergi uygulaması bulunmuştur. (...)

Devletin giderek gerilemesine yol açan Celali İsyanlarının başlıca nedenleri şunlardı:

- ❑ Savaş gelirlerinin azalması sonucunda, sefer giderlerinin “avarız” (varlık) vergileri ile büyük ölçüde köylüye (reyaya) yüklenmesi;
- ❑ Ek vergilerin, kanunlar yerine, sipahilerin kişisel kararları ile toplanması;
- ❑ Coğrafya keşifleri nedeniyle, Anadolu kervan ticaretinin azalması, ticaret gelirlerinin Batılı ülkelere kayması, kaptırılması;
- ❑ Sipahi - Yeniçeri rekabeti ile çatışmasının giderek büyümesi,
- ❑ Yürük ve Türkmen aşiretlerinin isyancı Celalileri desteklemesi;
- ❑ Devlet-halk ilişkisinin zayıflaması; devlet memuru sayılan kimi yeniçerilerle sipahilerin de isyancılara katılması; devlet maliyesinin (ekonomisinin) zayıf düşmesi;
- ❑ Osmanlı yönetiminin yapısal sorunlar karşısında güçsüz kalmaya başlaması, vb.”

Kaynak: B. Güvenç, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı, 1993.

4 Osmanlı Geleneğinde Mahalle Olgusu

“Osmanlı toplumunda gündelik hayatın *mahalle* ölçeğinde biçimlenmesi Ortadoğu İslâm geleneğinin bir uzantısıdır. Bu gelenek, toplumsal statünün dinsel ayrıcalıklara göre belirlendiği tarihsel dönemlerin izlerini taşır. Diğer yandan bu gelenek Ortaçağ Bizans kent yönetimi anlayışıyla da paralellikler göstermektedir. Farklı din, mezhep ve inanış biçimlerine bağlı aşiret, kabile ya da etnik insan gruplarının birbirlerinden ayrı mahallelerde iskân edilmeleri ilkesi bu geleneğin özünü oluşturur. Kentlerin mahallelere bölünmesi ilk aşamada idarî zorunluluğun bir sonucu olmaktan çok dinsel bütünlüğün korunmasına yönelik pratik bir önlem sayılabilir. Bağdat ve Şam gibi klasik İslâm kentlerinde bu önlem, mahalleleri birbirinden kalın duvarlarla ayırmak suretiyle titizlikle uygulanmıştır.

İstanbul'da ise bu geleneğe daha hoşgörülü bir anlayışla 18. yüzyıl sonuna kadar uyulduğunu görüyoruz. Gündelik hayat, kendi iç bütünlüğünü mahalle ölçeğinde koruyabildiği sürece bu uygulamalar devam etmiştir. Ancak 19. yüzyıl ile beraber artan nüfus ve iktisadi etkenler *mahalle*'nin sosyo-kültürel çerçevesini parçalamış, gündelik hayatın geleneksel içeriği çokmerkezli bir kent yaşantısı içinde erimeye başlamıştır.”

Kaynak: E. Işın, “19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, 1985.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Frenk Mahallesi: İstanbul ve İzmir’de, yabancı uyrukluların da yerleştiği Levantenlere mahsus mahalle.

	Yıllar		
	1840 1842	1880 1882	1909 1911
İngiltere	19,8	23,5	17,9
Fransa	16,6	28,0	14,1
Almanya	1,9	0,5	11,4
Avusturya	29,1	6,1	8,0
İng+Fr+ Alm+Avus	67,4	58,1	51,4
Sanayileşmiş Ülkeler	70,1	62,9	77,0
Rusya	10,4	13,6	3,9
Az gelişmiş Ülkeler	19,5	23,5	19,2
Cari Fiyatlarla Yıllık İhracat*	5,2	15,2	25,9

* Milyon Sterlin

Kaynak: Ş. Pamuk, "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti",
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,
C. 3, İletişim Yayınları, 1985.

1 1840-1910 döneminde Osmanlı ihracatının ülkelere göre dağılımı (%).

► Tarım sektöründe ve kırsal alanlarda belli belirsiz bir şekilde görünen bu değişim sürecinin yanında, kentlerde ve özellikle İstanbul’da çok daha önemli bazı değişiklikler göze çarpmaktaydı. Tarımdan ve ticaretten elde ettiği gelirinin fazlasını taşra kentlerinde harcamaya başlayan zenginleşen kesim, bu yerleşim yerlerinin çehresini yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştı. İnşa edilen konaklar, gittikçe sosyal statüye göre belirlenen mahalleler ve ikamet tercihleri, birçok kentin değişmesine yol açmaktaydı. Bu değişimler, en çok Batı ticaretiyle ilişkileri gelişmiş olan bazı kentlerde hissedilmekteydi.

► Batı ticaretine açılan kentlerde "Frenk"* adı altında bilinen mahalleler, gittikçe yerel zenginlerin rağbet ettikleri mekânlar haline gelmekteydi. Örneğin, 18. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul’da Galata ve özellikle yabancı sefaletlerin bulunduğu Beyoğlu bu yönde gelişen mekânlardır (4. belge).

► İstanbul’da gözlemlenen değişim Batının etkisi altında Beyoğlu’nun büyüyerek gelişmesiyle sınırlı değildi. Başta saray olmak üzere, üst sınıfın büyük bir kısmı da benzer bir genişleme takip ederek suriçi İstanbul’un geleneksel çevresinden kopmaya, Haliç ve Boğaziçi’ne doğru yayılmaya, buralarda yaptırdığı köşk, yalı veya kasırlara yerleşmeye başlamıştı (2. ve 3. belge). Kısacası, bazı üst sınıf gruplarının artan hareketliliği neticesinde kent büyümeye ve yayılmaya başlamıştı. Yüzyılın sonuna doğru girişilen askeri reform hareketlerinin getirdiği büyük yapılar da (kışlalar, okullar vb.) aynı yönde bir hareket göstermekte, kentin genişleme eğilimini artırmaktaydı.

2. Batı Ticaretine Eklemlenme Toplumsal Yapıyı Dönüştürüyor

► Ülke çapında değişik hız ve yoğunlukta hissedilen bu eğilimlerin gerçekten hızlanması 19. yüzyılda ve bu yüzyılın getirmiş olduğu kökten değişimlerle ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kökten değişim sürecinin arkasında yatan etkenleri iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bir taraftan dışarıdan -özellikle Batıdan-kaynaklanan etkenler Osmanlı devletini ve toplumunu şekillendirmeye başlamış, diğer taraftan ise Osmanlı devleti ve toplumundan gelen bazı ivmeler, sistemin değişmesi yönünde önemli adımlar atılmasına neden olmuştu. 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’ndan adını alan Tanzimat dönemi, bu iki yönlü etkileşimin ifadesiydi.

► Bu karşılıklı etkileşimin getirdiği hızlı değişimlerin en çarpıcı biçimde görüldükleri alanlardan biri, gerek merkezde, gerekse taşradaki yerleşim birimleriydi. Kırsal alanlardaki başlıca değişim, tarım üretiminin giderek Batıya ihraç ürünlerine yönelerek hızlanması, diğer taraftan ise Batıdan gelen sanayi ürünlerinin Osmanlı piyasasında yaygınlaşmasıydı (1. belge). Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu’nun giderek bir hammadde üreticisi ve sanayi ürünü ithalatçısı konumuna itilmekte olduğunu göstermekteydi.

► Kırsal alanda bunun getirdiği başlıca değişiklik, bağımlı da olsa, tarım üreticisinin giderek genişleyen bir pazara yönelmesiydi. Bu durum, özellikle büyük üreticilerin, çiftlik sahiplerinin ve bu ürünlerin ticaretiyle uğraşan tüccarların zenginleşmesine yol açtı. Avrupa’dan ithal edilen ucuz sanayi ürünleriyle rekabet edemeyen yerli esnaf ve sanayicilerin pazarları ise, daraldı.

3. Gelişimde Bölgesel Eşitsizlikler

► Osmanlı Devleti’nin giriştiği modernleşme hareketi taşradaki yerleşim alanlarının görüntüsünü ve merkezle olan bağlantılarını hızlı bir şekilde değiştirmekteydi. İthal edilip uygulanan yeni teknoloji sayesinde bazı önemli altyapı çalışmaları, ulaşım yollarındaki hızlanma ve merkezi bir eğitim sisteminin geliştirilmesi, kentlerdeki hayatı hızla değiştirdi.

► Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında geliştirilen demiryolu ve vapur hatları, artan bürokratik ve askeri kontrol ve Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) tarafından açılan okullar sayesinde devletin varlığı eskiye oranla daha hissedilir olmaya başlamıştı. Ancak bu gelişmeler, dengesiz bir dağılım göstermekteydi. Avrupa ticaretiyle bağları çok daha sıkı olan ve devletin merkezine daha yakın olan Batı Anadolu kentleriyle Akdeniz’deki liman kentleri bu yeniliklerden yoğun olarak faydalanırken, bu etkenlerden uzak kalan iç kısımlar ve özellikle Doğu Anadolu yerinde saymaya başlamıştı. Zaten gelişmiş olan kentlerin yanında Mersin, İskenderun ya da Trabzon (5. belge) gibi ticaret merkezleri doğar ya da palazlanırken, Ankara’nın doğusunda ve yeni düzenin dışında kalan birçok kent bu gelişmelerden dışlanmıştı.

2 Boğaziçi Yalıları

"I. Mahmut'un saltanatı döneminde, İstanbul'daki varlıklı ailelerin çoğu, Boğaziçi kıyılarında büyük yazlık konaklar yaptırdılar; yalı diye bilinen bu zarif ahşap yapılardan günümüze ancak birkaç tanesi kalmıştır. Julia Pardoe, 1836'da yayınlanan *Sultan'ın Kenti ve Türklerin Yaşam Tarzları* adlı kitabında bu yalılardan söz eder:

Tüm güzelliğiyle görmek için, Boğaziçi'ni ayışığında seyretmek gerekir. O zaman görüntüleri suya yansıyan o büyük konaklarda yaşayanlar, kendilerini çevreleyen o ihtişamlı manzaranın tadını doyasıya çıkarıyorlar. Öğle vaktinin göz kamaştırıcı ışığı yörenin çehresini en ince detaylarıyla sergiliyor; oysa yıldızlarla bezenmiş lacivert gökyüzü, berrak ay ışığı ve akşamın mukaddes sessizliği, bunun tam aksi biçimde ona, cazibesini iki kat artıran gizemli bir belirsizlik katıyor. Başkent'in sakinleri bu gerçeğin farkındalar. Yalılarında geçirdikleri yaz ayları boyunca en büyük eğlencelerinden biri denize bakan teraslarında oturup, suyun küçük dalgalarla ürperişini seyrederken ay ışığı altında hoptaya zıplaya geçen bir yunusbalığı sürüsünün gökgürültüsü gibi seslerle dalgaların ortasında batıp çıkarken keyifli molalar verdirdiği Rum ve İtalyan teknelerindeki denizcilerin akşam ilâhilerini dinlemek. Bu sırada ta uzaklardaki Asya'nın karanlık tepeleri uzun esmer gölgelerini suya düşürerek, gümüş gibi parlayan su yolunun kıyısı boyunca uzanan upuzun ağaçlar ise tepelerini titreştirerek, belki de dünyada eşi benzeri olmayan bu manzaraya letâfetli fırça darbelerinin sonuncusunu vuruyor."

Kaynak: J. Freeley, *Saltanat Şehri İstanbul*, İletişim Yayınları, 1999.

Cumba
Suyun üzerine uzanan bir penceredir.

Geleneksel Ahşap Yalılar "Osmanlı kırmızısı" olarak bilinen bir pas kırmızısına boyanıyordu.

Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı

Anadolu Hisarı'nın yakınındadır ve 1698'de yapılmıştır. Boğaz kıyısındaki en eski yalıdır. İlk yalılar, suyun tam kenarına yapılıyordu; sonraki yıllarda biraz daha içerlerde yapılmıştır.

Kaynak: *İstanbul Görsel Gezi Rehberi*, Dost Kitabevi, 1998.

Fethi Ahmet Paşa Yalısı ya da Mocan Yalısı Kuzguncuk'tadır. 18. yüzyıl sonlarında yapılmıştır. Besteci Franz Liszt ile mimar Le Corbusier burada kalmıştır. Cesur dış dekorasyonu nedeniyle "Pembe Yalı" olarak da bilinen yapı karadan güçlükle görülebilecek bir konumdadır

Ethem Pertev Yalısı Kanlıca'dadır. 1867 - 1908 arasında kapsayan ünlü "kozmpolit dönem" in başlıca örneklerindedir. Altında bir kayıkhaneye vardır ve bir yalının geleneksel özellikleriyle daha sonra ortaya çıkan karışık ahşap oymaları bünyesinde toplanmıştır.

Barok etkiler, oyma işlemeli balkonda göze çarpmaktadır.

Yalının altındaki kayıkhaneye.

3 Boğaziçi yalıları.

4 1890'da İstanbul'da Beyoğlu.

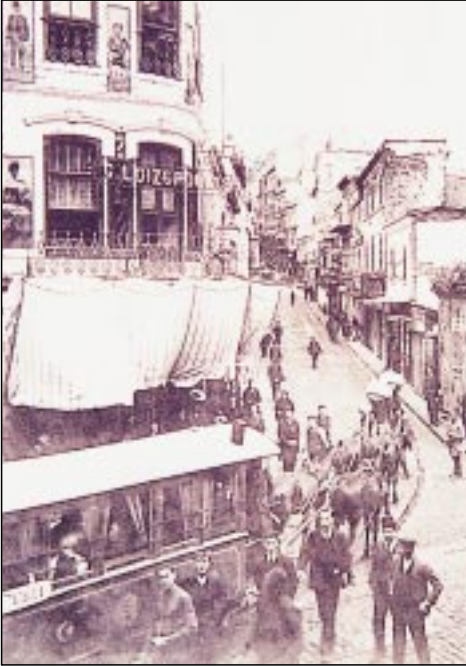
Kaynak: Kartpostal, Levant Koleksiyonu.

5 19. yüzyılda Trabzon Limanı.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Tanzimat Fermanı: Topkapı Sarayı'nın Gülhane Köşkü'nde okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen ve Sultan Abdülmecid'in cülusu dolayısıyla 3 Kasım 1839 tarihinde ilân edilen karar. Tanzimat Fermanı, bütün Osmanlı uyruklarına eşitlik, can ve mal güvenliği vaad eden, padişahın hükümlerine sınırlar getiren ve sistemin Batılılaşmasına yol açan bir belgeydi.

Fotoğraf: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.

1 1900'lerin başlarında Karaköy'de Bankalar Caddesi'nin başında Tatavla (Kurtuluş) seferini yapan atlı tramvay.

4. Modern Şehircilik Anlayışı İstanbul'da Başlıyor

► Bu gelişmelerden en çok etkilenen kentlerin başında İstanbul gelmekteydi. Hem Batıyla yoğun ilişkileri bulunan, hem de Tanzimat* hareketinin getirdiği yeniliklerin odak noktası olan bu kent adeta kabuk değiştirmeye başlamıştı. Bazı anıtsal yapıların tasarım ve konumu dışında Osmanlı kentlerinde daha erken dönemlerde görülmeyen türden bir şehircilik anlayışı hemen Tanzimat'tan sonra belirmişti. Daha önceleri bir tür "doğal" yapılaşma ve büyümeye izin verilmekteydi. Kişiler sahip oldukları arsaya diledikleri gibi ev yapıyor, evler arasında kalan boşluklar kamu alanı ve sokak olarak tanımlanıyordu. Bunun sonucunda kentin çoğu yerinde düzensiz, değişken genişlikte, sık sık da çıkmaz sokağa dönüşen sokaklardan oluşan karmaşık bir yapı görülmekteydi.

► Tanzimat'la birlikte, Batıdaki örneklerden esinlenerek düzenli, genişletilmiş ve dik açılarla kesişen sokakların açılmasına başlanılmıştı. Bu işlem, özellikle kentte sık sık çıkan yangınların yok ettiği mahallelerin yerinde gerçekleştirilmekteydi. Anayol olarak belirlenen bazı sokaklar, binalar yıktırılarak ya da cepheleri traşlanarak genişletilmekte, caddeye dönüştürülmekteydi. 1870'lerden sonra bu caddelere raylar döşenerek, dönemin modernliğini simgeleyen tramvaylar işletilmeye başlandı (1. belge). Boğaziçi ve Marmara Denizi'nde işlemeye başlayan vapurlar ise, kentin toplu ulaşım ağını daha da genişletmekteydi (2. ve 3. belge). Aynı dönemde, belediyecilik girişimlerinin ilk örnekleri görünmekte, kentte aydınlatmadan çöp toplanmasına, itfaiyeden postaya kadar yeni hizmet türleri ortaya çıkmaktaydı.

► Kentin altyapısında gözlemlenen bu değişimler, üstyapısında da hissedilebiliyordu. Ahşap evlerin yerini yavaş yavaş kâgir evler, bazı semtlerde ise apartmanlar almaya başlamıştı. İthal malların satıldığı büyük mağazalar, otel, lokanta, tiyatro, hastane gibi yeni türden hizmetler sunan kuruluşlar şehirde yaşayanların hayatını köklü bir şekilde değiştirmekteydi. İstanbul'da baş döndürücü bir hızla ortaya çıkan bu yenilikler, diğer kentlere de yayılmakta gecikmedi. Böylece modernlik/çağdaşlık ile bağlantılı bir çok yenilik, kimi zaman ithal yoluyla, kimi zaman iç dinamiklerden kaynaklanarak ülkenin büyük bir kısmında gündelik yaşama girdi.

5. Modernleşmenin Yeni Ürün ve Hizmetlerinin Dengesiz Dağılımı

► Bu yayılmanın zaman ve mekân içinde sınırları vardı. Yeni ürün ve hizmetlerin dağılımı dengesiz ve eşitsizdi. Zenginlikten hiç bir biçimde yararlanamayan kentler ve bölgeler vardı. Ayrıca İstanbul ya da İzmir gibi modernleşen kentlerin içinde bile çeşitli semtlerin gelişme hızları ve nitelikleri arasında çok önemli farklar oluşmaya başlamıştı. İstanbul'da Galata, Beyoğlu ya da Sirkeci gibi semtler hızla değişirken, kentin iç kesimlerindeki birçok mahalle geleneksel yapılarını korumakta, modernleşmenin yeni araçlarından yararlanamamaktaydı (4. belge). İstanbul'un geleneksel ticaret merkezi olan Kapalı Çarşı ve çevresi kentin ve ülkenin ekonomik hayatındaki önemini yitirirken, bankaları, sigorta şirketleriyle yeni düzeni simgeleyen Galata ve Beyoğlu yeni merkezler olarak belirmeye başladı.

► Gelişmekte olan her kentte "modern" kent ile "geleneksel" kent arasında karşıtlığa kadar varabilen farklar ortaya çıktı. Başka bir deyişle, dışa bağımlı ekonomik gelişmenin getirdiği sistem, hem varlıklı ile yoksul arasındaki farkları artırdı, hem de toplumun bazı kesimlerinin çağdaş/geleneksel, Batılı/Doğulu gibi ayrımlarla tanımlanmasına yol açtı.

► Durumu daha da ciddi bir boyuta getiren olgu ise, bu ayrımların büyük ölçüde toplum içinde varolan bazı dinsel ve kültürel farkların üzerine eklenerek onları daha da belirginleştirmesiydi. Batılı bir hayat tarzı ve yeni ekonomik düzenden faydalanan başlıca kesim, ülkenin gayrimüslim nüfusunun önde gelen kesimleriyle Müslüman nüfusun bürokratik ve entellektüel seçkinleriydi. Müslüman ya da gayrimüslim halkın büyük bir çoğunluğu ise, yeni düzenin nimetlerinden ancak çok sınırlı bir şekilde faydalanabilmekteydi. 19. yüzyılda giderek artan milliyetçilik ideolojisinin de etkisiyle çeşitli gruplar arasındaki gerginlikler tırmanmaya başladı.

► Birinci Dünya Savaşı'nda gerginlikler ve çatışmalar doruğa ulaştı. 1915 - 1922 yıllarında aralıksız bir şekilde savaş yaşayan Anadolu'nun başlıca yerleşim birimlerinin düzeni altüst oldu. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, büyük bir yıkıma uğrayan ülkenin yeniden inşasına başlamak gerekti. Kurulacak yeni düzen, Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden çok farklı olarak, ulus-devlet mantığına dayanacaktır.

2 Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi

“Şirket-i Hayriye’siz bir Boğaziçi tarihi düşünülemez. Şirket-i Hayriye ile Boğaziçi, birbirini tamamlayan iki varlıktır.

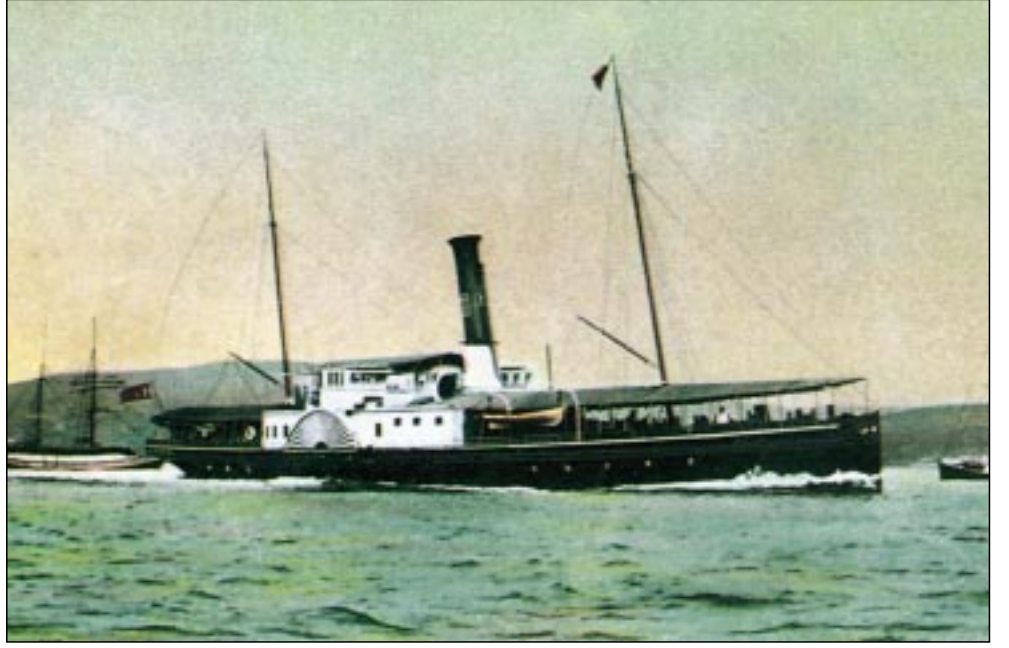
1851 yılında kurulan bu vapurculuk şirketinin İstanbul’un günlük yaşamında 94 yıl boyunca, vazgeçilmez bir yeri olmuştur. Önceleri siyah boyalı, semaver bacalı, zarif yandan çarklıları, sonraları daha büyükçe, geniş salonlu, uskurlu vapurlarıyla Boğaz’ın iki yakasındaki halkı İstanbul’da taşıyan Şirket-i Hayriye için, bugünkü Boğaziçi’nin gerçek mimarıdır dense, yeridir.

Şirketin ilk vapurları 1854 yılında geldi. Bu vapurlar, Boğaz halkının değişmez birer sevgilisi oldu. Boğaz’da oturanlar, onları daha uzak-tayken bile tanırlandı. İlerdeki burun arkasından süzülerek bir vapur mu çıktı, hele üstüste birkaç kere de düdüğü çalmışsa, gelen *Altınkum* mudur, *Kocataş* mıdır, yoksa *Kalender* ya da *Sütlüce* midir, hemen bilirlerdi.

Bu vapurların büyük olanları, küçük olanları vardı. Kolay yanaşanı zor yanaşanı olurdu. Kimi vaktinde gelir, kimi de geç kalırdı. Boğaz halkı bunların hepsini bilir, kendini ona göre ayarları.

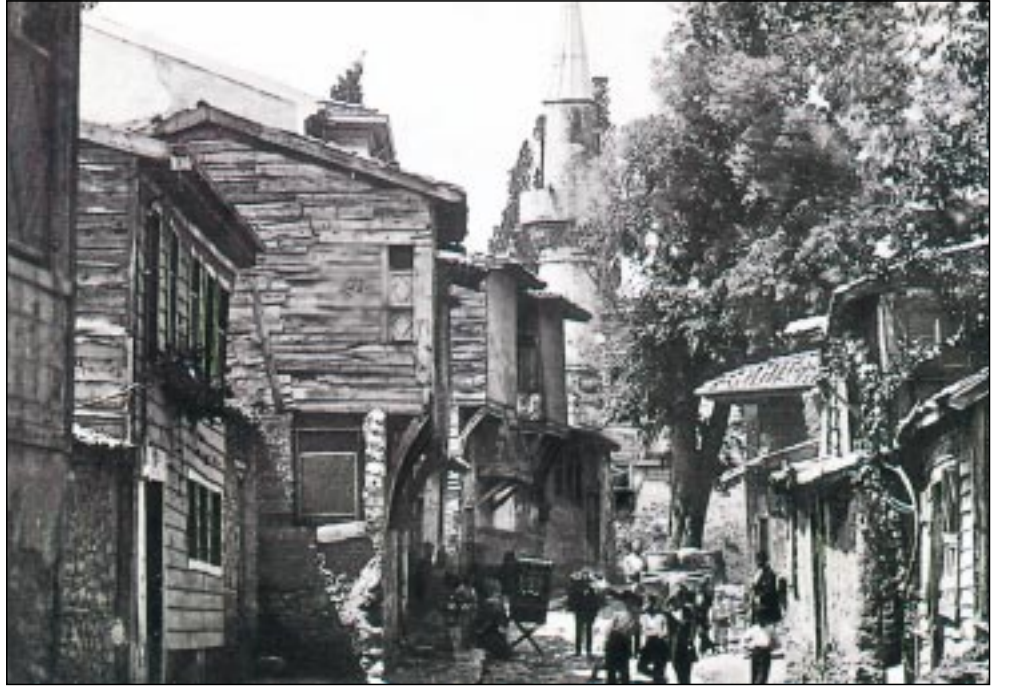
Yalnız vapurlar mı, kaptanlar da Boğaz halkının aşinasıydı. Hayri Efendi Kaptan, Sezai Efendi Kaptan, Tahsin Efendi Kaptan, ya da Şeref Efendi Kaptan ve ötekiler Boğaz sakinleri tarafından sayılır, sevilirdi. Hele çocukların gözünde hepsi birer kahramandı.”

Kaynak: E. Tutel, *Şirket-i Hayriye*, İletişim Yayınları, 1997.

Kaynak: Kartpostal, Levant Koleksiyonu.

3 Şirket-i Hayriye’nin 1890’da hizmete giren 37 numaralı İhsan vapuru.

Kaynak: Kartpostal, Levant Koleksiyonu.

4 İstanbul’da geleneksel yapısını koruyan bir sokak (1898).

Durum İncelemesi

Konstantinopolis – İstanbul: Siyasal Gücün Merkezi

Konstantinopolis (Latince), Kustantiniye (Arapça), Stinpolin (Yunanca), Tsargorad (Rusça), İstambol (Osmanlıca), İstanbul (Türkçe)

Alıştırma

1. Bizans iktidarının merkezleriyle Osmanlı iktidarının merkezleri arasında ne ölçüde süreklilikten söz edilebilir?

2. Bizans siyasal iktidarının önemli merkezlerinin akıbeti ne olmuştur? Büyük Saray'dan bugüne neler kalmıştır?

3. Büyük Saray'ın yapısını Topkapı Sarayı'nın yapısı ile karşılaştırın.

4. Topkapı Sarayı'nın yapısını ve düzenini Dolmabahçe Sarayı'nın yapısı ve düzeni ile karşılaştırın.

5. Bizans iktidarında Dolmabahçe'nin karşılığı neresidir? Siyasal iktidarın yer değiştirme ihtiyacının nedenleri nelerdir?

6. Bâb-ı Hümayun'un iktidarın temsili bakımından işlevi nedir?

7. Dolmabahçe Sarayı'nın yapımında finansman nasıl sağlanmıştır?

8. Türk siyasal iktidarının merkezlerinin tarihine bakıldığında 1923 hangi açılardan bir kopuşu ifade etmektedir?

Konstantinopolis Kenti

Bin yıla yakın bir süreyle Konstantinopolis, Hıristiyan dünyasının en zengin kenti olmuştur. Kentin merkezinde üç büyük yapı bulunuyordu: Ayasofya Kilisesi, Hipodrom ve Büyük Saray. Bunların dışında, kent en güzel sanat eserlerini barındıran saray ve kiliselerle dolup taşmaktaydı. Günlük yaşam *fora* denilen dört büyük pazar etrafında hareketleniyor; nüfusun içme suyu ihtiyacı gelişmiş bir teknikle yapılan büyük su kemerleri ve sarnıçlarla karşılanıyordu. 1200 yıllarında zenginliğin doruğundaki şehirde o zamanlar tahminen 400 bin kişi yaşıyordu.

Nüfus yoğunluğu

nispeten çok azdı ve bunun bir sonucu olarak kent surları içinde tarla ve bahçeler bulunmaktaydı.

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998.

1 Bizans'ın başkenti Konstantinopolis.

Büyük Saray'ın Hikayesi

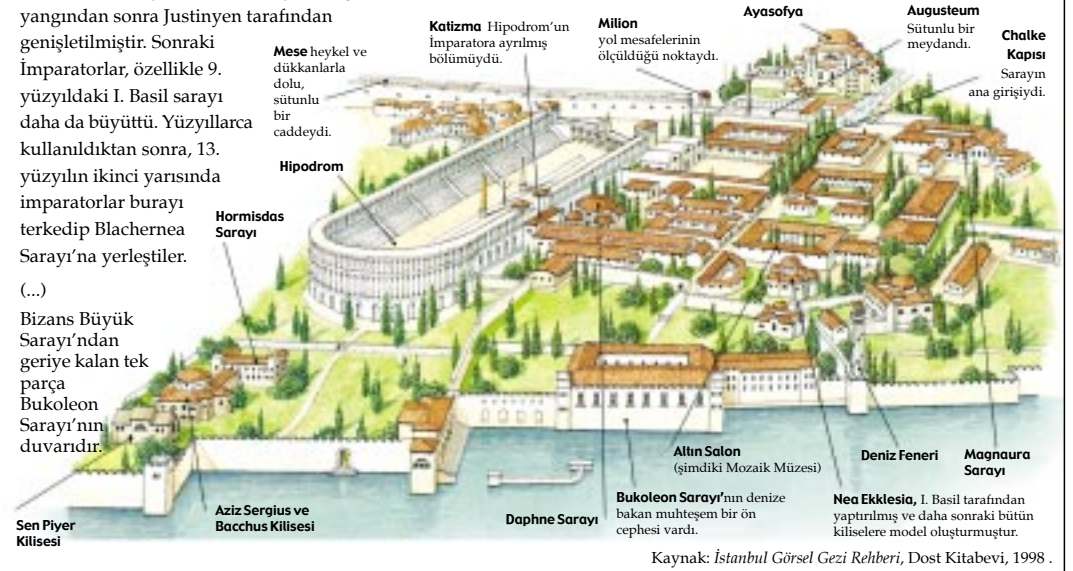
Bizans döneminde şimdiki Sultanahmet'in yerinde Büyük Saray vardı. Şaşılahtı günlerinde sarayın Avrupa'da bir eşi daha yoktu ve bu ihtişam ziyaretçilerin gözlerini kamaştırırdı. İmparatorluk köşkleri, devlete ait yapılar, avlu ve bahçelerden oluşan bu binalar toplamı Hipodrom'dan Marmara kıyısındaki İmparatorluk Limanı'na kadar uzanan eğimli, kademeli bir alana yayılmıştı. Aşama aşama gelişen sarayın yapımına 4. yüzyılda Konstantin döneminde başlanmıştır.

532'deki Nika Ayaklanması'nın yol açtığı yangından sonra Justinien tarafından genişletilmiştir. Sonraki İmparatorlar, özellikle 9.

yüzyıldaki I. Basil sarayı daha da büyüttü. Yüzyıllarca kullanıldıktan sonra, 13. yüzyılın ikinci yarısında imparatorlar burayı terk edip Blacherna Sarayı'na yerleştiler.

(...)

Bizans Büyük Sarayı'ndan geriye kalan tek parça Bukoleon Sarayı'nın duvarıdır.

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998.

2 Bizans siyasal iktidarının merkezlerinden Büyük Saray.

Topkapı Sarayı

İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra, 1459-1465 yılları arasında, Fatih Sultan Mehmet asli oturma mekânı olarak Topkapı Sarayı'nı inşa ettirdi. (...)

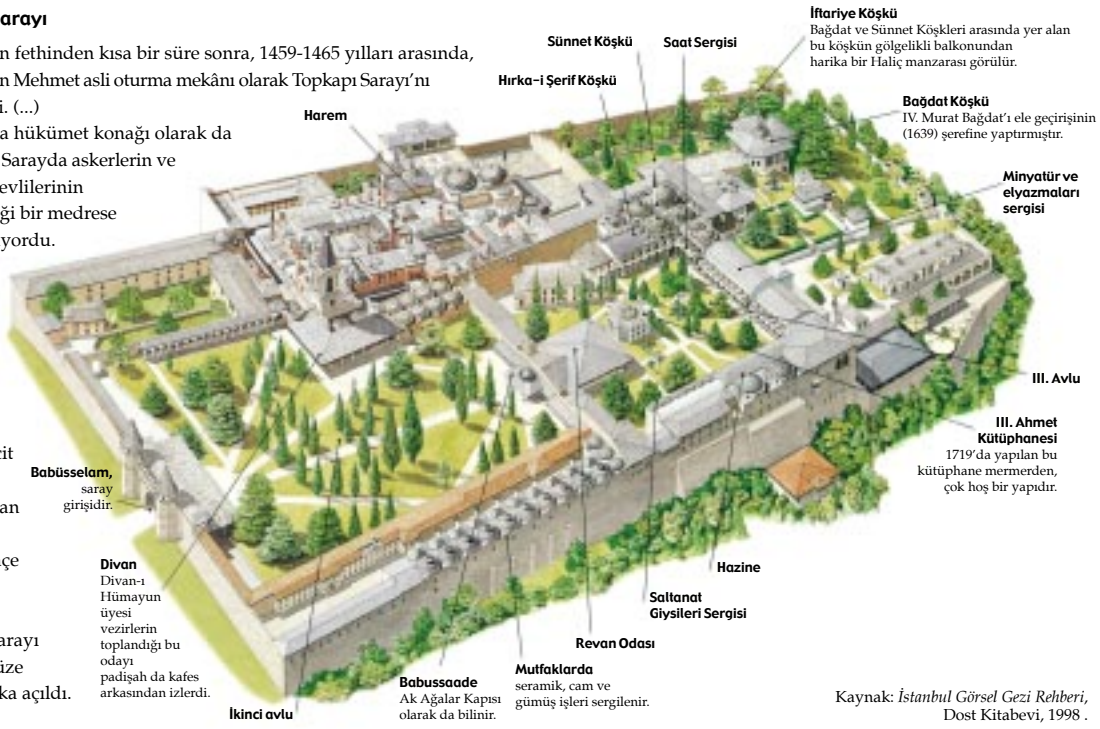
Başlangıçta hükümet konağı olarak da kullanılan Sarayda askerlerin ve devlet görevlilerinin yetiştirildiği bir medrese de bulunuyordu.

Ancak 16. yüzyılda hükümet Bab-ı Ali'ye taşındı.

Sultan I. Abdülmecit 1853'te

Topkapı'dan ayrılıp Dolmabahçe Sarayı'na yerleşti.

Topkapı Sarayı 1924'te müze olarak halka açıldı.

4 Bab-ı Ali

“Osmanlılar zamanında sadrazamın sarayına ve çalışma mekânına açılan bu anıtsal kapının yapılmasından sonra, şehirde bulunan yabancı elçiler Bab-ı Ali elçileri diye biliniyor. Bab-ı Ali kurumu Osmanlı toplumunda, zaman zaman sultanların kaprislerini dengeleyen etkili bir unsur oluşuyla tartışılmayacak derecede önemli bir rol oynamıştır.”

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998 .

3 Topkapı Sarayı: 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı siyasi iktidarının merkezi.

Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı'nı 1856'da Sultan Abdülmecit yaptırmıştır.

Padişah sarayın mimarları olarak, 19. yüzyılda Boğaziçi'ni pek çok eserle dolduran Ermeni asıllı mimar ailenin üyeleri olan Karabet Balyan ile oğlu Nikoğos'u seçmişti. Dolmabahçe'nin aşırı görkemi sanki, Osmanlı'nın çöküş döneminde olduğunu yalanlamak amacıyla taşır gibidir. Padişah, Sarayı yabancı bankalardan aldığı borçlarla yaptırmıştır.

Bab-ı Hümayun

Bir zamanlar yalnızca sultan ve vezirler tarafından kullanılan bu kapı şimdi sarayın ana girişidir.

Kuşlu Çeşme

Bu çeşmenin bulunduğu bahçe, sarayın adından da anlaşılacağı gibi doldurma usulü ile meydana getirilmiştir.

Kırmızı Oda

Sultan tarafından sefirler kabulünde kullanılıyordu.

Selamlık

Selamlık

Padişah Hamamı

Bu hamamın duvarları Mısır mermerinin en güzel örnekleri ile kaplanmıştır, çeşmeler som gümüştendir.

Abdülaziz'in Yatak Odası

150 kg.lık bu amatör pehlivan için özel olarak yapılmış dev bir yatak bulunurdu.

Atatürk'ün Yatak Odası

Atatürk 10 Kasım 1938'de sabah saat 9'u 5 geçte bu odada vefat etti. Saraydaki bütün saatler tam bu saatte durdurulmuştur.

Valide Sultan'ın Kabul Odası

Valide Sultan'ın Kabul Odası

Pembe Oda

Harem'in toplantı odasıydı.

Mavi Oda

Dini bayramlarda padişahın annesi, oğlunun eş ve gözdelelerini bu odada kabul ederdi.

Zülvecheyn ya da Manzaralı Oda

Zülvecheyn ya da Manzaralı Oda

Merasim Salonu

Bu muhteşem kubbeli salon 2500 kişi alacak biçimde tasarlanmıştır. Dünyadakilerin en ağır olmakla ünlü salon avizesi İngiltere'den satın alınmıştır.

Süfera Salonu

Sefirlerin sultanla görüşmek için bekleddikleri yerd; sarayın en lüks odalarından biridir.

Giriş

Giriş

Harem

Harem

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998 .

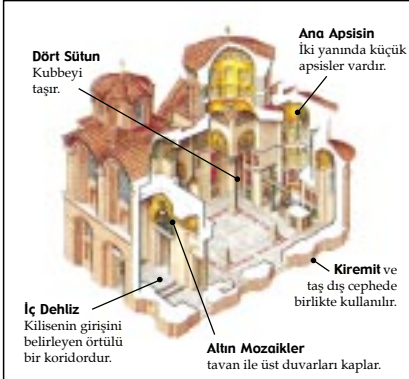
5 Dolmabahçe Sarayı: 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı siyasi iktidarının merkezlerinden biri.

Durum İncelemesi

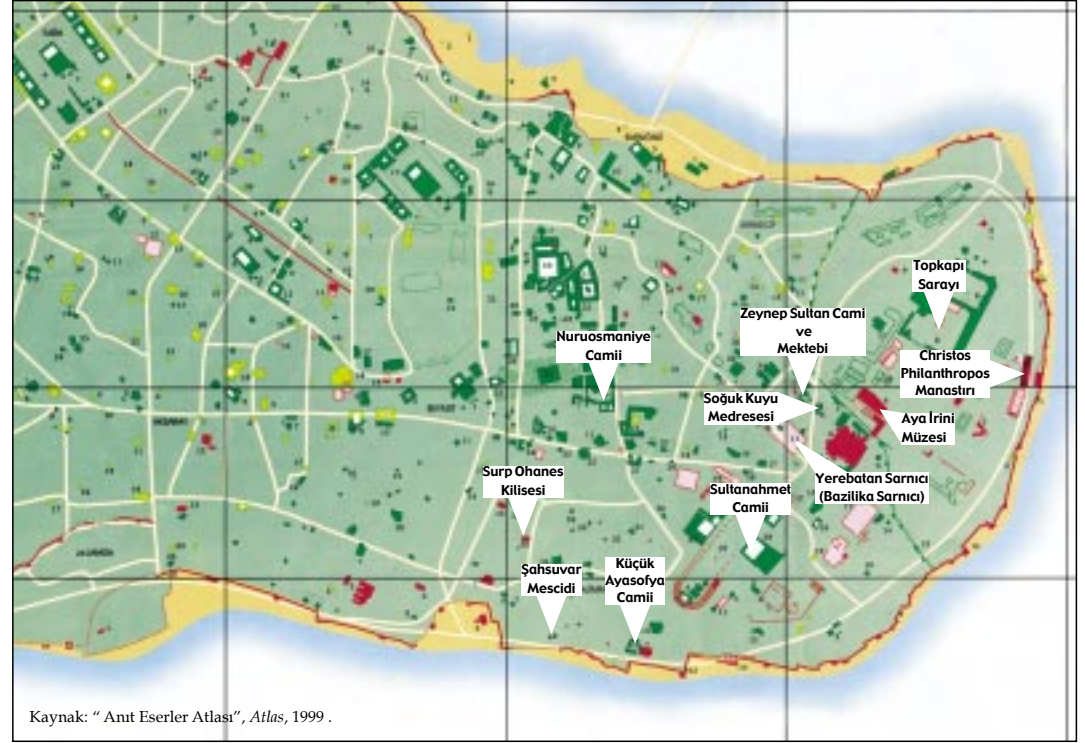
Konstantinopolis – İstanbul: Dinsel Gücün Merkezi

Konstantinopolis (Latince), Kustantiniye (Arapça), Stinpolin (Yunanca), Tsargorad (Rusça), İstambol (Osmanlıca), İstanbul (Türkçe)

Bizans Kilise Mimarisi

Erken Bizans kiliseleri ya bir bazilika formunda (Studion Manastırı) ya da merkezi bir planda (Aziz Sergius ve Bacchus Kilisesi) yapılmışlardır. 9. yüzyıldan itibaren ise resimde görülen ve dört köşe sütunlar etrafında inşa edilen kilise modeline geçildi. Dış cephe genellikle süslemesiz kiremitlerle kaplanıyor, iç mekân ise altın mozaiklerle dekore ediliyordu. Kiliselerin çoğu Osmanlılar tarafından camiye dönüştürülmüş olmakla birlikte, özgün tasarımları bugün hâlâ izlenebilmektedir.

1 Tipik bir geç dönem Bizans Kilisesi.

2 Tarihsel yarımadanın planı.

Alıştırma

1. Bizans iktidarının dinsel boyutu Konstantinopolis'in kent planına nasıl yansımıştır? Referans noktası olarak alınabilecek göstergeler nelerdir?

2. Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesinin anlamı nedir? Bu durumun "siyasal bir mesaj" olarak taşıdığı önem nedir? Osmanlı döneminde siyaset (Bizans döneminde olduğu gibi) hangi bakımlardan dinden çok az ayrılmış durumdadır?

3. "Külliyeh" kavramı hangi bakımdan dinsel gücün ötesine geçmektedir?

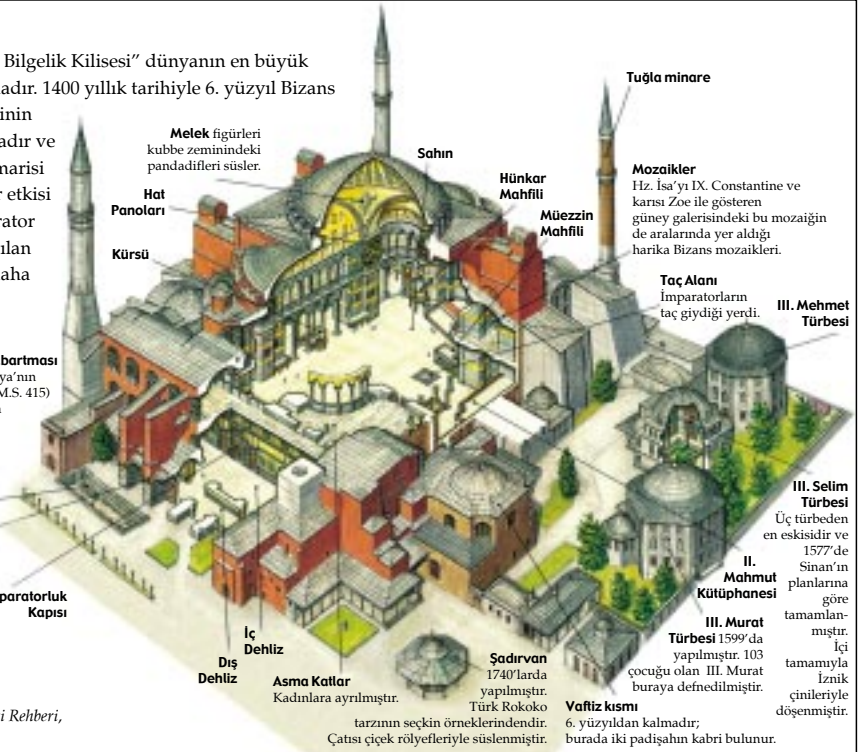
Ayasofya

Ayasofya, yani "Kutsal Bilgelik Kilisesi" dünyanın en büyük mimari eserleri arasındadır. 1400 yıllık tarihiyle 6. yüzyıl Bizans başkentinin gelişmişliğinin bir kanıtı gibi durmaktadır ve sonraki yüzyılların mimarisi üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir. 537'de İmparator Justinian tarafından açılan heybetli bina, burada daha önce bulunan iki eski kilisenin kalıntıları üzerine inşa edilmiştir.

15. yüzyılda Osmanlılar tarafından camiye çevrilmiştir; minare, türbe ve çeşmeler o zamandan kalmadır.

Bizans Kabartması
İlk Ayasofya'nın (yaklaşık M.S. 415) muhteşem girişinin kalıntıları arasında bulunan koyun figürleri.

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998.

3 Ayasofya: 6. yüzyıl Bizans başkentinin gelişmişliğinin göstergesi.

Sultanahmet Camii

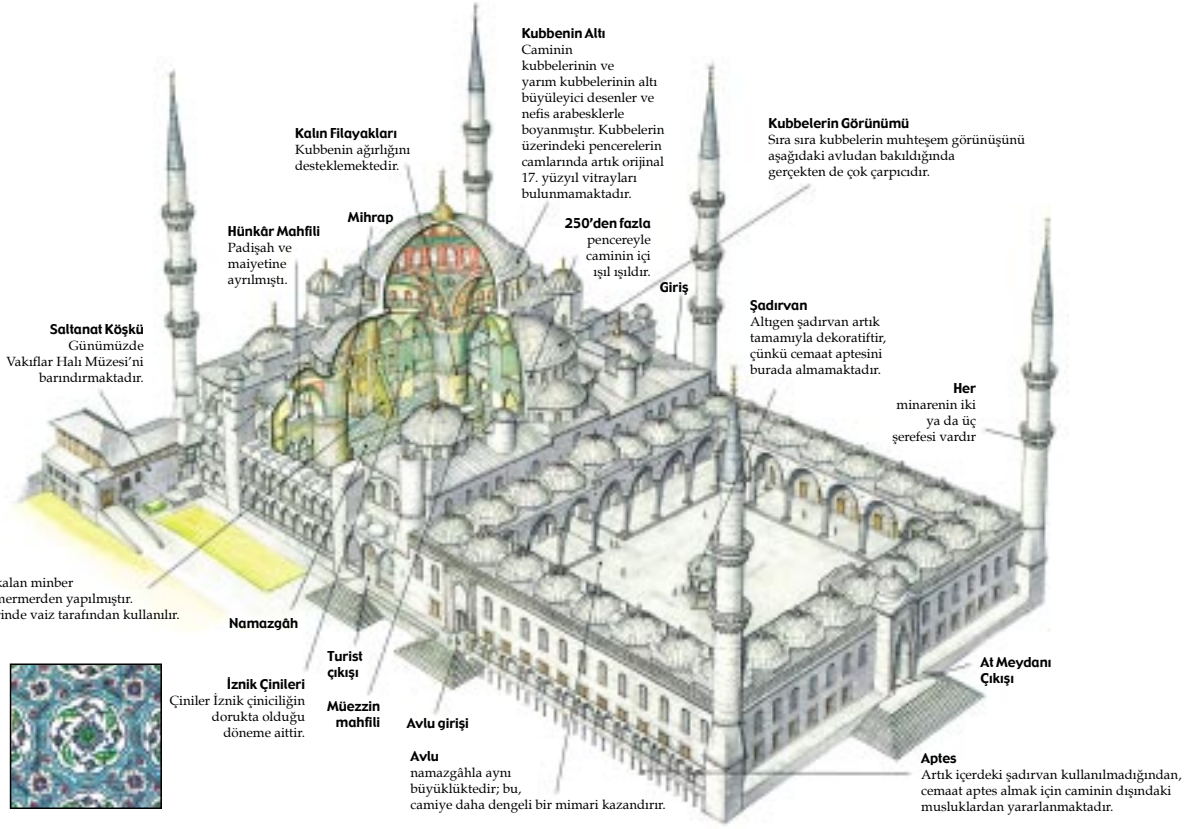
Mavi Cami olarak bilinen Sultanahmet, bu adı içini süsleyen mavi İznik çinilerinden alır. (...)

Sultan I. Ahmet'in camiye yaptırdığı, Osmanlı'nın duraklama dönemine rastlar. 1609 -1616 yılları arasında saray mimarı Mehmet Ağa tarafından yapılmıştır. Planlarındaki ihtişam döneminde büyük eleştirilere yol açmıştır. Özellikle, 6 minareli olması Mekke mimarisine meydan okuma olarak algılanmıştır.

Minber
17. yüzyıldan kalan minber oymalı beyaz mermerden yapılmıştır. Cuma hutbelerinde vaiz tarafından kullanılır.

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998 .

Kubbenin Altı
Caminin kubbelerinin ve yarım kubbelerinin altı büyüleyici desenlerle ve nefis arabeskle boyanmıştır. Kubbelerin üzerindeki pencerelerin camlarında artık orijinal 17. yüzyıl vitrayları bulunmamaktadır.

Kubbelerin Görünümü
Sıra sıra kubbelerin muhteşem görünüşünü aşağıdaki avludan bakıldığında gerçekten de çok çarpıcıdır.

Katın Filayakları
Kubbenin ağırlığını desteklemektedir.

Hünkâr Mahfili
Padişah ve maiyetine ayrılmıştır.

Mihrap

250'den fazla
pencereyle caminin içi ışıldır.

Giriş

Şadırvan
Algen şadırvan artık tamamen dekoratiftir, çünkü cemaat aptesini burada almamaktadır.

Her
minarenin iki ya da üç şerefesi vardır

Saltanat Köşkü
Günümüzde Vakıflar Hali Müzesi'ni barındırmaktadır.

Namazgâh

Turist çıkışı
Müezzin mahfili

Avlu girişi

Avlu
namazgâhla aynı büyüklüktedir; bu, camiye daha dengeli bir mimari kazandırır.

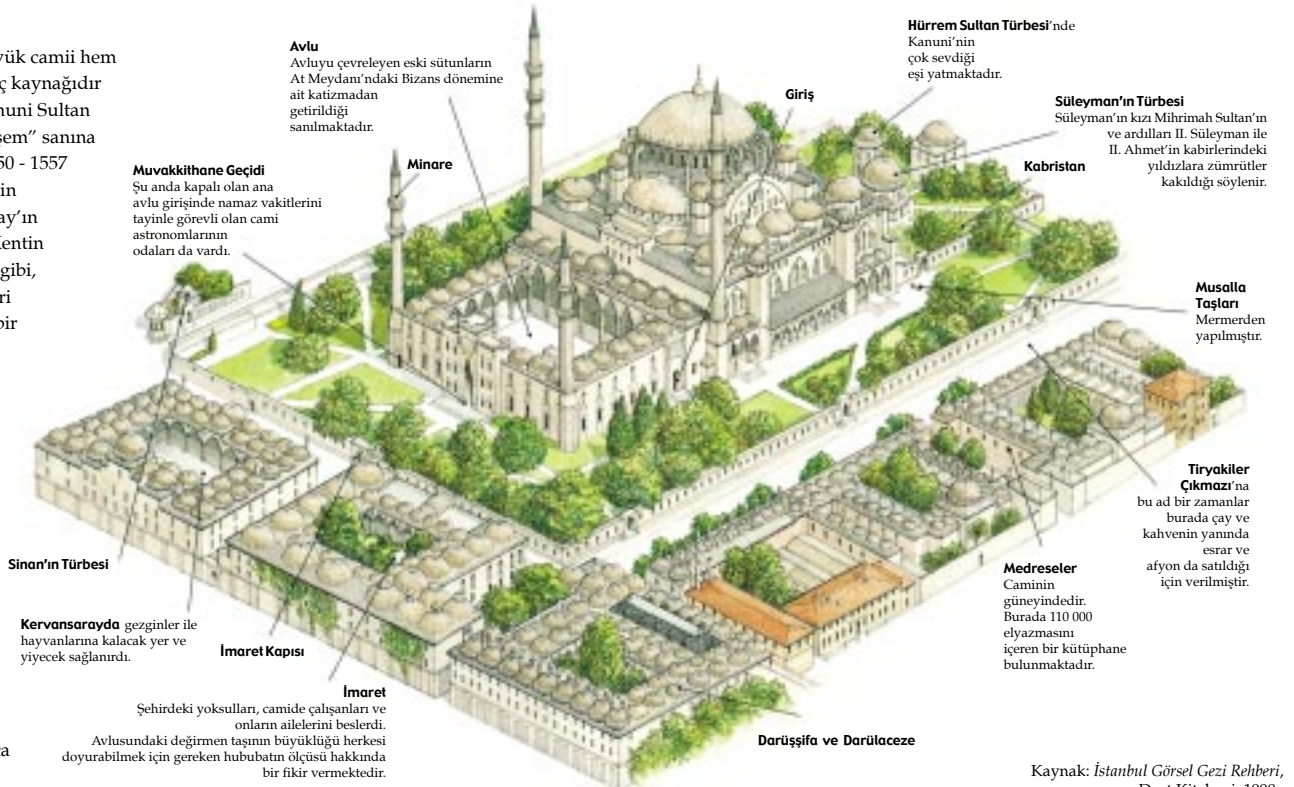
At Meydanı Çıkışı

Aptes
Artık içerdeki şadırvan kullanılmadığından, cemaat aptes almak için caminin dışındaki musluklardan yararlanmaktadır.

4 Sultanahmet Camii: I. Ahmet'in yaptırdığı ve "Mavi Cami" olarak anılan dünyanın en ünlü camisi.

Süleymaniye Camii

İstanbul'un bu en büyük camii hem Mimar Sinan'ın övünç kaynağıdır hem de kurucusu Kanuni Sultan Süleyman'ın "Muhteşem" sanına uygun bir yapıdır. 1550 - 1557 yılları arasında Haliç'in yukarısında, Eski Saray'ın yerinde yapılmıştır. Kentin diğer büyük camileri gibi, yalnızca bir ibadet yeri değil, aynı zamanda bir külliye idi. Caminin etrafında hastane, imaret, medreseler, kervansaray ve hamam bulunmaktaydı. Bu külliye, aralarında Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin olduğu 1 000 yoksulu her gün doyuracak bir kapasiteye sahip bir yardım sistemi yıllarca varlığını korumuştur.

Avlu
Avluyu çevreleyen eski sütunların At Meydanı'ndaki Bizans dönemine ait katizmadan getirildiği sanılmaktadır.

Muvakkithane Geçidi
Şu anda kapalı olan ana avlu girişinde namaz vakitlerini tayinle görevli olan cami astronomlarının odaları da vardı.

Minare

Giriş

Hürrem Sultan Türbesi'nde
Kanunî'nin çok sevdiği eşi yatmaktadır.

Süleyman'ın Türbesi
Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın ve ardılları II. Süleyman ile II. Ahmet'in kabirlerindeki yıldızlara zümrütlük kâkıldığı söylenir.

Kabristan

Musalla Taşları
Mermerden yapılmıştır.

Tiryakiler Çıkması
na bu ad bir zamanlar burada çay ve kahvenin yanında esrar ve afyon da satıldığı için verilmiştir.

Sinan'ın Türbesi

Kervansarayda gezginler ile hayvanlarına kalacak yer ve yiyecek sağlanırdı.

İmaret Kapısı

İmaret

Şehirdeki yoksulları, camide çalışanları ve onların ailelerini beslerdi. Avlusundaki değirmen taşının büyüklüğü herkesi doyurabilmek için gereken hububatın ölçüsü hakkında bir fikir vermektedir.

Darıüşşifa ve Darülaceze

Medreseler
Caminin güneyindedir. Burada 110 000 elyazmasını içeren bir kütüphane bulunmaktadır.

Kaynak: İstanbul Görsel Gezi Rehberi, Dost Kitabevi, 1998 .

5 Süleymaniye Camii: Kanuni Sultan Süleyman'ın "muhteşem" sanına uygun bir yapıdır.

Konstantinopolis – İstanbul: Ekonomik Gücün Merkezi

Durum İncelemesi Konstantinopolis (Latince), Kustantiniye (Arapça), Stinpolin (Yunanca), Tsargorad (Rusça), İstambol (Osmanlıca), İstanbul (Türkçe)

Maslak ve Kozyatağı'ndaki Plazalar					
MASLAK			KOZYATAĞI		
Plaza İsmi	Bitiş Yılı	Ofis alanı (m ²)	Plaza İsmi	Bitiş Yılı	Ofis alanı (m ²)
Spring Giz (1-2)	1997	40 000	Perdemsar	1997	12 000
Maslak	1997	55 000	Nora	1997	9 526
Ren-Gat Center	1998	22 000	Hayrioğlu	1998	1 800
Ata Centre	1997	13 974	Şaşmaz	1997	10 640
Acarlar Maslak	1998	13 185	Persintili	1997	2 206
Alarko Alsim	1998	15 500	Tema	1997	2 571
Nurul İş Merkezi	1997	25 500	Yolbulan	1997	13 250
Park	1997	40 000	Kar II	1998	28 204
			Golden	1999	-
			Odak	1998	12 304
			Kozyatağı	1998	26 000
			Üçem	1998	30 000
TOPLAM (m²)		225 159	TOPLAM (m²)		148 501

Kaynak: Adres.

1 Maslak Polaris	11 Yurtbank Gen. Md.	20 T. Ticaret Ban. Gen. Md.
2 Siemens Nixdorf	12 Maslak Kule	21 Park Plaza
3 İstanbul Çorap	13 Şişe Cam	22 Dim İnşaat
4 BP	14 Bilgi Üniversitesi	23 Noramin İş Merkezi
5 Nazmi Akbaci İş Merkezi	15 Emlakbank Gen. Md.	24 Migros
6 Ata Center	16 Emlakbank Gen. Md.	25 Interbank - NTV
7 Giz Plaza	17 Spring Giz	26 Jumbo Plaza
8 Sümerbank Gen. Md.	18 İstanbul Princess Oteli	27 Garanti Ban. Gen. Md.
9 Audi / Doğuş	19 Osmanlı Bankası Gen. Md.	28 Nurul İş Merkezi
10 Özköseoğlu Han		

Kaynak: Emlak Market, Aralık, 1998.

1 Plazalar Maslak ve Kozyatağı'nda yoğunlaşmaktadır.

2 Maslak semtinde bulunan önemli iş merkezleri.

Alıştırma

1. İstanbul'un Türkiye Cumhuriyeti'nin mali gelirlerine katkısı nedir?

2. Levent ve Maslak'ın bugünkü fotoğraflarını tanımlayın ve karşılaştırın. Yeni ekonomik karar ve kumanda merkezleri karşımıza hangi şekillerde çıkmaktadır?

3. Kapalıçarşı'nın geçmişi hangi tarihe dayanmaktadır? İlk dönemlerde ne tür işlevleri yerine getirmekteydi? Planına bakıldığında düzeni hakkında neler söylenebilir? Günümüzdeki işlevleri nelerdir?

4. İstanbul'daki ilk "modern" bankalar nerede kurulmuştur? Bu yer seçiminin ardındaki nedenler nelerdir?

İller Bazında Vergi Gelirlerinin Tahakkuk ve Tahsilatı (Ocak – Mayıs 2000) (Milyar TL)

	Tahakkuk	Tahsilat	Top. Tah. İç Payı (%)		Tahakkuk	Tahsilat	Top. Tah. İç Payı (%)
Adana	171 980	103 462	1,02	İçel	139 591	102 007	1
Ağrı	8 546	7 241	0,07	İstanbul	5 889 959	4 120 272	40,45
Ankara	1 757 253	1 377 066	13,62	İzmir	733 999	571 228	5,61
Antalya	127 124	72 444	0,71	Kocaeli	1 634 748	1 483 706	14,57
Balıkesir	98 489	58 687	0,58	K. Maraş	30 861	21 427	0,21
Bolu	12 397	5 901	0,06	Muş	3 443	1 971	0,02
Bursa	337 449	248 194	2,44	Samsun	66 000	50 747	0,5
Diyarbakır	24 529	14 966	0,15	Tekirdağ	99 379	74 753	0,73
Düzce	9 051	3 161	0,03	Tunceli	2 401	1 925	0,02
Eskişehir	61 900	43 510	0,43	Zonguldak	77 046	59 198	0,58
Gaziantep	64 350	41 500	0,41	Batman	6 627	4 761	0,05
İğdir	7 983	5 882	0,06	Van	14 477	10 646	0,1

3 İller bazında vergi gelirlerinin tahakkuk ve tahsilatı, İstanbul'un ekonominin merkezi olarak taşıdığı önemi göstermektedir.

Kaynak: İş Bankası.

4 Levent'te plaza yoğunluğu: İş Kuleleri.

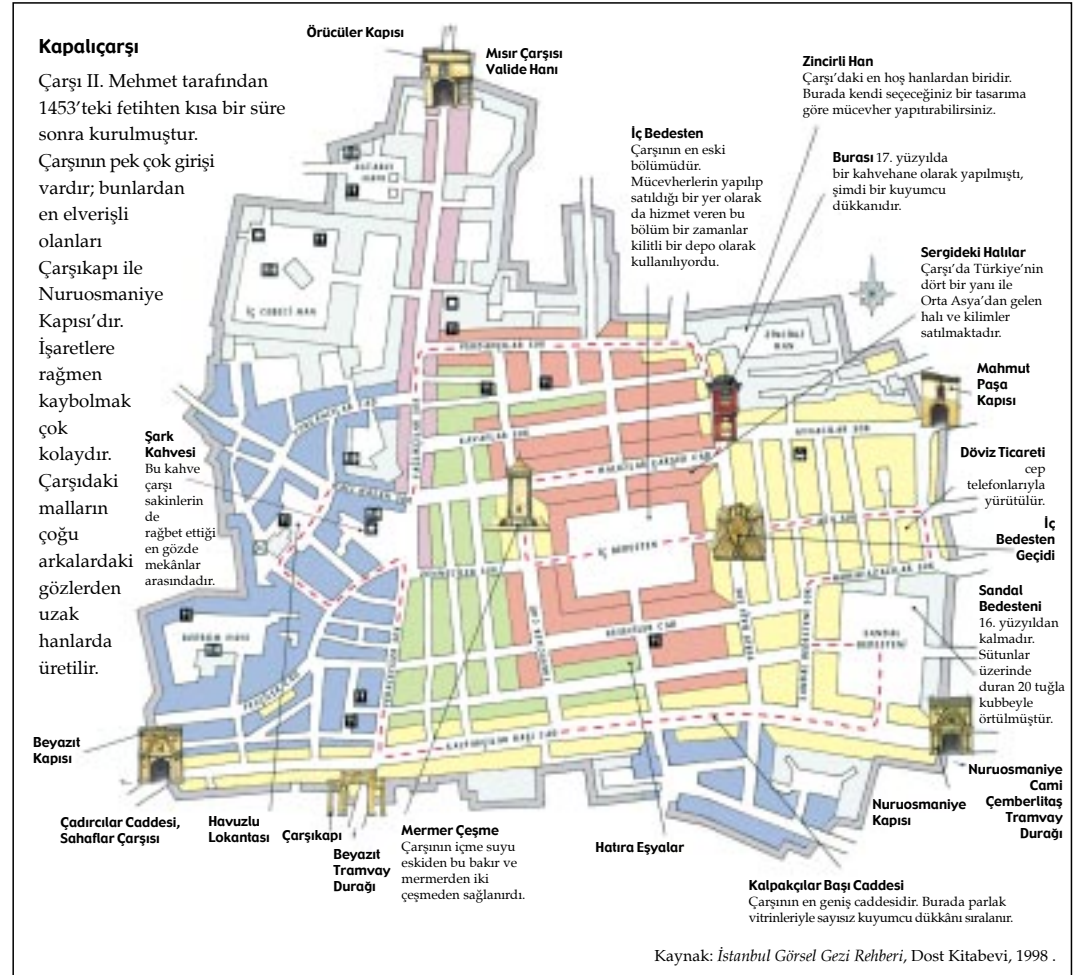

Kaynak: Skylife.

5 İstanbul'da küçük Manhattan.

6 Bankalar Caddesi: İstanbul Karaköy'de ilk "modern" bankaların kurulduğu yer.

7 Kapalıçarşı: İstanbul'un bölgesel bir ticari merkez olmasının en iyi göstergesi.

6

Kısım II: Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya

Yükselen Bir Bölgesel Güç

Türkiye Cumhuriyeti, kendisini hem Avrupalı hem de Asyalı olarak tanımlamaktadır. Türkiye, 21. yüzyılda bu iki coğrafyayı da içeren hedefler öngörmektedir. Bu hedefler Avrupa Birliği'ne üyelik ve Avrasya coğrafyasında etkinliktir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Westfalia Antlaşması:** Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'nı bitiren ve egemen devletler sistemini kuran antlaşma.

***Waterloo:** Napoléon'un uğradığı son ve kesin yenilgi. Fransa ile öteki Avrupa devletleri arasında yirmi üç yıl süren savaşa son vermiştir.

***Viyana Kongresi:** Napoléon Savaşları sonrasında Avrupa'nın siyasal coğrafyasını yeniden biçimlendiren kongre.

***Avrupa Uyum:** Napoléon sonrası dönemde var olan sınırları ve siyasal statükoyu korumak amacıyla Avrupa krallıkları tarafından benimsenen üstü kapalı oydaşma.

Kaynak: YKY Arşivi

1 Tanzimat'ın mimarı: Mustafa Reşid Paşa.

A. Osmanlı Devleti, Avrupa Devletler Sistemine Eklemleniyor

1. Avrupa Uyum: Sorunlara Diplomatik Çözüm Arayışı

► Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ilişkileri başlangıçta imparatorluğun Avrupalı güçlere askeri üstünlüğü çerçevesinde şekillenmişti. Bu üstünlük 18. yüzyıldan itibaren sarsılmaya başlamıştır. Daha önce Avrupa ile diplomatik ilişkiler geliştirme gereksinimi duymayan Osmanlılar, askeri üstünlüklerini yitirince diplomasiye ağırlık vermişlerdir. Avrupa kıtasında o dönemin diplomatik ilişkiler ağının temelini 1648 Westfalia Antlaşması'yla* ortaya çıkan Avrupa Devletler Sistemi oluşturmaktaydı.

► 1789'daki Fransız Devrimi'nin etkisi ile gelişen ulusçuluk akımı, Avrupa monarşilerini, özellikle de çokuluslu imparatorlukları tehdit etmeye başladı. Devrim sonrasında yaşanan iktidar mücadelelerinden galip çıkan General Napoléon Bonaparte önderliğindeki Fransa, hem ulusçu hareketleri destekledi, hem de monarşilere yönelik büyük bir askeri tehdit oluşturdu. Avrupa'yı askeri anlamda tehdit eden Napoléon'un Waterloo'da* (18 Haziran 1815) yenilmesi ile monarşiler kısa bir süre için de olsa rahat bir nefes almıştır. Özellikle ulusçuluk akımının etkisiyle çok uluslu imparatorluklardan kopmaları engellemek ve Avrupa'da siyasal sınırların değişmezliğini güvence altına almak için 1815'de Viyana Kongresi* toplanmıştır. Avrupa sorunlarını düzenli diplomatik toplantılarla çözmeye girişimlerinin ilk örneği olan Avrupa Uyumuna,* bu konferans sonunda doğmuştur.

2. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Uyumuna Eklemlenmesi

► Giderek güçlenen ulusçuluk akımı Osmanlı'nın yönetimi altındaki ulusları da etkilemiştir. İlk olarak 1821'de Yunanlılar bağımsızlık savaşı başlatmıştır. 19. yüzyılda özellikle Rus Çarlığı ile girişilen savaşlarda alınan yenilgiler hem toprak kayıplarını ağırlaştırmış hem de Osmanlı yönetimindeki diğer ulusların bağımsızlık hareketlerini kolaylaştırmıştır. Bunlara bir de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile girişilen savaşlardaki kayıplar eklenince, Osmanlı Devleti dış desteğe gereksinim duymuştur. Britanya İmparatorluğu, bu desteği vermeye istekli görünmüştür.

► Ancak Büyük Britanya'nın desteği koşulsuz olmamıştır. Osmanlı'da ilk siyasal reform girişimi olan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın (2. belge) ardından ilan edilen Islahat Fermanı, Osmanlı'da dış baskılarla reform girişimlerinin ilk örneğini oluşturmuştur (3. belge). 1856'da Rusya'ya karşı Büyük Britanya'nın desteğini sağlamaya yönelik olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bütün Osmanlı uyruklarına eşitlik ve can ve mal güvenliği getirilmesi öngörülmüştür. Büyük Britanya, Osmanlı Devleti'ni Avrupa Uyumuna katılmaya davet etmiş ve bu davet kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti 1815'de oluşturulan Avrupa Uyumuna resmen katılarak, Avrupa Devletler Sistemine eklemlenmiştir.

B. Avrupa Uyumunun Sonu: Yeni Yüzyıl, Yeni Sistem ve Yeni Ülke

1. Sonu Gelmez Savaşlar ve Yeni Komşular

► Avrupa Devletler Sistemine eklemlenme, toprak kayıplarının sonu anlamına gelmemiştir. Hem Avrupalı büyük güçler, hem de bağımsızlığını yeni kazanan uluslar çözülme sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'ndan önemli toprak kazançları elde etmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya, Büyük Britanya ve Fransa, Ortadoğu ve Balkanlar'da ele geçirdikleri topraklar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi komşuları olmuştur.

2 Tanzimat Dönemi

“Geniş anlamıyla Tanzimat (düzenlemeler), Osmanlı devlet yapısında ve devlet-toplum ilişkilerinde yapılan düzeltmeleri ifade eder. Bu açıdan, bu deyimın kapsamına, III. Selim ve II. Mahmud reformlarını sokan yazarlar olduğu gibi, Tanzimat döneminin II. Meşrutiyet’e (1908) kadar sürdüğü görüşünü savunanlar da vardır. Dar anlamıyla Tanzimat ise, genel olarak kabul edildiği üzere, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayıp 1870’li yılların başlarına kadar süren sınırlı bir dönemi ifade eder.

Dar anlamıyla Tanzimat döneminin öncekilerden ayrıldığı birinci nokta, Tanzimat reformlarının padişahıtan değil, az sayıdaki fakat etkili devlet adamlarından gelmesi ve bunlar eliyle yürütülmesidir (Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar...).

(...)

Tanzimat’ın ikinci özelliği, Osmanlı devlet sistemiyle ilgili değişmelerde, dış etkenlerin rolünün elle tutulur hale geldiğini göstermiş olmasıdır. Örneğin, Tanzimat’ın asıl mimarı olan Mustafa Reşid Paşa, Batı uygarlığıyla bütünleşmenin zorunluluğuna inanan yeni bir aydın -bürokrat grubun temsilcisi olup Batılı devletler ve özellikle İngiltere katında büyük saygınlığı olan bir devlet adamıdır. Öte yandan, Mısır ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa sorunu yüzünden başı dertte olan imparatorluğu bu durumdan kurtarmak için başta İngiltere olmak üzere diğer bazı Avrupa devletleri ile ittifak yollarını arayan Mustafa Reşid Paşa’ya, İngiliz yetkilileri, Osmanlı Devleti’nin ekonomik, siyasî ve

idarî hayatında birtakım reformların yapılması tavsiyesinde bulunurlar. Ekonomik alandaki reform talepleri, Osmanlı ekonomisinin, kendisini dış rekabete karşı koruyan himayeci setlerden kurtarılmasını, böylece liberalleştirilerek dış açılmasını amaçlamaktaydı. Nitekim, İngiltere ile yapılan 1838 Ticaret Antlaşması (bu antlaşmanın benzeri daha sonra pek çok Avrupa devletleriyle de yapılacaktır), bütün bu talepleri fazlasıyla karşılamıştır. İngiltere’nin ve diğer Avrupa devletlerinin siyasî ve idarî alanlardaki taleplerinin candamarı ise, imparatorluğun bütün uyrukları arasında tam bir eşitliğin sağlanması noktasında odaklaşıyordu. Bundan beklenen de, özellikle Hıristiyan unsurların korunması ve gelişmelerinin sağlanmasıydı.

Tanzimat reformculuğunda dış baskı ve etkilerin bunda açık bir şekilde rol oynamış olması, gerek o dönemde gerekse ondan bu yana, Türk ve yabancı pek çok gözlemciyi, Tanzimat’ın dış baskıların bir eseri olduğu fikrini savunmaya götürmüştür. Bu görüşte büyük bir gerçek payının bulunuyor olması, Tanzimat’ı doğuran önemli iç nedenlerin gözden kaçırılmasına yol açmamalıdır. Reformist bir genç aydın kuşağının yetişmiş olması, bunların birtakım reformlarla devleti düzelterek güçlendirme fikrini ısrarla savunmaları, Mısır ve Boğazlar sorunu gibi devletin iç zayıflıklarından da kaynaklanan iki temel sorunun ancak bu şekilde çözülebileceği inancı, iç dinamikler konusunda ilk akla gelen noktalar’dır.”

Kaynak: B. Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları.

3 Islahat Fermanı

“28 Şubat 1856 tarihinde, daha çok dış etkiler altında yayımlanan Islahat Fermanı, hukuk açısından, Tanzimat Fermanı’nın tamamlayıcısıdır. (...)

Tanzimat Fermanı’nda, Müslüman-zımmî eşitliği açıkça belirtilmemiş, ama uyruklara tanınan güvenceler dolayısıyla böyle bir eşitliğin söz konusu olabileceği tahmin edilmişti. Fakat uygulamada, zımmîlere karşı eski davranış sürdürülmüştür.

Batılı büyük devletlerin Osmanlı ülkesindeki çıkar çatışmalarının en yoğun biçim aldığı sırada, özellikle Rusya’ya karşı İngiltere ve Fransa’nın desteğini sağlayabilmek için, zımmî uyrukların Tanzimat ilkeleri içinde yaşacaklarının tekrarı ve onlara tanınan hakların açıkça belirtilmesi için, istenmeyerek de olsa, Paris Kongresi’nin toplandığı sıralarda Islahat Fermanı ilan edildi.

Bu ferman, biçim ve hukuk açılarından Tanzimat Fermanı’na benzer. Ancak içindekileri olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayırabiliriz: İslâm kamu hukuku ilkelerine bir ölçüde aykırı düşse bile, zımmîlerin Müslümanlara eşit tutulması, hukuk devleti için zorunludur. Bu açıdan, konulan ilkeler Tanzimat Fermanı’nı olumlu biçimde tamamlamaktadır. Öte yandan, zımmîlere ve yabancılara tanınan imtiyazlar hukuk birliğini sarsıcı ve yıkıcı niteliktedir. Islahat Fermanı, Paris Barış Antlaşması’nın metnine alınmış ve aynı antlaşmada Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışılmayacağı kararlaştırılmış olmasına rağmen, fermanın antlaşma içinde bulunması, dolaylı yollarla da olsa, büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde söz sahibi olmasına yol açmıştır.”

Kaynak: B. Tahiroğlu, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları.

Coğrafyacının Sözlüğü

***1917 Devrimi:** 1917'de Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdiği devrim.

***Gümrü Antlaşması:** Kurtuluş Savaşı'nda TBMM Hükümeti ile Ermenistan arasındaki savaşı sona erdiren antlaşma. Ankara Hükümeti'nin imzaladığı ilk uluslararası antlaşmadır.

***Milletler Cemiyeti:** Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barış ve güvenliği sağlamak üzere kurulan uluslararası örgüt.

***Musul Sorunu:** Lozan Konferansı'nda çözümü ileri bir tarihe bırakılan ve 1920'lerde Türkiye ile İngiltere arasında sürtüşmelere neden olan anlaşmazlık.

1 Milli Mücadelenin Başkomutanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk.

► 20. yüzyılda bu güçlere İtalya da katılmıştır. 1911'de Trablusgarp'a saldıran İtalya hem Libya'yı hem de Ege'deki Oniki Ada'yı (Menteşe Adaları) işgal etmiştir. Bu sayede İtalya da Osmanlı İmparatorluğu'na komşu büyük Avrupalı güçlerden biri olmuştur.

► Kısa süre sonra, Balkanlardaki yeni bağımsız devletler Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmıştır. Balkan Savaşları sonunda (1912 - 1913) Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ önemli toprak kazançları elde etmişlerdir.

2. Birinci Dünya Savaşı ve İmparatorluk Coğrafyasının Sonu

► Giderek daralan bir coğrafyaya sıkışan Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında katılmıştır. İmparatorluk bu sayede kaybettiği toprakların bir bölümünü geri alabilmeyi ummuştur. İtilaf Devletleri'yle girilen mücadelede, Osmanlı İmparatorluğu değişik cephelerde, İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan birlikleri ile savaşmıştır. Doğu'da Ruslara karşı yürütülen savaşta 1917 Devrimi* ile yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin ülkelerini savaştan çekmesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu toprak kazançları sağlamıştır. Bu sayede Doğu'da daha önce Rusya'nın işgal ettiği bazı yerler geri alınmıştır. Ancak savaş, 1918'de İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle sonuçlanınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun galip devletlerce paylaşımı gündeme gelmiştir.

► 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal (1. belge) önderliğinde başlatılan Milli Mücadele'nin coğrafi hedefleri açısından, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 28 Ocak 1920'de kabul ettiği Ulusal And (Misak-ı Milli) yol gösterici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılması düşüncesi 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ile ifadesini bulmuştur. Bir paylaşım planı olan bu antlaşma hükümlerinin uygulanmaya başlamasıyla, Osmanlı toprakları galip devletlerce işgal edilmiştir. İşgalcilere karşı yürütülen İstiklal Savaşı, 1922'de başarıya ulaşmıştır. Kısa süre sonra İtilaf Devletlerinin Anadolu ve Doğu Trakya'daki işgalleri sona ermiştir.

► 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilmiştir. 24 Temmuz 1923'te, daha sonra Cumhuriyetin İkinci Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü tarafından imzalanan Lozan Barış Antlaşması (5. belge) ile Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası toplumun egemen ve eşit bir üyesi olarak tanınmış (2. belge), komşuları ile sınırları belirlenmiştir. Batı'da Meriç Nehri Yunanistan ile sınırı oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'daki bir diğer komşusu da Bulgaristan olmuştur. Doğu'da Sovyetler Birliği sınırı, 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması* ile düzenlenmiştir. Ülkenin güneyinde yer alan Suriye Fransa'nın, Irak toprakları ise, Büyük Britanya'nın denetimindeydi. Bu arada Kıbrıs Adası'nın egemenliği İngiltere'ye bırakılmış, Oniki Ada ise İtalyanlara devredilmiştir.

C. Türkiye Cumhuriyeti: Avrupa ile Yeni İlişkiler Başlıyor

1. Avrupa Karşısında Tedirginlik

► Suriye, Irak, Kıbrıs ve Oniki Ada'yı elinde bulunduran büyük güçlerle komşuluk, Cumhuriyetin ilk yıllarında, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'ya bakışında tedirginliğe yol açmıştır. İngiltere ile Musul* (3. belge), Fransa ile Hatay (4. belge) konusunda yaşanan sorunlar bu tedirginliği daha da arttırmıştır. Güneyde bu sorunlarla uğraşılırken, Batı'da İtalyan tehdidi ve Yunanistan ile bir türlü çözümlenemeyen ikili sorunlar, Cumhuriyetin öncelikli dış politika konuları olmuştur.

► Başlangıçta Sovyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin iyi ilişkiler sürdürdüğü tek komşusu olmuştur. 1926'dan başlayarak Türkiye, hem komşusu Avrupalı büyük güçlerle, hem de çevresindeki diğer ülkelerle sorunlarını çözerek ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

2. Uluslararası Sisteme Yeniden Katılım

► Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919'da kurulan Milletler Cemiyeti'nin* amacı uluslararası barış ve güvenliği sağlamaktır. Bu uluslararası örgüt, uluslararası ilişkilerde güç kullanımını engellemeye yöneliktir. Türkiye Cumhuriyeti, uzunca bir süre bu örgütün ve güvenlik sisteminin dışında kalmıştır. Türkiye'nin 1932 yılında bu örgüte katılması bir anlamda, 1923 sonrası yaşadığı yalnızlık ve çekingenlik döneminin de sonu anlamına gelmiştir.

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yayınları.

2 Lozan Antlaşması imzalanıyor (24 Temmuz 1923).

4 Hatay Sorunu

“Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Hatay (İskenderun), Ulusal Kurtuluş Mücadelesi döneminde Fransa ile çatışmaları durduran 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Türkiye sınırları dışında bırakılmıştı. Ancak Türkiye, halkının çoğunluğu Türk olan İskenderun Sancağı’na özel bir yönetim biçimi uygulanmasını öngören hükümleri de Ankara Antlaşması’na koydurmuştu. Bu Antlaşma’yla Fransız mandası altındaki Suriye’nin sınırları içinde yer alacak olan İskenderun Sancağı’nda uygulanacak özel yönetim içinde Türk nüfusa kültürel gelişmeleri için özerklik verilmekteydi.

9 Eylül 1936’da Fransa, Suriye’ye bağımsızlık veren bir antlaşmayı imzalarken, Sancak’la ilgili tüm sorumluluklarını da bu devlete devrettiğini kabul ediyordu. Bundan, Türkiye Cumhuriyeti ve Sancak Türkleri hoşnut kalmadılar. (...)

26 Ocak 1937’de Türkiye ile Fransa arasında Hatay konusunda bir ilke anlaşmasına varıldı ve ertesi gün de Milletler Cemiyeti Meclisi, şu kararları aldı: İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, Suriye ile gümrük birliği halinde olan ve bir Statü ve Anayasa ile yönetilen “ayrı bir varlık” oluşturacaktı. Türkçe’nin resmi dil olması (daha sonra Arapça’nın da resmi dil olması) kararlaştırılırken zorunlu askerliğin uygulanması ve Sancak’ın tahkim edilmesi yasaklanıyordu. Sancak, dış ilişkilerinde, bazı koşullar çerçevesinde Suriye tarafından temsil edilecekti. Sancak’ın toprak bütünlüğü Türkiye tarafından güvence altına alınıyordu.

Ancak, Türk - Fransız ilke anlaşması ve Milletler Cemiyeti kararı, sorunu tümüyle çözmeye yetmemiştir. Türkiye, yeni düzenlemenin hemen uygulanmasını istediği halde, Suriye’deki protesto hareketleri ve Sancak’taki Fransız sömürge yönetiminin Arapları kıskırtan tutumu yüzünden bu gerçekleştirilememiştir. Daha sonra da Sancak’ta uygulanacak seçim sistemi ve bölgede Türkiye ve Fransa tarafından birlikte güvenliğin sağlanması konularında yeni anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu sorunların çözümü için Milletler Cemiyeti’nde ve Türkiye ile Fransa arasında görüşme ve çalışmalar yapıldığı bir sırada, 1938 Haziranı’nda, Avrupa’da siyasal ilişkilerin son derece gerginleştiği görülmüştür. Bu durum, antirevizyonist devletlerin Türkiye’ye olan ihtiyaçlarını artırmış ve Fransa, Türkiye ile arasındaki bu sorunu en kısa yoldan çözmek istemeye başlamıştır. 3 Temmuz 1938’de Sancak’ta güvenliğin ortaklaşa sağlanması konusunda bir anlaşmaya varıldıktan sonra, 4 Temmuz’da da yeni statünün Sancak’a uygulanması kararlaştırılmıştır. 1938 Temmuz’unda yapılan seçimler sonundaysa, Sancak’taki Türk topluluğu 40 milletvekilliğinden 22’sini kazanmış ve Meclis, Sancak’a “Hatay Devleti” adını vermiştir (...).

Hatay Devleti, kurulduktan bir yıl kadar sonra, 29 Haziran 1939’da, son toplantısını yapan Meclis’in oybirliğiyle verdiği kararla, Türkiye’ye katılmıştır.”

Kaynak: Ş. S. Gürel, “Türk Dış Politikası (1919-1945)”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yayınları.

3 Musul Sorunu

“Zengin petrol yatakları dolayısıyla Musul bölgesi I. Dünya Savaşı sırasında tarafların ilgisini çekmiş ve 1916 Sykes - Picot Antlaşması ile Fransa, 1920 San Remo Antlaşması ile de İngiltere’ye bırakılmıştır. Lozan Konferansı sırasında Türkiye, bu bölge halkının büyük çoğunluğunun Türk olduğunu, dolayısıyla bölgenin Türkiye’ye bırakılması gerektiğini savunmuştur. İngiltere de, mandater devlet olarak, Irak adına buna karşı çıkmıştır. Bunun üzerine sorunun çözümü, dokuz ay içerisinde bir sonuca ulaştırılmak üzere, Türkiye - İngiltere ikili görüşmelerine bırakılmıştır. 1924 yılında 19 Mayıs - 5 Haziran tarihleri arasında yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamayınca, daha önce kararlaştırılmış olduğu üzere, sorun Milletler Cemiyeti’ne götürülmüş, Türkiye bölgede plebisit yapılmasını teklif ettiyse de, İngiltere bunu kabul etmemiştir. O yıllarda İngiltere’nin etkisinin büyük olduğu Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan komisyon, yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporda, bölgenin Irak’a bırakılmasını ve bölgede yaşayan Kürtler’in haklarının garanti altına alınmasını ve İngiltere’nin tartışma konusu yaptığı Hakkari’nin Türkiye’ye bırakılmasını önermiştir. Genel Kurul 1925 Aralık’ında bu raporu aynen kabul etmiştir. Türkiye karara karşı tepki duymakla beraber, diplomasi kurallarına uydurularak gerçekleştirilen bu oldu bittiyi, 5 Haziran 1926’da İngiltere ile bir anlaşma yaparak kabul etmek zorunda kalmıştır. “

Kaynak: F. Sönmezözü (der.), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, 1996.

5 Milli Mücadele sırasında Batı Cephesi Komutanı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Müttefik Devletler:** İkinci Dünya Savaşı'nda ABD, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Çin'in oluşturduğu ittifak.

***Mihver Devletleri:** İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefiklere karşı Almanya, İtalya ve Japonya önderliğinde kurulan ittifak.

***Truman Doktrini:** İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Başkanı Truman'ın Avrupa'daki Sovyet etkisini dengelemek için Batı Avrupa ülkelerine yardım yapılmasına ilişkin görüşü.

Fotoğraf: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yayınları.

1 Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'ne katılıyor.

► Ancak Avrupalı güçler karşısında duyulan kaygı tamamen kaybolmamıştı. İtalya'da iktidarda bulunan Faşistlerin yayımladığı emellerini dile getirmeye başladıkları 1934 yılından itibaren, Türkiye ciddi güvenlik kaygıları yaşamaya başlamıştır. Bu kaygılar nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti, komşuları ile bölgesel siyasal ve ekonomik işbirliği arayışlarına girmiştir. 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Balkan Paktı'nı kurmuştur. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'ın 1937'de kurduğu Sadabat Paktı ise, bölgesel işbirliğinin doğudaki ayağını oluşturmuştur. Daha önce Fransa'nın yönetiminde bulunan Hatay'ın, 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasıyla Türkiye, bugünkü coğrafi sınırlarına erişmiştir (1. belge).

► 1939'a gelindiğinde Avrupa'da yükselen Almanya ve İtalya gibi güçlere karşı bölgesel işbirliğinin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk defa 1939'da Türkiye, Avrupalı büyük güçlerle askeri ve siyasal ittifaklardan kaçınma politikasını değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ise, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak'a (Ekim 1939) girmiştir.

D. Avrupa ile Bağlar Pekişiyor

1. İkinci Dünya Savaşı'nda Tarafsızlık Politikası

► Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile başlayan İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye tarafsız kalmayı tercih etmişti. İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve Almanya'nın Bulgaristan ile ittifak yapması sonucu, savaş Türkiye'nin önce batı sınırlarında etkisini hissettirmiştir. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması ile savaş Türkiye'nin doğu sınırlarına da erişmiştir.

► Savaşa girmeme tutumuna rağmen Türkiye, bu dönemde ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Tarafsızlık politikası gereği, Türkiye savaşın her iki tarafla da siyasal ve ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Savaşın sonlarına yaklaşıldığında Türkiye artık savaşı kazanacakları kesinleşen Müttefik Devletler'in* yanında savaşa katılmıştır. Türkiye'nin bu kararı alması bir bakıma zorunluydu. Çünkü savaştan sonra Milletler Cemiyeti'nin yerine kurulması öngörülen Birleşmiş Milletler'e üye olmak için (3. belge) Mihver Devletleri'ne* karşı savaşa katılmak gerekiyordu.

► Yine de Türkiye güttüğü tarafsızlık politikası nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda uluslararası alanda yalnız kalmıştır. Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve bazı Doğu illerine ilişkin talepleri ile karşılaşmıştır. Kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan askeri tehdit, İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği 1945 yılından itibaren Türkiye'nin güvenlik kaygılarını şekillendirmiştir (2. belge).

2. Türkiye, Batının Güvenlik Şemsiyesi Altına Giriyor

► İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği aralarındaki derin ideolojik ayrılıklara rağmen, İngiltere ve ABD gibi kapitalist ülkelerle İtalya ve Almanya'ya karşı güçbirliği yapmıştır. Bu güçbirliğinin savaş sonrasında da sürdürülebileceği konusunda iyimserlik hakimdi.

► Ancak kısa süre sonra ABD ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştır. Avrupa'nın Doğu ve Batı olarak iki kampa bölünüşü, ilk kez Winston Churchill tarafından ifade edilen "demirperde" ile simgeleşmiştir. İdeolojik kutuplaşma artmış ve dünya biri ABD, diğeri Sovyetler Birliği olmak üzere iki süper güç arasında siyasal, ekonomik ve askeri üstünlük çekişmesine sahne olmuştur.

► Bu yol ayrımından sonra ABD, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan güvenlik kaygılarına karşı destek vermiştir. Bu dönemde iç savaşa sahne olan Yunanistan da zor durumdaydı. 1947 yılında ABD Başkanı Harry Truman, ABD Kongresi'nde Sovyetler Birliği'nin askeri ve ideolojik tehdidini karşı Türkiye ve Yunanistan'a Amerika'nın askeri destek vereceğini açıklamıştır. Truman Doktrini* (4. belge) Türkiye'nin Batının güvenlik sistemine eklenme sürecinde ilk halkayı oluşturmuştur.

2

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikası

“İkinci Dünya Savaşı sonrası, Türk dış politikasında önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu noktadan sonra, Batı dünyası ile yüzyılların çelişki ve savaşımı, Türkiye açısından, yerini uyum ve anlaşmaya bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın güçlü ve yenilmez Batı’sı, gücü, refahı, toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimiyle, varılması gereken bir ütopyaya dönüşmüştür. Üstelik, uyumsuz bir dünyada ve savaş sonrasında belirsizliğinde, aynı Batı, Türkiye’nin güvenliğini sağlayacak bir blok olarak düşünölmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği’nin başat ölkelerden biri olarak ortaya çıktığı bir dünyada, Doğu - Batı ilişkilerini bir uluslararası iç savaş olarak algılayan yeni Türk burjuvazisi için de dünya tehlikelerle doludur. Bunların doğrudan bir sonucu olarak da, Batı ile bünyesel bağların kurulması ve onunla örgütsel bir bütünlük içinde bulunulması, tek yönlü, tek boyutlu bir dış politikanın temel ilkesi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası sistemin “iki kutuplu” bir yapıya dönüşmesi ile Türkiye “Soğuk Savaş”ın tam ortasında yer almıştır. Bir başka deyişle, Türkiye, “Soğuk Savaş”ın taraflarından biri, Batı Bloku’nun bu savaştaki militan üyesi olmuştur.”

Kaynak: H. Gerger, “Türk Dış Politikası (1946-1980)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları.

4

Truman Doktrini ve Türkiye

“Truman yönetiminin Türkiye ve Yunanistan’a yardım kararı, II. Dünya Savaşı sonrasında karşılaştığı Sovyet tehdidi karşısında, ilk günden itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nin yardımını sağlamaya çalışan Türkiye’de büyük bir ferahlık ve memnuniyetle karşılanmıştır. “Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Kanunu” ABD Başkanı’na Türkiye ve Yunanistan’a mali yardımla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı da yapma ve askeri, teknik uzmanlar da gönderme yetkisi vermiştir.

(...)

Kanunu takiben 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye ile ABD arasında, Türkiye’ye yapılacak Amerikan yardımı ile ilgili bir antlaşma imzalanmıştır. “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma” başlıklı belgenin hazırlanmasında tarafları en uğraştıran nokta, yapılacak yardımın amacına uygun ve verimli bir şekilde kullanılması ve bu konuda yapılacak denetimlerin şekli olmuştur. Osmanlı döneminin kapitülasyonlar tecrübesinin yarattığı kuşkuyla hareket eden Türk yöneticileri, büyük bir yabancı devletin Türkiye’nin iç işlerine karışmasını önlemek ve kamuoyunun endişesini gidermek için, antlaşmaya, ABD yardımının kullanılma yer ve biçimleri hakkında açık hükümler koymak istememişler ve bu isteklerini ABD hükümetine kabul ettirmişlerdir.”

Kaynak: F. Sönmezoğlu (der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, 1996.

3

Birleşmiş Milletler’in Amaçları

1. Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve sürdürmek;
2. Uluslararası dostça ilişkiler geliştirmek;
3. Uluslararası ekonomik, toplumsal, kültürel ve insancıl sorunları çözmekte uluslararası işbirliğinde bulunmak ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek;
4. Ulusların bu ortak amaçlara erişmek için giriştiği eylemleri uyumlaştıran bir merkez olmak.

Birleşmiş Milletler’in İlkeleri

1. Bütün üyeler egemen ve eşittir;
2. Bütün üyeler imzaladıkları bildirin (United Nations Charter) yükümlüklerini içtenlikle yerine getireceklerdir;
3. Uluslararası uyuşmazlıkları barışçı yollardan, barış, güvenlik ve adaleti tehlikeye sokmadan çözeceklerdir;
4. Uluslararası ilişkilerinde başka devletlere karşı tehditte bulunmaktan ya da zor kullanmaktan kaçınacaklardır;
5. Birleşmiş Milletler’in birbiriyle ilgili olarak giriştiği eylemlere yardımcı olacak; Birleşmiş Milletler’in önleyici ya da zorlayıcı tedbir uyguladığı devletlere yardımcı olmayacaklardır;
6. Örgüte üye olmayan devletler de uluslararası barış ve güvenliğin gerektirdiği ölçüde Antlaşma ilkelerine uygun davranmak zorunda bırakılacaktır;
7. Temelde herhangi bir devletin ulusal yetki alanına giren işlere Birleşmiş Milletler müdahale edemeyecektir.

Kaynak: “Birleşmiş Milletler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları.

Coğrafyacının Sözlüğü

***NATO:** 1949 yılında Avrupa'daki Sovyet askeri varlığını dengelemek amacıyla kurulan savunma amaçlı örgüt.

***Avrupa Konseyi:** 1949 yılında yirmi bir Batı Avrupa devletinin temsilcilerinden oluşan ve Avrupa birliğini geliştirmeyi, insan haklarını korumayı, sosyal ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olmayı amaçlayan örgüt.

***Ortak Üye:** 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nın 238. maddesi uyarınca, toplulukla ortaklık ilişkisine giren Avrupa devletleri.

***Berlin Duvarı:** 1961'de inşa edilen ve Berlin'i Doğu ve Batı Berlin olarak ikiye ayıran duvar.

***Soğuk Savaş:** İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB ile müttefikleri arasında gelişen açık ama sınırlı çekişme.

Fotoğraf: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yayınları.

1 Türkiye, Marshall Yardımı'ndan yararlanıyor.

► Bu süreçteki bir diğer önemli halka, Türkiye'nin Şubat 1952'de gerçekleşen Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO)* üyeliğidir. Böylece Türkiye, ABD önderliğindeki Batı ittifakının güvenlik şemsiyesi altına girmiştir. Bu gelişme Soğuk Savaş'ın* ilk dönemlerinde Türkiye'nin yerinin ve tutumunun temel belirleyicisi olmuştur (2. belge).

► Sovyetler Birliği ve komünizm karşıtlığı bu tutumun en önemli unsurları olmuştur. 1960'lı yıllara kadar Türkiye bu tutumunu değiştirmeden sürdürmüştür. Sonuçta dünya siyasetine bakışı ve katılımı bu karşıtlık temelinde gerçekleşmiştir.

3. Ekonomik Bağlar ve İşbirliği Yapılarına Katılım

► Truman Doktrini ile gelen ABD askeri desteğinin yanısıra Türkiye, aynı dönemde Batılı ekonomik kurumlara da dahil edilmiştir. ABD'nin Avrupa'nın yeniden imarı için oluşturduğu Marshall Yardımı'ndan (1. belge) Türkiye'nin de yararlanması kararlaştırılmıştır. 1948'de Türkiye, Marshall Yardımı'nı örgütlemek amacıyla kurulan OEEC'ye (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) katılmıştır.

► 1949 yılında ise, Batı Avrupa'da işbirliği amaçlı bir diğer kurumsal yapı olan Avrupa Konseyi'ne* kurucu üye olarak katılmıştır. Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik eklenme sürecinde önemli bir aşama, Avrupa bütünleşmesine yönelik ilk yapılardan olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile kurulan Ortaklık ilişkisidir. 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Türkiye, AET'ye Ortak Üye* olmuştur.

E. Süper Güçlerin Rekabetindeki Yumuşama, İlişkileri Çeşitlendiriyor

1. Yeni Siyasal ve Ekonomik Yönelimler

► Sadece Batı yandaşlığına ve dolayısıyla Sovyet karşıtlığına dayalı politikaların getirdiği sınırlamalar etkilerini kısa bir süre sonra hissettirmiştir. Türkiye, bu sınırlamaların etkilerini özellikle Kıbrıs konusunda ve kronikleşen ekonomik sorunlarda hissetmiştir.

► 1960'lı yıllarda hem Soğuk Savaş gerginliğinin bir ölçüde azalması, hem de Kıbrıs üzerinde yoğunlaşan Türk - Yunan rekabeti, Türkiye'yi yeni arayışlara itmiştir (3. belge). Daha önce Doğu Bloku ülkeleri ile hiç bir ilişkiye girmeyen Türkiye, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerle siyasal ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

► Benzer şekilde daha önce pek önem verilmeyen Arap ve Ortadoğu ülkeleriyle de ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlar hem ikili ilişkiler geliştirme, hem de bu ülkelerin oluşturduğu kurumsal yapılara katılma şeklinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Türkiye, 1971'de faaliyete geçen ve amacı İslam ülkeleri arasında dayanışma ve işbirliğini güçlendirmek olan İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) katılmıştır.

2. Karşıtlıktan Çok Yönlülüğe

► Çok yönlülük olarak tanımlanan bu yeni yönelim, Batı ile ilişkilerin kopartılması anlamına gelmemiştir. Tam tersine Türkiye'nin artan ve çeşitlenen ekonomik ve siyasal gereksinimlerine yanıt olmak üzere düşünülmüştür. Böylece Türkiye'nin ilgi ve işbirliği coğrafyaları farklılaşmış ve zenginleşmiştir.

► Siyasal anlamda Türkiye, bu yeni ilişkilerin Kıbrıs konusunda desteğe dönüşeceğini ummuş, ekonomik alanda ise özellikle petrol üreten Ortadoğu ülkeleriyle yakın ilişkilerin kendisine enerji kaynaklarına erişim konusunda yarar sağlamasını beklemiştir. Sadece Amerika ve Avrupa odaklı bir ilişki düzeninden Asya ve Afrika'yı da içeren daha geniş bir coğrafyada ilişki ve işbirlikleri anlayışına geçmiştir.

F. Soğuk Savaş'ın Bitişi Yeni İşbirliği Arayışlarını Getiriyor

1. Orta Asya'da Yeniden Keşfedilen "Yakınlar"

► Kasım 1989'da Soğuk Savaş'ın önemli simgelerinden biri olarak kabul edilen, Berlin Duvarı* yıkıldı. Bu duvarın yıkılışı Soğuk Savaş'ın artık bittiğini simgeliyordu. 1991 yılına gelindiğinde Avrupa siyasal coğrafyasında daha önce öngörülmemen değişiklikler olmaya başladı. Önce Batı ve Doğu Almanya birleştiler. Bu arada Doğu Avrupa ülkelerinde bulunan Sovyet askeri birlikleri çekildi.

2 Türkiye, NATO Üyesi Oluyor

"1950 yılının 14 Mayıs'ında Türkiye'de genel seçimler yapılmış ve Demokrat Parti iktidar olmuştur. Bu tarihte Türkiye, Batı Bloku içinde kurulmuş bulunan ekonomik (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) ve siyasal/kültürel (Avrupa Konseyi) örgütlerin üyesidir ve bu örgütleşmenin askeri boyutu (NATO) dışındadır. Türk dış politikası, genel çizgisi bakımından tamamen Batı yörüngesindedir.

İşte bu sırada, daha önceki hükümetin NATO'ya girme çabalarını sürdüren Demokrat Parti yönetiminin önüne Kore Savaşı bir fırsat olarak çıkmıştır. 29 Haziran 1950 tarihinde Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne gönderdiği bir telgrafta Türkiye'nin Kore'de savaşacak BM Gücü'ne asker gönderceğini bildirmiştir. Birkaç gün sonra da Türkiye NATO'ya girmek için yeni bir başvuruda bulunmuştur.

Sonuçta, Türkiye'nin, gerek Sovyetler Birliği'ne yakınlığı dolayısıyla ABD stratejisi açısından elverişli konumu, gerek bir savaş durumunda Avrupa üzerindeki baskıyı hafifletecek ve Ortadoğu için bir köprü görevi üstlenebilecek durumda olması, NATO'ya alınmasında etkili olmuş ve Türkiye, 17 Ekim 1951 tarihli ek protokol ile NATO üyeliğini gerçekleştirerek Batı Bloku'nun askeri örgütü içindeki yerini de almıştır. Böylece Türkiye, hem çok uzun yılların birikiminin sonucu olan Batı ile her alanda bütünleşmesini tamamlamış, hem de Doğu - Batı savaşının temel taraflarından biri haline gelmiştir."

Kaynak: H. Gerger, "Türk Dış Politikası (1946-1980)", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yayınları.

3 Kıbrıs ve Ege'de Türk - Yunan Rekabeti

1923'te Lozan Antlaşması ile İngiliz egemenliğine bırakılan Kıbrıs Adası, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk - Yunan ilişkilerine damgasını vurmuştur. Kıbrıslı Rumların ve Yunanlıların Adayı Yunanistan'a bağlamayı hedefleyen Enosis (Birlik) hareketi nedeniyle Ada, Akdeniz'de gerginlik kaynağı olmuştur.

1961 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti ile Adanın yönetiminde hem Kıbrıslı Rum hem de Türk toplulukları söz sahibi kılınmıştır. Bu düzenleme ile Kıbrıslı Türklere tanınan hakların fazla olduğunu iddia eden Kıbrıslı Rumlar, 1963 yılında Türkleri yönetimden dışlamıştır. Aralık 1963'te Kıbrıslı Türklere yönelik saldırılarla toplumlararası gerginlik tırmanmıştır. Bir kaç yıl sonra 1967 yılında Enosis yanlısı Rumlarca Türklere yönelik şiddet eylemleri gerçekleştirilmiştir. Bu arada Yunanistan Adaya gizlice asker göndermiştir. Türkiye'nin baskısı ile saldırılar durdurulmuş, Yunan askerleri geri çekilmiştir.

15 Temmuz 1974'te Yunanistan'da iktidarda bulunan askeri yönetim, Kıbrıs'ı ilhak amacıyla darbe gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında imzalanan Garanti Antlaşması uyarınca Adaya askeri müdahalede bulunmuştur.

1974 Kıbrıs Müdahalesinden sonra Türk - Yunan ilişkileri gerginliğini korumuştur. Bu arada yeni uyuşmazlık konuları ortaya çıkmıştır. Bu uyuşmazlıklar Ege'de karasuları ve hava sahasının genişliği, Yunan Adaları'nın antlaşmalara aykırı olarak silahlandırılması ve kıta sahanlığı gibi konularda yoğunlaşmaktadır.

17 Ağustos 1999 depremi sonrası yaşanan yakınlaşmaya karşın, Türkiye ve Yunanistan bu uyuşmazlıklara ilişkin temel tutumlarını korumaktadırlar.

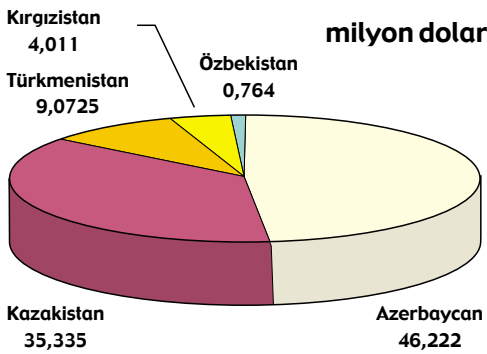
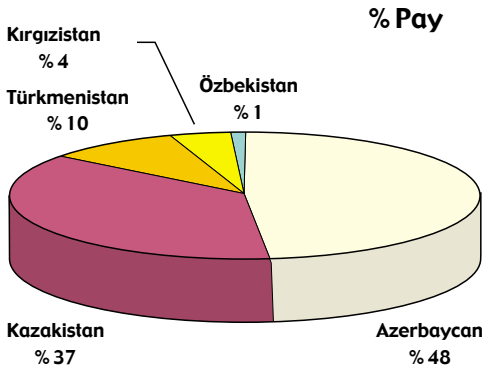

4 Türk - Yunan ilişkileri, zaman zaman ilginç karikatürlere konu olmaktadır.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Körfez Savaşı: Irak'ı işgal ve ilhak ettiği Kuveyt'ten çıkartmak üzere ABD önderliğindeki uluslararası koalisyonca yürütülen ve 17 Ocak 1991'de başlayıp 26 Şubat 1991'de sona eren savaş.

*24 Ocak Kararları: Türk ekonomisinin dışa açılması ve piyasa ekonomisi mantığıyla çalışması için 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan ekonomik önlemler.

Kaynak: DPT.

1 1998'de Türk Cumhuriyetleri'nde Türk yatırımları.

► Soğuk Savaş'ın iki süper gücünden biri olan, Sovyetler Birliği 1991 yılında dağıldı. Yerine 15 yeni cumhuriyet kuruldu. Bu cumhuriyetlerin bir bölümü Türkiye ile tarih, kültür ve dil bağlarına sahipti. Türki Cumhuriyetler olarak anılan bu devletler, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dan oluşmaktadır. Türkiye, yeniden keşfettiği bu yakınları sayesinde yeni bir siyasal ve ekonomik işbirliği coğrafyası sunan Orta Asya'ya yönelmiştir.

► Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Kafkaslarda Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, Türkiye'nin Kuzey ve Doğu'daki yeni sınır komşuları olmuştur. Ayrıca Ukrayna, Karadeniz'de büyük ekonomik potansiyele sahip komşu bir deniz ülkesi olarak öne çıkmıştır.

2. Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya Dönüş (mü)?

► Soğuk Savaş sonrası Türkiye için bir başka işbirliği coğrafyası da Balkanlar olmuştur. Bu bölgede sosyalist rejimlerin çöküşü Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk gibi ülkelerde demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş süreçlerini başlatmıştır. 1990'ların ilk yarısında Yugoslavya'nın etnik çatışmalar sonucu dağılması ile bağımsızlıklarını ilan eden Bosna - Hersek ve Makedonya gibi ülkeler, Türkiye ile işbirliği arayışına girmiştir.

► Böylece Avrupa ve Asya'da yaşanan siyasal değişimler, Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve askeri ilgi alanlarının daha da çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu coğrafyalardaki işbirliği potansiyeli ve yeteneği Türkiye'nin uluslararası siyaset ve ekonomideki ağırlığını artırmıştır.

► Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması sonucu Batı ile bağları temelde ortak güvenlik çıkarlarına dayanan Türkiye'nin, özellikle Avrupa için jeopolitik önemini azaldığı düşünülmüştür. Bu düşüncenin gerçekçi olmadığı, 1991'deki ilk Körfez Savaşı* sırasında görüldü (3. belge). Irak'ın Kuveyt'i işgali Batı için yaşamsal öneme sahip enerji kaynaklarını tehlikeye sokmuştu. Bu savaş Avrupa için Türkiye ile bağların önemini ortaya koymuştur (2. belge).

G. Küreselleşme ve Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği: Yeni Komşular, Yeni Olanaklar

1. Büyüyen Bir Pazar ve Yükselen Bir Bölgesel Güç

► Türkiye 1980 yılında 24 Ocak Kararları* ile önemli bir ekonomik dönüşüm sürecine girmişti. Yüksek gümrük duvarları ile korunan kapalı bir ekonomik sistemden, dışa açık ve ihracata dayalı ekonomik büyümeyi hedefleyen yeni bir ekonomik sisteme geçilmişti. Sonuçları 1990'lı yıllarda alınmaya başlanan bu dönüşümle Türkiye'nin dış ticaretinde önemli artışlar kaydedilmiştir. Böylece Türkiye'nin uluslararası ekonomi için ifade ettiği değer de değişmiştir.

► Türkiye'nin yeni komşuları için bir ekonomik çekim merkezi oluşturmasının temel nedeni ekonomik büyüklüklerinde görülen ciddi artışlardır. Bir başka etken de, Türk özel girişimcilerinin, piyasa ekonomisine yeni geçiş yapan Orta Asya ve Balkan ülkelerinde yaptıkları yatırımlardır (1. belge). Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Azerbaycan, Rusya (4. belge) gibi yeni komşular Türk girişimcilerin önemli yatırımlar yaptıkları ülkeler haline gelmiştir.

► Aynı dönemde Rusya, Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortaklarından biri olmuştur. Aslında eski Sovyet coğrafyasında Türkiye ve Rusya ciddi rekabet içerisindedir. Ancak bu dış ticaret ilişkisi iki ülke arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılığı güçlendirmiştir. Bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi, siyasal rekabet üzerinde yatıştırıcı rol oynamaktadır. Yoğunlaşan ekonomik ve ticari ilişkiler, ikili ilişkilerde siyasal krizlerin olası maliyetlerini artırdığı için daha az çatışmacı bir ilişkinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Körfez Savaşı ve Türkiye

“Türkiye, Körfez Krizi’nin ilk günlerinden itibaren Irak karşıtı cephede yer aldığı işaretlerini vermiştir.

(...)

Türkiye, Irak’ın Kuveyt’i işgalini her ne suretle olursa olsun kabul etmemişse de, başlangıçta ihtiyatlı davranmıştır. Türkiye’nin Irak’a karşı ilk eylemi, uluslararası baskıların yoğunlaştığı bir sırada, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin aldığı 661 sayılı karara uyarak Kerkük - Yumurtalık petrol boru hattını kapatması olmuştur. Bu, Türkiye’nin Irak’a karşı uygulamaya konan ambargoya iştiraki anlamına gelmiştir. Aynı kararlar, Türkiye, Irak ile olan bütün ticari ilişkilerini de kesmek zorunda kalmıştır.

Daha sonraki gelişmelerle ise, NATO Çevik Kuvveti Türkiye’ye çağırılmış, Türkiye’nin Irak sınırına askeri yığınak yapılmıştır. Krizle birlikte, Kuveyt’i işgal ve ilhak eden Irak’a karşı Türkiye’nin izlediği aktif dış politika ile Türk dış politikasının temel prensiplerinden biri olarak görülen Araplararası sorunlarda tarafsız kalınması ilkesi terk edilmiştir. Irak ile ortak sınıra sahip tek NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyesi olan Türkiye, kriz boyunca uluslararası çevrelerde adından sıkça söz edilen bir ülke olmuştur.

Irak karşıtı politika ve ambargo Türk ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunda, Türkiye açısından, Irak’ın en ucuz ve kolay yoldan petrol sağlanan ülke olması yanında, Irak’ın Türkiye’de üretilen malların alıcısı bir ülke olmasının ve iki ülke arasında son yıllarda bir hayli gelişen sınır ticaretinin de payı vardır.

Dünya Bankası’na göre, krizle birlikte zarara uğrayan ülkeler arasında Türkiye 1990’da 2 milyar 100 milyon dolarla ilk sırayı işgal etmiştir.”

Kaynak: F. Sönmezoğlu (der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, 1996.

Fotoğraf: Amerikan Savunma Bakanlığı.

3 ABD askerlerinin bomba temizleme çalışmaları, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen Körfez Savaşı’nın etkilerinin sürdüğünü gösteriyor.

Fotoğraf: Anadolu Holding Arşivi.

4 Moskova’da Türk yatırımı.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Karadeniz Ekonomik

İşbirliği Örgütü: Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin öncülüğünde 1992'de kurulan ve Karadeniz'i bir güvenlik, istikrar ve refah coğrafyasına dönüştürmeyi hedefleyen bölgesel ekonomik işbirliği örgütü.

1 Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirvesi posta pulu.

► İkili ilişkilerin yanısıra çok taraflı ekonomik işbirliği kurumları da ağırlık kazanmıştır. Türkiye, Karadeniz ve Balkanlar'da ekonomik işbirliğini artırmak amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün* (KEİB) kurulmasına öncülük etmiştir. Bu örgüte Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan'ın yanısıra Karadeniz'e sahili olmayan Yunanistan, Arnavutluk, Azerbaycan ve Ermenistan da katılmıştır. Örgütün daimi sekreterliği İstanbul'da bulunmaktadır (1. ve 2. belge).

2. Enerji Kaynaklarına Yakınlık

► Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle dünya petrol rezervlerinin büyük bölümünü oluşturan Ortadoğu petrollerinin güvenliği için kilit ülkelerden biridir. 1991 yılındaki Körfez Savaşı bu durumu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

► Ortadoğu petrol kaynaklarına coğrafi yakınlığına rağmen Türkiye, bu kaynakların dış pazarlara ulaşımında hiç bir zaman önemli bir geçiş ülkesi olamamıştır. Bunun tek istisnası 1977 yılında faaliyete geçen Kerkük - Yumurtalık petrol boru hattı olmuştur. Irak petrolünü Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştıran bu boru hattı istenilen ölçüde verimli olmamıştır. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle Türkiye bu boru hattından petrol akışını durdurmuştur. Daha sonra yürürlüğe konan BM yaptırımları sonucu uzunca bir süre kapalı kalan bu hattın halen sınırlı petrol akışına izin verilmektedir.

► 1990'larda önce Hazar, daha sonra Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarının ulaşım güzergâhı için alternatif arayışları, Türkiye'yi enerji ulaşım hatları konusunda öne çıkartmıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan zengin oldukları tahmin edilen petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Ancak bu ülkelerin denize çıkışı yoktur. Ayrıca uluslararası pazarların oldukça uzağında yer almaktadırlar. Bu bakımdan söz konusu kaynakların hangi yöntemle ve hangi güzergâh üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılacağı konusunda yoğun bir rekabet yaşanmaktadır.

► Türkiye, bu petrol ve doğal gazın, planlanan Bakü - Ceyhan boru hattı ile Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırılacağı bir güzergâh önermektedir (4. belge). Gerçekleşmesi halinde bu proje, Türkiye'ye önemli ekonomik ve siyasal avantajlar sağlayacaktır. Ancak bu konuda Rusya'nın yoğun rekabeti söz konusudur. Rusya, bu kaynaklar üzerindeki etkisini tamamen kaybetmek istememektedir. Halen erken üretim Azeri petrolü, Bakü'den Gürcistan'ın Supsa Limanı'na ulaştırılmaktadır. Buradan tankerlere yüklenen petrol, Boğazlar'dan geçerek uluslararası pazarlara sunulmaktadır.

► Rusya, Bakü - Ceyhan'a alternatif olarak doğalgazı Karadeniz'deki limanı Novorosiisk'ten yine tankerlerle Boğazlar'dan geçirmeyi içeren bir güzergâh önermektedir. Türk hükümeti, olası çevre ve deniz trafiği sorunlarını göz önüne alarak bu alternatifte sıcak bakmadığını belirtmiştir. Bu konu, uluslararası siyasetin önemli coğrafi kavşaklarından olan Türk Boğazları'nın önümüzdeki yıllarda yine öncelikli gündem maddelerinden birisi olacağını göstermektedir.

3. Bölgesel İşbirliği ve Rekabet Coğrafyaları

► Türkiye için Soğuk Savaş sonrası dönemin Soğuk Savaş yıllarına oranla en temel farkı, aynı coğrafyanın hem işbirliği hem de rekabet alanı haline gelmesidir. Kafkaslar ve Orta Asya bunun en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Türkiye ve Rusya, bir yandan buradan çıkarılacak petrol ve doğal gazın ulaşım güzergâhı için rekabet ederken, öte yandan Türkiye'nin artan doğal gaz gereksiniminin karşılanması için de işbirliği yapmaktadırlar.

► Rusya ve Türkiye, Aralık 1997'de Mavi Akım Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Karadeniz'in altından geçecek bir boru hattı ile Türkiye, Rusya'dan doğal gaz satın alacaktır. 1999 yılı sayılarıyla Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketimi 12 milyar metreküptür ve bunun % 75'i Rusya'dan sağlanmaktadır. Mavi Akım'ın, Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından Rusya'ya bağımlılığını artırma olasılığı yüksektir.

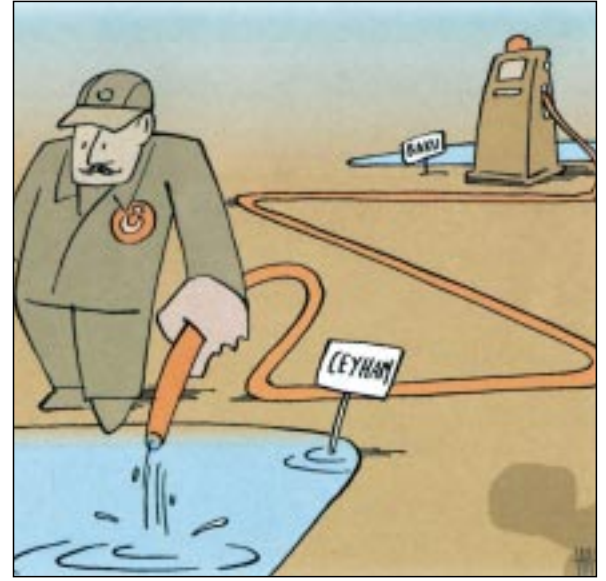
2

KEİB, Üç Hinterlandın Ekonomik Potansiyelini Birleştirmeyi Amaçlıyor

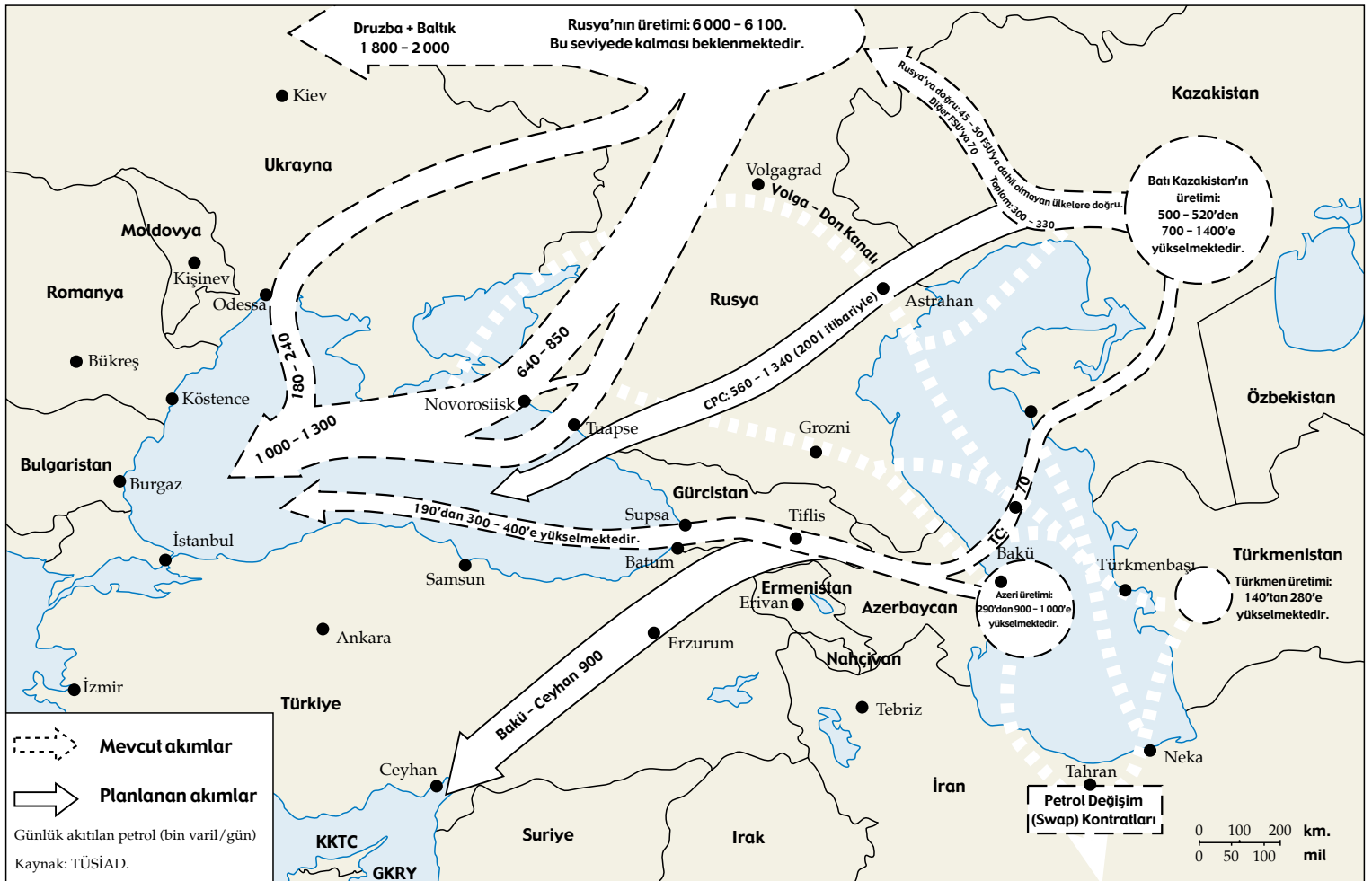
“KEİB tam olarak gerçekleştiğinde, üç “hinterland”ın ekonomik potansiyelini birleştirmeyi amaçlamaktadır: Ukrayna ve Türkiye kanalıyla Balkanlar, Kafkasya kanalıyla Orta Asya ve Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz, Yugoslavya ile Yunanistan’ın ilerde tam üye ya da özel bağlantılı ülkeler olmaları yönünde olumlu belirtiler vardır. KEİB başarılı olursa, ortaya çıkacak olan ekonomik güç, yalnız Balkan siyasal işbirliğini kolaylaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda ulusçu aşırılıkların etkisini yumuşatan bir “yastık” görevini de yapabilecektir. Burada şu önemli noktanın, altı çizilmelidir; Balkan ve Karadeniz işbirliği girişimleri, Avrupa Topluluğu’na üyeliğin alternatifi değildirler. Resmi açıklamaların da vurguladığı gibi, Avrupa bütünleşmesinin tamamlayıcı parçaları olarak düşünülmüşlerdir.

Avrupa, bir işbirliği kıtası ve sonunda bütünleşme alanı olacaksa, çeşitli bölgesel işbirliklerinin sağlam temeline oturmak durumunda kalacaktır.”

Kaynak: O. Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınları, 1998.

3 Bakü - Ceyhan Boru Hattı: Uluslararası jeopolitik bir proje.

4 Kazakistan ve Azerbaycan petroleri için Rusya'dan geçen boru hatlarına alternatif olarak düşünülen Bakü - Ceyhan Boru Hattı, Türkiye'nin dünya enerji haritasında jeopolitik önemini arttırıcı bir proje olarak kabul edilmektedir.

Coğrafyacının Sözlüğü

***Barış Süreci:** Filistin Sorununa çözüm bulmak amacı ile İsrail ve Filistin tarafları arasında sürdürülen barış görüşmeleri.

***Avrasya:** Avrupa ve Asya kıtalarının oluşturduğu ortak coğrafi bölge.

***Karadeniz Gücü:** Aralık 2000'de Türkiye, Romanya, Ukrayna, Bulgaristan ve Gürcistan tarafından kurulan arama - kurtarma amaçlı birlik.

1 Su Sorunu: Türkiye ile Suriye ve Irak arasında su paylaşımına ilişkin anlaşmazlık.

► Aralık 2000'de Karadeniz'in daha güvenli hale getirilmesi amacıyla Türkiye ve Rusya Federasyonu öncülüğünde biraraya gelen kıyıdaş ülkeler, Karadeniz Gücü* adlı bir birlik kurmuştur. Her ülkenin bir gemiyle katılacağı ve karargâhı İstanbul olan ortak güç, arama - kurtarma amaçlı hizmet verecektir. Karadeniz Gücü, Mavi Akım Projesi nedeniyle yaşanabilecek bir çevre felaketinden, Türk Boğazları'nın güvenliğini tehdit edecek tanker kazalarına kadar (4. belge) birçok konuda personel ve donanımına sahip olacaktır. Karadeniz Gücü konusundaki nihai anlaşmanın 2001'de imzalanması beklenmektedir.

► Bir diğer işbirliği ve rekabet coğrafyası da Balkanlar'dır. Burada da Türkiye ve Yunanistan arasında bir rekabet yaşanmıştır. Ancak son dönemde, iki ülke arasında işbirliği ağır basmaktadır. Son Kosova Krizi sırasında, Türkiye ve Yunanistan, özellikle mültecilere yardım konusunda işbirliğine yönelmiştir. Buradaki en çarpıcı işbirliği örneğini, karargâhı Bulgaristan'ın Filibe şehrinde bulunan Güneydoğu Avrupa Çok Uluslu Barış Gücü oluşturmaktadır. Türkiye'nin öncülük ettiği bu güce halen Türkiye, İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Makedonya katılmaktadır.

► Ortadoğu'da Türkiye, en ciddi rekabeti komşusu İran ile yaşamaktadır. Türkiye ve İran özellikle Orta Asya coğrafyasında nüfuz mücadelesi vermektedir. Ayrıca Hazar ve Orta Asya petrol ve doğal gazının ulaşımı için de İran alternatif güzergâhlar önermektedir.

► Suriye ile Türkiye arasında Su Sorunu nedeniyle uzun bir süredir çeşitli sorunlar yaşanmaktadır (1. ve 2. belge). Su konusunda sorun yaşanacak bir diğer Ortadoğu ülkesi Irak'tır. Körfez Savaşı sonrası bu ülkenin kuzeyinde oluşan Kürt bölgesi, Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışını önemli ölçüde etkilemektedir. Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar'a göre Türkiye için daha az işbirliği olanağı sunmaktadır. Bu bölgede Türkiye'nin en yakın ilişki içinde olduğu ülkeler, İsrail ve Ürdün'dür. Ancak bu ülkelerle ilişkiler de genel Ortadoğu sorunlarının seyri ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla işbirliği girişimleri büyük ölçüde Barış Süreci'nin* olumlu sonuç vermesine bağlıdır.

► Kısacası, Türkiye uzun süren Batı Avrupa odaklı ilişkilerden farklı coğrafyaları içeren yeni bir ilişkiler ağına yönelmiştir. "Adriyatik'ten Çin Seddine" ifadesi yayımlacı vurgular içerme riski taşısa da, Türkiye'nin etkisinin hissedildiği coğrafya aşağı yukarı böyle bir alanı kapsamaktadır. Genişleyen bu ilgi alanlarının bir sonucu da, Türkiye'nin bir Avrasya* ülkesi olduğu söyleminin yükselişidir. Avrasya Türkiye'nin coğrafi konumunu tanımlama açısından uygun bir seçenek olabilir, ancak siyasal ve kültürel tercihler açısından Türkiye Avrupa coğrafyasına daha yakın durmaktadır. Başka coğrafyalarda geliştirilen bağlar, Avrupa ile bağlara alternatif olarak değil, onların tamamlayıcısı olarak düşünülmektedir (3. belge). Avrupa ile ilişkilerin odağında ise, Avrupa Birliği yer almaktadır.

H. Avrupa'ya Eklemlenmenin Son Aşaması Avrupa Birliği Üyeliği mi?

1. 1987: Türkiye Tam Üyelik Başvurusunu Yapıyor

► 1964'de yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'nı izleyen yıllarda, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu (şimdiki Avrupa Birliği) ile ilişkileri çalkantılı bir seyir izlemiştir. Ankara Anlaşması'na göre, Türkiye-AT ortaklığı üç evrede gerçekleşecekti.

► Hazırlık Dönemi ilk evreyi oluşturacaktı. Beş yıllık bu dönemde Türkiye, Topluluğun da yardımı ile ekonomisini geliştirecekti. Bu evrenin sonunda ek bir protokolle ikinci evreye geçilecekti. 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol, Türkiye - AT ilişkilerinin ikinci evresini (Geçiş Dönemi) oluşturmuştur. 22 yıllık bir geçiş süresi sonunda, Türkiye ve AT'nin, sanayi ürünlerine uyguladıkları gümrük tarifeleri ile miktar kısıtlamalarını karşılıklı olarak tamamen kaldırmaları ve gümrük birliğine gitmeleri öngörülmüştü.

2 Su Sorunu

Ortadoğu, su kaynakları bakımından dünyanın en fakir bölgelerinden birisidir. Bölgenin sıcak iklim koşullarının yanı sıra yüksek nüfus artışlarından kaynaklanan talep baskısı kıt su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konusunda siyasal sorunlara yol açmaktadır. Ortadoğu'nun önemli su kaynaklarından üç sınıraşan nehir sistemi Türkiye'den geçmektedir. Bunlardan Dicle ve Fırat nehirleri Türkiye topraklarından doğmakta ve Suriye ve Irak'tan geçmektedir. Asi Nehri de Lübnan ve Suriye üzerinden Türkiye'ye ulaşmakta ve buradan denize dökülmektedir.

Bu nehir sistemlerinin taşıdığı suyun paylaşımına ilişkin ilk ciddi kriz, 1975 yılında Suriye ve Irak arasında yaşanmıştır. Irak'ın Suriye'yi Fırat Nehri üzerinde kurulu barajda suyu siyasal baskı aracı olarak kullanmakla suçlaması iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir.

1983 yılında başlatılan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde inşa ettiği barajlar nedeniyle, kıt su kaynaklarından mahrum bırakılabileceğini düşünen Suriye ve Irak ile Türkiye arasında da sorun yaşanmıştır.

Özellikle Suriye, Türkiye ile bir anlaşma yaparak Dicle ve Fırat nehirlerinden topraklarına belli miktarda su bırakılmasını garantiye almak istemektedir. Türkiye ise, egemenlik haklarını ilgilendirdiğini düşündüğü bu konuda pazarlığa girmekten kaçınmakta, ancak egemenlik haklarına zarar vermeyecek işbirliğine sıcak bakmaktadır.

Fotoğraf: S. Güvenç Arşivi.

4 İstanbul Boğazı'nda giderek yoğunlaşan tanker trafiği, çevreyi tehdit ediyor.

3 Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri

"Çok yakın zamanlarda, Türk hükümeti yetkilileri ve aynı şekilde Türk özel sektör yetkilileri, kısa dönem ve uzun dönem çıkarları ve projelerini birbirinden ayırmaya başladılar. Devlet sektörü 1992 ve 1993 yıllarında Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerin yolunu açtı, ancak bugün küçük çaplı yatırımlarda daha çok özel sektör görülmektedir. Bunlar arasında en fazla dikkat çeken küçük marketler, ekmek fabrikaları veya büyük fırınlar, tekstil firmaları, inşaat ve turizmdir. Özel bankalar da şubeler açmaktadır. Türk yatırımcılar ortak şirket (joint venture) kurma konusunda da aktiflerdir. Örneğin Özbekistan'da, Türkiye yüzden fazla gerçekleştirmiş olduğu ortak şirketleri ile, en aktif ortak durumundadır. Türk uzmanlar, bankacılık ve tarım konusunda teknik eğitim sağlamak için genellikle Avrupalı üçüncü taraflarla çalışmaktadırlar. 1994'ten beri gerçekleşmekte olan bu işbirlikleri eğitim yatırımlarına paralel gelişmektedir. Diğer bir ifadeyle özel sektör faaliyetleri kamu sektörünün yerini almaya başladı. Bugün 1998 ortasında Kazakistan'ın yeni başkenti Astana'nın Türk firmaları tarafından inşa edildiğini öğreniyoruz.

Türkiye tedricen "ülke çıkarı" kavramını "bölgesel çıkar" şekline çevirmeye uğraşmaktadır. Bunu, Türk cumhuriyetlerindeki yatırımlarını ve bu cumhuriyetlerle olan ticaretini, diğer BDT ülkelerindekilerle dengeleyerek gerçekleştirmektedir. Rusya'nın ithalatında Türkiye'nin dördüncü ve ihracatında beşinci sırada yer almasından başka, Gürcistan'la Türkiye'nin ticareti de son yıllarda Azerbaycan'la olanın seviyesine ulaşmıştır. Türkiye, bölgesel dengeyi sağlamak konusuna büyük bir özen gösterirken ülke çıkarının gereklerini yerine getirerek, Türk cumhuriyetleri ile diğer BDT ülkeleri arasında, yatırım konusundaki farklılıkları da dikkate almaya başladı. ECO ve KEİ gibi bölgesel kuruluşlar Türkiye'nin yeni faaliyetleri konusunda aracı zemin haline geldiler."

Kaynak: B. Ersanlı, "Çok Boyutluluğu Yeniden Keşif, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle İşbirliği Arayışı", A. Yalçınkaya (der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hattı*, Bağlam Yayınları, 1998.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Avrupa Birliği:** Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği Kasım 1993'ten sonra Avrupa Topluluğu'nun yeni adı.

► 1975 - 1986 yılları arası Türkiye - AT ortaklık ilişkileri, istenen sonuçları vermemiştir. İç ve dış ekonomik krizler ve 1980'deki askeri darbe, ilişkilerin hem siyasal hem de ekonomik boyutuna ciddi darbe vurmuştur. 1981'de AT, ortaklığın işleyişini dondurdu. 1984'de sivil yönetime geçişten iki yıl sonra 1986'da ilişkiler yeniden başlatıldı. Bu arada dışa açık ekonomi politikalarının uygulanmasıyla Türkiye'nin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi hız kazanmıştır. Bu bağlamda bölgesel ekonomik bütünleşme örneği olan AT, Türkiye açısından daha da cazip hale gelmiştir.

► Nisan 1987'de Türk hükümeti, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu yapmıştır. Soğuk Savaş'ın devam ettiği bu yıllarda, AT'nin Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna olumlu yanıt vereceği umudu ağır basmıştır. Ancak 1989'da yaşanan siyasal gelişmeler ve Soğuk Savaş'ın bitişi ile ilişkiler karanlık bir döneme girmiştir. 1989'da açıklanan Komisyon raporunda, Türkiye'nin tam üyeliğe uygun olmadığı belirtilmiştir. Bu dönemde Türkiye - AT ilişkilerinde bir başka engel de Yunanistan'dır. Türkiye, Yunanistan'ın ağırlığını AT ile ilişkilerinde gitgide daha fazla hissetmeye başlamıştır.

2. 1995: Gümrük Birliği

► 1990'ların başında Türkiye'nin kısa vadede tam üyelik hedefine ulaşamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle öncelik Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesine verilmiştir. 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol, 22 yıl içinde Gümrük Birliğine geçilmesini öngörmüştü. Gümrük Birliğinin gerçekleşmesi gereken yıl 1995'di.

► Bu dönemde Türkiye, Gümrük Birliğinin Avrupa Birliği'ne* katılımını kolaylaştıracak bir uygulama olacağı düşüncesinden hareket etmiştir. Gümrük Birliği, AB ve Türk sanayi ürünlerinin serbest dolaşımını ifade ediyordu. Ayrıca üçüncü ülke çıkışlı mallara karşı da Türkiye, AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulamakla yükümlüydü.

3. 1997 - 1999: Lüksemburg'dan Helsinki'ye

► AB'nin Gündem 2000 Raporu ile eski Doğu Avrupa ülkelerinin tam üyelik sürecinin başlatılacağını açıklaması, Türkiye'yi de harekete geçirdi. Aslında Türkiye, yeni genişleme sürecine dahil edilmemişti. Türk hükümetinin ısrarlı çabaları ilk başta pek de olumlu sonuç getirmemişti.

► Aralık 1997'de yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde, AB hükümet ve devlet başkanları, eski Doğu Avrupa ülkelerini içeren yeni bir genişleme sürecine onay verirken, Türkiye dışarıda bırakıldı. Bu zirve sırasında Türkiye'ye bazı siyasal koşullar dayatmaya çalışan AB ile siyasal ilişkiler Türk hükümeti tarafından donduruldu. 1999 yılına kadar Türkiye - AB siyasal ilişkilerindeki duraklama devam etti.

► Bu arada ilişkilerdeki olumlu gelişmeler sonucu, 1999'da yapılan Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin AB tam üye adaylığı olduğu resmen ilan edildi. Türkiye, AB'nin yeni genişleme sürecinin 13. aday ülkesi olmuştur. Ancak tam üyelik görüşmeleri henüz başlamamıştır.

► Türkiye'nin AB üye adaylığının ilan edildiği Helsinki Zirvesi'nden sonra, Türkiye-AB ilişkilerinde en önemli gelişme, Aralık 2000 tarihli Nice Zirvesi'nde onaylanan Katılım Ortaklığı Belgesi'dir. Bu belge, Türkiye'nin AB'ye katılımında bir yol haritası işlevi görecektir. Bu yol haritasıyla Türkiye'nin önüne kısa ve orta vadede erişmesi beklenen bir dizi siyasal ve ekonomik hedef konmuştur.

► Katılım Ortaklığı Belgesi'nde demokratikleşme ve insan haklarının iyileştirilmesi gibi siyasal hedeflerin yanı sıra vergi, finans, bankacılık ve tarım gibi ekonomik hedefler de yer almaktadır. Bu arada Kıbrıs ve Ege sorunlarında gelişme beklentisi de Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ifade edilmiştir.

► Katılım Ortaklığı Belgesi'ne yanıt olarak Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Program'ın ilan edilmesi ile, Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerine giden süreç ve takvim işlemeye başlamıştır.

Kopenhag Kriterleri

“Üyelik, aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunması ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olmasını, işleyen bir piyasa ekonomisinin mevcudiyetini, AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle başatma kapasitesini gerektirmektedir. Üyelik, adayın siyasal, ekonomik ve parasal birliğe katılım da dahil olmak üzere, üyeliğin getirdiği yükümlülükleri üstlenebileceğini varsayar.”

1 AB'ye yeni üye adaylarının uymak zorunda olduğu siyasal kriterler.

2 Türkiye'nin AB üye adaylığı 10 - 11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi'nde kabul edildi. Bu zirveye Türkiye'yi temsilen Başbakan Bülent Ecevit (1. sıra, soldan 4.), Dışişleri Bakanı İsmail Cem (3. sıra, soldan 7.) ve Devlet Bakanı Mehmet Ali İrtemçelik (3. sıra, soldan 6.) katıldılar.

3 AB - Türkiye Ortaklık Kurumları

Ortaklık Konseyi: Türk ve AB'li Bakanlar düzeyinde toplanarak, ortaklık rejiminin ilerlemesi ile ilgili siyasal ve yasal kararları alan organdır. Aldığı kararlar AB ve Türk mevzuat ortamında yasa etkisindedir. Örneğin 1995'te tesis edilen Gümrük Birliği, Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı bir karardır.

Ortaklık Komitesi: Teknokratlar düzeyinde kurulan bu organ, Ortaklık Komitesi'nin toplantılarını hazırlar.

Karma Parlamento Komisyonu: Bu organ, Türkiye - AB ilişkilerinin demokratik izleme platformudur. TBMM ve Avrupa Parlamento'sundan seçilen 12'şer üyeden oluşur ve yılda iki kere toplanır. KPK'nın kararları tavsiye niteliğindedir.

Gümrük Birliği Ortak Komitesi: Gümrük Birliği'nin işleyişini izlemek üzere teknokratlar düzeyinde kurulmuştur. Gümrük Birliği'nin AB ve Türkiye tarafından uygulanmasında karşılaşılan sorunlar, çözüm önerileri ve mevzuatlarda yapılması gereken değişiklikler hakkında bilgi ve görüş alışverişinde bulunulur. AB kurumlarına, AB üyesi hükümetlere, Türk Hükümeti'ne ve Ortaklık Konseyi'ne öneriler getirir.

Karma İstişare Komitesi: AB'nin Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve Türk sosyo-ekonomik kuruluşlarından temsilcilerin katılımıyla oluşur. Bilgi ve görüş alışverişisi platformudur ve resmi makamlara yönelik ortak öneriler geliştirir.

Kaynak: Avrupa Komisyonu.

4 Laeken Zirvesi (14-15 Aralık 2001)

14 - 15 Aralık 2001 tarihlerinde AB'nin Belçika Dönem Başkanlığı sonunda gerçekleşen AB Konseyi Laeken Zirvesi Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine adaylık sürecinde önemli bir aşama oluşturmuştur.

Laeken Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılması olasılığı ilk defa üst düzeyde dile getirilmiştir. Bildirgenin konuya ilişkin ilgili paragrafları şu şekildedir: Türkiye, özellikle Anayasası'nda yaptığı değişikliklerle, üyelik için belirlenen siyasal kısıtlara uyma yolunda yol almıştır. Türkiye ile üyelik müzakerelerini başlatma perspektifi böylece yakınlaşmıştır. Türkiye'nin, siyasal ve ekonomik kısıtlara uyum yolundaki çabaları AB tarafından desteklenmektedir. Türkiye için üyelik öncesi strateji, topluluk müktesebatına uyum hazırlıkları çerçevesindeki analiz çalışmalarında yeni bir safhaya girmektedir.

Ayrıca, Türkiye'nin diğer aday ülkelerle eşit koşullarda Avrupa'nın geleceğinin tartışılacağı hükümetlerarası konferansın hazırlıklarından sorumlu olacak tartışma kuruluna (Konvansiyon) bir hükümet temsilcisi ve iki milletvekili ile katılmasına karar verilmiştir.

Kaynak: Avrupa Komisyonu.

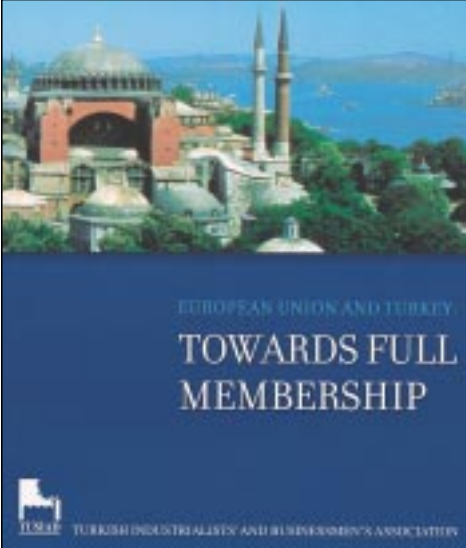
Coğrafyacının

Sözlüğü

*Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB):

AB üyeliği yolunda olan ülkelerin kaydettiği gelişmeler hakkında, Komisyon tarafından, İlerleme Raporu'nda saptanan ileriye yönelik çalışmaların öncelikli alanlarının, bu önceliklerin uygulanmasında söz konusu ülkeye sağlanacak mali imkanların ve bu yardıma ilişkin koşulların tek bir çerçeve altında toplandığı belgeye verilen isim.

*Ulusal Program (UP): Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin, üye ülke tarafından hayata geçirilmesi yönünde hazırlanmış program ve takvim.

Kaynak: TUSİAD.

1 Kopenhag Zirvesi sonrasında Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakerelerine başlaması, Avrupa'nın siyaset ve iş çevrelerinde yapılan lobi çalışmaları sonucunda benimsendi. Sivil toplum örgütleri, AB'ye üye ülkelerde dağıtıkları broşür ve verdikleri gazete ilanlarıyla bu çabaya katkıda bulundular.

I. Yeni Bir Dünya Kurulurken Türkiye'nin Yönü

1. Helsinki Sonrası: AB Adaylığı "Gerçek" mi "Sanal" mı?

► Türkiye, 20. yüzyılı, AB ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açarak kapatmıştı. Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi sonuçlarına bakıldığında, Türkiye'nin iç ve dış politika gündemi büyük ölçüde AB'ye tam üyelik hedefiyle şekillenecek gibi görünüyordu. 2000 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin artık AB'ye tam üyelik konusunda açık ve güçlü bir perspektife sahip olduğu düşünülüyordu.

► Bu iyimserliğe kısa bir süre sonra gölge düştü. Helsinki Zirvesi'nden tam bir yıl sonra Aralık 2000'de gerçekleşen Nice Zirvesi'nde AB'nin 2010 yılına kadarki plânlarında, Türkiye'ye yer verilmemişti. Bu durum, AB'nin Türkiye'nin üyeliği konusunda ne denli samimi olduğunun Türk kamuoyunda sorgulanmasına yol açtı. Tartışmanın temel eksenini, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye sunulan "gerçek adaylık" mı, yoksa "sanal adaylık" mı olduğuydu. Nice Zirvesi sonrasında, AB'nin gerçek niyetleri konusundaki kuşku, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde ağırlığını hissettirmeye başladı. Bugün dahi bu kuşku tam olarak giderilebilmiş değildir.

► Türkiye'nin AB'ye tam üye adayı ilan edildiği Helsinki Zirvesi'nde AB, iddialı bir projeyi yaşama geçirme kararı almıştı. AB, daha önce pek ağırlık vermediği güvenlik ve savunma konularında ortak politikalar geliştirme ve ortak hareket etme iradesini ortaya koymuştur. Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) adı verilen bu yeni girişim kapsamında, AB ülkelerinin katkısıyla 60 000 kişilik bir müdahale gücü oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bu gücün başlangıçta NATO olanaklarından yararlanması planlanmıştı (2. belge).

► Bu plan Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir gerginliğin de başlangıcı oldu. AB müdahale gücünün hangi koşullarda NATO olanaklarından yararlanabileceği konusunda Türkiye'nin ciddi çekinceleri vardı. Türkiye, AB'nin NATO olanaklarından otomatik olarak yararlanmasını veto edeceğini ilan etti. Türkiye'nin temel kaygısı, çevresindeki kriz ve gerginliklerde, AB'nin kendisine danışılmadan yapacağı askeri müdahalelerinin güvenliğini tehdit etmesi olasılığıydı. En temel kuşku ise, bu gücün NATO olanaklarından da yararlanarak, Ege ve Kıbrıs'ta NATO üyesi Türkiye'ye karşı kullanılması tehlikesiydi. NATO ve AB'de yürütülen ortayol bulma girişimleri, AB içinde özellikle Yunanistan'ın itirazlarına takılıyordu.

► Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine dönük bir tür yol haritası anlamına gelen Katılım Ortaklığı Belgesi*, 8 Mart 2001'de AB Bakanlar Konseyi tarafında onaylandı. Kopenhag Kriterleri ışığında hazırlanan bu belgede, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik anlamda yapması gerekenler, kısa ve orta vadeli öncelikler olarak sıralanmıştı. Bu belgeye karşılık olarak hazırlanan Ulusal Program* 19 Mart 2001'de TBMM tarafından kabul edilerek yürürlüğe girdi (3. ve 4. belge). Böylece Türkiye, siyasal açıdan demokrasi ve insan hakları standartlarını yükseltmeye, ekonomik açıdan ise yapısal iyileştirmeleri ve mali disiplini hedefleyen bir dizi uygulamayı gerçekleştirmeyi yüklenmiş oldu.

2. 11 Eylül ve Sonrası: Artık Hiç Bir Şey Eskisi Gibi Olmayacak mı?

► 2001 yılı içerisinde Türk iç ve dış politika gündemi büyük ölçüde AB üyeliğine odaklanmışken, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de yaşanan gelişmeler, uluslararası politikayı tamamen farklı bir boyuta taşıdı. Soğuk Savaşın galibi, dünyanın tek süpergücü ABD, dünya tarihinin en kanlı terör eylemlerinden birine sahne oldu. ABD'de iç hat seferi yapan dört uçağı kaçıran teröristler, bu uçakları New York'da Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kulelerine, Washington'da da ABD Savunma Bakanlığı'nın Pentagon binasına çarpıtılarak intihar eylemlerinde bulundular. Uçaklardaki yolcular ve binalarda bulunanların binlercesi bu saldırılarda yaşamlarını yitirdi.

2 AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Nedir? Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası Nedir?

Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)

Roma Antlaşmaları'nın imza edilmesinden sonra, uluslararası politika alanında işbirliği düşünceleri daha o zamanlarda kendini gösterse de, Avrupa'nın inşası, ekonomik konular üzerinde, yani bir ortak pazarın yaratılması üzerinde yoğunlaşıyordu. Avrupa'nın inşası sürecinde neredeyse kırk yıl boyunca, "ortak dış politika" ifadesi Antlaşmalar'da yer bulamadı. Ekim 1970'den itibaren, Avrupa Topluluğu üye devletleri belli başlı uluslararası politika sorunları üzerinde işbirliği yapmakta ve birbirlerine danışmaya gayret etmekteydi. Ancak, bu işbirliği ve danışma, "Avrupa politik işbirliği" bağlamında hükümetlerarası düzeyde idi. 1986'da, Tek Avrupa Senedi, onun niteliğini veya işleyiş yöntemlerini değiştirmeksizin bu hükümetlerarası işbirliğini resmileştirdi. Üye devletlerin ilk defa olarak bir "ortak dış politika" hedefini Antlaşma'ya dahil ettikleri Maastricht'te durum değişti. Antlaşma'nın 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmesinden bu yana, Avrupa Birliği, uluslararası sahnede sesini duyurabilmekte, silahlı çatışmalar, insan hakları ve Avrupa Birliği'nin esasını oluşturan ve savunmaya kararlı olduğu temel ilkeler ve ortak değerler ile bağlantılı başka konular üzerindeki pozisyonunu ifade edebilmektedir.

ODGP'nin hükümleri, 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile değiştirilmiştir. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 11'den 28'e kadarki maddeleri, yalnızca ODGP konusuna ayrılmıştır. 26 Şubat 2001'de imzalanan Nice Antlaşması da, ODGP ile ilgili yeni hükümler içermektedir.

Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP)

Antlaşma, bir ortak savunma politikasının aşamalı olarak oluşturulması dahil, Birlik'in güvenliğine ilişkin bütün konuları kapsayan bir ortak güvenlik politikası da öngörmektedir. Bu ortak savunma politikası, Avrupa Birliği Konseyi tarafından buna karar verilirse ve bu karar onbeş üye devletçe benimsenip onaylanırsa, bir ortak savunmaya götürebilir. Ancak, AGSP bazı üye devletlerin güvenlik ve savunma politikalarının özel niteliğini etkilemez ve NATO çerçevesinde yürütülen politikayla da uyumludur.

Haziran 1999'daki Köln Avrupa Birliği zirvesi, kriz yönetim görevlerini, Avrupa ortak güvenlik ve savunma politikasını güçlendirme sürecinin merkezine yerleştirmiştir; bunlar Petersberg görevleri olarak da bilinir. Bu adlandırma, söz konusu görevleri formüle etmiş olan Batı Avrupa Birliği (BAB) Bakanlar Konseyi toplantısının Haziran 1992'de yapıldığı yerin adından gelmektedir.

Bu görevler, insanî yardım ve kurtarma, barışı koruma ve, barış yapma dahil, kriz yönetiminde muharebe kuvveti görevlerinden oluşmaktadır. Avrupa Birliği Konseyi, bu amaçla, "Birlik'in, NATO eylemlerine halel gelmeksizin, uluslararası krizlere yanıt vermek için, inandırıcı askerî güçlerle desteklenen özerk eylem kapasitesine, bu güçleri kullanmayı kararlaştırma olanaklarına ve onları kullanmak için gerekli hazırlığa sahip olması gerektiğine" karar vermiştir.

Birbirini izleyen her Avrupa Birliği zirvesi (Helsinki, Feira ve Nice), BM Anayasası'nın ilkelerine uygun olarak ve BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilerini tanıyarak, Birlik'e uluslararası kriz yönetiminde bir özerk eylem kapasitesi kazandırma isteğine gittikçe daha somut bir içerik vermiştir.

Kaynak: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği.

3 Ulusal Program Siyasi Kriterler

- Başta düşünce ve ifade özgürlüğü olmak üzere bireysel insan hak ve özgürlüklerinin daha da geliştirilmesi;
- Dernek kurma ve barışçı toplantı hakkı ile sivil toplumun güçlendirilmesi;
- Yargının işlevselliği ve verimliliğinin artırılması;
- Duruşma öncesi gözaltı ve cezaevlerindeki tutukluluk koşullarının iyileştirilmesi;
- İşkenceyle mücadeleye hız verilmesi;
- İnsan hakları ihlallerinin caydırılması;
- Ülke içinde bölgesel dengesizliklerin azaltılması;
- MGK'nın yapısı ve işlevinin gözden geçirilmesi ve benzeri alanlarda, kısa ve orta vadede bir dizi yasal ve idari tedbir alınması öngörülmektedir.

Kaynak: T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği

4 Katılım Ortaklığı Belgesi ve Yapısal Reform Programı

2003 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, öncelikli ekonomik kriterler doğrultusunda, IMF ile üzerinde anlaşılmuş olan enflasyonla mücadele ve yapısal reform programının devamı öngörülmektedir. Kamu harcamalarının kontrol altına alınmasından, finansal sektörün yeniden yapılandırılmasına kadar birçok yönü olan ekonomik program, sürdürülebilir büyüme ve ekonomik istikrar için büyük önem taşımaktadır. Türkiye, kamu sektörü reformu çerçevesinde vergi sisteminin iyileştirilmesi, kamudaki atıl istihdamının azaltılması ve milli gelirin % 6,5'i büyüklüğünde faiz dışı fazla hedefine ulaşılması için gerekli adımları atmaktadır. Ekonomik istikrarın önündeki en büyük engellerden biri olan enflasyonla mücadele, programın diğer ana başlıklarından biridir. Öte yandan program, piyasa ekonomisinin daha iyi işlemlerini sağlayacak bağımsız düzenleyici kurulların oluşturulması, yerli ve yabancı sermaye açısından yatırım ortamının iyileştirmesini ve özelleştirme uygulamalarının hızlandırılması yoluyla özel sektörün ekonomide oynadığı rolün artırılmasını da amaçlamaktadır. Tüm bu reformlar, hem Türkiye ekonomisini istikrara kavuşturacak ve böylelikle rekabet gücünü arttıracak hem de ülkeyi AB'ye yakınlatacaktır.

Kaynak: TÜSİAD.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Uygarlıklar Çatışması:

Uluslararası politikada temel uyumsuzlukların eskisinden farklı olarak ideolojilerden değil, uygarlıklar arası farklılıklardan kaynaklanacağı tezi. Samuel Huntington uygarlıkların belirleyici ve değişmez niteliğinin din olduğunu iddia eder. Huntington'a göre, uygarlıkların uzlaşması mümkün olmayacağından, din gelecekteki çatışmaların temel nedeni olacaktır.

1 Afganistan'da savaş sonrası geçiş sürecinde barışı korumakla görevlendirilen Uluslararası İstikrar Gücü'nün (ISAF) komutasını Haziran 2002-Şubat 2003 arasında Türkiye üstlendi.

► Saldırlardan El Kaide isimli bir terör örgütü sorumlu tutuldu. ABD yıllardır bu örgütün başındaki isim olan, Suudi Arabistan asıllı Usama Bin Laden'in peşindeydi. Bin Laden ve örgütü El Kaide, 1990'lardan beri ABD'ye karşı cihad ilan etmişlerdi. 1991'deki Körfez Savaşı sonrası, ülkesi Suudi Arabistan'a üslenen ABD kuvvetlerinin bu kutsal topraklardan kovulması için mücadele ettiği iddiasındaydı.

► 11 Eylül sonrasında ABD, El Kaide ve Bin Laden'in peşine düşerek "Terörle Savaş" adını verdiği kapsamlı bir mücadele başlattı. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte ortadan kalkan Sovyet ideolojik ve askeri tehditinin yerini, artık uluslararası terör tehditi almıştı (2. ve 3. belge). ABD, bu tehdiye karşı yürüttüğünü iddia ettiği mücadelede tüm ülkeleri yanında yer almaya çağırdı.

► Ancak El Kaide'nin İslamiyet adına mücadele ettiği iddiasına karşılık, ABD'nin terörle savaşının, İslamiyeti ya da Müslümanları hedef almadığını göstermesi de önem taşıyordu. Zira bu süreçte, Amerikalı siyaset bilimci Samuel Huntington'un 1990'ların başında dile getirdiği Uygarlıklar Çatışması* tezinin gerçeğe dönüşme ihtimali, hem ABD'yi hem de uluslararası kamuoyunu ciddi biçimde kaygılandırmıştı. ABD'nin ilk olarak El Kaide'yi desteklediğini iddia ettiği Afganistan'daki Taliban rejimini hedef alması, bu savaşın Hıristiyan-Müslüman çatışması olarak algılanma olasılığını da artırıyordu.

► İnsan hakları, demokrasi ve ekonomi konularının öncelik taşıdığı Türkiye-AB ilişkilerinin aksine, Soğuk Savaş sonrası Türk-ABD ilişkileri zaten büyük ölçüde güvenlik ve savunma konularına odaklanmıştı. Türkiye, çevresindeki uluslararası krizlerde ABD'ye yakın, hatta ortak politikalar izlemiştir. İki ülke arasındaki işbirliğinin özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren artması ve çeşitlenmesi sonucu, Türkiye-ABD ilişkileri "stratejik ortaklık" olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bunun anlamı bir dizi farklı coğrafyada ve uluslararası sorunda Ankara ve Washington'un benzer yaklaşımlara sahip olmasıydı.

► Böylece 11 Eylül, Türkiye ve ABD'yi siyasal açıdan daha da yakınlaştırmış oldu. Özellikle PKK terörü nedeniyle yıllarca terörle uluslararası mücadele gerektiğini savunan Türkiye ile 11 Eylül sonrası bu konuyu uluslararası gündemin öncelikli maddesi haline getiren ABD'nin yaklaşımları, güvenlik boyutunda bir kez daha örtüşmüştür. Üstelik Türkiye'nin Batılı, demokratik ve müslüman ülke kimliği, ABD'nin terörle savaşının bir uygarlıklar çatışması olmadığını göstermesi bakımından da önem kazanmıştır.

► Ekim 2002'de ABD'nin Afganistan'daki El Kaide örgütüne ve bu örgüte destek veren Taliban rejimine karşı başlattığı savaş ve sonrasında Türkiye, bu coğrafyada önemli siyasal ve askeri roller üstlenmeye başlamıştır. Türkiye ile Afganistan arasında Cumhuriyetin ilk yıllarına dayanan dostane ilişkiler, Taliban sonrası Afganistan'ın yeniden yapılanmasında Türkiye'yi tercih edilen ülke konumuna getirmiştir. Bu durum Türkiye'nin dış politika hedeflerinden Avrasya'da etkinlik arayışlarıyla uyumlu bir gelişmeye işaret etmektedir (4. belge). Avrasya'da artan etkinliğin en büyük göstergesi, Afganistan'da savaş sonrası geçiş döneminde barışı korumakla görevlendirilen Uluslararası İstikrar Gücü'nün (ISAF) komutasının Haziran 2002-Şubat 2003 arasında Türkiye tarafından üstlenilmiş olmasıdır. Bu görev, yeni dünya düzeninde Türkiye'nin kendisine biçtiği güvenlik üreticisi ülke olma iddiasının da bir yansımasıdır (1. belge).

3. AB ile İlişkilerde Kopenhag Dönemeci

► 11 Eylül sonrasında genel beklenti, Türkiye-AB ilişkilerinde yavaşlama olmasıydı. Türkiye'nin ABD için yükselen stratejik önemi ve iki ülkenin örtüşen güvenlik anlayışları nedeniyle Ankara'nın uluslararası ilişkilerinin ağırlık merkezi olarak Brüksel yerine Washington'u tercih edebileceği düşüncesi sıklıkla dile getiriliyordu.

2 Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleleri: 11 Eylül 2001 öncesi.

3 11 Eylül 2001: Artık hiç bir şey eskisi gibi olmayacak mı?

4 Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle İlişkileri

"Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle siyasi ve ekonomik ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte 1991 yılında başlamıştır. Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle güçlü tarihi, kültürel bağları ve dil birliği bulunmaktaydı. [...]

Türkiye'nin Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Cumhuriyetlere yaklaşımı, hükümlerine ve toprak bütünlüklerine saygı ve karşılıklı kazanım temelinde, hepsiyle dostane münasebetler geliştirme temeline dayanmaktadır. Türkiye, bu anlayıştan hareketle, herhangi bir ayrımcılık yapmaksızın bu bağımsız devletleri tanıyan ilk devlet olmuştur. Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler 1991 yılında başlayarak süratle gelişmiştir.

1992 yılının başlarında Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetlerinin hepsinde Büyükelçilikler açmıştır. Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine sağladığı doğrudan yardımın daha etkin bir şekilde koordine edilmesini teminen 1992 yılı Ocak ayında "Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)" adında bir ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği ajansı kurulmuştur. Türkiye'nin verdiği yardımları projeler bazında koordine etmekle görevlendirilen bu ajans, tarım, eğitim, küçük ve orta ölçekli işletmeler, turizm, sivil havacılık ve sigortacılık gibi alanlarda proje ve programlar hazırlamış olup faaliyetlerini halen sürdürmektedir.

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik politikaları, bu devletlerin ağır ekonomik sorunlarını aşabilmelerine ve demokrasiye ve pazar ekonomisine geçişlerine destek vermeyi amaçlamaktadır. Bu politikaları doğrultusunda Türkiye, imkanları dahilinde, Orta Asya Cumhuriyetlerinin ekonomilerini güçlendirme yönündeki çabaları cesaretlendirmiş ve desteklemiş, bu devletlerin demokratik ve çoğulcu toplumlar oluşturmaları yönünde süregelen gayretlerine de katkılarda bulunmuştur.

Bu düşüncelerle Türkiye, uluslararası devletler topluluğunun mümtaz birer üyesi olmaları ve uluslararası ekonomiye entegrasyonu sağlayabilmelerini teminen Orta Asya Cumhuriyetlerine gerekli destek ve yardımları sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, bu devletlerin Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütlere üye olmaları konusunda gereken desteği vermiştir. Türkiye ayrıca, bu devletlerin NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programında Ortak Üye ülkeler olmaları yönünde de olumlu bir rol oynamıştır. [...]

Türkiye Orta Asya Cumhuriyetleriyle, ilk ve orta eğitim okulları kurulması alanında da işbirliği yapmaktadır. Türkiye'nin, öğretmen gönderdiği ve gerekli eğitim araç ve gereçleriyle donattığı bu okullarla, burs programının yanı sıra, kalifiye işgücü ve yabancı lisan bilen personel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. [...]

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki münasebetleri tüm alanlarda geliştirmeyi teminen ulaştırma, haberleşme alanlarına ve televizyon yayınlarına da büyük önem atfetmektedir.

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine haberleşme alanında sağladığı pratik yardımlardan birine örnek olarak, Türk PTT'si tarafından, uluslararası pazarlarla bağlantı kurulabilmesi bakımından pazar ekonomisini haiz devletler için hayati önemi bulunan radyolink ve uydu bağlantılarının sağlanabilmesini teminen Orta Asya Cumhuriyetlerine karşılıksız şekilde telefon santralleri ve uydu yer istasyonları verilmiş bulunmasını göstermek kabildir.

Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetlerinin birçoğu arasında 1992 yılından itibaren uçak seferleri konulmuştur. Bu bağlamda, Avrupa'dan Orta Asya Cumhuriyetlerine ulaşmanın en kolay yolunun halen İstanbul üzerinden olduğunu vurgulamakta yarar görülmektedir. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nca uydu vasıtasıyla 1992 yazından itibaren Orta Asya Cumhuriyetlerine Televizyon yayını yapılmaktadır."

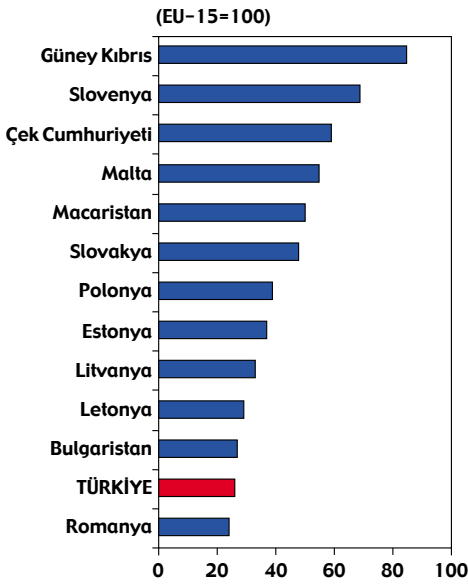
Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Annan Planı: Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlandığı için kendi adıyla anılan Birleşmiş Milletler Kıbrıs Planı'nın asıl adı "Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü İçin Antlaşma Temeli"dir. Kofi Annan'ın 11 Kasım 2002'de Kuzey ve Güney Kıbrıs yönetimlerine sunduğu antlaşma, Türk ve Rum toplumlarının birer "Parça Devlet"le temsil edilecekleri bir "Ortak Devlet" kurmayı öngörmüş, bu sayede 1974'ten beri bölünmüş olan adayı birleştirmeyi ve iki toplum arasındaki sorunları çözmeyi hedeflemiştir.

Satınalma gücü paritesine göre kişi başına milli gelir (2000)

Kaynak: Eurostat

1 AB'ye üye olacak aday ülkelerin ortalama kişi başına gelirleri, üye ülkelerin oldukça altında bulunmaktadır.

▶ Ancak beklentilerin aksine, Ulusal Program çerçevesinde Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmeye dönük ilk uyum paketi, 2001 Sonbaharında TBMM'de kabul edildi. Böylece güvenliğin yeniden ön plana çıktığı, hatta ABD gibi ülkelerde bile özgürlüklerin alanının daraltılmaya çalışıldığı bir dönemde, Türkiye demokrasi ve insan hakları standartlarını iyileştirme konusundaki iradesini bir kez daha açıklamış oldu.

▶ Öte yandan Türkiye'nin tam üyelik perspektifindeki belirsizlikler, Türk Hükümeti'nin gündemindeydi. Yaklaşan yeni genişleme sürecinin bu belirsizliği daha da arttıracığından kaygı duyuluyordu. Yeni üyelerin Birlik'e katılımından önce, Türkiye'nin AB'deki yerini kesinleştirmek amacıyla Kopenhag Kriterleri'nin bir an önce yerine getirilerek AB'den üyelik müzakereleri için bir tarih alınması stratejisi benimsendi.

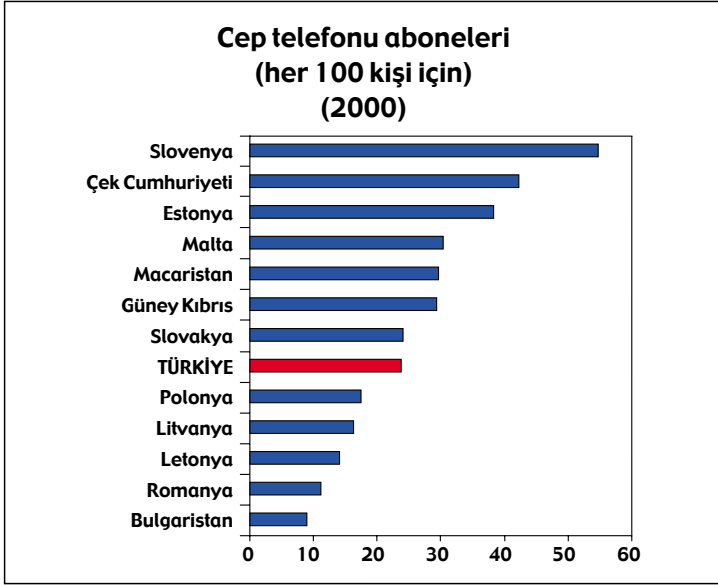
▶ Ancak bu arada Ulusal Program'ın öncelikleriyle uyumlu adımların atılmasında gecikmeler yaşandı. İktidardaki DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti içinde Ulusal Program'da yer alan idam cezasının kaldırılması ve Türkçe'den başka dillerde öğretim ve yayın gibi konularda ciddi görüş ayrılıklarının yaşanması, AB ile ilişkilerde önemli tıkanıklıklara yol açtı. Ancak TBMM'nin erken seçim kararı almasıyla, yaşanan tıkanıklık büyük ölçüde aşıldı. Bu çelişkiler, seçim kararıyla etkisini yitirince, TBMM yoğun bir çalışma sonunda, yeni ve önemli bir uyum paketini 2 Ağustos 2002'de onayladı.

▶ 3 Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi de (AKP) AB'den müzakere tarihi alınması politikasını aynen benimsedi. Hükümet ve parti yetkilileri bu konuda Avrupa başkentlerinde girişimlerde bulundular (3. ve 4. belge). Ancak 12-13 Aralık 2002 tarihleri arasında gerçekleştirilen zirvede, Türkiye beklentilerini karşılamayan bir kararla karşılaştı. AB, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmesi durumunda, Aralık 2004'de Türkiye ile müzakerelerin başlanmasına ilişkin kararı vereceğini ilan etti. Bunun Türkiye açısından AB ile ilişkilerdeki belirsizliği tam anlamıyla gideren bir karar olduğunu söylemek mümkün değildir.

▶ Türkiye ile müzakerelere başlanması kararını, artık mevcut 15 üye yerine, genişlemiş 25 üyeli AB verecektir (1. ve 2. belge). Üstelik çözüm bulunmadan AB'ye girmesi durumunda, Kıbrıs Rum Kesimi de Türkiye'nin üyeliği konusunda söz sahibi olacaktır. Aslında Kıbrıs'ta çözüme yönelik girişimler, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın* taraflara sunduğu kapsamlı bir plan çerçevesinde yeni bir aşamaya girmişti. Ancak Kıbrıs Türk ve Rum tarafları, ne Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesi'nde ne de daha sonra Lahey'de gerçekleştirilen toplantıda bu plan temelinde bir uzlaşmaya varamadığından, Kıbrıslı Rumların AB üyeliği çözüm olmadan gerçekleşecektir. Bu durum, Irak Savaşı öncesi Türk-AB ilişkilerinde tam anlamıyla bir tıkanmaya yol açmıştır.

▶ Kopenhag Zirvesi'nin ardından, Türk dış politikası bu kez ABD ile ilişkilerde zorluklar yaşamıştır. Amerikan yönetiminin 11 Eylül sonrası terörle savaşını, Irak'a genişletme çabasına Türk Hükümeti mesafeli bir tutum takınmıştır. ABD, Irak Harekâtı için Türkiye'den üsleri kullanma ve kara harekâtı için asker konuşlandırma taleplerinde bulunmuştur. Hükümetin bu konuda hazırladığı izin tezkeresinin 1 Mart 2003'te TBMM tarafından onaylanmaması, ikili ilişkilerde gerginliğe neden olmuştur.

▶ Hem AB hem de ABD ile ilişkilerle aynı zamanda yaşanan sıkıntılar, Türkiye'nin uzun yıllar izlemeye çalıştığı dengeli ilişkiler politikasını da büyük ölçüde zedelemiştir. Önümüzdeki dönemin temel sorunu, yeniden şekillenen dünya düzeninde Türkiye'nin yeri ve yönünün ne olacağıdır. Bu sorunun yanıtı sadece Türkiye'ye bağlı değildir. Uluslararası politikanın, uluslararası örgütlerin alacağı şekil ve nihayet AB ve ABD'nin tercihleri de bu konuda belirleyici olacaktır.

Kaynak: Eurostat.

2 AB'ye üye ülkelerde her 100 kişiden ortalama 60 kişinin cep telefonuna sahip olmasına karşılık, aday ülkelere bu sayı ortalama 30 kişiye düşmektedir.

Bay Simitis ile bir düşüncemizi paylaşmak istiyoruz;

**Bugünün
komşuları,
yarının
ortakları.**

Zamanın başlangıcından bu yana birbirimize komşu olduk ve yıllar boyunca çeşitli anlaşmazlıklar yaşadık. Ancak, yeni ilişkimizi sağlamlaştırmak için bundan daha iyi bir fırsat olamaz. Ortanız olmak istiyoruz, gelin geçmişimizi bırakalım ve birlik olmaya doğru adım atalım. AB üyeliğinin

kaderimizi belirleyeceğini ve bizi yeni bir refah seviyesine taşıyacağını biliyoruz. Cesur demokratik ve ekonomik reformlar gerçekleştirdik. Bu nedenle şimdi birlikte çalışma zamanı. Kopenhag'da Türkiye'nin önünü açmak için bu tarihi fırsatı kaçırmayın.

TÜRKİYE YAPILANLAR SÖZLERDEN DAHA ÇOK ŞEY ANLATIR

Kaynak: TÜSİAD.

3 Türkiye'nin AB üyelik müzakerelerinin açılması ile ilgili AB ülkelerinin gazetelerinde yürütülen ilan kampanyası çerçevesinde Yunanistan Başbakan'ı Costas Simitis'in yer aldığı ilân.

**BİR ŞEYİ EKİP İLGİLENDİĞİNİZDE,
ONUN BÜYÜMESİNE YARDIMCI OLURSUNUZ...**

**ŞİMDİ HAREKETE GEÇİN,
SONUÇLAR SİZİ ŞAŞIRTIR.**

Avrupa Birliği bir bükkiye benzer, emek verdikçe güçlenir; Türkiye, bugün AB üyelik görüşmelerinin başlaması için kapsamlı bir demokratik ve ekonomik reform sürecini geride bırakmış bulunmaktadır. Pek çok bakımdan zaten Avrupa'nın içindedir. AB üyesi olmadan gümrük birliğini imzalayan tek ülkemiz. Avrupa Konseyi'nde yer alıyoruz. OECD üyesiyiz. Futbol takımlarımızdan biri UEFA şampiyonu oldu. On milyon Avrupalı, geçen yıl tatil yapmak için ülkemizi tercih etti. NATO'nun

önemli ayaklarından biriyiz. 1870'ten bu yana bir araya geldik ve 1940'dan beri çok partili bir demokrasimiz var. Bugün, Avrupa'nın baş ve refahına istikrarlı siyaseti ve kişisel zenginlikleriyle katkıda bulunmaya hazır, genç ve dinamik bir ülkemiz. Daha yapacak çok işimiz olduğumuz farkındayız. Bu konudaki ulusal görüş birliğinin, bizi daha da ileri götüreceğine inanıyoruz. Kopenhag'da Türkiye'nin önünü açmak için bu tarihi fırsatı kaçırmayın.

TÜRKİYE **YAPILANLAR SÖZLERDEN DAHA ÇOK ŞEY ANLATIR**

Kaynak: TÜSİAD.

4 Türkiye'nin AB üyelik müzakerelerinin açılmasına yönelik karar alınmasına destek sağlanması amacıyla AB üyesi 15 ülkenin gazetelerinde sivil toplum örgütleri tarafından yayınlanan ilân.

Türkiye, Avrupa'da Pireneler'den başlayan ve Asya'da Himalayalar'a dek uzanan Alp kıvrımlarının ortasında yer alır.

Avrupa kıtasında da toprakları olan Türkiye, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı ile Avrupa ve Asya'nın birbirine en fazla yaklaştığı yerlerden biri üzerinde bulunmaktadır.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Coğrafi Konum: Bir nokta ya da alanın dünya üzerinde bulunduğu yerdir. İki şekilde ifade edilmektedir. Matematiksel konum, bir yerin Ekvator'a ve Başlangıç Meridyeni'ne göre konumudur. Özel konum, bir yerin kıtalara, deniz ve okyanuslara, yer şekillerine, önemli boğaz ve geçitlere ya da çevresindeki ülkelere göre konumudur.

1 Türkiye'nin uzaktan algılamayla elde edilmiş uydu görüntüsü.

A. Türkiye'nin Coğrafi Konumu

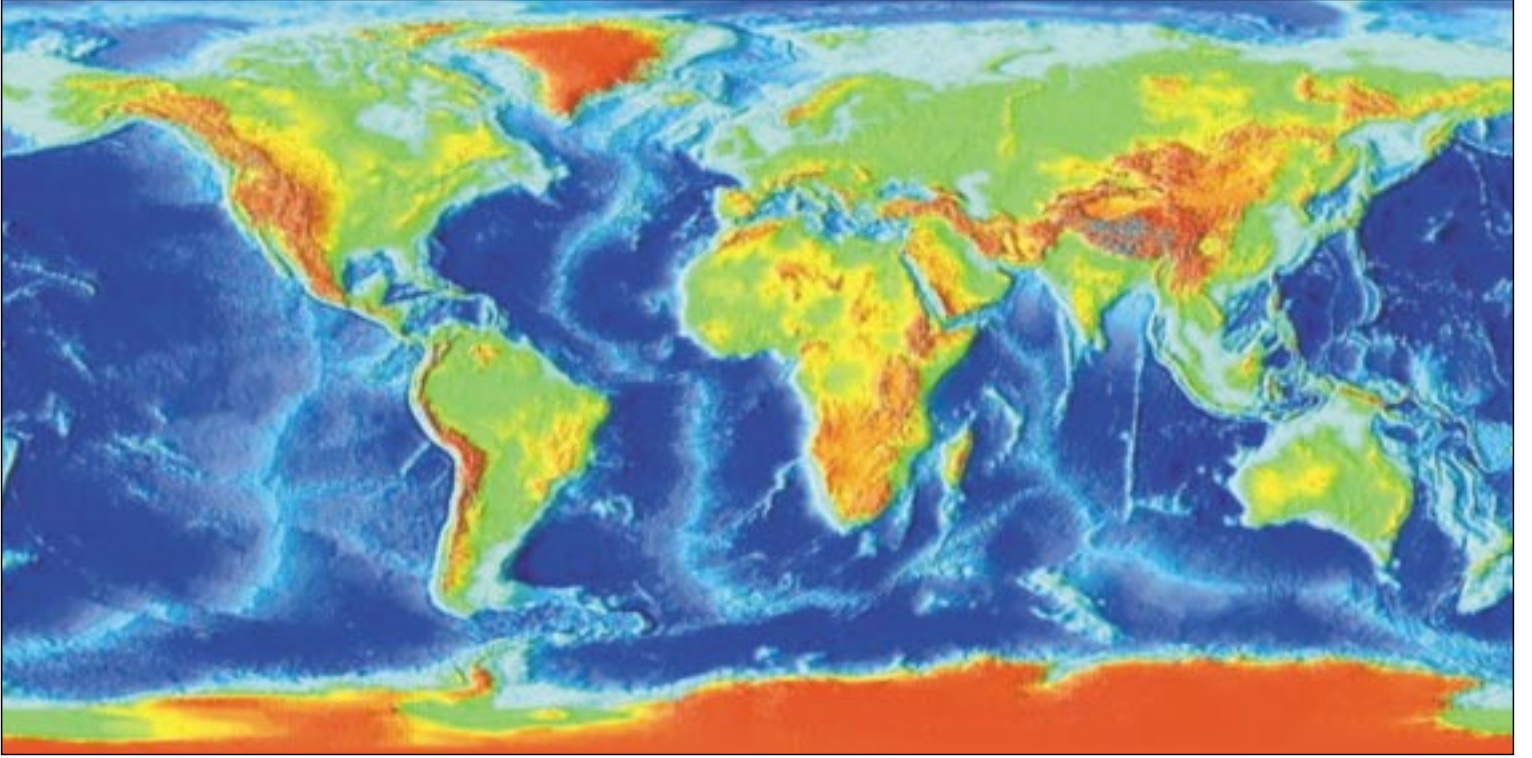
1. Türkiye'nin Yeri

► Türkiye, matematik konumu gereği Ekvator'a göre Kuzey, Başlangıç Meridyeni'ne göre Doğu yarımkürededir. 36°- 42° kuzey enlemleri ile 26°- 45° doğu boylamları arasında yer alan Türkiye'de en uç noktalar esas alındığında, 6° lik enlem ve 19° lik boylam farkı görülür. Türkiye, dikdörtgeni andıran bir şekle sahiptir ve doğu - batı uzunluğu nedeniyle iki ucu arasında 1 saat 16 dakika yerel saat farkı bulunur. Türkiye'de yerel saat farklarını ortadan kaldırabilmek için, 1925 yılında Uluslararası saat dilimleri sistemi esas alınarak ortak saat uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama nedeniyle Türkiye saati, Başlangıç Meridyeni'ne (Greenwich) göre 2 saat daha ileridir. Gün ışığından daha fazla yararlanabilmek için tüm dünya ülkelerinde yaz saati ve kış saati uygulamasına gidilir. Türkiye'de kış saati uygulamasında 30° Doğu meridyeninin, yaz saati uygulamasında 45° Doğu meridyeninin yerel saati ulusal saat olarak kullanılır.

► Türkiye, özel konumu açısından değerlendirildiğinde, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbirine en fazla yaklaştığı yerdedir (1. belge). Üç tarafı denizlerle çevrilidir. Kuzeyinde Karadeniz, batısında Ege Denizi, güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Ayrıca Marmara Denizi'nin tamamı, sınırları içindedir (4. belge). Avrupa kıtasında da toprakları olan Türkiye, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı ile Avrupa ve Asya'nın birbirine en fazla yaklaştığı yerlerden biri üzerinde bulunmaktadır (3. belge). Bu sayede önemli petrol yataklarına sahip Ortadoğu ülkeleri, sanayileşmiş Avrupa ülkelerine Türkiye üzerinden karayolları ile bağlanır. Türkiye, Avrupa'da Pireneler'den başlayan ve Asya'da Himalayalar'a dek uzanan Alp kıvrımlı dağ sisteminin ortasında yer alır (2. belge). Bu coğrafi konumuyla fiziksel olarak da Avrupa'nın bir uzantısı, Avrupa'nın Asya'yla doğal bağlantısı olduğunu belgeler gibidir.

► İki kıtaya yayılan Türkiye topraklarının % 3'ü Avrupa kıtasındadır ve bu topraklar Trakya Yarımadası olarak bilinir. Geriye kalan % 97'si Asya kıtasındadır ve bu topraklar Anadolu Yarımadası ya da Küçük Asya olarak bilinir.

► Türkiye'nin izdüşüm alanı olarak belirlenen yüzölçümü toplam 780 576 km²'dir. Bu alanın 23 721 km² olan bölümü Avrupa kıtasında bulunan Trakya'yı, 756 855 km² olan bölümü Asya kıtasında bulunan Anadolu Yarımadası'nı oluşturmaktadır. Türkiye, boyutları açısından değerlendirildiğinde kuzeyden güneye 650 km, batıdan doğuya 1 565 km'dir. Türkiye'nin kuzeydeki en uç noktası, 42° 06' Kuzey enleminde ve 34° 58' Doğu boylamında bulunan Sinop İnceburun'dur. Güneydeki en uç noktası 35° 51' Kuzey enleminde ve 36° 06' Doğu boylamında bulunan Hatay ilinin Yayladağ ilçesine bağlı Topraktutan köyünün güneyidir. Batıdaki en uç noktası 40° 07' Kuzey enleminde ve 25° 40' Doğu boylamında Gökçeada'nın en batı noktası olan Avlaka Burnu'dur. Doğudaki en uç noktası 39° 37' Kuzey enleminde ve 44° 48' Doğu boylamında Küçük Ağrı Dağı'nın 34 km doğusundaki Türkiye - İran - Nahçıvan - Ermenistan sınırlarının birleştiği yerdir.

2 Dünyanın uzaktan algılamayla elde edilen görüntüsünün projeksiyonu. Avrupa'daki Alp kıvrımları ile Asya'daki Himalaya kıvrımları arasında Türkiye'nin bir geçiş oluşturduğunu gösteren fiziki yapı.

3 İstanbul Boğazı'nın uydu görüntüsü.

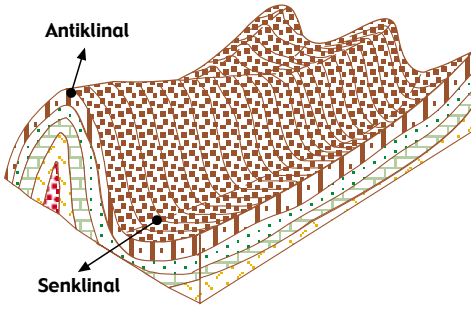

4 Dünyanın uzaktan algılama ile elde edilmiş uydu görüntüsünün projeksiyonu. Doğal görünümde Türkiye'nin dünya üzerindeki yeri.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Antiklinal: Dağ oluşum hareketleri ile kıvrılarak yükselen, birbirinden ayrı yöne eğimli tabakaların oluşturduğu kubbemsi yapılarıdır.

*Senklinal: Dağ oluşum hareketleriyle kıvrılan tabakaların oluşturduğu birbirine doğru eğimli, tekne biçimli yapılarıdır.

2. Türkiye'nin Sınırları

► Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle değişik özelliklere sahip bir ülkedir. Kara sınırlarının uzunluğu 2 753 km ve kıyı sınırlarının uzunluğu 5 769 km olan Türkiye'nin toplam sınır uzunluğu 8 522 km'dir. Batıda Yunanistan ve Bulgaristan, doğuda Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan/Nahçıvan, İran, güneyde Irak ve Suriye ile kara sınırları vardır. Karadeniz kıyısındaki Revze Deresi ağzından başlayarak Edirne'nin kuzeybatısına kadar uzanan Bulgaristan sınırının uzunluğu 269 km'dir. Edirne'nin güneyi ile güneybatısındaki Karaağaç çevresini Türkiye topraklarında bırakarak Meriç Irmağı boyunca uzanan Yunanistan sınırı, Enez'in batısında Ege Denizi kıyısında son bulur; bu sınır 212 km'dir. Çoruh Irmağı ağzının güneyindeki Sarp Köyü'nde başlayan, Arpaçay ve Aras Irmağı boyunca uzanarak İran sınırına ulaşan, Gürcistan (276 km), Ermenistan (325 km) ve Azerbaycan/Nahçıvan (9 km) sınırlarının toplam uzunluğu 610 km'dir. Yüksek dağların doruklarını izleyen 454 km uzunluğundaki İran sınırı, Irak sınırının başladığı Kelsim Gediği'ne kadar uzanır. İran sınırı Aras Irmağı ile Van ve Urmiye gölleri havzalarını birbirinden ayıran su bölümü çizgisini izler. Hakkâri yöresindeki yüksek ve dağlık bir kesimden geçerek Habur Çayı'nın Dicle Irmağı'na katıldığı noktada sona eren Türkiye - Irak sınırının uzunluğu 331 km'dir. Bağdat demiryolunun hemen güneyini izleyen Suriye sınırı Güvercinkaya'da Akdeniz kıyısına ulaşır; bu sınırın uzunluğu 877 km'dir (2. ve 3. belge).

B. Türkiye'nin Fiziki Coğrafyası

1. Yeryüzü Şekilleri

► Türkiye, farklı jeolojik zamanlardaki tektonik hareketler sonucu oluşmuştur. 1. Jeolojik Zaman'dan (Paleozoik) günümüze Yıldız Dağları, Bitlis, Saruhan - Mentеше, Ankara ve Zonguldak çevresindeki araziler kalmıştır. 2. Jeolojik Zaman'da (Mesozoik) Türkiye arazisi şiddetli bir aşınma dönemi geçirmiş ve deniz seviyesine yakın bir düzlük (peneplen) görünümü kazanmıştır. 3. Jeolojik Zaman'da (Tersiyer) kıtaların hareketi sonucu Tetis Denizi'ndeki tortullar kıvrılarak yükselmiş ve Alp Orojenezi'ne bağlı olarak Kuzey Anadolu Dağları, Toroslar ve daha bir çok dağ sırası meydana gelmiştir. Bu dağlar antiklinal* ve senklinal* biçimli kıvrımlı bir yapıya sahiptir. 3. Jeolojik Zaman sonlarına doğru Arabistan Plakasının kuzeye hareketiyle Anadolu toptan yükselmiş ve iç kısımlarda eski denizin artıkları olan çok sayıda göl oluşmuştur. 4. Jeolojik Zaman (Kuaterner) başlarında da Anadolu yükselmeye devam etmiş, Egeit karası çökerek Akdeniz'in suları altında kalmış ve Ege Denizi oluşmuştur. Aynı dönemde Ege Bölgesi yan basınçların etkisiyle kırılarak parçalanmış, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes grabenleri meydana gelmiştir. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının oluşmasıyla da Akdeniz'in suları, bir tatlı su gölü olan Karadeniz'in sularını tuzlulaştırmıştır. 4. Jeolojik Zaman'da kırık hatları boyunca volkanik faaliyetler başlamış ve Anadolu günümüzdeki görünümünü kazanmıştır.

► Türkiye yukarıda sözü edilen yerkabuğu hareketleri nedeniyle ortalama yükseltisi fazla olan bir ülkedir (1 132 m). Bu yükseklik, Asya'nın 1 050 m olan ortalama yükseltisinden daha fazladır ve Avrupa'nın 330 m olan ortalama yükseltisinin 3,5 katıdır. Ülkede yükselti batıdan doğuya doğru artmaktadır (1. ve 4. belge).

2. Dağlar

► Türkiye'nin kuzeyinde, Trakya Yarımadası'nda Yıldız (Istiranca) Dağları ve Anadolu Yarımadası'nda Kuzey Anadolu Dağları vardır. Kuzey Anadolu Dağları, Karadeniz kıyıları boyunca Batı Karadeniz Bölümü'nde üç, Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinde iki sıra halinde uzanırlar. Batı Karadeniz Bölümü'nde, kıyından içeriye doğru üç sıra halinde uzanan Kuzey Anadolu Dağları'nda birinci sırayı Küre Dağları, ikinci sırayı Bolu - Ilgaz Dağları ve üçüncü sırayı Köroğlu Dağları oluşturur. Orta Karadeniz'de alçalan Kuzey Anadolu Dağları, Doğu Karadeniz'de yeniden yükselir ve kıyı boyunca Doğu Karadeniz Dağları adını alan Giresun, Gümüşhane ve Rize dağları bulunur. İçte ikinci sırayı oluşturan Köse, Kop ve Mescit dağları yer alır. Yükseklikleri 1 800 - 3 900 m arasında değişen Kuzey Anadolu Dağları'nın en yüksek yeri Kaçkarlar üzerindedir (3 932 m). Kuzey Anadolu Dağları'nın doğu bölümü dik ve sarpdır. Bu nedenle kıyı ve iç bölgeler arasındaki bağlantılar Zigana, Kop gibi geçitlerle sağlanır.

Yükselti Sınıflaması	Yükselti	Yükselti Dağılımı (%)
1. Basamak	0,00 - 250,00	8,0
2. Basamak	250,01 - 500,00	9,5
3. Basamak	500,01 - 1 000,00	27,0
4. Basamak	1 000,01 - 2 000,00	45,5
5. Basamak	2 000,01 -	10,0

1 Türkiye coğrafyasında deniz seviyesinden olan yükseltilerin dağılımı.

Türkiye ile Sınırı Olan Ülkeler	Sınır Uzunlukları (km)
Kuzeybatıda	
Bulgaristan	269
Yunanistan	212
Kuzeybatı Toplam	481
Doğuda	
Gürcistan	276
Ermenistan	325
Azerbaycan/Nahçıvan	9
İran	454
Irak	331
Suriye	877
Doğu Toplam	2 272
Kuzeybatı ve Doğu Toplam	2 753

2 Türkiye'nin komşularıyla kara sınırları ve toplam sınır uzunlukları.

3 Türkiye'nin komşularıyla kara sınırları.

Kaynak: Atlas, MSB Harita Genel Komutanlığı Yayını, 1993.

4 Türkiye'nin fiziki yapısı.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Kaldera:** Volkan konilerindeki kraterin, yeni bir volkanik patlama ya da çökme sonucunda genişlemesiyle oluşan çukurlardır.

***Karstik Şekiller:** Kireçtaşı, jips ve kayatuzu gibi taşların yaygın olduğu arazilerde, erime sonucu ya da sudaki minerallerin çökmesiyle oluşmuş yer şekillerinin ortak adı.

***Neojen:** Yeryüzünün oluşum evrelerinden biri olan 3. Jeolojik Zaman'ın alt devirlerinden ikincisi. Bu devrin başında Anadolu deniz seviyesine yakın bir düzlük görünümündedir. Pireneler, Karpatlar, Apeninler, Toroslar ve Kuzey Anadolu Dağları bu devirde belirginleşmiştir.

***Tektonik:** Yerkabuğu değişik büyüklükte plakalardan oluşur. Bu plakaların birbirlerine göre hareketlerini, birbirleri ile olan ilgilerini, katmanlarındaki kırılma, kıvrılma olaylarını inceleyen yer bilim dalı.

***Tüf:** Volkanik patlamalar sonucu atmosfere saçılan kül ve çakılların çökmesiyle oluşan kayalardır.

Fotoğraf: Karncalar Travel Agency Arşivi.

1 Kaçkar Dağları.

► Ülkenin güneyindeki Toroslar üç bölüme ayrılır. Ege Denizi kıyılarından başlayan, Antalya Körfezi'nin doğusu ve batısında iki sıra halinde uzanan Batı Toroslar, 2 500 m yükseltiye kadar ulaşır ve Taşeli Platosu'nda son bulur. Bu platodan sonra yükseltisi 3 000 m'yi aşan Orta Toroslar başlar ve Bolkar, Aladağlar, Tahtalı ve Binboğa dağları adı altında Uzunyayla'ya dek uzanır. İskenderun Körfezi'nin doğusunda, güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Amanos Dağları, Orta Toroslar ile Güneydoğu Toroslar'ı birbirinden ayırır. Güneydoğu Toroslar'ın yükseltisi batıdan doğuya giderek artar ve Türkiye'nin ikinci en yüksek yeri Cilo Dağı'nı içine alır. Bu dağın üzerinde uzunluğu 4 km'ye ulaşan bir vadi buzulu bulunur. Toroslar dik ve sarp bir yapıya sahiptir. Kıyıya paralel uzanan bu dağlar, Gülek Boğazı, Konya - Silifke yolu üzerindeki Sertavul Geçidi, Amanoslar üzerindeki Belen Geçidi gibi geçitlerle aşılır.

► Türkiye'nin en yüksek bölgesi olan Doğu Anadolu, Toroslar ile Kuzey Anadolu Dağları'nın birbirlerine yaklaştıkları alandır. Yükseklikleri 3 000 m'yi aşan Munzur, Mercan, Bingöl, Aras, Palandöken, Köse, Süphan dağlarının yanı sıra Türkiye'nin en yüksek noktası olan ve 5 165 m yüksekliğindeki Büyük Ağrı Dağı da bu bölgededir (2. ve 3. belge).

► Türkiye'de, daha çok Neojen'de* ve 4. Jeolojik Zaman'daki püskürmelerle oluşmuş genç volkanik dağlar da geniş yer tutar. Bu dağlar, Türkiye'nin en yüksek dağı olan Büyük Ağrı Dağı (5 137 m), Küçük Ağrı (3 896 m), Süphan Dağı (4 058 m), Tendürek Dağı (3 660 m) ve Nemrut Dağı'dır (2 828 m). Ağrı ve Süphan dağlarında buzullar vardır. Nemrut Dağı'nda dünyanın en büyük kalderalarından* biri bulunur ve bu kalderaya büyükçe bir göl yerleşmiştir. İç Anadolu'nun güneydoğusunda da bir dizi halinde volkanik dağlar uzanır. Erciyes'ten Karadağ'a kadar yaklaşık 250 km olan bu güzergâhta birçok sönmüş yanardağ vardır. Bu dağlar sırasıyla Erciyes Dağı (3 917 m), Hasan Dağı (3 268 m), Melendiz Dağı (2 963 m), Karacadağ (Kuşunlu Kaya Tepesi 2 007 m yükseklikte yeni sönmüş genç bir volkanik dağdır) ve Karadağ'dır (1 819 m). Erciyes'in Kuzey yamacında küçük bir buzul bulunur. Volkan tüflerinin* yayıldığı Ürgüp ve çevresinde peri bacaları oluşmuştur.

3. Düzlükler

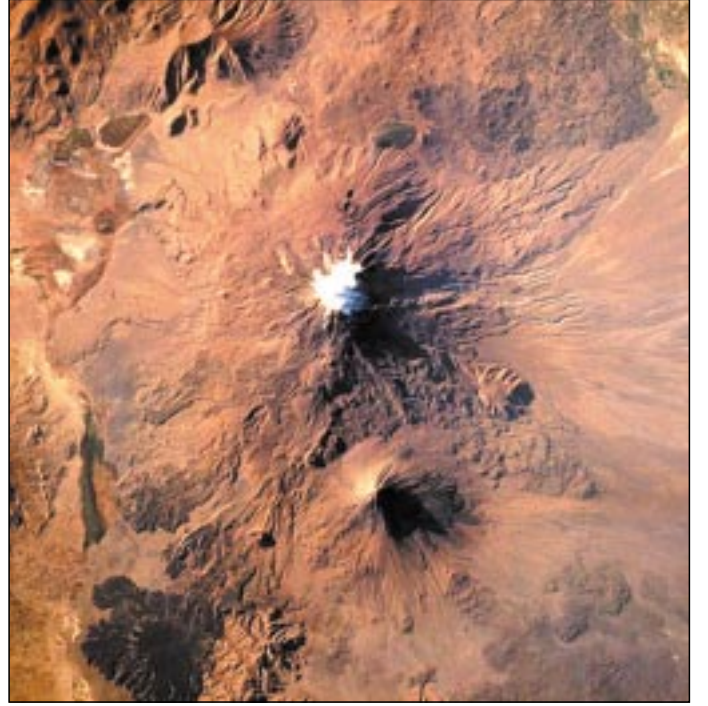
► Türkiye topraklarının yarısından biraz fazlasını dağlar kaplar. Bunun dışında kalan bölüm ova, plato, engebeli arazi ve yassı tepeliklerdir. Türkiye'nin 190 000 km²'lik alanı, alüvyonlarla örtülü ova özelliği gösteren değişik yüksekliklerdeki düzlüklerden oluşur. Platolar 80 000 km² alan kaplar. Ova ve platoların toplamı 270 000 km² alana karşılık gelmektedir ki, bu alan Türkiye yüzölçümünün 1/3'ü kadardır. Bununla birlikte geçilmesi ve işlenmesi nisbeten kolay olan engebeli ve yassı tepeli arazilerin toplam alanı da 100 000 km² kadardır. Bu alan, ova ve platoların alanlarına eklenirse, Türkiye'de dağlık alanların dışında 370 000 km² düzlük alan olduğu ortaya çıkar.

► Kıyı bölgelerde ovalar alçaktır ve yükseltileri 200 metreyi geçmez. İç bölgelerdeki ovaların yükseltisi batıdan doğuya doğru artar. İç bölge ovaların yükseltisi İç Anadolu'da 1 000 metreye, Doğu Anadolu'da 2 000 metreye kadar çıkar (4. belge). Bu ovaların hepsi verimli alüvyal topraklardan oluşmuştur. Kıyı ovaları delta özelliği gösterir ve çoğunun yüzölçümü 500 - 1 000 km² kadardır. Bunlara örnek olarak Bafra, Çarşamba, Çukurova delta ovaları gösterilebilir. İç bölgelerdeki ovaların bir çoğu tektonik* çöküntüler içine yerleşmiştir. Örneğin 1 650 km² alan kaplayan Muş Ovası ve yüksekliği 2 000 m'yi geçen Yüksekova bu tip ovalardır. Bazı ovalar karstik şekillerden* biri olan polye (gölova) niteliğindedir. 445 km²'lik alana yayılmış olan Elmalı Polyesi gibi. Ayrıca Türkiye'de Kars (1 700 m), Uzunyayla (1 550 m), Güneydoğu Anadolu Düzlükleri (600 - 700 m) ve İç Anadolu'daki platolar gibi pek çok parçalanmış düzlük bulunur. Platolar Türkiye'de yayla adıyla da bilinir.

Fotoğraf: Karıncalar Travel Agency Arşivi.

2 Çevresindeki ovaların üzerinden yükselen Büyük Ağrı Dağı'nın doruğu görkemli bir görüntü yaratır.

3 Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağları'nın uzaydan görüntüsü.

4 Konya Ovası.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Delta:** Akarsuların taşıdığı alüvyonları deniz kenarlarında biriktirmesi sonucu oluşan eğimi az, verimli düzlüklerdir. Bu yer şeklinin oluşabilmesi için akarsuların bol alüvyon taşınması, denize döküldükleri yerde kıta sahanlığının geniş olması ve akıntı ve gelgit şiddetinin az olması gerekir.

***Alüvyon:** Akarsuların sürüklediği kum, kil, çakıl gibi malzemelerin ortak adı.

4. Kıyılar

► Türkiye kıyılarının toplam uzunluğu 8 000 km'den fazladır. Karadeniz kıyıları, çoğunlukla dik olmasına karşın düzlükleri de barındırır. Karadeniz kıyılarında ada oluşumu yok denecek kadar azdır. Kıyı uzunluğu Bulgaristan sınırından Gürcistan sınırına kadar 1 568 km'dir. Delta ovaları dışında kıyı tepelik ve dağlık, yer yer falezlidir.

► Akdeniz kıyıları da benzer bir görünüme sahiptir. Bütün bu kıyılar boyuna kıyılar olarak tanımlanır. Başlıca körfezler Antalya ve İskenderun körfezleridir. Taşeli ve Teke yarımadaı büyük çıkıntılardır. Akdeniz kıyıları Türkiye - Suriye sınırının kıyı noktasından Dalaman Irmağı'nın Akdeniz'e döküldüğü yere kadar 1 643 km'dir. Akdeniz kıyısından 43 deniz mili uzaklıkta Kıbrıs Adası vardır. Ayrıca Teke Yarımadası'nın güneyinde Kaş'a 2 deniz mili uzaklıkta Yunanistan'a bağlı Meis Adası bulunmaktadır.

► Ege Denizi kıyıları, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarının aksine son derece girintili çıkıntılı ve karmaşıktır. Ege Denizi'nde büyüklü küçüklü pek çok yarımada, burun, koy, körfez ve delta bulunmaktadır. Eski körfezlerin bir bölümü akarsuların taşıdığı alüvyonlarla dolarak delta ovaları haline gelmişlerdir. Ege Denizi kıyılarının uzunluğu Dalaman Irmağı'nın ağzından Türkiye - Yunanistan sınırına kadar 2 558 km'dir (1. belge).

► Marmara Denizi, Ege Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlar. Marmara Denizi, Ege Denizi'ne Kumkale Burnu'ndan başlayan ve Çardak Feneri'nde sona eren 84 km uzunluğundaki Çanakkale Boğazı ile; Karadeniz'e ise Sarayburnu'ndan başlayıp Rumeli Feneri'nde sona eren 37 km uzunluğundaki İstanbul Boğazı ile bağlanır. Çanakkale Boğazı'nın en dar yeri (Kilitbahir - Çimentabya) 1 375 m ve en geniş yeri (Domuz Deresi - Erenköy Sahili) 8 275m'dir. İstanbul Boğazı'nın en dar yeri (Rumeli Hisarı - Anadolu Hisarı) 760 m, en geniş yeri (Büyükdere - Umuryeri) 3 500 m'dir. Marmara Denizi'nin tamamı Türkiye sınırları içinde yer alır. Marmara Denizi'nde İzmit Körfezi, Gemlik Körfezi, Bandırma Körfezi, Kapıdağ Yarımadası ve Marmara, İmralı, Türkeli, Paşalimanı, Koyun, Büyük, Heybeli, Burgaz, Kınalı gibi adalar vardır. Marmara Denizi'nde Karadeniz yönünden Ege Denizi'ne üst, ters yönde ise alt deniz akıntıları vardır. Marmara Denizi kıyılarının uzunluğu 942 km'dir.

5. Akarsular ve Göller

► Türkiye'de dağlarda bulunan küçük göllerle birlikte 120'den fazla doğal göl bulunmaktadır. En büyük ve en derin göl olan ve yükseltisi 1 646 m olan Van Gölü'nün alanı 3 712 km²'dir (3. belge). İkinci büyük göl, İç Anadolu'daki Tuz Gölü'dür. Derin bir göl olmayan Tuz Gölü'nün denizden yüksekliği 925 m alanı ise 1 500 km²'dir. Türkiye'de göllerin toplandığı başlıca dört bölge vardır: Göller Yöresi (Eğridir, Burdur, Beyşehir ve Acıgöl), Güney Marmara (Sapanca, İznik, Ulubat, Kuş Gölleleri), Van Gölü ve çevresi, Tuz Gölü ve çevresi. Türkiye'deki göllerin bazılarının derinliği 30 m'den fazladır, bazıları ise sadece bir kaç metre derinliktedir. Van Gölü'nün derinliği 100 m'den daha fazladır. Köyceğiz Gölü gibi denizle bağlantısı olan göller az tuzludur.

► Doğal göller dışında Türkiye'de 150 kadar baraj gölü bulunmaktadır. Atatürk Barajı 817 km², Keban Barajı 675 km², Karakaya Barajı 298 km², Hirfanlı Barajı 263 km², Altunkaya Barajı 118 km², Kurtboğazı Barajı 15 km²'dir.

► Türkiye göllerinin yanısıra akarsuları açısından da zengin bir ülkedir. Kaynakları Türkiye topraklarında olan birçok akarsu değişik denizlere dökülür. Karadeniz'e Sakarya, Filyos, Kızılırmak, Yeşilirmak, Çoruh ırmakları; Akdeniz'e Asi, Seyhan, Ceyhan, Tarsus, Dalaman ırmakları; Ege Denizi'ne Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Meriç nehirleri; Marmara Denizi'ne Susurluk/Simav Çayı, Biga Çayı, Gönen Çayı dökülür. Ayrıca Fırat ve Dicle nehirleri Basra Körfezi'nde, Aras ve Kura nehirleri ise Hazar Denizi'nde son bulur. Kızılırmak 1 355 km, Ceyhan Irmağı 509 km, Büyük Menderes 307 km, Susurluk Irmağı 321 km, Suriye sınırına kadar Fırat Nehri 1 263 km, Ermenistan sınırına kadar Aras nehri 548 km uzunluğundadır (2. belge).

Türkiye'nin Denizlere Kıyıları	Sınır Uzunlukları (km)
Kuzeyde	
Karadeniz	1 568
Batıda	
Ege Denizi	2 558
Güneyde	
Akdeniz	1 643
Kıyı Toplam	5 769
Kara Toplam	2 753
Kara ve Kıyı Toplam	8 522

1 Türkiye'yi çevreleyen dış denizler ve kıyı uzunlukları.

3 Türkiye'nin en büyük gölü Van Gölü: Medler, Persler, Urartular, Ermeniler ve Türklerin uygarlıklar kurduğu Van Gölü, tarih boyunca "Yukarı Deniz", "Dalgalı Deniz" olarak adlandırılmıştır.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Astropikal İklim: Dönenceler çevresinde Batı Rüzgârları'nın etkili olduğu alanlarda görülen iklim tipleridir.

*Bozkır: Kurak ve yarı kurak bölgelere özgü seyrek otsu bitki toplulukları. Yağış azlığı nedeniyle tek tük ağaç ve ağaççıklara rastlanır. Bozkırların asıl bitki türleri otsu ve çalimsı bitkilerdir. Yavşan, geven, sorguçotu gibi isimler alan bu bitkiler yağışlı dönemde yeşerirler, kurak dönemde sararırlar.

6. İklim

► Türkiye'de ılıman orta kuşak iklimleri görülür. Buna karşın Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması, yüksek sıradağların kıyıları boyunca uzanışı, ani yükselti değişiklikleri ve kıyıya olan uzaklık iklim özelliklerinin kısa mesafelerde farklılaşmasına neden olmaktadır. Sıcaklık, yağış ve rüzgârlar da iklim özelliklerine bağlı olarak farklılıklar gösterir. Kuzey ile güney arasındaki enlem farkı da (6°) sıcaklık değişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle güney bölgeleri, astropikal iklimlere* benzer bir iklimin etkisi altındadır. Akdeniz ikliminde yazlar kurak ve çok sıcak, kışlar yağışlı ve ılık geçer. Kuzeyde ise her mevsim yağışlı olan Karadeniz iklimi görülür. İç bölgeler step iklimi karakterindedir ve sıradağlarla çevrelenmiş olduğundan az yağış alır. Yıllık ve günlük sıcaklık farkları çoktur. İç ve Doğu Anadolu'da kışlar uzun ve soğuk, kıyı bölgelerindeyse kısa ve ılıktır.

► Türkiye'nin özellikle dağlık olan kıyı bölgelerinde yağış boldur (1 000 - 2 500 mm/yıl). Kıyılarından iç bölgelere gidildikçe yağış azalır. Marmara ve Ege bölgelerinde, Doğu Anadolu'nun yaylalarında ve dağlarında yağış 500 - 1 000 mm/yıl'dır. İç Anadolu'nun bir çok yerinde ve Güneydoğu Anadolu'da yağış 350 - 500 mm/yıl'dır. Tuz Gölü çevresi Türkiye'nin en az yağış alan yerlerinden biridir (250 - 300 mm/yıl).

► Türkiye'nin hemen hemen her yerinde kar yağışı görülür. Fakat kar yağışının görüldüğü gün sayısı ve karın yerde kalma süresi bölgesel farklılıklar göstermektedir. Akdeniz Bölgesi'nde kar yağışı yılda 1 gün ve daha az, Doğu Anadolu'da 40 günden fazladır. Karın yerde kalma süresi Akdeniz ve Ege kıyılarında 1 günden az, Marmara ve Karadeniz kıyılarında 10 - 20 gün, İç Anadolu'da 20 - 40 gün ve Doğu Anadolu'da Erzurum - Kars bölümünde 120 gün civarındadır. Yüksek dağlarda yılın her mevsimi karla örtülü alanlara rastlamak mümkündür. Dağlarda bulunan karlar yavaş yavaş eriyerek akarsuları ve yeraltı sularını besler.

► Türkiye coğrafi konumu nedeniyle dört mevsimin belirgin özellikleriyle yaşandığı bir ülkedir. Ayrıca yükseltinin deniz seviyesinden 5 000 metreye kadar değişkenlik göstermesi, aynı dönemde hava koşullarının da yerden yere farklılaşmasına yol açar (2. belge).

7. Bitki Örtüsü

► Etrafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de kıyılarda kışlar ılık geçtiği için bitkiler yeşil kalır. Çoğunlukla kuraklığa dayanıklı bodur ağaç ve çalılardan oluşan bu bitki topluluğuna maki denir. Maki, Akdeniz ikliminin doğal bitki örtüsüdür. Kızılçam ormanlarının tahrip edildiği yerlerde daha belirgin olan bu bitki örtüsüne sadece her mevsim bol yağış alan Doğu Karadeniz Bölümü'nde çok az rastlanır. Akdeniz, Ege ve Marmara kıyılarında 200 - 800 m yüksekliğe kadar yetişen makiler, yaz kış yeşil kalan yabani zeytin, pırnal meşesi, kocayemiş, mersin, defne gibi bodur ağaç ve ağaççıklardan oluşur. Bunların arasında zakkum, kekik, lavanta çiçeği gibi bir takım kokulu kurakçıl bitkiler de yetişir.

► Karadeniz kıyılarında makinin yerini çok sık bir orman örtüsü alır. Türkiye ormanlarının % 85'i kıyılarda ve kıyılarına yakın yerlerde dir. Karadeniz kıyıları, Kastamonu ve Bolu dolayları eskiden beri bir 'ağaç denizi' görünümündedir. Önceleri çok daha yaygın ve bu tanıma uygun olan orman örtüsü, yüzyıllar içinde büyük ölçüde tahrip edildiğinden günümüzde çoğu yerde bozulmuş durumdadır.

► Türkiye topraklarının % 25'i ormanlarla kaplıdır. Bu ormanların yarısından fazlası niteliksiz baltalık, fundalık tipi ormanlardır (1. belge). Ülkenin iç kesimlerinde orman kalmamış gibidir. Bu bölgeler şimdi bozkırlar halindedir. Bu bozkırlarda mevsimlik otlardan, bodur ve seyrek çalılardan başka bitki bulunmaz. Yalnız akarsu boylarında yer yer söğüt ve kavak ağaçları, elverişli yamaçlarda bağlar ve yerleşim yerlerinde meyve bahçeleri bulunur. Bozkırlar yalnız yağışlı dönemde yeşildir. En geniş bozkırlar İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindedir (3. belge).

Ormanlık Alanlar (Ha)

	Normal	Bozuk	TOPLAM
İbrelî	5 955 120	3 937 335	9 892 455
Yapraklı	1 414 876	1 178 461	2 593 337
İb+Yap	632 859	720 525	1 353 384
Koru Top.	8 002 855	5 836 321	13 839 176
Baltalık	2 545 132	4 318 814	6 863 946
Ormanlık	10 547 987	10 155 135	20 703 122

Kaynak: <http://www.ogm.gov.tr/veribek.htm>

1 Türkiye'nin orman alanlarının ağaç cinslerine göre alansal dağılımı.

2 Türkiye'nin iklim yapısını gösteren harita.

3 Türkiye'nin doğal bitki örtüsünü gösteren harita.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Tektonik Deprem: Yer kabuğundaki kırılmalar sonucu meydana gelen sarsıntı ve titreşimlerdir. Türkiye'deki önemli kırıklar (faylar): Kuzey Anadolu Fayı (KAF), Doğu Anadolu Fayı (DAF) ve Ege Bölgesi'ndeki faylardır.

*Jeodezi: Yerölçümbilim olarak da bilinir. Yeryuvarının şeklinin, boyutunun ve yerçekim alanının matematiksel tanımını yapan bilim dalıdır. Jeoloji, jeofizik, şehir planlama ve mimarlık, inşaat gibi mühendislik mimarlık disiplinlerinin kullanımı için sayısal ve grafik haritaları oluşturan yer bilim dalıdır.

Tarih	Yer	Mag (Ms)
09.08.1912	Mürefte(Tekirdağ)	7,3
07.05.1930	Hakkari Border	7,2
27.12.1939	Erzincan	7,9
20.12.1942	Erbaa (Tokat)	7,0
27.11.1943	Ladik (Samsun)	7,2
01.02.1944	Gerede (Bolu)	7,2
18.03.1953	Yenice (Çanakkale)	7,2
25.04.1957	Fethiye (Muğla)	7,1
26.05.1957	Abant (Bolu)	7,1
06.10.1964	Manyas (Balıkesir)	7,0
28.03.1970	Gediz (Kütahya)	7,2
24.11.1976	Muradiye (Van)	7,5
17.08.1999	İzmit (Marmara)	7,4
12.11.1999	Düzce (Bolu)	7,2

Kaynak: K.R.D.A.E. tarafından hazırlanmıştır.

1 1900 - 1999 yılları arasında aletsel büyüklüğü (Ms = 7,0)'dan büyük olan depremler.

C. Türkiye, Tektonik Yapısı Nedeniyle Bir Deprem Ülkesi

1. Türkiye'nin % 98'si Deprem Riski Altında

► Türkiye, tektonik özellikleri nedeniyle topraklarının % 98'i deprem riski altında bulunan bir ülkedir. Bu durum, yerkürenin tektonik yapısı ve Türkiye'nin bu tektonik yapı içindeki coğrafi konumuyla doğrudan bağlantılıdır. Türkiye, Anadolu Plakası'nın üzerinde yer alır. Kuzeyinde Avrasya Plakası, güneyinde Afrika ve Arap plakaları, doğusunda Doğu Anadolu Bloku ve batısında Ege Bloku bulunmaktadır.

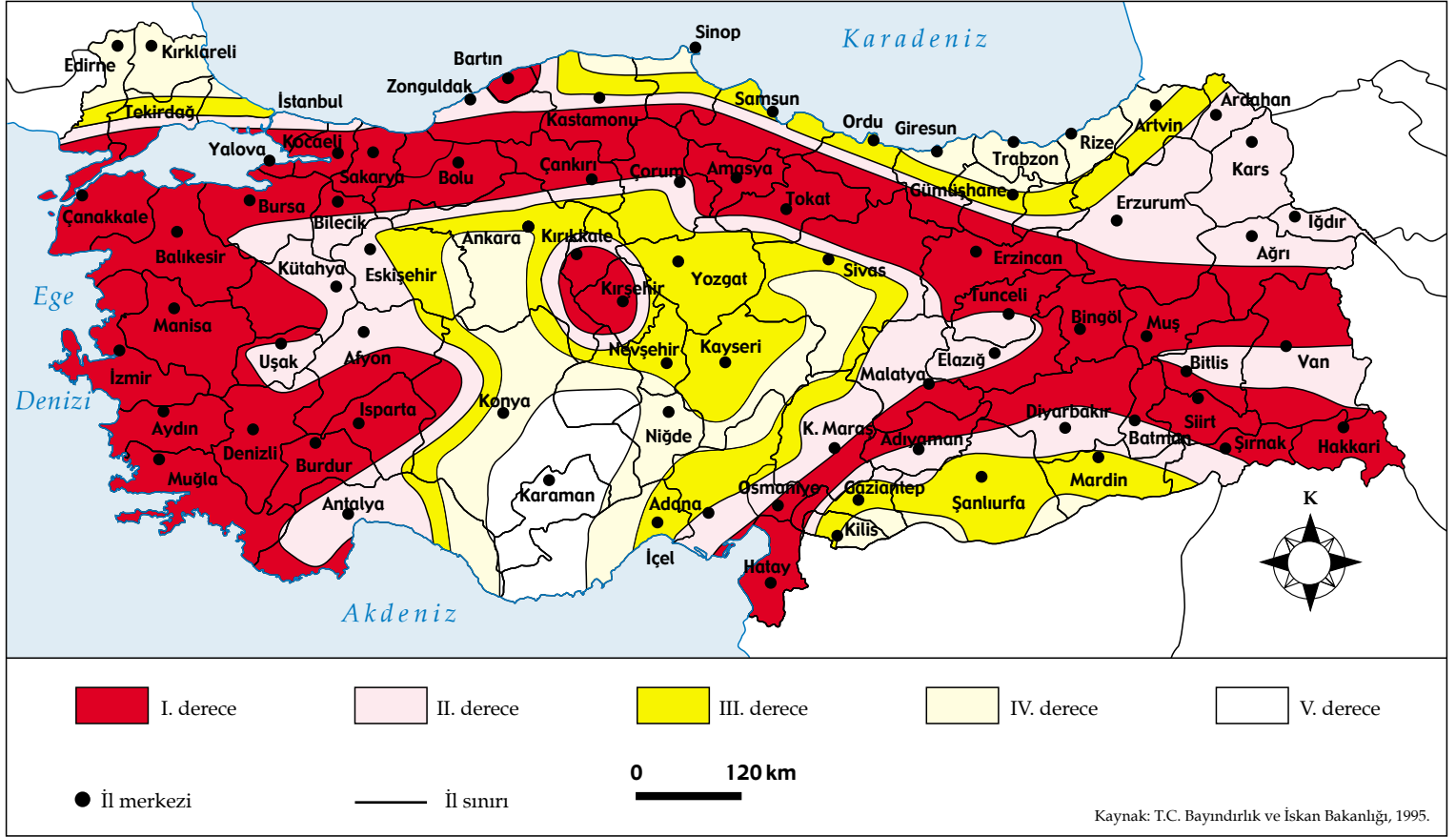
► Avrasya Plakası yeryüzündeki en büyük plakalardan biridir ve Afrika ile Arabistan plakalarına göre daha yavaş hareket etmektedir. Yapılan jeodezik araştırmalara bağlı olarak Avrasya yılda 5 milimetre, Arabistan ve Afrika yılda 19 milimetre hızla kuzeye doğru hareket etmektedir. Bundan yukarıdaki plakalar arasında yer alan Anadolu Plakası'nın sıkıştığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sıkışma sonucu Anadolu Plakası yılda ortalama 23 milimetre hızla batıya doğru hareket eder. Söz konusu hareketlerinin doğal sonucu olarak, Ege Bloku ve Doğu Anadolu Bloku da hareket etmektedir. Ege Bloku, Afrika Plakası'nın üstüne doğru 3 - 4 santimetrelilik bir yıllık hareketle binmekte, Kars - Erzincan - Van - Hakkari arasında kalan Doğu Anadolu Bloku ise, Kuzey yönünde 1 - 1,5 cm'lik bir yıllık hareketle Kafkasya'ya doğru ilerlemektedir.

2. Türkiye'de Son On Yılda Yaşanan Büyük Depremler

► Yukarıda anlatılan yer kabuğu hareketlerinin doğal sonucu olarak her gün 3 ve daha küçük şiddette onlarca deprem olmaktadır. Öte yandan hem bu küçük depremlerin etkisi hem de plakaların birbirlerine doğru hareketleri sonucu biriken enerji büyük depremlerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu hareketlerin doğal sonucu olarak Türkiye 17 Ağustos 1999 Marmara (7,4 büyüklüğünde) ve 12 Kasım 1999 Düzce (7,2 büyüklüğünde) depremlerini yaşamıştır. Ayrıca Erzincan (13 Mart 1992, 6,8 büyüklüğünde), Dinar (1 Ekim 1995, 6,0) depremleri gibi büyük depremler de aynı on yıl içinde yaşanmış ve bu depremler büyük can ve mal kayıplarına yol açmıştır (1. belge).

► 17 Ağustos Marmara ve 12 Kasım Düzce depremleri Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde olmuştur. Uydular yardımıyla Marmara ve Ege Bölgesi'nde özellikle de Kuzey Anadolu Fay Hattı'nda jeodezik amaçlı gözlemler yapılmıştır. Yer kabuğu hareketlerini belirlemeye yönelik bu gözlemler fay hattının aktif olduğunu ve yılda 2 cm (20 mm/yıl) hızla hareket ettiğini göstermektedir. Bu hareketlerin doğal sonucu olarak zaman içinde Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın değişik yerlerinde güç birikimleri (stresler) oluşmuştur. Biriken enerjinin yer kabuğunu kırması sonucunda da (3. belge) büyük depremler gerçekleşmiştir. Oluşan depremler biriken gücü boşaltmış olmasına karşın yer kabuğu hareketleri son bulmamıştır. Tektonik hareketler sonucu yeni enerji birikimi oluşacak ve yeni depremler meydana gelecektir.

► Richter ölçeğine göre 7,4 olarak kaydedilen Marmara depremi, ülkenin nüfus ve ekonomik faaliyetler bakımından en yoğun bölgesinde olmuştur. Deprem Kocaeli, Yalova, İstanbul, Bolu, Bursa ve Eskişehir illerini etkilemiştir. Özellikle Kocaeli, Sakarya ve Yalova' da ağır mal ve can kaybına yol açmıştır. Marmara depremi Türkiye nüfusunun % 23'lük bir bölümünü oluşturan bölgede etkili olmuştur. Depremden en ağır derecede etkilenen, can kaybı ve maddi hasarın ağır olduğu nüfusun, toplam nüfus içindeki payı ise, % 6 civarındadır. Depremin etkilediği yedi ilin GSMH içindeki payı % 34,7, sanayi katma değeri içindeki payı ise % 46,7 seviyesindedir.

2 Türkiye’de deprem bölgeleri.

3 17 Ağustos Marmara Depremi: Yerkabuğu hareketinin yüzeydeki etkisi.

4

Aletle Deprem Ölçümü İlk Kez Ne Zaman Yapılmıştır?

“İlk sismoskop M.S. 132 yılında Çinli filozof Chang Heng tarafından icat edilmiştir. Bu aygıt ayaklı bir vazo üzerine eşit aralıklarla yerleştirilmiş 8 tane ejderha başı ile vazonun ayağı üzerine yerleştirilmiş 8 tane kurbağadan oluşur. Kurbağaların açık olan ağızları ejderhalara doğru dönüktür. Deprem sırasında ejderlerden bazıları ağızlarındaki bilyeyi kurbağaların ağızına düşürür. Hangi ejderin bilyesi düşmüş ise sarsıntının doğrultusu o yöndedir. Aletin kendi bulunduğu yerde hissedilemeyen yaklaşık 750 km uzaklıklardaki depremleri algılayabildiği söylenmektedir. Aletin gövdesini oluşturan vazonun içerisinde ne tür bir düzence olduğu bilinmemektedir. Bu konudaki en yaygın görüş, vazo içerisinde çok duyarlı bir sarkacın yer aldığıdır.”

Kaynak: <http://www.angelfire.com/de2/zellele/sorucevap.html>

Asya ve Avrupa'nın birleştiği noktadaki konumuyla Dünyanın en yüksek nüfuslu 16. ülkesi olan Türkiye, bütünleşmeye çalıştığı Avrupa'nın nüfus yapısını etkileyecek genç bir nüfusa sahiptir.

Cumhuriyetin ilanından bu yana süregelen hızlı demografik değişim süreci, önümüzdeki 25 yıl içinde Avrupa'nın yaş yapısına benzer bir yapıyı oluşturacaktır.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Doğal Artış: Nüfusun sadece doğumlar ve ölümler arasındaki farka bağlı değişimi.

*Nüfus: Belirli bir zamanda ve belirli bir alanda, çeşitli ölçütlere göre tanımlanmış bir topluluğu meydana getiren bireyler grubu.

*Nüfusbilim (Demografi): İnsan nüfusunu büyüklüğüne, yapısına ve gelişmesine göre inceleyen bilim dalı.

Sayım Yılı	Nüfus (milyon)	Nüfus Artış Hızı (yıllık binde)	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	Kentleşme Oranı (10 000 ve daha çok nüfuslu yerlerde yaşayanların oranı)
1927	13,6		18	16,4
1935	16,2	21,10	21	16,9
1940	17,8	19,59	23	18,0
1945	18,8	10,59	21	18,3
1950	20,9	21,73	27	18,1
1955	24,1	27,75	31	22,5
1960	27,7	28,53	36	26,3
1965	31,4	24,62	41	29,9
1970	35,6	25,19	46	35,8
1975	40,4	25,00	52	41,4
1980	44,7	20,65	58	45,4
1985	50,6	24,88	65	51,1
1990	56,5	21,71	73	56,3
1997*	62,9	15,08	82	63,0

Kaynak: 1997 Genel Nüfus Tesbiti İdari Bölünüş, DIE, 1999.

1 Türkiye'de nüfus sayımlarında nüfus artış hızı, nüfus yoğunluğu ve kentleşme oranı.

A. Dünyanın En Yüksek Nüfuslu Ülkelerinden Biri

1. Türkiye'nin Nüfus Büyüklüğü ve Değişimi

► Nüfusa* ilişkin veriler üç ana kaynaktan elde edilir: Nüfus sayımları, hayati kayıt sistemleri ve araştırmalar. Türkiye'de yeterli bir kayıt sistemi olmadığından, sayımlar ve araştırmalar en kullanılabilir veri kaynaklarıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılı için ülke nüfusu 13 milyona yakın bir rakam olarak tahmin edilmektedir.

► Türkiye'deki ilk resmi nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve ülke nüfusu 13,6 milyon olarak saptanmıştır (1. ve 2. belge). 1935 yılından 1990 yılına kadar nüfus sayımları her 5 yılda bir Devlet İstatistik Enstitüsü sorumluluğunda gerçekleştirilmiş ve bu tarihten sonra nüfus sayımı aralıkları 10 yıla çıkarılarak en son nüfus sayımı 2000 yılı Ekim ayında yapılmıştır.

► 2000 yılında yapılan son nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 67.803.927'dir. Türkiye bu nüfusuyla dünyanın en yüksek nüfuslu ilk 20 ülkesi içerisinde yer almaktadır.

2. Nüfus Artışı

► Nüfus büyüklüğü belirli bir bölgedeki nüfus toplamının rakamsal ifadesidir. Nüfus büyüklüğündeki değişim, nüfusu etkileyen, artmasını ya da azalmasını sağlayan 3 olayla gerçekleşir. Bu olaylar doğumlar, ölümler ve göçlerdir. Doğumlar ve ölümler biyolojik, göç ise sosyal bir olaydır.

► Bir ülkede nüfus artışından söz ediliyorsa, bu nüfus büyüklüğündeki değişimin pozitif yönde olduğu anlamını taşır. Eğer ülke göç olayından çok etkilenen bir ülke değilse, nüfus artışı doğum ve ölüm sayılarına bağlıdır. Bu durumda nüfusun doğal artışından* söz edilir.

► Türkiye'de nüfus, Cumhuriyetin ilanından bu yana sürekli artmaktadır. Bu artış 1960'lı yıllarda en yüksek hızlarına ulaşırken, daha sonraki yıllarda artış hızında bir azalma görülmüştür; ancak artış devam etmektedir. Nüfus artışındaki bu değişim Cumhuriyet döneminde uygulanan politikalarla uyumludur. Ülkemizde 1960'lı yıllara kadar nüfusu teşvik edici, bu yıllardan sonra ise nüfus artışını düşürücü politikalar izlenmiştir. 1965 yılında yürürlüğe giren Nüfus Planlaması Hakkında Kanun nüfus artışını azaltmaya yöneliktir.

► Ülkelerin nüfusları incelenirken nüfus yoğunluğu, yani bir ülkede ya da bölgede kilometrekare başına düşen insan sayısı da önemli bir göstergedir. Cumhuriyetin ilanından bu yana Türkiye sınırlarının Hatay'ın 1939 yılında sınırlarımıza dahil olması dışında çok büyük bir değişiklik geçirmediğini dikkate alırsak, nüfus yoğunluğundaki artış, nüfus artışının bir başka kanıtı olarak görülebilir. 1997 Nüfus Tesbiti sonuçlarına göre ülkemizde her kilometrekarede 82 kişi yaşamaktadır.

2 İmparatorluktan Cumhuriyet'e Nüfus Sayımları

"Türkiye'deki ilk resmî nüfus sayımı, Cumhuriyet döneminde, 1927 yılında yapıldı. Fakat elimizde, daha önceleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmış olan sayımlara ilişkin bilgiler de vardır. Osmanlıların nüfusuna ilişkin belgeler 1520-1530 tarihlerine dek geriye gitmektedir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında tutulan defterlere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki nüfusu 11.5 milyon kadardı. Mısır, Irak ve Tuna Nehri'nin ötesindeki Rumeli toprakları bu rakamın dışındadır. Batılılaşma gelişmeleri çabası sırasında, 1831 yılında, II. Mahmut, resmî bir nüfus sayımı da yaptırmıştı. Bu sayımda bütün topraklar kapsanmamış ve yalnızca erkeklerin kaydı yapılmıştı. Sonuçlara göre, İmparatorluğun Asya kesimindeki toprakları üzerinde 3 753 643 erkeğin yaşadığı anlaşılmaktadır. O sırada Anadolu nüfusunun 10 milyon dolaylarında olduğu hesaplanmıştır. 1844, 1874 ve 1884 yıllarında başka sayımlar da yapıldı. Fakat hiçbirinin sonuçları pek güvenilir değildi. 1884'te yapılan sayım sonuçlarına göre, Osmanlıların nüfusu 28,9 milyon olarak görülmektedir. Aynı dönem için Anadolu'nun nüfusunun 11,8 milyon dolaylarında olduğu hesaplanmıştır. Bu nüfus, Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, 1923 yılında 12 582 000 olarak belirtilmiştir."

Kaynak: E. Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, 1999.

Nüfus Sayım Yılları

	1927	1935	1940 ⁽¹⁾	1945 ⁽²⁾	1950	1955	1960	1965 ⁽³⁾
Abazaca		10 099 0006		8 585 0005	17 200 0008	13 740 0006	4 689 0000	4 563 0001
Arapça	134 273 0098	153 687 0095		235 668 0123	269 038 0128	300 583 0125	347 690 0125	365 340 0116
Arnavutça	21 774 0016	22 754 0014		12 663 0007	16 079 0008	10 893 0005	12 570 0005	12 832 0004
Boşnakça		24 613 0015		13 260 0007	24 013 0011	11 844 0005	14 570 0005	17 627 0006
Çerkezce	95 901 0070	91 972 0057		66 681 0035	75 837 0036	79 837 0033	63 137 0023	58 339 0019
Çingenece		7 855 0005		4 283 0002				
Ermenice	64 745 0047	57 599 0036	38 000 0021	3 396 0002	52 776 0025	56 242 0023	52 756 0019	33 094 0011
Gürcüce		57 325 0035		39 870 0021	72 604 0035	51 982 0022	32 944 0012	34 330 0011
Kürtçe	1 184 446 0868	1 480 246 0916	1 020 000 0572	1 469 570 0782	1 854 569 0885	1 679 265 0698	1 847 674 0666	2 219 589 ⁽⁴⁾ 0707
Lazca		63 253 0039		46 979 0025	70 423 0034	30 566 0013	21 703 0008	26 007 0008
Pomakça		32 661 0020		13 026 0007	36 612 0017	16 163 0007	24 098 0009	23 138 0007
Rumca	119 822 0088	108 727 0067	81 000 0045	9 898 0005	89 472 0043	79 691 0033	65 139 0023	48 096 0013
Tatarca	11 465 0008	15 615 0010		10 037 0006				
Yahudice	68 900 0050	42 607 0026	46 000 0026	602 0000	35 786 0017	32 975 0014	19 399 0007	9 981 0003
Türkçe	11 777 810 8630	13 899 073 8602	16 079 000 9023	16 546 681 8806	18 254 851 8715	21 622 292 8983	25 172 555 9070	28 289 680 9011

Başka Diller (Bu kalem nedeniyle, dillerin toplamı nüfusa eşit olmayabilir.)

NÜFUS 13 648 270 16 158 018 17 820 950 18 970 174 20 947 188 24 064 763 27 754 820 31 391 421

(1) % 2,5 örnekleme sonuçları,

(2) Savaş nedeniyle bazı yanlış bildirimler yapılmış olmalı,

(3) 1970 sayımında anadil sorulmamıştır,

(4) Bu sayımda Zazaca Türkçe'den ayrı bir kalem olarak gösterilmiştir.

Sayısal değeri 150 644, toplam içindeki onbinde oranı 0048'dir. Eski sayımlarda yapıldığı gibi, bunları toplarsak, Kürtçe 2 371 233'e ulaşır, onbinde oranı da 0755'e çıkar.

Her sayısal değerın altındaki siyahla dizili dört haneli sayı, söz konusu dil grubunun, o nüfus sayımının genel toplamı içindeki onbinde payını göstermektedir.

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, s. 1563, İletişim Yayınları.

3 Türkiye'de 1927 - 1965 döneminde yapılan nüfus sayımlarına göre Türk vatandaşlarının günlük yaşamda geleneksel olarak kullandıkları dil ve lehçeler.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Bebek Ölüm Hızı: Belli bir dönem içinde meydana gelen bebek ölümlerinin o dönem içinde meydana gelen canlı doğumlara oranının binde olarak ifadesi.

*Doğumda Beklenen Yaşam Süresi: Bir ülkede yeni doğanların doğumlarından itibaren yaşamları beklenen tahmini yıl sayısı.

*Kaba Ölüm Hızı: Belirli bir dönemde meydana gelen ölümlerin o dönem ortası nüfusa oranının binde olarak ifadesi.

*Toplam Doğurganlık Hızı: Bir kadının doğurduğu dönem boyunca (15 - 49 yaş arası) doğurduğu toplam çocuk sayısı.

3. Türkiye’de Her Yıl Yaklaşık 1,4 Milyon Çocuk Doğuyor

► Ülkemizde her yıl yaklaşık 1,4 milyon çocuk doğmaktadır. Önümüzdeki dönem içerisinde bu rakamda çok büyük bir değişim beklenmemektedir. Son araştırmalara göre ülke geneli için Toplam Doğurganlık Hızı* 2,6 çocuk civarlarındadır. Bu kabaca günümüzde her kadının yaşamı boyunca ortalama 2,6 çocuk doğurduğu anlamına gelmektedir. Toplam doğurganlık hızının 2 çocuk seviyesine ulaştığı dönemler, nüfus artışının da sıfıra yaklaştığı dönemlerdir. Yapılan çalışmalar ve tahminler Türkiye’nin bu seviyeye 2020 yıllarından sonra geleceğini göstermektedir. Bu da nüfus artışının daha uzun bir süre pozitif kalacağı anlamını taşır.

► Tahminlere göre beklenen demografik süreçler devam ederse Türkiye nüfusu hiçbir zaman 100 milyonu aşmayacak ve 2040 - 2050 yıllarında 90 - 95 milyon civarlarında durağan hale gelecektir.

► Cumhuriyetin ilanından bu yana doğurganlık incelendiğinde Türkiye’nin günümüzdeki değerlerden çok daha yüksek doğurganlık değerlerine sahip olduğu görülür. İkinci Dünya Savaşı sırasında Toplam Doğurganlık Hızı yaklaşık 7 çocuk, 1970’li yıllarda 5 çocuk, 80’lerin başlarında 4 çocuk ve 90’lara doğru 3 çocuk seviyelerindedir. Bu durum Türkiye’de doğurganlığın hızla düştüğü, yani zaman içinde insanların daha az sayıda çocuk sahibi oldukları anlamına gelmektedir.

► Doğurganlık Cumhuriyet dönemi boyunca düşerken, bu düşüş ülkenin her bölgesinde eşit oranda gerçekleşmemiştir. Günümüzde bölgeler arasında önemli farklılıklar vardır. Batı bölgelerindeki aileler ortalama 2 çocuğa sahip olurken, Güney ve Orta Anadolu bölgelerindeki aileler ortalama 2,6 çocuk sahibidir. Doğu bölgesinde ise, aileler diğer bölgelerden daha farklı olarak ortalama 4 çocuktan fazla çocuğa sahip olmaktadır (2. belge).

► Doğurganlıkta özellikle 1980’li yıllardan sonra meydana gelen azalmalar, 1983 yılında çıkarılan, isteyerek düşüklüğü ve kısırlaştırılmayı yasal hale getiren ve aile planlaması ve ana - çocuk sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını destekleyen kanun sayesinde hızlanmıştır. Doğurganlığı önleyici yöntem kullanımının yaygınlaşması ve bu yöntemlerin de daha fazla oranda modern yöntemler olarak uygulanmaya başlanması da doğurganlıktaki düşüşü desteklemiştir.

4. Giderek Azalan Ölüm Oranları

► Nüfus artışını etkileyen diğer bir etken de ölümlerdir. Türkiye’deki nüfus artışını açıklarken ölümlülük göstergelerini anlamak önemlidir. Türkiye’de Kaba Ölüm Hızı, İkinci Dünya Savaşı yıllarından bu yana binde 27’den günümüzde binde 7’ye kadar düşmüştür.

► Ölümlülüğün önemli bir göstergesi Bebek Ölüm Hızıdır*. Günümüzde ülkemizde doğan her bin bebekten 38’inin bir yaşından önce öldüğü tahmin edilmektedir. Bu gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir rakamdır (3. belge). Bununla birlikte 1950’lerde doğan her 1 000 bebekten 200’ünün öldüğü tahmin edilmektedir.

► Ülkemizde ölüm oranlarının düşmesi, sosyo-ekonomik gelişmeyle doğru orantılıdır. Sağlık alanındaki gelişmeler ve refah düzeyindeki artış insanların yaşam süresini arttırmaktadır.

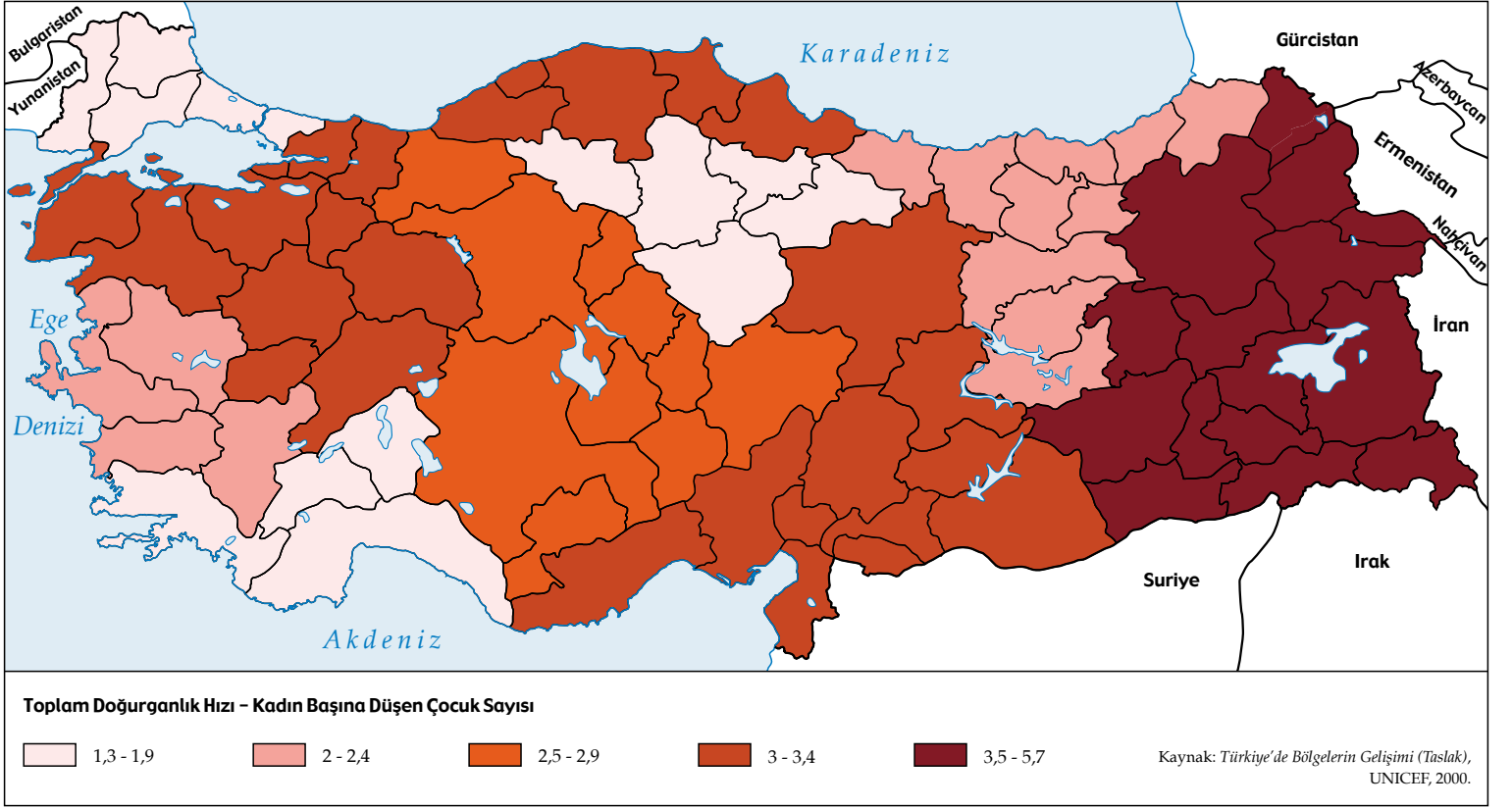
► Türkiye’de Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllara ilişkin Doğumda Beklenen Yaşam Süresi* tahminleri 1935 - 1940 dönemi için 35 yıl ve 1945 - 1950 dönemi için yaklaşık 38 yıldır. Yani Türkiye’de Doğumda Beklenen Yaşam Süresi, Cumhuriyetin ilanından bu yana yaklaşık iki kat artmıştır.

► Günümüzde Türkiye insanı için hesaplanan Doğumda Beklenen Yaşam Süresi değerleri, gelişmiş ülkelerle yaklaşık 10 yıllık bir fark içerirken, bu rakamlar geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında önemli düzeyde yükseldiği görülür. Bugün ülke geneli için doğumda beklenen yaşam süresi yaklaşık 70 yıldır.

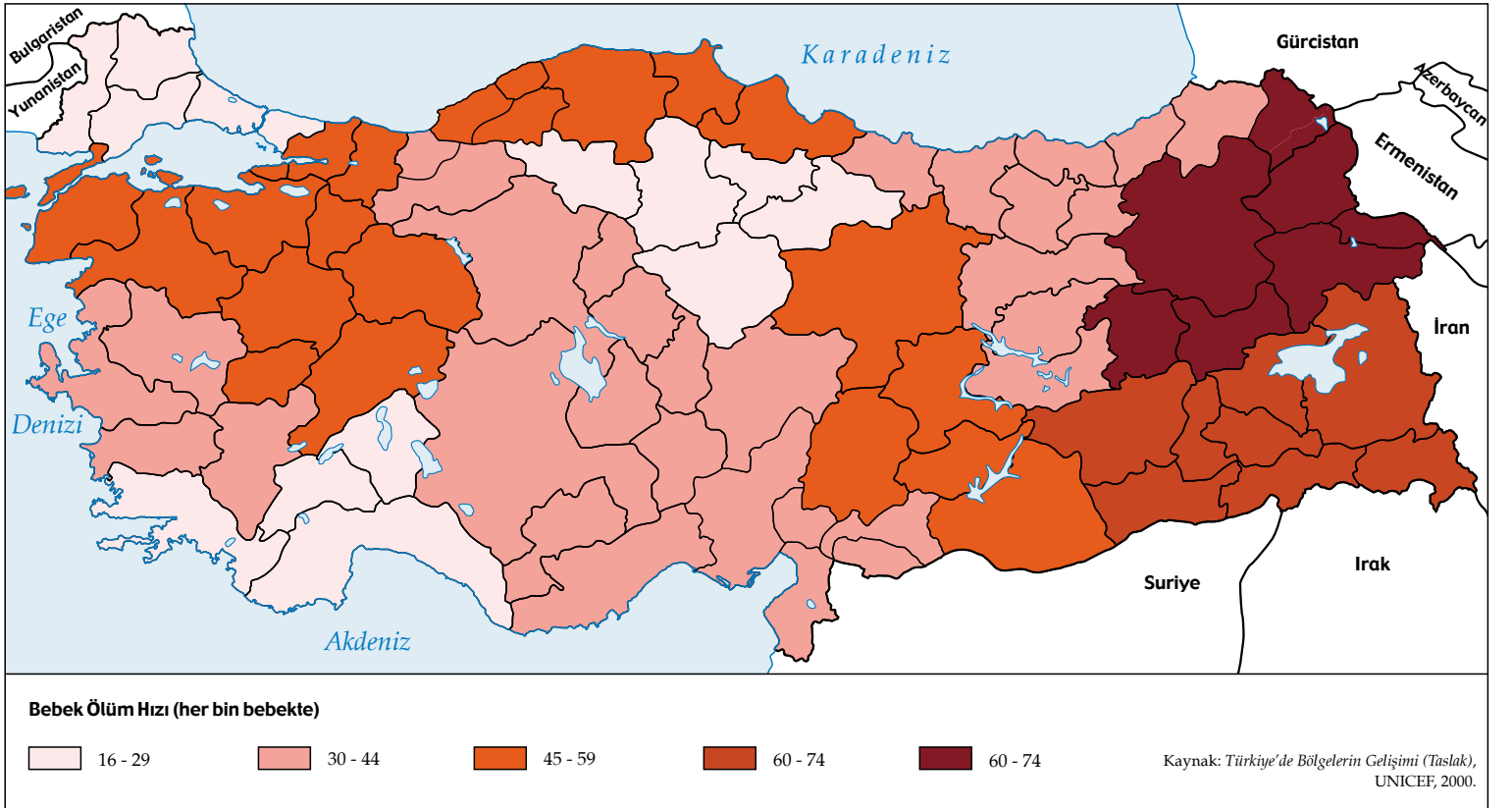

Fotoğraf: H. Tuncer Arşivi.

1 Türkiye: Genç bir nüfus.

2 Türkiye’de doğurganlık hızı: Bölgeler arasındaki eşitsizliğin göstergesi.

3 Türkiye’de bebek ölüm oranı: Bölgeler arasındaki eşitsizliğin göstergesi.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Güney Doğu Anadolu Projesi

(GAP): Türkiye'deki bölgesel gelişim farklılıklarını azaltmayı amaçlayan ve Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa, Siirt, Batman, Şırnak ve Kilis illerinde yürütülen çok aşamalı sosyo-ekonomik program. Bu proje sulama tesisleri, barajlar, hidro-elektrik santraller ile diğer altyapı, tarım, ulaştırma, sanayi, eğitim ve sağlık hizmetlerini kapsayan bir gelişme projesidir.

B. Türkiye Nüfusunun Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Farklılıklar

1. Türkiye Nüfusunun Yapısı: Genç Bir Nüfus

► Nüfusların incelenmesinde göz önüne alınan en önemli ölçütler cinsiyet ve yaş ölçütleridir. Türkiye nüfusu, genç nüfus olarak adlandırılan, yani genç yaştaki bireylerin toplam nüfusta önemli bir oran oluşturduğu bir dağılıma sahiptir. Ülke nüfusunun % 30'u 15 yaşın altındadır ve 65 yaşın üstündeki nüfus, ülke nüfusunun sadece % 5'i dolaylarındadır. Buna karşılık Avrupa'da 15 yaş altı nüfusun oranı % 18 ve 65 yaş üstü nüfusun oranı % 14'tür. Japonya da nüfus dağılımı açısından Avrupa'ya benzerlik göstermektedir.

► Türkiye nüfusunun bu denli genç bir nüfus olması, Birinci Dünya Savaşı sonrası Cumhuriyetin ilanı ile görülen yüksek doğurganlığın bir eseri sayılabilir (2. belge). Dolayısıyla Cumhuriyetten bu yana nüfusun yapısı önemli değişikliklere uğramıştır. Cumhuriyetin ilanı sırasında hayatta olan insanların bugün halen % 6'sı hayattadır ve bugünkü nüfusun sadece % 1,3'nü oluşturmaktadır.

► Türkiye şu an genç nüfus yapısı nedeniyle özellikle eğitim ve işsizlik gibi sorunlarla yüzüzedir. Bununla birlikte nüfus artış hızı düştükçe ve nüfus içerisinde yaşlı nüfusun oranı arttıkça yaşlı nüfusa ilişkin bugün gelişmiş ülkelerin yüzüze kaldığı sorunlarla da karşılaşacaktır. Bu sorunlar özellikle sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri, barınma ihtiyaçları, yaşlı bakım evleri ve diğer sosyal hizmetler konusunda olacaktır.

► Türkiye nüfus piramidinde de genç nüfus yapısı görsel olarak ortadadır. Piramit üst kısımlara doğru gittikçe daralmakta, yani yaş arttıkça bu yaş gruplarının toplam nüfus içerisindeki oranı azalmaktadır (1. belge). Günümüzün gelişmiş toplumlarında yaş piramitleri daha köşeli ve dikdörtgen bir yapı alır. Bu, yaş gruplarının birbirine benzer oranlarda dağıldığını ve yaş yapısının artık durağanlaştığını gösterir.

2. Türkiye'de Nüfusun Eşitsiz Dağılımı

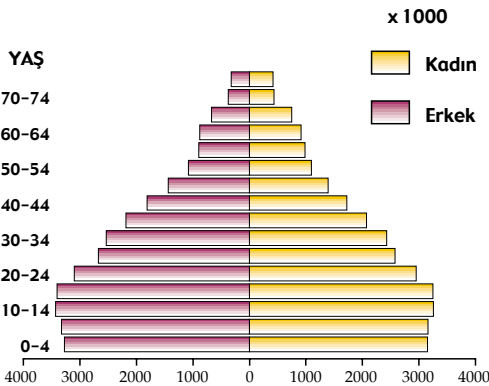
► Türkiye nüfusunun yaklaşık 2/3'ü bugün kent olarak tanımlanan yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Kırsal - Kent kavramı zaman içerisinde kimi zaman idari kimi zaman nüfus büyüklüğüne ilişkin kavramlarla ele alınmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü'ne göre il ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları içindeki nüfus, kent nüfusedir. Bunun dışında kalan yerleşim yerlerinin nüfusu ise, kırsal nüfus olarak adlandırılmıştır. Günümüz araştırmalarında kent tanımı, nüfusu 10 000'den büyük yerleşim yerleri için kullanılmaktadır.

► Kentleşme, bir ülkedeki kent nüfusunun toplam nüfusa oranı olarak tanımlanabilir. Türkiye'de kentleşme oranı Cumhuriyet tarihi boyunca zaman içinde çok büyük değişiklikler göstermiş ve kırsal nüfusunun çok yüksek oranları günümüzde kent nüfusuyla yer değiştirmiştir.

► 1927 yılındaki ilk nüfus sayımına göre kent nüfusu % 20'den azdır. 1970 yılına geldiğimizde nüfusun ancak 1/3'ü kentlerde yaşamaktadır. Günümüzden sadece 20 yıl öncesinde kent ve kırsal nüfusu eşitlenmiştir. Bu rakamlar kentleşmenin son yıllarda ne derece hızlı bir artış gösterdiğini açıklamaktadır.

► Türkiye'de nüfus son derece eşitsiz bir dağılım göstermektedir (3. belge). Başkent Ankara dışında nüfus, coğrafi koşullara paralel olarak daha çok kıyı ve Batı illerinde yoğunlaşmıştır. İstanbul bugün ülke nüfusunun altıda birini oluşturmaktadır. Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) bölgesi illerinin nüfusu 7 milyon kişi civarındadır.

► GAP bölgesi için nüfus artışı, Türkiye genelindeki nüfus artış hızından daha yüksek değerlere sahiptir. 1985 - 90 dönemi Türkiye için nüfus artış hızı binde 22 civarlarındayken, GAP bölgesinde nüfus artış hızı aynı dönem için binde 36 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın günümüzde daha da büyüdüğü bilinmektedir. Nüfusun bu denli hızlı artması hem bölgedeki yüksek doğurganlıktan hem de bölgeye yönelen göç hareketlerinden kaynaklanmaktadır.

Kaynak: Türkiye Nüfusu (1923 - 1994), Demografik Yapı ve Gelişim, DİE.

1 Türkiye nüfus piramidi.

2 1923 Yılı Nüfusunun Demografik Özellik ve Dinamikleri

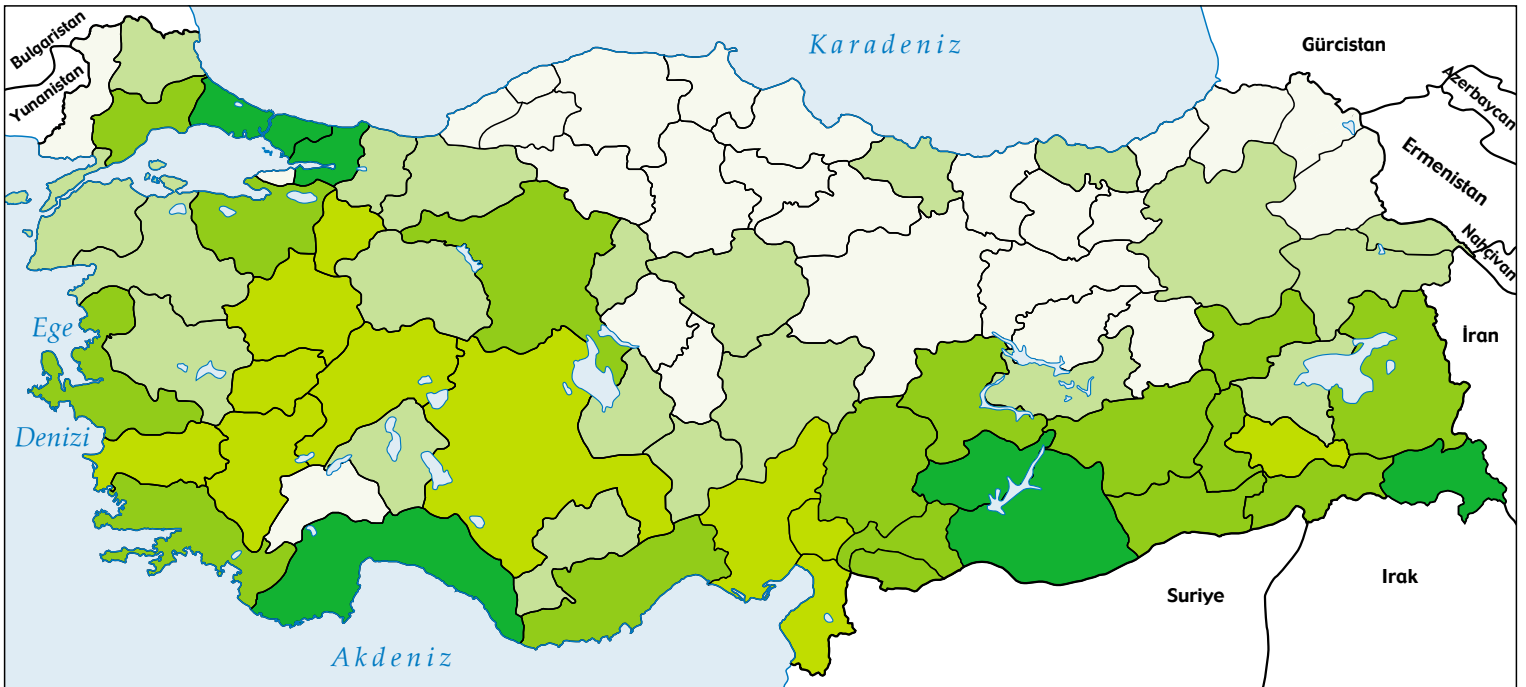
“1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısı uzun yıllar sürmüş savaş koşullarının henüz taze olan izlerini taşımaktaydı. Bir kere genç nüfusta, özellikle de genç erkek nüfusunda önemli boşluklar göze çarpıyordu. Çünkü toplam nüfusun doğal yenilenme süreci, hem uzun savaş yıllarının doğrudan neden olduğu genç ve orta yaşlı erkek ölümleriyle, hem de savaş koşullarının evlilik ve doğurganlıkta neden olduğu düşmeler nedeniyle engellenmiş bulunuyordu.

Erkeklerin sayısı kadınların sayısından azdı örneğin, 1923 yılında 6,9 milyon kadına karşılık 6,2 milyon erkek vardı Türkiye’de. Bu erkek eksikliği özellikle 15 - 44 yaş grubunda çok belirgindi: 0 yaş grubunda 100 kadına sadece 88 erkek düşüyordu. Ayrıca, savaşlar sırasında verilmiş kayıpların, yani yetişkin çağdaki erkek ölümlerinin bir neticesi olarak, o yaşlardaki kadınların dörtte birine yakın bir oranı da dundu.

1923 yılında 20 - 54 yaşları arasındaki erkek nüfus açığı yaklaşık bir milyondur. Bu açık, küçüklerin yetişip çalışma yaşına gelmesiyle ancak 1940 yılına doğru kapanabilmiştir. Bu durumun, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, kadınların işgücüne katılmalarını teşvik eden bir unsur olduğu kabul ediliyordu. Çalışma yaşlarındaki nüfus içinde erkeklerin oranı ancak 1940’lı yılların başında yüzde elliye ulaşabilmişti. İki milyonluk genel nüfus açığı ise, yüksek doğurganlık sayesinde on yılda telafi edilebilmiştir.

1923’ten sonra ilk ortaya çıkan güçlü demografik trend hiç kuşku yok ki doğurganlık artışı olmuştur. Çünkü savaş yılları bitince hem evli çiftler yeniden biraraya gelmiş, hem de yeni evlilikler oluşabilmişti. Böylece savaş yıllarından sonra hızlı bir demografik telafi sürecine girilmiş bulunuyordu. Ülke çapında doğurganlığın düşmeye başlamasına ancak 1950’lerin sonlarından itibaren tanık olunacak ve süreç 1970’lerde ivme kazanacaktır.”

Kaynak: Türkiye’nin Fırsat Penceresi, Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, TÜSİAD Yayınları, 1999.

□ Nüfusu azalan iller	■ Nüfusu % 1,01 - 1,50 artan iller	■ Nüfusu % 3,01+ artan iller
■ Nüfusu % 0 - 1,00 artan iller	■ Nüfusu % 1,51 - 3,00 artan iller	

Kaynak: DİE Web Sayfası.
Türkiye’nin Fırsat Penceresi,
Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri,
TÜSİAD Yayınları, 1999.

3 1990 - 1997 döneminde iller düzeyinde yıllık nüfus artışları (%).

Coğrafyacının Sözlüğü

*Demografik Geçiş Süreci: Yüksek doğurganlık ve yüksek ölümlülük düzeylerinden, öncelikle ölüm hızlarının düşmeye başlaması, sonrasında da doğum hızlarının düşük düzeylere ulaşmasıyla devam eden ve sonunda hem doğurganlığın hem de ölümlülüğün düşük düzeylere gelmesiyle tamamlanan süreç.

*Okullaşma Oranı: Okula devam eden nüfusun okula devam etmesi gereken nüfusa oranı.

Fotoğraf: H. Tuncer Arşivi.

1 Türkiye’de her on kadından dördünün ilkokul diploması bulunmamaktadır.

3. Türkiye’nin Demografik Geçiş Süreci*

► Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında sahip olduğu yüksek ölümlülük ve doğum hızlarından, özellikle ölüm hızları açısından oldukça düşük seviyelere inmiştir. Doğurganlıkta ise, önemli düşüşler yaşanmıştır ve bu durum devam etmektedir.

► Batı toplumlarının yüzyılı aşkın sürelerde yaşadıkları bu süreci Türkiye nispeten daha kısa bir zamanda yaşıyor gözükmektedir. Bu sürecin hızlı yaşanmasında kuşkusuz günümüz teknolojisi ve sağlık koşullarının etkisi büyüktür.

4. Nüfusun Sosyo-Ekonomik Yapısı

► Türkiye, nüfusunu 77 yılda yaklaşık 5 kat arttırırken nüfusun sosyo-ekonomik gelişimi buna paralel ve ülkenin her bölgesinde eşit bir şekilde olmamıştır.

► Günümüzde artık bir ülkenin nüfusunun sayıca büyük olmasının çok önemli olmadığı kabul edilmektedir. Nitelik olarak büyük, yani insanların yaşam standartları, sağlıkları, eğitimleri, gelir düzeyleri, hayat kaliteleri yüksek olan bir nüfus Türkiye için kuşkusuz daha önemlidir.

► Araştırmalara göre Türkiye’de ortalama hane halkı büyüklüğü yani, bir hanede yaşayan kişi sayısı 4,3 kişidir. Kentsel yerleşim yerlerinde bu rakam 4 kişi, kırdada ise yaklaşık 5 kişidir. Bölgelerarası farklılıklar daha büyük boyuttadır. Doğu Anadolu’da bu ortalama, kimi iller için 9 kişiye yaklaşırken, Batının bazı illerinde 3,5 kişiye kadar düşmektedir.

► Bugün Türkiye’de kadınların dörtte biri, erkeklerin yaklaşık onda biri hiç okula gitmemiştir (1. belge). Her on kadından dördünün bir ilkokul diploması bile yoktur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde nüfusun yaklaşık yarısı okuma yazma bilmemektedir. En yüksek okuryazarlık oranları üç büyük şehirdedir (2. belge).

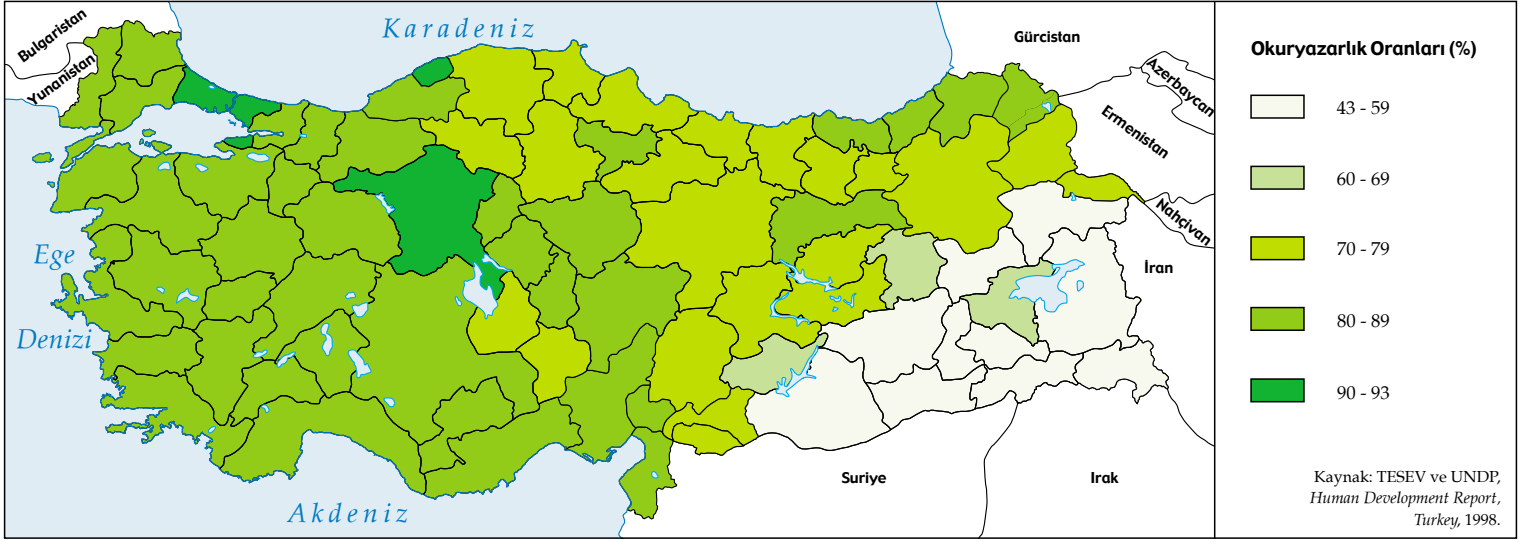
► Okullaşma oranları* da bölgeler ve iller arasında önemli farklılaşmalar göstermektedir. Ankara ve çevresindeki iller en yüksek oranlara sahipken özellikle Güneydoğuda bu oran iyice düşmektedir.

► Türkiye kendi içerisinde farklı sosyo-ekonomik dağılımları olan bir yapıya sahiptir. Bunda coğrafi ve ekonomik gelişmişlik farklılıklarının yanı sıra farklı kültürel birikimler de etkindir. Türkiye kendi içerisinde bir takım farklı dil, din ve etnik gruplardan oluşmuş karmaşık bir yapıyı barındırmaktadır.

► Birleşmiş Milletlerin Türkiye İnsani Gelişme Raporu’na göre, iller arası farklılıklar belirgindir. Raporun bu endekse göre yüksek, orta ve düşük olarak sınıflandırdığı iller çok belirgin bir coğrafi bütünlük göstermektedir. Trakya, Marmara, Batı Karadeniz, Ege, Batı Akdeniz’e kıyısı olan iller ile Ankara yüksek olarak sınıflandırılırken, özellikle terör problemi yaşamış Doğu illeri düşük sınıfa girmiş, bunun dışında kalan diğer iller ise orta gelişmişlik düzeyinde yığılmışlardır (3. belge).

► Türkiye’de iller arasında ekonomik eşitsizlik de doğal olarak kendini göstermektedir. Batıda yer alan sanayi illeri, yüksek Gayri Safi Milli Hasıla değerleriyle yüksek gelir düzeylerine ulaşırken, doğu illeri kişi başına düşen düşük gelirleriyle farklılıklar göstermektedir.

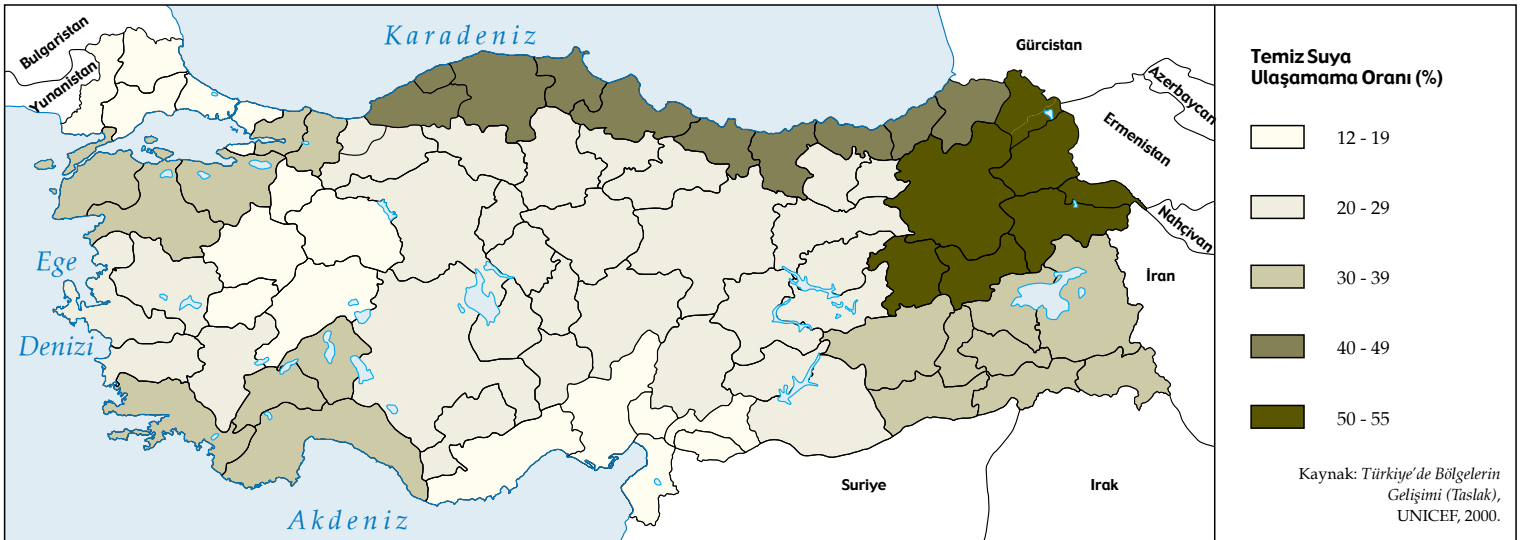
► Kuzey ve doğuda yer alan illerdeki hanelerin halen yaklaşık yarısı temiz suya ulaşamamakta ve sularını sağlık açısından riskli kaynaklardan temin etmektedirler. Bu oranlar özellikle kırsal kesimlerde daha yüksek boyutlara ulaşırken, batıda kalan illerin kırsal kesimlerinde de dikkati çekecek boyutta temiz suya ulaşamayan haneler vardır (4. belge).

2 Türkiye’de okuryazarlık oranları (Yetişkinler için 1996 yılı değerleri).

3 Türkiye’de bölgelere göre İnsani Gelişme Endeksi.

4 Türkiye’de temiz suya ulaşamama oranları.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Göç: Bireylerin ya da grupların, uzunca bir zaman dilimi için, yaşadıkları yerden başka bir yerleşim yerine ikamet etmek niyetiyle hareket etmesi.

*İller Arası Net Göç: İki Genel Nüfus Sayımı günü arasında, il bazında daimi ikametgâh değişikliği dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

C. Türkiye Nüfusunun Hareketleri

1. Yurtiçi Göç Hareketleri

► Türkiye özellikle 1940'lardan bu yana yoğun yurtiçi göç hareketleri yaşamaktadır. Bu göçler* genellikle kırsal alanlarda hızla artan nüfusun tarım sektöründen kent bölgelerindeki başka sektörlerdeki iş imkânlarına akışı şeklinde olmuştur. İlk göç hareketleri özellikle İstanbul'a olmak üzere üç büyük kent çevresinde gerçekleşmiştir.

► Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte hızlanan köyden kente göç olgusu, bu dönemde Türkiye'nin kırsal alanlarındaki ekonomik ve toplumsal değişimle hızlanmıştır. Bu dönemde dünya sistemi ile eklemlenmesi hızlanan Türkiye'de, tarımın makineleşmesi ve modernleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, topraksızlaşma ya da toprakların belirli ellerde toplanması ve ulaşım koşullarındaki gelişmeler iç göçü ortaya çıkarmıştır.

► Son zamanlardaki göç hareketleri daha farklı bir yapı göstermektedir. Özellikle Doğunun az gelişmiş yerleşim bölgelerinden Antalya, Adana, Mersin, İzmit ve Bursa gibi illere göç hareketleri yoğunluk kazanmıştır. Bu hareketlilikte ekonomik nedenlerin yanısıra doğu bölgelerinin yaşadığı özel sorunlar da etkili olmuştur. Bunun yanısıra bu bölgelerdeki Diyarbakır, Gaziantep ve Van illerinin kent merkezleri de bölge içindeki bir göç hareketiyle karşı karşıya kalmışlardır (2. belge).

► İller arasındaki bu göç hareketleri* hem nüfus yapısında hem de sosyo-ekonomik yapıda önemli etkiler yaratmıştır. Büyük kentlerde kırsal bölge yaşantısından pek farkı olmayan gecekondü bölgelerinin oluşması, plansız yapılaşma ve göçle gerçekleşen kontrolsüz bir nüfus artışı beraberinde birçok sorunu da getirmiştir.

2. Yurtdışı Göç ve Göçmenler

► Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında "Büyük Mübadele" olarak bilinen büyük bir göç hareketi yaşanmıştır. Lozan Antlaşması uyarınca, Yunanistan'da yaşayan Müslümanların Türkiye'ye göçüne karşılık, Yunan kökenli Ortodoks nüfus Türkiye'den göç etmiştir. Bu dönemde Ermeni ve Yahudiler gibi diğer bazı gayrimüslimlerin de ülkeden ayrıldıkları bilinmektedir. 1960'lı yıllara kadar Türkiye'den yurtdışına yönelen göç, ekonomik olmaktan çok, siyasal ve kültürel nedenlerden kaynaklanmaktadır.

► Yurtdışı göç hareketleri özellikle 1960'lı yıllarda yurtdışından alınan teşvik ve davetlerle çok önemli bir boyut kazanmış ve özellikle Batı Avrupa ülkelerine işçi göçü (ekonomik göç) şeklinde gerçekleşmiştir (1. belge). 1970'li yıllarda bu göç hareketi petrol üreten ülkelere yönelmiştir. Günümüzde özellikle Batı Avrupa ülkelerinin engellemesi ve yasaklar nedeniyle yurtdışına göç, ailelerin birleşmesi şeklinde devam etmektedir.

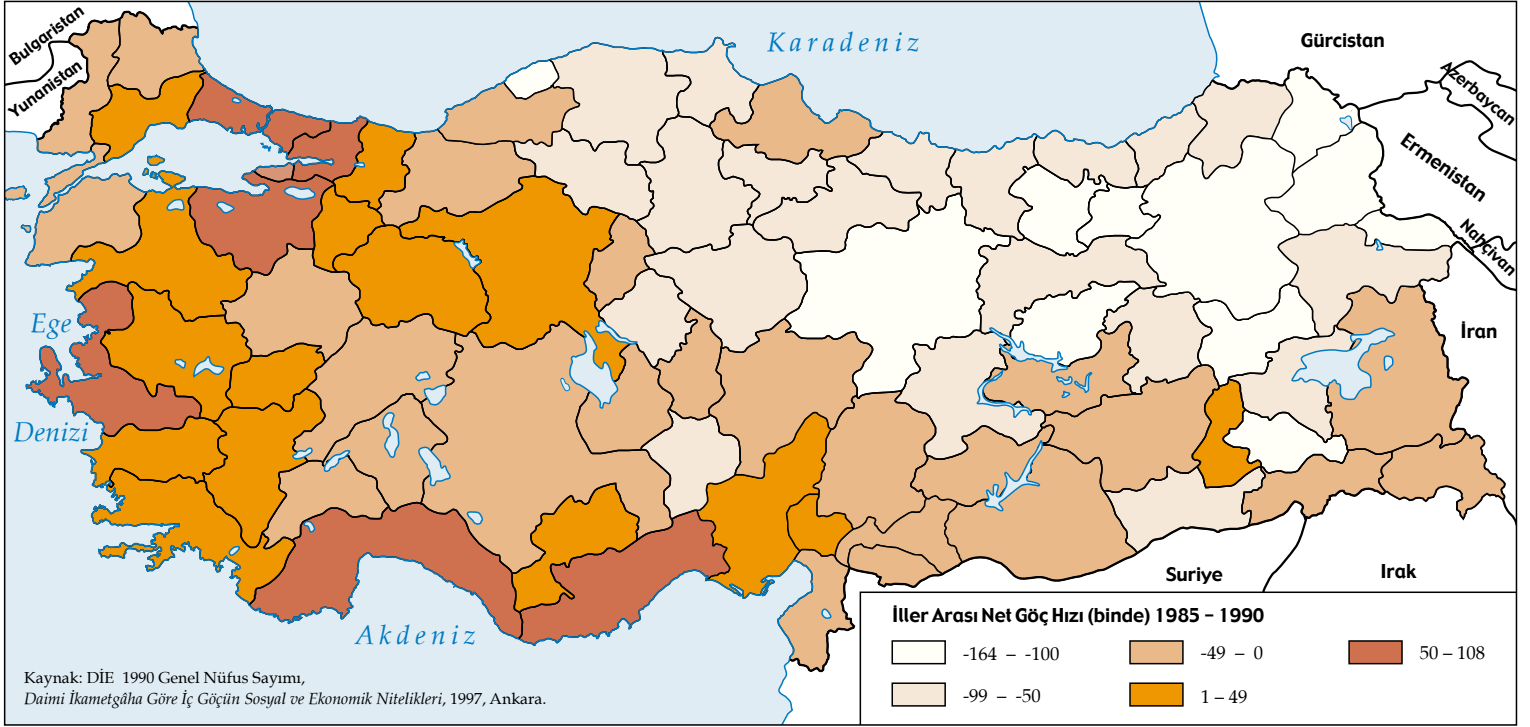
► Günümüzde görülen göç hareketleri, sosyo-ekonomik değişimler sonucu Batı Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye dönen vatandaşlarımızın yaptığı göç ya da Doğu Avrupa ile komşu ülkelerdeki rejim değişiklikleri sonucu Türk kökenli toplulukların Türkiye'ye gelmesiyle gerçekleşmektedir.

► Türkiye günümüzde önemli ölçüde uluslararası transit göç hareketleriyle de karşı karşıya kalmaktadır. Bu göç hareketlerinin büyüklüğünü sayısal olarak belirlemek mümkün olmamakla birlikte, bu hareketin özellikle Türkiye'nin doğu ve güney komşuları olan ülkelere Avrupa'ya, bunun yanında Asya ülkelerinden Avrupa ve Amerika'ya geçiş imkân verecek bir hareket olduğu görülmektedir.

Ülke	1995	
	İşçi	İşçi+Aile
Avusturya	55 000	150 000
Belçika	26 800	85 300
Fransa	103 000	268 000
Almanya	751 000	2.007 500
Hollanda	84 500	164 800
İsviçre	36 000	78 200
Diğer	62 000	136 100
Toplam	1 118 300	3 989 900

Kaynak: A. İçduygu, İ. Sirkeci, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", 75. Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

1 Batı Avrupa'daki Türkiyeli nüfus.

2 Türkiye’de iller arası göç, gelişmiş bölgelere yönelmektedir.

3 Göçün Olası Sonuçları

“Yirminci yüzyılın teknolojik gelişmeleri; göçün mümkün olabilmesi için gerekli olan iki temel unsur olan ulaşım araçları/olanakları ve iletişim/bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması insanların hareket özgürlüğünü artırdı. Ancak göçü gündeme getiren temel motiflerde pek bir değişiklik olmadı. Bu bağlamda, gelecekte Türkiye’de göç olgusunun nasıl bir seyir izleyeceğini düşünürken, göçün azalacağını ummamak gerekir. Aksine, hem yurt içinde hem de yurtdışına göç artacaktır. Türkiye’nin, daha uzun yıllar bir işgücü ihracatçısı ülke olmaya devam edeceğinden şüphemiz yok. Türkiye’ye yönelen çeşitli göç dalgalarının süreceği de ileri sürülebilir. Kısacası, uluslararası göç trafiğimiz devam edecektir. Bu noktada her ne kadar gelişmiş ülkeler göçmen alımına sınırlamalar getirmeye çalışsalar da, bu ülkelerde halen yaşamakta olan 3 milyondan fazla Türk uyruklu nüfus kendi ilişkiler ağı kapsamında Türkiye’den bu ülkelere doğru istikrarlı bir göç dalgasını canlı tutacak gibi görünmektedir. Çevre ülkelerdeki siyasi bunalımlar sürdüğü ölçüde, Türkiye’ye kitlesel sığınmacı gruplarının devam edeceği de beklenebilir. Ayrıca gerek İran, Irak ve eski Sovyet ülkelerinden, gerekse Balkanlar’dan yine siyasi nedenli “Türk” kökenli göçmenlerin gelebileceği açıktır.

Yurt içinde ise, ... 1950 - 1980 arasında yoğun yaşanan kırsal - kent göçünün azalarak devam edeceğini; ancak içgöçün temel eksenini kentler arası göçün belirleyeceğini söyleyebiliriz. Metropol alanların; İstanbul, Ankara, İzmir, vb.’nin, ülke içindeki göçün en önemli varış noktaları olarak kalacakları varsayılabilir. Bununla birlikte, ikincil metropol alanlar diyebileceğimiz Güney Marmara (Bursa, İzmit, Sakarya) ve Çukurova (Adana, Mersin, Gaziantep) bölgelerinin göçmenler için önemi giderek artan alanlar olması mümkündür. Bu tahminler yürütülürken işgücü pazarı hareketliliği kuramlarıyla düşündüğümüz, yani gelişme potansiyeli yüksek olan bölgelerin göçmenlerden daha fazla rağbet göreceğini var saydığımız açıktır.”

Kaynak: A. İçduygu, İ. Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, 75. Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

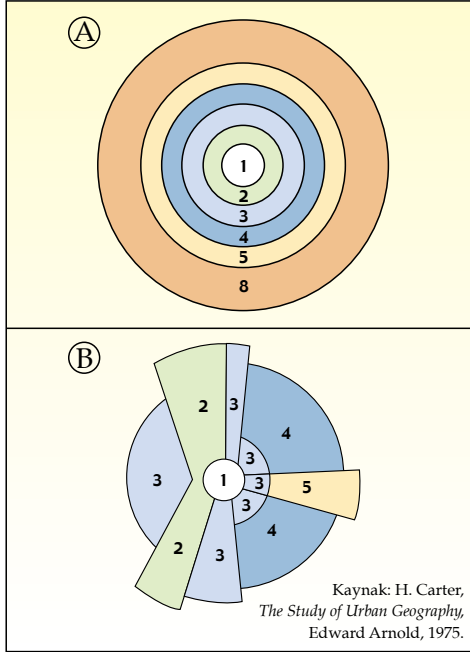

Türkiye’de 1997 yılı itibariyle kentleşme düzeyi % 64,6; kentlerde yaşayan nüfus ise 40 milyon kişidir. 2000’li yıllarda kentli nüfusun toplam nüfus içindeki payının % 75 – 80 dolaylarına çıkması beklenmektedir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Kentleşme: Elverişli koşulların doğmasıyla kırsal yörelerde bulunan küçük yerleşim yerlerinin zamanla büyüyüp kalabalıklaşması, kent niteliğini kazanması.

1. Merkezi iş bölgesi
2. Toptan satış, hafif sanayi bölgesi
3. Düşük gelir grubu konut alanları
4. Orta gelir grubu konut alanları
5. Üst gelir grubu konut alanları
6. Ağır sanayi alanları
7. Kent çeperi iş bölgesi
8. Konut banliyöleri
9. Sanayi banliyöleri

1 Kentlerin mekânsal yapısına ilişkin kuramlar:

- A. Konsantrik bölgeler kuramı
- B. Sektör kuramı

A. Kent ve Kentleşme: Çok Boyutlu Bir Olgu

1. Bir Hayat Tarzı Olarak Kentlilik

► En basit tanımıyla kent, başta ticaret, sanayi, yönetim ve eğitim olmak üzere çeşitli faaliyetlerin yoğunlaştığı ve/veya denetlendiği, yoğun nüfusa sahip yerleşim merkezleridir. Bu gözle bakıldığında kentleşme* de, nüfusun ülke mekânında yer değiştirmesi anlamına gelir. Bu süreç esas olarak nüfusun, düşük yoğunluklu ve küçük yerleşim birimlerinin hakim olduğu kırsal alanlardan, nüfusun daha büyük ve daha yoğun yerleşim birimlerinde toplandığı kentsel alanlara göç etmesi ile tanımlanır.

► Ancak kentleşmeyi nüfusun yalnızca mekânda yer değiştirmesi olarak görmek eksik bir yaklaşımdır. Çünkü kentleşme süreci, ekonomik, toplumsal ve kültürel düzeylerde bir dizi çarpıcı değişimle birlikte yaşanmaktadır. Bu değişim esas olarak, tarıma dayalı ilişkilerin egemen olduğu bir toplum yapısından özellikle sanayi ve ticaretin egemen olduğu bir toplum yapısına geçişi ifade etmektedir. Bu anlamda kentleşme, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi’yle başlayan köklü değişimlerin bir ürünüdür. Sanayide büyük ölçekli üretime geçiş, ulaşım ve haberleşme kanallarının hızlı gelişimi ve giderek genişleyen dünya pazarı, bu dönem kentlerinin gelişimini belirleyen temel etmenlerdir.

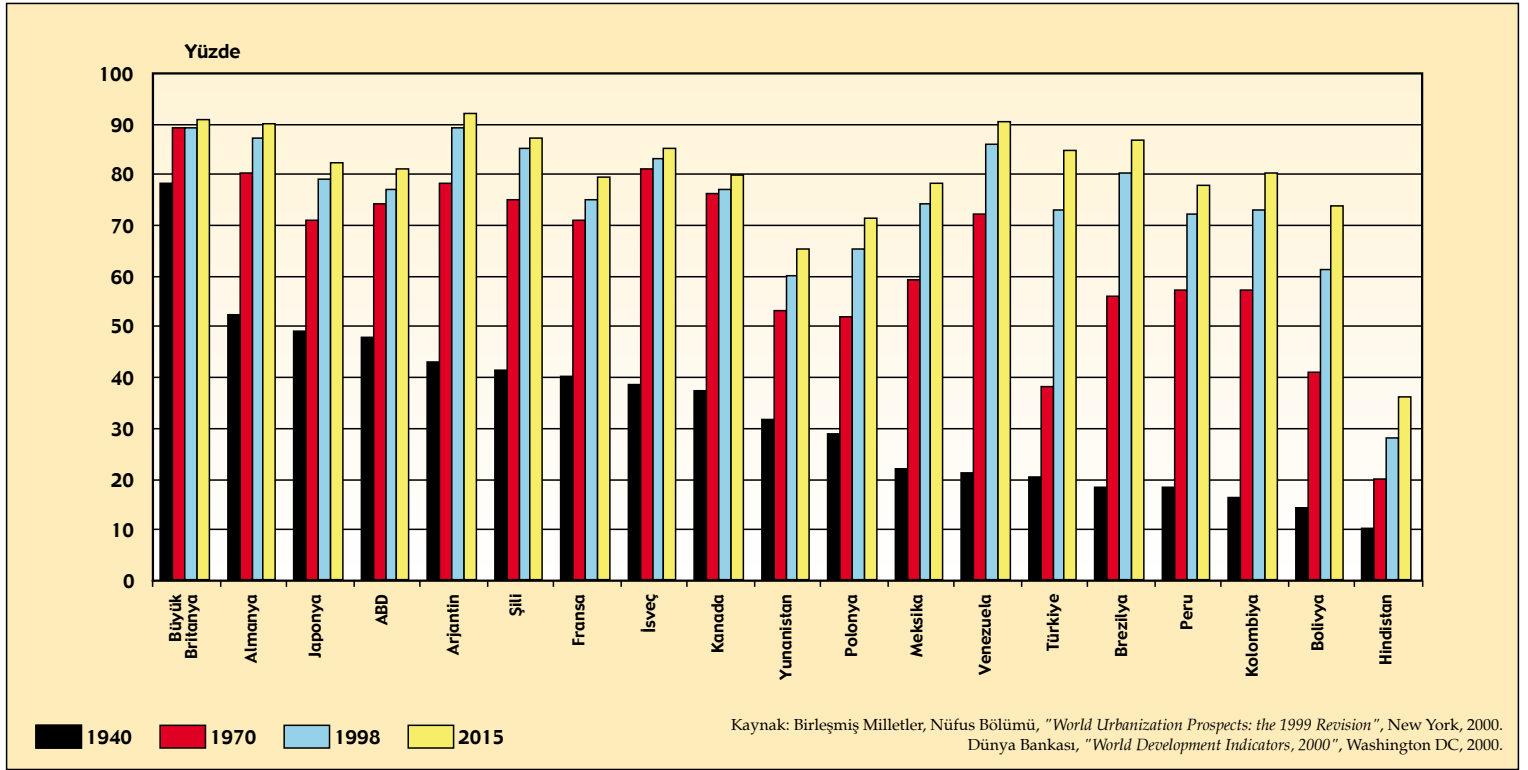
► Bunun yanı sıra kentleşme, kısaca “kent kültürü” olarak adlandırılacak değerler sisteminin ve davranış kalıplarının benimsenmesi sürecidir. Kırsal kesimin farklılaşmamış, homojen yapısına uygun düşen yüzyüze, birincil türde ilişkilerin hakim olduğu köy kültürünün tersine kent kültürü, öncelikle büyük çeşitlilik gösteren heterojen kent yaşantısının bir ürünüdür. Burada artık yüzyüze ilişkiler değil, anonimleşmiş, kişisel olmayan ilişkiler söz konusudur. Bundan dolayı kentlilik, herşeyden önce bir hayat tarzıdır.

2. Kent Kültürünün Temel Taşı: Birey

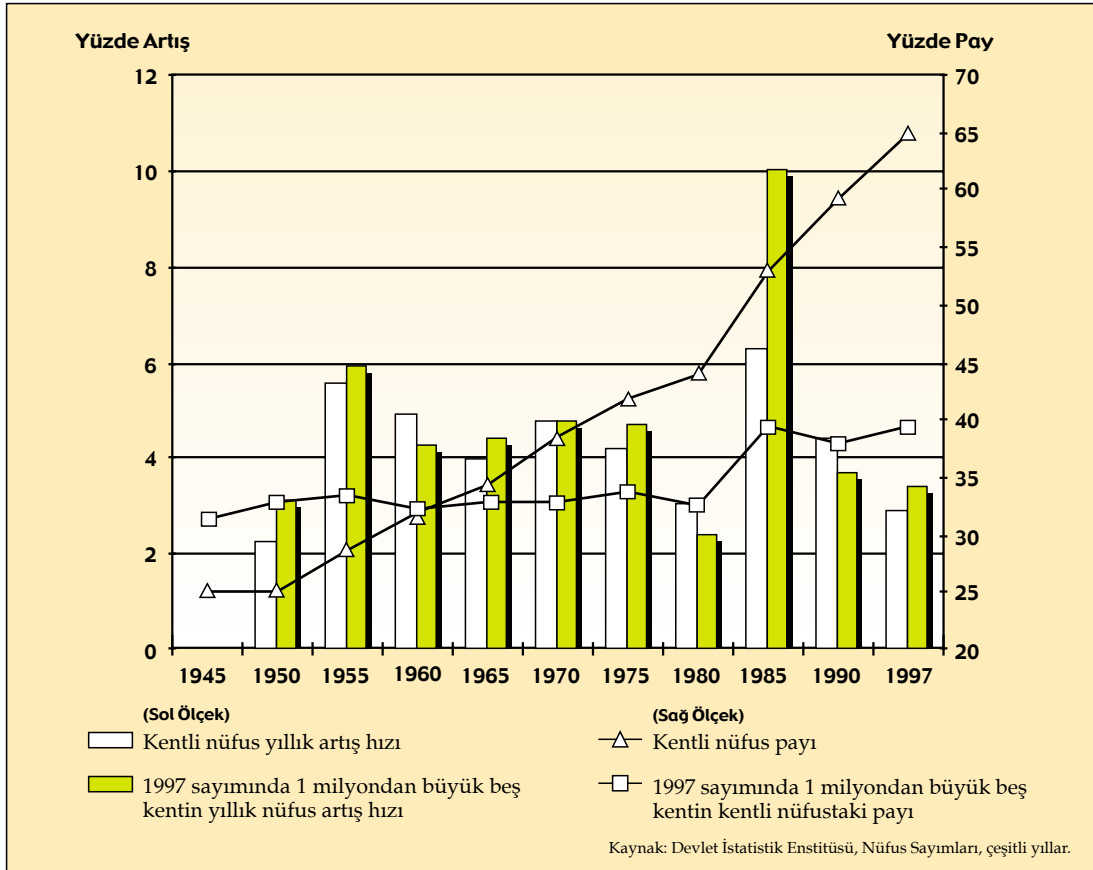
► Kentliler, kırsal yaşantının tersine üyesi oldukları cemaatle değil, kendi birey kimlikleri ile tanımlanırlar. Kent kültürünün temel taşı oluşturan da cemaatler değil, bireylerdir. Kentleşme aynı zamanda bu yeni kültürel kodların ve davranış biçimlerinin kabul edilmesi sürecidir. Kent, sunduğu çeşitlilik ve ortak davranış kalıpları ile bu bireyleri bir arada tutabilme gücüne sahiptir.

► Batı toplumları kentleşme sürecini 18. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında geçen yaklaşık 150 yıllık bir dönemde yaşamışlardır. Dolayısıyla toplumun kentleşme süreci ile birlikte yaşanan değişimlere uyum sağlaması kolay olmuş, kurumsal düzenlemeler ve kültürel dönüşüm bu hızla uyumlu bir biçimde gerçekleşebilmiştir. Modernleşme sürecini genellikle dışsal dinamiklerin etkisiyle yaşayan az gelişmiş ülkelerde ise, durum tümüyle farklı olmuştur. Gelişmiş ülkelerin yaklaşık 150 yıllık bir sürede yaşadıkları dönüşümler, az gelişmiş ülkelerde II. Dünya Savaşı sonrasında ki bir kaç on yılda yaşanmıştır. Toplumun bu hızlı değişim sürecine ayak uydurması kolay olmamış, zaten kıt olan kaynaklar hızlı kentleşme sürecinin yarattığı sorunlara ayırlamamıştır.

► Birleşmiş Milletler, 1950’de tüm dünya nüfusunun yalnızca % 29,7’sinin kentlerde yaşadığını, bu oranın 1975’te % 37,9’a çıktığını, 2000 yılında ise % 47’ye ulaştığını belirtmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında insanlık tarihinde ilk kez kentli nüfus oranı kırdan yaşayan nüfusu geçecek ve 2030 yılında % 60’a ulaşacaktır. 1996 yılında tüm dünyada 2,9 milyar insan kentlerde yaşarken, bu sayı 2030 yılında 4,9 milyara ulaşacaktır (2. belge). Geride bıraktığımız 20. yüzyıl tam anlamıyla kentleşme yüzyılı olmuştur. Kuşkusuz 21. yüzyıl da kenti tanımlayan ilişkilerin tüm dünyada egemen olduğu bir yüzyıl olacaktır.

2 Çeşitli ülkelerde dönemlere göre kentli nüfus oranları.

3 Türkiye’de temel kentleşme göstergeleri.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Bölgesel Eşitsizlikler: Bir ülkenin çeşitli yöreleri arasında toplumsal ve ekonomik yaşam açısından gözlenen farklılaşmalar.

Fotoğraf: H. Tuncer Arşivi.

1 GAP: Bölgenin gelişme potansiyelini etkilemeye yönelik bir proje.

B. Türkiye Kentleşmesi 1990'larda Yeni Bir Döneme Giriyor

1. Kırdan Kente Göç Olgusu

► Türkiye kırdan kente kitlesel göç olgusu ile 1950'li yıllarda tanışmıştır. Bu yıllarda, özellikle tarımda makinalaşma sonucu kırsal yapıda süregelen geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesi ile birlikte kırsal kesimlerden kentlere doğru büyük bir akım başlamıştır. Elbette ki bu büyük çaplı değişimin tek nedenini kırsal yapının değişmesine bağlamak doğru olmaz. Kentsel bölgelerin eğitim, sağlık ve iş olanakları ile birlikte daha kaliteli bir yaşam sunması, kırdan kente göçü hızlandıran nedenler arasında sayılabilir.

► Yarım yüzyılı bulan bu süreçte Türkiye'de toplam nüfus, yaklaşık 21 milyondan 63 milyona çıkmıştır. Türkiye nüfusuna eklenen 42 milyon çok büyük bir bölümü kent nüfusundaki artıştan kaynaklanmıştır. Bu 50 yıllık süreçte kentsel alanlara 36 milyon kişi eklenirken, kırsal alanlarda nüfus yalnızca 6 milyon kişi artmıştır. 1950'de kentli nüfusun toplam nüfus içinde % 25 olan payı sürekli olarak artmış ve 1997 yılında % 65'e ulaşmıştır. Bu oranın 2000'li yıllarda % 75 - 80 dolaylarına çıkması beklenebilir (2. belge).

► 1955 - 1990 arasında kentli nüfusun yıllık artış hızı % 3'ün altına düşmemiş, % 4 ile % 5 arasında değişme göstermiştir. Bu oldukça yüksek bir hızdır. Diğer bir ilginç nokta da, 1985'den sonra kırdan yaşayan nüfusun artış hızının eksilere düşmüş olması, diğer bir deyişle kırsal nüfusun azalmakta olmasıdır. Bir başka çarpıcı gelişme ise, özellikle 1990 sonrasında nüfus artış hızının giderek yavaşlamış olmasıdır. Nüfus hızındaki düşme ile birlikte kentli nüfus artış hızı da belirgin bir yavaşlama içindedir (3. belge). Ancak kentlere olan göçün bir süre daha devam edeceğini söylemek yanlış olmaz. 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'nin 50 yıllık kentleşme tarihinde yeni bir evreye, başka bir deyişle kırdan kente çok hızlı göç aşamasını geride bırakarak, daha yavaş bir göç altında gerçekleşen yeni bir döneme girdiği söylenebilir.

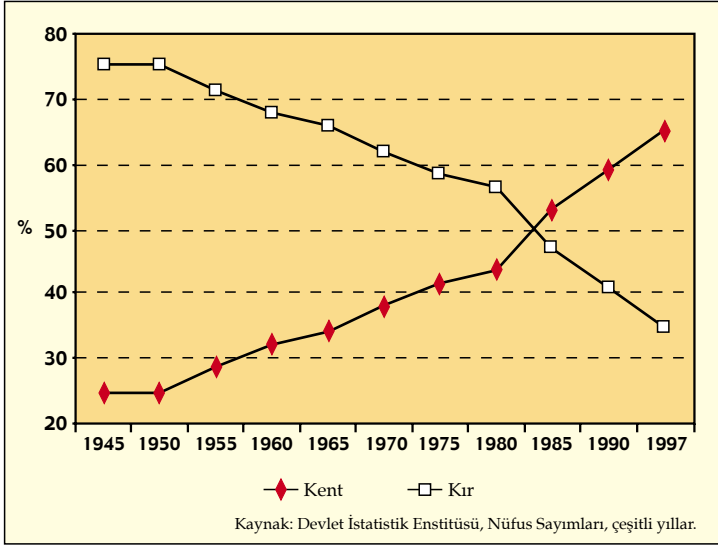
2. Değişen Türkiye Coğrafyası

► Ülke genelinde yaşanan bu hızlı kırdan kente göç olgusu, yöreler ve bölgeler arasında önemli farklılaşmalar göstermektedir. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan iller hızla nüfus kaybetmektedir. Bundan başka Ankara dışında kalan Orta Anadolu illeri de Türkiye ortalamasının altında bir hızda büyümektedir. Türkiye'nin batı bölgesinde yer alan illerin önemli bir bölümü ise, önemli nüfus artışları yaşamaktadır. Son on yılda kırdan kente göçün özellikle İstanbul, Bursa, Kocaeli gibi sanayi gelişme potansiyeli yüksek illerle, Antalya ve Muğla gibi turizmde kaynaklanan büyümenin yaşandığı illere yöneldiği görülebilmektedir. Bunun yanı sıra, son yıllarda Güney Doğu Anadolu Bölgesinin de önemli bir çekim merkezi olduğu ve kırsal nüfusun yöneldiği bir gelişme odağı olarak öne çıktığı görülmektedir.

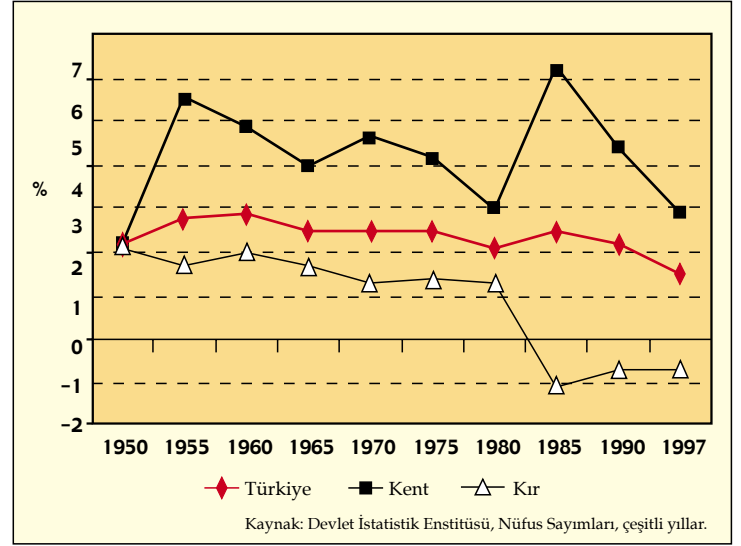
► Ancak bölgeler arasında gözlenen tek farklılık, nüfus artış hızlarındaki farklar değildir. Türkiye'de bölgeler arasında ekonomik ve toplumsal açılardan oldukça büyük farklar bulunduğu da bilinmektedir. En belirgin fark, ekonomik ve toplumsal kalkınma ölçütleri açısından geri kalmış bulunan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri ile batıda yer alan iller arasındadır. Türkiye'nin batı kesimleri, daha modern ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı (4. belge), okuma yazma oranının daha yüksek olduğu, doğurganlık hızının neredeyse Avrupa ülkeleri düzeyine düşmüş olduğu bir bölgedir.

► Buna karşılık Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde ise, ekonomik yaşama katılım düşük, okuma yazma bilenlerin oranı Türkiye ortalamasının altında ve doğurganlık hızı da oldukça yüksektir. Bölgesel eşitsizlikler*, sadece ekonomik ve toplumsal göstergelerde değil, örneğin belli bir nüfusa düşen faks makinesi sayısı gibi göstergelerde bile gözlenebilmektedir (5. belge).

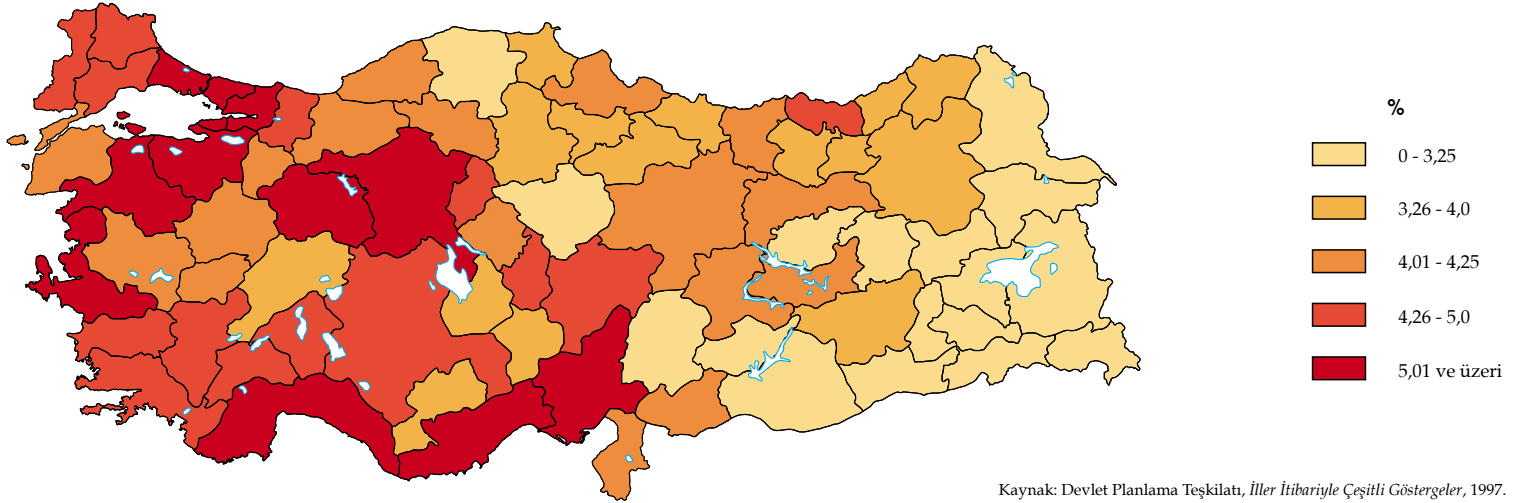
► Bölgeler arasında gözlenen bu eşitsizlikler, kentleşme düzeylerindeki farklılıkların nedeni değil de bir sonucu olarak görülmelidir. Kabaca doğu ve batı bölgeleri arasında gözlenen bu farklılık, Türkiye coğrafyasının en temel özelliklerinden biridir. Ancak bu farklılıklar ne denli büyük olursa olsun bunların aşılması yönünde bazı önemli girişimler bulunduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin GAP Projesi, tamamlandığında bölgenin gelişme potansiyelini ciddi olarak etkileyebilecektir (1. belge).

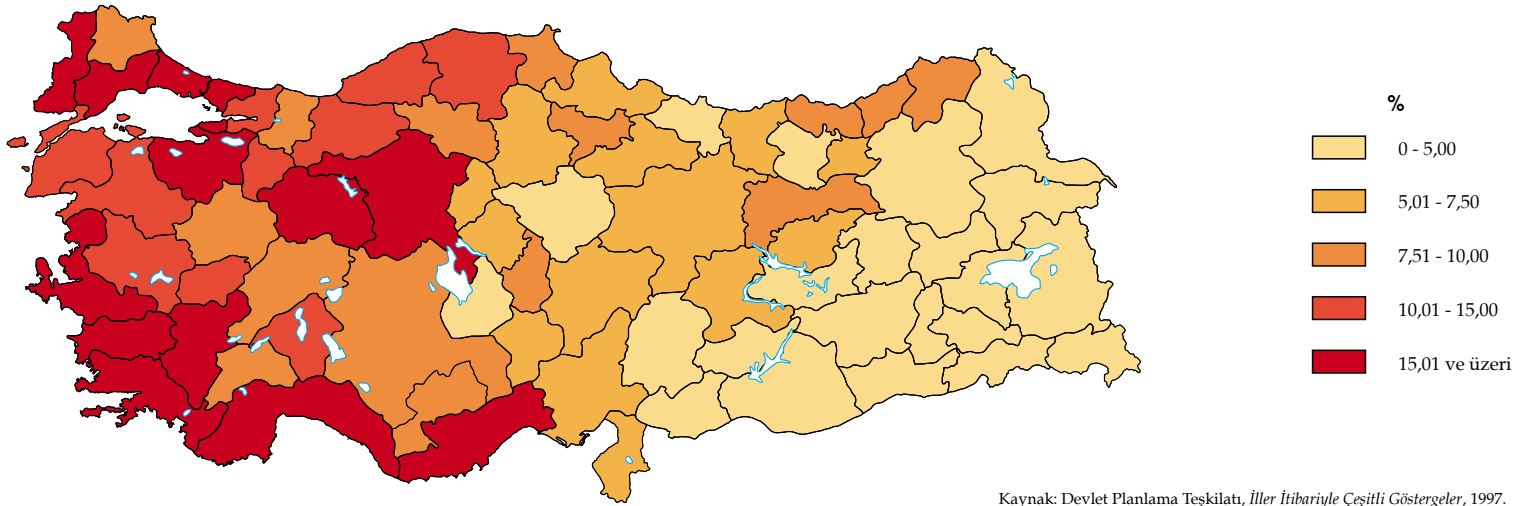
2 Kır ve kent nüfus oranları.

3 Kır ve kent nüfus artış hızları.

4 Bankacılık, sigorta ve emlak sektöründe çalışanların çalışan nüfus içindeki oranı, 1990.

5 10 000 kişiye düşen faks cihazı sayısı, 1994.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Gecekondu: Bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak sahibinin bilgisi dışında, izinsiz olarak yapılan ve ihtiyaçları devlet ve kent yönetimleri tarafından karşılanamayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü.

► Türkiye’de kırdan kentlere olan göç, en başından beri büyük kentlere yönelmiştir. Bu süreçte özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentler önemli oranda göç almıştır. Uzun bir süre bu kentlerde nüfus, yılda % 4 - 5 gibi son derece yüksek sayılabilecek oranlarda artmıştır. Ancak 1990’lara gelindiğinde büyük kentlere olan göçün yavaşladığı, yavaş yavaş orta büyüklükte kentlere olan akımın hızlandığı görülmektedir. Bu kentler arasında özellikle giderek önemli bir sanayi kenti haline gelen Bursa’yı vurgulamak gerekir (2. belge).

► Kentleşmenin ve kalkınmanın ülke genelindeki coğrafyası açısından bakıldığında 1990’lı yıllar, İstanbul dışındaki büyük kentlerin büyüme hızlarının yavaşladığı bir dönem olmuştur. Buna karşılık bazı orta büyüklükteki kentler, hızlı bir kalkınma atağına girmiş ve önemli gelişmeler kaydetmiştir. Yukarıda belirtilen Bursa kentine ek olarak, Antalya, Gaziantep, Denizli, Kahramanmaraş gibi kentlerin yükselişi son yıllarda Türkiye coğrafyasının değişen özellikleri arasında sayılabilir. Bu kentler, gelişen iletişim ve bilişim teknolojisinin sağladığı olanakları da kullanarak yurtdışına önemli bir ihracat potansiyeli yakalamış ve bu sayede yörelerinde önemli bir gelişme sağlamışlardır.

3. Hızlı Kentleşmenin Sonuçları

► Yaklaşık 50 yıldan bu yana Türkiye son derece hızlı bir kırdan köye göç olgusu ile karşı karşıya kalmıştır. Yavaşlama eğilimine girmiş bile olsa, bu süreç tüm Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Bu süreçte kırdan kopan nüfusun yöneldiği kentsel alanlarda büyük çaplı değişimler yaşanmıştır. Kırdan kente akımın yarattığı toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlara toplumun bütününe uyum sağlaması kolay olmamış ve bu süreci daha uzun bir sürede yaşayan batı toplumlarında görülmeyen bir çok kurum ve ilişki ortaya çıkmıştır.

► Hızlı kentleşmenin yarattığı sorunların başında, kente göçen kitlelerin barınma sorunları yer alır. Bu sürede kentlerin nüfusu öylesine büyük bir hızla artmıştır ki, kentin yeni sakinlerine konut sağlamak çözümü son derece güç bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ancak toplum dinamikleri, diğer gelişmekte olan ülkelerde de örnekleri görülen yollarla bu soruna çözüm arayışına girmiştir. Yaygın olarak gecekondu* olarak bilinen konut edinme biçimi, özellikle kentleşme sürecinde kente göçen kitlelerin konut sorununa çözüm üretebilmiştir. Bugün İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde gecekondu olarak adlandırılan kaçak yerleşimlerde yaşayan nüfus oranı %50’leri aşmaktadır. Bu, diğer ülke kentleri ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek sayılabilecek bir orandır (1 ve 3. belge).

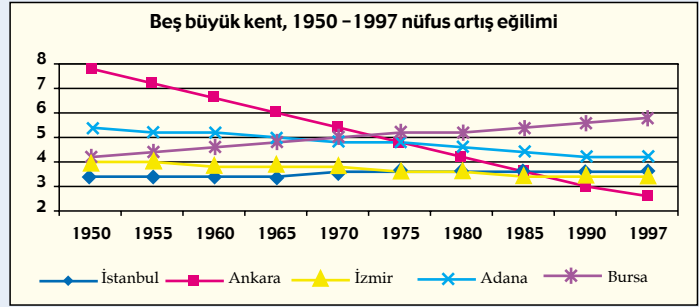
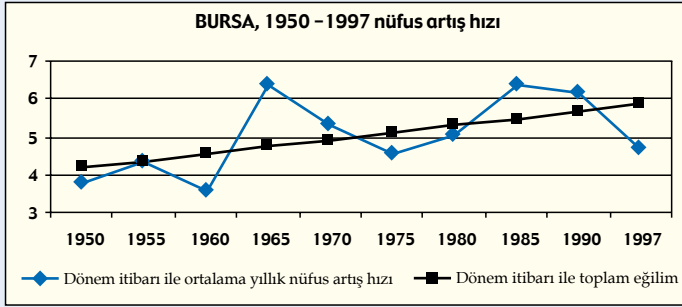
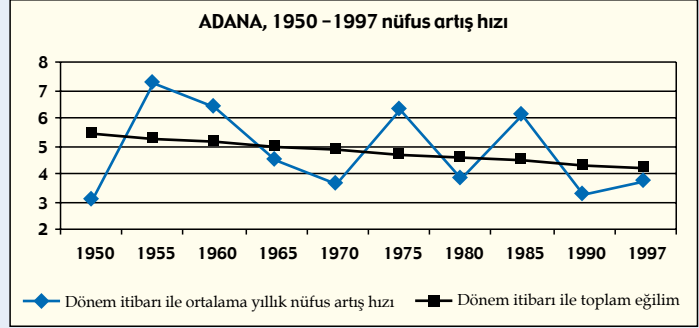
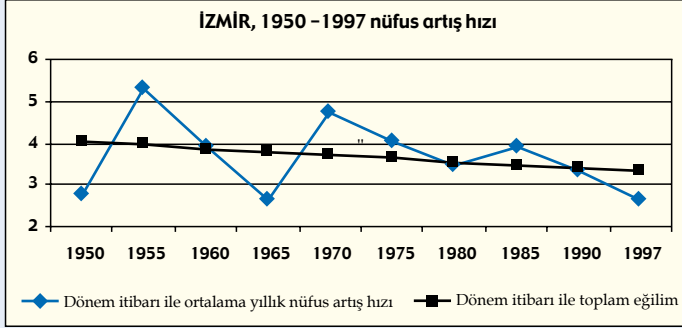
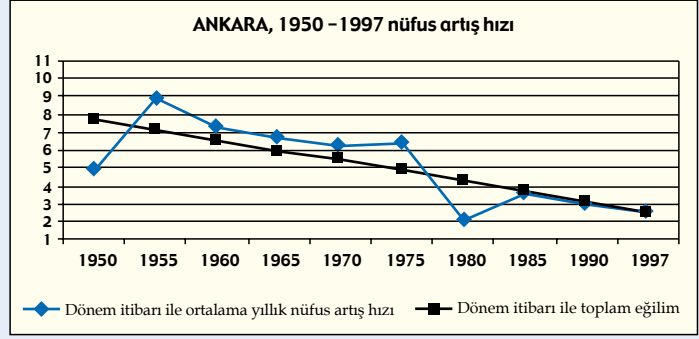
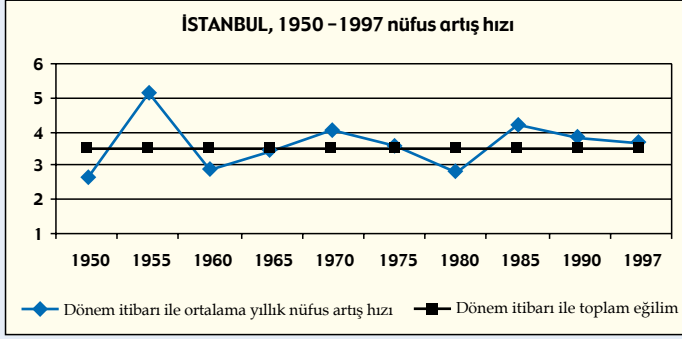
► Gecekondulaşma, kırdan kente göçen kitlelerin temel konut edinme biçimi olarak Türkiye kentleşmesinin ilk aşamalarında ortaya çıkmıştır. Bu dönem gecekonduları, toplumun kendine taktığı adı hak edecek bir süreç ile üretilmiştir. Bu yerleşimlerin temel özelliği, kırdan göçenlerin kamu arazisi üzerinde esas olarak kendi emekleri ile yapım sürecini gerçekleştirmeleridir. Dolayısıyla bu gecekondu, daha çok yardımlaşma yöntemi ile doğrudan kullanılmak amacıyla üretilmiştir. İlk başlarda altyapı hizmetleri olmasa bile kısa süre içinde altyapı hizmetlerinin gelmesi ile ilk dönem gecekondu alanları, neredeyse batı ülkelerinde görülen orta sınıf konut alanlarını andıran bir görünüme kavuşmuştur. Yukarıda sıralanan bu özellikleriyle ilk dönem gecekondu, köyden kente göçen kitleler için çok önemli bir işlev görmüş, kentte bir anlamda ilk deneyimlerini edindikleri bir mekân haline dönüşmüştür.

► Ancak özellikle 1980’li yıllardan itibaren gecekondulaşma önemli ölçüde nitelik değiştirmiştir. Öncelikle kullanıcıların, kent çevresindeki arazileri işgal ederek kendi gereksinimlerine uygun konutları yardımlaşma içinde yapmaları uygulaması sona ermiştir. Kent çevresinde gecekondu yapımına uygun araziler, önceden kullanıcı dışı gruplar tarafından işgal edilerek kente göçenlere satılmaya başlandı. Ayrıca gecekondu kullanıcının kendi emeği ya da yakın çevresinin yardımı ile inşa edilmesi dönemi de sona erdi. Daha açık bir deyişle 1980 sonrasında gecekondu neredeyse tümüyle alınıp satılan bir ürün haline dönüştü. Gecekondulaşmada görülen bu değişimin en önemli sonucu, çevre kalitesindeki düşüştür. İlk dönem gecekonduları, daha sağlıklı ve kaliteli bir yaşam çevresi sunarken, son yirmi yıllık dönemde oluşan gecekondu çevreleri daha düşük bir yaşam kalitesi sunmaktadır.

Yıllar	Gecekondu Sayısı	Gecekondu Nüfusun Kentsel Nüfustaki Payı (%)
1955	50 000	4,7
1960	240 000	16,4
1965	430 000	22,9
1970	600 000	23,6
1980	1 150 000	26,1
1990	1 750 000	33,9
1995	2 000 000	35,0

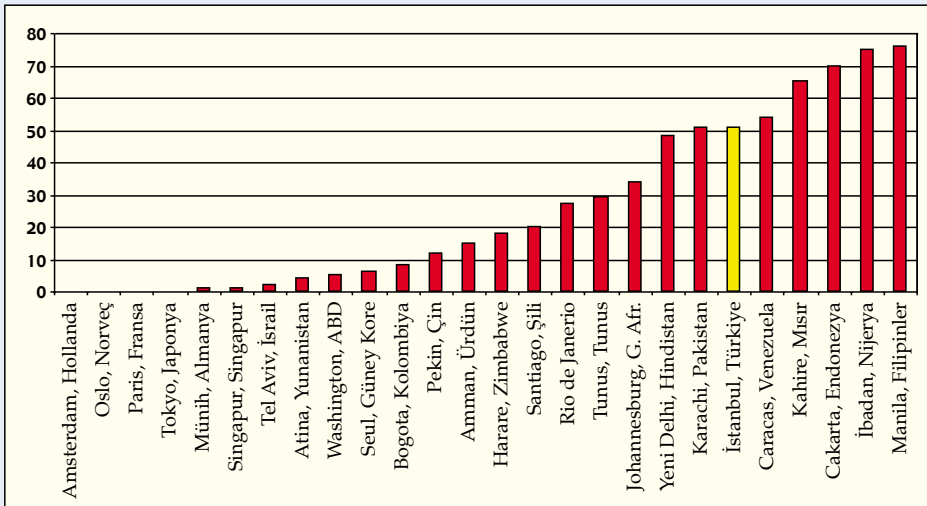
Kaynak: R. Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Yayınevi, 1996.

1 Gecekondu nüfusun kentsel nüfusa yüzdesi, gecekondulaşma olgusunun arttığını gösteriyor.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Nüfus Sayımları, çeşitli yıllar.

2 1950 - 1997 döneminde 5 büyük kentte nüfus artış hızı.

Kaynak: Birleşmiş Milletler, Nüfus Bölümü, "World Urbanization Prospects: the 1999 Revision", New York, 2000. Dünya Bankası, "World Development Indicators, 2000", Washington DC, 2000.

3 Çeşitli kentlerde kaçak konutların oranı, 1993.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Büyükşehir Belediyesi: 3030 sayılı yasa uyarınca sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan belediye.

*Kent Coğrafyası: Coğrafyanın, kentlerin yeryüzü üzerindeki yerlerini ve konumlarını, gelişimini, işlevlerine göre türlerini ve kent içindeki faaliyetlerin yer seçimini konu alan bölümü.

*Kent Planlama: Toplumsal ve ekonomik gereksinimleri gözönünde bulundurarak kentlerin fiziksel gelişmelerinin biçimlenmesine yön vermekle ilgili sorunlarla uğraşan çalışma alanı.

*UyduKent: Büyük bir kentin dışında, onun tüzel kişiliğinden bağımsız, ama toplumsal ve ekonomik etki alanı içinde kalan, ihtiyaçlarının çoğunu oradan sağlamak zorunda bulunan, nüfusu genellikle büyük kentin işyerlerinde çalışan kişilerden oluşan yerleşim yeri.

1 Belediye gelirlerinin GSMH'ye oranı (%).

► Yine son dönemlerde kentlerde gözlemlenen bir diğer çarpıcı gelişim de kentin yakın çevresinde bulunan geniş arazi parçalarının uyduKentler* şeklinde yerleşime açılmasıdır. Avrupa ülkelerinde 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın bir şekilde uygulanan uyduKent projeleri, Türkiye'de ancak 1980'li yıllardan itibaren yeni bir hayat tarzı olarak ortaya çıkabilmiştir. Çoğunlukla tek bir girişimci tarafından gerçekleştirilen bu yerleşimlerin, özellikle son dönem gecekonduları ile karşılaştırıldığında daha yüksek çevre kalitesine sahip yerleşimler olduğu söylenebilir.

► Kent coğrafyası* gözüyle incelendiğinde sonuçta ortaya çıkan kentsel yapı, ekonomik, toplumsal ve kültürel açılarından oldukça farklılaşmış bölgeler içeren bir yapıdır. Türkiye kentlerinde çok belirgin bir biçimde ikili bir yapı gözlenebilmektedir. Bir yanda, kente kırsal kesimden göç etmiş nüfusun barındığı ve sonradan yasal bir statü kazanmış olsa bile en azından ilk yapıldığı dönemde kaçak konut statüsünde bulunan gecekondular ile diğer yanda kentin imar hukukunun belirlediği çerçeve içinde gelişmiş imarlı kesimleri arasında çok belirgin farklar gözlenmektedir. Kentin bu iki kesimi arasında görülen farklar yalnızca fiziksel farklar değildir. Türkiye kentlerinin bu iki kesimi, hem ekonomik yaşama katılım hem de çeşitli toplumsal göstergeler açısından kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. Türkiye'nin doğu ve batı kesimleri arasında gözlenen farklar kadar olmasa da nitelik açısından bu farklara benzer ayrışmalara da kentler içinde rastlamak olasıdır (2. ve 3. belge).

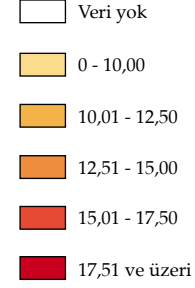
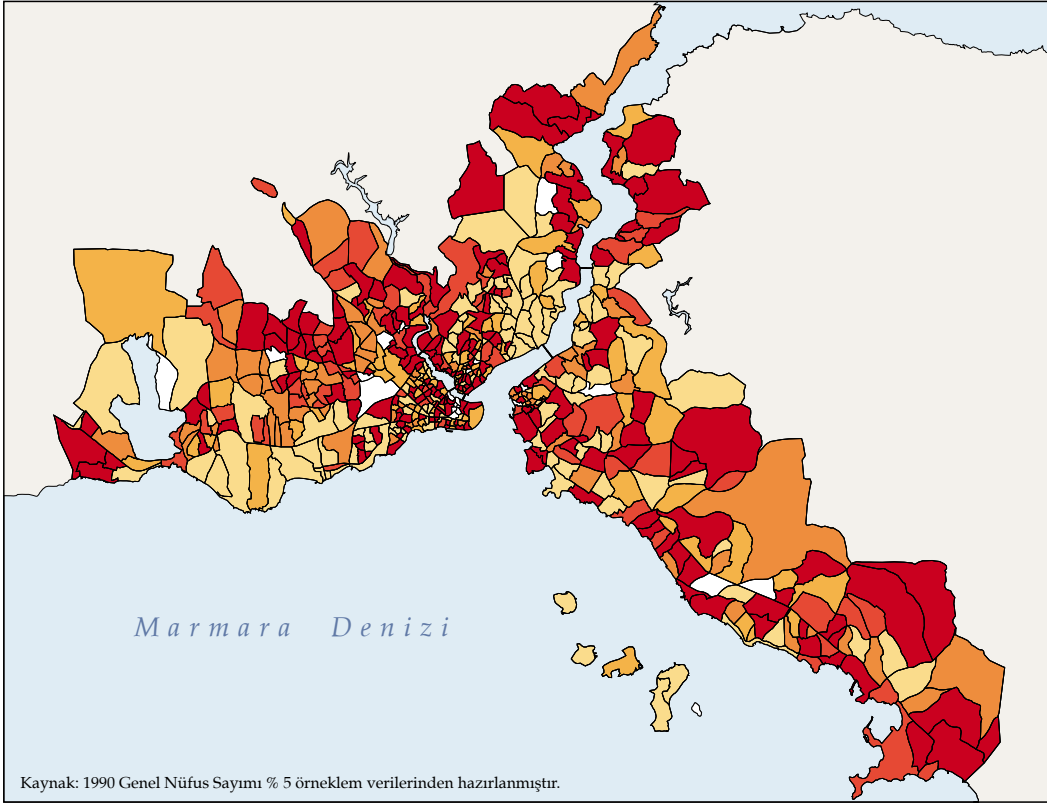
► Türkiye toplumu kentleşme sürecinin getirdiği sorunları bir ölçüde büyük bunalımlara düşmeden çözümlenebilecek mekanizmaları geliştirebilmiştir. Ancak özellikle kente göçen kitlelere aşamalı bir uyum olanağı sağlayan bu sürecin çevre kalitesi açısından çok ağır bir bedeli olmuştur. Büyük kentlerin çevrelerindeki su havzaları, orman alanları ve kamu toprakları; kent içlerindeki tarihsel değere sahip alanlar ve geri getirilmesi olanaksız çevresel ve kültürel değerler, kaçak yapılaşmaya açılmıştır. Ortaya çıkan, kentsel çevre kalitesinin düşük olmasının yanı sıra, büyük öneme sahip kültürel ve doğal değerlerin yok edilmiş olması, çevreciliğin temel bir değer haline gelmeye başladığı bu dönemde Türkiye kentleri açısından büyük çaplı sorunlara yol açabilecektir.

4. Kenti Yönetmek ve Planlamak

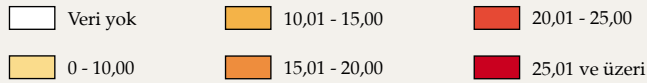
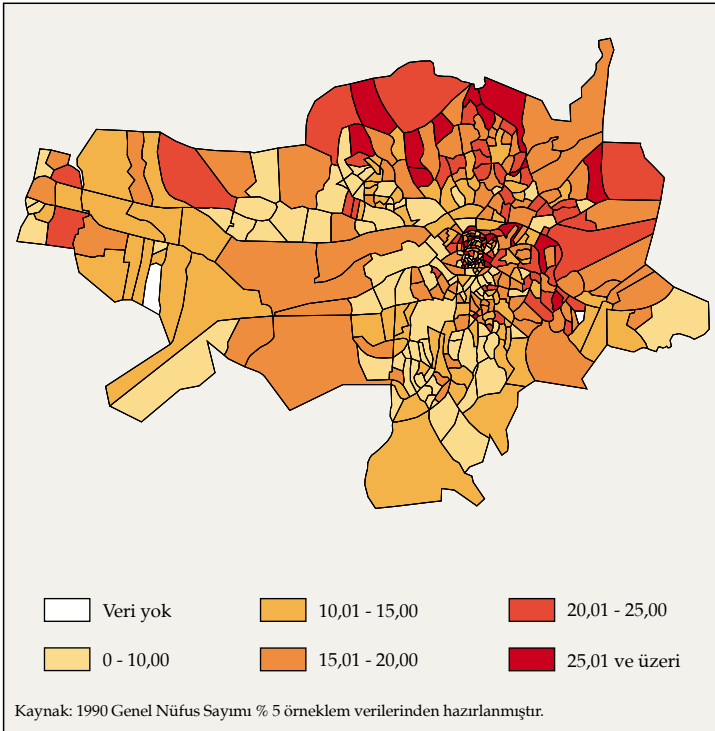
► Kentleşme süreci, nüfusun kırsal kesimlerden kentsel alanlara yer değiştirmesini aşan çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir. Kente göçen kitlelere iş ve konut sağlanması, konut bölgelerine içme suyu, kanalizasyon, elektrik gibi temel altyapı hizmetlerinin ulaştırılması, eğitim, sağlık gibi temel gereksinimlerin sağlanması gereklidir. Bu hizmetler ise, büyük çaplı yatırım gerektiren ve çağdaş bir kentsel yaşam için zorunlu olan hizmetlerdir (4. belge). Bu tür kentsel hizmetlerin sağlanması da esas olarak merkezi yönetim ile kent sorunlarının sahibi olan kent yönetimlerinin sorumluluğudur.

► Türkiye'de metropoliten alanların yönetimi 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Yasa'ya göre yürütülmektedir. Bu yasa uyarınca büyükşehir belediyeleri*, kentlerin planlama* faaliyetlerini yürütmek, yolları yapmak, su, kanalizasyon, gaz gibi altyapı hizmetleri ile toplu taşıma gibi kamu hizmetlerini yürütmek, katı atıkları toplamak ve itfaiye hizmetlerini yürütmek gibi temel sorumluluklar üstlenmişlerdir. Yapılan yasal düzenlemeler ile belediye gelirleri önemli oranda artmış (1. belge) ve yerel yönetimler daha önceden sunmadıkları çok sayıda hizmeti kentlilere sunmaya başlamıştır.

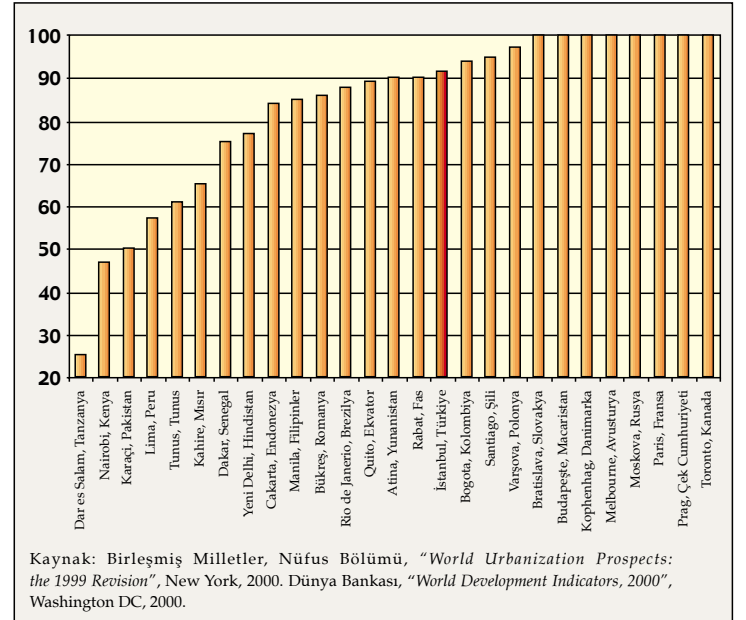
► Ancak özellikle Avrupa Birliği ve son olarak 1996 yılında İstanbul'da bir araya gelen Birleşmiş Milletler, İnsan Yerleşimleri Konferansı HABİTAT, kent yönetiminin yalnızca yerel yönetimlerin sorumluluğu olmadığını ve kentte yaşayan tüm grupların kent yönetimine etkin bir şekilde katılması gerektiğini vurgulamaktadır. Avrupa Topluluğu tarafından yayınlanan *Kentli Hakları Bildirgesi*, öncelikle kent yönetiminde yeni bir demokrasi anlayışının kurulmasının ve kentte yer alan tüm aktörlerin (özel sektör kuruluşları, çeşitli gönüllü dernek ve kurumlar, kentliler) kent yönetimine etkin bir katılımının sağlanmasının çağdaş kent yönetiminin temel bir gereği olduğunu belirtmektedir.

2 İstanbul'da mahallelere göre okuma yazma bilmeyen kadınların oranı, 1990 (%).

3 Ankara'da mahallelere göre okuma yazma bilmeyen kadınların oranı, 1990 (%).

4 Dünyadaki çeşitli kentlerde düzenli çöp toplama hizmetinden yararlanan nüfus oranı, 1993 (%).

“Ortak mal” olarak kabul edilen çevrenin herkesin malı olması ya da hiç kimseye ait olmaması, sahihsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Türkiye’de çevre kirliliğinin boyutları kısa ve orta vadeli önlemler alınmadığı takdirde geri döndürülemez biçimde derinleşecektir. Çözüm yolu, çevreyi sahiplenmekten ve yaşayabilmek için yaşatmaktan geçmektedir.

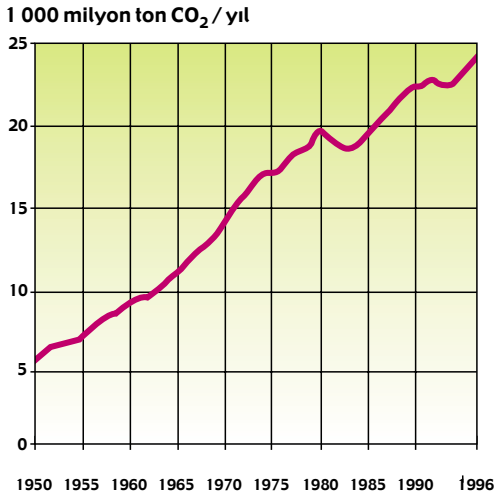
Coğrafyacının

Sözlüğü

***Sera Etkisi:** Atmosferde bulunan karbondioksit, metan gibi gazların yeryüzüne çarpıp geri dönen güneş ışınlarındaki enerjiyi emmesi ve hatta tekrar yeryüzüne yansıtmasıyla, atmosfer sıcaklığının ve rutubet düzeyinin giderek artması.

***Emisyon:** Yanma ya da herhangi bir kullanıma sonrasında gaz halinde ya da uçabilecek kadar ince taneli maddelerin atmosfere atılması işlemi.

***Küresel Isınma:** Sera etkisi nedeniyle, önemli bölgesel iklim değişikliklerine yol açan, atmosferde gözlemlenen ortalama sıcaklık artışları.

1 Küresel iklim değişikliğinin ana nedeni olan karbondioksit emisyonları, 1950 - 1996 döneminde ortalama beş kat artmıştır.

A. Dünyayı Gelecek Kuşaklara Nasıl Bırakacağız?

1. Dünya Her Geçen Gün Çevresel Kirlenmeyle Karşı Karşıya

► Bütün dünyada başta CO₂ olmak üzere diğer sera etkisi* yapan gazların kontrolsüz şekilde artan emisyonları* sonucu küresel iklim değişikliği ve dünyanın her geçen gün ısınmasıyla karşı karşıya kalmaktayız (1. belge). Sera etkisi yapan gazlar, yoğunlaşarak güneş ışınlarının uzaya geri dönmesini engellemektedir. Böylece küresel bir seraya dönmekte olan Dünya, önlem alınmadığı takdirde 2100 yılında 1,0° C ile 3,5° C arasında ısınma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

► Küresel ısınmanın* etkisi öncelikle kutup halkalarındaki erime sonucu denizlerin yükselmesiyle ortaya çıkacaktır. 2100 yılında denizlerin 15 ile 95 cm arasında yükselmesi beklenmektedir. Küresel ısınma sonucu dünyadaki iklim kuşakları değişecek, bunun sonucu her iki yarımkürenin kutuplara yakın kısımları ılıman kuşağa sahip olurken, Ekvatora daha yakın olan şimdiki ılıman kuşak ciddi şekilde çölleşmeyle karşı karşıya kalacaktır. Sıcak kuşağın genişlemesinin insan sağlığı üzerinde doğrudan ve dolaylı olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ayrıca tarım alanlarının ve biyoçeşitliliğin etkilenmesi de söz konusudur.

2. Montreal Protokolü: Zehirli Gaz Tüketiminin Kontrolü

► Klorofluorokarbon (CFC) gazlarının tüketimi, stratosferdeki ozon tabakasının incelmeye yol açmıştır. Stratosferdeki ozon tabakasının incelmeye, güneşin zararlı UV (ultra-violet) ışınlarının dünyamıza ulaşmasına yol açmış, özellikle de kanserojen olan bu ışınların yüzey suları, balıklar ve su bitkileri tarafında emilmesi sonucunu doğurmuştur.

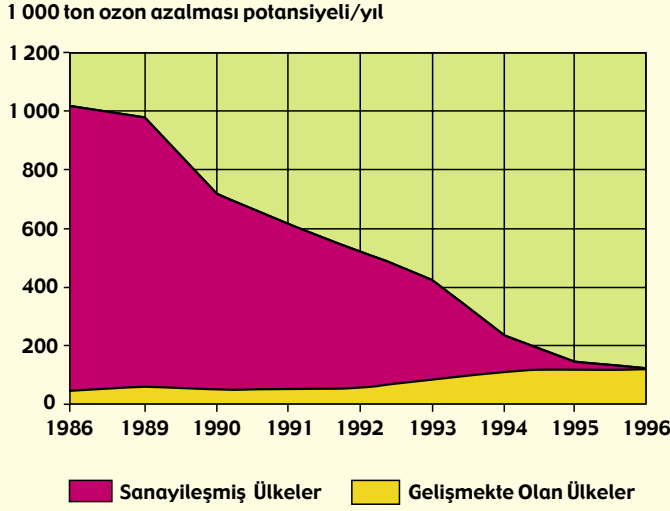
► Özellikle kutup halkaları üzerindeki ozon tabakası kaybı, Güney Kutbu’nda % 50’yi, Kuzey Kutbu’nda ise % 15’i bulmuştur. Bu kayıp nedeniyle kutup halkalarındaki UV artışı, Güneyde % 130, Kuzeyde ise % 22’ye ulaşmıştır (3. belge). Ozon tabakasındaki incelmeye ciddi boyutlara ulaşması sonucu 1990’ların başında özellikle sanayileşmiş ülkeler CFC gazlarına geniş kısıtlamalar getirerek bu tür gazların tüketimini azaltmışlardır. CFC gazlarının kullanımı ve tüketimin kontrolü ve azaltılması için Montreal Protokolü (2. belge) bu konuda atılmış önemli bir adım olmuştur. 1986 yılında 1,1 milyon ton CFC gazı kullanımı 1996 yılında 160 000 tona düşmüştür.

3. Çevresel Kirlenme Yaşam Zincirlerini Etkiliyor

► Başta sanayi olmak üzere insanların tüm ekonomik ve yaşamsal faaliyetleri sonucu ortaya çıkan zehirli kimyasallar ve tehlikeli atıkların küresel ortama verdikleri zarar da önemli boyuttadır. Özellikle zehirli kimyasalların ve tehlikeli atıkların sanayi üretimi sırasında ve sonrasında, kontrolsüz şekilde doğaya bırakılması dünyada geri dönüşü imkânsız zararlara yol açmaktadır.

► Ağır metallerin (kurşun, cıva, altın vb.) ve kalıcı organik kirletenlerin (plastik ve türevleri, DDT benzeri tarım ilaçları) kontrolsüz şekilde kullanımı ve doğaya atımı geri dönüşü imkânsız çevresel kirliliğe ve bu kirliliğin yaşam zincirlerini etkilemesiyle kirliliğin küresel bazda yayılmasına yol açmıştır. Örneğin ağır metal kirliliği, kanser vakalarının artmasına, çocukların gelişme sorunları yaşamasına ve doğrudan etkilenen kişilerin bağışıklık sisteminin bozulmasına neden olmaktadır.

Küresel Bazda CFC Üretimini Ozon Tabakası Üzerindeki Etkisi

2 Montreal Protokolü sonucu, özellikle sanayileşmiş ülkelerin CFC üretiminde önemli bir düşüş sağlanmıştır.

Ozon Kaybı ve UV - B Artışı

	Ozon Kaybı	UV-B Artışı (%)
Kuzey yarımküre, orta enlemler, kış/ilkbahar	6	7
Güney yarımküre, orta enlemler, yaz/sonbahar	3	4
Güney yarımküre, orta enlemler, tüm yıl	5	6
Güney Kutbu, ilkbahar	50	130
Kuzey Kutbu, ilkbahar	15	22

Kaynak: WMO, UNEP, NOAA, NASA ve EC, 1998.

3 CFC gazlarının yol açtığı ozon tabakasındaki azalma, etkisini özellikle Güney Kutbu üzerinde göstermiş ve güneşin zararlı ultraviyole ışınlarında % 130'luk bir artışa yol açmıştır.

4 Sayılarla Küresel Çevre Sorunları

1. CO₂ emisyonu 1995 yılı seviyesinden 400 milyon ton artarak 1996 yılında 23 900 milyon tona ulaşmıştır. 1996 yılı emisyon hacmi 1950 yılının tam dört katıdır.
2. Eğer Montreal Protokolü olmasaydı 2050 yılında ozon tabakasına zarar veren maddelerin kullanımı yaklaşık beş kat artacak ve kuzey yarımkürenin orta kuşağında UV seviyesi yaklaşık iki kat artmış olacaktır.
3. 1986 - 1995 yılları arasında yaşanan doğal felaketler sonucu yaşanan kayıplar 1960'lı yıllara oranla yaklaşık sekiz kat daha fazladır.
4. 1996 yılında memeli türlerin yaklaşık % 25'i (4 630 tür) ve kuş türlerinin yaklaşık % 11'i (9 675 tür) yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.
5. Bugünkü tüketim kalıpları devam ettiği takdirde 2 025 yılında her üç kişiden ikisi su sorunuyla karşı karşıya kalacaktır.

Kaynak: Global Environment Outlook, UNEP, 2000.

5 Ağır metallerin, kalıcı organik kirletenlerin ve zehirli gazların kontrolsüz şekilde kullanımı ve doğaya atımı geri dönüşü imkansız çevre kirliliğine yol açmaktadır.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Fauna:** Her tür memeli, kuş, böcek türü canlılara verilen genel grup adı.

***Flora:** Her tür bitki çeşitliliğine verilen genel grup adı.

***Erozyon:** Toprak ya da toprakımsı yumuşak kaya kitlelerinin, su ya da rüzgâr tarafından aşındırılıp yerinden alınarak başka bir yere taşınması.

***Amfibi:** Hem suda hem de karada yaşayabilen canlı türlerine verilen genel grup adı.

Hava Kalitesi Standartları

(µg/m³)

	Kısa vade*	Uzun vade*
SO₂		
Türkiye (genel)	400	150
Türkiye (sanayi bölgeleri)	400	250
AB	250 - 350	80 - 120
Parçacık		
Türkiye (genel)	300	150
Türkiye (sanayi bölgeleri)	400	200
AB	250	80-130
NO₂		
Türkiye	300	100
AB	200	135
CO		
Türkiye	30 000	10 000
AB	6 000	-

*) Kısa vade standartları 24 saat ortalaması, uzun vade standartları yıllık ortalamalardır.

Kaynak: NEAP.

1 Türkiye'nin hava kirliliği standartları AB ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Özellikle karbonmonoksitle ilgili kısa vadeli Türkiye standardı AB'ninkinden beş kat daha düşüktür.

B. Türkiye'yi Gelecek Kuşaklardan Ödünç Aldık

1. Hava Kirliliği Acil Çözüm Bekliyor

► Türkiye'deki hava kirliliğini etkileyen başlıca gazlar olan SO_x ve NO_x emisyonları 1980'lerden beri sürekli şekilde artmakta ve özellikle OECD Avrupa ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Küresel ısınmaya yol açan başlıca gaz olan CO₂ emisyonunun seviyeleri de diğer iki kirletici gaz gibi sürekli şekilde artmaktadır. Her ne kadar Türkiye'de CO₂ emisyonunun GSYMH'ye oranı OECD Avrupa ortalamasının altında seyretse de Türkiye, hava kirliliğinin önlemesi için acil önlemlere başvurmak zorundadır. Türkiye'nin ulusal hava kirliliği eşik değerlerinin hem AB'den hem de Dünya Sağlık Örgütü'nden daha yüksek olması ve bu değerlerin özellikle sanayileşmiş bölgelerde ve büyük kentlerde zaman zaman aşılması hava kirliliği sorunun büyüklüğüne ve önemine işaret etmektedir (1. belge).

► Özellikle büyük kentlerdeki hava kirliliği ulusal eşik değerlerinin 1990'lı yılların ortalarına doğru aşılmaması, bu kentlerdeki konutlarda havayı daha az kirleten yakıtların (doğal gaz, sülfür oranı düşük ithal kömür vb) kullanılmaya başlanması nedeniyledir. Ancak ulusal eşiklerin hem AB hem de Dünya Sağlık Örgütü eşiklerinin üzerinde olması Türkiye'nin hava kirliliği yönünde atması gereken ivedi adımlar bulunduğunu göstermektedir (2. belge).

2. Su Kirliliği ve Erozyon Tehlikesi

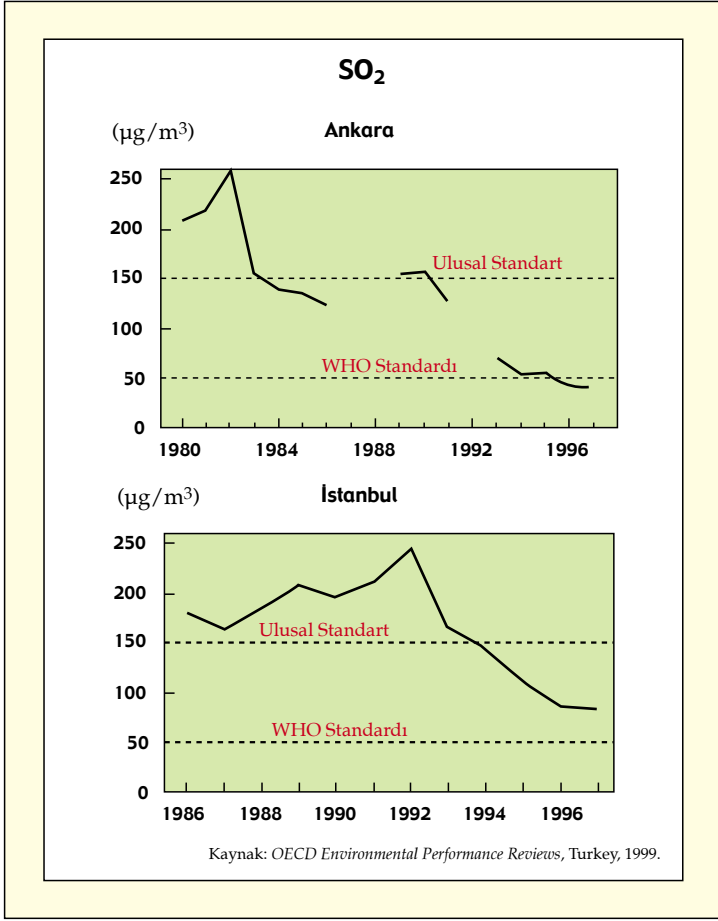
► Türkiye su kaynakları açısından zengin olmasına rağmen coğrafi olarak adil olmayan bir dağılım sergilemektedir. Türkiye'deki su kullanım yoğunluğu, OECD ortalamasının altında seyretmekle beraber özellikle sanayileşmiş bölgelerde bulunan akarsular çok ciddi çevresel kirlilikle karşı karşıyadır. Marmara Bölgesi'ndeki Meriç, Susurluk ve Sakarya, Ege Bölgesi'ndeki Gediz ırmakları, IV. sınıf kirlilik olan "en kirlili" kategorisinde yer alan akarsulardır. Marmara Bölgesi'ndeki Gala Gölü ve Karadeniz Bölgesi'ndeki Altınapa Gölü de kirlilikten en fazla etkilenen su kaynaklarıdır. Ulusal içme suyu kalitesindeki kirlilikte de kabul edilemez boyutlara ulaşmış ve bakteriyolojik ve kimyasal eşik olan %12 seviyesi aşılmıştır. Yetersiz kanalizasyon sistemi, katı atıkların depolanması ve yokedilmesindeki sorunlar ve tarım arazilerinde aşırı kimyasal gübreleme, ülkemizin yeraltı su kaynakları üzerinde de çevre kirliliği baskısını yoğunlaştırmıştır.

► Türkiye'nin kırsal kesiminde yaşanan başlıca çevresel sorun erozyondur*. 27 milyon hektar ekili alanın ve 3 milyon hektar orman alanının dörtte üçü erozyon tehlikesi ile karşı karşıyadır ve her yıl 500 milyon ton toprak akarsu ve göllere akmaktadır.

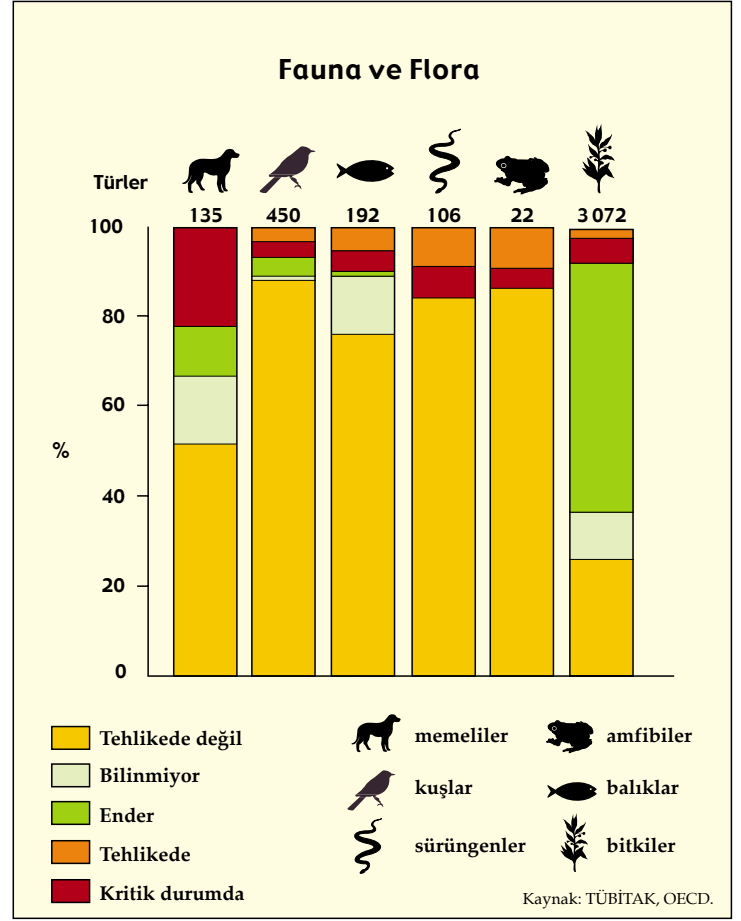
3. Tehdit Altındaki Fauna ve Flora

► Türkiye'nin fauna* ve flora* yapısı oldukça zengindir. Ülkemiz faunasında 135 memeli, 450 kuş, 106 sürüngen, 22 amfibi* ve 192 balık türü bulunmaktadır. Zengin ve çeşitli bir flora yapısına sahip olan Türkiye, 12 000 Avrupa bitki türünün dörtte üçüne ev sahipliği yapar. Bu zengin yapısına karşın ülkemizdeki memelilerin % 22'si, kuşların % 7'si, sürüngenlerin % 16'sı, amfibilerin % 14'ü ve balık türlerinin % 10'u yok olma tehlikesi altındadır. Türkiye florası da aynı tehlikeyle karşı karşıyadır. Toplam 388 bitki türü (bunların yarısı Türkiye'de bulunmaktadır) yok olma sınırındadır. Fauna ve flora üzerindeki çevresel baskılar, aşırı ve plansız kentleşme, turizm bölgelerindeki yapılaşma ve turizmin çok hızlı bir biçimde büyümesi, aşırı tarım, orman yangınları ve bilinçsiz avlanmadan kaynaklanmaktadır (3. ve 4. belge).

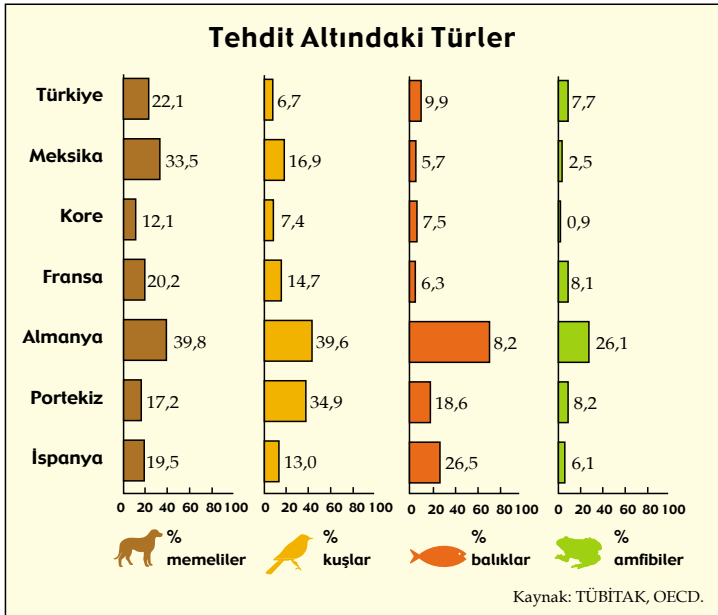
► Akdeniz kuşağında bulunan diğer ülkeler gibi Türkiye'de de orman yangınları önemli bir çevre sorunu oluşturmaktadır (5. belge). Türkiye'de her yıl 10 000 - 20 000 hektar orman alanı yangınlar nedeniyle yok olmaktadır. Özellikle yaz aylarında çıkan orman yangınlarının yarısının nedeni bilinmese de, diğer yarısının nedenleri arasında dikkatsizlik, tarla açma ve anız yakma gelmektedir. Ayrıca, orman arazisi içinde ya da yakınında bulunan yerleşim birimleri de yangın riskini artırmaktadır.

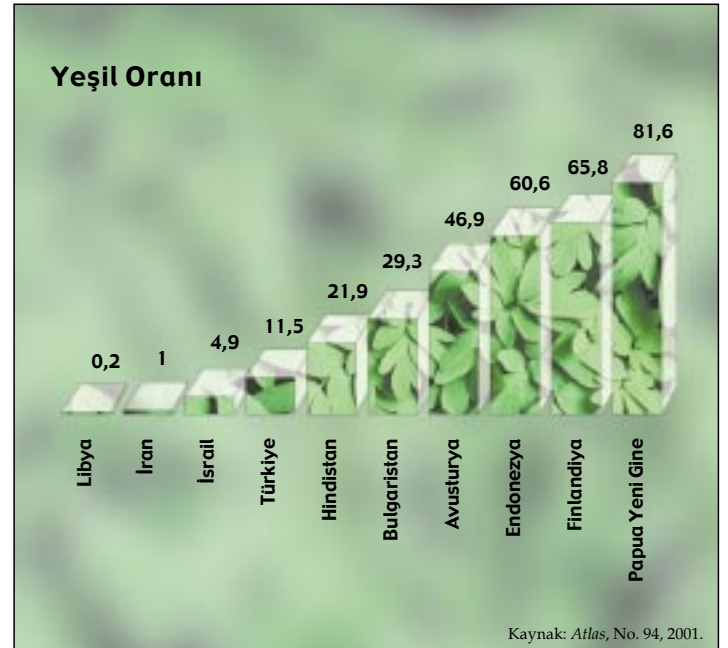
2 1990'lı yıllarla birlikte Ankara ve İstanbul'daki hava kirliliğinin önlenmesi amacıyla uygulanan politikalar, göreceli olarak başarıya ulaşsa da henüz Dünya Sağlık Örgütü standartlarından çok uzaktır.

3 İzlenen yanlış politikalar ve çevresel bilinç eksikliği nedeniyle zengin biyoçeşitliliğe sahip Türkiye'nin fauna ve florasının % 10'u yok olma tehlikesi altındadır.

4 Türkiye'nin faunası üzerindeki tehdit, sanayileşmiş ülkelerdeki kadar ciddi olmasa da kısa vadeli önlemlerin alınmaması halinde yok olma tehdidi ile karşılaşması kaçınılmazdır.

5 Türkiye'deki yeşil oranı, benzer iklim kuşağındaki ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Sürdürülebilir Kalkınma: Gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağını tehlikeye düşürmeden, bugünün ihtiyaçlarını sağlayacak olan kalkınma anlayışı. Kalkınma, ekonomik büyümenin yanısıra demokrasi, eşitlik, özgürlük, eğitim, sağlık, güvenlik, konut ve çevre ile ilgili bir kavramdır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı çerçevesinde insanların temel gereksinimleri mutlaka karşılanmalı, yaşam düzeyi yükseltilmeli, bunun yanında doğal kaynaklar korunmalı ve sürdürülebilir şekilde yönetilmelidir.

BM Çevre ve Gelişme Konferansı Rio Zirvesi Sonuç Deklarasyonu (1992)

İlke 1: Sürdürülebilir kalkınma anlayışının merkezini insan oluşturmaktadır. Her insan doğa ile uyumlu, sağlıklı ve üretken yaşama hakkına sahiptir.

İlke 2 : Devletlerin doğal kaynaklarını kendi kalkınma ve çevre politikaları doğrultusunda kullanma hakkı, başka devletlerin ve kendi kontrolleri dışındaki alanların çevrelerine zarar vermelerine yol açmaz.

İlke 3: Kalkınma hakkı bugünkü ve gelecekteki kuşakların çevresel ve kalkınma ihtiyaçlarını eşit şekilde karşılayacak şekilde sağlanmalıdır.

İlke 4: Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çevre korunması, kalkınma süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olmalı, bu süreçlerden dışlanmamalıdır.

1 Rio Zirvesi, sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerini saptamaktadır.

C. Çevresel Sorunlar Uluslararası Toplumun Gündeminde

1. Çevresel Sorunlarla Mücadele Bilinci

► Çevre kirlenmesi ve doğal kaynakların üretim ve tüketim süreçlerindeki yanlış kullanım sonucu yok olması, çevre sorunlarının kaynağını oluşturmaktadır. Çevredeki bozulma ve tükenmenin hızı, boyutları ve nedenleri çevre politikalarının ekonomik politikalarla örtüşmesi gereğini ortaya koymaktadır. Çevresel kavram ve öncelikler, hem ekonomik ve sosyal politikaların hem de günlük ekonomik düşünce ve yaklaşımlarımızın temel parçası haline gelmelidir. Çevresel kaynakların (su, hava) ya da çevreyi kirlenmenin maliyeti artık bütün üretim muhasebesi içine dahil edilmeli ve dışsallıktan kurtarılmalıdır.

► Çevre sorunlarının ilk aşamada ve öncelikle çözülmesi için harekete geçmesi gereken bu sorunla karşılaşan en küçük toplumsal birimdir. Bu sebeple çevre politikaları oluşum sürecine toplumun her kesimi katılmalıdır. Artık, bazı çevresel sorunlar ulusların sınırlarını aşmaktadır. Bu sorunlar bütün insanlığı ilgilendirmektedir. Küresel ısınma ya da ozon tabakasının yok olması gibi sorunlar, uluslararası anlaşmaların yanısıra uluslararası toplumun ortak bilinciyle çözülebilir.

► Kişisel temelde tüketim kalıplarımız son 20 yılda kökten bir şekilde değişmiştir. Günümüzde çevresel sorunlarla mücadele ve çevre kirliliğinin kontrolünün bireyde başlaması gerektiği kabul edilmektedir. Atık sorunu, tüketim kalıplarının önemli bir bileşenidir. Tüketiciler hem üretim süreçlerinde ortaya çıkan çevre maliyeti, hem de tüketim sonrası ortaya çıkacak atık hakkında bilgi sahibi olmalıdır.

► Türkiye’de hızlı kentleşmenin özellikle birkaç büyük kent çevresinde gerçekleşmesi nüfusun bu kentler çevresinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Birkaç bölgede ve büyük kentlerin çevresinde yoğunlaşan yeni üretim kapasiteleri, bu bölgelerin zenginleşmesine yol açarken aynı zamanda hem bölge içi hem de bölgeler arası kutuplaşmanın derinleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Sürdürülebilir olmayan bu kentleşme olgusu büyük kentlerdeki ve sanayi yoğun bölgelerdeki çevre sorunlarının boyutunu derinleştirmektedir.

2. Maliyet Artışları Çevreyi Kirlenmenin Mazereti Değil

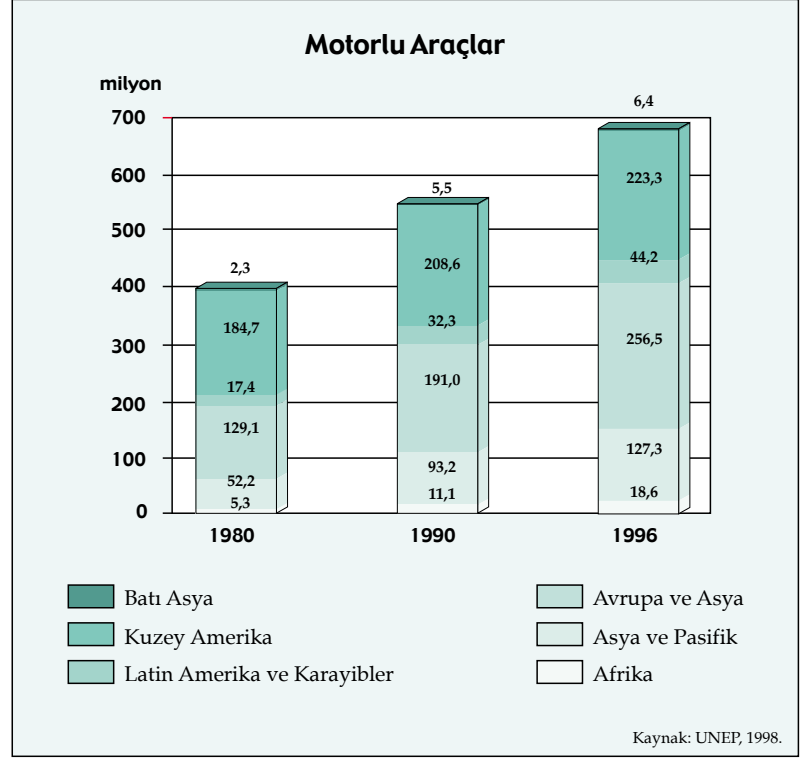
► Büyük kentlerin ve sanayileşmiş bölgelerin kendi sınırlarıyla da kısıtlı kalmayan çevre kirliliği, insan sağlığını tehdit eden boyutlara varmıştır (2. ve 3. belge). Kirlenme sonucu ortaya konan çözüm çabalarına ve giderek gelişen toplumsal bilince rağmen kirlenme sürmekte ve insan sağlığını tehdit etmektedir.

► Geçmişte sanayileşmiş ülkeler, günümüzde ise sanayileşmekte olan ülkeler çevre kaynaklarının kirlenerek kullanılmasının sağladığı maliyet kazançlarını gerekçe göstererek doğrudan ya da dolaylı olarak çevresel kirlenmeyi teşvik etmişlerdir. Ancak, çevresel kirliliğin boyutları ulusal sınırları aşarak uluslararası toplumun gündeminde başlıca yerini almıştır. Artık, çevreyi kirlen bir sanayinin ürettiği malların ihracatına engeller getirilmekte, uluslararası sivil çevre örgütleri istek ve beklentilerini doğrudan ulusal hükümetlere iletmekte ve ulusal projelerin finansmanında çevreye etkisi, öncelikli değerlendirme ölçütü olarak kabul edilmektedir.

► Uluslararası ya da ulusal sivil çevre örgütlerinin Türkiye’de kıyı alanları yönetimi, soyu tehlikede olan türlerin korunması, erozyon, madencilik ve nükleer enerji konularını (4. belge) gündeme getirme açısından elde ettikleri başarı, günümüzde sürdürülebilir kalkınma ve çevre korunmasında sivil toplum örgütlerinin rolünü gösteren en iyi örneklerdir. Çevreyle ilgili uluslararası anlaşma (1. belge) ve kurumlara taraf olanlar genellikle devletlerdir. Ancak çevre korunmasının ve buna bağlı kalkınmanın toplumun bütün unsurlarının etkin katılımı sağlanmadıkça sürdürülebilir olmayacağı açıktır.

2 Hızlı kentleşme sonucu artan araç trafiği, önemli çevresel sorunlara yol açmaktadır.

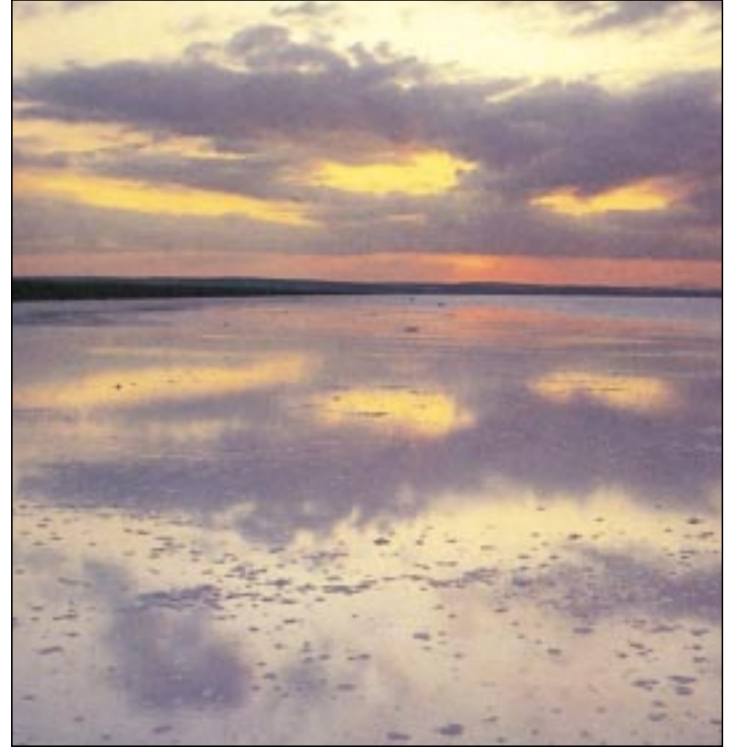

3 Bugünkü motorlu araç artış oranlarının devam etmesi durumunda, 2025 yılında 1 milyar araç daha trafiğe çıkacak.

Fotoğraf: Greenpeace Arşivi.

4 Greenpeace üyelerinin Türkiye’de kurulması düşünülen nükleer santralleri protesto için Boğaz Köprüsü’ne tırmanışları.

Fotoğraf: Skylife, Eylül, 2000.

5 Türkiye’deki en önemli doğal yaşam alanlarından Tuz Gölü Havzası, ÖÇKA (Özel Çevre Koruma Alanı) ilan edildi. Koruma alanı, Avrupa’nın en büyük koruma alanlarından biri olma özelliğini taşıyor.

Dünya Turizm Örgütü'nün tahminlerine göre 2020 yılında dünyada seyahat edenlerin sayısı 1,6 milyar kişiye, toplam turizm geliri 2 trilyon dolara ulaşacaktır. Türk turizminin 2020 yılı hedefi ise, 60 milyon turist ve 50 milyar dolardır.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Turizm: Asıl ikametgâhı dışındaki başka bir yere eğlence, tatil, kültür, arkadaş ve akraba ziyareti, aktif spor, toplantı, görev, iş, öğrenim, sağlık, transit vb. amaçlarla seyahat etmenin yarattığı olayların bütünü.

*Turist: Tatil, kültür, aktif spor, arkadaş ve akraba ziyareti, toplantı, görev, iş, öğrenim, sağlık, transit vb. amaçlarla asıl ikametgâhı dışında ziyaret ettiği yerde en az bir gece kalan ziyaretçi.

A. Dünyadaki Her Dokuz Kişiden Birini İstihdam Eden Sektör

► Son 50 yılda 25,2 milyondan 697,6 milyon turisti*, 2,1 milyar dolardan 477,3 milyar dolarlık turizm* gelirine ulaşan turizm sektörü, dünyadaki her dokuz kişiden birini istihdam edebilen boyutuyla 3 anahtar sektörden biri haline gelmiştir. Önümüzdeki 20 yıl içinde uluslararası turizm gelirleri 4 kat daha büyüyerek 2 trilyon dolara ulaşacaktır (1. belge). Dünya Turizm Örgütü'nün yaptığı tahminlere göre, 2020'de uluslararası turist sayısının 1,6 milyara ulaşması beklenmektedir.

► 2020'de Avrupa, en fazla turist kabul eden bölge olarak kalmakla birlikte, pazar payı % 59'dan % 45'e gerileyecek, Doğu Asya - Pasifik pazar payını % 27'ye çıkararak, % 18'de kalan Amerika'yı geçecektir. Afrika'nın pazar payı % 5, Orta Doğu'nun % 4, Güney Asya'nın % 1 olacaktır.

B. Bir Turizm Ülkesi Olarak Türkiye

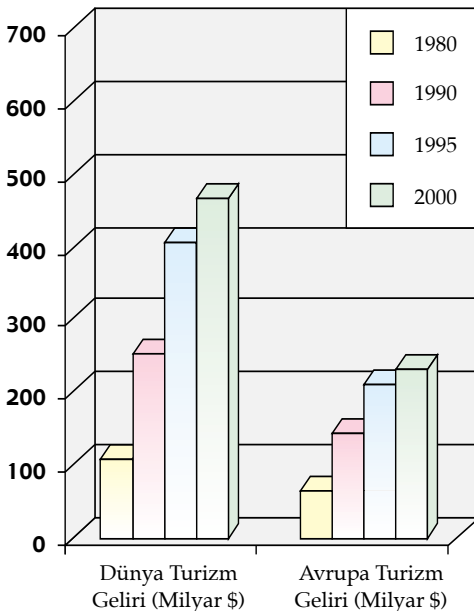
1. Coğrafya: Türk Turizminin Zenginliği

► Tarihin ilk devirlerinden beri kıtalararası insan ilişkileri büyük ölçüde Anadolu topraklarında gerçekleşmiştir. Anadolu, göçler, savaşlar, istilalar, ticaret yolları (2. belge) ve haberleşme için sürekli kullanılmıştır. Arkeolojik ve kültürel zenginliklerini benzersiz kılan tarih ve kültür boyutunun yanısıra coğrafi konumu gereği çeşitlilik arzeden doğal güzellikleriyle de Türkiye, çok yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. Türkiye, rakiplerine göre daha fazla bir turizm potansiyeline sahip olmasına karşın, uluslararası turizm pazarına onlardan çok sonra adım atmış genç bir turizm ülkesidir.

► Dünya ekonomilerine açılmaya ve onlarla bütünleşmeye çalışan Türkiye'nin sahip olduğu turizm potansiyeli ve zengin kaynakları, turizm sektörünü ülke için çok önemli kılmaktadır (3. belge).

► Coğrafi konumu gereği sahip olduğu doğal ve kültürel zenginlik avantajlarına karşın (4. belge), sıcak savaş, siyasal istikrarsızlık, terör gibi sorunlarla Türk turizminin belirli zamanlarda kriz yaşamasına neden olan da, bu coğrafi konumudur. Bugün Türkiye için turizm "olmazsa olmaz" boyutunda önemli bir sektör haline gelmiştir. Dünya turizm pastasından daha fazla pay almak için rekabet gücü açısından üstünlük yaratan avantajlarını arttırmayı hedefleyen Türk turizmi son yıllarda önemli aşamalar kaydetmiştir.

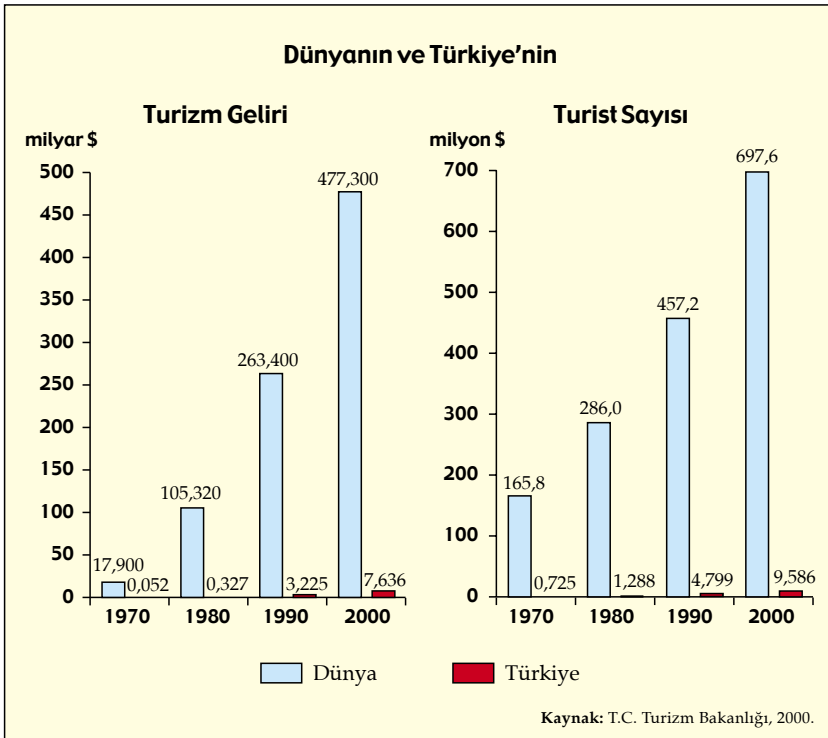
► Türk turizminin belli bir plan ve program çerçevesinde geliştirilmesi, 1960'lı yıllarda başlamıştır. 1970'li yıllar, devletin turizm alanında alt yapı tesislerini ve öncü-örnek nitelikli üst yapı tesislerini gerçekleştirdiği yıllardır. Turizmi Teşvik Yasası'nın yürürlüğe girdiği 1980'li yıllarda kapsamlı teşvik politikasına ağırlık verilmiş ve çok sayıda turistik tesis inşa edilmiştir. Bu dönemde turizm büyük bir gelişme göstermiş, ekonominin itici sektörlerinden biri haline gelmiştir. 1990'lı yıllar ise, değişen tüketici taleplerine göre turizm ürünlerinin çeşitlendirildiği, tanıtma ve pazarlamanın ağırlık kazandığı yıllardır.

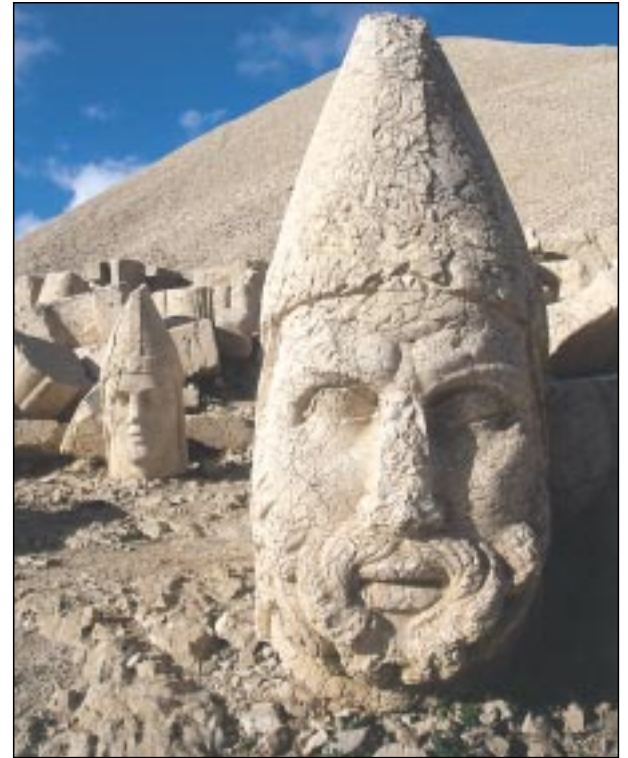
1 Dünyada ve Avrupa'da turizm geliri.

2 İpek Yolu. Doğu'nun ipeği ile baharatının ve diğer ürünlerinin kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya uzanan ve bugün "İpek Yolu" olarak adlandırılan ticaret yollarını oluşturmuştur. Ancak, İpek Yolları yalnızca ticaret yolları olmakla kalmamış, yüzyıllar boyu Doğu ile Batı arasında kültür alışverişini de sağlamıştır.

3 2000 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı ilk defa 10 milyonu aşmıştır. Ancak, hâlâ dünya turizm gelirlerinde Türkiye'nin payı çok düşüktür.

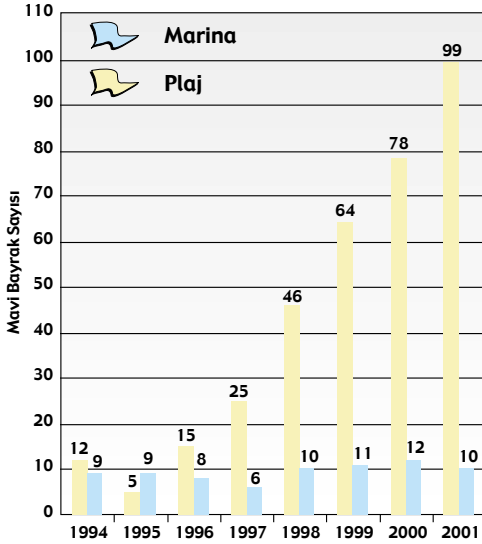
Fotoğraf: H. Tuncer Arşivi.

4 Nemrut Dağı'nın 2 150 metre tepesindeki bu dev tanrı heykelleri, geçmişten günümüze insanlık tarihinin canlı tanıkları gibidir.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Eko - Turizm: Mümkün olduğu kadar çok sayıda, hatta kapasitenin üzerinde turist çekmeyi ve maksimum kâr sağlamayı hedefleyen kitle turizmi yerine bireysel ya da daha küçük gruplar halinde gelecek turistleri çekmeyi, turizm faaliyetini daha uzun bir zamana yaymayı, farklı mekânlara yaygınlaştırmayı tercih eden anlayış. Bu yeni turizm kavramının özünü ekonomik yönden verimli, toplumsal açıdan sorumlu ve çevre-doğa bağlamında sorun yaratmayan uygulamalar oluşturmaktır.

**Türkiye’de Yıllara Göre
Mavi Bayrak Sayısı**

Kaynak: Türkiye’de Turizm Yatırım Olanakları ve Yatırım Süreci, T.C. Turizm Bakanlığı, Yatırımlar Genel Müdürlüğü, 2000.

1 Mavi Bayrak Kampanyası: Mavi Bayrak, özendirme yolu ile, yüzme amaçlı kullanılan deniz ve göl sularının temizliğini, kıyıların düzenini, plaj hizmetlerinin niteliğini yükseltmeyi amaçlayan bir kampanyadır. 1987’den beri Avrupa Çevre Eğitim Vakfı (FEEE) tarafından yürütülmektedir.

2. Turizmin Kaynağı: Kaliteli Çevre

▶ Turizmin temel kaynağı kaliteli çevredir (1. belge). Türkiye genç bir turizm ülkesi olması nedeniyle, turizmde daha deneyimli olan İspanya örneğinde olduğu kadar çevre tahribatı yaşamamıştır. Ancak turizmin gelişme sürecinde, konaklama tesislerinin yoğunlaştığı bölgelerde kullanma - koruma dengesinin kullanma lehine bozulduğu; bir çok turistik yörede fiziki ve doğal altyapı eşiklerinin aşıldığı söylenebilir. Bu nedenle, “çevre ile uyumlu, sürekli ve dengeli turizm gelişimi” ilkesini benimseyen pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de doğal ve kültürel varlıkların taşıma kapasitelerinin üzerinde kullanıma açılmasını önleyecek eko - turizm* ve “sürdürülebilir turizm kavramları” ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, turizmin tüm ülke geneline ve 12 aya yaygınlaştırma çabaları ile alternatif turizm türleri şekillenmeye başlamıştır.

▶ Türkiye, turizmin her alanda her çeşidinin görülebileceği ender ülkelerden biridir. Deniz - güneş - kum arayışıyla belirlenen klasik tatil anlayışının, tatil geçirilen ülkenin toplumsal değerleri, örf ve adetleri ile bütünlüştürülen tatil anlayışına dönüşmesi, Turizm Bakanlığı’nın politikalarını bu doğrultuda geliştirmesine yol açmıştır. Bu temel yaklaşımla, Turizm Bakanlığı son yıllarda, kış sporları, doğa yürüyüşü, akarsu sporları, ipek yolu, yayla turizmi, kongre, fuar - sergi turizmleri, inanç turizmi vb. gibi turizmi çeşitlendirici faaliyetlerle turizmin ülke geneline ve bütün yıla yayılmasını teşvik etmektedir.

3. Çeşitlendirilmiş Bir Turizme Doğru

▶ Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca Turizm Bakanlığı, 14 merkezi kış sporları turizm merkezi olarak ilan etmiştir. Bu merkezler, Bolu - Köroğlu Dağı, Bursa - Uludağ, Kayseri - Erciyes, Aksaray - Hasandağ, Gümüşhane - Zigana Dağı, Bayburt - Kopdağı, Kars - Sarıkamış, Kocaeli - Kartepe, Erzurum - Palandöken, Bitlis - Sapgö, Antalya - Alanya - Akdağ, Isparta - Davras ve Kastamonu - Ilgaz’dır.

▶ Türkiye, sayısı bini aşan termal kaynakları ve 46 ilde yer alan 190 civarında kaplıca tesisi ile büyük bir doğal kaynak ve termal turizm potansiyeline sahiptir. Kaynak zenginliği açısından dünyada ilk yedi ülke içinde yer almaktadır.

▶ Turizmin çeşitlendirilmesi bağlamında 1990’lardan bu yana, İnanç Turizmi desteklenmektedir. Türkiye’de, İslamiyet’e ait eserlerin yanısıra çok sayıda kilise, sinagog ve diğer mabetlerle dinsel eğitim veren okul ve vakıf bulunmaktadır. Turizm Bakanlığı’nın girişimiyle yapılan bir çalışma sonucu, Türkiye’de İnanç Turizmi açısından önemli 316 eser (Müslümanlık - 167, Hıristiyanlık - 129, Musevilik - 20) belirlenmiştir (2. belge).

▶ 2000 yılında 250 milyon Hıristiyan’ın hac vecibesini yerine getireceği, bu amaçla Filistin ve İsrail’i ziyaret edeceği tahmin edilmektedir. Günümüzde çok sayıda Hıristiyan Türkiye’de havarilerin takip ettiği güzergâhları, Selçuk’ta Meryem Ana’nın evini, İçel’de St. Paul Kilisesi’ni, Antakya’da İsa’ya inananların ilk defa Hıristiyan adını aldığı St. Pierre Kilisesi’ni, İncil’de adı geçen Yedi Kiliseler’i ve ilk Hıristiyanlık Konsülleri’nin toplandıkları yerleri ziyaret ederek hacı olmaktadır.

▶ Son yıllarda turizmin çeşitlendirilmesi politikasının bir sonucu da kuş gözlemciliği (Ornitoloji) turizmine ilgiyi başlatmasıdır. Göç eden kuşların kullandıkları köprülerin en önemlilerinden biri de Anadolu’dur. Türkiye’de kuş gözlemeye uygun başlıca alanlar, Göksu Deltası, Büyükmenderes Deltası, Kızılırmak Deltası, Seyfe Gölü, Sultansazlığı, Ereğli Sazlığı, Burdur Gölü, Yeşilirmak Deltası, Tuz Gölü, Ilgaz Dağları, Beyman Ormanları, Doğu Karadeniz Dağları, Urfa - Birecik, Aladağlar, Nemrut, Yüksekova, Hatay - Belen’dir.

▶ Botanik (bitki inceleme) turizmi de, Türkiye’nin sahip olduğu zengin bitki örtüsü dikkate alındığında gelişmeye açık bir özellik göstermektedir. Avrupa’nın tamamında tür sayısı 12 000 civarında iken Türkiye’de bu sayı 9 000 civarındadır. Türkiye endemik (dünyada yalnız herhangi bir bölgede yetişen) türler açısından dikkat çeken ülkelerden birisidir. 9 000 türün yaklaşık 3 000 tanesi endemik tür olup, bütün Avrupa ülkelerinin endemik türleri sayısı 2 500 kadardır.

Edirne	Selimiye Camii, II. Beyazıt Camii, Eski Cami	Tarsus	St. Paul'un doğum yeri
İstanbul	Eyüp Sultan Camii, Topkapı Sarayı'nda Kutsal Emanetler, Süleymaniye Camii, Sultanahmet Camii, Ayasofya, Kariye, Neve Şalom Sinagogu, Etsiz Ahayim Sinagogu	Antakya	St. Pierre Kilisesi, Habib-ün Neccar Camii
Bursa	Yeşil Türbe, Ulu Cami, Muradiye Camii, Geruş Sinagogu	Sinop	Seyit Bilal Türbesi
İzmit	Yeşil Cami, Ayasofya Müzesi	Amasya	Sultan Beyazıt Camii
Manisa	Sultan Camii ve Külliyesi, Muradiye Külliyesi	Sivas	Gökmedrese, Çifte Minare Medresesi, Şifaiye Medresesi
İzmir (Smyrna)	İzmir Kilisesi, Karataş Beth Israel Sinagogu	Divriği	Ulu Cami
Efes (Ephesus)	Efes Kilisesi, Meryem Ana Evi, Çifte Kiliseler, İsa Bey Camii, St. Jean Bazilikası	Kayseri	Huand Hatun Camii, Çifte Medrese (Gevher Nesibe), Döner Kümbet
Sard	Sard Kilisesi, Sard Sinagogu	Kahramanmaraş	
Pamukkale (Hierapolis)	Hierapolis St. Philippe Martyrium	Afşin (Efsus)	Ashab-ı Kefh Camii ve Yedi Uyurlar
Eskişehir	Yunus Emre Türbesi ve Camii, Seyit Battal Gazi Camii	Gaziantep	Ökkeşiye Türbesi, Dülük Baba Türbesi
Yalvaç (Pisidian Antioch)	St. Paul Bazilikası	Şanlıurfa (Edessa-Ur)	Halil Rahman Camii
Perge, Sillion, Side	Piskoposluk Merkezleri	Diyarbakır	Ulu Cami, Meryem Ana Kilisesi
Antalya	Yivli Minare	Mardin	Deyri Zaferan Süryani Manastırı
Demre - Kale (Myra)	St. Nicholas Kilisesi	Harran	Eski Ahit'e göre Hz. İbrahim'in yaşadığı yer
Ankara	Hacı Bayram Veli Türbesi ve Camii	Siirt	
Konya	Mevlana Camii, Alaeddin Camii, Selçuklu Sultan Türbeleri, Karatay Medresesi, İnce Minare Medresesi, Derbe, Karadağ, Lystra	Aydınlar (Tillo)	İbrahim Hakkı Efendi ve Hazreti Fakirullah türbeleri
Alahan	Alahan Manastırı	Baykan	Veysel Karani
Silifke	St. Thekla Kilisesi	Trabzon	Gülbahar Hatun Türbesi ve Camii, Ayasofya (St. Sophia)
Hacı Bektaş	Hacı Bektaş Veli Türbesi, Camii ve Müzesi	Maça	Sumela (Virgin Mary's) Manastırı
Kapadokya (Göreme)	Erken Hıristiyan yerleşmeleri	Erzurum	Çifte Minare Medresesi, Abdurrahman Gazi Türbesi
		Ahlat	Selçuklu mezartaşları
		Van	Akdamar Kilisesi ve Müzesi
		Kars	Pavaniyen (Apostles) Müzesi, Ani Harabeleri, Havariler Kilisesi

Kaynak: T.C. Turizm Bakanlığı.

2 İnanç Turizmi. Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Museviliğin günümüze kadar ulaşan ziyaret merkezlerinden bazıları.

Coğrafyacının

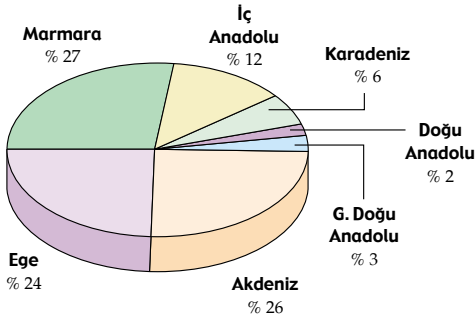
Sözlüğü

*Ziyaretçi: Asıl ikametgâhı dışında bir yere ya da ülkeye para karşılığı bir iş yapmaksızın bir yıldan az süreli seyahat eden kişi.

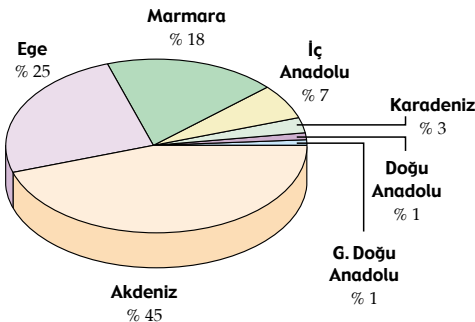
*Turizm arzı: Bir ülke ya da yörenin potansiyel turistlerin yararlanmasına sunabileceği her türlü doğal, tarihsel, kültürel, arkeolojik değerlerle tesis ve hizmetlerin tümü.

*Turizm talebi: Bir turistik ürünü satın almak amacıyla sürekli olarak yaşadıkları yer dışında başka yöre ya da ülkelere yolculuk yapanların ya da yolculuk yapma arzusu duyanların toplamı.

2000'de Bölgelere Göre Konaklama (%)

2000'de Coğrafi Bölgelere Göre Geceleme (%)

1 Konaklama ve gecemeler ağırlıklı olarak Akdeniz Bölgesi'nde gerçekleşiyor.

C. Turizm: Türk Ekonomisinin Umut Sektörü

1. Turizm Gelirleri Önümüzdeki Yıllarda Daha da Önem Kazanacak

► Turizm sektörü, doğal üstünlüklere sahip bütün ülkelerde, kalkınma çabalarını hızlandırmada öncelik verilen sektörlerin başında gelmiştir. Turizm Sektörünün diğer sektörler üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkileri ile kalkınma hızını arttırmada Güney Avrupa Ülkeleri çok başarılı olmuştur. Turizm sektörünün sağladığı avantajlardan yararlanmaya bu ülkelere göre daha geç başlayan Türkiye'de turizmin geliştirilmesi yönünde çalışmalar sürdürülmektedir. Öte yandan turizm, Türkiye ekonomisi açısından geleceğin en fazla umut bağlanan sektörlerinin başında gelmektedir.

► Turizm gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payı planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılında sadece (% 0,1) binde birlik bir oran teşkil etmekteydi. 1983'e kadar geçen yirmi yıllık sürede ancak binde sekize yükselen bu oran, 1980'li yılların teşvik tedbirleriyle 1990'da % 2,1'e çıkmıştır. 2000 yılında % 3,8, 2001 yılında % 5,5 olmuştur. Ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında, ekonominin küçülmesi ve GSMH'nin reel anlamda gerilemesi nedeniyle, turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı % 5,5 gibi rekor bir düzeye ulaşmıştır. Ekonomik krizin yarattığı sorunları aşmak için umut bağlanan turizm sektörü büyümesini ve gelişmesini sürdürmüştür.

► Ödemeler bilançosunda ihracat gibi döviz kazandırıcı etkisi olan turizm gelirleri 1963 yılında, ihracat gelirleri ile karşılaştırıldığında (% 2,1) önemsiz bir yer tutmaktaydı. Turizm gelirleri/ihracat gelirleri oranı 1970'te % 8,8, 1980'de % 11,2, 1990'da % 24,9, 2000'de % 28, 2001'de % 26 olmuştur. Döviz kazandırıcı etkisi açısından ihracat gelirlerinin dörtte biri düzeyine varan turizm gelirleri önemli bir büyüklüğü ifade etmektedir. Dünya turizm gelirlerinin dünya toplam ihracatına oranı % 8 civarındadır. Bu durum, Türkiye açısından turizmin temel ekonomik göstergeler içindeki yerinin dünya genelinden daha ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

► Gelen turist başına ortalama 800-900 dolar turizm geliri elde eden Türkiye'yi 2000 yılında 10,4, 2001 yılında 11,6 milyon turist ziyaret etmiştir. 2002 yılında yaklaşık 14-15 milyon yabancı ziyaretçinin beklendiği Türkiye için turizm gelirlerinin ne denli önemli olduğu açıkça görülmektedir (2. belge).

2. Turist Sayısı Trendi, Dünya Ortalamasının Üzerinde Seyrediyor

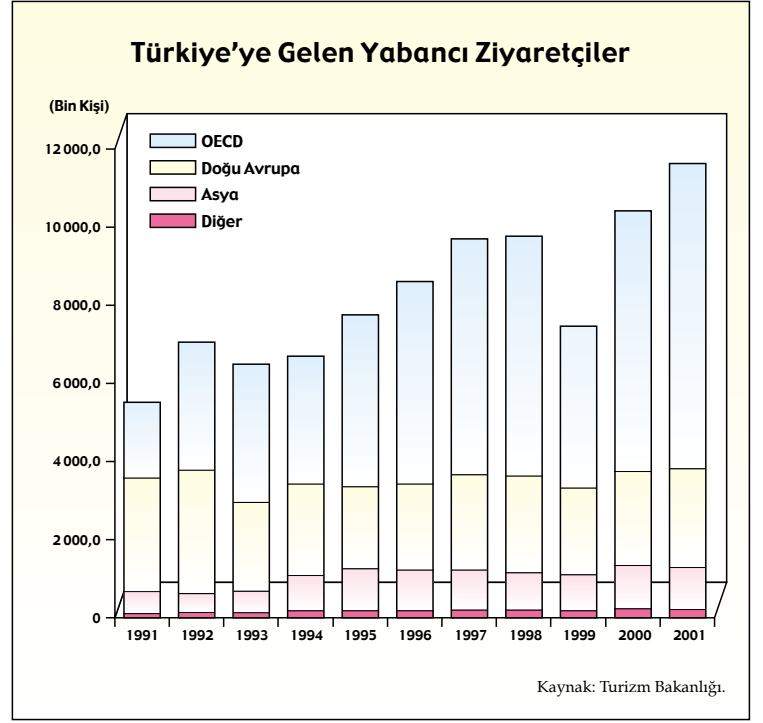
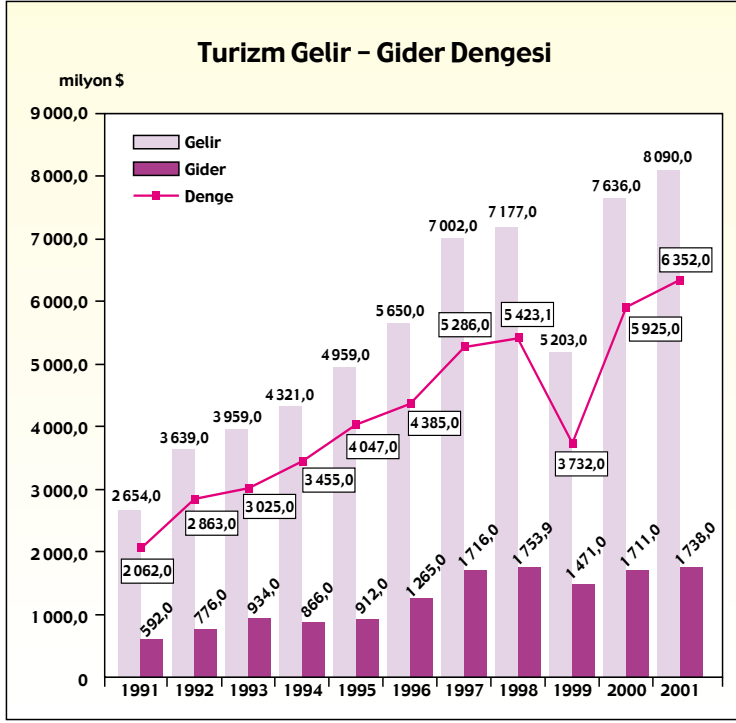
► 2001 yılı sonu itibariyle turizm işletme belgeli 1 874 tesis ve 368 480 yatak ile turizm yatırım belgeli 1 237 tesis ve 229 047 yatak kapasitesi mevcuttur. Ayrıca iyi nitelikli belediye belgeli 272 477 yatak ile 11 215 yat yatak kapasitesi bulunmaktadır.

► 1963 yılında Türkiye'yi ziyaret eden 198 841 yabancıların turizm geliri olarak ülkemize kazandırdığı para sadece 7,7 milyon dolar olmuştur. 1990'da turist sayısı 5,4 milyona turizm geliri 3,2 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılında 10,4 milyon yabancı ziyaretçi* ile 7,6 milyar dolar turizm geliri elde edilmiştir. 2001 yılında ise yabancı ziyaretçi sayısı 11,6 milyon kişiye, turizm geliri ise 8,1 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'yi ziyaret eden yabancıların % 60'ı OECD ülkelerinden gelmektedir (1. ve 3. belge).

► 1963 yılında, tüm dünyada 90,1 milyon kişi turizm hareketlerine katılmış ve 17,9 milyar dolar turizm geliri yaratmıştır. Aynı yıl Türkiye'nin dünya turizmi içindeki payı % 0,22, dünya turizm gelirleri içindeki payı ise % 0,87'dir. Oysa 2000 yılında dünya turizm hareketlerine katılan kişi sayısı 697,6 milyon ve dünya turizm geliri 477,3 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında Türkiye'nin dünya turizmi içindeki payı % 1,5, turizm gelirlerimizin dünya turizm gelirleri içindeki payı ise % 1,6 olarak gerçekleşmiştir. Önümüzdeki yıllarda Türk turizminin dünya turizm pastası içindeki payı daha da yükselecektir.

► 1990 - 2000 yılları arasındaki dünya ve Türkiye turizm hareketleri trendi incelendiğinde Türkiye'ye gelen turist sayısı ve turizm gelirlerindeki artış hızının dünya ortalamasının üstünde seyrettiği görülmektedir. Son on yılda turist sayısı yılda ortalama olarak dünyada % 4,2, Türkiye'de % 6,6; turizm gelirleri ise dünyada % 5,6, Türkiye'de % 11,2 oranında artmıştır.

► Dünyada en çok turist kabul eden ve en çok turizm geliri elde eden ülke sıralamasında Türkiye ilk 20 ülke arasında yer almaktadır. Gelecek on yılda, Türkiye turizminin dünyadaki ilk on ülke arasına girmesi beklenmektedir (4. belge).

2 Ödemeler bilançosunda ithalat giderleri lehine bozulan ticaret dengesi, turizm gelirleri yoluyla cari işlemler açıklarını kapatmada önemli rol oynar.

3 Türkiye'yi ziyaret eden yabancıların % 60'ı OECD ülkelerinden gelmektedir. Türkiye'nin bir diğer önemli pazarı ise, Doğu Avrupa ülkeleridir.

Dünyada En Çok Turist Alan 20 Ülke

(Günübirlikçiler hariç ziyaretçi sayısı)

Sıra	Ülkeler	Turist Sayısı (milyon kişi)		Değişim Oranı (%)	Pazar Payı (%)
		1999	2000		
1	Fransa	73,0	75,5	3,42	10,82
2	Amerika	48,5	50,9	4,95	7,30
3	İspanya	48,8	48,2	-1,23	6,91
4	İtalya	36,5	41,2	12,88	5,91
5	Çin	27,0	31,2	15,56	4,47
6	İngiltere	25,4	25,3	-0,39	3,63
7	Rusya Fed.	18,5	21,2	14,59	3,04
8	Meksika	19,0	20,6	8,42	2,95
9	Kanada	19,5	20,4	4,62	2,92
10	Almanya	17,1	19,0	11,11	2,72
11	Avusturya	17,5	18,0	2,86	2,58
12	Polonya	18,0	17,4	-3,33	2,49
13	Macaristan	14,4	15,6	8,33	2,24
14	Honkong (Çin)	11,3	13,1	15,93	1,88
15	Yunanistan	12,2	12,5	2,46	1,79
16	Portekiz	11,6	12,0	3,45	1,72
17	İsviçre	10,7	11,4	6,54	1,63
18	Malezya	7,9	10,2	29,11	1,46
19	Hollanda	9,9	10,2	3,03	1,46
20	Türkiye	6,9	9,6	39,13	1,38
DÜNYA TOPLAMI		650,2	697,6	7,3	100,0

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü.

4 Türkiye'nin 2000'li yıllarda dünyada en çok turist kabul eden ülke sıralamasında ilk on ülke arasına girmesi beklenmektedir.

5 Ölüdeniz, Fethiye.

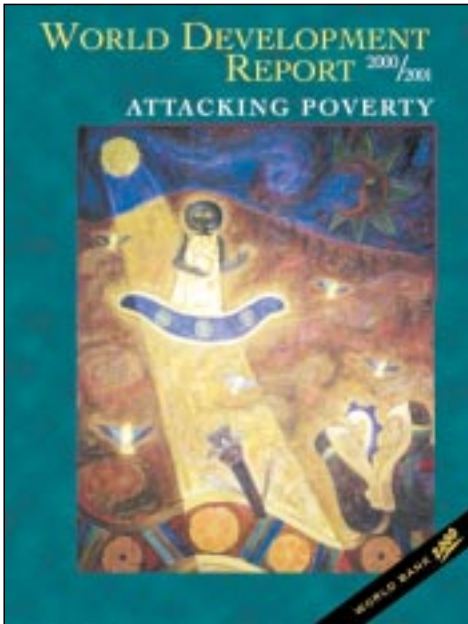
Türkiye ekonomisi, satınalma gücü paritesi temelinde, 400 milyar dolarlık geliri ile bölgesinde en büyük ekonomidir. Çok hızlı bir büyüme performansına rağmen, ekonominin bünyesinde önemli dengesizlikler ve yapısal sorunlar bulunmaktadır. Uluslararası jeopolitik dengeler ve Avrupa Birliği'ne üyelik koşulları, bu dengesizliklerin ve yapısal sorunların giderilmesini gerektirmektedir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***GSMH:** Bir ülke tarafından üretilen mal ve hizmetlerle dış alem faktör net gelirlerinin toplamı. Bu gelir, ücret, kâr, faiz vb. olarak dağıtılır ve gelir sahipleri tarafından tüketim, yatırım ya da ihracat amaçlı olarak kullanılır.

***Stand-by:** IMF'ye üye ülkelerin, ödemeler dengesi açıkları, yüksek enflasyon gibi ekonomik sorunlarını çözmek amacıyla IMF ile anlaşığı konuları içeren makroekonomik uyum programıdır.

1 **Yoksullukla mücadele:** Dünya Bankası'nın 2000 yılı Dünya Kalkınma Raporu.

A. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Eşanlımlı Değildir

1. Türkiye Ekonomisinin Ortalama Büyüme Performansı Başarılı

► Türkiye ekonomisinin büyüme performansına bakıldığında iki özellik dikkati çeker: Birincisi, Türkiye ekonomisinin yıllık büyüme oranının ortalama değer bakımından yüksek sayılabileceğidir. İkincisi de bu yüksek ortalama değer, önemli sayılabilecek inişleri ve çıkışları gizlediğidir (2. belge).

► Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) büyüme hızı, 1982 - 2001 döneminde ortalama % 3,7 olarak gerçekleşmiştir. Ancak daha yakından bakıldığında, Türkiye ekonomisinin, örneğin 1997'de % 8,3 oranında büyüdüğünü, 2001 yılında ise % 9,4 oranında küçüldüğünü, yani % 3,7'lik değer, geniş dalgalanmalar içerdiğini gözlemlemek mümkündür.

► 1999 yılında ise, aralarında 1998'de Güney Doğu Asya ülkelerinde baş gösteren krizin Rusya'ya yayılması, yüksek faiz oranları ve depremlerin de bulunduğu bir çok nedenden dolayı % 6,4 oranında bir küçülme sözkonusu olmuştur.

► 2000 yılının Türkiye'sine baktığımızda, Aralık 1999'da IMF ile imzalanan Stand-by anlaşmasının ekonominin işleyişine damgasını vurmuş olduğunu görürüz. Bu anlaşma, Türkiye ekonomisinin dışa açılmasından itibaren ortalama enflasyon oranının % 17,9'dan % 59,5'e çıkması ve ekonomik dengelerin bozulması nedeniyle yapılmıştır (3. belge). 2000 - 2002 dönemini kapsayan makroekonomik programın amaçları şunlardır:

- Üç yıllık bir dönem sonunda enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek;
- Gerçek (reel) faizleri aşağıya çekmek;
- Kamu finansman dengesini sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak;
- Ekonomide sürdürülebilir bir büyüme ortamı sağlamak;
- Sosyal güvenlik, bankacılık, kamu girişimleri gibi alanlarda yapısal reformları hızla gerçekleştirmek.

► 2001 yılında yaşanan banka sistemi ağırlıklı ekonomik kriz yukarıda belirtilen amaçlarda bir değişiklik yapmamış, ancak bu krizin boyutları yapısal reformların hayata geçirilmesini zorunlu kılmıştır.

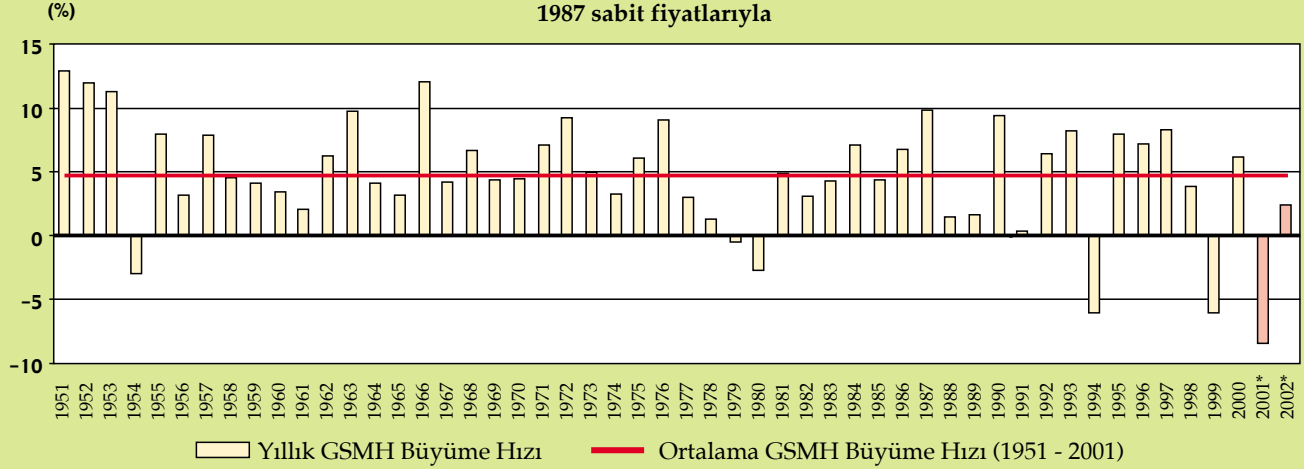
2. İnsani Gelişme: Yeni, Ama Önemli Bir Gösterge

► Türkiye bu hedefleri gerçekleştirebildiği ölçüde yukarıda sözü edilen inişleri ve çıkışları azaltabilecek ve daha dengeli bir ekonomik büyüme çizgisi izleyebilecektir. Ancak, ekonomik büyümenin kendiliğinden kalkınmaya dönüşeceğini varsaymak doğru olmaz. Dünya Bankası'nın her yıl yayınladığı Dünya Kalkınma Raporu'nun "Yoksullukla Mücadele"yi konu alan 2000 yılı sayısına göre, ekonomik büyüme, çok önemli bir unsur olmakla beraber, çoğu kez insanların özellikle de en yoksul kesimlerin yaşam koşullarını iyileştirmede yetersiz kalmaktadır (1. belge).

► Böylelikle, ekonomik büyümenin ve zenginleşmenin bir toplumdaki tüm sorunların çözümü için tek ve yeterli koşul olduğunu savunan yaklaşım, yerini ekonomik büyümenin, kalkınmanın ve toplumsal dönüşümün bir çok boyutundan sadece biri olduğunu ve doğrudan müdahaleler gerektirdiğini savunan yaklaşıma bırakmıştır. Bu yaklaşımdan yola çıkarak Birleşmiş Milletler, ekonomik büyümenin eğitim, sağlık, gelir dağılımı eşitliği gibi alanlara ne derece yansıtıldığını ölçmek için bir İnsani Gelişme Endeksi (HDI) oluşturmuştur.

► Türkiye'nin kalkınma performansını bu açıdan değerlendirdiğimizde ortaya çıkan tablo özetle, Türkiye'nin önemli iniş çıkışları içermekle beraber yüksek sayılabilecek bir ekonomik büyüme performansı sergilediğini, ancak bu kazanımlarını insani gelişmeye dönüştürmekte sorunlarla karşılaştığını göstermektedir. Türkiye, dünyada sanayileşme ölçütlerine göre 17. sırada iken İnsani Gelişme Endeksinde göre 85. sıradadır (4. belge). Ayrıca Türkiye'de coğrafi bölgelerin insani gelişmişlik düzeyleri arasında da ciddi farklılıklar gözlemlenmektedir (5. belge).

Gayri Safi Milli Hasıla Büyüme Hızı 1987 sabit fiyatlarıyla

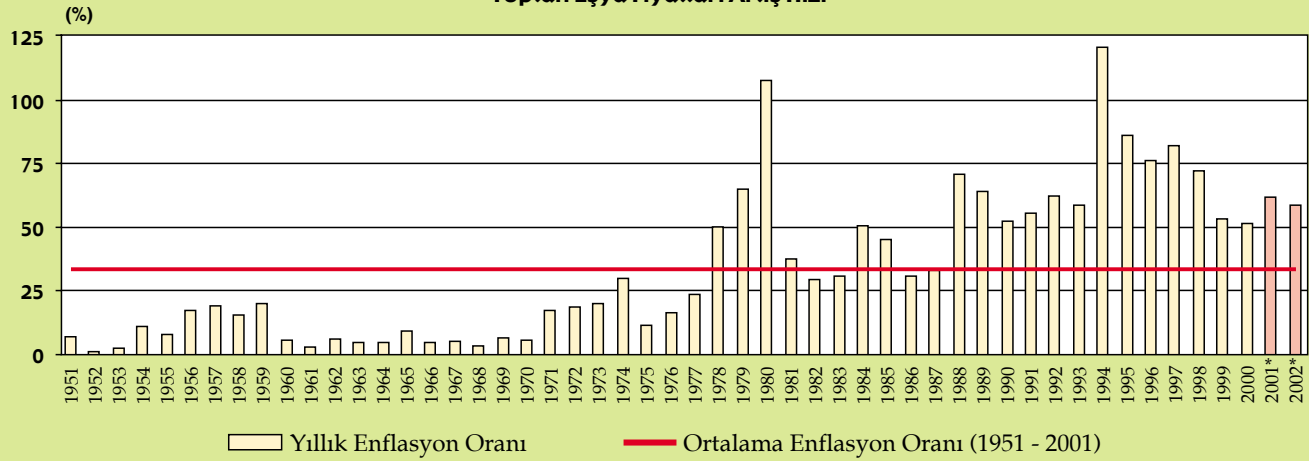

Kapalı Ekonomi (1951 - 1981): Ortalama Büyüme Hızı = 5,3, Ortalama Enflasyon Oranı = 17,9
Açık Ekonomi (1982 - 2002): Ortalama Büyüme Hızı = 3,7, Ortalama Enflasyon Oranı = 59,1

Kaynak: DİE, TÜSİAD, 2001.

2 Millî Gelir büyüme oranı.

Toptan Eşya Fiyatları Artış Hızı

Kapalı Ekonomi (1951 - 1981): Ortalama Büyüme Hızı = 5,3, Ortalama Enflasyon Oranı = 17,9
Açık Ekonomi (1982 - 2002): Ortalama Büyüme Hızı = 3,7, Ortalama Enflasyon Oranı = 59,1

Kaynak: DİE, TÜSİAD, 2001.

3 Enflasyon oranı.

Ülke Sıralaması

Ülke Sıralaması	İnsani Gelişme Endeksi
1. Kanada	0,935
2. Norveç	0,934
3. ABD	0,929
4. Avustralya	0,920
5. İzlanda	0,927
10. İngiltere	0,918
40. Slovakya	0,825
50. Trinidad	0,793
60. Bulgaristan	0,772
75. S. Arabistan	0,747
85. Türkiye	0,732
Gelişmekte olan ülkeler	0,642
OECD	0,893
Dünya	0,712

Kaynak: Human Development Report, UNDP, 2000.

4 İnsani Gelişme Endeksi'ne göre çeşitli ülkeler.

Bölgeler

Bölgeler	İnsani Gelişme Endeksi
Ege - Marmara	0,840
Akdeniz	0,789
İç Anadolu	0,763
Karadeniz	0,698
Doğu - Güneydoğu	0,585
Türkiye	0,804

Kaynak: Human Development Report Turkey, UNDP, 1997.

5 İnsani Gelişme Endeksi'ne göre Türkiye'de coğrafi bölgeler.

Coğrafyacının

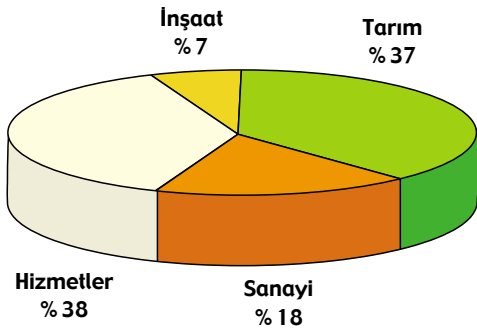
Sözlüğü

***GSYİH:** Bir ülkenin sınırları içinde üretilen malların ve hizmetlerin üretildikleri yılın piyasa fiyatları üzerinden değeri.

***Lorenz Eğrisi:** Bir ülkedeki gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları payı gösterir. 45° doğrusu mutlak eşitliği temsil eder. Diğer bir deyişle tüm hanehalklarının gelirinin eşit olduğu durumu gösterir. Bir ülkenin Lorenz eğrisi 45° doğrusundan ne kadar uzaksa eşitsizlik o derece fazladır.

***Gini Katsayısı:** Gelir dağılımı eşitsizliğinin Gini katsayısı kullanılarak ölçülmesi, 45° doğrusu ile Lorenz Eğrisinin arasında kalan alanın hesaplanmasını temel alan bir yöntemdir. Gini katsayısı en düşük 0 en yüksek 1 olabilir. 0,4'ten büyük değerler, sözkonusu ülkenin gelir dağılımının eşitsiz olduğunu gösterir.

***Toplam İşgücü:** 15 ve daha yukarı yaşta olup çalışma çağındaki nüfusun çalışabilir kısmı. Toplam işgücü, istihdam edilenler ve işsizler olarak ikiye ayrılır.

Kaynak: DİE, Hane Halkı İşgücü Anketi, Eylül, 2000.

1 Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımı (% pay).

B. Gelir Ekonominin Büyüklüğünü, Gelir Dağılımı ise Eşitsizliklerin Boyutunu Gösteriyor

1. Türkiye: Kişi Başına GSMH Bakımından Orta Gelir Düzeyinde Bir Ülke

► GSMH bir ülkenin bir yıl içinde ürettiği tüm mal ve hizmetlerle dış alem net faktör gelirleri (sermaye kârları ve işgücü transferleri) değerlerinin toplamına eşittir. Bu ölçüt mutlak anlamda ekonominin büyüklüğünü gösterir. Ancak çoğu kez GSMH, o ülkede yasayan kişi sayısına bölünerek Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla şeklinde ifade edilir.

► Türkiye'nin kişi başına düşen milli geliri 1999 yılı için 2 995 ABD dolarıdır. 1996 yılında 2 979 ABD dolarından 1997 yılında 3 175 ABD dolarına, 1998 yılında ise 3 247 ABD dolarına çıkmıştır. 1999 yılı değerindeki düşüş ekonomideki daralmayı yansıtmaktadır. Aynı yıllara Satınalma Gücü Paritesi (SGP) ölçütüyle bakarsak, 1996 yılında 6 123 ABD dolarından 1997'de 6 507 ABD dolarına ve 1998'de de 6 706 ABD dolarına varan bir yükselme görülür. Bu oran 1999 yılında 6 151 ABD dolarına düşmüştür (4. belge).

2. Üretilen Değerlerin Yurt İçinde Dağılımı Eşitsizliğe İşaret Ediyor

► Milli geliri kişi başına ve ABD doları cinsinden ifade ederek hem yıldan yıla gerçekleşen değişiklikleri enflasyondan bağımsız bir şekilde değerlendirmiş oluruz, hem de zaman içinde ve ülkeler arasında karşılaştırmalar yapabiliriz.

► Ancak milli geliri bu şekilde ifade etmenin sakıncaları da vardır. Bu ortalama değer, gelirin ülke içinde nasıl dağıldığına ilişkin bir bilgi vermez. Türkiye'de kırsal ve kentsel kesim arasında ve coğrafi bölgeler arasında önemli farklılıklar vardır. İller itibarıyla kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) tablosuna baktığımızda en düşük değer kişi başına 827 ABD doları ile Ağrı iline en yüksek değer ise, kişi başına 7 501 ABD doları ile Kocaeli iline ait olduğu ve Kocaeli iline ait değer Ağrı iline ait değerden tam 9 kat daha fazla olduğu görülebilir (2. belge).

3. Türkiye: Gelir Dağılımında Eşitsizliğin Yüksek Olduğu Bir Ülke

► Bir ülkedeki gelir dağılımını ölçmede en sık başvurulan yöntem Lorenz Eğrisidir*. Türkiye'nin Lorenz Eğrisini incelediğimizde gelir dağılımındaki eşitsizliğin oldukça yüksek olduğunu, 1987 ve 1994 yılları arasında yapılan karşılaştırmadan da bu eşitsizliğin az da olsa artmış olduğunu görürüz (3. belge).

► Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliği, bir başka yöntem olan Gini Katsayısı* aracılığıyla diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, eşitsizliğin Avrupa Birliği ülkelerinden çok daha fazla olduğu, bu ülkeler arasında en yüksek Gini Katsayısına sahip olan Portekiz'den bile önemli ölçüde yüksek olduğu ortaya çıkar (5. belge).

C. İşsizlik Tarım Dışı Sektörlerde Önemli Bir Sorun

1. İstihdam ve İşsizliğin Yapısı Sektörlere Göre Değişmekte

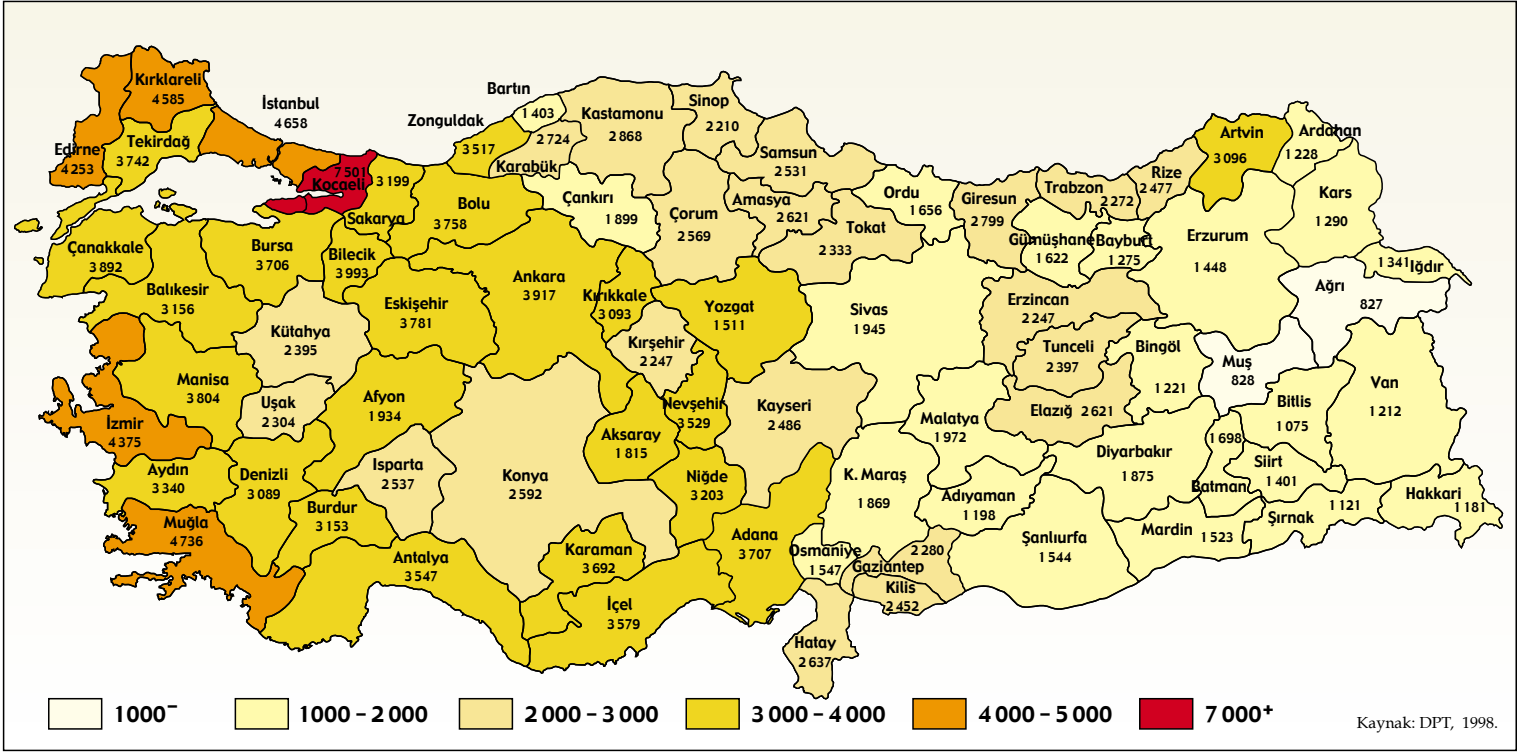
► Türkiye'de 2000 yılı Eylül ayı itibarı ile toplam işgücü* 23 022 000 kişi, istihdam edilenler 21 727 000 kişi, işsiz sayısı ise 1 295 000 kişidir. İşsizlik oranı, tarımda % 2,8, tarım dışı sektörlerde ise % 8 olmak üzere toplam % 5,6'dır. İstihdamın sektörlere göre dağılımına bakıldığında tarımın payının yaklaşık olarak % 37, sanayi sektörünün payının % 18, inşaat sektörü payının % 7 ve hizmetler sektörünün payının ise % 38 olduğu görülür (1. belge).

► Türkiye'de tarım sektörünün istihdamın önemli bir bölümünü oluşturduğu göz önüne alındığında tarımda ve tarım dışı sektörlerdeki işsizliğin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Tarım kesiminde küçük üreticilik egemen olduğu için işsizlik tanımı gereği çok düşüktür. Bu durumda tarım dışı işsizliğin oldukça önemli boyutlarda olduğu gerçeği ortaya çıkar.

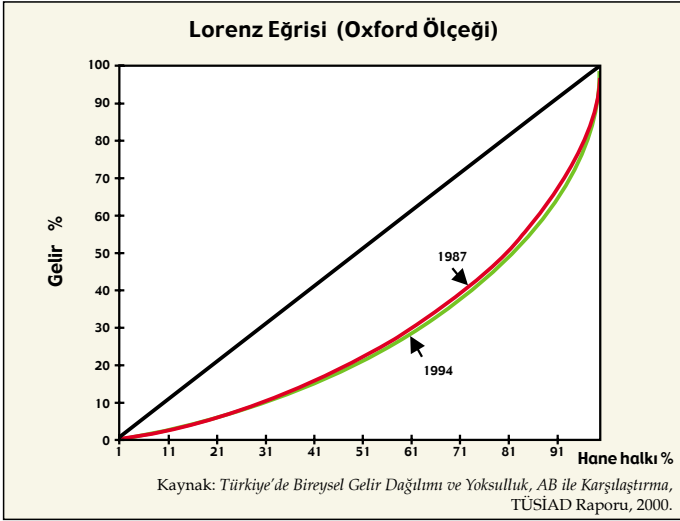
2. İstihdamda Ağırlık, Tarımdan Sanayi ve Hizmetler Sektörüne Kayacak mı ?

► Sanayileşme aşamalarını tamamlamış ülkelerde tarımın istihdamdaki payı % 5'in altına düşmüştür. Oysa Türkiye, henüz bu aşamanın çok uzağındadır.

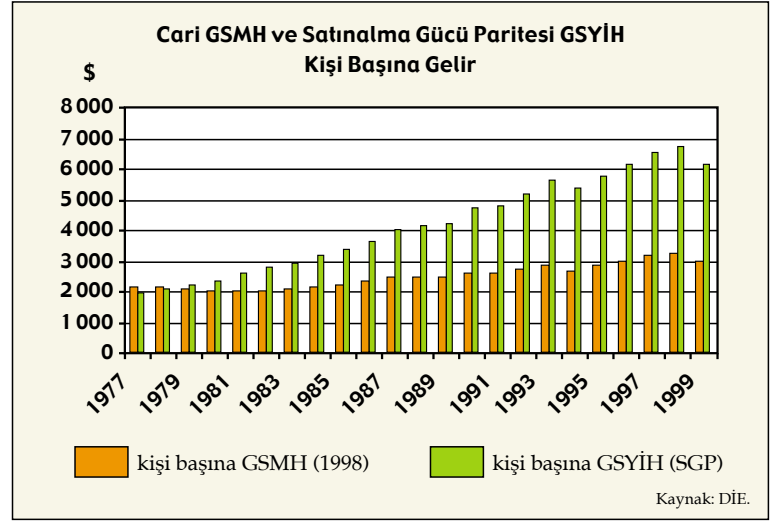
► Türkiye'nin tarımdaki fazla istihdamı diğer sektörlerle yönlendirip yönlendiremeyeceği, kalkınma stratejisinin başarısı açısından kilit bir öneme sahiptir.

2 İller itibariyle kişi başına GSYİH (ABD doları, 1998).

3 Türkiye'nin Lorenz Eğrisi: Lorenz Eğrisinde 45° doğrusu mutlak eşitliği, yani tüm hane halklarının gelirinin eşit olduğu durumu gösterir. Bir ülkenin Lorenz Eğrisi 45° doğrusundan ne kadar uzaksa, eşitsizlik o derece fazladır.

4 Satınalma Gücü Paritesi: SGP, farklı para birimlerinin satınalma gücünü eşitleyen bir değişim oranıdır. SGP kullanılarak ortak para birimine dönüştürülen harcamalar, satın alınan mal ve hizmet hacmindeki farklılıkları yansıtarak ülkeler arasında gerçek anlamda karşılaştırılabilir veriler sağlamaktadır.

Ülke adı	Gini katsayısı	Ülke adı	Gini katsayısı	Ülke adı	Gini katsayısı	Ülke adı	Gini katsayısı
Belçika	0,27	Fransa	0,29	Hollanda	0,25	Portekiz	0,37
Danimarka	0,22	Almanya	0,28	Norveç	0,26	İspanya	0,27
Finlandiya	0,23	İtalya	0,34	İsveç	0,23	Türkiye	0,47

Kaynak: OECD.

5 Türkiye'nin Gini Katsayısı: Gini Katsayısında 0,4'ten büyük değerler o ülkenin gelir dağılımının eşitsiz olduğunu gösterir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Parasal (nominal) Ücret:** Satın alma gücü dikkate alınmaksızın parayla ifade edilen ücret.

***Gerçek (reel) Ücret:** Nominal ücretle satın alınabilecek mal ve hizmetler. İstatistiksel olarak nominal ücretin fiyat düzeyine bölünmüş halidir.

***Sübvansiyon:** Devlet tarafından toplumun çeşitli kesimlerine yapılan maddi yardımlar.

D. Gerçek Ücretlerin Seyri Ekonomik Kriz Dönemleri ile İlişkili

1. Türkiye’de Gerçek Ücretlerde Geniş Dalgalanmalar Görülmektedir

► Çalışanların emek gücüne karşılık sağlanan gelire parasal (nominal) ücret denir. İşgücü piyasasında ücretin belirlenmesinde bir yandan işgücünün verimliliği, diğer yandan ise emeğini sunanlarla bu emeği talep edenlerin oluşturduğu işgücü piyasası kurumları rol oynar. Örneğin, gerçek ücret düzeyinin 1980’lerin başında düşük olması, ekonomik kriz sonrasında yaşanan kuvvetli enflasyon ve kolektif özgürlüklerin askıya alınmasıyla açıklanabilir. Zaten, o tarihten itibaren uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme stratejisinin bir gereği olarak da, teknolojik yatırımlarla verimlilik artırılana kadar, ihraç edilen malların uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi için, işgücü maliyetlerinin düşük düzeyde tutulması amaçlanmaktaydı. Ekonomideki gelişmeye paralel olarak, Türkiye’deki hayat standardı, kişi başına SGP bazında 1987 yılında yaklaşık 4 000 ABD dolarından 1998’de 6 000 ABD dolarına yükselmiş, işgücü ödemelerinin GSYİH’deki payı ise % 20,7’den, % 30,7’ye çıkmıştır. Bu gelişmelere rağmen AB standartlarına göre işgücü ödemelerinin milli gelirdeki payı oldukça düşüktür (2. belge).

► 1983 yılından itibaren açık ekonomi yönetiminde enflasyonun yüksek düzeylerde seyretmesi ve kolektif özgürlüklerin yaygınlaşmasındaki gecikmeler sonucunda, gerçek ücretler, 1987 yılına kadar düşmeye devam etti. Daha sonraki dönemde ise, nominal ücretlerin enflasyona uyarlanmaları sonucunda, gerçek ücretler hızlı bir artışla 1980 düzeyini yakaladı ve geçti. 1994 ve 2001 yılı krizlerinde reel ücretlerde önemli düşüşler yaşanmıştır (3. belge).

E. Ekonominin Seyrini Etkileyen Sektörler

1. Türkiye Ekonomisinin Kritik Sektörleri

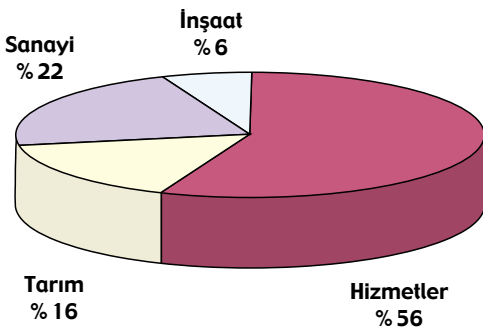
► Bir ekonomide sektörlerin göreceli ağırlıkları o ekonominin yapısını gösterir (1. belge). Genel kabul gören bir tanıma göre birinci kesim, tarım ve madencilik gibi temel faaliyet alanını, ikinci kesim elektrik, gaz, su, inşaat ve imalat sanayiini, üçüncü kesim ise, ulaştırma, turizm, ticaret, bankacılık, borsa, eğlence sanayii vb. hizmet faaliyet alanlarını temsil eder.

► Türkiye ekonomisinin bugünkü yapısına baktığımızda tarım, imalat sanayii, bankacılık, enerji ve ulaştırma sektörlerinin kritik bir öneme sahip olduklarını görürüz.

2. Tarım Sektörü Değişimlerin Eşiğinde

► Türkiye’de tarım kesiminin en önemli özelliği, tarımın milli gelir içindeki payı düşerken nüfus içindeki payının yüksek kalmasıdır. Diğer bir deyişle, tarım kesiminde çalışan kişi sayısında uzun bir süredir önemli bir değişiklik olmazken tarımda yaratılan değer düşmektedir. Türkiye’nin AB ile bütünleşme sürecinde tarımın oynayacağı kritik rol ve Dünya Ticaret Örgütü’nün tarım politikalarına yaklaşımı, Türkiye’yi tarım sektöründe bir yenilenme arayışına itmiştir.

► Türkiye’de tarım politikalarına ilişkin sorunların başında sektörün bugünkü üretiminin, mevcut kaynaklarla ulaşabileceği üretim düzeyinin çok altında kalması gelir. Bu sorunun kaynağı tarım politikalarında bulunmaktadır. Tarım politikalarını iki gruba ayırabiliriz. Birinci grupta üretim ve tüketimde kaynak kullanımını daha etkili hale getirmeyi amaçlayan, altyapı hizmetleri, pazarlama hizmetleri ya da kalite ve standart kontrolü gibi ‘üretken politikalar’ yer alır. ‘Dağılım politikaları’ olarak adlandırılabilir ikinci grupta ise, fiyat destekleri, sübvansiyonlu* kredi gibi ekonominin diğer kesimlerinden tarımsal üreticilere varlık ve gelir transfer eden politikalar yer alır.

Kaynak: Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye, TÜSIAD Raporu, 1999.

1 GSMH’de sektör payları (%).

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1999
(milyar TL)

1. Üretim Yöntemiyle

2. Harcama Yöntemiyle

3. Gelir Yöntemiyle

1. Tarım	11 851 054	1. Özel nihai tüketim harcamaları	56 265 784	1. Üretim ve İthalat Vergileri (Net)	8 521 227
Çiftçilik ve Hayvancılık	11 196 397	Gıda, içki	21 982 715	Üretim ve İthalat Vergileri	10 117 440
Ormançılık	286 698	Dayanıklı tüketim malları	6 611 486	(-) Subvansiyonlar	1 596 212
Balıkçılık	368 606	Yarı dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları	7 696 456	2. Sabit Sermaye Tüketimi	5 338 965
2. Sanayi	17 973 865	Enerji, ulaştırma, haberleşme	10 004 119	3. İşgücü Ödemeleri	23 749 549
Madencilik ve Taşocakçılığı	883 737	Hizmetler	6 224 404	Kamu	12 667 832
İmalat Sanayii	14 839 451	Konut sahipliği	3 746 602	Özel	11 081 717
Elektrik, Su, Gaz	2 250 677	2. Devletin nihai tüketim harcamaları	11 767 488	4. İşletme Artığı (Brüt Kâr)	39 765 060
3. İnşaat Sanayii	4 362 038	Maas, ücret	8 801 228	Tarım	9 130 470
4. Ticaret	14 750 944	Diğer cari	2 966 260	Sanayi, Hizmetler ve Diğer	30 634 591
Toptan ve Perakende Ticaret	12 226 556	3. Gayri safi sabit sermaye oluşumu	16 863 754		
Otel, Lokanta Hizmetleri	2 524 388	Kamu sektörü	4 692 943		
5. Ulaştırma ve Haberleşme	10 868 375	Makine teçhizat	1 433 262		
6. Mali Kuruluşlar	4 228 348	Bina inşaatı	1 124 500		
7. Konut Sahipliği	3 465 419	Bina dışı inşaat	2 135 181		
8. Serbest Meslek ve Hizmetler	2 830 825	Özel sektör	12 170 810		
9. (-)İzafi Banka Hizmetleri	4 284 141	Makine teçhizat	5 624 043		
10. Sektörler Toplamı (1-9)	66 046 733	Konut inşaatı	6 546 767		
11. Devlet Hizmetleri	8 781 478	4. Stok değişimleri	1 130 194		
12. Kâr Amacı Olmayan		5. Mal ve hizmet ihracatı	17 972 067		
Özel Hizmet Kuruluşları	272 486	6. (-)Mal ve hizmet ithalatı	20 801 155		
13. Toplam (10+11+12)	75 100 697	7. Gayri safi yurtiçi hasıla	83 198 135		
14. İthalat Vergisi	2 375 044	8. İstatistiki hata	-5 823 333		
GSYİH	77 374 802	GSYİH	77 374 802	GSYİH	77 374 802

GSMH

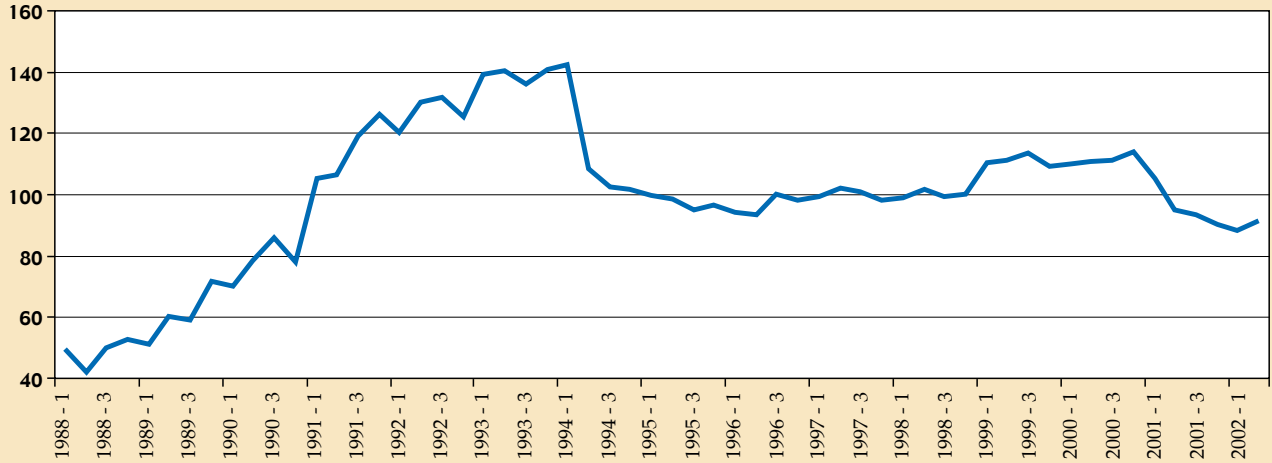
15. Dış Alem Net Faktör Gelirleri-	867 694
A.Dış Alemden Gelen	3 335 650
B.Dış Aleme Giden (-)	2 467 956
16. G.S.M.H.(Alıcı Fiyatlarıyla) (GSYİH+15)	78 282 966

Kaynak: DİE.

2 Farklı yöntemlerle GSYİH hesaplamaları. Bu hesaplamalar, gelirin tüketimi ve üretime dağılımı ile ilgili çok değerli bilgiler vermektedir.

Çalışılan Saat Başına Reel Ücret Endeksi

(İmalât Sanayii, üç aylık, 1997=100, mevsimsellikten arındırılmış)

Kaynak: DİE.

3 Gerçek (reel) Ücret Endeksi. Nominal ücretlerin enflasyondan arındırıldıktan sonraki değeri, satınalma gücünün bir göstergesidir.

Coğrafyacının Sözlüğü

***İhracat (dışsatım):** Bir ülkede üretilen malların yabancı ülkelere satılmasını ifade eder.

***İthalat (dışalım):** Yabancı bir ülkede üretilen malların yurt içinde satılmasını ifade eder.

► Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye’de hükümetlerin son yirmi yıl içinde siyasal güçlerini sağlamlaştırmak için uygulaması kolay ve etkisi hemen hissedilen dağılım politikalarına ağırlık verdikleri gözlenmektedir. Oysa tanımı gereği, üretkenliği artırmayı amaçlayan destekler, bugün bu hedeften oldukça uzaklaşmıştır. Desteklerin büyük oranda devletin bütçesinden değil, dünya fiyatlarının üzerinde saptanan tarım destekleme fiyatlarıyla tüketiciden karşılandığı gerçeği de göz önüne alındığında, dünya piyasalarında rekabet gücü giderek düşmekte olan Türk tarım kesiminin yeniden yapılanmasının ne ölçüde gerekli olduğu ortaya çıkar.

► Stand-by anlaşması, tarım sektörüyle ilgili kökten değişiklikler öngörmektedir. Bu anlaşmaya göre, tarım kesimine şimdiye kadar olduğu gibi destekleme yoluyla kaynak aktarmak yerine, gelir dağılımını düzeltici etkisi olan doğrudan gelir desteği politikaları benimsenmektedir. Tarım politikalarında kökten bir yeniden yapılanmayı temsil eden bu değişiklik, pilot olarak Ankara’da Polatlı bölgesinde uygulanmaktadır.

3. İmalat Sanayii İhracatın Belkemiğini Oluşturuyor

► Günümüzde imalat sanayii, sanayileşmekte olan ülkelerin ekonomik yapısının dinamik bir kesimini temsil eder. Türkiye’de de, daha önce bu yolla yüksek büyüme hızlarını yakalamayı başarmış ülkelerde olduğu gibi, imalat sanayii ürünlerinin ihracatına, ihracat performansı açısından, dolayısıyla da büyüme performansı açısından büyük önem verilmektedir. İmalat sanayii ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1965 yılında % 3 iken, 1998’de % 70,5’e çıkmıştır.

► İmalat sanayii ürünleri içinde ihracatta en hızlı büyüme kaydeden kategori ise, tekstil ve hazır giyim sektörüdür. Son dönemlerde, daha yüksek teknoloji içeren ürünlerin ihracatını artırma yönünde bir eğilim gözlenmektedir. İmalat sanayii üretim endeksinin son iki yıl içindeki seyri, bu sektörün krizden son derece olumsuz yönde etkilenmiş olduğunu gösterir (2. belge).

► İmalat sanayiinde yatırımların uzun dönem seyrini incelediğimizde yatırımların 1970’li yılların ikinci yarısında ve 1990 yılından itibaren artış göstermiş olduğunu görürüz (3. belge). Ancak bu iki dönem farklı özellikler göstermektedir. 1970’lerin ikinci yarısında yatırımlarda kamu sektörü ağırlıktayken (4. belge), 1980 yılından itibaren özel imalat sanayii yatırımları kamu yatırımlarını aşmış ve 1990’larda gerçekleşen yatırımlar büyük ölçüde özel sektör tarafında gerçekleştirilmiştir (5. belge).

4. Bankacılık Sektöründe Reformlar, Güveni Yeniden Sağlamayı Amaçlıyor

► Bankacılık sistemi, günümüz ekonomik sistemlerinin çok önemli bir unsurudur. Bankalar aracılığıyla birikimlerini değerlendirmek isteyenlerle, yatırım yapmak üzere kaynağa ihtiyacı olanlar, yani tasarruflularla yatırımcılar karşı karşıya gelirler.

► Türk bankacılık sistemi de, Türk ekonomisinin dinamizminin gerektirdiği yapıya kavuşmak için bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir (1. belge). Kamu bankalarının kaynaklarının siyasi amaçlarla kullanılması görev zararları doğurmuş ve tüm sistemi olumsuz yönde etkilemiştir. Türk bankacılığının rekabetçi bir yapıya kavuşturulmasının önündeki başlıca engeller ise, şeffaflık eksikliği ve sermaye yetersizliğidir.

► Yeni kurulmuş olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun bu yöndeki faaliyetleriyle, Türk bankacılık sisteminin ekonomide çok daha etkin bir aracılık işlevi görmesi beklenmektedir.

5. Türkiye Enerji Sorununu Etkin Kullanımla ve Alternatif Kaynaklarla Aşabilir

► Ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için ekonomiye yeterli, kaliteli, güvenilir ve çevreyle dost enerjinin yerinde, zamanında ve düşük maliyetle sağlanması çok önemlidir. İçinde bulunduğumuz dönemde dünyada enerji talebinin karşılanmasında kaynak yetersizliği sorununun olmaması ve bir süre öncesine kadar petrol fiyatlarının düşük düzeyde seyretmesi ekonomik büyüme açısından olumlu bir ortam yaratmıştır. Ancak Türkiye’nin bu ortamı iyi değerlendirdiği söylenemez. Kamu enerji yatırımları yetersiz kalmıştır.

Banka	Kuruluş Yılı	Toplam Aktifler	Şube Sayısı	Personel Sayısı
1. T. C. Ziraat Bankası	1863	27 365 726	1 624	35 565
2. T. İş Bankası A.Ş.	1924	14 549 978	842	15 900
3. Akbank T.A.Ş.	1947	14 488 640	608	8 322
4. Yapı ve K. B. A.Ş.	1944	13 241 294	420	9 858
5. T. Halk Bankası A.Ş.	1938	11 088 096	803	12 928
6. T. Garanti B. A.Ş.	1946	10 393 762	285	5 584
7. Pamukbank T.A.Ş.	1955	8 652 470	197	5 469
8. T. Vakıflar B. T.A.O.	1954	7 690 300	315	8 219
9. EtiBank A.Ş.	1935	7 131 074	159	3 285
10. Osmanlı B. A.Ş.	1863	5 419 955	59	1 342

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

1 Türk mali sisteminde kamu bankalarının ağırlığı sürmektedir.

Sanayi Üretim Endeksi (Yıllık Ortalama Yüzde Artış)

	1998	1999
Toplam Sanayii	0,9	-5,2
Elektrik, gaz ve su	7,6	4,9
Madencilik ve Taşocakçılığı	9,9	-8,6
Maden kömürü linyit ve turb	13,2	-2,7
Ham petrol ve tabii gaz	7,1	-0,7
Metal cevheri madenciliği	-2,2	-20,3
Diğer madencilik	12,9	-17,8
İmalat Sanayii	-0,3	-5,7

İmalat Sanayi Üretim Endeksi (Yıllık Ortalama Yüzde Artış)

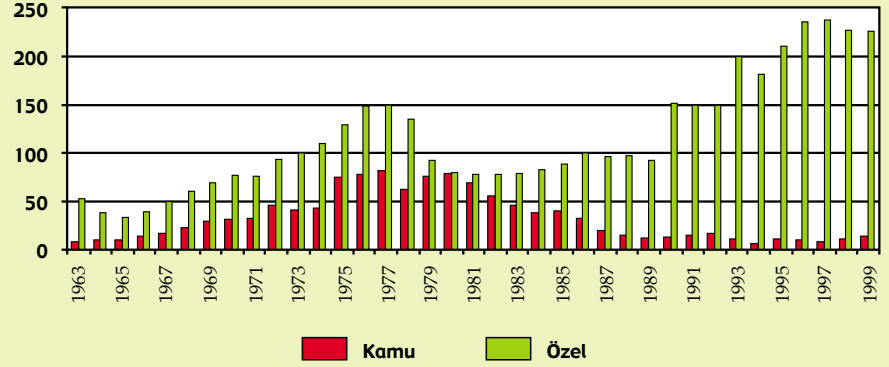
	1998	1999
İmalat Sanayii	-0,3	-5,7
Gıda ürünleri ve içecek	-2,1	-3,3
Tütün ürünleri	1,3	7,2
Tekstil ürünleri	-2,7	-6,6
Giyim eşyası	4,8	-4,3
Derinin işlenmesi bavul, çanta vb.	-15,1	-10,6
Ağaç ve mantar ürünleri	1,0	-0,8
Kâğıt ve kâğıt ürünleri	-1,0	1,3
Basım ve yayım	-3,3	-5,2
Kok kömürü ve rafine edilmemiş petrol	4,1	-4,2
Kimyasal madde ürünleri	-3,6	-2,1
Plastik ve kauçuk ürünleri	-2,3	-8,2
Metalik olmayan diğer mineral madenler	4,0	-8,1
Ana metal sanayi	-1,2	-5,6
Metal eşya (makina teçhizatı hariç)	27,0	-5,1
B.y.s. makina ve teçhizat	-1,1	-4,1
Büro, muhasebe, bilgi işlem makineleri	11,5	-27,4
B.y.s elektrikli makina cihazları	-17,6	3,0
Radio, TV haberleşme cihazları	11,2	18,7
Tıbbi, hassas optik aletleri, saat	-12,7	-7,7
Taşıt araçları ve karoseri	-6,2	-22,6
Diğer ulaşım araçları	-22,9	-90,8
Mobilya ve b.y.s diğer	2,6	2,5

(b.y.s. : başka yerde sınıflandırılmamış)

Kaynak: DIE.

2 Sanayide 1998 durgunluğu ve 1999 daralması.

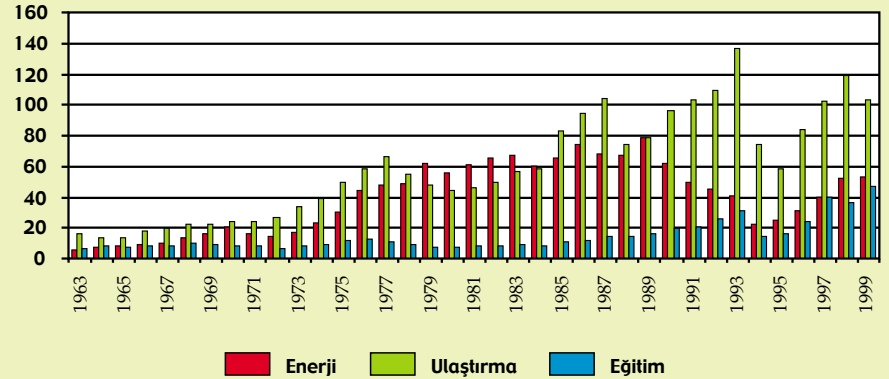
İmalat Sanayii Sabit Sermaye Yatırımları (1994 sabit fiyatlarıyla)

Kaynak: DPT.

3 İmalat sanayii yatırımları özel sektör tarafından yapılmaktadır.

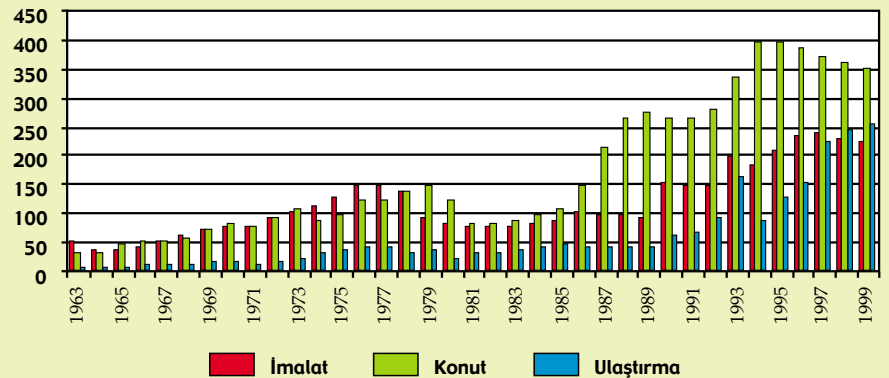
Kamu Sektörü Sabit Sermaye Yatırımları (1994 sabit fiyatlarıyla)

Kaynak: DPT.

4 Kamu yatırımlarında en yüksek paylar sırasıyla ulaşım, enerji ve eğitimdedir.

Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları (1994 sabit fiyatlarıyla)

Kaynak: DPT.

5 Özel sektör yatırımlarında en yüksek paylar konut, ulaşım ve imalat sanayiindedir.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Biyomas Enerji: Bitkisel ve hayvansal ürünlerden elde edilen enerji. Klasik biyomas kaynakları ormanlardan elde edilen odun, bitki ve hayvan artıklarıdır. Modern biyomas kaynakları ise, özel olarak yetiştirilen enerji bitkileri ve tarımsal yan ürünlerden elde edilen enerjidir.

► Türkiye’de 1970 - 1997 döneminde enerji tüketimi, enerji üretiminin iki katı artış göstermiştir. Sektörlerin enerji tüketiminden aldıkları paylar incelendiğinde konut-hizmet ve sanayi sektörlerinin en yüksek payı aldıkları görülür (1. belge). Bugün enerji ihtiyacının yaklaşık % 35’i yerli üretimle karşılanmaktadır. Türkiye’nin bilinen doğal rezervleri sınırlıdır. Enerji ihtiyacının yaklaşık yarısını karşılayan petrolün % 90’ı ithal edilmektedir.

► Giderek artan doğal gaz talebinin tamamının ithalatla karşılanması planlanmaktadır. 1990 yılında elektrik ihraç eder durumda olan Türkiye, bugün yine elektrik ithal eder duruma gelmiştir ve bir elektrik darboğazıyla karşı karşıyadır.

► Ancak bunların yanında Türkiye, yenilenebilir kaynaklar olan hidrolik enerji, jeotermal enerji, rüzgar enerjisi, deniz dalga enerjisi ve modern biyomas enerji olanakları bakımından uygun bir coğrafyada yer almaktadır. Türkiye’nin enerji talebindeki artış göz önüne alındığında, enerji yoğunluğu düşük sanayilere ve enerjinin etkin kullanımına yoğunluk verilmesinin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkar (2. belge).

► Çeşitli enerji kaynakları arasından yapılacak seçim ve enerji kaynaklarının kullanımı ile ilgili çok önemli bir nokta da enerji kullanımının getireceği çevre sorunlarıdır. Bu sorunların fosil yakıtlara dayalı enerji tüketiminde öne çıktığı hesaba katılmalıdır.

6. Ulaştırma: Ekonomik Açıdan Önemli Bir Hizmet Sektörü

► En basit anlamıyla ulaştırma, insanların ve malların bir noktadan diğerine taşınmasını sağlayan sektördür. Öte yandan ulaştırma, tüm ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin hemen her aşamasında katkısı bulunan bir hizmet sektörüdür. Bu bağlamda ulaştırmayı, sektörleri birbirine bağlayan bir hizmet dalı ya da sektörler zincirinin bir halkası olarak kabul etmek gerekir.

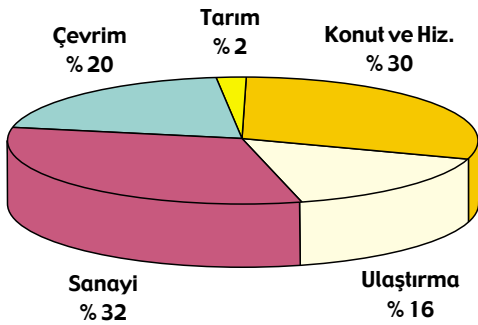
► Ulaştırma sektörü sürekli gelişen sektörlerle hizmet ettiği için, zaman içinde değişebilen, dinamik bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle ulaştırma politikasının belirlenmesinde diğer sektörlerin izledikleri politikaların dikkate alınması önem taşır. Teknolojinin hızla gelişmekte olması da ulaştırma politikasını etkiler. Teknolojinin çok hızlı bir şekilde gelişiyor olması hem ulaştırma alt sektörleri arasındaki ilişkileri etkiler, hem de yeni sistemlerin ortaya çıkmasına neden olur.

► Ülke içinde yatırım yerlerinin ve büyüklüklerinin seçilmesi, kurulacak işletmenin kıt kaynaklarla maksimum verimlilikte çalışabilmesi, uluslararası ticaretin gelişmesi ve malların süratle bir yerden bir yere taşınması ve en ekonomik ve etkin sistemlerin seçilmesinde ulaştırma konusunda yapılacak tercihlerin önemi açıktır.

► Türkiye’nin coğrafi konumu, Batı ile Ortadoğu ülkeleri arasında yoğun bir şekilde devam etmekte olan transit mal taşımacılığı ile Türkiye limanlarından Ortadoğu ülkelerine yapılan transit mal taşımacılığı, önemli miktarda döviz girdisi sağlanmasına neden olmaktadır.

► Yurt içi yük taşımalarında, 1990 - 1999 döneminde denizyolu, demiryolu ve boru hattı taşımalarının toplam taşımalar içindeki payı azalırken, karayolu taşıma payının arttığı görülmektedir. 1990 yılında toplam yurt içi yük taşımalarında % 75,6 düzeyinde olan karayolu payının, 1999’da % 89’a ulaşması, yolcu taşımaları gibi yük taşımalarında da hizmetin tek sektör tarafından sağlandığını ortaya koymaktadır (3. belge).

► 1990 - 1995 yılları arasında toplam yatırımlar içinde önemli bir paya sahip olan karayolu ve otoyol yatırımlarının 1996 ve sonrasında azalma sürecine girdiği görülmektedir. Buna karşılık yurt içi yolcu taşımaları içinde çok küçük paya sahip olan havayolu ulaştırması yatırımlarının payı önemli oranda artmış ve 1996 - 1999 döneminde % 19,7’ye ulaşmıştır (4. belge).

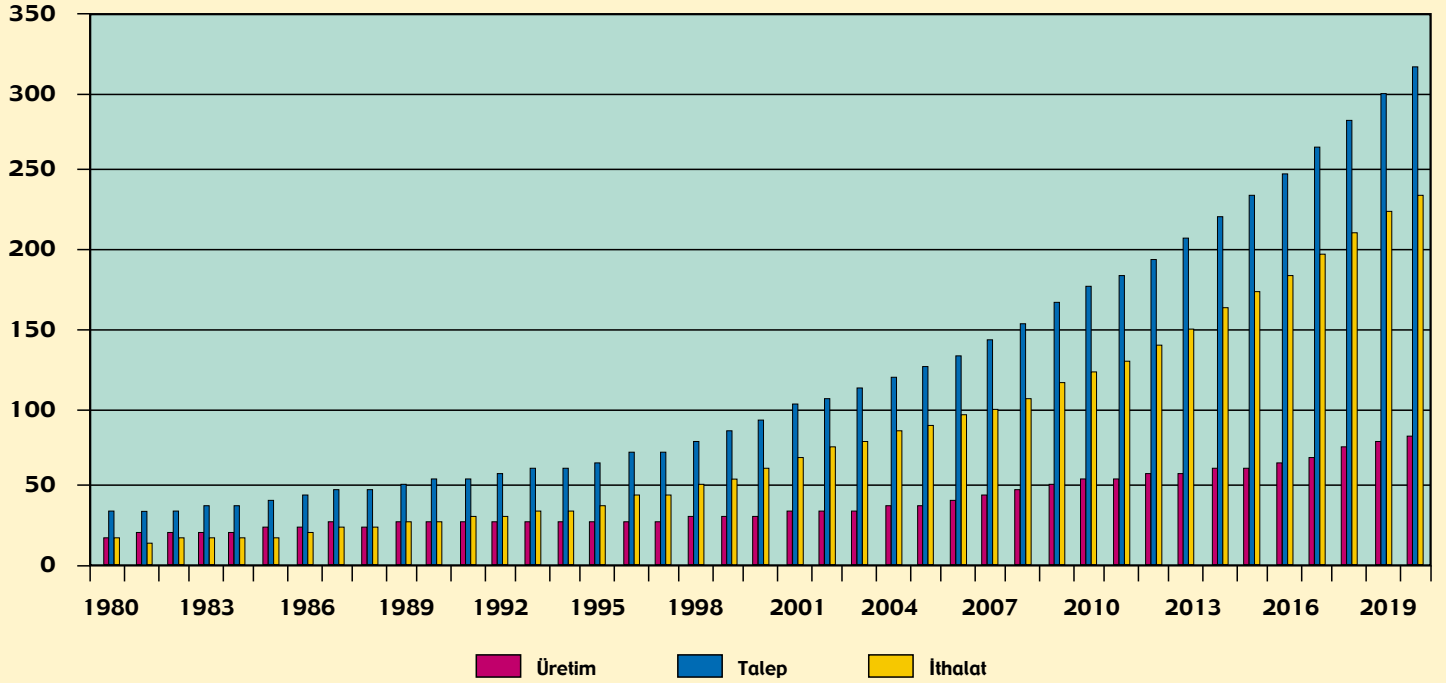

Kaynak: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi, TÜSİAD, 1998.

1 Türkiye’de sektörlerin birincil enerji tüketim payları (milyon ton eşdeğeri petrol Mtep / 1997).

Birincil Enerji Kaynakları (Üretim, Talep, İthalat)

(1980 - 1997 Gerçekleşme, 1998 - 2020 Tahmini)

Kaynak: DİE.

2 Türkiye, 2000 - 2020 döneminde büyük ölçüde ithalata karşılayacağı enerji açığı ile karşı karşıya kalacaktır.

Yük Taşımaları (bin ton)					
	Yıl			% Pay	% Değişim
	1996	1997	1998	1998	1998
Yurt içi	439,405	457,615	488,212	100,0	6,7
Karayolu	387,945	399,396	434,885	89,1	8,9
Denizyolu	36,162	41,716	38,715	7,9	-7,2
Demiryolu	15,116	16,293	14,403	3,0	-11,6
Havayolu	182	210	209	0,0	-0,5
Yurt dışı	99,559	133,073	124,101	100,0	-6,7
Karayolu	5,770	4,323	5,018	4,0	16,1
Denizyolu	92,579	127,073	117,120	94,4	-7,8
Demiryolu	740	1,112	1,447	1,2	30,1
Havayolu	470	565	516	0,4	-8,7
TOPLAM	538,964	590,688	612,313		3,7

Kaynak: DİE.

3 Türkiye’de yük taşımaları ağırlıklı olarak yurt içinde kara, yurt dışına ise denizyoluyla yapılmaktadır.

Yolcu Taşımaları (bin kişi)					
	Yıl			% Pay	% Değişim
	1996	1997	1998	1998	1998
Yurt içi	686 749	754 676	780 179	100,0	3,4
Karayolu	576 904	634 603	656 698	84,2	3,5
Denizyolu	841	1 101	686	0,1	-37,7
Demiryolu	98 142	106 822	109 556	14,0	2,6
Havayolu	10 862	12 150	13 239	1,7	9,0
Yurt dışı	23 177	28 486	24 095	100,0	-15,4
Karayolu	1 271	936	1 182	4,9	26,3
Denizyolu	1 815	3 925	7 734	7,2	-55,8
Demiryolu	173	231	218	0,9	-5,6
Havayolu	19 918	23 394	20 961	87,0	-10,4
TOPLAM	709 926	783 162	804 274		2,7

Kaynak: DİE.

4 Türkiye’de yolcu taşımaları ağırlıklı olarak yurt içinde kara, yurt dışına ise havayoluyla yapılmaktadır.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Gayri Safi Sabit Sermaye

Oluşumu: Gelirin tüketilmeyen kısmının makine-teçhizat, bina-konut olarak yatırım amaçlı harcanması. Bu yolla sermaye birikimi sağlanmakta, yeni üretim kapasiteleri yaratılmakta, varolan kapasiteler büyütülmekte ve üretim teknolojileri yenilenmektedir.

Hanehalkı Tüketim Harcaması Türleri (Aylık Ortalama, % Dağılım)			
Tüketim harcaması	Türkiye	Kent	Kır
Gıda, içki, tütün	35,62	30,7	45,28
Giyim, ayakkabı	8,96	9,00	8,87
Konut ve kira	22,84	24,78	19,02
Ev eşyası	9,02	9,30	8,47
Sağlık	2,60	2,65	2,50
Ulaştırma	8,78	9,52	7,33
Eğlence ve kültür	2,30	2,74	1,45
Eğitim	1,43	1,87	0,58
Otel, lokanta, pastane	2,90	3,21	2,29
Çeşitli mal ve hizmet	5,56	6,24	4,21
TOPLAM	100	100	100

Kaynak: DİE, Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi, 1994.

1 Türkiye’de tüketim harcaması türleri.

F. Gelir Düzeyi, Tüketim Kalıplarını Belirliyor

1. Tüketim Harcamalarında En Yüksek Pay Gıdanın, En Düşük Pay Eğitimin

► Kişilerin tüketim harcamalarını çeşitli kalemler arasında nasıl paylaştıkları önemli bir ekonomik bilgidir. Türkiye’de gıda - içki - tütün, toplam tüketim harcaması içinde en yüksek paya sahiptir. İkinci ve üçüncü sıraları konut - kira ve ev eşyası almaktadır (1. belge).

► Dördüncü sırada giyim - ayakkabı ve ulaştırma harcamaları gelmektedir. Toplam tüketim harcamaları içinde en düşük pay, eğitim ve eğlence - kültür harcamalarıdır. Bu eğilimin en önemli belirleyicisi, Türkiye’de 3 000 ABD doları düzeyindeki kişi başına gelirin yetersizliğidir.

2. Doğuda ve Batıda Farklı Tüketim Tercihleri Gözlenmekte

► Tüketim harcaması, türleri bakımından da bir yandan kentsel ve kırsal kesimler arasında, diğer yandan coğrafi bölgeler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin kırsal kesimde eğitim harcamalarının toplam tüketim harcamaları içindeki payı, kentsel kesimdekini ancak üçte biri kadardır. Bunun yanında, gıda harcamalarının payı da kırsal kesimde kentsel kesime göre yaklaşık bir buçuk kat daha fazladır.

► Coğrafi bölgelere göre tüketim harcaması türlerini incelediğimizde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde genel olarak gıda - içki - tütün harcamalarının payının diğer bölgelere oranla daha fazla olduğunu, buna karşılık eğlence - kültür, eğitim ve sağlık harcamalarının payının daha düşük olduğunu görürüz. Bu, düşük gelir düzeylerinde görülen bir durumdur. Gelir düzeyi arttıkça tüketim harcamalarının ağırlığının değişmesi beklenir.

G. Türk Sanayiinde Şirketler ve Yatırımlar

1. En Büyük İlk 15 Kuruluş İçinde Kamu Kuruluşları Çoğunlukta

► Toplam satışlar ölçüt alınarak yapılan sıralama incelendiğinde kamu kuruluşlarının sayısının ağırlıkta olduğu görülür (3. belge). Özel sektör, elektrikli - elektronik gereçler sanayii ve otomotiv sanayii bünyesinde faaliyet gösteren kuruluşlarla temsil edilmektedir. Özelleştirmelerle birlikte Türk sanayiinde etkili olan kuruluşlar içinde kamu - özel sektör dengesinin, özel sektör lehine değişmesi beklenmektedir.

2. Yatırımlar: Türk Sanayiinin Gelişmesinin Anahtarı

► Türk sanayi kesiminin gelecekte Türkiye ekonomisi içindeki ağırlığını sektöre yapılacak yatırımlar belirleyecektir. İstatistiklerde yatırımları ifade eden “Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu”*, makine ve teçhizat, bina inşaatı ve bina dışı inşaat kalemlerinden oluşur. Yatırımda amaç, üretimi, verimliliği ve dolayısıyla da kârı artırmaktır.

► Yatırım kararı karmaşık bir süreçtir ve en önemli belirleyicisi makroekonomik istikrardır. Türk sanayi kesiminin eğilimleri bu genel kurala son derece uygundur. Ekonominin krizde olduğu dönemlerde yatırımlar büyük düşüşler göstermektedir. 1999 ve 2001 yıllarında yatırımlardaki azalma, büyüme hızındaki düşüşten daha büyük oranda gerçekleşmiştir (4. belge).

► 1970’li yıllarda yatırımların yaklaşık yarısı kamu sektörü tarafından gerçekleştirilirken, 1980’lerden sonra kamu sektörünün payı giderek azalmış ve 1990’ların sonuna doğru fark özel yatırımlar lehine artmıştır. Günümüzde yatırımlar GSYİH’nin yaklaşık dörtte biri büyüklüğündedir. Bunun yaklaşık % 78’ini özel sektör, % 22’sini ise kamu sektörü gerçekleştirmektedir.

► Kamu kesimi ve özel sektör yatırımları farklı alanlarda yoğunlaşmaktadır. Kamu kesimi daha çok enerji, ulaşım ve eğitim alanlarında, özel sektör ise daha çok imalat sanayii, konut ve ulaşım alanlarında yatırım yapmaktadır. Kamu kesimi yatırımları yakından incelendiğinde 1979 - 1984 yılları arasında enerji sektörüne yapılan yatırımların ilk sırayı aldığı dönem dışında, kamu yatırımlarında en yüksek payların sırasıyla ulaşım, enerji ve eğitim alanlarına ait olduğu gözlemlenmektedir.

Kaynak: Sabah Gazetesi, 1.3.2001.

Kaynak: Sabah Gazetesi, 9.5.2001.

2 Türkiye'deki enflasyon sürecinin "kemer sıkma" politikaları ile durdurulmaya çalışılması karikatürlere konu olmuştur. Genellikle, makroekonomik istikrarı sağlamakta başarılı olamayan bu politikalardan, tüm toplum kesimleri memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir.

Türkiye'nin En Büyük 15 Sanayi Kuruluşu (2000)

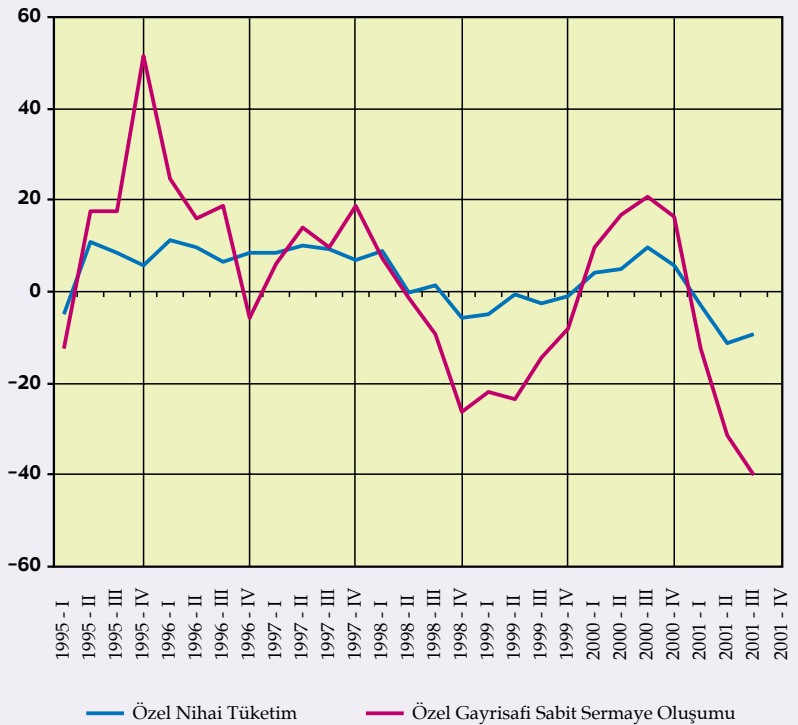
Sıra	Kuruluşun Ünvanı	Toplam Satışlar milyar TL
1	Tüpraş - Türkiye Pet. Raf. A.Ş. (Kamu)	3 013 093
2	TEAŞ Türkiye Elek. Üre. İletim A.Ş.	1 103 980
3	Oyak-Renault Oto. Fabrikaları A.Ş.	760 821
4	Arçelik A.Ş.	646 492
5	Ereğli Demir ve Çelik Fab. T.A.Ş.	606 609
6	Tekel Tütün. Mam. Tuz ve Alkol İŞl. Gn. Müd.	565 979
7	Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	526 676
8	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	501 714
9	Petkim Petrokimya Hold. A.Ş. Gen. Müd.	496 831
10	Vestel Elektronik San. Ve Tic. A.Ş.	491 746
11	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	386 087
12	Türkiye Kömür İŞl. Kur. Gen. Müd.	367 442
13	Mercedes-Benz Türk A.Ş.	326 677
14	Aygaz A.Ş.	324 215
15	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı	247 852

Kaynak: ISO, 2000 Türkiye'nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu Raporu.

3 En büyük sanayi kuruluşları ve toplam satışları.

Üçer Aylık Dönemler İtibariyle Özel Tüketim ve Yatırımda Gelişmeler

(Bir önceki yılın aynı dönemine göre değişme, %)

Kaynak: DİE.

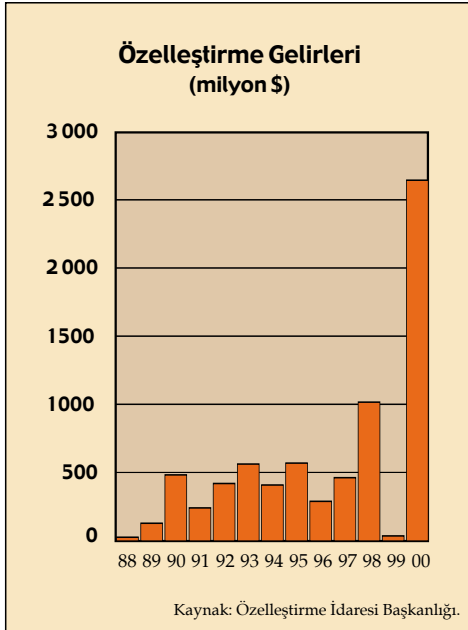
4 Yatırımlar, tüketime göre her zaman daha büyük dalgalanma gösterir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT): Mülkiyetinin çoğu devlete ait bulunan girişim. Türkiye’de KİT’ler ithal ikameci dönem boyunca sanayiye ara malı (girdi) sağlamışlardır.

*Sosyal Güvenlik: Devlet memurlarının (Emekli Sandığı), işçilerin (Sosyal Sigorta) ve serbest meslek sahiplerinin (Bağ-Kur) emekliliklerini ve sağlık harcamalarını kapsayan sigorta sistemi. Bu sisteme 1999 yılında İşsizlik Sigortası da dahil oldu.

1 Özelleştirme gelirleri 2000 yılında rekor düzeyde gerçekleşmiştir.

► Kamu kesiminde gelirlerin giderleri karşılayamaması sonucu, devlet iç borçlanma yoluna gitmektedir. İç borçlanma, mali piyasalar aracılığıyla şirketlere, bankalara ve hane halkına bono ve tahvil satışı yoluyla gerçekleşmektedir (4. belge). Kamu kesiminin mali piyasalar üzerinde oluşturduğu bu tasarruf talebi, Türkiye ekonomisinde karşılaşılan enflasyon ve yüksek faiz sorunlarının en önemli nedenlerinden biridir.

► Özellikle özel sektör yatırımlarının da hızlandığı dönemlerde, yatırımların yurt içi tasarrufların karşılayabileceğinin üzerinde gerçekleşmesi sonucunda devreye, genellikle dış borçlanma girmektedir. Kronik dış ticaret açığı, dış borçlanma imkânlarını kısıtlayan bir etkidir (3. belge).

H. Devletin Ekonomideki Rolü Değişme Sürecinde

1. Kalkınma Modeli Tercihi, Devletin Ekonomideki Rolünü Belirliyor

► 1980’lerin başında, Türkiye’nin, ithal ikameci bir kalkınma stratejisini terkedip ihracata yönelik açık piyasa ekonomisini temel alan bir kalkınma stratejisine yönelmesi sonucunda kamu kesimi ekonomisi, diğer bir deyişle devletin ekonomideki rolü de değişime uğramıştır.

► İthal ikameci bir sistemde devlet, talep edilen bir malın yurt içinde üretilmesini sağlamak amacıyla ya özel sektörü teşvik edici uygulamalara başvurur, ya da söz konusu üretimi kendisi gerçekleştirir, yani ekonominin işleyişine aktif bir biçimde katılır.

► İhracata yönelik açık piyasa ekonomisi, devletin ekonomideki rolünün azalmasını, asli görevlerine odaklanmasını, özel sektörün ise, dünya piyasalarında pazar payı edinebilmek için rekabet gücünü arttırmaya çalışmasını önerir.

2. Yavaş Başlayan Özelleştirmeler Son Yıllarda Hızlandı

► Türkiye’de devlet - ekonomi ilişkisinin değişmekte olduğunun en çarpıcı göstergesi özelleştirme sürecidir. Özelleştirme ile hedeflenen, hem devletin mülkiyetindeki girişimlerin özel sektöre satılarak devletin mali açıklarının azaltılması, hem de devletin asli görevleri olan eğitim, sağlık, altyapı, sosyal güvenlik*, yargı ve savunma için gerekli olan yatırımlara kaynak ayırabilmesidir. Aynı zamanda ekonomi, piyasa mekanizmalarının yönlendirilmesine bırakılacak, sermaye sahipliği daha geniş bir tabana yayılacak ve rekabetin artmasıyla kaynaklar daha etkin bir biçimde kullanılacaktır. 2000 yılında önemli miktarda özelleştirme yapılmıştır (1. belge).

► Piyasanın gerçekleştirdiği bireysel ve bölgesel gelir dağılımı her zaman yüksek oranlı eşitsizlik sergiler. Bu eşitsizliklerin azaltılması için devlet, vergi ve sosyal güvenlik politikaları ile bölgesel kalkınma politikalarını etkin bir biçimde kullanmalıdır.

3. Borsa ve Sermaye Piyasalarına da Görev Düşüyor

► Özelleştirme ile bütçe üzerindeki KİT* finansman yükünün azalması, böylece mali yükü azalan kamu kesiminin sermaye piyasaları üzerinde oluşturduğu baskının ortadan kalkmasıyla mali piyasaların ve sermaye piyasalarının daha etkin çalışması beklenmektedir.

► Özelleştirme uygulamalarının başarısı, büyük ölçüde, borsa ve sermaye piyasalarının geliştirilmesine bağlıdır. Yerli ve yabancı tasarrufların bu piyasalara yönelmesiyle ekonomiye yeni kaynaklar yaratılabilecektir.

I. Kronik Dengesizlikler: Bütçe ve Dış Ticaret Açıkları

1. Devletin Yüksek Bütçe Açıkları İç Borçlanmayla Finanse Edildi

► Devlet vergiler yoluyla toplamış olduğu kaynaklarla, kamu kesiminde çalışan personelin ücretlerini ödemekte, KİT’lerin ve sosyal güvenlik sisteminin açıklarını kapatmakta, ülkenin ihtiyacı olan altyapı yatırımlarını gerçekleştirmekte, nihayet iç ve dış borç faiz ödemelerini yapmaktadır (2. belge). Son yıllarda, bütçe açıklarının finansmanı için kullanılan iç borçlanma yöntemi, faiz harcamalarını büyük ölçüde arttırmış ve devletin asli görevlerini yerine getirebilmesinde bir engel haline gelmiştir.

Konsolide Bütçe Dengesi*

milyon \$	1999
Gelirler	45,425
Vergi Gelirleri	35,451
Dolaysız Vergiler	16,072
Dolaylı Vergiler	19,379
Vergi Dışı Gelirler	9,286
Katma Bütçe.....	0,670
Hibe.....	0,018
Harcamalar	67,081
Cari.....	21,902
Personel.....	16,540
Diğer Cari	5,362
Yatırım	3,688
Transfer.....	41,491
Faiz Ödemeleri.....	25,668
Dış	2,146
İç	23,522
KİT'lere Transferler.....	0,998
Diğer Transferler.....	14,825
Bütçe Dengesi	-21,655

* Konsolide bütçe, genel bütçe (merkezi idare) ve katma bütçeden (üniversite vs.) meydana gelir. Bu tabloda Türk Lirası rakamlar 1\$ = 417 682 TL. kuruyla ABD dolarına dönüştürülmüştür.

Kaynak: DPT

Cari İşlemler Dengesi

milyon \$	1999
İhracat f.o.b.	29,326
İhracat	26,588
Bavul Ticareti	2,255
Transit Ticaret	483
İthalat f.o.b.	-39,773
İthalat c.i.f.	-40,692
Altın İthalatı	-1,079
Transit Ticaret.....	-442
Navlun ve Sigorta	2,440
Dış Ticaret Dengesi	-10,447
Diğer Mal ve Hizmet Gelirleri	18,748
Turizm	5,203
Faiz Gelirleri	2,350
Diğer	11,195
Diğer Mal ve Hizmet Giderleri	-14,840
Turizm	-1,471
Faiz Ödemeleri	-5,450
Diğer.....	-7,919
Toplam Mal ve Hizmetler	-6,539
Karşılıksız Transfer Girişleri (Özel)	4,813
Göçmen Transferleri	0
İşçi Gelirleri	4,529
Diğer	284
Karşılıksız Transfer Çıkışları (Özel)	0
Karşılıksız Transferler (Resmi): Net	362
İşçi Gelirleri	47
Diğer	315
Cari İşlemler Dengesi	-1,364

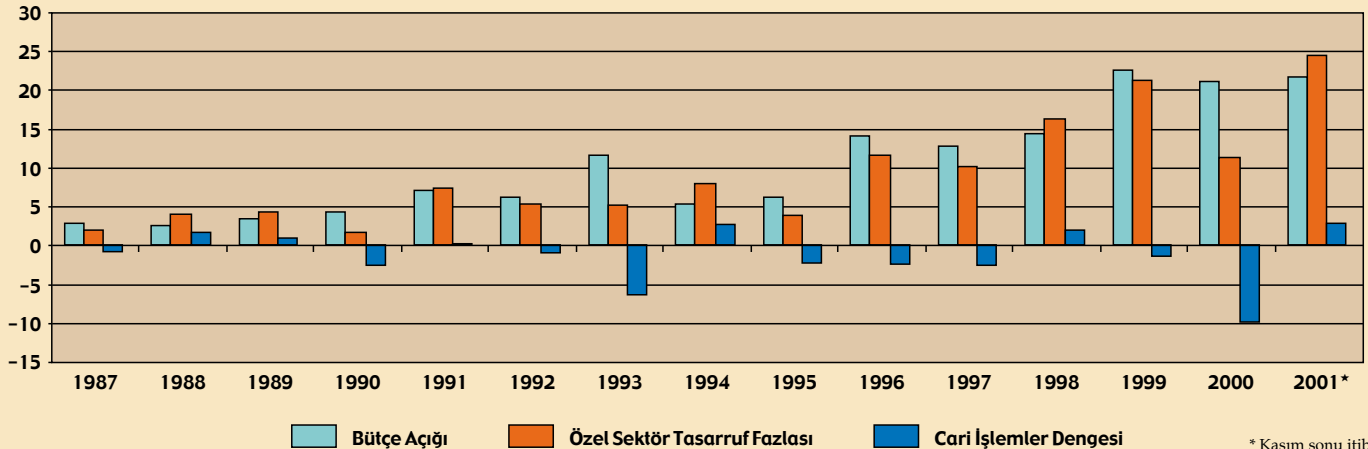
Kaynak: DPT

2 1999 yılında bütçe açığı 21 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam GSMH'nın % 12,1'ine ulaşan çok yüksek bir açıktır.

3 Cari işlemler dengesi açığı 1999 yılında finanse edilebilir düzeyde gerçekleşmiştir (navlun - sigorta dahil [f.o.b.] ve hariç [c.i.f]).

Konsolide Bütçe Dengesi

milyar \$

* Kasım sonu itibarıyla
Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı.

4 Konsolide bütçe açığının finansmanı için devletin mali piyasalara yönelttiği tasarruf talebi, 1990, 1993 ve 1995 yılları dışında neredeyse tümüyle yurt içi tasarruflarla karşılanmıştır. Söz konusu üç yılda ise, dış tasarruflar ve iç tasarruflar yarı yarıya bütçe açığının kapatılmasında kullanılmıştır. İç tasarrufun bütçe açığının finansmanına yönlendirilmesi, Hazinesinin, açılan ihaleler yoluyla, yüksek faizlerle bankalara, şirketlere ve hane halkına Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) satışıyla gerçekleştirilmektedir.

Coğrafyacının

Sözlüğü

***Gümrük Birliği:** Gümrük Birliği'nde yer alan ülkeler arasındaki ticaretin önündeki bütün engellerin kaldırılmasını ve Birlik dışında kalan ülkelere yönelik ortak bir ticaret politikası izlenmesini öngören anlaşma.

***Ara Malı:** Ekonomik sektörlerde üretilen mallarda girdi olarak kullanılan hammadde ve yarı-mamul maddelerin bir arada anıldığı mal grubu.

***Yatırım Malları:** Ekonomik sektörlerde kapasite artırımı ve teknoloji yenileme amaçlı olarak yapılan yatırımlarda kullanılan sermaye malları.

***OECD:** Merkezi Paris'te bulunan uluslararası İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü.

2. Cari İşlemler Dengesinin Açıkları Dış Borçla Finanse Edildi

▶ Hammadde ve yatırım maddeleri itibariyle ithalata bağımlı yapı, Türkiye ekonomisine kronik bir dış ticaret açığı yükü getirmektedir (3. belge). Yani ithalat, ihracattan her zaman çok daha yüksektir. Bu açığın kapanması, diğer mal ve hizmet gelirleri ve karşılıksız transferler yoluyla gerçekleşir. 1999 yılında 10,4 milyar ABD doları olan dış ticaret açığı, turizm ve müteahhitlik hizmetleri gibi döviz girişleri ile 1,3 milyar ABD dolarına düşmüştür.

3. Yeterince Gelişmemiş Bir Mali Sektör

▶ Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye ekonomisi, batı ülkeleri ölçülerinde yeteri kadar parasallaşmış değildir. Piyasada dolaşan nakit para ve bankalarda bulunan Türk Lirası ve döviz mevduatlarının toplamından oluşan para arzının milli gelirdeki payı, 1999 yılında % 51,9'dur. Ayrıca, enflasyon nedeniyle mevduat sahipleri, mevduatlarının yarısını döviz cinsinden tutmaktadırlar. Bu kaynaklar, banka sistemi tarafından tüketicilere ve yatırımcılara kredi olarak sunulur.

J. Türkiye Dünya Ekonomisinin Neresinde ?

1. Türkiye Ekonomisi: Dışa Açık Bir Ekonomi

▶ Türkiye 1980 sonrasında kalkınma stratejisi bakımından tercihini dışa açık, ihracata yönelik bir strateji yönünde kullanmıştır. Bu strateji ile gelinen noktada, ihracat ve ithalat Türkiye ekonomisi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin ihracat ve ithalatının toplamı, GSMH'nin yaklaşık üçte biri büyüklüğündedir. Ancak, böylesine dışa açık bir ekonomide, makroekonomik dengesizlikler, ekonominin dışarıdan gelebilecek şoklara karşı savunmasız olması sonucunu da doğurur.

▶ 1999 yılı rakamlarıyla Türkiye'nin dış ticaret hacmi 67,3 milyar ABD dolarıdır. Toplam ithalat 40,7 milyar ABD doları, toplam ihracat ise 26,6 milyar ABD dolarıdır. İthalatta 1998'den itibaren yaşanan büyük düşüş nedeniyle, 1990'lı yıllar boyunca % 50'lerde seyreden ihracatın ithalata karşılama oranı % 65'lere çıkmıştır.

2. İhracatımıza Tüketim Malları, İthalatımıza Ara Malları Hakim

▶ İhracatın sektörel dağılımına baktığımızda imalat sanayiinin yaklaşık % 89,4 ile ilk sırayı aldığını görmekteyiz. Mal gruplarına göre bakıldığında ara ve tüketim malları ağırlıklı bir yapı gözlenmektedir (4. belge). En çok ihracat yaptığımız ülkeler sırasıyla Almanya, ABD, İngiltere, İtalya ve Rusya Federasyonu'dur. İhracat mal grupları ile incelendiğinde, tüketim ve ara mallarının* toplam ihracatta en büyük paya sahip olduğunu görürüz.

▶ İthalatımız içinde en büyük payı, % 73,5 ile sanayii ürünleri ithalata oluşturmaktadır. Mal gruplarına göre bakıldığında yatırım ve ara malı ağırlıklı bir yapı gözlenmektedir (5. belge). Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler ise, sırasıyla Almanya, İtalya, Fransa, ABD ve Rusya Federasyonu'dur. İthalatta en büyük pay % 65,2'lik bir oranla ara mallarındadır.

3. En Önemli Ticaret Ortağımız: Avrupa Birliği

▶ Türkiye, ihracatının yarısından fazlasını Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle gerçekleştirmektedir. Bu oran, Gümrük Birliği Anlaşması'nın* imzalanmasından bu yana istikrarlı bir şekilde artmaktadır (1. belge). 1 Ocak 1996 yılından itibaren işlerlik kazanan Gümrük Birliği Anlaşması, AB ülkeleri ile Türkiye arasındaki mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılmasını amaçlamaktadır.

▶ Buna göre sanayi ürünlerinin ticaretinin serbestleştirilmesiyle başlayan sürecin, hizmetler ve kamu alımları alanlarına da genişletilmesi öngörülmekte, daha sonra da tarım alanında AB Ortak Tarım Politikası'na uyum hedeflenmektedir.

▶ AB ülkelerinin, yüksek gelir düzeyine sahip ve geniş bir pazar oluşturduğu göz önüne alınırsa (2. belge), makroekonomik istikrar sorununu çözmüş ve AB üyeliğine doğru yol alan bir Türkiye'nin önünde önemli ihracat pazar fırsatları olabilir.

İthalat (Dışalım)	1999 Yüzde Dağılım
A. OECD Ülkeleri	69,6
1. AB Ülkeleri	52,6
2. EFTA Ülkeleri	2,3
3. Diğer OECD Ülkeleri	14,7
C. OECD üyesi olmayan ülkeler	29,1
İhracat (Dışsatım)	1999 Yüzde Dağılım
A. OECD Ülkeleri	67,8
1. AB Ülkeleri	53,9
2. EFTA Ülkeleri	1,4
3. Diğer OECD Ülkeleri	12,6
C. OECD üyesi olmayan ülkeler	20,6

Kaynak: DPT.

1 Türkiye dış ticaretinin yarısını AB ülkeleri ile yapmaktadır.

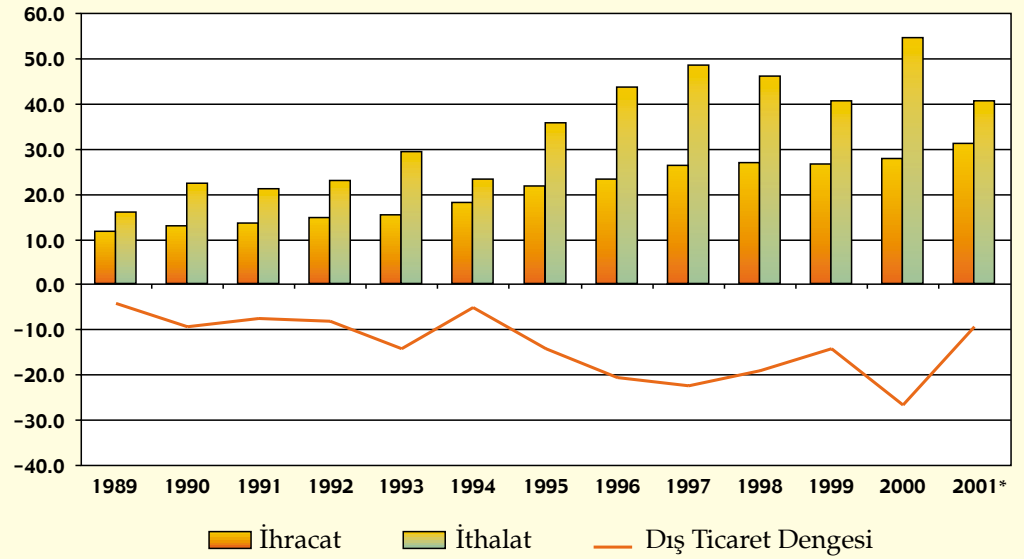
**Satınalma Gücü
Paritesine Göre
OECD Ülkelerinin
GSMH Sıralaması
(1997)**

	milyar (\$)	Ölçek (Türkiye = 1)
1 ABD	8 724,0	21,17
2 Japonya	3 100,4	7,53
3 Almanya	1 809,2	4,39
4 Fransa	1 247,8	3,03
5 İtalya	1 223,1	2,97
6 İngiltere	1 208,7	2,93
7 Meksika	720,2	1,75
8 Kanada	719,7	1,75
9 Kore	665,8	1,62
10 İspanya	628,8	1,53
11 Türkiye	412,0	1,00
12 Avustralya	406,8	0,99
13 Hollanda	345,6	0,84
14 Polonya	289,4	0,70
15 Belçika	236,6	0,57
16 Avusturya	186,3	0,45
17 İsviçre	184,2	0,45
18 İsveç	180,8	0,44
19 Yunanistan	145,9	0,35
20 Portekiz	144,8	0,35
21 Danimarka	134,8	0,33
22 Çek Cumh.	134,8	0,33
23 Norveç	117,8	0,29
24 Finlandiya	105,3	0,26
25 Macaristan	100,3	0,24
26 İrlanda	75,4	0,18
27 Yeni Zelanda	67,1	0,16
28 Lüksemburg	14,0	0,03
29 İzlanda	6,7	0,02

Kaynak: OECD, Economic Surveys.

2 Türkiye, OECD içerisinde gelir açısından 11. sırada bulunmaktadır.

**Dış Ticaret Dengesi
(milyar \$)**

* Kasım sonu itibarıyla
Kaynak: DİE

3 Türkiye'nin dış ticaret dengesi kronik olarak açık veren bir yapıdadır.

İHRACAT (Dış Satım)

İhracatın Sektörel Dağılımı (milyon \$)

	2001	
	Değer	% pay
Tarım	2,231	7,2
Madencilik	338	1,1
İmalat Sanayii	28,565	91,6
Diğer	24	0,1
Toplam	31,186	100,0

**İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı
(milyon \$)**

	2001	
	Değer	% pay
Sermaye Malları	2,618	8,4
Ara Malları	13,299	42,6
Tüketim Malları	15,221	48,8
Diğerleri	48	0,2
Toplam	31,186	100,0

Kaynak: DİE

4 Türkiye'nin ihracatı yarı yarıya ara malları ve tüketim mallarından oluşmaktadır.

İTHALAT (Dış Alım)

İthalatın Sektörel Dağılımı (milyon \$)

	2001	
	Değer	% pay
Tarım	3,399	8,3
Madencilik	7,134	17,5
İmalat Sanayii	29,933	73,5
Diğer	222	0,5
Toplam	40,687	100,0

**İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı
(milyon \$)**

	2001	
	Değer	% pay
Sermaye Malları	1,411	3,5
Ara Malları	6,713	16,6
Tüketim Malları	32,181	79,4
Diğerleri	200	0,5
Toplam	40,507	100,0

Kaynak: DİE

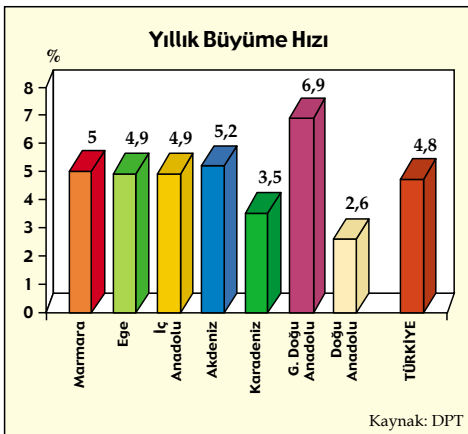
5 Türkiye'nin ithalatı ağırlıklı olarak ara mallarından oluşmaktadır.

Kalkınma sürecinde, hayat standartının artırılması kadar bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine de önem verilir. Bölgesel gelişme ve bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltma politikalarının uygulanması bu amaca hizmet eder. Avrupa Birliği'nde bölgesel gelişme politikaları, üye ülkeler arasında, ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Bölgesel Gelişme: Ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edilen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışma alanı.

1 Coğrafi bölgelere göre yıllık ortalama GSYİH büyüme hızları (1983-1998).

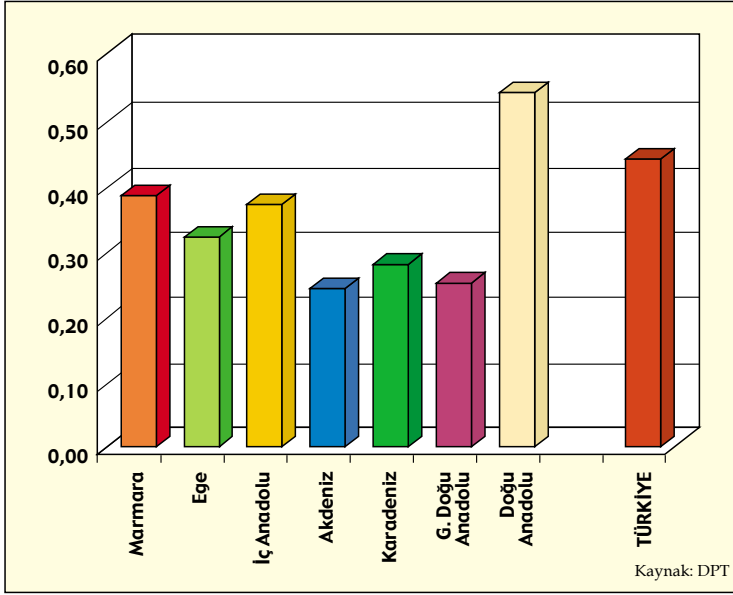
A. Türkiye'de Bölgesel Gelişme: Yeni Bir Kalkınma Yaklaşımı

1. Bölgelerarası Gelişmişlik Farkları

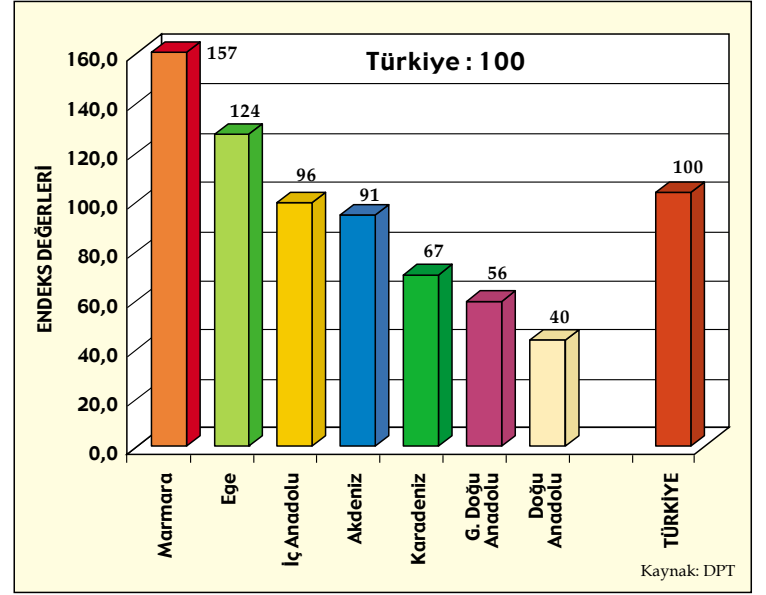
- Dünyada gelişmiş ülkeler dahil, her ülkede değişik boyutlarda yaşanan bölgelerarası gelişmişlik farkları Türkiye'de de sorun olmaya devam etmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farkları genellikle kişi başına GSYİH Endeks Değeri ile belirlenmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının belirlenmesinde, bölgeler ve alt bölgeler itibariyle, kişi başına GSYİH değişim katsayıları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bilindiği gibi değişim katsayısının yüksekliği, o ülkedeki bölgelerarası gelişmişlik farklarının büyüklüğünü, düşüklüğü ise, söz konusu farkların küçüklüğünü ifade etmektedir (2. belge).
- Türkiye'de kişi başına GSYİH endeks değeri 1983 - 1999 döneminde Türkiye ortalaması 100 iken, Marmara Bölgesi'nde 157, Ege Bölgesi'nde 124, Akdeniz Bölgesi'nde 96, İç Anadolu Bölgesi'nde 91, Karadeniz Bölgesi'nde 67, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 56 ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde 40'tır (3. belge).
- Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farklarının yanısıra, yürütülen bir dizi araştırma ile il ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri de belirlenmektedir. Elde edilen bu veriler, gerek ulusal plan gerekse bölge ve il gelişme planlarının hedef (büyümenin ülke bütününe yayılarak bölgelerarası gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi) ve politikalarının belirlenmesinde temel girdi olarak kullanılmaktadır (4. belge).

2. Türkiye'de Bölgesel GSYİH'nin Yapısı ve Büyüme

- 1983-1998 döneminde bölgelerin yıllık ortalama büyüme hızları değerlendirildiğinde, Marmara ve Akdeniz bölgelerinin Türkiye ortalamasınının (% 4,8) üzerinde olduğu, İç Anadolu ve Ege bölgelerinin ise Türkiye ortalamasına yakın bir büyüme hızına sahip olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi yıllık ortalama % 6,9 ile en hızlı büyüyen bölge konumundadır (1. belge). Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri ise, Türkiye ortalamasınının altında bir büyüme hızına sahiptir.
- 1983-1998 döneminde (GAP'ın uygulama dönemi) Güneydoğu Anadolu Bölgesi, katma değer gerek bölgesel artış oranı, gerekse kişi başı büyüme hızı açısından tüm bölgeler arasında en yüksek büyüme hızına sahip tek bölge olmuştur.
- Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Güneydoğu Anadolu Bölgesi, hâlâ kişi başına düşen GSYİH değeri bakımından Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.

2 1983 - 1998 döneminde değişim katsayıları (ortalama kişi başına GSYİH).

3 1983 - 1999 döneminde coğrafi bölgelere göre yıllık ortalama kişi başına GSYİH.

4 İllerin ve İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralamaları

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından yaklaşık beş yıllık aralıklarla, il ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarını belirleyen çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalarda ekonomik ve sosyal alanlardan seçilen, il ve ilçelerin gelişmişlik düzeylerini en iyi yansıtabilecek çok sayıda değişken kullanılmaktadır. Bunlar arasında demografik göstergeler (nüfus, kentleşme oranı, nüfus yoğunluğu, net göç oranı vb.), istihdam göstergeleri (değişik iş kollarında çalışanların toplam istihdam içindeki oranları), eğitim göstergeleri (okuryazar oranı, okullaşma oranları vb.), sağlık göstergeleri (belirli bir nüfusa düşen doktor, eczane, hastane yatağı sayısı vb.), sanayi göstergeleri (katma değer, elektrik tüketimi vb.), tarım göstergeleri (tarımsal üretim değeri), mali göstergeler (GSYİH, ihracat, ithalat, kamu yatırımları, bütçe gelirleri vb.), alt yapı göstergeleri (asfalt yol oranı, yeterli içme suyu götürülen nüfus oranı vb.) ve diğer bazı refah göstergeleri (otomobil sayısı, telefon kontör değeri vb.) yer almaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmaları, il ve ilçelerin zaman içinde ekonomik ve sosyal alanlar itibariyle izlenmesine ve karşılaştırmalar yapılmasına imkân verdiği gibi, "Kalkınmada Öncelikli Yöre"lerin belirlenmesi, kamu kaynaklarının tahsisi ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesine ilişkin politikaların saptanmasında da önem taşımaktadır.

İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

Sıra	İl	Sıra	İl	Sıra	İl	Sıra	İl	Sıra	İl
1	İSTANBUL	15	KAYSERİ	29	BURDUR	43	KASTAMONU	57	DİYARBAKIR
2	ANKARA	16	DENİZLİ	30	KIRIKKALE	44	ÇORUM	58	YOZGAT
3	İZMİR	17	BİLECİK	31	KÜTAHYA	45	GİRESUN	59	ŞANLIURFA
4	KOCAELİ	18	EDİRNE	32	NEVŞEHİR	46	ARTVİN	60	TUNCELİ
5	BURSA	19	ZONGULDAK	33	ELAZIĞ	47	ERZİNCAN	61	ADIYAMAN
6	ESKİŞEHİR	20	ÇANAKKALE	34	TRABZON	48	SİVAS	62	KARS
7	ANTALYA	21	ISPARTA	35	SAMSUN	49	AKSARAY	63	GÜMÜŞHANE
8	TEKİRDAĞ	22	MANİSA	36	KIRŞEHİR	50	K.MARAŞ	64	BAYBURT
9	ADANA	23	UŞAK	37	RİZE	51	BARTIN	65	BATMAN
10	İÇEL	24	KONYA	38	MALATYA	52	TOKAT	66	MARDİN
11	MUĞLA	25	GAZİANTEP	39	AMASYA	53	ÇANKIRI	67	VAN
12	AYDIN	26	HATAY	40	KARAMAN	54	SİNOP	68	SİİRT
13	BALIKESİR	27	SAKARYA	41	AFYON	55	ORDU	69	İÇDIR
14	KIRKLARELİ	28	BOLU	42	NİĞDE	56	ERZURUM	70	HAKKARİ

Kaynak: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 1998, DPT.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Bölge Planı: Bir bölgenin, küreselleşmenin sunduğu olanak ve tehditleri mevcut potansiyel ve kısıtları ile birlikte değerlendirerek, geleceğini yönlendirmek üzere, katılımcı yöntemler kullanarak oluşturulan "yol haritası".

*Sürdürülebilirlik: Doğal dengeleri ve döngüleri olabildiğince korumak ve onlardan olumlu bir şekilde yararlanmaya çalışmak. Sürdürülebilirlik, öncelikle doğal ve yenilenemeyen kaynakların kullanımında bugün için bir denge (optimizasyon), gelecek için ise dikkatli kullanma ve koruma olarak algılanmaktadır.

Kaynak: T. Sipahi Arşivi.

1 "Kalkınmada Öncelikli Yöre" kapsamında yer alan ilçelerden Gökçeada.

3. Sektörel Yapıdaki Gelişme

► 1987-2000 döneminde Türkiye'de GSYİH'nin sektörel payları incelendiğinde, tarım sektörünün payında azalma, sanayii ve hizmetler sektörlerinin paylarında artış görülmektedir. Bu dönemde GSYİH'nin sektörel paylarında, tarımdaki % 4,4 gerilemeye karşılık, sanayide % 0,6, hizmetlerde ise % 1,8 artış sağlanmıştır.

► Coğrafi bölgeler itibariyle sektörel paylar incelendiğinde ise, tarım sektörü payının Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki bütün bölgelerimizde azaldığı, sanayi sektörü payının, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri dışındaki bütün bölgelerde arttığı, hizmetler sektörü payının ise Marmara Bölgesi'nde azaldığı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sabit kaldığı, diğer bölgelerde ise arttığı gözlemlenmiştir (2. belge).

B. Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları

1. Kalkınmada Öncelikli Yöre Politikaları

► Türkiye'de ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi gerçekleştirmek amacıyla Beş Yıllık Kalkınma Planlarının yapılmasına başlanmasıyla birlikte, 1960'lı yılların başlarından günümüze kadar, bölgesel gelişme ve bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltma yönünde politikalar benimsenmiş ve bu politikaların uygulanması amacıyla değişik araçlar kullanılmıştır.

► Bölgesel gelişme ve bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmada, "Kalkınmada Öncelikli Yöre Politikaları" ve "Bölgesel Gelişme Planları" gibi iki önemli araç kullanılmaktadır.

► 1968'de 22 il olarak belirlenen "Kalkınmada Öncelikli Yöre" kapsamı, 1990'lı yıllarda genişletilerek, bugün 49 il ve 2 ilçeye (ada konumundaki Bozcaada ve Gökçeada) ulaşmış bulunmaktadır (1. ve 3. belge).

► "Kalkınmada Öncelikli Yöre"lerdeki refah düzeyini artırarak, bölgelerarası gelişmişlik farkını en aza indirmek, metropollere büyük yük getiren göç eğilimlerini istikrarlı bir dinamiğe kavuşturmak, çarpık kentleşmeyi önlemek, çevre ve mekân kalitelerini koruyarak kentsel büyümeyi kontrol altına almak, sosyoekonomik orta vadeli gelişme hedeflerini belirlemek, kamu hizmetlerinin dengeli dağılımını sağlamak, kamu yatırımlarının etkinliğini artırmak, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyini yükseltmek, planlı kalkınma döneminde benimsenen temel politikalar olmuştur.

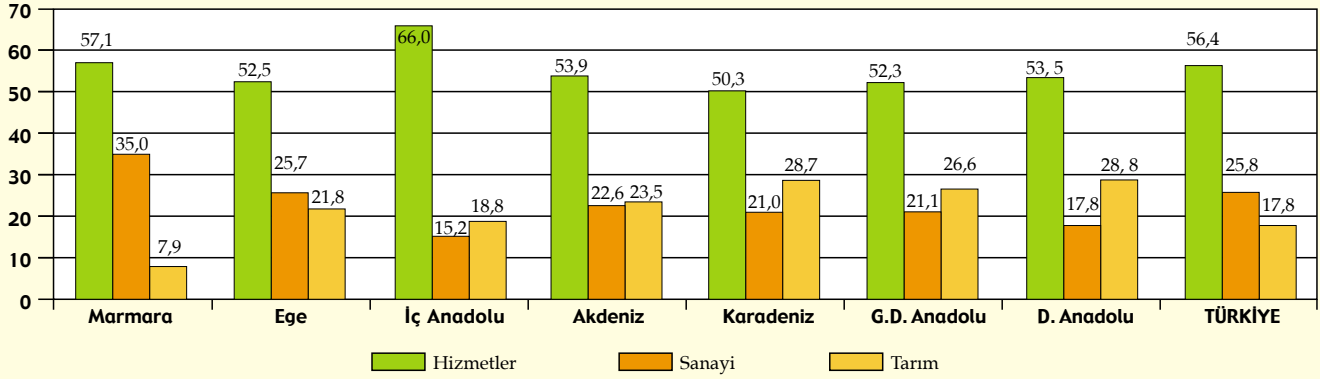
► Bu politikalara ilave olarak, özellikle Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996 - 2000) ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001 - 2005), planlı kalkınma döneminde etkin olarak uygulamaya konulan makro, sektörel ve mikro planlama (ya da proje planlama) aşamalarına mekân boyutunun etkin olarak dahil edilmesi hususu dile getirilmiştir. İlk kez Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sektörel politikaların bölgesel gelişme stratejileri çerçevesinde oluşturulacağı konusuna yer verilmiştir. Ayrıca, sürdürülebilirlik* ve katılımcılık temel ilke olarak benimsenmiştir. Kısacası, son iki Plan döneminde bölgesel gelişme planlarının hazırlanmasına özel bir önem verilmiş ve bu alandaki faaliyetler yoğunlaştırılmıştır.

2. Bölgesel Gelişme Planları

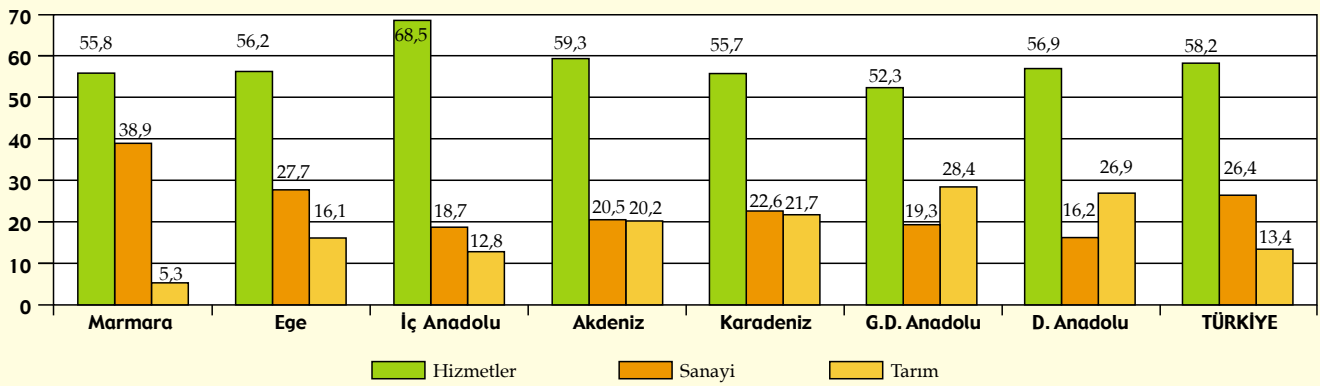
► Bölge planları,* strateji ağırlıklı, yöre potansiyelini ön plana çıkaran ve özel kesimin güçlendirilmesini amaçlayan bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu planlarda, bölgenin gelişme (kalkınma) eğilimlerine karşı çıkmayan, tersine bu eğilimleri düzenlemek suretiyle güçlendirmeye yönelik bir kalkınma stratejisi benimsenmiştir. Bölgesel gelişme planlarının hazırlanmasında, merkezi ve yerel kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra, özel kesim, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler de aktif olarak yer almakta, yörenin sorunları, potansiyelleri, çözüm önerileri, zayıf ve güçlü yönleri doğrudan katılımcılar tarafından belirlenmektedir.

Bölgelere Göre 1987 ve 2000 Yılları GSYİH Sektörel Payları

(%) 1987

(%) 2000

Kaynak: DPT

2 GSYİH sektörel payları, Türkiye’de bölgeler arasındaki eşitsizliği gösteriyor.

Kalkınmada Öncelikli Yörelere

1 Adıyaman	16 Elazığ	34 Nevşehir
2 Ağrı	17 Erzincan	35 Niğde
3 Aksaray	18 Erzurum	36 Ordu
4 Amasya	19 Giresun	37 Osmaniye
5 Ardahan	20 Gümüşhane	38 Rize
6 Artvin	21 Hakkari	39 Samsun
7 Bartın	22 Iğdır	40 Siirt
8 Batman	23 Kahramanmaraş	41 Sinop
9 Bayburt	24 Karabük	42 Sivas
10 Bingöl	25 Karaman	43 Şanlıurfa
11 Bitlis	26 Kars	44 Şırnak
12 Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri)	27 Kastamonu	45 Tokat
13 Çankırı	28 Kırıkkale	46 Trabzon
14 Çorum	29 Kırşehir	47 Tunceli
15 Diyarbakır	30 Kilis	48 Van
	31 Malatya	49 Yozgat
	32 Mardin	50 Zonguldak
	33 Muş	

Kaynak: DPT

3 Türkiye’de kalkınmada öncelikli yörelere.

BÖLGELER	Yıllık Ortalama Büyüme Hızları		
	1987 - 2000 Dönemi, Sektörel (%)		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Marmara	1,1	5,1	4,0
Ege	1,3	4,3	4,3
İç Anadolu	0,2	4,9	3,5
Akdeniz	2,3	2,7	4,2
Karadeniz	0,7	3,5	3,7
Güneydoğu Anadolu	4,0	2,7	3,4
Doğu Anadolu	1,4	1,1	2,4
TÜRKİYE	1,4	4,4	3,9

Kaynak: DPT

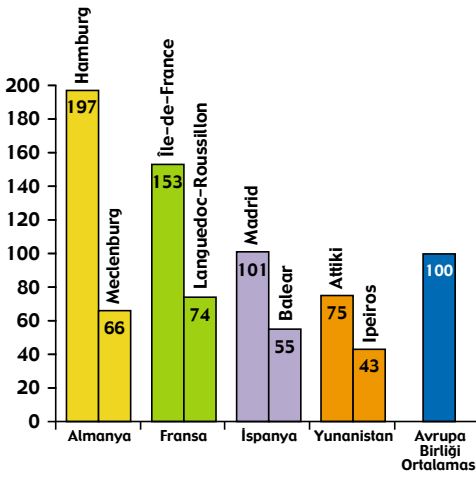
4 Türkiye’de bölgelerin yıllık ortalama büyüme hızları.

Coğrafyacının Sözlüğü

*Organize Sanayi Bölgesi (OSB): Kentlerde sanayiinin belirli bir merkezde toplanmasını sağlayarak çevreyi korumak, çarpık kentleşmeyi önlemek ve sanayiinin gelişmesi için uygun bir ortam yaratmak amacıyla alt yapısı hazırlanmış olan mal ve hizmet üretim bölgesi.

*Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF): Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikleri gidermek amacıyla, geri kalmış bölgeleri hedefleyen bölgesel kalkınma programlarına mali destek sağlamak üzere 1975 yılında kurulan fon. Bu fon kapsamında, iş yaratmaya ya da korumaya yönelik faaliyetler, altyapı yatırımları, yerel kalkınma ve KOBİ gelişimi desteklenmektedir.

*Avrupa Sosyal Fonu (ESF): 1960 yılında kurulmuş olan Avrupa Sosyal Fonu, Topluluk sosyal politikasının temel aracıdır. Bu fon ile kişilere yönelik eğitim, staj, araştırma, istihdam yardımları, eğitim ve öğretim sistemlerinin iyileştirilmesi, istihdam hizmetlerinin geliştirilmesi, bilgi düzeyinin yükseltilmesi gibi faaliyetler desteklenmektedir.

Kaynak: Eurostat, 2000.

1 Bazı Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kişi başına GSYİH endeksi.

► Türkiye’de Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte, Ulusal Plan ve Bölge Planları ile uyumlu İl Gelişme Planlarının hazırlanmasına başlanmıştır. İl Gelişme Planlarının temel amacı, merkezi ve yerel yönetim ile kamu ve özel kesim kurumlarının orta ve uzun vadelerde geleceğe ilişkin stratejileri ve uygulamaları arasında eşgüdüm sağlayarak, sürdürülebilir, dengeli bir gelişme modeli ve kaynakların rasyonel kullanımına ilişkin yol gösterici bir çalışmayı ortaya koymaktır.

► Bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, bölgelerarası gelir dağılımını iyileştirmek, çarpık kentleşmeyi önlemek ve özel sektör yatırımlarını gelişme merkezlerine yönlendirmek amacıyla uygulamaya konulan Organize Sanayi Bölgeleri* ve Küçük Sanayi Siteleri projeleri ile Devlet Yardımları Türkiye’deki bölgesel gelişmenin önemli araçları arasında yer almaktadır. Bu uygulama ile herhangi bir yörede sanayiinin tek bir merkezde toplanması sağlanmaktadır (3. belge).

► Bölgesel gelişme planları, yerel düzeyde ileriye yönelik strateji ve hedeflerin belirlenerek, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve bölgedeki ekonomik potansiyelin harekete geçirilmesi ile bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasını, geri kalmış bölgelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesini, göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamığe kavuşturulmasını, yaşam kalitesinin yükseltilmesini ve çarpık kentleşmenin önlenmesini amaçlamaktadır.

► Bu amaç doğrultusunda Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, Doğu Anadolu Bölgesel Gelişme Projesi (DAP) ve Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) hazırlanmıştır (2. belge).

► Ege Bölgesel Gelişme Planı ile Batı Akdeniz Bölgesel Gelişme Planı çalışmaları halen devam etmekte olup, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bütün bölgelerin Bölge Planları ile Ulusal Plan ve Bölge Planları ile uyumlu İl Gelişme Planlarının tamamlanması beklenmektedir.

C. Avrupa Birliği’nde Bölgesel Gelişme

1. Avrupa Birliği’nde Bölgelerarası Gelişmişlik Farkları

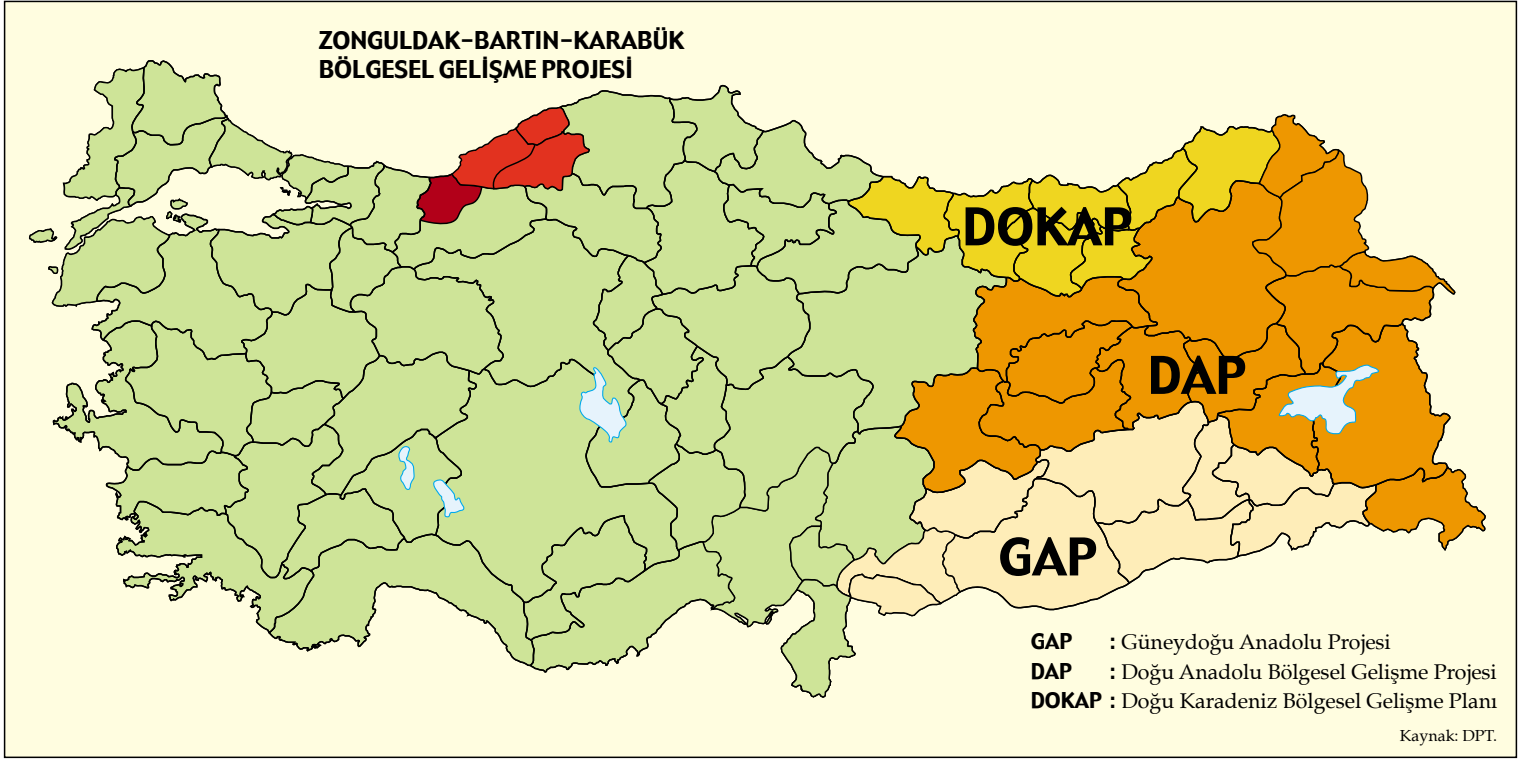
► Hemen hemen her ülkede değişik düzeylerde görülen bölgelerarası gelişmişlik farklarını Avrupa Birliği ülkelerinde de görmek mümkündür. Nitekim, kişi başına GSYİH endeksi değeri Avrupa Birliği ortalaması 100 iken, Almanya’nın Hamburg Bölgesi’nde 197, Meclenburg Bölgesi’nde 66; Fransa’nın Île-de-France Bölgesi’nde 153, Languedoc-Roussillon Bölgesi’nde 74; İspanya’nın Madrid Bölgesi’nde 101, Balear Bölgesi’nde 55 ve Yunanistan’ın Attiki Bölgesi’nde 75, Ipeiros Bölgesi’nde 43’tür (1. belge). Bu göstergeler, Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklarının Avrupa Birliği ülkelerine göre daha büyük olduğunu ortaya koymaktadır.

► Aynı şekilde OECD ülkelerinin değişim katsayılarında da büyük farklılıklar söz konusudur. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının büyüklüğü bakımından Meksika, İngiltere ve Fransa ilk sıralarda yer alırken Türkiye dördüncü sıradadır. Bölgelerarası farklılığın en düşük olduğu ülkeler ise, sırasıyla Hollanda, Yunanistan ve ABD’dir (4. belge).

2. Avrupa Birliği’nde Bölgesel Gelişme Politikaları

► Avrupa Birliği, ekonomik açıdan dünyanın en gelişmiş bölgelerinden biri olmasına rağmen 15 üye ülkenin yanısıra, Topluluk içinde sayıları 200’ün üzerinde bulan bölgeler arasında da ekonomik ve sosyal kalkınma ile yaşam standartları açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması, ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması Avrupa Birliği’nin temel politikaları arasında yer almaktadır.

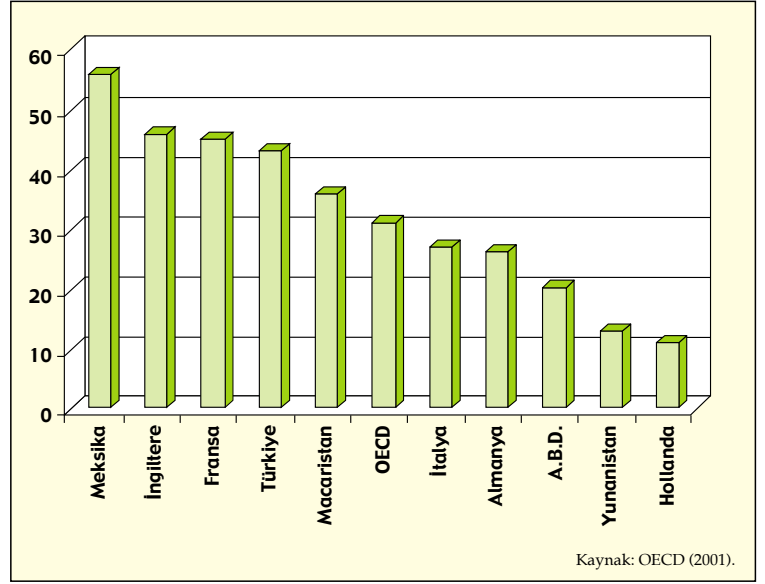
► Avrupa Birliği, ekonomik ve sosyal uyumu sağlayacak temel politika araçları olarak “Yapısal Fonlar”ı oluşturmuştur. Bu fonlardan en önemlileri, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu* ve Avrupa Sosyal Fonu’dur.*

2 Tamamlanmış bölgesel gelişme planları.

3 Hamburg Limanı: Rotterdam'dan sonra Avrupa'nın en büyük ikinci konteynır limanı ve Almanya'nın denizcilik başkenti.

4 Bazı OECD ülkelerinde GSYİH değişim katsayıları.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Avrupa Balıkçılığı Yönlendirme Mali Fonu (FIFG): Avrupa Birliği'nde balıkçılığı desteklemeye yönelik mali fon. Bütün kıyı bölgelerine uygulanmakta olan Avrupa Balıkçılığı Yönlendirme Mali Fonu'nun temel amacı, balıkçılık sektöründe rekabeti artırıcı yapıların geliştirilmesi ve başarılı ticari şirketlerin oluşturulmasıdır. Bu fon kapsamında, balıkçılığın geliştirilmesine ve varolan balık kaynaklarının korunmasına da özen gösterilmektedir.

*Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA):

Avrupa Birliği genelinde kırsal kalkınmayı finanse eden bu fon, Yönlendirme ve Garanti Bölümü olarak adlandırılan iki bölümden oluşmaktadır. Garanti Bölümü fiyat destekleme önlemlerini ve telafi edici ödemeleri finanse etmekte, Yönlendirme Bölümü ise, kırsal kalkınma faaliyetlerini desteklemektedir.

Kaynak: Ö. Üstel Arşivi.

1 Balıkçılık sektörü AB'de olduğu gibi ülkemizde de desteğe ihtiyaç duymaktadır.

► Diğer iki Yapısal Fon ise, Avrupa Balıkçılığı Yönlendirme Mali Fonu* (1. belge) ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'dur.* Günümüzde, Yapısal Fonlara aktarılan kaynaklar, Topluluk bütçesinin yaklaşık 1/3'ünden fazlasına karşılık gelmektedir.

► En az gelişmiş 4 üye ülkeye (Yunanistan, İspanya, Portekiz, İrlanda) Yapısal Fonların dışında, Uyum Fonu'ndan da ilave destekler sağlanmaktadır. Uyum Fonu ile bu ülkelerin gelişmişlik farklarını azaltacak yatırımları (çevre, ulaştırma altyapısı ve ağları) gerçekleştirmeleri ve gelişmelerini hızlandırmaları amaçlanmaktadır.

► Genel olarak Yapısal Fonlar 3 temel öncelikli hedef üzerinde yoğunlaşmıştır. Birinci hedef, kişi başı GSYİH'sı AB ortalamasının % 75'inden az olan geri kalmış bölgelerin (NUTS 2: ikinci düzey istatistikî bölgeler) kalkındırılması ve yapısal uyumlarının teşvikidir. İkinci hedef, işsizlik oranı ve sanayiide çalışanların oranı Topluluk ortalamasının üzerinde olan ve bu göstergelerde gittikçe kötüye giden, endüstriyel çöküşten etkilenen bölgeler ile hizmetler sektörüne yüksek derecede bağımlı olan alanlara (NUTS 3: üçüncü düzey istatistikî bölgeler) gerekli dönüşümü gerçekleştirebilmeleri için destek sağlanmasıdır. Üçüncü hedef ise, insan kaynakları ve işgücü niteliklerini artıran her türlü faaliyetlerin desteklenmesidir (2. belge).

D. Bölgesel Gelişmede Yeni Yaklaşımlar

1. Küreselleşme ve Bölgesel Gelişme

► Küreselleşme süreci bir yandan Ulus-Devletlerin kendi aralarındaki bölgesel bütünleşme hareketlerini hızlandırırken, diğer yandan da Ulus-Devletlerin yerel yönetimlere verdikleri önemi artırmıştır. Hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile birlikte, bölge ve alt bölgeler "Dünya Sistemi" ile doğrudan etkileşim içerisine girmiştir.

► Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte, gerek bölge tanımı, gerekse bölgesel gelişme alanındaki yaklaşımlar değişmiştir. Artık dünyada büyük ölçekli kamu/özel kesim yatırımlarının ağırlıkta olduğu eski bölgesel gelişme yaklaşımları yerine, hızla değişen teknolojilere uyumu daha kolay olan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) esas alındığı, sürdürülebilirlik, katılımcılık ve her (alt) bölgenin kendine özgü potansiyelini ön plana çıkaran, bu yörelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlarla dünya ölçeğinde rekabet edebileceği ilkesini benimseyen, mekânsal sü-rekliliğin geri planda olduğu küreselleşme sürecinde oluşan yeni bir bölgesel gelişme yaklaşımı benimsenmektedir.

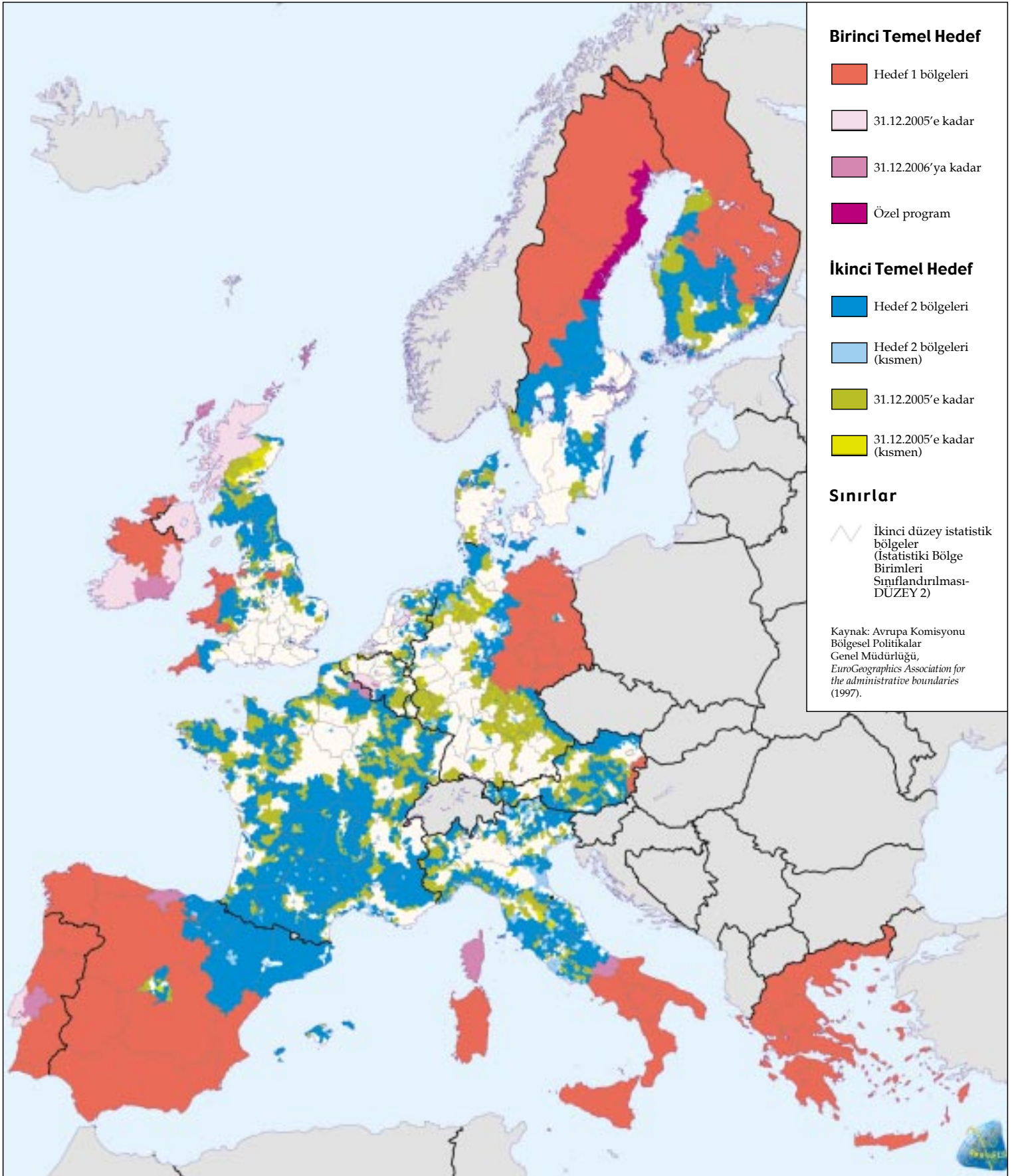
► Dünyada, bölgesel kalkınma amacıyla, bölgenin potansiyeline, özelliğine ve bölge dışı faktörlerle etkileşimine bağlı olarak değişik araçlar kullanılmaktadır. Bu araçların başında Bölgesel Kalkınma Kurumları (ajansları) gelmektedir.

2. Bölgesel Kalkınma Kurumları

► Bölgesel Kalkınma Kurumları temel olarak, yerel potansiyeli harekete geçirmeyi ve bölgenin refah düzeyini artırmayı amaçlamaktadırlar. Mekânsal ve sektörel düzeyde sorunu tanımlayan, bu sorunun çözümüne yönelik stratejiler geliştiren ve çözüm üretebilecek plan ve projeleri destekleyen, ekonomik kalkınma ağları kuran, bu ağları düzenleyen ve destekleyen yapılarıyla bölgesel kalkınma kurumları, "Bütünleşik Kalkınma"ya yeni bir yaklaşım getirmiştir.

► Bölgesel Kalkınma Kurumları, kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, üniversite ve araştırma kurumları, odalar, dernekler, sendikalar ve gönüllü kuruluşların katılımının sağlandığı, karşılıklı işbirliğine dayalı, yerel boyuttaki organizasyonlardır.

► Kuruluş şekli, işlevleri ve yapıları itibarıyla farklılıklar gösterebilen Bölgesel Kalkınma Kurumlarının ortak paydaları, sürdürülebilirlik ve katılımcılık ilkesini benimsemeleri, kalkınma odaklı olmaları, belirli bir coğrafi bölgenin kalkınmasını amaç edinmeleri ve bu bölgenin potansiyelini harekete geçirmeleridir.

2 AB'nin bölgesel gelişme amaçlı kullandığı Yapısal Fonlar'ın dağılımına temel teşkil eden istatistiksel bölge yapılanması.

Coğrafyacının

Sözlüğü

*Bölge İçi Sektörel Sanayi Ağı:

Belirli bir bölgede ve belirli bir alanda uzmanlaşmış sanayi kümelerinin, özellikle rekabet güçlerini arttırmak amacıyla, ileri teknolojileri kullanarak, bölgeiçi, ulusal ve uluslararası ölçekte ilişki içinde oldukları firma ve organizasyonlar ile iletişimde bulunmalarını sağlayan yapı.

Kaynak: REVAK Arşivi.

1 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (Harran) yaşam.

► Bölgesel Kalkınma Kurumları, merkezi yönetim tarafından kurulabildiği gibi, yerel yönetimler, kamu ve özel kesim işbirliği içinde de kurulabilmektedir. Ülkeler, farklı tarihsel deneyimlerine, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarına bağlı olarak farklı uygulamalar ortaya koymakta ya da bu uygulamalardan kendilerine uygun olanı seçmektedirler.

3. Bölgesel Kalkınma Araçları

► Bölgesel Kalkınma Araçlarının bir örneği Tek Köy - Tek Ürün uygulamasıdır (Bir Yöre Bir Ürün). İlk kez Japonya'nın Oita Bölgesi'nde Vali Hiramatsu tarafından kırsal kalkınmaya yönelik olarak, 1979 yılında başlatılan Tek Köy - Tek Ürün uygulaması, yerel yönetim ve halkın birlikte çalışarak ortaya koydukları bir kalkınma örneğidir.

► Bu model ile yörenin en iyi olduğu bir konuda ürün yetiştirilmesi, ürün çeşitliliği ve kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır. Japonya'da Oita bölgesinde Tek Köy-Tek Ürün uygulaması ile, başlangıçta 143 olan ürün çeşidi 1989 yılında 312'ye ulaşmıştır.

► Yerel potansiyeli harekete geçirmeye dayalı bu modelde, her yörenin rekabet edebilecek bir potansiyelinin olabileceği, bu nedenle "küresel düşünüp yerel hareket edilebileceği" ve kendine güven, yaratıcılık ve insan kaynaklarının geliştirilmesinin en önemli unsurlar olduğu temel ilke olarak benimsenmiştir.

► Bölgesel Kalkınma Araçlarından bir başkası da Girişimciler İçin Tek Durak Ofisi (TDO)'dur. TDO, girişimcilerin kendi işlerini kurmak için gerekli tüm idari işlemleri tek elden yürütebilecekleri ve bu konuda doldurulması gereken formlardan, finansal yardım seçeneklerine kadar geniş bir kapsamda danışıp öneri alabilecekleri birimlerdir. TDO'lar, "ofis" olarak hizmet verebildikleri gibi, internet ortamında sanal hizmet de vermektedir.

► TDO'lar, idari işlemleri sadeleştirerek, girişimcilerin firma kurup iş hayatına başlangıç yapmalarını teşvik edici uygun ortam oluştururlar. TDO'lar, genellikle iş kuracak girişimcileri destekleme amacıyla kamu sektörü tarafından kurulmaktadır.

► TDO, girişimciliğin önündeki bürokratik engelleri azaltan en önemli yeniliklerden biri olup, sadece bilgi ve öneri sağlamakla sınırlı değildir. TDO, yeni bir sanayi kuruluşunun yer seçimi ve faaliyete geçmesi ya da mevcut sanayi tesisinin genişlemesi, yeniden yapılanması, yenilenmesi için de gerekli tüm idari izinleri sağlayabilmektedir. TDO'ların kurulmasıyla firmalar, tek bir elden ve kısa süre içinde işlemlerini yap-trabilmektedir.

► Her bölgenin farklı imkânlarla ve özelliklere sahip olması, farklı bölgesel gelişme yaklaşımlarını zorunlu kılmaktadır. Bölgesel gelişme yaklaşımlarında bölgeye özel unsurlar önemli rol oynadığı gibi, bölge dışı birçok unsurun etkileşimi de önem taşımaktadır. Bu amaçla yerel ekonomik yapının geliştirilerek, gelir ve istihdamın artırılmasına yönelik bölge politikalarının tanımlanması, uygulanması ve sorunların çözümü için, yukarıda değinilen araçlar dışında diğer bazı araçlar ve örgütsel yapılar da geliştirilmiştir.

► Bunlardan bazıları, bölgesel yenilik ve teknoloji transferine yönelik oluşturulan kuruluşlar, Bölge İçi Sektörel Sanayi Ağları, Teknoparklar/Bilim Parkları (3. belge), Organize Sanayi Bölgeleri (2. belge), Küçük Sanayi Siteleri, İş ve Yenilik Merkezleri ve Girişimciliği Destekleme Merkezleridir.

2 Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi.

4 Grenoble (Fransa): Avrupa düzeyinde teknoloji ve bilim merkezi.

3 Teknopark Nedir?

Uluslararası Bilim Parkları Birliği (IASP)'nin tanımına göre;

- Bir veya birden fazla üniversite veya araştırma merkezi ile resmi veya faaliyet bazında ilişkili,
- Bünyesinde bilgiye ve ileri teknolojiye dayalı sanayi firmalarının kurulup, gelişmesini teşvik etmek üzere tasarlanmış,
- İçinde yer alan kiracı firmalara, teknoloji transferi ve iş idaresi konularında destek sağlayacak bir yönetim fonksiyonuna sahip, teşvik ve mülkiyete dayalı bir teşebbüstür.

[...]

- Yeni bir ürün ve teknoloji geliştirmeyi düşünen ve bu konuda yeterli teknik bilgiye sahip ilk yatırımcılar,
- Proje fikrine sahip olup, bunu ticari hayata geçirmek için destek isteyen girişimciler,
- Mevcut işletme koşullarında yeni ürün ve/ veya teknoloji geliştirme olanaklarına sahip olmayan, ancak, bu konuda yeterli bilgi birikimi bulunan küçük ve orta ölçekli sanayi firmaları,
- Teknolojinin hızla değiştiği alanlarda sözkonusu yenilikler için kaynak yaratmak, teknoloji lisans anlaşmalarına girmek, fikri mülkiyet haklarının korunması konularında teknoloji edinim düzenlemelerine ihtiyaç duyan firmalar, TÜBİTAK - MAM TEKNOPARKI ve TEKNOLOJİ GELİŞTİRME MERKEZİ'NİN sunduğu olanak ve hizmetlerle gereksinimlerini karşılama imkânını bulacaklardır.

Kaynak: <http://www.mam.gov.tr/teknopark/teknopark.html>

Yöntem

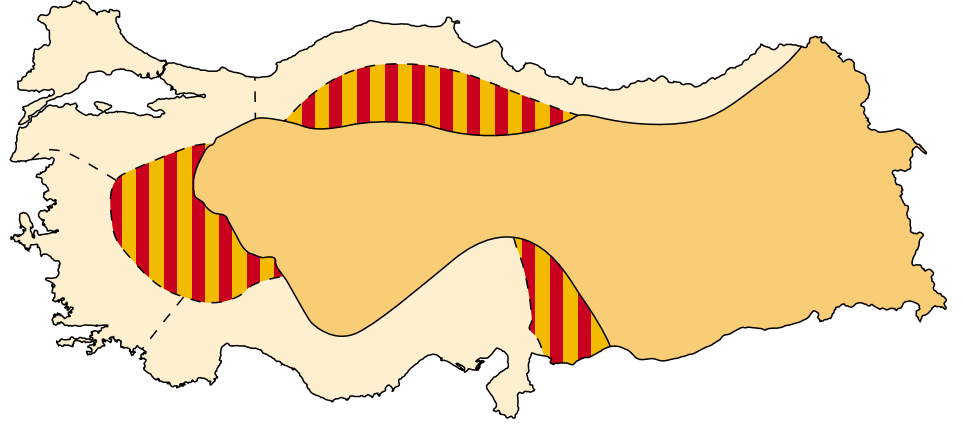
Kentleşme Türkiye'de Ülke Geneline Yayılmakta

Türkiye'deki Bölgesel Farklılaşma Biçimleri

a. İç Bölgeler - Kıyı Bölgeleri Karşıtlığı

- İç Bölgeler
- Geçiş Bölgeleri
- Kıyı Bölgeleri

a. Kıyı Bölgeleri / İç Bölgeler

b. Doğu - Batı Karşıtlığı

- Doğu
- Batı
- Tartışmalı alanlar
- Başlıca sanayi merkezleri

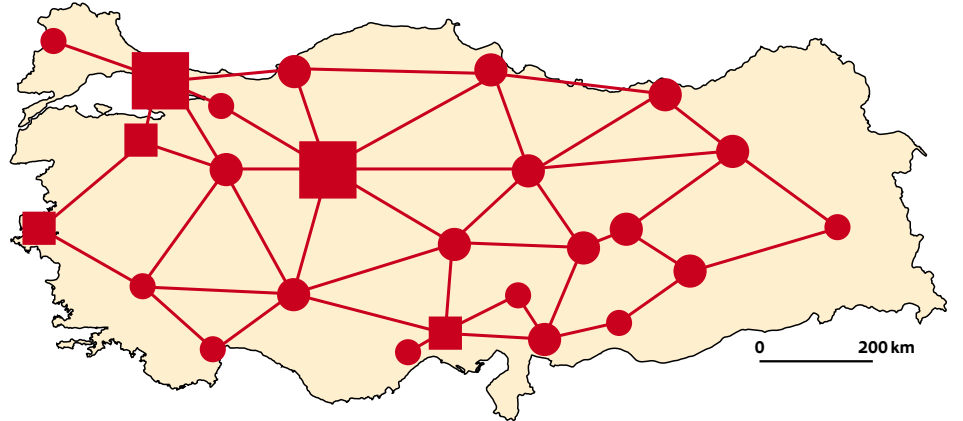
b. Doğu - Batı

c. Kentlerin Sınıflandırılması

- Ulusal ölçekte kent merkezi
- Bölgesel metropol
- Bölgesel merkez
- İşlevlerini tamamıyla yerine getiremeyen bölgeler

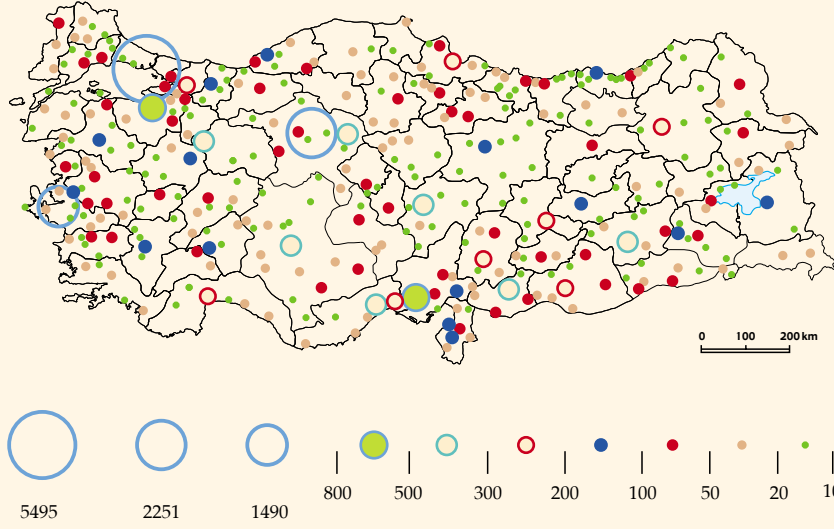
c. Hiyerarşik Bir Ağ İçindeki Kentler

Kaynak: M. Bazin, Géographie Universelle, GIP-RECLUS.

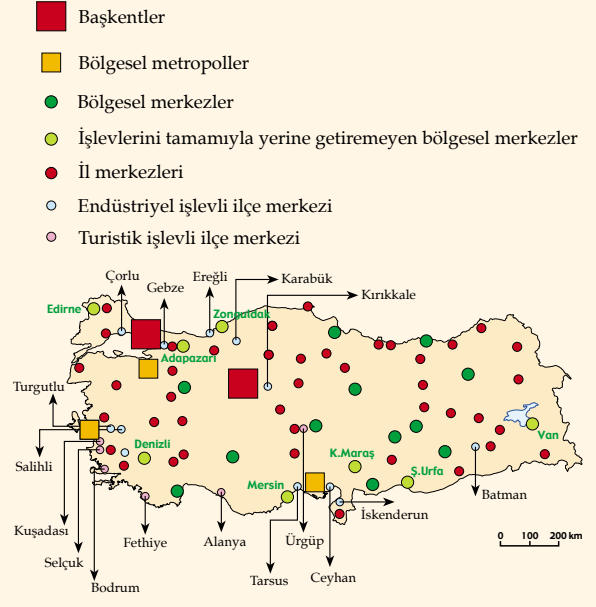
1 Türkiye'deki bölgesel karşıtlıklar.

1985 Nüfus Sayımı Geçici Sonuçlarına Göre Kentlerin Dağılımı (bin)

Kaynak: M. Bazin, *Géographie Universelle*, GIP-RECLUS.

Türkiye'deki Kentsel Ağ

Kaynak: M. Bazin, "Le réseau urbain de la Turquie", *Travaux de l'Institut de Géographie de Reims*, no. 65-66, s. 89-113.

2 Türkiye'de kentlerin mekânsal dağılımı.

Alıştırma

1. Belge 1:

- Türkiye'de kentsel mekânsal dağılımın en yoğun olduğu yerler nereleridir?
- Kıyı bölgeleri/iç bölgeler karşıtlığı mekânsal dağılımın değişken yoğunlu-

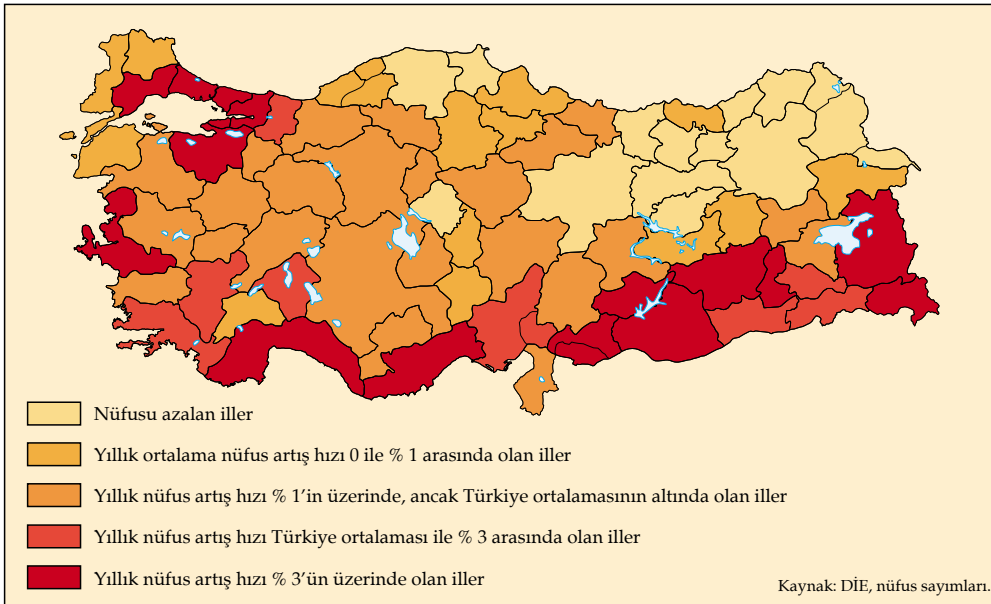
- ğunu anlamada ne gibi bir rol oynamaktadır?
- Doğu - batı karşıtlığının bu bağlamda bir önemi var mıdır?
- Mekânsal dağılım ile ağ arasındaki fark nedir?

2. Belge 2:

- Türkiye hangi yıldan itibaren "çoğunluğu kentli" olan bir ülke haline gelmiştir?
- Kırsal bölgelerdeki yıllık büyüme 1945 yılından sonra kentlere oranla daha mı yoğun olmuştur?
- Türkiye'deki kentlerin yıllık büyümesi en yüksek orana ne zaman ulaşmıştır?
- Türkiye'deki kırsal bölge nüfusunun yıllık büyüme oranı ne zaman negatif olmuştur?

3. Belge 3:

- 1980 - 1990 tarihlerinde en yüksek yıllık büyüme oranına sahip olan iller hangileridir?
- Bu iller kaç kategoride toplanabilir?
- Bu hızlı büyüme neyi ifade etmektedir?
- Nüfus kaybına uğramış olan illerle ilgili olarak ne söylenebilir?

Kaynak: DIE, nüfus sayımları.

3 1985 - 1990 döneminde illerin nüfus artış hızlarına göre sınıflandırılması.

Yöntem

Türkiye ve Avrupa: Zamanla Gelişen Bir Bütünleşme

	1948		1959-1961		1969-1971		1977-1979		1987-1989		1995	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
F. Almanya Cumhuriyeti	0,8	3,8	18,6	15,8	18,2	19,8	15,1	22	14,4	19,4	15,5	23,3
Fransa	3,7	5,7	3,5	5,7	4,7	6,3	6,4	19,2	4,9	4,8	5,6	4,8
İtalya	9,4	6,4	7,4	9	9,5	6,6	7,9	8,7	7,1	8,3	8,9	6,7
Belçika-Lüksemburg	2,1	0,9	1,8	3,3	2	3,3	2,2	3,4	2,7	2,5	2,6	2,1
Hollanda	2,3	1,9	2,5	1,7	2,3	3,4	2,2	3,3	2,7	3,1	3	3,4
Büyük Britanya	24,3	14,7	12,1	9,1	10,5	5,3	5,4	4,9	4,9	5,2	5,1	5,2
Danimarka	0,2	0,4	1,7	1,7	0,4	1,3	0,2	0,3	0,3	0,5	0,5	0,6
İrlanda	0,0	0,7	0	0	0	0,2	0	0,3	0,1	0,2	0,5	0,2
İspanya	0,3	0,1	0,6	1,7	0,6	0,7	1,3	0,7	1,6	1	1,7	1,6
Yunanistan	0,6	5,4	0,1	0,5	0	0,9	0,3	0,2	0,7	0,8	0,6	1
Portekiz	0,0	0	0,1	0,2	0,2	0,9	0	0,7	0,2	0,2	0,2	0,3
AET	4,37	40	47,5	48,9	48,1	48,8	41,2	63,8	39,6	46	44,8	49,2
Avusturya	1,5	2,6	2	1,4	1,3	1,3	1,7	1,8	1,3	1,5	0,8	1,3
Finlandiya	1,1	1,4	0,7	0,8	0,5	0,4	0,6	0,1	0,5	0,2	0,7	0,20
Norveç	0,4	0,6	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1	0	0
İsveç	2,9	3,3	1,5	0,8	1,3	0,7	0,8	0,8	1	0,7	1,5	0,5
İsviçre	3,5	3,4	1,4	3,5	5	7,5	5,5	5,3	2,5	2,4	2,3	1,1
EFTA	9,4	11,3	5,9	6,9	8,4	10,3	9	8,3	5,5	4,9	5,3	3,1
Bulgaristan	0,4	0,5	0,3	0,4	0,5	0,8	0,6	0,6	0,1	0,2	1,1	0,8
Macaristan	0,9	0,8	0,9	1,3	1,5	2,3	0,5	1,5	0,6	0,2	0,2	0,7
Polonya	0,3	0,5	1,4	1,2	1,06	1,4	0,4	1,4	0,5	0,5	0,2	1,3
RDA	0,0	0	1,5	1,7	1,1	1,4	0,3	0,6	0,2	0,2	0	0
Romanya	1,3	0,6	0,3	0,4	0,8	0,9	2,8	2,4	1,5	0,5	1,0	1,4
Çekoslovakya	5,4	7	2,4	3,6	1,3	2	0,9	0,9	0,3	0,3	0,4	0,3
SSCB	0,0	0,1	1,4	1,4	5	5,1	1,7	4,9	3	3,4	8,4	0,7
Yugoslavya	0,1	0	0,8	0,9	1,1	1,4	0,7	1	1,8	0,5	0	0
Doğu Avrupa	8,4	9,5	9,2	11,3	13	15,4	7,9	13,4	8	5,8	11,3	10,5
AVRUPA TOPLAM	61,5	60,8	62,2	67,1	69,5	74,5	58,1	85,5	53,1	56,7	61,2	62,8

Kaynak: S. Kançal ve J. Thobie, "La Turquie entre trois mondes", *Varia Turcica*, 1997.

1 Türkiye'nin Avrupa ile yaptığı ticaretin ülkelere göre dağılımı (toplama oranla, %).

Ülkeler	Şirket Sayısı	Yabancı Sermayenin Toplam Sermaye İçindeki Payı (%)	Ülkeler	Şirket Sayısı	Yabancı Sermayenin Toplam Sermaye İçindeki Payı (%)
Büyük Britanya	131	17,5	İsveç	14	1,2
F. Almanya Cum.	248	10,3	Avusturya	25	0,4
Hollanda	60	10,0	İzlanda	1	0,3
İtalya	44	8,8	Finlandiya	8	0,2
Fransa	54	4,6	EFTA	165	15,0
Danimarka	9	2,0	BATI AVRUPA	758	71,3
Belçika	20	1,4	Yugoslavya	6	0,14
Lüksemburg	12	1,4	SSCB	2	0,06
Yunanistan	9	0,1	DOĞU AVRUPA	8	0,2
İspanya	6	0,1	AVRUPA'NIN TAMAMI	776	71,5
AVRUPA TOPLULUĞU	593	56,3	ABD	130	8,3
İsviçre	117	12,9	Japonya	25	4,6

Kaynak: DPT, Yabancı Sermaye Dairesi.

2 1 Ocak 1990 tarihinde Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımların ülkelere göre dağılımı.

	İhracat		İthalat	
	1986	1991	1986	1991
EFTA	78,7	111	87,2	109
İsrail	2,5	3,4	4,3	5,9
Orta ve Doğu				
Avrupa Ülkeleri	15	23,7	19,4	24,3
Türkiye	3,1	6,2	4,7	8,2
Malta	0,4	0,7	0,7	1,4
Kıbrıs	0,3	0,6	0,9	1,5
Mağrip	9,1	13,1	9,5	11,1
Asya	23,5	50	22,6	37,9
Latin Amerika	19,9	25,1	11,8	16,5
AB	56,9	91,8	75,2	71,2
Japonya	33,5	51,8	11,5	22,2
Güney Afrika	8,1	8,4	4,7	5,8
Ortadoğu	6,4	6,3	7,5	7,5

Mağrip: Cezayir, Fas, Tunus

Asya: ASEAN, Hong Kong, Çin, Güney Asya, Asya'nın diğer bölgeleri

ASEAN: Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland.

Güney Asya: Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldiv Adaları, Nepal, Pakistan

Asya'nın Diğer Bölgeleri: Afganistan, Kamboçya, Laos, Makao, Myanmar, Moğolistan, Kuzey Kore, Vietnam

Kaynak: Eurostat.

3 Avrupa Topluluğu'nda ticaret.

Alıştırma

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5:

a. Türkiye'nin 1948 yılında gerçekleştirdiği ticari ilişkilerde Avrupa'nın (CEE, AELE ve Doğu Avrupa) payı nedir?

b. Bu pay 1995 yılında ne oranda artmıştır?

c. Bu ilişkilerin en büyük bölümü hangi ülke tarafından sağlanmaktadır?

d. Bu ülkenin 1990 yılında Türkiye'ye gelen doğrudan sermayenin başlıca yatırımcısı olduğu söylenebilir mi?

e. Türkiye, EFTA'nın 1991 yılındaki ticari ilişkilerinde nasıl bir rol oynamaktadır? Bu oran neyi ifade etmektedir?

Ülke	Nüfus (Milyon)	Nüfus Payı %	Avrupa Parlamentosu'ndaki Sandalye Sayısı	AB Konseyi'ndeki Oy Sayısı	Komisyon'daki Temsil
Belçika	10,213	1,87	25	5	1
Danimarka	5,313	0,97	16	3	1
Almanya	82,038	15,04	99	10	2
Yunanistan	10,533	1,93	25	5	1
İspanya	39,394	7,22	64	8	2
Fransa	58,966	10,81	87	10	2
İrlanda	3,744	0,69	15	3	1
İtalya	57,612	10,56	87	10	2
Lüksemburg	0,429	0,08	6	2	1
Hollanda	15,760	2,89	31	5	1
Avusturya	8,082	1,48	21	4	1
Portekiz	9,980	1,83	25	5	1
Finlandiya	8,160	0,95	16	3	1
İsveç	8,854	1,62	22	4	1
İngiltere	59,247	10,86	87	10	2
TOPLAM	375,325	-	626	87	20
Bulgaristan	8,230	1,51	21	4	1
Kıbrıs	0,752	0,14	6	2	1
Estonya	1,446	0,27	7	3	1
Macaristan	10,092	1,85	25	5	1
Letonya	2,439	0,45	10	3	1
Litvanya	3,701	0,68	15	3	1
Malta	0,377	0,07	6	2	1
Polonya	38,667	7,09	64	8	2
Çek Cum.	10,290	1,89	25	5	1
Romanya	22,489	4,12	44	6	1
Slovakya	5,393	0,99	16	3	1
Slovenya	1,978	0,36	9	3	1
Türkiye	64,385	11,80	89	10	2
TOPLAM	545,564	100,0	963	144	35

Kaynak: Cumhuriyet, 8.12.2000.

4 AB'nin güncel kurumsal yapısının genişleme sonrasına uyarlanması ve ülkelerin temsili ağırlıkları.

5 1985 - 1990 döneminde illerin nüfus artış hızlarına göre sınıflandırılması.

f. Avrupa'nın Türkiye'den yaptığı ithalat 1986 - 1991 döneminde nasıl bir gelişme göstermiştir?

g. 1990 Yılında Avrupa Topluluğu'nda kaç ülke vardı?

h. 2000 yılında Avrupa Birliği'nde kaç ülke yer almaktaydı? Avrupa'yla 1990 - 2000 döneminde bütünleşen ülkeler hangileridir?

ı. Türkiye'nin "Büyük Avrupa" bünyesinde oynadığı demografik ve siyasal rol nedir?

1 “Deprem Dede” Depremi Anlattı

“Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Ahmet Mete Işıkara, Milas Belediye Düğün Salonu’nda öğrencilere depremle ilgili konferans verdi. Depremde iki önemli konu olduğunu, bunlardan birinin depreme karşı bilinçli olmak, diğerinin ise depremden en az kayıpla korunmayı bilmek olduğunu kaydeden Işıkara, şimdiki kadar inşaatlarda işin rant yönüne dikkat edildiğine işaret etti. Deprem kuşağındaki yerleşim yerlerinde 3 - 4 kattan yüksek bina yapılmaması gerektiğini bildiren Işıkara, bu tür yerlerdeki inşaatların iyi denetlenmesinin insan hayatı için zorunluluk olduğunu belirtti.”

Kaynak: Cumhuriyet, 14.12.2000.

2 İstanbul Depreme Hazırlanıyor

İstanbul’da olası bir depreme karşı hazırlıklar sürdürülüyor, daha önceki çalışmalar da gözden geçiriliyor. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ali Müfit Görtuna, kentte doğabilecek hasarlar göz önüne alınarak önlemlerin ele alındığını, kenti mikro ölçekte masaya yatırdıklarını belirterek 5 ayrı noktada tam donanımlı “acil müdahale istasyonu” kurmayı düşündüklerini ve bunlardan üçünü Fatih, Şişli ve Kavacık’ta kurduklarını belirtti. Başkan Görtuna, 500 kişilik bir ekibin de itfaiye bünyesinde acil kurtarma konusunda eğitildiğini söyledi ve “Bir deprem durumunda teknik hazırlıklarımızın tamamlanmış olmasını arzu ediyoruz” dedi.

Belediye Sarayı’nda gerçekleştirilen ve aralarında üst düzey yöneticilerin bulunduğu koordinasyon toplantısı önceki gün Görtuna başkanlığında yapıldı. Toplantıdan önce açıklama yapan Görtuna, İstanbul’da olası bir depreme karşı 17 Ağustos depreminden önce ve sonra yaptıkları hazırlık çalışmalarını gözden geçirdiklerini belirtti.

Kaynak: Cumhuriyet, 19.11.1999.

Alıştırma

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5:

a. Basını kaynak olarak kullanarak depreme karşı ne gibi önlemler alınabilir? Basın hangi açılardan coğrafi inceleme için olası bir kaynak niteliğindedir?

b. Sismik risklerle mücadelede bilim adamlarının sorumluluğu nedir?

c. 1. belgede sismik risklere yönelik olarak verilen iki tavsiye nedir?

d. 1, 2, 3, 4 ve 5. belgelerden yola çıkarak Türkiye’de sismik risklerle mücadelede rol oynayan özel ya da kamusal aktörleri sıralayın.

e. İstanbul Valiliği tarafından yürütülen sismik risklerle mücadele programının ana hatları nelerdir?

f. Doğal afetler söz konusu olduğunda bilgiye ulaşma araçları hangi açılardan önem taşımaktadır?

g. Milli Eğitim Bakanlığı’nın risklerle mücadele politikaları açısından önemi nedir?

h. Büyükşehir Belediyesi risklerle mücadelede ne gibi adımlar atmıştır?

3 Deprem ve Afet Acil Yardım Ekibi

“İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İl Sivil Savunma Müdürlüğü işbirliğiyle kurulan “Deprem ve Afet Acil Yardım Ekibi” dün düzenlenen bir törenle eğitime başladı.

Edirnekapı’daki Yol Bakım Müdürlüğü Tesisleri’ndeki törende konuşan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ali Müfit Görtuna, ‘Bilim adamları İstanbul’da yeni bir depremin olmayacağını söylüyor. Biz olacaktık gibi hazırlıklı olmalıyız. Katılımlarla 500’e ulaşacak olan bu sivil savunma ekibi işini çok iyi bilecek ve çok iyi yapacak’ dedi.”

Kaynak: Cumhuriyet, 19.10.1999.

4 İlk Yardım Gönüllülerine Belge

“İstanbul Büyükşehir Belediyesi Acil Yardım ve Cankurtarma Müdürlüğü’nün Kasım 1999’dan bu yana düzenlediği İlk Yardım Eğitimi Gönüllüleri Semineri’ne katılan 500 gönüllüye “İlk Yardım Gönüllüsü Katılım Belgesi” verilecek. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nde bugün düzenlenen törene Büyükşehir Belediye Başkanı Ali Müfit Görtuna ile Kandilli Rasathanesi Müdürü ve Başbakanlık Danışmanı Prof. Dr. Ahmet Mete Işıkara katılacak.”

Kaynak: Cumhuriyet, 1.6.2000.

Afet Kurulu Görev Başında

“Vali Erol Çakır başkanlığındaki İstanbul Afet Yönetim Kurulu’nun çalışmaları aralıksız sürdürülüyor.

İstanbul Valiliği’nden yapılan yazılı açıklamada, 16 Kasım Salı günü gerçekleştirilen toplantıda afet öncesi ve sonrası alınması gereken önlemlerle, yapılması gereken işlemler görüşüldü. Açıklamada, afet öncesi ve sonrası alınması gereken önlemlerle yapılması gereken işlemler şöyle sıralandı:

Haberleşme: İl dışı haberleşme için kriz merkezi içinde Telsiz ve Radyo Amatörleri Cemiyeti’ne (TRAC) yer ve olanak sağlanması. Telefonla haberleşme için uygun görülen kişilere “kadastro sistemi”nin kurulmasının sağlanması. Uydu telefon makinelerini alınması. Bilgisayardan bilgisayara mesaj sisteminin kurulması. Muhabere elektronik bilgi sisteminin (MEBS) kurulması.

Elektrik: İşyeri ve apartmanlara jeneratör kurulması zorunluluğu getirilmesi.

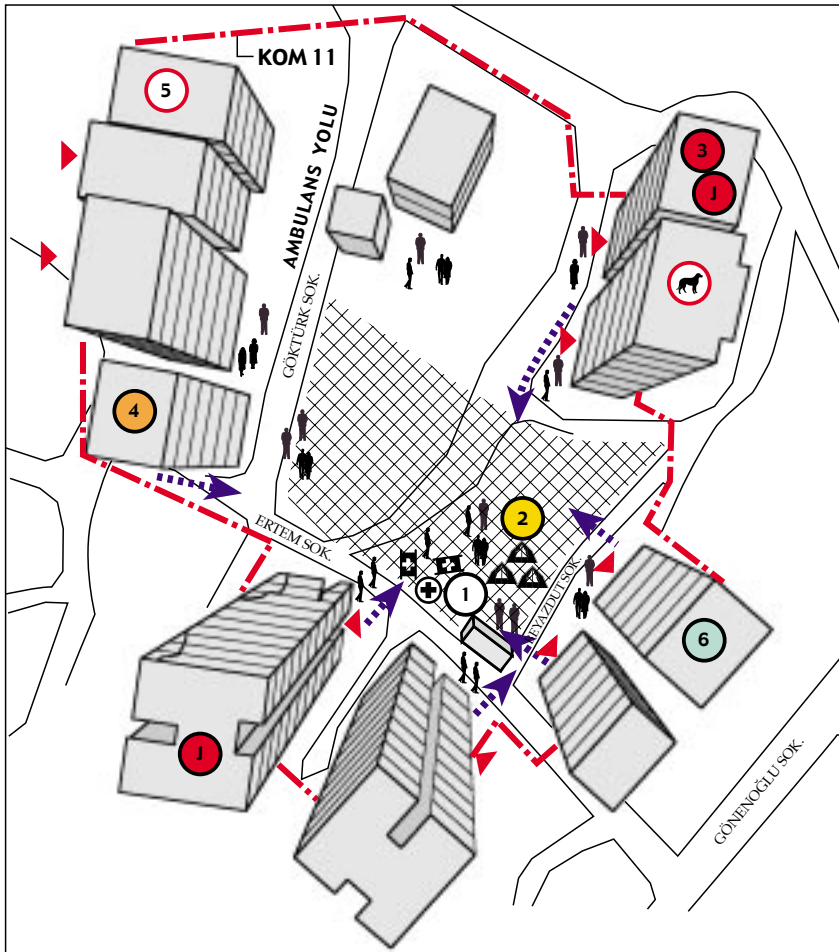
Eğitim: Okullarda deprem konusunda öğrencilere deprem tatbikatları yaptırılması, okul sıralarının çelik profilden yapılması ve Milli Eğitim Bakanlığı’na teklif arz edilmesi.

Deprem uyarı cihazı ile ilgili olarak şirketlere fizibilite çalışmaları yaptırılması. Halkın eğitilmesi için eğitim filmi hazırlanarak tüm televizyon kanallarında gösterilmesi çalışmaları yapılması.

Sağlık: Kısa vadede hastanelerin güçlendirilmesi, takviye edilip, gözden geçirilmesi. Ambulans sayısının artırılması. Uygun hastane bahçelerine prefabrike ameliyathanelerin yaptırılması. Hastanelerin jeneratör eksiklerinin giderilmesi, özel hastanelerin de teşvik edilmesi. Televizyonlarda psikolojik tedavi ile ilgili sağlık filmlerinin hazırlanarak gösterilmesi. TIR veya kamyonet içinde mobil ameliyathaneler tesis edilmesi. Denizde hastane gemi oluşturulması. Çadır hastane oluşturulması.

Genel kurtarma: Ekiplerin eğitimi, techizi ve sivil savunma örgütlerinin bu konuda teşvik edilmesi. Acil yardım kurtarma ekip eğitim merkezi kurulması. İlçelerde afet yönetim merkezi kurulması. Uygun olan her kuruluş içinde kurtarma ve acil yardım ekipleri oluşturulması. Trafik konusunda acil ulaşım planı yapılması. Köprülerin hasara uğraması halinde deniz araçlarının kullanılmasının sağlanması...”

Kaynak: Cumhuriyet, 21.11.1999.

Gayrettepe Mahalle Afet Yönetimi Master Planı'ndan Örnek KOM

- ① KOM Sandığı
- ② Toplanma Alanı
- ③ KOM KAP (Komşuluk Kaptanı)
- ④ KOM KUR (Arama, kurtarma)
- ⑤ KOM MED (İlkyardım)
- ⑥ KOM KON (Altyapı tehlike, yangın kontrol)
- KOM Sınırı
- ▶ Apartman Girişi
- ⊕ İlkyardım İstasyonu
- J Jeneratör
- 🐕 Kurtarma Köpeği
- ▶ Kaçış Yolu

Kaynak: MAY (Mahalle Afet Yönetimi), YİM (Yarı Zamanlı İnşaat Mühendisi) Mimar Can Elmas.

6 Gayrettepe Mahalle Afet Yönetimi.

Türkiye'de İl ve İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

Alıştırma

Belge 1, 2 ve 3

a. Türkiye'de illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarını dikkate alarak, her coğrafi bölge için ayrı ayrı en gelişmiş 2 ili belirleyiniz. (Kitabın 251. sayfasındaki 4. belge kullanılacak).

b. Türkiye'de ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarını dikkate alarak, her coğrafi bölge için ayrı ayrı en gelişmiş 5 ilçeyi belirleyiniz.

1 Değişim Katsayısı

Değişim katsayısı, standart sapmanın aritmetik ortalamaya oranıdır. Örneğin, Türkiye'nin değişim katsayısı 7 coğrafi bölgemizin kişi başına GSYİH değerlerinin standart sapmasının bunların aritmetik ortalamasına bölünmesi ile elde edilir. Eğer bu değer yüksek ise, Türkiye'nin bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkları yüksek, düşük ise gelişmişlik farkları düşük olmaktadır. Ancak bu değer Türkiye'nin değişim katsayısıdır. Bölgelerin değişim katsayısını hesaplamak için illerin kişi başına GSYİH değerleri esas alınmaktadır.

2

İlçelerin Sosyo-ekonomik

ADANA	AMASYA	AYDIN	BİTLİS	ÇANAKKALE	Bekilli	321	Tercan	455	GİRESUN	Yalvaç	253
Büyükşehir	Merkez	Kuşadası	Tatvan	Merkez	Çivril	322	Refahiye	521	Merkez	Gönen	302
Ceyhan	Merzifon	Merkez	Merkez	Bozcaada	Honaz	325	İliç	529	Görele	Gelendost	303
Osmaniye	Suluova	Nazilli	Merkez	Çan	Çal	335	Kemah	558	Bulancak	Aksu	393
Bahçe	Gümüşhacıköy	Söke	Adilcevaz	Gökçeada	Tavas	365	Çayırılı	595	Tirebolu	Sütçüler	444
Pozantı	Taşova	Yenişehir	Güroymak	Gelibolu	Güney	432	Otlukbeli	614	Ş.Karahisar	İÇEL	
Kadirli	Çoşunçuk	Germencik	Hizan	Biga	Acıpayam	439	ERZURUM	Eynesil	416	Merkez	7
İmamoğlu	Hamamözü	İncirliova	Mutki	Eceabat	Baklan	453	Merkez	50	Piraziz	Tarsus	70
Kozan	ANKARA	Buharkent	BOLU	Ezine	Kale	464	Aşkale	441	Alucra	Anamur	147
Karatay	Gölbashi	Yenişehir	Merkez	Ayvacık	Beyağaç	578	Oltu	457	Doğankent	Silifke	153
Yumurtalık	Polath	Sultanhisar	Düzce	Lapseki	Çameli	629	Pasinler	557	Keşap	Erdemli	238
Düzici	Elmadag	Çine	Yeniçağa	Bayramiç	Ezine	478	İlica	583	Espiye	Aydıncık	280
Karaisalı	Çubuk	Koçanlı	Gerede	Yenice	Merkez	62	Pazaryolu	668	Çanakçı	Bozyazı	326
Aladağ	Kazan	Karacasu	Akçakoca	Merkez	Ergani	513	Tortum	684	Dereli	Çamliyayla	364
Tufanbeyli	Kazan	Koşak	Mengen	Merkez	Silvan	605	İspir	691	Yağlıdere	Mut	401
Feke	Beypazarı	Koşak	Seben	Atkaracalar	Bismil	656	Narman	702	Güce	Gölnar	424
Saimbeyli	Ş.Koçhisar	Karpuzlu	Cumaova	Kurşunlu	Çüngüş	741	Uzundere	709	Çamoluk	İSTANBUL	
ADYAMAN	Çamlidere	BALIKESİR	Kıbrısık	Kıbrısık	Merkez	765	Olur	714	GÜMÜŞHANE	Büyükçekmece	19
Merkez	Ayaş	Bandırma	Mudurnu	Mudurnu	Çerkeş	343	Horasan	747	Merkez	Yalova	27
Gölbashi	Nallıhan	Merkez	Çilimli	Çilimli	Şabanözü	420	Köprüköy	754	Köse	Silivri	28
Besni	K.Hamam	Ayvalık	Göynük	Göynük	Eskipazar	423	Şenkaya	755	Kelkit	Şile	110
Kahta	Akyurt	Edremit	Gölyaka	Gölyaka	Eldivan	466	Hms	781	Torul	Çatalca	143
Tut	Güdüllü	Burhaniye	Dörtdivan	Dörtdivan	Bayramören	479	Çat	829	Şiran	İZMİR	
Çelikhhan	Kalecik	Marmara	Yığılca	Yığılca	Korgun	519	Karaçoban	840	Kürtün	Çeşme	11
Samsat	Evren	Erdek	BURDUR	Orta	Orta	568	Karayazı	852	Hakkari	Aliğa	18
Genger	Bala	Gönen	Merkez	Yapraklı	Yapraklı	665	Tekman	856	Merkez	Urla	32
Sincik	Haymana	Susurluk	Bucak	Kızılırmak	Kızılırmak	700	EDİRNE	22	Yüksekova	Selçuk	72
AFYON	ANTALYA	Havran	Göhisar	Ovacık	Ovacık	729	Merkez	22	Şemdinli	Seferihisar	90
Merkez	Merkez	Bigadiç	Gömeç	Karamanlı	Karamanlı	264	Keşan	117	Çukurca	Menemen	93
Sandıklı	Merkez	Gömeç	Savaştepe	Tefenni	Tefenni	308	Uzunköprü	158	Merkez	Foça	100
Bolvadin	Kemer	Savaştepe	Sındırgı	Ağlasun	Ağlasun	362	Çifteler	201	İskenderun	Torbalı	103
Dazkırı	Alanya	Manya	Sındırgı	Yeşilova	Yeşilova	380	Beylikova	218	Merkez	Karaburun	107
Emirdağ	Manavgat	Sındırgı	Sındırgı	Çeltikçi	Çeltikçi	443	Sarıcakaya	236	Merkez	Kemalpaşa	115
Dinar	Serik	İvrindi	Sultandağı	Çavdır	Çavdır	446	Sivrihisar	324	Erzin	Menderes	118
Sultandağı	Akseki	Kepsut	İşcehisar	Alınyayla	Alınyayla	465	İnönü	346	Belen	Ödemiş	131
İşcehisar	Finike	Balya	Başmakçı	Kemer	Kemer	507	Meriç	566	Reyhanlı	Tire	140
Başmakçı	Kumluca	BİLECİK	Evciler	BURSA	Büyükşehir	1	ELAZIĞ	56	Mihalğazi	Bergama	141
Evciler	Kale	Bozüyük	Çay	Büyükşehir	Büyükşehir	1	Merkez	56	Alpu	Samandağ	145
Çay	Kaş	Merkez	Bayat	Gemlik	Gemlik	45	Ağın	276	Mihalçıcık	Yayladağı	145
Bayat	Gazipaşa	Söğüt	Şuhut	Orhangazi	Orhangazi	69	Keban	342	Günyüzü	Kumlu	298
Şuhut	Elmalı	Osmaneli	Sincanlı	İnegöl	İnegöl	79	Maden	525	Han	Bayındır	316
Sincanlı	Korkuteli	Pazaryeri	Kizilören	Karacabey	Karacabey	96	Sivrice	613	GAZİANTEP	Hassa	329
İhsaniye	İbradı	Gölpazarı	İhsaniye	Mudanya	Mudanya	114	Karakoçan	630	Büyükşehir	Altınözü	764
Cobanlar	Gündoğmuş	Yenişehir	Cobanlar	M.Kemalpaşa	M.Kemalpaşa	134	Kovançlar	673	Merkez	ISPARTA	
Hocalar	ARTVİN	İnhisar	Hocalar	Görsü	Görsü	138	Alacakaya	698	Nizip	KARS	
AGRI	Merkez	BİNGÖL	Merkez	Görsü	Görsü	138	Baskil	733	Islahiye	Merkez	168
Merkez	Arhavi	Merkez	Merkez	Yenişehir	Yenişehir	194	Palu	744	Araban	Uluborlu	92
Doğubeyazıt	156	Kiğı	Kiğı	Kestel	Kestel	222	Arıcak	827	Oğuzeli	Atabey	123
Patnos	161	Yayladere	Yayladere	İznik	İznik	244	ERZİNCAN	111	Yavuzeli	Yenişarbademli	165
Eleşkirt	169	Solhan	Solhan	Orhaneli	Orhaneli	354	Merkez	375	Karkamış	Arpaçay	769
Eleşkirt	169	Karhova	Karhova	Harmancık	Harmancık	452	Kemaliye	413	Nurdağı	Akyaka	771
Taşlıçay	438	Genç	Genç	Büyükorhan	Büyükorhan	549	Üzümlü	413	748	Selim	783
Tutak	469	Adaklı	Adaklı	Keles	Keles	571			748	Susuz	797
Hamur	553	Yedisu	Yedisu						216	Digor	826
Diyadin	598										

3 İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralamasını Belirlemede Kullanılan Yöntem

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması Temel Bileşenler Analizi Yöntemi kullanılarak elde edilmektedir. Bu yöntemde, illerin sosyo-ekonomik yapısal niteliklerini belirleyen demografi, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali ve diğer refah göstergeleri olarak 58 değişkenin bileşik endeksi oluşturulmuştur. Bu yöntemde, değişkenler arası bağlantı yapısı dikkate alınmakta, araştırmacıların dışardan müdahale etmesine olanak tanınmamaktadır.

Gelişmişlik Sıralaması

Kaynak: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 1998, DPT.

KASTAMONU	Çiçekdağ	509	Çavdarhisar	587	Ömerli	782	Kumru	671	SİİRT	Zile	355	Ulubey	323	BAYBURT			
Merkez	97	Boztepe	584	Pazarlar	623	Mazıdağı	788	Çamaş	713	Merkez	186	Erbaa	392	Karahallı	388	Merkez	259
Abana	98	Akpınar	602	Aslanapa	693	Derik	807	Gürgentepe	715	Aydınlar	547	Başçiftlik	435	Eşme	411	Aydıntepe	601
Tosya	223	Akçakent	774	MALATYA		Dargeçit	825	Kabataş	721	Kurtalan	743	Pazar	645	Sivaslı	449	Demirözü	738
İnebolu	229	KOCAELİ		Merkez	41	Merkez	834	Akkuş	752	Baykan	795	Reşadiye	658	VAN		KARAMAN	
Azdavay	307	Merkez	6	Yeşilyurt	286	MUĞLA		Korgan	758	Eruh	839	Almus	676	Merkez	151	Merkez	88
Bozkurt	427	Gebze	17	Arapkir	356	Bodrum	12	İkizce	760	Şirvan	848	Artova	677	Erciş	616	Ermenek	338
Taşköprü	447	Körfez	24	Hekimhan	442	Marmaris	14	Çatalpınar	775	Pervari	853	Sulusaray	786	Edremit	708	Ayrancı	559
Devrekani	468	Gölcük	58	Battalgazi	497	Merkez	44	Çaybaşı	787	SINOP		TRABZON		Gevaş	750	Kazımkarabekir	617
Çatalzeytin	484	Karamürsel	99	Akçadağ	536	Datça	66	RİZE		Merkez	78	Merkez	21	Başkale	804	Başyayla	620
Araç	490	Kandıra	445	Darende	569	Milas	112	Merkez	55	Boyabat	249	Beşikközü	188	Muradiye	812	Sarveliler	690
Daday	501	KONYA		Doğanşehir	649	Ortaca	130	Fındıklı	248	Ayançık	383	Vakfıkebir	193	Suray	819	KIRIKKALE	
Seydiler	515	Büyükşehir	9	Kuluncak	695	Dalaman	139	Ardeşen	281	Gerze	412	Akçaabat	219	Özalp	831	Merkez	51
Cide	548	Ereğli	121	Arguvan	742	Fethiye	148	Heşimşin	341	Türkel	508	Sürmene	263	Çatak	842	Yaşlıhan	277
Küre	575	Akşehir	129	Yazihan	770	Ula	227	Pazar	349	Erfelek	662	Çarşamba	366	Çaldıran	845	Bahşili	376
Ağlı	624	Beysşehir	177	Doğanyol	780	Köyceğiz	251	Çayeli	385	Durağan	740	Of	387	Gürpınar	847	Delice	402
Şenpazar	648	Akören	261	Kale	820	Kavaklıdere	404	İkizdere	421	Saraydüzü	784	Yomra	433	Bahçesaray	858	Keskin	472
İhsangazi	686	Karapınar	301	MANİSA		MUŞ		Çamlıhemşin	429	Dikmen	822	Çaykara	450	YOZGAT		Karakeçili	494
Pınarbaşı	697	İlgün	309	Merkez	26	Merkez	486	Çamlihemişin	429	SİVAS		Maçka	454	Merkez	149	Çelebi	570
Hanönü	705	Sarayönü	332	Turgutlu	75	Varto	776	Kalkandere	633	Merkez	53	Tonya	522	Yerköy	209	Sulakyurt	600
Doğanyurt	824	Kulu	336	Soma	81	Malazgirt	793	Sakaryalı	701	Divriği	271	Arsin	544	Çandır	319	Bahşeyh	707
KAYSERİ		Çumra	348	Salihli	87	Hasköy	810	GÜNEŞLİ		Suşehri	320	Araçlı	563	Boğazlıyan	389	Merkez	155
Büyükşehir	10	Yalıhüyük	395	Akhisar	119	Bulanık	815	Merkez	34	Gemerek	400	Dernekpazarı	607	Sorgun	394	Kozluk	711
Hacılar	91	Derebucak	431	Alaşehir	239	Korkut	855	Sapanca	136	Şarkışla	418	Hayrat	641	Çayıralan	461	Hasankeyf	790
Talas	122	Cihanbeyli	451	Gölmarmara	250	NEVEŞEHİR		Hendek	231	Gölova	470	Şalpaazarı	663	Şefahtli	487	Gercüş	805
Develi	252	Kadınhanı	475	Demirci	289	Merkez	52	Pamukova	267	Gürün	491	Köprübaşı	679	Yenifakılı	532	Beşiri	811
Felahiye	257	Güneşsinir	477	Ahmetli	291	Ürgüp	152	Akyazı	357	İmranlı	535	Düzköy	683	Sarıkaya	541	Sason	837
İncesu	283	Hüyük	483	Kırkağaç	304	Avanos	200	Geyve	363	Akıncılar	540	TUNCELİ		Saraykent	626	SIRNAK	
Bünyan	313	Taşkent	502	Kula	327	Hacıbektaş	275	Karasu	409	Kangal	543	Merkez	211	Çekerek	667	Cizre	386
Yahyalı	378	Doğanhisar	542	Saruhanlı	398	Gülşehir	371	Taraklı	459	Zara	550	Pertek	592	Akdağmadeni	685	Merkez	582
Sarıoğlan	391	Elmığazi	561	Sarıoğlu	408	Derinkuyu	417	Kocaeli	528	Koyulhisar	581	Hozat	612	Aydıncık	772	Silopi	687
Yeşilhisar	430	Altnekin	586	Gördes	460	Kozaklı	440	Söğütli	555	Yıldızeli	638	Çemişgezek	619	Kadışehri	808	Uludere	763
Pınarbaşı	480	Bozkır	591	Köprübaşı	608	Acıgöl	688	Ferizli	593	Hafik	654	Pülümür	642	ZONGULDAK		İdil	828
Özvatan	492	Tuzlukçu	604	Selendi	634	NİĞDE		Kaynarca	597	Doğanşar	720	Nazimiye	666	Karabük	49	Beytüşşebap	846
Akkuşla	533	Yunak	606	K.MARAS		Merkez	102	Karapürçek	639	Ulaş	722	Ovacık	696	Merkez	71	Güçlükonak	857
Sanz	556	Hadım	615	Merkez	77	Bor	150	SAMSUN		Altınyayla	792	Mazgirt	731	Ereğli	84	BARTIN	
Tomarza	585	Ahırılı	682	Elbistan	224	Ulukışla	448	Merkez	15	TEKİRDAĞ		Çorlu	16	Merkez	105	Merkez	164
KAYSERİ		Derbent	692	Göksün	485	Çamardı	588	Bafra	166	Çorlu	16	Merkez	105	Devrek	247	Amasra	397
Lüleburgaz	42	Halkapınar	739	Afşin	527	Altınhisar	635	Çarşamba	189	Çerçekköy	23	Birecik	458	Çaycuma	305	Kurucaşile	473
Merkez	89	Çeltik	751	Pazararcık	538	Çiftlik	798	Havza	225	Merkez	36	Ceylanpınar	489	Alaplı	374	Ulus	703
Babaeski	124	KÜTAHYA		Çağlıyanerit	577	ORDU		Terme	240	M.Ereğlisi	68	Bozova	596	Yenice	514	ARDAHAN	
Pınarhisar	234	Merkez	57	Andırın	625	Merkez	54	Vezirköprü	333	Murath	172	Siverek	640	Gökçebey	590	Merkez	560
Pehlivan köyü	254	Taşvanlı	163	Türkoğlu	644	Fatsa	207	Tekkeköy	428	Şarköy	185	Viranşehir	669	Eflani	749	Posof	719
Vize	269	Simav	297	Nurhak	766	Ünye	245	20-May	511	Saray	192	Suruç	694	Alaplı	374	Göle	756
Demirköy	315	Gediz	339	Ekinözü	779	Gülyalı	414	Ladik	524	Saray	192	Suruç	694	Yenice	514	Hanak	759
Koçaz	481	Dumlupınar	344	MARDİN		Perşembe	422	Alaçam	580	Malkara	202	Hilvan	723	Merkez	120	Çıldır	791
KIRŞEHİR		Emet	382	Merkez	179	Aybastı	610	Kavak	637	Hayrabolu	317	Akçakale	761	Ortaköy	372	Damal	794
Merkez	76	Şaphane	407	Kızıltepe	576	Gölköy	622	Yakakent	646	TOKAT		Halfeti	801	Sarıyaşlı	471	İĞDIR	
Mucur	226	Hisarcık	516	Nusaybin	628	Mesudiye	632	Salıpazarı	736	Turhal	178	UŞAK	830	Eskil	503	Merkez	467
Kaman	288	Altıntaş	546	Midyat	670	Kabadüz	651	Asarcık	773	Niksar	345	Merkez	38	Güzelyurt	523	Karakoyunlu	680
		Domaniç	572	Yeşilli	710	Ulubey	657	Ayvacık	778	Yeşilyurt	353	Banaz	268	Gülağaç	706	Aralık	724
														Ağaçören	745	Tuzluca	762

Yöntem

Türkiye’de İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması

Alıştırma

Belge 1, 2 ve 3

- a. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılmasının amacı nedir?
- b. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılmasını Türkiye’nin geleneksel 7 coğrafi bölge esasına göre sınıflandırılmasıyla karşılaştırınız.
- c. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılmasında (Düzyey 3) il gruplamalarının arkasındaki mantığı anlatınız.

1 İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması

Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulması amacıyla, ülke genelinde İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması tanımlanmıştır.

Kaynak: Resmi Gazete, 22.09.2002.

2

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması Düzyey 1, Düzyey 2, Düzyey 3 Dağılımı ve Kodları

KOD TR	DÜZEY 1	DÜZEY 2	DÜZEY 3	KOD TR	DÜZEY 1	DÜZEY 2	DÜZEY 3	KOD TR	DÜZEY 1	DÜZEY 2	DÜZEY 3
TR1	İstanbul			TR6	Akdeniz			TR903			Giresun
TR10		İstanbul		TR61		Antalya		TR904			Rize
TR100			İstanbul	TR611			Antalya	TR905			Artvin
TR2	Batı Marmara			TR612			Isparta	TR906			Gümüşhane
TR21		Tekirdağ		TR613			Burdur	TRA	Kuzeydoğu Anadolu		
TR211			Tekirdağ	TR62		Adana		TRA1		Erzurum	
TR212			Edirne	TR621			Adana	TRA11		Erzurum	
TR213			Kırklareli	TR622			İçel	TRA12		Erzincan	
TR22		Balıkesir		TR63		Hatay		TRA13		Bayburt	
TR221			Balıkesir	TR631			Hatay	TRA2		Ağrı	
TR222			Çanakkale	TR632			Kahramanmaraş	TRA21		Ağrı	
TR3	Ege			TR633			Osmaniye	TRA22		Kars	
TR31		İzmir		TR7	Orta Anadolu			TRA23		İğdır	
TR310			İzmir	TR71		Kırıkkale		TRA24		Ardahan	
TR32		Aydın		TR711			Kırıkkale	TRB	Ortadoğu Anadolu		
TR321			Aydın	TR712			Aksaray	TRB1		Malatya	
TR322			Denizli	TR713			Niğde	TRB11			Malatya
TR323			Muğla	TR714			Nevşehir	TRB12			Elazığ
TR33		Manisa		TR715			Kırşehir	TRB13			Bingöl
TR331			Manisa	TR72		Kayseri		TRB14			Tunceli
TR332			Afyon	TR721			Kayseri	TRB2		Van	
TR333			Kütahya	TR722			Sivas	TRB21			Van
TR334			Uşak	TR723			Yozgat	TRB22			Muş
TR4	Doğu Marmara			TR8	Batı Karadeniz			TRB23			Bitlis
TR41		Bursa		TR81		Zonguldak		TRB24			Hakkari
TR411			Bursa	TR811			Zonguldak	TRC	Güneydoğu Anadolu		
TR412			Eskişehir	TR812			Karabük	TRC1		Gaziantep	
TR413			Bilecik	TR813			Bartın	TRC11			Gaziantep
TR42		Kocaeli		TR82		Kastamonu		TRC12			Adıyaman
TR421			Kocaeli	TR821			Kastamonu	TRC13			Kilis
TR422			Sakarya	TR822			Çankırı	TRC2		Şanlıurfa	
TR423			Düzce	TR823			Sinop	TRC21			Şanlıurfa
TR424			Bolu	TR83		Samsun		TRC22			Diyarbakır
TR425			Yalova	TR831			Samsun	TRC3		Mardin	
TR5	Batı Anadolu			TR832			Tokat	TRC31			Mardin
TR51		Ankara		TR833			Çorum	TRC32			Batman
TR510			Ankara	TR834			Amasya	TRC33			Şırnak
TR52		Konya		TR9	Doğu Karadeniz			TRC34			Siirt
TR521			Konya	TR90		Trabzon					
TR522			Karaman	TR901			Trabzon				
				TR902			Ordu				

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılmasında Düzeylerin Tanımlanması

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılmasında iller "Düzey 3" olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak "Düzey 1" ve "Düzey 2" olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması yapılmıştır.

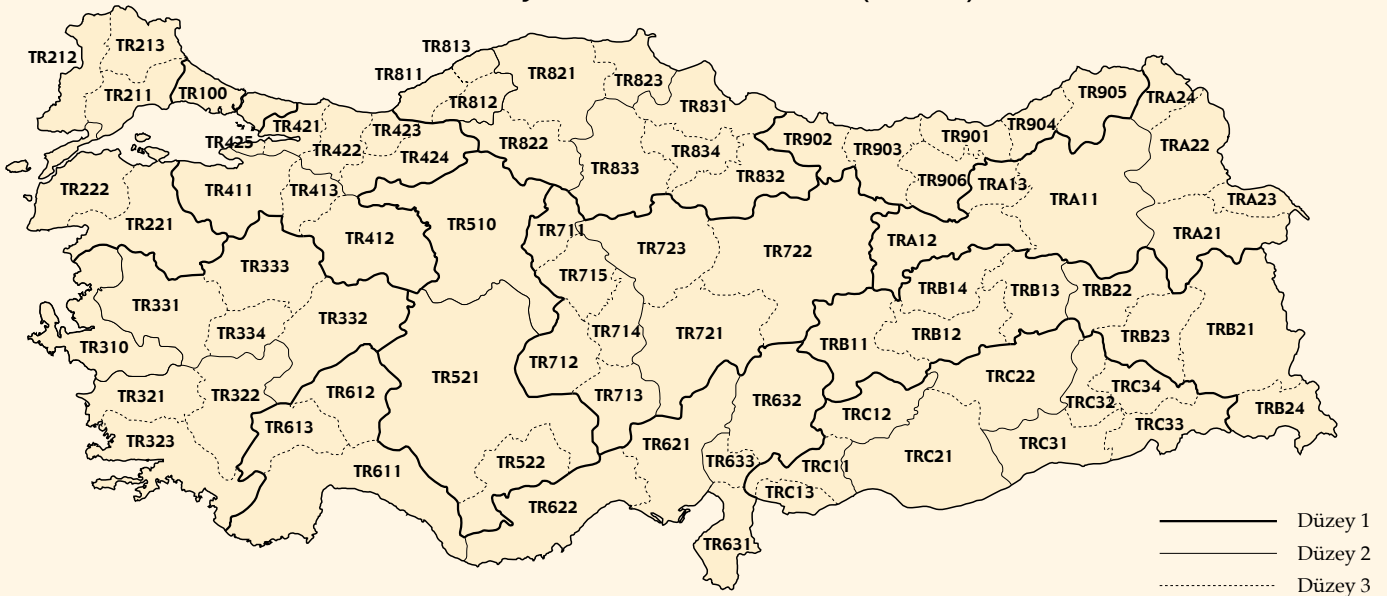
"Düzey 3" kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri 81 adet olup il düzeyindedir. Her il bir İstatistikî Bölge Birimini tanımlamaktadır. "Düzey 2" İstatistikî Bölge Birimleri, "Düzey 3" kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir. "Düzey 1" İstatistikî Bölge Birimleri ise "Düzey 2" İstatistikî Bölge Birimleri gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 12 adettir.

Kaynak: Resmi Gazete, 22.09.2002.

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması (DÜZEY 2)

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması (DÜZEY 3)

Dizin

1917 Devrimi.....	172	Bozkır.....	200
24 Ocak Kararları.....	178	Bölge Planı.....	252
Alüvyon.....	198	Bölgesel Eşitsizlikler.....	216
Amfibi.....	224	Bölgesel Gelişme.....	250
Annan Planı.....	190	Bölge İçi Sektörel Sanayi Ağı.....	258
Antiklinal.....	194	Bütünleşme.....	102
Ara Malı.....	248	Büyükşehir Belediyesi.....	220
Arasta.....	152	Celali İsyancıları.....	158
Asimilasyon.....	52	Cizye.....	146
Astropikal İklim.....	200	Coğrafi Konum.....	192
Avrasya.....	182	Çekirdek Bölge.....	120
Avrupa Balıkçılığı Yönlendirme Mali Fonu.....	256	Delta.....	198
Avrupa Birliği.....	184	Demir Perde.....	94
Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu.....	254	Demografik Geçiş Süreci.....	210
Avrupa Konseyi.....	176	Diaspora.....	52
Avrupa Sosyal Fonu.....	254	Doğal Artış.....	204
Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu.....	256	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi.....	206
Avrupa Uyumu.....	170	Dünya Metropolü (Dünya Kenti).....	94
Avrupa'nın Kalbi.....	94	Dünya Ticaret Örgütü (WTO).....	62
Balkanlaşma.....	18	Eko - Turizm.....	230
Barış Süreci.....	182	Emisyon.....	222
Bazilika.....	134	Entegrasyon.....	52
Bebek Ölüm Hızı.....	206	Entermodalite.....	64
Bedesten.....	152	Erozyon.....	224
Berlin Duvarı.....	176	Euro.....	106
Beslenme Bozukluğu.....	48	Eyalet.....	132
Bilgi Otoyolları.....	28	Fauna.....	224
Biomass Enerji.....	242	Federasyon.....	106
		FEOGA.....	102
		Flora.....	224

Frenk Mahallesi	160	Kara adır	154
Fresko	142	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü.....	180
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	244	Karadeniz Gücü	182
Gayrimüslim	158	Karstik Şekiller	196
Gecekondu	218	Karum	124
Gelişme Bozukluğu	50	Katılım Ortaklığı Belgesi	186
Gerçek (reel) Ücret	238	Kent Coğrafyası	220
Gini Katsayısı	236	Kent Planlama	220
Göç	212	Kentleşme	214
GSMH	234	Konteynırla Taşıma	64
GSYİH	236	Körfez Savaşı	178
Gümrü Antlaşması	172	Kuzey ve Güney	48
Gümrük Birliği	248	Kültür	26, 90
Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP).....	208	Kültürel Coğrafya	118
Gymnasium	134	Küresel Isınma	222
<i>Habeas Corpus</i>	90	Lomé Anlaşması	106
Haraç	146	Lonca	156
Hellenistik Dönem	130	Lorenz Eğrisi	236
İaşe	154	Marshall Planı	98
İhracat (dışsatım)	240	Medya	28
İkonoklast Dönem	136	Merkez - Çevre	58
İller Arası Net Göç	212	Mihver Devletleri	174
İnsani Gelişme Endeksi (HDI)	90	Milletler Cemiyeti	172
İthalat (dışalım)	240	Musul Sorunu	172
Jeodezi	202	Mülteci	52
Jeopolitik	18	Müttefik Devletler	174
Kaba Ölüm Hızı	206	NATO	176
Kaldera	196	Neojen	196
Kalkolitik Dönem	122	Nüfus	204
Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)	246	Nüfusbilim (Demografi)	204

OECD.....	248	Truman Doktrini.....	174
Okullaşma Oranı.....	210	Turist.....	228
Organize Sanayi Bölgesi.....	254	Turizm.....	228
Ortak Üye.....	176	Turizm arzı.....	232
Parasal (nominal) Ücret.....	238	Turizm talebi.....	232
<i>Pax Romana</i>	138	Tüf.....	196
Polis.....	140	Ulusal Program.....	186
<i>Provincia Asia</i>	132	Uluslararası.....	20
Ribat.....	144	Uluslararası İşbölümü.....	56
Sanayileşme.....	50	Uluslarötesi.....	20
Satraplık.....	128	UNDP.....	20
Schengen Anlaşmaları.....	98	Uydukent.....	220
Senklinal.....	194	Uygarlık.....	26, 90
Sera Etkisi.....	222	Uygarlıklar Çatışması.....	188
Sikke.....	146	Üçüncü Dünya.....	48
Soğuk Savaş.....	176	Vabartum.....	124
Sosyal Güvenlik.....	246	Vakıf.....	148
Stand-by.....	234	Viyana Kongresi.....	170
Stoa.....	134	Waterloo.....	170
Sübvansiyon.....	238	Westfalia Antlaşması.....	170
Sürdürülebilirlik.....	252	Yabancı.....	52
Sürdürülebilir Kalkınma.....	226	Yabanlu Pazarı.....	150
Sürgün.....	152	Yatırım Malları.....	248
Şadırvan.....	148	Yeni Ülkeler.....	58
Tanzimat Fermanı.....	162	Yeşil Avrupa.....	102
Tektonik.....	196	Yurt.....	154
Tektonik Deprem.....	202	Ziyaretçi.....	232
Toplam Doğurganlık Hızı.....	206		
Toplam İşgücü.....	236		
Topografya.....	126		

Kullanılan Fotoğrafların Kaynakları

Bölüm 1

s. 10-11 : Thuillier/REA; s. 12 : FPG ® R. Rathe/Pix; s. 27 : Enguerand; s. 29 : GELLIE Y./Maître P.

Bölüm 2

s. 38 : Pix; s. 59-3 : Somatimo/Jerrican; s. 59-4 : P. Aventurier/Gamma; s. 65: Rossi/Altitude;
s. 67 : A. Arthus-Bertrand/Altitude.

Bölüm 3

s. 78 : SPL/Cosmos; s. 92 : Lawson/Rapho; s. 93 : Garcin/Diaf; s. 101 : Arthus-Bertrand/Altitude;
s. 105 : Breton/Explorer; s. 108-1 : Girard D.; s. 108-2 : Pix.

Bölüm 4

Kaynaklar, kullanılan fotoğrafların altında belirtilmiştir.

s. 255 : Y. Arthus-Bertrand/Altitude, s. 259 : Imagine/Altitude.

TÜSİAD
"ÇAĞDAŞ YURTTAŞ"
ÜÇLEMESİ
(2002)

İnternet sitesi
www.tusiad.org

CD talepleri için elektronik posta adresi
webmaster@tusiad.org

